โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

ปริวรรตถ่ายถอดและแปล

โดย...นายบุญเลิศ เสนานนท์

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์พุทธศักราช ๒๕๔๓

โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

นายบุญเลิศ เสนานนท์ ปริวรรตถ่ายถอด และแปล

เอกสารวิชาการหอสมุดแห่งชาติ อันดับที่ ๑/๒๕๔๓

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๓ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

๒๙๔.๓๑๒๓ ศิลปากร, กรม. หอสมุดแห่งชาติ.
โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี แปลโดย นายบุญเลิศ เสนานนท์. กรุงเทพฯ,
๒๕๔๓. ๒๙๖ หน้า. ภาพประกอบ.
๑. สวรรค์. ๒. โลก ๓. นรก ๔. พระอาทิตย์พระจันทร์ ๕. ชื่อเรื่อง
ISBN 974-87620-2-5

ที่ปรึกษา :
นาวาอากาศเอกอาวุธ เงินชูกลิ่น อธิบดีกรมศิลปากร
นายวีระ โรจนพจนรัตน์ รองอธิบดีกรมศิลปากร
นางสุวคนธ์ ศิริวงศ์วรวัฒน์ ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ
นายประภาส สุระเสน ผู้อำนวยการส่วนภาษาโบราณ

คณะบรรณาธิการ :
นายชะเอม แก้วคล้าย หัวหน้ากลุ่มงานภาษาโบราณ
นายเทียมสิทธิ์ หลวงสุภา หัวหน้าฝ่ายสำรวจเอกสารโบราณ
นายเกษียร มะปะโม นักภาษาโบราณ ๗ ว.
นายสวาท เหล่าอุด นักภาษาโบราณ ๗ ว.
นางสาวพิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ นักภาษาโบราณ ๗ ว.
นายบุญเหลือ บุราณสาร นักภาษาโบราณ ๗ ว.

ออกแบบปก : นายบุญเลิศ เสนานนท์ นักภาษาโบราณ ๗ ว.

พิมพ์ที่ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด
๘๕-๙๕ ถนนมหานคร แขวงมหาพฤฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐
โทร. ๒๓๖๐๐๕๘ โทรสาร ๒๓๘๔๐๒๘ นายจตุรงค์ ชวนะปัญญา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พุทธศักราช ๒๕๔๓

คำนำ

ตำราสรรพวิทยาการต่างๆ ที่โบราณบัณฑิตคิดค้น สร้างสรรค์ และบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้น นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงค่ายิ่งของแผ่นดินข้อมูลที่ปรากฏในสรรพ-ตำราเหล่านั้น เป็นดังกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อ ตลอดจนวิถีชีวิตของผู้คนในยุคสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี ในภาวะที่กระแสอารยธรรมตะวันตกหลั่งไหลเข้ามายังประเทศไทยอย่างรุนแรงและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วต่อเศรษฐกิจและสังคม ส่งอิทธิพลให้ความคิดความเชื่อต่างๆ ที่เคยมีเคยเป็นอยู่ในอดีตผันแปรตามไปด้วย อย่างไรก็ตามตำรับตำราทั้งปวงที่บรรพชนไทยได้สร้างสมไว้นั้น ล้วนคือรากเหง้าของวัฒนธรรมที่ทุกคนในชาติพึงต้องรับรู้และจรรโลงรักษาไว้เป็นเอกลักษณ์สืบไป

สรรพตำราในอดีตนอกจากจะบันทึกไว้ด้วยภาษาไทยแล้ว ยังมีอีกจำนวนไม่น้อยที่บันทึกด้วยตัวอักษรอื่น ภาษาอื่น โดยเฉพาะภาษาบาลีอันเป็นภาษาหลักของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทยมีคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งบันทึกไว้ด้วยภาษาดังกล่าวเป็นจำนวนไม่น้อย รวมถึงพระไตรปิฎกอันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนาด้วย

คัมภีร์ **"โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี"** ต้นฉบับเป็นคัมภีร์ใบลาน จารด้วยตัวอักษรขอม ภาษาบาลี มีเนื้อหาเกี่ยวกับกำเนิดจักรวาลและภพภูมิต่างๆ การนับอสงไขย เรื่องพระอาทิตย์พระจันทร์ และกลุ่มดาวนักษัตร ๒๗ โคจรไปในจักรราศีต่างๆ ซึ่งให้ความรู้ด้านโหราศาสตร์อันเป็นสาระประโยชน์อย่างยิ่ง อีกทั้งยังแฝงไว้ด้วยคติธรรมทางพุทธศาสนาในหลักของ "ไตรลักษณ์" คือ "เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เสื่อมไป" เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติให้บุคคลประพฤติดีปฏิบัติชอบประกอบคุณงามความดี

คัมภีร์ภาษาบาลีที่จัดอยู่ในหมวดโลกศาสตร์ ซึ่งนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาครั้งโบราณรจนาไว้เท่าที่พบต้นฉบับมีทั้งหมด ๘ เรื่อง ได้แก่ โอกาสทีปนี โลกทีปกสาร มหากัปปโลกสัณฐานปัญญัตติ โลกกุปปัตติ จักกวาฬทีปนี โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี โลกปัญญัตติ และโลกทีปนี ได้มีการปริวรรตถ่ายถอดและแปลเป็นภาษาไทย ได้พิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางส่วน ยังเหลือแต่โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี มหากัปปโลกสัณฐานปัญญัตติ และโลกทีปนี

กรมศิลปากรพิจารณาเห็นว่า “คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี” นี้เป็นหนังสือที่มีคุณค่าควรได้รับการพิมพ์เผยแพร่ จึงมอบให้ นายบุญเลิศ เสนานนท์ นักภาษาโบราณ ๗ ว. ส่วนภาษาโบราณหอสมุดแห่งชาติ ปริวรรตถ่ายถอดและแปลเป็นภาษาไทย หวังว่าจะอำนวยประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาโดยทั่วกัน

นาวาอากาศเอก

(อาวุธ เงินชูกลิ่น)
อธิบดีกรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
กรกฎาคม ๒๕๔๓

คำชี้แจงของผู้แปล

คัมภีร์ **"โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี"** นี้ หอสมุดแห่งชาติ จัดไว้ในหมวดโลกศาสตร์ ต้นฉบับเดิมเป็นอักษรขอม ภาษาบาลี จารลงในใบลาน มีจำนวนจบเรื่อง ๕ ผูกบ้าง ๖ ผูกบ้าง รวมจำนวนทั้งสิ้น ๒๓ ฉบับ แต่ละฉบับสมบูรณ์บ้าง ไม่สมบูรณ์บ้าง ในการปริวรรตถ่ายถอดและแปลเป็นภาษาไทยครั้งนี้ ใช้ฉบับเลขที่ ๖๕๗๔ เป็นหลักสอบทานกับฉบับเลขที่ ๖๗๖๒ และมีต้นฉบับใบลานที่เก่าแก่ที่สุดฉบับหนึ่งของหอสมุดแห่งชาติ คือฉบับทองทึบ เลขที่ ๕๔๘๓, ๑๐๑๑๗, ๑๐๖๕๒ รวม ๓ ผูก ซึ่งเป็นคัมภีร์ฉบับเดียวกันที่ระบุชื่อผู้จาร ปีที่จาร และสถานที่จารไว้ว่า **"พระมหาปุณณจันทเถระ เป็นผู้จาร เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๐ ที่วัดหนองหว้า เมืองเพชรบุรี"** ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ไม่ปรากฏหลักฐานรายละเอียดเกี่ยวกับนามผู้แต่ง เวลาและสถานที่แต่ง สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งขึ้นหลังคัมภีร์จักกวาฬทีปนี ท่านพระสิริมังคลาจารย์รจนาขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๓ เพราะมีข้อความบางส่วนนำมาจากคัมภีร์จักกวาฬทีปนี นั้น

เนื้อหาของคัมภีร์ แบ่งออกเป็น ๕ ปริเฉท มีบทมาติกาที่เป็นหัวข้อเรื่อง จำนวน ๑๕ บท เริ่มตั้งแต่ อสงไขยกถา ไปจนถึง ปกิณณกกถา เรื่องเบ็ดเตล็ด โดยมีรูปแบบการวางเรื่องเป็นตอน ๆ พรรณนาความไปตามลำดับ ขยายความได้ ดังนี้

ปริจเฉทที่ ๑ มี ๕ มาติกา คือ **อสงไขยกถา** เรื่องอสงไขย, **กัปปกถา** เรื่องกัป, **กัปป-วินาสกถา** เรื่องกัปพินาศ, **สังวัฏฏวิวัฏฏกถา** เรื่องกัปที่กำลังพินาศและกัปที่กำลังก่อตัว และ **สัตต-สุริยกถา** เรื่องพระอาทิตย์ ๗ ดวง

ปริเฉทที่ ๒ มี ๒ มาติกา คือ **จักกวาฬกถา** และ **สิเนรุกถา** เป็นเรื่องเกี่ยวกับการก่อตัวและการเสื่อมสลายของจักรวาฬ เรื่องภูเขาจักรวาฬ ภูเขาหิมพานต์ ภูเขาสัตบริภัณฑ์ เรื่องทวีป ทะเล และมหาสมุทรทั้ง ๔ คือ นีลสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และปีตสาคร และยังได้กล่าวถึงปลาที่หนุนโลกไว้ คือ ปลาอานนท์ ปลาติมิยะ ปลาอัชฌโรหะ และปลามหิติมิซึ่งปลาแต่ละตัวใหญ่นับได้พันโยชน์

ปริเฉทที่ ๓ มี ๒ มาติกา คือ **จตุมหาทีปกถา** และ **หิมวันตกถา** ผู้แต่งขยายความอย่างละเอียด คือ กล่าวถึงแม่น้ำที่มีทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และมีทวีปน้อย ๒๐๐๐ เป็นบริวาร สัณฐานของทวีปทั้ง ๔ คือ อุตตรกุรุทวีป ปุพพวิเทหทวีป อมรโคยานทวีป และชมพูทวีป พร้อมทั้งแสดงลักษณะรูปร่าง หน้าตาของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในแต่ละทวีป กล่าวถึงภูเขาหิมพานต์ สระใหญ่ ๗ สระ ภูเขาสัตบริภัณฑ์ที่ตั้งล้อมรอบสระฉัททันต์ สัตว์เดรัจฉานที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์มีราชสีห์ ช้าง ม้า เป็นต้น

ปริเฉทที่ ๔ มี ๑ มาติกา คือ **จันทิมสุริยคติกถา** ว่าด้วยทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ในทวีปทั้ง ๔ ทำให้มีเวลาไม่ตรงกัน เรื่องของพระจันทร์และพระอาทิตย์ที่โคจรไปใน

๑๒ ราศีทำให้เกิดเป็นวัน เดือน ปี และฤดูต่าง ๆ กันไป เรื่องของดาวนักษัตร ๒๗ กลุ่ม ที่โคจรไปในจักรราศีต่างๆ

ปริเฉทที่ ๕ มี ๕ มาติกา คือ **สัคคกถา นิรยกถา เปตวิสยกถา ติรัจฉานกถา** และ **ปกิณณกกถา** กล่าวถึงเรื่องภพดาวดึงส์และภพอสูร ที่ชุมชนของเหล่าเทวดาชื่อสุธรรมาเทวสภา ขุมนรกและสัตว์นรกในขุมต่างๆ เปรตวิสัย สัตว์เดรัจฉาน และหมวดเบ็ดเตล็ดกล่าวถึงเรื่องทั่วๆ ไป ตอนสุดท้ายจบลงด้วยปณิธานของผู้แต่งปรารถนามนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ได้แสดงถึงวิธีการแต่งโดยอาศัยคำวินิจฉัยของโบราณาจารย์มาเป็นบรรทัดฐานในการแต่ง

นายบุญเลิศ เสนานนท์
นักภาษาโบราณ ๗ ว.

ส่วนภาษาโบราณ หอสมุดแห่งชาติ
กรกฎาคม ๒๕๔๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	(๓)
คำชี้แจงของผู้แปล	(๕)
สารบัญ	(๗)

ภาคภาษาไทย

คำแสดงความนอบน้อม	**๓**
ปริเฉทที่ ๑	**๔**
- อสังเขยยกถา ว่าด้วยเรื่องอสงไขย	๔
- กัปปกถา ว่าด้วยเรื่องกัป	๑๐
- สังวัฏฏวิวัฏฏกถา ว่าด้วยเรื่องกัปที่กำลังพินาศและกัปที่กำลังก่อตัวขึ้น	๑๒
- กัปปวินาสกถา ว่าด้วยเรื่องกัปพินาศ	๑๕
- สัตตสุริยกถา ว่าด้วยเรื่องพระอาทิตย์ ๗ ดวง	๑๗
ปริเฉทที่ ๒	**๒๙**
- จักกวาฬกถา ว่าด้วยเรื่องภูเขาจักรวาฬ	๒๙
- สิเนรุกถา ว่าด้วยเรื่องภูเขาสิเนรุ	๓๔
ปริเฉทที่ ๓	**๔๘**
- จตุมหาทีปกถา ว่าด้วยเรื่องทวีปใหญ่ ๔ ทวีป	๔๘
- ชมพูทีปกถา ว่าด้วยเรื่องชมพูทวีป	๕๔
- อุตตรกุรุทีปกถา ว่าด้วยเรื่องอุตตรกุรุทวีป	๕๕
- หิมวันตกถา ว่าด้วยเรื่องป่าหิมพานต์	๕๗
ปริเฉทที่ ๔	**๖๗**
- จันทิมสุริยคติกถา ว่าด้วยเรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์	๖๗
ปริเฉทที่ ๕	**๘๙**
- สัคคกถา ว่าด้วยเรื่องสวรรค์	๘๙
- นิรยกถา ว่าด้วยเรื่องนรก	๙๘
- เปตวิสยกถา ว่าด้วยเรื่องเปรตวิสัย	๑๐๓

- ติรัจฉานกถา ว่าด้วยเรื่องสัตว์เดรัจฉาน ๑๑๓
- ปกิณณกกถา ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด ๑๑๗

ภาคภาษาบาลี

โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี **๑๓๓**
- ปณามกถา ๑๓๓
- อสงฺเขยฺยกถา ๑๓๔
- กปฺปกถา ๑๔๐
- สำวฏฺฏวิวฏฺฏกถา ๑๔๒
- กปฺปวินาสกถา ๑๔๕
- สตฺตสุริยกถา ๑๔๗
- จกฺกวาฬกถา ๑๕๙
- สิเนรุกถา ๑๖๔
- จตุมหาทีปกถา ๑๗๒
- ชมพูทีปกถา ๑๗๔
- อุตตรทีปกถา ๑๗๕
- หิมวนฺตกถา ๑๗๗
- จนฺทิมสุริยคติกถา ๑๘๔
- สคฺคกถา ๒๐๖
- นิรยกถา ๒๑๖
- เปตวิสยกถา ๒๒๓
- ติรจฺฉานกถา ๒๒๖
- ปกิณฺณกกถา ๒๓๑

ภาคผนวก

- อักขรวิธีที่จารลงในคัมภีร์ใบลาน ๒๕๑
- อักขรวิธีในไวยากรณ์บาลี ๒๕๓
- อภิธานศัพท์คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี ๒๕๗
- บรรณานุกรม ๒๗๗

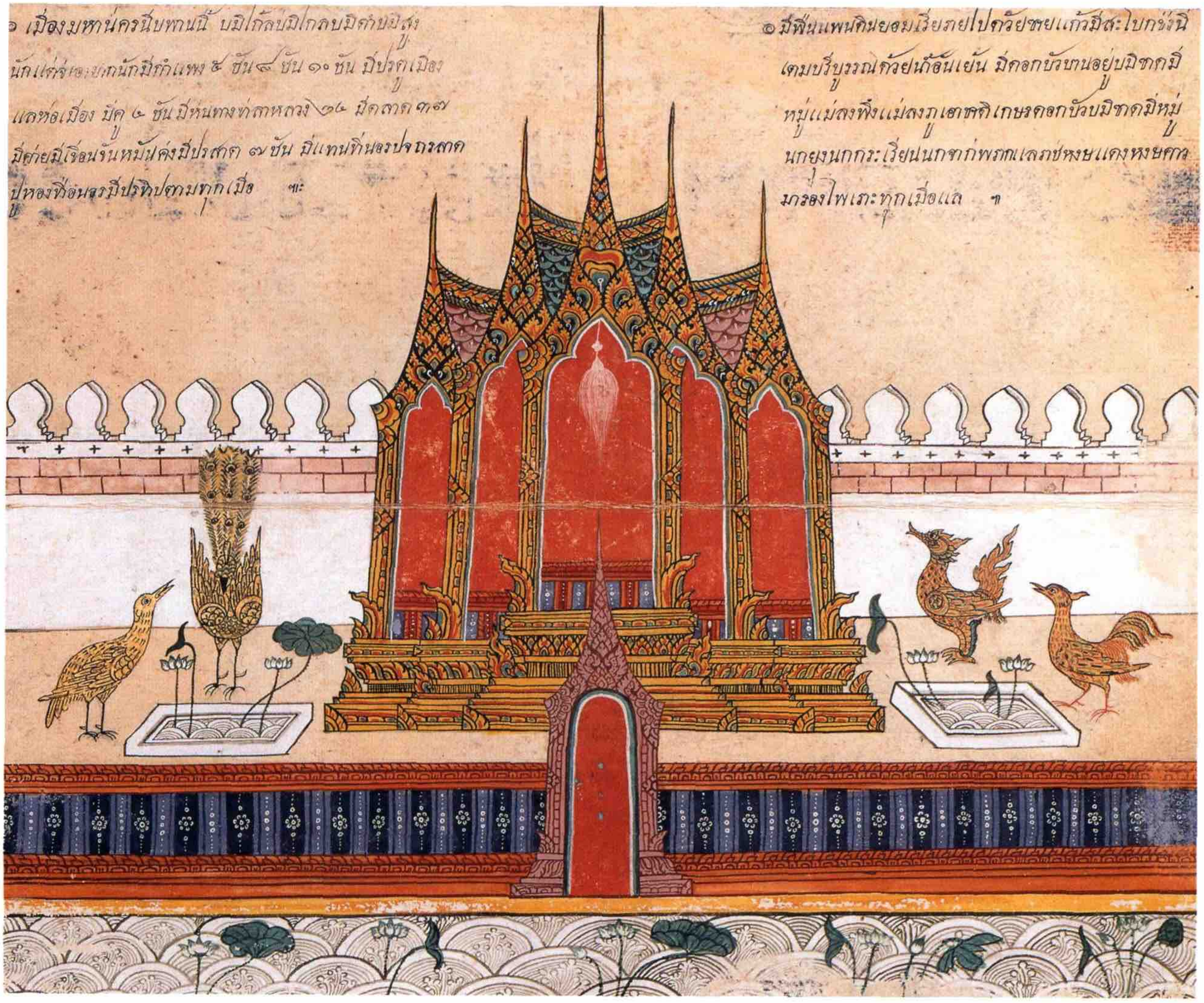

ภาพมหานครนิพพาน

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑)

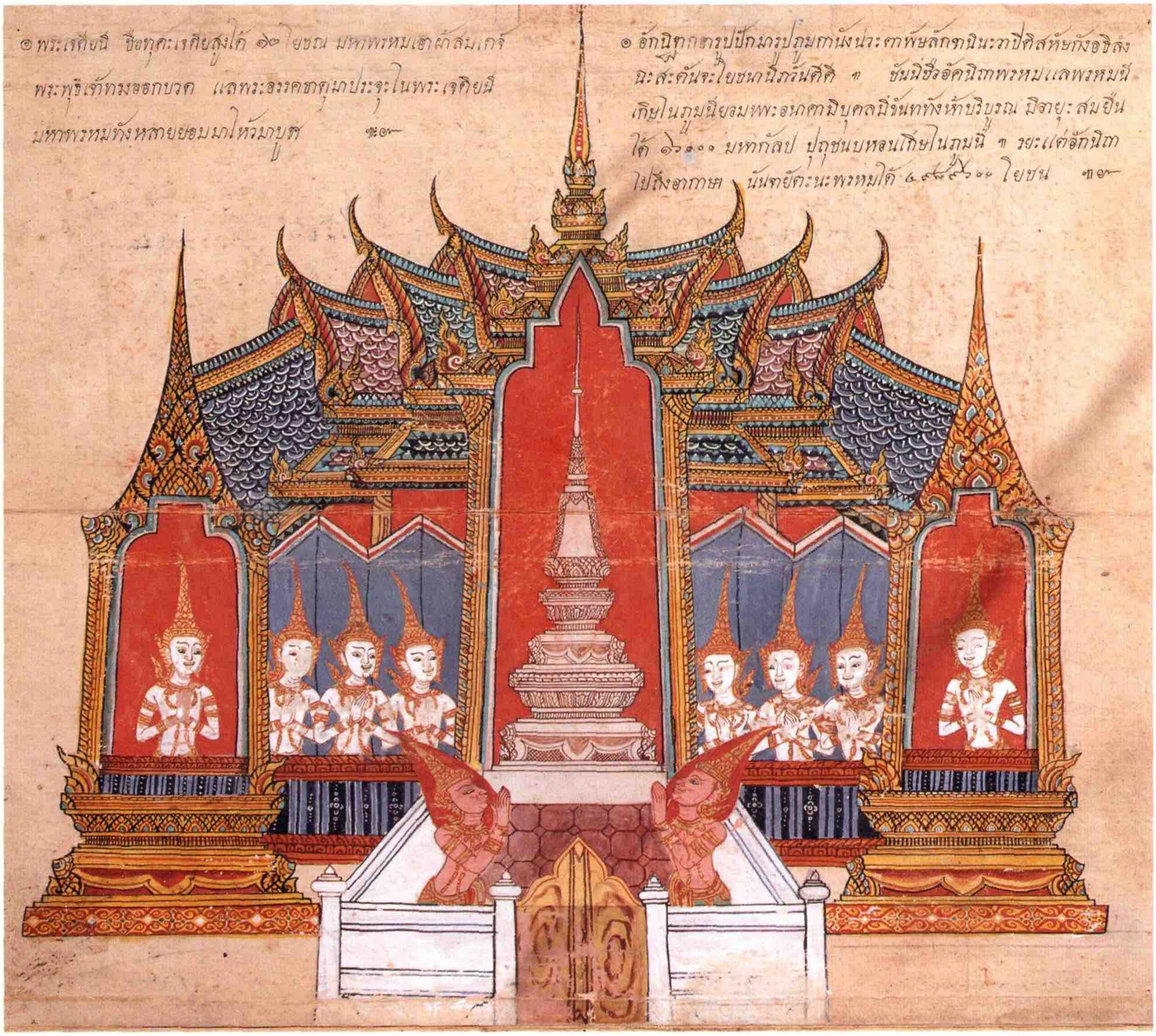

ภาพพระทศเจดีย์

พระเจดีย์นี้ประดิษฐานอยู่ในชั้นอกนิฏฐาพรหม

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๖)

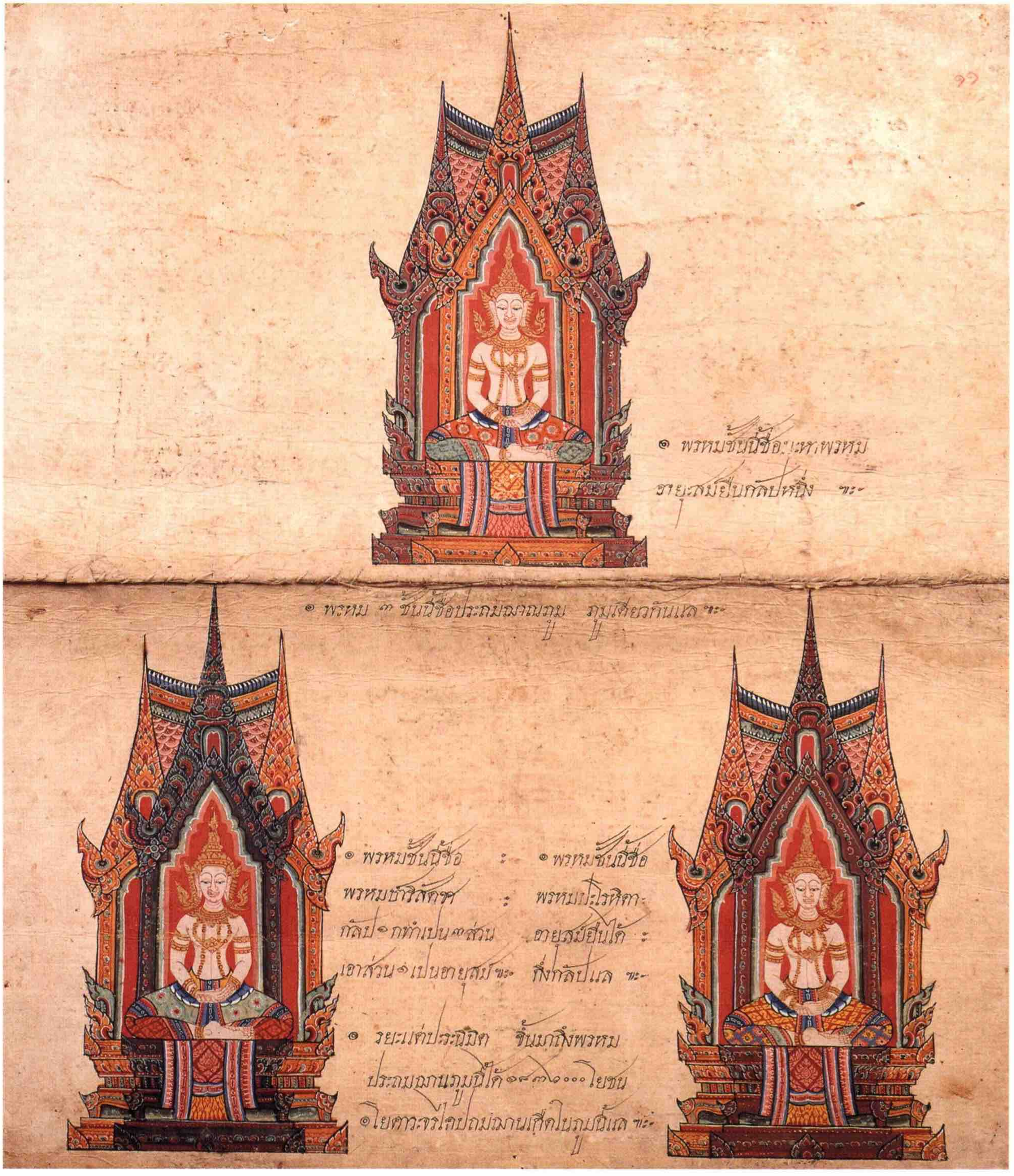

ภาพมหาพรหม ปาริสัชชาพรหม และปโรหิตาพรหม

ผู้ได้ปฐมฌาน ตายแล้วเกิดในภูมินี้

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๑๒)

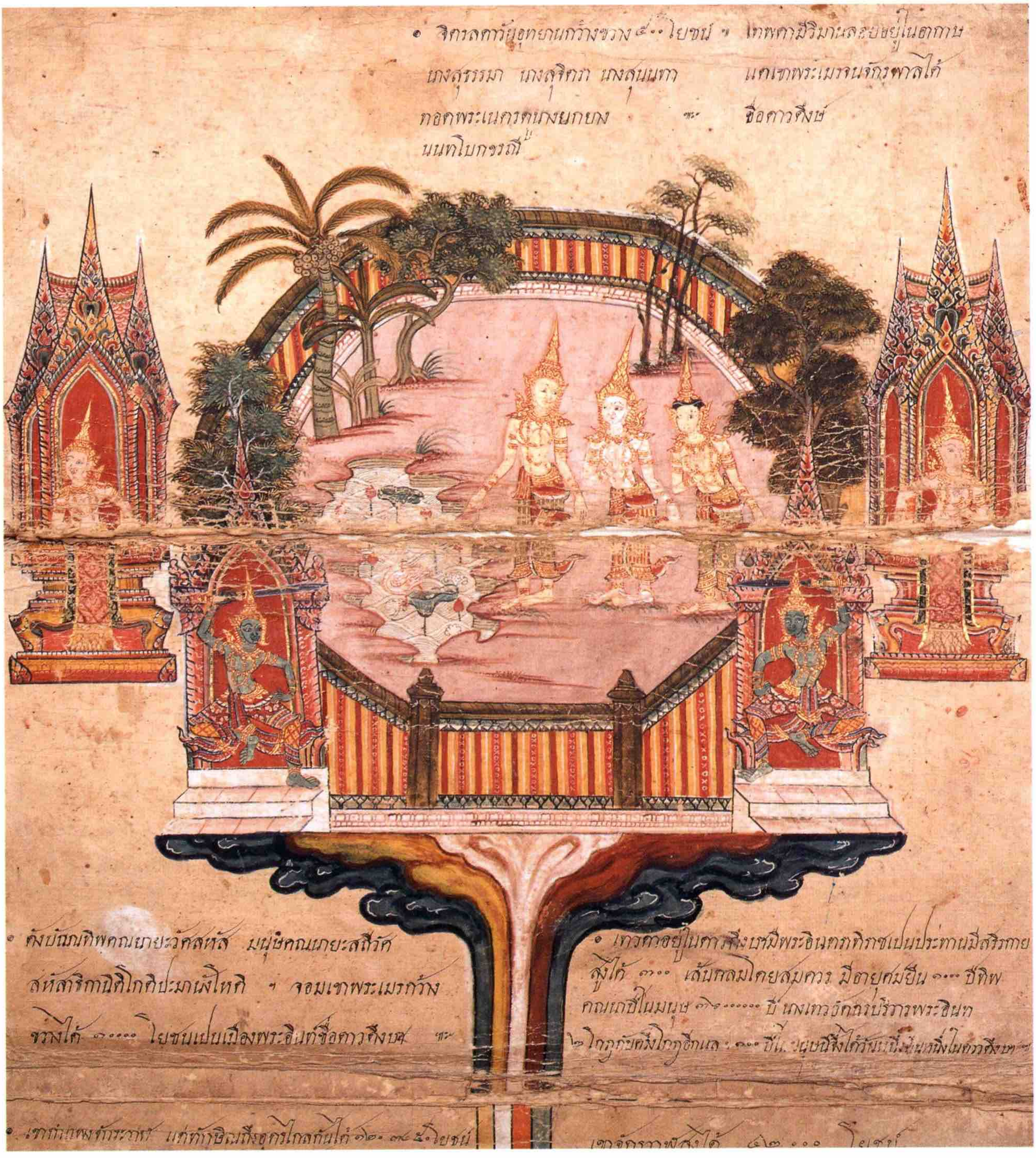

ภาพจิตรลดาวันอุทยาน อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๑๘)

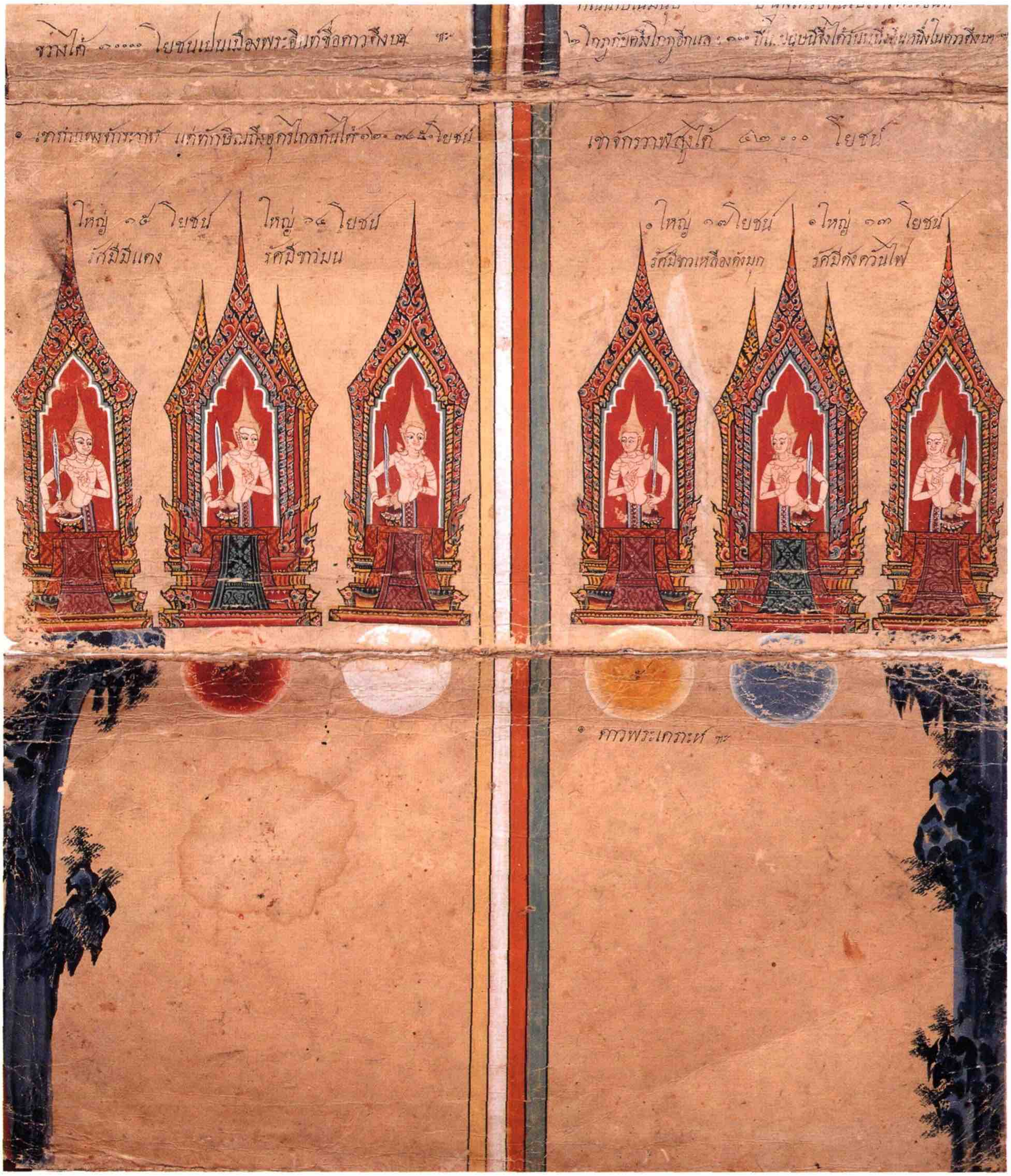

ภาพเขากำแพงจักรวาล

มีดาวพระเคราะห์ขนาดต่างๆ มีรัศมีและสีต่างกัน

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๑๙)

ภาพสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

เป็นที่ประทับของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ มี

ท้าวกุเวร	เป็นใหญ่แก่ยักษ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศอุดร
ท้าวธตรฐ	เป็นใหญ่แก่คนธรรพ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศบูรพา
ท้าววิรูปักษ์	เป็นใหญ่แก่นาคีทั้งหลาย	อยู่ทิศประจิม
ท้าววิรุฬหราช	เป็นใหญ่แก่กุมภัณฑ์ทั้งหลาย	อยู่ทิศทักษิณ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๑)

ภาพยมโลก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๓๑)

ภาพพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์พระจันทร์ในสุริยจักรวาล

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๐)

ภาคภาษาไทย

คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

ขอความนอบน้อม

จงมี แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ

คำแสดงความนอบน้อม

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ทรงยังที่สุดแห่งโลก ๓ ให้สว่าง ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก, พระธรรมใด ประดุจดังประทีปส่องสว่างแก่ชาวโลก, (และ) พระอริยสงฆ์ ๘ จำพวก หมู่ใด เป็นผู้ยังโลกให้เจริญ,

ข้าพเจ้า ขอถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้ทรงประกาศ (พระธรรม) แก่ชาวโลก ด้วยเศียรเกล้า, ข้าพเจ้า ขอนมัสการซึ่งพระธรรมนั้นอันเที่ยงตรงแก่ชาวโลก ด้วยเศียรเกล้า, ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม ซึ่งพระอริยสงฆ์ ๘ จำพวกหมู่นั้น ผู้ถึงฝั่งแห่งโลก ด้วยเศียรเกล้า แล้วจักกล่าว คัมภีร์อันแสดงเรื่องโลกชื่อว่า "โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี" ของข้าพเจ้า (ต่อไป) ฯ

ในคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี นั้น มีบทมาติกา (หัวข้อ) ดังนี้

อสังเขยยกถา ว่าด้วยเรื่องอสงไขย **กัปปกถา** ว่าด้วยเรื่องกัป **กัปปวินาสกถา** ว่าด้วยเรื่องกัปพินาศ **สังวัฏฏวิวัฏฏกถา** ว่าด้วยเรื่องกัปที่กำลังพินาศและกัปที่กำลังก่อตัวขึ้น **สัตตสุริยกถา** ว่าด้วยเรื่องพระอาทิตย์ ๗ ดวง **จักกวาฬกถา** ว่าด้วยเรื่องภูเขาจักรวาฬ **สิเนรุกถา** ว่าด้วยเรื่องภูเขาสิเนรุ **จตุมหาทีปกถา** ว่าด้วยเรื่องทวีปใหญ่ ๔ ทวีป **หิมวันตกถา** ว่าด้วยเรื่องป่าหิมพานต์ **จันทิมสุริยคติกถา** ว่าด้วยเรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ **สัคคกถา** ว่าด้วยเรื่องสวรรค์ **นิรยกถา** ว่าด้วยเรื่องนรกภูมิ **เปรตวิสยกถา** ว่าด้วยเรื่องเปรตวิสัย **ติรัจฉานกถา** ว่าด้วยเรื่องสัตว์เดรัจฉาน **ปกิณณกกถา** ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด

ปริเฉทที่ ๑

อสังเขยยกถา ว่าด้วยเรื่อง อสงไขย

บรรดาบทมาติกาทั้งหลายเหล่านั้น บทว่า **อสงฺเขยฺยา** มีความว่า นับไม่ได้. ที่ชื่อว่า อสงไขย เพราะอรรถว่า ไม่ควรนับ. คือเริ่มนับตั้งแต่ ๑ เป็นต้นไปกระทั้งถึงจำนวนที่ยังพอประมาณได้ ชื่อว่า อสงไขย. เลยจากนั้นไป กระทั้งกำหนดลักษณะหรือประมาณไม่ได้ ก็ชื่อว่า อสงไขย. ก็ อสงไขย นั้น มี ๒ อย่าง คือ **สุญอสงไขย** และ **อสุญอสงไขย.** เมื่อว่าโดยชื่อของตนแล้ว อสงไขยก็มีหลายอย่าง. บรรดาสุญอสงไขยและอสุญอสงไขย ๒ อย่างนั้น เป็นอย่างไร ฯ

คือ ในเวลาใด พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงบำเพ็ญบารมีตลอด ๒๐ อสงไขยกำไรแสนกัป จวบกระทั่งได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า. ในระหว่างนี้ พึงทราบว่าเป็นทั้ง สุญอสงไขย และอสุญอสงไขย. สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า “อสงไขย ๒ อย่าง คือ สุญอสงไขย และอสุญอสงไขย” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศไว้แล้ว และ อสุญอสงไขย มากไปด้วยการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลายเช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจก-พุทธเจ้า พระสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ทรงอุบัติในอสุญอสงไขยแล. อสงไขยในแต่ละอย่าง (นอกจากที่กล่าวถึงนี้) ก็พึงทราบเช่นเดียวกันนี้ ฯ

พระอานนท์เถระ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “พระเจ้าข้า กัปหนึ่ง มีระยะเวลายาวเพียงไร”. พระพุทธเจ้าตรัสวิสัชนาว่า “อานนท์ กัปหนึ่ง มีระยะเวลายาวมาก”. พระอานนท์เถระทูลถามอีกว่า “พวกข้าพระองค์ทั้งหลาย จะพึงทราบได้อย่างไร ขอพระองค์ทรงโปรดยกอุปมาด้วย พระเจ้าข้า” ฯ

พระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า “อานนท์ ถ้าอย่างนั้น เธอจงตั้งใจฟัง” ดังนี้แล้ว ตรัสพระคาถาดังนี้ว่า

๑๐	สิบ	เป็น	หนึ่งร้อย
๑๐	ร้อย	”	หนึ่งพัน
๑๐	พัน	”	หนึ่งหมื่น
๑๐	หมื่น	”	หนึ่งแสน
๑๐	แสน	”	หนึ่งล้าน
๑๐	ล้าน	”	หนึ่งโกฏิ
๑๐	โกฏิ	”	หนึ่งปโกฏิ
๑๐	ปโกฏิ	”	หนึ่งโกฏิปโกฏิ
๑๐	โกฏิปโกฏิ	”	หนึ่งนหุต
๑๐	นหุต	”	หนึ่งนินนหุต

๑๐	นินนหุต	เป็น	หนึ่งอักโขภินี
๑๐	อักโขภินี	”	หนึ่งพินทุ
๑๐	พินทุ	”	หนึ่งอัพภุทะ
๑๐	อัพภุทะ	”	หนึ่งนิรัพภุทะ
๑๐	นิรัพภุทะ	”	หนึ่งอหหะ
๑๐	อหหะ	”	หนึ่งอัฏฏะ
๑๐	อัฏฏะ	”	หนึ่งอัพภัพพะ
๑๐	อัพภัพพะ	”	หนึ่งโสคันธิกะ
๑๐	โสคันธิกะ	”	หนึ่งอุปละ
๑๐	อุปละ	”	หนึ่งกุมุทะ
๑๐	กุมุทะ	”	หนึ่งปทุมะ
๑๐	ปทุมะ	”	หนึ่งปุณฑริกะ
๑๐	ปุณฑริกะ	”	หนึ่งกถานัง
๑๐	กถานัง	”	หนึ่งมหากถานัง
๑๐	มหากถานัง	”	หนึ่งอสงไขย

นักปราชญ์ผู้มีปัญญาเห็นแจ้ง ท่านนับไว้อย่างนี้แล ฯ

ก็ เมื่อว่าโดยพิสดารแล้ว นักปราชญ์ทั้งหลาย จะกำหนดนับจำนวนเป็นร้อยว่า ๑๐ สิบ เป็นหนึ่งร้อย, ๑๐ ร้อย เป็น หนึ่งพัน, ฯลฯ ๑๐๐ พัน เป็นหนึ่งแสน, ฯลฯ ๑๐๐ แสนนินนหุต เป็นหนึ่งอักโขภินี, ๑๐๐ แสนอักโขภินี เป็นหนึ่งพินทุ, ฯลฯ ๑๐๐ แสนปทุมะ เป็นหนึ่งมหากถานัง, ๑๐๐ แสนมหากถานัง เป็นหนึ่งอสงไขย ดังนี้ก็ได้ หรือจะประมาณดูอสงไขยแห่งกัปทั้งหลาย คูณด้วยจำนวนร้อยอย่างนี้ ดังนี้ก็ใช้ได้ ฯ

ถามว่า “ถ้าจำนวนเท่านี้ กล่าวว่าเป็นอสงไขย, เพราะเหตุไร ๒, ๓, ๔, ๕, (หรือ) ๑๐, ๒๐, ๓๐ ก็เป็นอสงไขย (เหมือนกัน)” ฯ

แก้ว่า “จะกล่าวอย่างนั้นเลยไม่ได้, ตามความเห็นของท่านทั้งหลาย ที่กล่าวว่า ๑๐, ๒๐, ๓๐, เป็นอสงไขย ก็ถูกต้อง, แต่ไม่ควรกล่าวเหมือนอย่างที่เรานับเป็น ๔ อนันตะ, (และ) ๔ อนันตะ ที่หาประมาณไม่ได้ ไม่มี, แต่ประมาณแห่งอสงไขย มีอยู่, อันตะ ๒ อย่าง จัดว่านับได้” ฯ

ถามว่า “อันตะ ๒ อย่าง คือ **อาทยันตะ** และ **อวสานาทยันตะ** เป็นอย่างไร (และ) ในอันตะทั้ง ๒ อย่างนั้น อาทยันตะ เป็นเช่นไร” ฯ

แก้ว่า “ชาวโลกทั้งหลาย เริ่มต้นนับ ๑ แล้ว นับต่อไปจนถึง ๑๐ เป็นจำนวนสุดท้าย นี้ชื่อว่า “อาทยันตะ”

ชาวโลกทั้งหลาย	เริ่มต้นนับจาก	๑๑	แล้วนับต่อไปจนถึง	๒๐
	เริ่มต้นนับจาก	๒๑	”	๓๐
	เริ่มต้นนับจาก	๓๑	”	๔๐
	เริ่มต้นนับจาก	๔๑	”	๕๐
	เริ่มต้นนับจาก	๕๑	”	๖๐
	เริ่มต้นนับจาก	๖๑	”	๗๐
	เริ่มต้นนับจาก	๗๑	”	๘๐
	เริ่มต้นนับจาก	๘๑	”	๙๐
	เริ่มต้นนับจาก	๙๑	”	๑๐๐
	เริ่มต้นนับจาก	๑๐๑	”	๑๑๐
	เริ่มต้นนับจาก	๑๑๑	”	๑,๐๐๐
	เริ่มต้นนับจาก	๑,๐๐๑	”	๑๐,๐๐๐

นับโดยอาการนี้ แล้วนับต่อไปจนถึงอสงไขย อย่างนี้ชื่อว่า “อวสานาทยันตะอสงไขย” ฯ

ต่อจากนั้น ท่านไม่กำหนดหรือประมาณไว้ นับไปตั้งแต่ ๑ จนกระทั่งถึง ๒ อสงไขยอันชื่อว่าอวสานาทยันตาที่ ๒. ต่อจากนั้น ไม่กำหนดนามหรือลักษณะอย่างอื่น หรือประมาณไว้ แล้วนับตั้งแต่ ๑ กระทั่งถึงอวสานาทยันตาที่ ๓, ๔ และที่ ๕. ๔ อวสานาทยันตา (กับ ๑) ที่นับมาแล้ว ชื่อว่าเป็นอสงไขยที่ ๕ ฯ

ถามว่า “ใน ๕ อย่างนั้น ที่ชื่อว่า อสงไขย เป็นอย่างไร” ฯ

แก้ว่า “คือ ชาวโลกนับตั้งแต่ ๑ จนกระทั่งถึง ๑๐ เป็น ๑ อาทยันตา, นับอสงไขยหนึ่งเป็นต้น แล้วนับ ๒, ๓, ๔, ๕, ๑๐, ๒๐, ๓๐ อสงไขย เป็นอวสานาทยันตา เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าอสงไขย มี ๒ อย่าง คือ สุญอสงไขย และ อสุญอสงไขย ฯ

อสงไขยมีหลายชนิด ตามชื่อของตน คือ นันทอสงไขย สุนันทอสงไขย ปฐวีอสงไขย มัณฑอสงไขย ธรณีอสงไขย สาครอสงไขย ปุณฑริกอสงไขย สัพพภัททอสงไขย สัพพผุลลอสงไขย สัพพรัตนอสงไขย สภักขันธอสงไขย มานิภัททอสงไขย ปทุมอสงไขย อุสภอสงไขย ขันธุตตมอสงไขย สัพพผาลอสงไขย เสลอสงไขย ภาสอสงไขย ไชยอสงไขย รูปิยอสงไขย ดังนี้

สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อสงไขยมี ๒๐ คือ นันทอสงไขย สุนันทอสงไขย ปฐวีอสงไขย มัณฑอสงไขย ธรณีอสงไขย สาครอสงไขย ปุณฑริกอสงไขย สัพพภัททอสงไขย สัพพผุลลอสงไขย สัพพรัตนอสงไขย สภักขันธอสงไขย มานิภัททอสงไขย ปทุมอสงไขย อุสภอสงไขย ขันธุตตมอสงไขย สัพพผาล อสงไขย เสลอสงไขย ภาสอสงไขย ไชยอสงไขย รูปิย อสงไขย ดังนี้

พึงทราบอสงไขยว่ามีหลายชนิดตามชื่อของตน ด้วยคำมีประมาณเท่านี้. ท่านกำหนดนับลักษณะหรือประมาณ วิธีอื่นไว้อีก. ถามว่า “นับอย่างไร”. แก้ว่า “ตั้งแต่มนุษย์มีอายุ ๑ อสงไขย แล้วลดลงมาเหลือ ๑๐ ปี เป็น ๑ อันตรกัป”. อันตรกัป นั้นมี ๓ อย่าง ตามขนาดของบุรุษมีกำลังมาก ปานกลาง และมีกำลังน้อย. ก็ บุรุษผู้มีกำลังปานกลางที่เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านกล่าวไว้ตามประเภทของอายุว่า “บุรุษปานกลาง” ส่วนในมัชฌิมชนบท บุรุษในบัดนี้ก็ดี ปกติบุรุษในบัดนี้ก็ดี จัดเป็นบุรุษผู้มีกำลังน้อย. จริงอยู่ คนทั้งหลายใช้ไม้เท้าซึ่งยาวประมาณ ๑ ศอก ของบุรุษผู้มีกำลังปานกลางในแคว้นมคธ ซึ่งเป็นมัชฌิมประเทศในทุกวันนี้ ตั้งชื่อมันว่า “กิจ” ฯ ในข้อนั้น พึงเห็นว่า “หนึ่งศอกของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง เท่ากับศอกครึ่งของคนปกติในปัจจุบันนี้” ฯ

การวินิจฉัยเรื่องโยชน์ พึงเห็นว่า (ท่านกำหนด) ตั้งแต่โยชน์ที่มีประมาณเท่ากับแอกรถ จนถึงโยชน์ที่กำหนดด้วยไม้เท้าซึ่งมีประมาณ ๒๑ ศอก. สถานที่ประมาณ ๑๐ ศอก เป็น ๑ อุสภะ, เท่ากับสถานที่ ๒๘ ศอก เป็น ๑ อุสภะ ฯ

แม้เพราะท่านกล่าวไว้ในสุตตันตฎีกาว่า “ช่องทั้งหลายมีช่องพิณเป็นต้น แม้มีประมาณ ๑ คืบ ย่อมมีในที่นั้นๆ ท่านบัญญัติเรียกโดยชื่อแห่งคำนั้นๆ. ในมาตราเหล่านั้น ท่อนไม้ที่มีความยาวประมาณ ๒๑ ศอก ชื่อว่า จักรวาฬยัฏฐิ. ก็ คำว่า **จกฺกวาฬยฏฺฐิ** นั้น มาในอรรถกถามหาสมัยสูตรว่า “เทวดาทั้งหลาย ฟังเสียงของเทพเหล่านั้น ระยะประมาณ ๑ โกสะ เท่ากับครึ่งคาวุตหรือหนึ่งคาวุต” ฯ

ก็ คำว่า **สทฺทนฺตรํ** นั้น ท่านกล่าวไว้ในฎีกามหาสมัยสูตรว่า “ที่มีประมาณ ๑ โกสะ เรียกว่า สัททันตระ”. อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า “สัททันตระ” ท่านกล่าวไว้ในอังคุตตรนิกายฎีกา ว่า “ในที่ที่จะสามารถได้ยินเสียง (ตะโกน) ของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ท่านเรียกสถานที่ซึ่งเป็นส่วนที่สี่ของคาวุตว่าเป็น “๑ โกสะ”, และเรียกลูกธนูที่แล่นไปสู่ที่ประมาณสองพันชั่วลูกธนูว่าเป็น “ ๑ ธนุทัณฑะ”. พระฎีกาจารย์ กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคฎีกาว่า “สถานที่ประมาณสามพันชั่วลูกธนู ชื่อว่าโกสะครึ่ง”. ในปาราชิกฎีกา ท่านกล่าวไว้ว่า “ที่ชื่อว่าธนูของอาจารย์ ยาว ๙ คืบ ด้วยศอกตามปกติ เมื่อขึ้นสายแล้ว ยาว ๔ ศอก”. ไม้เท้าที่ยาวประมาณ ๑๐ ศอก ๑ คืบ ชื่อว่าสิเนรุยัฏฐิ. คำว่า สิเนรุยัฏฐิ นั้น มาในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนีว่า “ปริมาณ ชื่อว่าธนู ฯลฯ ที่ประมาณ ๗ ศอก ชื่อว่า ยัฏฐิ”.

๗ ศอกของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง เป็น ๑๐ ศอก ๑ คืบของปกติบุรุษ ด้วยประการฉะนี้. ไม้เท้ายาวประมาณ ๕ ศอก ๖ นิ้ว ชื่อว่า ยัฏฐิ. อนึ่ง ยัฏฐิ นั้น มาในคำทั้งหลายมีคำว่า **ธนุปญฺจสติกำ** เป็นต้น. ส่วนในที่บางแห่ง สถานที่ที่เป็นป่า มีที่เกิน (กำหนด) ได้ ฯ

ท่านเรียก (ลำดับของมาตรา) ว่า **ปรมาณู, อณู, ตัชชารี, รถเรณู, ลิกขา, โอกกา, ธัญมาส, องคุลี, วิทัตถิ, รัตนะ, ยัฏฐิ, อุสภะ, คาวุต และโยชน์ ฯ**

บรรดามาตราเหล่านั้น ที่ชื่อว่า “ปรมาณู” ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นส่วนแห่งอากาศ ไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยมังสจักษุ แต่มองเห็นได้ด้วยทิพย์จักษุเท่านั้น ฯ

ที่ชื่อว่า “อณู” ได้แก่ฝุ่นละอองที่ปรากฏหมุนเป็นเกลียวที่ลำแสงซึ่งลอดเข้ามาทางช่องฝา. ที่ชื่อว่า “ตัชชารี” ได้แก่ฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นทั้ง ๒ ข้างที่ทางเท้าของมนุษย์เดินและเวลารถวิ่ง. ที่ชื่อว่า “รถเรณู” ได้แก่ฝุ่นละอองที่ติดอยู่ในที่นั้น. ที่ชื่อว่า “ลิกขา” เป็นต้น ได้แก่ธุลีทั้งหลายที่ปรากฏอยู่นั่นเอง ฯ

อนึ่ง ในคำเหล่านั้น ท่านเรียก ๓๖ ปรมาณู ว่ามีประมาณ ๑ อณู, ๓๖ อณู เท่ากับ ๑ ตัชชารี, ๓๖ ตัชชารี เป็น ๑ รถเรณู, ๓๖ รถเรณู เป็น ๑ ลิกขา, ๗ ลิกขา เป็น ๑ โอกกา, ๗ โอกกา เป็น ๑ ธัญมาส, ๗ ธัญมาส เป็น ๑ องคุลี, ๑๒ องคุลี เป็น ๑ คืบ, ๒ คืบ เป็น ๑ รัตนะ°, ๗ รัตนะ เป็น ๑ ยัฏฐิ, ๒๐ ยัฏฐิ เป็น ๑ อุสภะ, ๘๐ อุสภะ เป็น ๑ คาวุต, ๔ คาวุต เป็น ๑ โยชน์.

ภูเขาสูง ๖๘๐,๐๐๐ โยชน์ ชื่อว่าขุนเขาสิเนรุ ฯ มาตรานี้ พึงทราบว่า เป็นการนับ (ความสูง)ของภูเขาสิเนรุ. ก็ คำนี้ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาวิภังค์ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

> ๗ รัตนะ เป็น ๑ ทัณฑะ, ๒๐ ทัณฑะ เป็น ๑ อุสภะ, ๔๐ อุสภะ เป็น ๑ กรีส, ๕๐๐ ชั่วธนู เป็น ๑ โกสะ, ๔ โกสะ เป็น ๑ คาวุต, ๔ คาวุต เป็น ๑ โยชน์ ฯ
>
> ๓๖ ปรมาณู เป็น ๑ อณู, ๓๖ อณู เป็น ๑ ตัชชารี, ๓๖ ตัชชารี เป็น ๑ รถเรณู, ๓๖ รถเรณู เป็น ๑ ลิกขา, ๗ ลิกขา เป็น ๑ โอกกา, ๗ โอกกา เป็น ๑ ธัญมาส, ๗ ธัญมาส เป็น ๑ องคุลี, ๗ องคุลี เป็น ๑ ศอก ๒ คืบ, ๒ คืบ เป็น ๑ รัตนะ, ๗ รัตนะ เป็น ๑ ยัฏฐิ, ๒๐ ยัฏฐิ เป็น ๑ อุสภะ, ๘๐ อุสภะ เป็น ๑ คาวุต, ๔ คาวุต เป็น ๑ โยชน์ ฯ

° *ศอกกำมา*

๕๐๐ ชั่วธนู เป็น ๑ โกสะ, ๔ กรีสะ เป็น ๑ มานะ, ส่วนภายในมีประมาณ ๒๘ ศอก.

คำนี้ ในอภิธานศัพท์ ท่านเรียกว่า “มานสังขยา” ฯ

๗ โอกกา เป็น ๑ ธัญญา, ๗ ธัญญา เป็น ๑ องคุลี, ๑๒ องคุลี เป็น ๑ คืบ, ๒ คืบ เป็น ๑ ศอก, ๔ ศอก เป็น ๑ วา, ๘,๐๐๐ วา เป็น ๑ โยชน์ ฯ

๗ ศอก เป็น ๑ ยัฏฐิ, ๒๐ ยัฏฐิ เป็น ๑ อุสภะ, ๘๐ อุสภะ เป็น ๑ คาวุต, ๔ คาวุต เป็น ๑ โยชน์ ฯ

๕๐๐ ชั่วธนู เป็น ๑ โกสะ, ๔ โกสะ เป็น ๑ คาวุต, ๔ คาวุต เป็น ๑ โยชน์ ฯ

๔ ทะนานมคธ เป็น ๑ ทะนานโกศล, ๔ ทะนานโกศล เป็น ๑ อาฬหกะ, ๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ, ๔ โทณะ เป็น ๑ มานิกา, ๔ มานิกา เป็น ๑ ขารี, ๒๐ ขารี เป็น ๑ วาหกะ, ๔ วาหกะ เป็น ๑ สกฏะ (เกวียน) ฯ

๓ มุฏฐิ เป็น ๑ กุพพวะ, ๔ กุพพวะ เป็น ๑ ปัตถะ, ๔ ปัตถะ เป็น ๑ อาฬหกะ, ๔ อาฬหกะ เป็น ๑ โทณะ, ๔ โทณะ เป็น ๑ มานิกา, ๔ มานิกา เป็น ๑ ขารี, ๒๐ ขารี เป็น ๑ วาหะ ฯ

คำว่า “วาหะ” นั้นเอง พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาสุตตนิบาตว่า **“เป็น ๑ เกวียน”** ฯ

วินิจฉัยเรื่องปมาณสังขยา (การนับเป็นจำนวน) พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

กัปปกถา ว่าด้วยเรื่องกัป

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักกล่าวถึงเรื่องกัป. ชื่อกัปมี ๒ อย่าง คือ สุญกัป และอสุญกัป. บรรดากัปทั้ง ๒ นั้น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ์ ย่อมไม่อุบัติในสุญกัป. ถามว่า “เพราะเหตุไร”. แก้ว่า “เพราะเป็นกัปเว้นจากบุคคลผู้มีคุณ ท่านเรียกว่าสุญกัป” ฯ

อสุญกัปมี ๕ อย่าง คือ **สารกัป มัณฑกัป วรกัป สารมัณฑกัป** และ **ภัททกัป** ฯ

ในกัปทั้ง ๕ นั้น ที่ท่านเรียกว่า “สารกัป” เพราะเป็นกัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นที่เกิดแห่งคุณอันเป็นแก่นสาร มีสารคุณเช่นนั้น พระองค์เดียวเสด็จอุบัติขึ้น ในกัปที่ไม่ปราศจากคุณอันเป็นแก่นสาร ทั้งในสุญกัปและอสุญกัป ฯ

กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า “มัณฑกัป”. กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า “วรกัป”. กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า “สารมัณฑกัป”. กัปที่มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า “ภัททกัป” ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ชื่อว่ากัปมี ๒ อย่าง คือ สุญกัปและอสุญกัป, อสุญกัปมี ๕ อย่าง ที่เหลือชื่อว่า “สุญกัป”. พระพุทธเจ้า ทรงประกาศกัป ๕ อย่างไว้ในอสุญอสงไขย คือ สารกัป มัณฑกัป วรกัป สารมัณฑกัป และภัททกัป. ในสารกัปมีพระพุทธเจ้า ๑ พระองค์, ในมัณฑกัปมี ๒ พระองค์, ในวรกัปมี ๓ พระองค์, ในสารมัณฑกัปมี ๔ พระองค์, ในภัททกัปมี ๕ พระองค์ ที่เสด็จอุบัติขึ้น มากกว่านั้น ไม่มี ฯ

ต่อจากนี้ไป จะพรรณนาถึงปริมาณแห่งกัป. ได้ยินว่า ภิกษุรูปหนึ่ง ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไร”. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “นับไม่ได้ บางครั้งแค่พันปี บางครั้งแสนปี”. ภิกษุรูปนั้น ทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงอุปมา” ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า “ได้ ภิกษุ. เหมือนอย่างว่า มีหลุม[๒] ยาว กว้าง ลึกได้ ๑ โยชน์ บรรจุเมล็ดพันธุ์ผักกาดเต็มเสมอขอบปาก ครั้นล่วงไปร้อยปี มีบุรุษคนหนึ่งมาหยิบออก ๑ เมล็ด, ดูกรภิกษุ เมล็ดพันธุ์ผักกาดจะหมดไปก่อน กัปจึงจะสิ้นไป, ดูกรภิกษุ กัปมันยาว นาน อย่างนี้แล” ฯ

---

๒ *ศัพท์ภาษาบาลีว่า อโยนครं*

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสอีกว่า “ดูกรภิกษุ เหมือนอย่างว่า มีภูเขาหินใหญ่ ยาว กว้าง สูง ๑ โยชน์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งเดียวกัน, ดูกรภิกษุ ผ่านไปร้อยปี จึงเอาผ้าแคว้นกาสีไปปัดครั้งหนึ่ง, ดูกรภิกษุ ภูเขานั้น สิ้นไปก่อน, ด้วยความพยายามนี้ กัปจึงจะสิ้นไป, ดูกรภิกษุ กัปหนึ่งมัน ยาว นาน อย่างนี้แล”. ความที่กัปเป็นของยาว พึงทราบโดยนัยแห่งสุตตันตปิฎก ฯ

ก็ ในเรื่องกัปนี้ ๔ อันตรกัป คือ **สังวัฏฏกัป สังวัฏฏัฏฐายีกัป วิวัฏฏกัป** และ **วิวัฏฏัฏฐายีกัป** ท่านเรียกว่า **“มหากัป”** โดยปริยาย ฯ

บรรดากัปทั้ง ๔ นั้น ชื่อว่า อันตรกัป มี ๓ อย่าง คือ **สัตถันตรกัป โรคันตรกัป** และ **ทุพภิกขันตรกัป.** ที่ชื่อว่า สัตถันตรกัป คือ ในระยะต้นกัป มนุษย์มีอายุถึงอสงไขยแล้วลดลงมาเหลือ ๑๐ ปี ก็จะเกิดอันตรายด้วยอาวุธ อันตรายเพราะโรค หรืออันตรายเพราะทุพภิกขภัย, สัตว์โลก ก็จะเป็นอันตราย พินาศไป. นี้ชื่อว่า อันตรกัป. พึงทราบเรื่องกัป ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

สังวัฏฏวิวัฏฏกถา

ว่าด้วยเรื่องกัปที่กำลังพินาศและกัปที่กำลังก่อตัวขึ้น

ครั้นเมื่อโลกสันนิวาสดำรงอยู่อย่างนี้ ความพินาศแห่งกัป มีได้ด้วยเหตุ ๓ ประการมีไฟเป็นอาทิ บรรดาเรื่องเหล่านั้น พึงทราบเรื่องอสงไขยกัป ๔ คือ สังวัฏฏกัป สังวัฏฏัฏฐายีกัป วิวัฏฏกัป วิวัฏฏัฏฐายีกัป. บรรดากัปเหล่านั้น การทำลายหรือความพินาศ ชื่อว่า สังวัฏฏกัป ได้แก่ อสงไขยกัปที่กำลังพินาศ. ก็ อสงไขยกัปนั้น โดยเนื้อความ ได้แก่ เวลา. พึงทราบความพินาศแห่งกัป ด้วยอำนาจสังขารโลกที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น. กาลเวลาที่คงอยู่จากกัปที่ถูกทำลายลงแล้ว ชื่อว่าสังวัฏฏัฏฐายี. การเจริญขึ้น คือ การเกิดขึ้นหรือก่อตัวขึ้นใหม่ ชื่อว่า วิวัฏฏะ ได้แก่ อสงไขยกัปที่ก่อตัวขึ้น. อสงไขยกัปแม้นั้น โดยเนื้อความ ได้แก่ เวลา. พึงทราบความเจริญแห่งกัป ด้วยอำนาจสังขารโลกที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น. กาลเวลาที่คงอยู่จากกัปที่ก่อตัวขึ้น ชื่อว่า วิวัฏฏัฏฐายี ฯ

อนึ่ง ในกัปทั้ง ๔ นี้ ตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อให้กัปพินาศ จนถึงระยะเวลาที่ความร้อนที่เกิดขึ้นจากพระอาทิตย์ ๗ ดวง นี้ ท่านเรียกว่า สังวัฏฏกัป. ระยะเวลาที่นับตั้งแต่เปลวไฟที่ทำลายกัปจนถึงปรากฏมหาเมฆที่ตั้งขึ้นให้แสนโกฏิจักรวาฬบริบูรณ์ นี้ ท่านเรียกว่า สังวัฏฏัฏฐายีกัป. ระยะเวลาตั้งแต่มหาเมฆตั้งขึ้นทำแสนโกฏิจักรวาฬให้บริบูรณ์ จนถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้น นี้ ท่านเรียกว่า วิวัฏฏกัป. ระยะเวลาตั้งแต่พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้น จนถึงมหาเมฆที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายกัป นี้ ท่านเรียกว่า วิวัฏฏัฏฐายีกัป. ทั้ง ๔ กัปนี้ ท่านเรียกว่า ๑ มหากัป. ๒๐ อันตรกัป เป็น ๑ สังวัฏฏกัป, วิวัฏฏกัป สังวัฏฏัฏฐายีกัป และวิวัฏฏัฏฐายีกัป ก็เหมือนกัน รวม ๘๐ อันตรกัป ท่านเรียกว่า ๑ มหากัป. แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า “๖๔ อันตรกัป และกัปหนึ่งในระหว่างนี้ เป็น ๑ มหากัป”. พึงทราบความพิสดาร ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

อนึ่ง เรื่องการกำหนดการอุบัติขึ้นและความพินาศของโอกาสโลก ย่อมมีด้วยการเกิดและการดับของการสืบต่อแห่งอนุปาทินกสังขาร, อนึ่ง โอกาสโลกเบื้องล่าง ท่านกำหนดด้วยลมซึ่งเป็นตัวกั้นน้ำที่รองแผ่นดิน และชั้นบนท่านกำหนดด้วย (ชั้น) ภวัคคพรหม ด้านยาวและด้านกว้าง ไม่มีที่สิ้นสุด ฯ

ก็ ถ้าว่า ใครๆ ผู้มีฤทธิ์ถึงความเชี่ยวชาญในเจโตปริยญาณ ประสงค์จะเห็นขอบจักรวาฬ พึงข้ามจักรวาฬหนึ่งๆ ทีละก้าวๆ ด้วยระยะเวลาที่ล่วงเลยเงาของต้นตาลไปทางขวาง ด้วยลูกศรคือจิตที่ซัดออกจากแล่งธนูคืออธรรมอันมั่นคง, ผู้นั้นจะไม่เห็นขอบจักรวาฬเลย แม้จะใช้เวลาร้อยปี พันปี แสนปี หรือแสนโกฏิปีก็ตาม. ในจักรวาฬที่ไม่มีปริมาณอย่างนี้ แสนโกฏิจักรวาฬ ๆ ย่อมพินาศไปและดำรงอยู่ส่วนละแสนโกฏิในที่นั้นๆ. นี้ เป็นธรรมดาของโอกาสโลก ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีพุทธวงศ์ว่า

> “ชนเหล่าใด ไม่รู้สัตตนิกาย โอกาส และจักรวาฬอันไม่มีที่สิ้นสุด ตลอด ๔ อสงไขยโกฏิ, ชนเหล่านั้น ไม่อาจที่จะรู้พุทธญาณอันไม่มีที่เปรียบได้เช่นกัน”.

ก็ เพราะในจักรวาฬอันหาประมาณมิได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พ้นจากจักรวาฬนี้แล้ว ไม่เสด็จอุบัติขึ้นในจักรวาฬอื่นอีกเลย ฉะนั้น ข้าพเจ้าพึงทำจักรวาฬนี้ให้เป็นต้นแบบแล้ว ประกาศการเกิดขึ้นและความพินาศของโอกาสโลก. ในข้อนั้น ข้าพเจ้าจักประกาศความพินาศของโลกเป็นอันดับแรกแล้ว จักประกาศการอุบัติขึ้นในภายหลัง. จริงดังนั้น เมื่อความเกิดขึ้นหรือความพินาศของโลกถูกประกาศแล้ว การอุบัติขึ้นหรือความพินาศของโลก จะพึงรู้ได้โดยง่าย ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า

“อสงไขยกัป ๔ คือ สังวัฏฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป, วิวัฏฏกัปและวิวัฏฏัฏฐายีกัป จัดเป็นความพินาศและการอุบัติขึ้นของมหากัปหนึ่ง”. เนื้อความแห่งกัปนี้ มีนัยดังกล่าวแล้ว. เพราะไม่สามารถนับได้ด้วยคำเป็นต้นว่า **“กปฺปิยนฺติ ปริจฺฉินฺทติ”** (ย่อมกำหนดนับ คือ แบ่ง) โดยการแบ่งเวลาที่มาถึง (ช่วงนั้น ถึงช่วงนั้น) ท่านเรียกว่า “อสงไขยกัป”ฯ

บรรดาอสงไขยกัปเหล่านั้น ต่อไปนี้ จะเป็นการพรรณนาสังวัฏฏกัป. สังวัฏฏะ มี ๓ คือ **เตโชสังวัฏฏะ, อาโปสังวัฏฏะ,** และ **วาโยสังวัฏฏะ.** เขตแดนแห่งสังวัฏฏะ มี ๓ คือ อาภัสราภูมิ, สุภกิณหาภูมิ และเวหัปผลาภูมิ ฯ

เมื่อใด กัปพินาศด้วยไฟ เมื่อนั้น ภายใต้แต่อาภัสราภูมิลงมา ถูกไฟไหม้ด้วย. เมื่อใด กัปถูกทำลายด้วยน้ำ เมื่อนั้น ภายใต้สุภกิณหภูมิลงมา ย่อมถูกน้ำพัดทำลาย. เมื่อใด กัปถูกทำลายด้วยลม เมื่อนั้น ภายใต้เวหัปผลาภูมิลงมา ย่อมถูกลมพัดพังไป ตั้งแต่ ตติยภูมิลงมา ย่อมถูกลมพัดไปด้วย ฯ

แต่โดยพิสดาร เมื่อนั้น พุทธเขตหนึ่ง ย่อมพินาศไป. ที่ชื่อว่าพุทธเขตนั้น มี ๓ อย่าง คือ **ชาติเขต, อาณาเขต** และ **วิสัยเขต.** ในพุทธเขตทั้ง ๓ นั้น ชาติเขต มีหมื่นจักรวาฬเป็นที่สุด. อานุภาพแห่งญาณมีปฏิสนธิญาณเป็นต้น เป็นเดชที่ตั้งขึ้นด้วยกำลังแห่งบุญของพระตถาคตเจ้า ย่อมแผ่ไปโดยเสียง อย่างนี้, ชื่อว่าเขตอันเป็นที่เกิดแห่งหน่อพุทธางกูรนั้น ท่านเรียกว่า “พุทธเขต”. เขตที่กำหนดด้วยแสนโกฏิจักรวาฬเป็นที่สุด ท่านเรียกว่า “อาณาเขต”. อานุภาพแห่งพระปริตรเหล่านี้ คือ รัตนสูตร ขันธปริตร โมรปริตร ธชัคคปริตร และอาฏานาฏิยปริตร ย่อมแผ่ไปในที่มีประมาณเท่าใด บุคคลผู้มีฤทธิ์ ถึงความชำนาญแห่งจิต ดำรงอยู่ในจักรวาฬใดจักรวาฬหนึ่ง ที่นับเนื่องเป็นอาณาเขต เจริญพระปริตรเพื่อประโยชน์ของตน ๆ หรือว่าไปสู่จักรวาฬอื่น เป็นผู้เจริญ

พระปริตรในที่นั้น ๆ. เมื่อพระปริตรอันบุคคลผู้ยื่นอยู่ในจักรวาฬหนึ่งเจริญแล้ว เพื่อประโยชน์แห่งสรรพสัตว์ อานุภาพแห่งพระปริตร ย่อมแผ่ไปแก่สัตว์ทั้งหลายในอาณาเขต เพราะพระปริตร อันเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้นๆ พึงได้รับ. เพราะฉะนั้น พุทธเขตนั้น จึงชื่อว่า “อาณาเขต”. จริงอยู่ พระปริตรนั้น อันเทวดาทั้งหลายผู้อยู่ในแสนโกฏิจักรวาฬ รับแล้วนำไป ท่านจึงเรียกว่า “อาณาเขต” ในที่นั้นๆ. ส่วนวิสัยเขต ไม่มีกำหนด ไม่มีประมาณ ในจักรวาฬอันหาประมาณมิได้ พระตถาคตเจ้าย่อมทรงทราบสิ่งนั้น ๆ ที่ทรงมุ่งหมาย เพราะพุทธญาณสืบเนื่องกันกับความปรารถนา. ในบรรดาพุทธเขตทั้ง ๓ เหล่านั้น อาณาเขตหนึ่ง ย่อมพินาศไปอย่างนี้นี่แหละ. เมื่อพุทธเขตนั้น กำลังพินาศ ชาติเขต ย่อมพินาศไปเช่นกัน. ชาติเขตนั้น เมื่อจะพินาศไป ย่อมจะพินาศไปด้วยกัน, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ด้วยกัน. พึงทราบความพินาศและการตั้งอยู่ของชาติเขต ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

กัปปวินาสกถา ว่าด้วยเรื่องกัปพินาศ

สมัยใด กัปพินาศไปด้วยไฟ, มหาเมฆกลุ่มหนึ่งที่จะให้ฝนตกเพื่อทำลายกัป ตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่ต้น ยังฝนขนาดใหญ่ให้ตกในแสนโกฏิจักรวาฬ. พวกมนุษย์พากันยินดี นำเมล็ดพืชพันธุ์ออกหว่าน. เมื่อกล้าทั้งหลายเพียงถูกโคกัดกินเกิดขึ้น ฟ้าร้องเสียงเหมือนฟ้า แม้ฝนสักหยาดหนึ่ง ก็ไม่ตกเลย. ครั้งนั้น ฝนก็ขาดหายไปสิ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายเอาพระดำรัสนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้น ฝนไม่ตกเป็นเวลาหลายร้อยปี หลายพันปี และหลายแสนปี” ฯ

สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยน้ำฝนเลี้ยงชีวิตพากันตายแล้วไปเกิดในเทวโลกชั้นปริตตาภาภูมิเป็นต้น เทวดาที่อาศัยดอกไม้และผลไม้ดำรงชีวิตก็เหมือนกัน. ครั้นล่วงไปเป็นเวลานานอย่างนั้น น้ำในที่นั้นๆ ก็เหือดแห้งไป. สัตว์น้ำอันมีปลาและเต่าเป็นต้น พากันตายแล้วไปเกิดในพรหมโลกตามลำดับ. สัตว์นรกย่อมพินาศไป ในเมื่อพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น. สัตว์บางพวก เว้นฌานเสีย การเกิดในพรหมโลกหามีได้ไม่. บรรดาสัตว์ที่กล่าวมานั้น บางพวกถูกทุพภิกขภัยบีบคั้น บางพวกก็อาภัพที่จะบรรลุฌานได้. ถามว่า “สัตว์เหล่านั้น เกิดในพรหมโลกได้อย่างไร”. แก้ว่า “สัตว์เหล่านั้นเกิดในพรหมโลกได้ด้วยอำนาจญานที่ตนได้รับในเทวโลก”. ในเวลานั้น พวกกามาวจรเทพ เหล่าที่ชื่อว่า **โลกพยูหะ** ทราบว่า “ล่วงไปแสนปี การสิ้นไปของกัป จักมี” พากันโจทจัน ปล่อยเศียร (ไม่โพกผ้า) สยายผม น้ำตานองหน้า เอามือเช็ดน้ำตา นุ่งห่มผ้าแดง ทรงเพศบุคคลผู้มีรูปวิกลยิ่ง เที่ยวร้องไปในถิ่นมนุษย์อย่างนี้ว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย แต่นี้ล่วงไปแสนปี จักมีกัปเกิดขึ้น โลกนี้จักพินาศ แม้มหาสมุทรจักเหือดแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุ ก็จักถูกไฟไหม้พินาศ จักมีความพินาศกระทั่งถึงพรหมโลก ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย พวกท่านจงเจริญเมตตา เจริญกรุณา เจริญมุทิตา เจริญอุเบกขาเถิด บำรุงมารดาบิดา เป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลเถิด”. เทวดาเหล่านั้น ท่านเรียกว่า “โลกพยูหะ” เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ประกาศ คือ รวบรวมชาวโลก. ได้ยินว่า มนุษย์ทั้งหลาย เห็นเทวดาเหล่านั้น แม้จะยืน จะนั่ง ในที่ไหนๆ ก็เกิดความสังเวชสลดใจ มาประชุมพร้อมกันในที่ใกล้เทวดาเหล่านั้น. ถามว่า “เทวดาเหล่านั้น รู้เรื่องกัปพินาศได้อย่างไร”. อาจารย์ทั้งหลาย แก้ว่า “รู้ได้เพราะมีหน้าที่ต้องไปตักเตือน” .อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า “รู้ได้เพราะเห็นนิมิตเช่นนั้น”. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า “พวกพรหมใช้ให้มาบอก” ฯ

จริงอย่างนั้น โลกพยูหะเทวดาเหล่านั้น เที่ยวร้องไปในถิ่นมนุษย์บ่อย ๆ ร้อยปีต่อครั้ง. มนุษย์และภุมมเทวดาโดยมาก ฟังคำของเทวดาเหล่านั้นแล้วเกิดความสังเวช เกิดมุทิตาจิตต่อกัน ทำบุญทั้งหลาย มีเจริญเมตตาเป็นต้นแล้ว ตายไปเกิดในเทวโลก. เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น เสวยสุธาโภชน์อันเป็นทิพย์แล้ว บำเพ็ญวาโยกสิณบรรลุฌาน ในเทวโลกนั้น. ได้ยินว่า ฌานอันเป็นสุขนั่นแหละในวาโยกสิณ โดยการสั่งสมสุขสัมผัสหรือกำหนด (วาโยธาตุ) ย่อมสำเร็จแก่เทวดาทั้งหลาย.

ถามว่า “อปายิกสัตว์เหล่าอื่น ไปบังเกิดในเทวโลกด้วยอปราปรเวทนียกรรม ได้อย่างไร” ฯ

แก้ว่า “ไปเกิดได้ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่าท่องเที่ยวไปในสงสาร เว้นจาก อปรา ปรเวทนียกรรมไม่มีเลย”. สัตว์แม้เหล่านั้น ย่อมได้รับฌานเช่นนั้นเหมือนกันในเทวโลก. สัตว์แม้ทั้งปวง ย่อมบังเกิดในพรหมโลก ด้วยอำนาจฌานที่ได้รับในเทวโลกนั้น ด้วยประการฉะนี้. โดยมากคำนี้ท่านกล่าวไว้แล้ว ฯ

ส่วนอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “เมื่อกัปกำลังพินาศ อปายิกสัตว์ย่อมบังเกิดในโลกธาตุอื่นจากโลกธาตุที่กำลังพินาศ. โดยส่วนมากแล้ว อปายิกสัตว์ทั้งหมด ใครๆ ไม่อาจทราบได้ว่า “เกิดในรูปภพหรืออรูปภพในขณะนั้น” เพราะไม่มีการเกิดขึ้นในเทวโลกของสัตว์ผู้มีอายุยืนและอายุสั้น ในอบายภูมิทั้งหลาย. นิยตมิจฉาทิฐิบุคคล ไม่บังเกิดในเทวโลกนั้น ย่อมบังเกิดที่หลังจักรวาฬ”. ชื่อว่าการออกไปจากภพของบุคคลผู้มีนิยตมิจฉาทิฐิ ย่อมไม่มี. แท้จริง สวรรค์ก็ไม่ต้อนรับ มรรคผลก็ไม่มี แก่บุคคลผู้ประกอบด้วยนิยตมิจฉาทิฐินั้น. เพราะฉะนั้น นิยตมิจฉาทิฐิบุคคลนั้น ย่อมไปเกิดหมกไหม้อยู่ในนรกอื่น จากจักรวาฬที่กำลังพินาศ ฯ

ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า “ย่อมไปหมกไหม้อยู่ในภพนั้นนั่นแหละ”. อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “ความจริงแล้ว เมื่อจักรวาฬนั้นกำลังพินาศ สัตว์นั้นย่อมหมกไหม้อยู่ในอากาศนั่นแหละ”. สัตว์ที่เกิดในน้ำ สัตว์ที่อาศัยแผ่นดินหรือสัตว์อยู่ในน้ำเหล่าใดทั้งหมด ย่อมพินาศไปเพราะไฟไหม้ การออกจากกัปของสัตว์เหล่านั้น จะมีได้อย่างไร มี ไม่มี, มีได้อย่างไร ฯ

จริงอย่างนั้น สัตว์ที่อาศัยแผ่นดินบางเหล่า โดยที่สุดแม้กระทั่งมดดำมดแดง และสัตว์น้ำทั้งหลาย ได้ยินเสียงได้เพราะอานุภาพของเทวดาเหล่านั้น เกิดความสังเวช, สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดไม่เบียดเบียนกันและกัน มีจิตใจอ่อนโยน ตายไปแล้วมาเกิดในมนุษย์โลก. สัตว์เหล่านั้นทำบุญทั้งหลายมีเมตตาเป็นต้น ตายไปแล้วเกิดในเทวโลก. สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดบำเพ็ญฌานแล้วบังเกิดในพรหมโลก. เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงไม่พินาศไปด้วยไฟ ฯ

สัตตสุริยกถา ว่าด้วยเรื่องพระอาทิตย์ ๗ ดวง

ก็ ต่อจากฝนขาดหายไป ล่วงเวลาไปนาน พระอาทิตย์ดวงที่ ๒ ก็เกิดขึ้น. ครั้น พระอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้ว การกำหนดเวลากลางคืน ยังไม่ปรากฏ. พระอาทิตย์ ดวงหนึ่งขึ้น ดวงหนึ่งตก. เมื่อเป็นเช่นนั้น โลกจึงมีความร้อนจากดวงอาทิตย์มิได้ขาดระยะ. อนึ่ง พระอาทิตย์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายกัป ย่อมไม่มี เหมือนสริยเทพบุตรไม่มีในสริยวิมานที่เกิดขึ้นก่อนกัปพินาศ. ก็ในเวลาที่กัปพินาศ แม้สุริยเทพบุตรบำเพ็ญฌานแล้วไปเกิดในพรหมโลก เหมือนกามาวจรเทวดาเหล่าอื่น. ดวงอาทิตย์ โคจรไป มีแสงสว่างและมีความเร่าร้อนกว่าเดิม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “พระอาทิตย์นั้นหายไป พระอาทิตย์ดวงอื่น ก็เกิดขึ้น” ฯ

เมื่อปกติสุริยะ โคจรอยู่ในที่นั้น ก้อนเมฆบ้าง เปลวไฟบ้าง ลอยอยู่ในอากาศ. เมื่อพระอาทิตย์ในกัปพินาศ โคจรไป ก้อนเมฆไม่มีควัน อากาศแจ่มใสประดุจแว่นแก้ว. ยกเว้นเบญจมหานที น้ำในแม่น้ำน้อยที่เหลือเป็นต้น แห้งหมด. เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป พระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏขึ้น เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๓ ปรากฏ ถึงมหานที ก็เหือดแห้ง. เวลานั้นพระอาทิตย์ ดวงหนึ่งขึ้น ดวงหนึ่งตก ดวงหนึ่งอยู่ตรงกลาง. จากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป พระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏขึ้น. เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏขึ้น แม่น้ำใหญ่ในหิมวันตประเทศ และสระน้ำใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ **สระสีหัปปปาตะ สระกัณณมุณฑกะ สระรถกาละ สระอโนดาต สระฉัททันต์ สระกุณาละ** และ **สระมัณฑากินี** ย่อมแห้งหมด. ครั้งนั้น พระอาทิตย์ดวงที่ ๔ ปรากฏเหมือนพระ ๔ รูปออกบิณฑบาตและยืนอยู่ตามลำดับประตูบ้าน ฯ

เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป พระอาทิตย์ดวงที่ ๕ ก็ปรากฏขึ้น ต่อจากพระอาทิตย์ดวงที่ ๔. เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๕ ปรากฏขึ้น น้ำในมหาสมุทรแม้พอเปียกข้อมือ ไม่ได้เหลืออยู่โดยลำดับ. ต่อจากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป พระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ก็ปรากฏขึ้น. เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏขึ้น จักรวาฬทั้งหมด จึงเกิดเป็นควันคลุ้ง ยางแผ่นดิน เหือดแห้งไปเพราะควัน. จักรวาฬนี้ เป็นเช่นใด แม้แสนโกฏิจักรวาฬ ก็เป็นเช่นนั้น. ต้นไม้และภูเขาเป็นต้น เหือดแห้งไปเพราะน้ำ, ในเพราะน้ำนั้น ปฐวีธาตุ ก็ม้วน (หด) เข้าเป็นก้อนๆ ติดกัน. แม้ปฐวีธาตุนั้น สิ้นสลายไปเพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๖ ปรากฏขึ้น. ต่อจากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป พระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ย่อมปรากฏขึ้น. เพราะพระอาทิตย์ดวงที่ ๗ ปรากฏขึ้น จักรวาฬทั้งหมด ลุกไหม้ทีเดียวพร้อมกันทั้งแสนโกฏิจักรวาฬ. ยอดเขาสิเนรุทั้งหลาย ต่างโดยขนาด มียอดสูง ๑๐๐ โยชน์ เป็นต้น แตกกระจายหายไปในอากาศ. เปลวไฟนั้น ลุกไหม้ไปติดเทวโลกชั้นจาตุมมหาราช, เผาวิมานทอง วิมานแก้ว และวิมานแก้วมณี ในชั้นจาตุมมหาราชนั้นแล้ว ไปติดถึงภพดาวดึงส์, ต่อจากนั้นติดชั้นยามา, นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวดี ฯ

โดยอุบายนั้นนั่นแหละ เปลวไฟนั้น มันติดกระทั่งปฐมฌานภูมิ, เผาพรหมโลกชั้นพรหม-ปาริสัชชะ ต่อจากนั้นเผาชั้นพรหมปโรหิต เผามหาพรหมทั้งหลาย จรดชั้นอาภัสสราจึงหยุด. ปฐวีธาตุแม้ประมาณน้อยหนึ่ง ที่ถึงการนับว่าเป็นสังขาร ยังมีอยู่ตราบใด ไฟก็ยังไหม้ ไม่ดับไปตราบนั้น. ก็ การสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหมด ไม่เหลือแม้แต่ขี้เถ้า ไฟจึงดับไป เหมือนเปลวไฟที่เผาน้ำมันเนย เป็นต้น ฉะนั้น ฯ

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

“เปลวไฟ ลุกขึ้นจากแผ่นดินแล้ว แล่นไปจนถึงพรหมโลก ย่อมเผาโลกในเบื้องบนๆ เป็นจุณไปด้วยเดชแห่งความร้อน” ฯ

อากาศในเบื้องบนกับเบื้องล่าง กลายเป็นความมืดอันยิ่งใหญ่เป็นอันเดียวกัน. ๑ อสงไขยก็รวมเป็นก้อนเดียวกัน อย่างนั้น เมื่อโลกสันนิวาส ตั้งอยู่ (เริ่มก่อตัว) ขึ้น ฝนเพื่อการสร้างโลก ก็เริ่มตกลงมา. ต่อจากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป มหาเมฆตั้งขึ้นแล้ว ฝนเม็ดเล็ก ๆ ย่อมตกเหมือนหิมะตกในฤดูสารทกาล[๓]. ในบรรดาฤดูเหล่านั้น ที่ชื่อว่าฤดูสารทกาล ได้แก่วันทั้ง ๘ เหล่านี้ คือ ๔ วันปลายเดือนมาฆะ และ ๔ วันแรกต้นเดือนผัคคุณะ ฯ

เมื่อเป็นดังนั้น เบื้องแรกฝนตกเป็นเม็ดเล็กๆ ก่อน แล้วโตเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด เมล็ดงา เม็ดข้าวเหนียวและเม็ดถั่ว ยังฝนให้ตกโดยธารน้ำ ในที่นั้น โตเท่าดอกโกมุทและเท่าไม้เท้า เท่าสากและเท่าลำต้นตาลเป็นต้น ตามลำดับ, จากนั้น ตกลงอยู่โดยธารน้ำทั้งหลาย มีประมาณ ๑ วา ๒ วา ๑ อุสภะ ๒ อุสภะ ครึ่งคาวุต ครึ่งโยชน์ ๑ โยชน์ ๑๐ โยชน์ ๑๐๐ โยชน์ ๑,๐๐๐โยชน์ และ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ จนเต็มสถานที่ที่ถูกไฟไหม้ทั้งหมด ตลอดถึงพรหมโลก อันตรธานไปไม่มีช่องเหลือเลยในแสนโกฏิจักรวาฬ หรือในระหว่าง(โกฏิจักรวาฬ). ลมพัดอุ้มน้ำนั้นไว้ข้างล่างและทางขวาง ทำจนเป็นก้อน. น้ำก้อนนั้น กลมเช่นกับหยาดน้ำบนใบบัว. หากมีคำถามว่า “ลมพัดน้ำกองใหญ่ปานนั้น ให้เป็นก้อนได้อย่างไร”. แก้ว่า “ทำได้โดยน้ำเปิดช่องให้” ฯ

จริงอยู่ น้ำนั้นย่อมให้ช่องแก่ลมนั้น ในที่นั้น ๆ. น้ำนั้นถูกลมพัดทำให้เป็นก้อนอย่างนั้น ก็ค่อยๆ งวดลงข้างล่างโดยลำดับ. เมื่อน้ำงวดลงๆ พรหมโลกชั้นปฐมฌานภูมิ ก็เกิดปรากฏขึ้นในที่ตั้งแห่งพรหมโลก เทวโลก ๔ ชั้น ก็ปรากฏขึ้นในที่ตั้งแห่งโลกชั้นกามาพจรทั้ง ๔ เบื้องบน. ส่วนดาวดึงสเทวโลกและจาตุมมหาราชิกาเทวโลก ย่อมไม่ปรากฏขึ้น เพราะเนื่องกันกับแผ่นดิน. ลมอันมีกำลังย่อมเกิดขึ้นในน้ำที่งวดลงถึงที่อันเป็นแผ่นดินในครั้งก่อนๆ. ลมเหล่านั้น ทำน้ำนั้นให้หยุดอยู่ เหมือนน้ำที่ตั้งอยู่ในธมกรกซึ่งบุคคลปิดช่องไว้แล้ว, และน้ำนั้นตั้งอยู่ด้วยกำลังลม. น้ำอันมีรสหวาน สิ้นไป ทำให้เกิด ปฐวีรสในเบื้องบน. แผ่นดินตั้งอยู่บนผิวน้ำเหมือนใบบัว. อนึ่ง แผ่นดินนั้น มีสีและกลิ่นหอมเหมือนดอกกรรณิการ์ มีรสอร่อยเหมือนรสทิพย์ที่เทวดาใส่ไว้ ดำรงอยู่เหมือนข้าวปายาสที่ปราศจากน้ำ และเหมือนแผ่นผ้าในเบื้องบน ฯ

---

๓ *เกี่ยวกับหรือเกิดในฤดูใบไม้ร่วง*

ก็ ในเรื่องการเกิดของแผ่นดินนี้ เมื่อโลกกำลังพินาศ สถานที่อันเป็นมหาโพธิบัลลังก์ ย่อมพินาศไปในภายหลัง เมื่อโลกดำรงอยู่ ย่อมดำรงอยู่ก่อน. ก่อบัว ย่อมเกิดขึ้นเป็นบุพพนิมิตในสถานที่นั้นๆ ถ้าในกัปนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อุบัติขึ้น ดอกบัว ก็เกิด, ถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าไม่อุบัติขึ้น ดอกบัวก็ไม่เกิด. อนึ่ง เมื่อดอกบัวจะเกิดถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติพระองค์เดียว ดอกบัวจะเกิดดอกเดียว. ถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๒ พระองค์ ก็จะเกิด ๒ ดอก. ถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๓ พระองค์ ก็จะเกิด ๓ ดอก. ถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ๔ พระองค์ ก็จะเกิด ๔ ดอก. ดอกบัวเหล่านั้นแล พึงทราบว่าเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องด้วยดอกกรรณิการ์ในลำต้นเดียวกัน ฯ

ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมเหาะมาแล้วจักตรวจดูนิมิตนั้น ถ้าเห็นดอกบัว ก็จะเกิดโสมนัส ถ้าไม่เห็นดอกบัว ก็จะเปล่งวาจาอันก่อให้เกิดความสังเวชว่า “ท่านผู้เจริญ โลกจักพินาศ” ดังนี้แล้วกลับไป ฯ

ครั้งนั้นแล มหาพรหมชั้นสุทธาวาสพร้อมด้วยบริวาร ไปที่มหาโพธิบัลลังก์ กล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย เราจักมาดูบุพพนิมิต เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เสด็จอุบัติขึ้น ดอกบัวก็จะไม่เกิดขึ้น”. พวกมหาพรหมเห็นสถานที่ที่ไม่มีกอบัว พากันเศร้าใจว่า “ท่านผู้เจริญ โลกจักมืดมนอนธการ สัตว์ที่ตายไปแล้ว ๆ จักเต็มอบาย, เทวโลก ๖ ชั้น และพรหมโลก ๙ ชั้น จักว่างเปล่า”. อนึ่ง มหาพรหมเหล่านั้น เห็นดอกไม้ในเวลาที่บานแล้ว กล่าวว่า “ในเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา ประสูติทรงแสดงธรรมจักร ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทรงปลงพระชนมายุสังขาร และปรินิพพาน, พวกเรา จักได้เห็นปาฏิหาริย์ทั้งหลายมีการทำให้หมื่นจักรวาฬหวั่นไหวเป็นต้น อบายทั้ง ๔ จักเสื่อม, เทวโลก ๖ ชั้น พรหมโลก ๙ ชั้น จักเต็มบริบูรณ์” ดังนี้แล้ว มีใจชื่นชมยินดี เปล่งอุทานไปยังพรหมโลกของตน. พึงทราบเรื่องการเกิดของกัป เป็นครั้งแรก ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ครั้งนั้น อาภัสราพรหม เป็นผู้ที่เกิดก่อนในพรหมโลก หมดอายุหรือสิ้นบุญ จุติจากภพนั้นแล้ว เป็นโอปปาติกสัตว์[๔] บังเกิดในมนุษย์โลกนี้. สัตว์เหล่านั้น มีแสงสว่างเกิดขึ้นเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในอัคคัญญสูตรว่า “สัตว์เหล่านั้น ลิ้มรสปฐพีนั้นแล้ว ถูกตัณหาครอบงำ ย่อมเข้าไป (สู่แผ่นดิน) เพื่อบริโภคความโลภมีประการต่างๆ. ลำดับนั้น แสงสว่างของสัตว์เหล่านั้น หายไปกลายเป็นความมืด. สัตว์เหล่านั้น เห็นความมืด พากันกลัว, ต่อจากนั้นมณฑลพระอาทิตย์ใหญ่ประมาณ ๕๐ โยชน์ ทำลายความกลัวของสัตว์เหล่านั้นแล้ว ให้เกิดความกล้าหาญย่อมปรากฏขึ้นมา”. สัตว์เหล่านั้น เห็นพระอาทิตย์แล้วมีใจยินดีว่า “พวกเราได้แสงสว่าง” แสงสว่างนั้นทำความกลัวของพวกเราซึ่งมีความกลัวให้หายไป ทำความกล้าหาญให้เกิดขึ้น ตั้งขึ้นแล้ว ดังนั้นพวกเขา จึงตั้งชื่อสิ่งนั้นว่า “สุริยะ” คือจงเป็นพระอาทิตย์เถิด. ลำดับนั้น เมื่อพระอาทิตย์ส่องแสงสว่างตลอดวันแล้วตกไป สัตว์เหล่านั้น เกิดความกลัวอีกว่า “แม้พวกเราได้แสงสว่างมาแล้ว มันก็หายไป”. พวกเขาคิดว่า “คงจะดีหนอ ถ้าหากพวกเราได้แสงสว่างอันอื่นๆ”. ดวงจันทร์ มีประมาณ

---

๔ *ผู้เกิดผุดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยพ่อแม่ อาศัยอดีตกรรม ได้แก่ เทวดา พรหม สัตว์นรก เปรต อสุรกาย*

๔๙ โยชน์ ย่อมปรากฏขึ้นเหมือนรู้ใจของพวกเขา. พวกเขาเห็นพระจันทร์นั้นแล้ว มีใจร่าเริงยินดีอย่างยิ่งว่า “พระจันทร์นี้ เกิดขึ้นแล้วเหมือนรู้ใจของพวกเรา เพราะฉะนั้น จึงตั้งชื่อสิ่งนั้นว่า “พระจันทร์” ดังนี้ ฯ

เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏแล้วอย่างนี้ ดาวนักขัตรฤกษ์ทั้งหลาย ก็ปรากฏขึ้น. ถามว่า “ดาวเหล่านั้น มีรูปหรือไม่มี”. แก้ว่า “ไม่มี”. ได้ยินว่า วิมานอันมีรูปเป็นดวงดาว ย่อมมีแก่เทวดาเหล่านั้น. เพราะฉะนั้น วิมานเหล่านั้น อันคนในโลกนี้พึงบัญญัติเรียกว่า “ดวงดาว”. ก็ดาวนักษัตรเหล่านั้น มีทั้งหมด ๒๗ กลุ่ม จักมีปรากฏ (จักกล่าว) ข้างหน้า ฯ

ตั้งแต่นั้นมา ก็ปรากฏกลางคืนและกลางวัน, ครึ่งเดือน, ๑ เดือน, ฤดู และปีทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ. ในเรื่องนั้น นับตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นไปจนถึงรุ่งอรุณ จัดเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่ง, ๓๐ ราตรี เป็น ๑ เดือน, ๔ เดือน เป็น ๑ ฤดู, ๓ ฤดู เป็น ๑ ปี. อีกอย่างหนึ่ง ๒ เดือน เป็น ๑ ฤดู, ๖ ฤดู เป็น ๑ ปี, ๑๒ เดือน เป็น ๑ ปี ในวันที่พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้นนั่นเอง มีภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาฬ ภูเขาหิมพานต์ เกาะ และมหาสมุทร เกิดขึ้น. ก็สิ่งเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันในวันเพ็ญเดือน ๔ (เดือนผัคคุณะ). ถามว่า “เกิดขึ้นอย่างไร”. แก้ว่า “เมื่อข้าวฟ่างสุกพองขึ้นพร้อมกันทีเดียว, บางแห่งก็สูงขึ้น บางแห่งลึกลง บางแห่งราบเรียบ ฉันใด ตรงที่สูงขึ้นไปเป็นภูเขา, ที่ลุ่มลึกลงไป เป็นมหาสมุทร, ที่ราบเรียบ ก็เป็นทวีป ฉันนั้นเหมือนกัน” ฯ

ต่อมา เมื่อสัตว์เหล่านั้นกินง้วนดิน บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทรามไปตามลำดับ. ในสองพวกนั้น พวกที่มีผิวพรรณงาม ดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณทราม. เพราะการดูหมิ่นกันเป็นปัจจัย ง้วนดินก็หายไป. ต่อมาพื้นดินและสะเก็ดดินที่ถึงพร้อมด้วยสีกลิ่นและรส ก็ปรากฏขึ้น. ลำดับต่อมา ด้วยความชั่วของคนเหล่านั้น สะเก็ดดินนั้น ย่อมหายไป. ต่อจากนั้น เครือดินที่ถึงพร้อมด้วยสี กลิ่น และรส ย่อมปรากฏขึ้น. โดยนัยนั่นแหละ ชนทั้งหลายนำรวงข้าวใด มาจากที่นั้นเพื่อบริโภคเวลาเย็น, พอถึงตอนเช้า รวงข้าวนั้น ก็แก่งอกออกมาอีก. ต่อจากนั้น ชนเหล่านั้นนำข้าวใด มาเพื่ออาหารเช้า, ข้าวนั้น ก็สุกและงอกขึ้นมาในเวลาเย็น. ริ้วรอยที่ถูกเด็ดจากที่นั้นย่อมไม่ปรากฏ. ลำดับต่อมา ข้าวสาลีที่ไม่ต้องหุงด้วยไฟฟืน เป็นเมล็ดข้าวสาร ไม่มีรำและแกลบ มีกลิ่นหอมปรากฏขึ้น. ต่อจากนั้น ชนเหล่านั้น นำข้าวสารมาเพื่อเป็นอาหารเย็น ในเวลาเย็น ข้าวสารนั้นก็สุกและงอกขึ้นในเวลาเช้า. ต่อมา ชนเหล่านั้น นำข้าวใด มาเพื่ออาหารเช้า ข้าวนั้น สุกและงอกขึ้นในเวลาเย็น. ริ้วรอยที่ถูกเด็ด ย่อมไม่ปรากฏ. ต่อมา ภาชนะทั้งหลาย ก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นๆ. พวกเขาบรรจุข้าวสาลีลงในภาชนะแล้วตั้งไว้หลังแผ่นหิน. เปลวไฟลุกขึ้นหุงข้าวสาลีนั้นเอง. ข้าวนั้นเป็นเช่นกับดอกมะลิ. สำหรับข้าวนั้น ไม่ต้องทำแกงหรือกับ. สัตว์ทั้งหลาย ใคร่จะกินรสใดๆ ก็มีรสนั้นๆ. เมื่อสัตว์เหล่านั้น กินอาหารหยาบนั้นเข้าไป ต่อจากนั้น มูตรและกรีส ก็ปรากฏ. ลำดับต่อมา ทวารหนักและช่องทวารเบาของสัตว์เหล่านั้น ก็เกิดขึ้น เพื่อที่จะขับถ่ายของสิ่งนั้น ฯ

เหมือนอย่างนั้น สิ่งเหล่านี้ คือ ง้วนดิน สะเก็ดดินและเครือดิน ที่สัตว์เหล่านั้นบริโภคแล้ว เป็นเหมือนอาหารทิพย์ พวกเขาบรรเทาความหิวแล้ว ย่อมดำรงอยู่ เจริญรส เปลี่ยนรส. ก็ ข้าวที่

พวกเขาบริโภคแล้วเจริญรส เพราะเป็นสิ่งที่ละเอียดตามวัตถุ ย่อมยังปัสสาวะและอุจจาระให้เกิดขึ้น เพราะวัตถุเป็นของหยาบ. ลำดับต่อมา จึงเกิดปากแผล(ช่อง)เพื่อให้อุจจาระและปัสสาวะไหลออก. ความเป็นชาย เกิดปรากฏขึ้นแก่ชาย ความเป็นหญิงก็เกิดขึ้นแก่หญิง. ความเป็นชายหรือเป็นหญิง ย่อมเป็นไปในอัตภาพของชายหรือหญิงที่มีอยู่ก่อน. ตราบใดที่กามราคะไม่ปรากฏขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เพราะอานุภาพของอุปจารฌาน ตราบนั้นอินทรีย์ของหญิงชายก็ปรากฏขึ้น เพราะอาศัยราคะที่มีพลัง. ก็ ในเวลาที่อานภาพของอุปจารฌานถูกตัดขาด กามราคะที่มีกำลัง เป็นสิ่งที่สัตว์เหล่านั้นได้เสพแล้ว. ต่อจากนั้น ความเป็นหญิงและชายเพราะอาศัยกามราคะนั้น ก็ปรากฏขึ้นในอัตภาพของสัตว์ทั้งหลาย. ในกาลนั้น ผู้หญิงจ้องดูชาย ผู้ชายก็จ้องดูผู้หญิงเป็นเวลานานเป็นปัจจัย ความเร้าร้อนทางกามราคะ ก็เกิดขึ้น. ต่อจากนั้น สัตว์ทั้งหลาย ก็เสพเมถุนกัน. สัตว์เหล่านั้น ก็มีการเสพ อสัทธรรมกันเป็นปัจจัย ถูกนักปราชญ์ติเตียนเบียดเบียน จึงพากันสร้างบ้านเรือนขึ้น เพราะเหตุแห่งการปกปิดอสัทธรรมนั้น. พวกเขาอยู่ครองเรือน ถึงทิฏฐานุคติ (ประพฤติคล้อยตามกัน) อย่างสัตว์ผู้เกียจคร้านประเภทหนึ่ง พากันสั่งสมมาโดยลำดับ ฯ

ตั้งแต่นั้นมา รำข้าวและแกลบ ก็เกิดขึ้นล้อมรอบเมล็ดข้าว แม้ที่ที่คนเกี่ยวแล้ว ก็ไม่งอกอีก. ต่อจากนั้น พวกเขาก็เสพเมถุนกัน ประชุมปรึกษากันว่า “โอ ช่างชั่วร้ายหนอ บาปปรากฏในสัตว์ทั้งหลาย, เพราะว่า เมื่อก่อนพวกเราคิดได้ดังใจ มีปีติเป็นอาหาร มีแสงสว่างในตนเอง เที่ยวไปในท้องฟ้า มีความเป็นอยู่ดีตลอดกาลยาวนาน ต่อจากนั้น ง้วนดิน พื้นดิน สะเก็ดดินและเครือดิน ก็เกิดขึ้นตามลำดับ พวกเราเองบริโภคอยู่ตลอดกาลอันยาวนาน ง้วนดินแม้เหล่านั้นหายไปแล้วเพราะการเกิดขึ้นของอกุศลธรรมอันเป็นบาปของพวกเรา, ต่อมา เมล็ดข้าวสารที่ไม่ต้องหุง สะอาด มีกลิ่นหอมก็ปรากฏขึ้น, บัดนี้ ข้าวนั้นปรากฏโน้มลงในที่ที่ไม่ถูกตัด ตั้งรวมกันเป็นกำๆ ในที่เดียวกัน, ไฉนหนอ พวกเราควรแบ่งข้าวสาลีกันเถอะ” แล้วแบ่งข้าวสาลี ปันเขตแดนกัน ฯ

ต่อจากนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่ง มีนิสัยเกียจคร้านครอบครองส่วนของตน ถือเอาส่วนของผู้อื่นที่เจ้าของเขามิได้ให้แล้วบริโภค. พวกเขา ด่าสัตว์นั้น ๒ ครั้งแล้วสละให้. แต่ในครั้งที่ ๓ บางพวกก็จับตีด้วยฝ่ามือ บางพวกทุบตีด้วยก้อนดิน บางพวกทุบด้วยท่อนไม้. ตั้งแต่นั้นมา การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การติโทษ การพูดเท็จ และการลงอาญา ก็ปรากฏขึ้น. ต่อมา พวกเขาทั้งหมด ก็ประชุมกันว่า “กรรมอันเป็นบาปเห็นปานนี้ เกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย, ไฉนหนอ พวกเราพึงสมมติสัตว์ผู้หนึ่งขึ้น บรรดาพวกเรา พึงตำหนิผู้ควรตำหนิ พึงติโทษผู้ควรติโทษ พึงขับไล่ผู้ควรขับไล่, อนึ่ง พวกเรานำส่วนแห่งข้าวมาจากนาของพวกเราแต่ละคน จักให้แก่สัตว์ผู้นั้น” ฯ

ก็ ในสัตว์ทั้งหลายที่ตกลงกันแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ก็คือพระโพธิสัตว์ในกัปนี้นั่นเอง. สมัยนั้น ท่านทรงเป็นผู้มีรูปงาม น่าชม มีศักดิ์มาก เต็มเปี่ยมด้วยปัญญา มีกำลังมีอานุภาพมาก ในหมู่สัตว์เหล่านั้น สามารถที่จะยกย่องชมเชยหรือข่มพวกเขาได้. สัตว์เหล่านั้นเข้าไปหาท่าน อ้อนวอนแล้วเชื้อเชิญสมมติท่านขึ้น ได้ทำการอภิเสกด้วยสังข์ทั้ง ๓. ด้วยประการดังนี้

พระโพธิสัตว์ จึงปรากฏโดยพระนาม ๓ คือ พระนามว่า **"มหาสมมติ"** เพราะเป็นผู้ที่มหาชนนอบน้อม, พระนามว่า **"กษัตริย์"** เพราะทรงเป็นใหญ่แห่งเกษตรกรทั้งหลาย, พระนามว่า **"ราชา"** เพราะทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ยินดีโดยธรรมสม่ำเสมอกัน ฯ

ท่านอาจารย์ทั้งหลาย กล่าวหมายถึงพระองค์ว่า

พระโพธิสัตว์ ทรงสมภพในตระกูลพระอาทิตย์ ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งคุณอันบริสุทธิ์ยิ่ง ทรงมีอานุภาพมาก ทรงเป็นพระราชา ทรงได้พระนามว่า "มหาสมมติ" พระองค์ทรงเป็นดวงตาของโลก ทรงเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยรัศมีคือพระคุณ ทรงเป็นผู้กำจัดความมืด รุ่งเรืองแล้วประดุจพระอาทิตย์ดวงที่ ๒. เขตแดนที่พระโพธิสัตว์องค์ใดผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก ตั้งและกำหนดไว้แล้วในโลก ชนทั้งหลาย ไม่อาจล่วงละเมิดเขตแดนนั้นได้ ชนทั้งหลาย ย่อมกล่าว คือประกาศ พระราชาผู้มียศ มีความกล้าหาญเป็นคนแรก ให้เป็นผู้รักษาเขตแดนในโลก ฯ

พระโพธิสัตว์นั่นแหละ เป็นบุรุษคนแรกซึ่งมีฐานะอันประเสริฐ (อัศจรรย์) ในโลกอย่างนี้. เมื่อขัตติยมณฑลที่บุคคลตั้งพระโพธิสัตว์ให้เป็นกษัตริย์องค์แรกแล้วดำรงอยู่อย่างนี้ สัตว์พวกหนึ่งได้มีความคิดว่า "ท่านผู้เจริญ ธรรมอันเป็นบาป ได้เกิดขึ้นแล้วในหมู่สัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ การติโทษ การพูดเท็จ ทั้งการลงอาญา ย่อมปรากฏ, ไฉนหนอ พวกเรา พึงลอยอกุศลธรรมอันเป็นบาปไป". พวกเขาจึงไปสร้างกระท่อมในราวป่าแล้วอยู่ในกระท่อมนั้น หาเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวขออาหารในคามนิคมและราชธานี. เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเขาจึงลอยอกุศลธรรมไปกระทำลัทธินอกศาสนา เพราะฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **"พราหมณ์"** ฯ

อนึ่ง ในสมัยนั้น ชนเหล่าใด ชักชวนเมถุนธรรม (อยู่ครองคู่กัน) ประกอบการงานที่ปรากฏมีการเลี้ยงโค การค้าขาย และการเกษตรกรรมเป็นต้น. ชนเหล่านั้นท่านเรียกว่า **"แพศย์"** ฯ

อนึ่ง ในสมัยนั้น ชนเหล่าใดมีการงานไม่ดี มีเบียดเบียนคนอื่นเป็นต้น มีอาหารอันบริสุทธิ์ ชนเหล่านั้นท่านเรียกว่า **"ศูทร"** ฯ

เพราะฉะนั้น วรรณะ ๔ อย่างมีพราหมณ์เป็นต้น จึงปรากฏขึ้นโดยลำดับ. ในเรื่องนั้น นับตั้งแต่มหาเมฆตั้งขึ้นมาเพื่อทำลายกัปจนถึงการกำหนดด้วยเปลวไฟ นี้ นับเป็น ๑ อสงไขย เรียกว่า "สังวัฏฏะกัป".ตั้งแต่กำหนดเปลวไฟที่ทำลายกัปจนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาฬนี้ จัดเป็นอสงไขยที่ ๒ ท่านเรียกว่า "สังวัฏฏัฏฐายีกัป". ตั้งแต่มหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มจักรวาฬ

จนกระทั่งถึงพระจันทร์พระอาทิตย์ปรากฏขึ้น นี้ จัดเป็นอสงไขยที่ ๓ ท่านเรียกว่า “วิวัฏฏะกัป”. ตั้งแต่พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น จนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปอีก นี้ จัดเป็นอสงไขยที่ ๔ ท่านเรียกว่า “วิวัฏฏัฏฐายีกัป”. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ๖๔ อันตรกัป (และ) ๒๐ อันตรกัป เป็น ๑ วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป. อสงไขยที่เหลือเหล่านั้น โดยประมาณที่สมบูรณ์นั่นแหละ โดยกาลมีอสงไขยเป็นต้น จัดเป็น ๑ มหากัป ดังนี้แล ฯ

พึงทราบความพินาศด้วยไฟ และการดำรงอยู่ อย่างนี้ก่อน. คำว่า “ก็ ในสมัยใด กัปย่อมพินาศด้วยน้ำ มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปตั้งขึ้นแล้ว ตั้งแต่ต้น” พึงแสดงให้พิสดารโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วข้างต้น ฯ

ความแปลกกัน มีดังต่อไปนี้ :- พระอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้นในที่นั้น ฉันใด มหาเมฆคือฝนน้ำด่างที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัป ย่อมตั้งขึ้นในที่นั้น ฉันนั้น. มหาเมฆนั้น ยังฝนเม็ดเล็กๆ ให้ตกลงตามลำดับ (และ) โตขึ้นโดยลำดับ หอบเอาห้วงน้ำใหญ่ตกจนเต็มแสนโกฏิจักรวาฬ สถานที่ทั้งหลายมีแผ่นดินและภูเขาเป็นต้น ถูกน้ำด่างกระทบ ย่อมย่อยยับไป. น้ำ ย่อมทรงอยู่ด้วยกำลังลมรอบด้าน. น้ำ ย่อมท่วมตั้งแต่พื้นแผ่นดินรอบ จนถึงทุติยฌานภูมิ. จริงอยู่ แผ่นดินย่อมพินาศไปด้วยน้ำด่างนั่นเอง เหมือนกับก้อนเกลือที่บุคคลใส่ลงในน้ำ ฯ

เพราะฉะนั้น อาจารย์บางพวก จึงกล่าวว่า “น้ำนั้นนั่งเอง ย่อมมีพร้อมกับน้ำที่รองแผ่นดิน”. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า “น้ำที่รองแผ่นดินนั้น ทำให้กองลมที่รองรับแผ่นดินนั้นให้พินาศไปโดยไม่มีส่วนเหลือแล้วรวมเป็นก้อนเดียวกัน ตั้งอยู่ในที่ทุกแห่ง”. คำนั้น ท่านกล่าวไว้ถูกแล้ว. น้ำย่อมละลายพรหมโลก ๙ ชั้น เบื้องบนให้พินาศไป จรดถึงชั้นสุภกิณหภูมิแล้วตั้งอยู่ ฯ

เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

โลก ย่อมพินาศไป ในเวลาที่น้ำทำลายแสนโกฏิ
จักรวาฬ ให้ย่อยยับไป ด้วยน้ำที่กำเริบขึ้นแล้ว ฯ

ก็ น้ำนั้น ย่อมไม่สงบ ตราบเท่าที่สังขารโลกแม้น้อยหนึ่งยังมีอยู่. ก็น้ำนั้น ท่วมสรรพสังขารโลกแล้ว ย่อมสงบอันตรธานไปโดยเร็ว. คำทั้งหมด เป็นเช่นเดียวกับคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “อากาศในเบื้องล่างและเบื้องบน มีความมืดเป็นอันเดียวกัน”. ก็ ในที่นี้ โลก ทำพรหมโลกชั้นอาภัสสราให้เป็นภูมิแรกแล้วปรากฏขึ้นโดยส่วนเดียว. สัตว์ทั้งหลาย จุติจากพรหมโลกชั้นสุภกิณหาแล้วไปบังเกิดในสถานที่มีพรหมโลกชั้นอาภัสสราเป็นต้น. ในเรื่องนั้น การกำหนดตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปจนถึงน้ำด่างที่ทำลายกัป นี้ จัดเป็น ๑ อสงไขย. ตั้งแต่การกำหนดด้วยน้ำด่างจนถึงมหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาฬ นี้ จัดเป็นอสงไขยที่ ๒. ตั้งแต่มหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาฬ จนกระทั่งถึงมีพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้น จัดเป็นอสงไขยที่ ๓. ตั้งแต่มี

พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น จนถึงมหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัป จัดเป็นอสงไขยที่ ๔. ทั้ง ๔ อสงไขยเหล่านี้ จัดเป็น ๑ มหากัป. ความพินาศ และการดำรงอยู่ ด้วยน้ำ พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

คำว่า “ในสมัยใด กัปพินาศด้วยลม มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัป เกิดขึ้นตั้งแต่ต้น” พึงให้พิสดาร โดยนัยที่กล่าวข้างต้นนั่นแล. ส่วนความแปลกกัน มีดังนี้ :-

ในเรื่องนั้น พระอาทิตย์ดวงที่ ๒ เกิดขึ้น ฉันใด ลมที่สามารถจะทำลายกัปได้ ย่อมเกิดขึ้นได้ ฉันนั้นเหมือนกัน. ลมนั้น พัดฝุ่นละเอียดให้เกิดขึ้นก่อน, ต่อจากนั้น ฝุ่นละอองเม็ดใหญ่ขึ้น พัดทรายเม็ดเล็ก ๆ ให้ปลิวขึ้น แล้วพัดทรายเม็ดหยาบและก้อนกรวดก้อนหิน จนกระทั่งถึงก้อนหินเท่าเรือนยอด และต้นไม้ที่เกิดบนภูเขา. แผ่นหินและต้นไม้เหล่านั้น ลอยขึ้นจากแผ่นดินสู่ท้องฟ้าแล้วไม่ตกลงมาอีก, แหลกละเอียดไปในท้องฟ้านั่นเอง ถึงความว่างเปล่า. ลำดับนั้น ลมเกิดขึ้นแล้ว พัดแผ่นดินใหญ่ในภายใต้ให้พลิกกลับเป็นหน้าดิน ทำให้ข้างบนเป็นข้างล่าง ลอยไปในอากาศโดยลำดับ. ส่วนของแผ่นดินที่มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐, ๓๐๐, ๔๐๐, และ ๕๐๐ โยชน์บ้าง แตกออกจากกันแล้วขึ้นไป ถูกกำลังลมซัดกระจัดกระจายกลายเป็นฝุ่นละอองในอากาศ ถึงความว่างเปล่า. ลมตั้งขึ้นแล้ว หอบทั้งภูเขาจักรวาฬ ทั้งภูเขาสิเนรุขึ้นไปในอากาศ. ภูเขาเหล่านั้น กระแทกกันแตกละเอียดพินาศไป (ในอากาศ). โดยอุบายนั้นนั่นแหละ ลมเมื่อทำลายภุมมัฏฐกวิมาน อากาสัฏฐกวิมาน จึงทำลายกามาวจรเทวโลก ๖ ชั้นแล้ว จึงทำลายแสนโกฏิจักรวาฬให้พินาศไป. ในแสนโกฏิจักรวาฬนั้น ภูเขาจักรวาฬกระทบกับภูเขาจักรวาฬ ภูเขาหิมพานต์กระทบกับภูเขาหิมพานต์ ภูเขาสิเนรุกระทบกับภูเขาสิเนรุ แหลกละเอียดพินาศไป. ลม ย่อมพัดตั้งแต่ภาคพื้น จนกระทั่งถึงตติยภูมิ. ดังนั้น ลมจึงพัดพรหมโลกทั้ง ๓ ชั้น ให้พินาศไป ให้ตั้งจรดกับเวหัปผลภูมิ ฯ

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

โลก ย่อมพินาศไป ในเวลาที่ลมทำลายแสนโกฏิ
จักรวาฬ ให้สลายไป เพราะธาตุลมกำเริบ ฯ

ลมนั้น พัดทุกสิ่งทุกอย่าง พร้อมทั้งน้ำรองแผ่นดินและลมที่รองแผ่นดินนั้น ให้พินาศไป แม้ตัวเองก็พินาศไปด้วย. อากาศในเบื้องบนกับอากาศในเบื้องล่าง มืดหมด. เรื่องทั้งหมดนี้เหมือนกับที่เคยกล่าวมาแล้ว. ก็ในที่นี้ โลกปรากฏขึ้นเริ่มต้นตั้งแต่พรหมโลกชั้นสุภกิณหะ สัตว์ทั้งหลายจุติจากเวหัปผลภูมิแล้ว ไปบังเกิดในชั้นสุภกิณหภูมิเป็นต้น. ในเรื่องนั้น ตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัป จนถึงการกำหนดลมที่พัดทำลายกัปนี้ เป็น ๑ อสงไขย. ตั้งแต่การกำหนดลมที่พัดทำลายกัป จนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาฬ นี้ นับเป็นอสงไขยที่ ๒ ฯลฯ อสงไขย ๔ เหล่านี้ จัดเป็น ๑ มหากัป. พึงทราบความพินาศ และการดำรงอยู่ ด้วยลม ดังพรรณนามาฉะนี้. ถามว่า “เพราะอะไร โลกจึงพินาศอย่างนั้น”. แก้ว่า “เพราะอกุศลมูลเป็นเหตุ” ฯ

เหมือนอย่างว่า อันตรกัป ๓ อย่างนี้ คือ **โรคันตรกัป สัตถันตรกัป และทุพภิกขันตรกัป** ย่อมเกิดขึ้นในวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขย เพราะความที่สัตว์มีราคะโทสะและโมหะ เป็นอันมาก ตามลำดับ. สังวัฏฏกัปทั้ง ๓ อย่างตามที่กล่าวมานั้น ย่อมมีได้เพราะความที่สัตว์มีราคะเป็นต้น เป็นอันมาก ดังพรรณนามาฉะนี้. ในข้อนั้น เมื่อราคะหนาขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยไฟ, เมื่อโทสะหนาขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยน้ำ, เมื่อโมหะหน้าขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยลม. อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออกุศลมูลหนาขึ้น โลกย่อมพินาศไปอย่างนั้น. ก็แล โลกนั้น เมื่อราคะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยไฟ, หรือเมื่อโทสะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยไฟ, หรือเมื่อโทสะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยน้ำ.แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่า “เมื่อโทสะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยไฟ, เมื่อราคะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยน้ำ, เมื่อโมหะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยลม” ฯ

ได้ยินว่า ความพินาศเหล่านั้น มีอธิบายดังต่อไปนี้ :- “การที่โทสะเช่นเดียวกับผลที่ปรากฏ เสมอกับด้วยไฟ และการที่ราคะเช่นเดียวกับผลที่ปรากฏ เสมอกับด้วยน้ำด่าง เหมาะสมกันแล้ว”. เมื่อโลกพินาศไปอย่างนั้น มันพินาศด้วยไฟ ๗ ครั้งติดต่อกัน ในครั้งที่ ๘ โลกพินาศไปด้วยน้ำ, พินาศไปด้วยไฟอีก ๗ ครั้ง ในครั้งที่ ๘ พินาศไปด้วยน้ำ. ในครั้งที่ ๘ โลกพินาศอย่างนี้ จะพินาศด้วยน้ำ ๗ ครั้ง แล้วจึงพินาศด้วยไฟอีก ๗ ครั้ง. โดยเวลาเพียงเท่านี้ ก็ล่วงไปถึง ๖๓ กัป. ระหว่าง ๖๓ กัปนี้ ลมซึ่งกันวาระที่จะพินาศด้วยน้ำมาถึงแล้ว ก็ได้ช่องทำลายสุภกิณหพรหม ซึ่งมีกำหนดอายุ ๖๔ กัป บริบูรณ์ ยังโลกให้พินาศได้. ก็ ในเรื่องกัปพินาศนี้ พึงทราบความพินาศแห่งโลก ด้วยอำนาจแห่งราคะ เป็นส่วนใหญ่ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “ราคะ ย่อมเป็นไปแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นส่วนมาก” ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า

> **กัปที่พินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง ครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ เวลาใด ๖๔ กัปครบบริบูรณ์ เวลานั้น ๖๔ มหากัปนั้น พึงเป็นอันเดียวกันกับลม โลกเมื่อพินาศด้วยไฟ ย่อมพินาศตั้งแต่ใต้ชั้นอาภัสสรภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยน้ำ ย่อมพินาศตั้งแต่ชั้นสุภกิณหภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยลม ย่อมพินาศตั้งแต่ชั้นเวหัปผลภูมิลงมา โลกย่อมพินาศ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ**

ในบรรดาอสงไขยกัป ๔ ทั้งหมดนี้ อันตรกัป ๖๔ ในวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป ย่อมมีในชมพูทวีป. ในคำว่า “อันตรกัปนี้” ได้แก่ กัปมีตัณหาเป็นต้น ของอันตรกัปนั้น มีอยู่ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **กัป** ได้แก่ สัตว์โลก. ความพินาศของกัป ชื่อว่ากัป และเพราะลบบทหน้าจึงชื่อว่า **อันตรกัป.** อธิบายว่า “ยังไม่ถึงสังวัฏฏกัป โลกพินาศไปในระหว่าง”. ก็ อันตรกัปนั้นมี ๓ อย่าง คือ **สัตถันตรกัป โรคันตรกัป** และ**ทุพภิกขันตรกัป.** ในกัปทั้ง ๓ นั้น เมื่อหมู่สัตว์มีความโลภมาก ชื่อว่าทุพภิกขันตรกัป, เมื่อหมู่สัตว์มีโทสะมาก ชื่อว่าสัตถันตรกัป, เมื่อหมู่สัตว์มีโมหะมาก ชื่อว่า โรคันตรกัป ฯ

ในกัปนั้น หมู่สัตว์ที่ฉิบหายเพราะทุพภิกขันตรกัป โดยมากไปเกิดในเปรตวิสัย. ถามว่า “เพราะเหตุใด”. แก้ว่า “เพราะความอยากในอาหารมีกำลังแรง”. หมู่สัตว์ที่ฉิบหายเพราะสัตถันตรกัป โดยมากไปเกิดในนรก. ถามว่า “เพราะเหตุใด”. แก้ว่า “เพราะการฆ่าซึ่งกันและกันด้วยกำลัง”. หมู่สัตว์ที่ฉิบหายเพราะโรคันตรกัป โดยมากไปเกิดในสวรรค์. ถามว่า “เพราะเหตุใด”. แก้ว่า “เพราะว่าสัตว์เหล่านั้น เกิดเมตตาจิตว่า โอหนอ โรคอย่างนี้ ไม่พึงมีแก่สัตว์เหล่าอื่น”. อันตรกัปมี ๓ อย่าง ดังพรรณนามาฉะนี้.วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัปและโลกพินาศ มีถึง ๖๔ ครั้ง ตามความเหมาะสม. เพราะว่า อายุของมนุษย์ในปฐมกัป มีอยู่ ๑ อสงไขย อายุนั้นเสื่อมลงตามลำดับ เพราะเป็นที่รวมอกุศลธรรม ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลา ๑๐ ปี. ในอันตรกัปอันใดอันหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้วในขณะนั้น นี้ เป็น ๑ อันตรกัป. อายุนั้นกลับเจริญขึ้นอีก เพราะเหตุรวมกุศลธรรม มีอยู่ ๑ อสงไขย ต่อจากนั้น ก็เสื่อมลงตามลำดับอีก แต่ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลา ๑๐ ปี. และในขณะนั้น เป็น ๑ อันตรกัป. โดยนัยนี้ พึงทราบว่า “ยังไม่ถึงสังวัฏฏกัป ก็มีอันตรกัป ๖๔ ก่อน (ในระหว่าง)” ฯ

อาจารย์บางพวก กล่าวว่า “วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป ท่านสงเคราะห์เข้าเป็น ๖๔ อันตรกัปด้วยประการฉะนี้”. กัปทั้ง ๓ นอกนี้ มีประมาณเท่ากันกับวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัปนั้น. ถามว่า “เพราะเหตุใด มนุษย์จึงมีความเสื่อมและความเจริญ ตามประมาณอายุ” .แก้ว่า “เพราะว่ามีความเสื่อมและความเจริญ เนื่องจากฤดูกาลและอาหาร, ด้วยว่า อายุย่อมเสื่อมและเจริญ ด้วยอำนาจของฤดูกาลและอาหาร”. พระราชาทั้งหลาย ในที่นั้น ไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม. ลำดับนั้น อุปราชาก็ดี เสนาบดีก็ดี เศรษฐีก็ดี ทั่วนคร ทั่วประเทศ ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน ฯ

ลำดับนั้น อารักขเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ภุมมเทวดาผู้เป็นมิตรของอารักข-เทวดาเหล่านั้นก็ดี, อากาสัฏฐเทวดา ผู้เป็นมิตรของภุมมเทวดา, อุณหวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอากาสัฏฐกเทวดา, อัพภวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอุณหวลาหกเทวดา, สีตวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอัพภวลาหกเทวดา, วาตวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของสีตวลาหกเทวดา, วัสสวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของวาตวลาหกเทวดา, จาตุมมหาราชิกเทวดา ผู้เป็นมิตรของวัสสวลาหกเทวดา, ตาวติงส-เทวดา ผู้เป็นมิตรของจาตุมมหาราชิกเทวดาก็ดี, ยามาเทวดา ผู้เป็นมิตรของตาวติงสเทวดาก็ดี, ตุสิตาเทวดา ผู้เป็นมิตรของยามาเทวดาก็ดี ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน. โดยอุบายดังกล่าวมานี้ เทวดาทั้งหมด แม้พรหมบริษัท จนถึงชั้นภวัคคพรหม ยกเว้นพระอริยสาวก ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม. เพราะคนเหล่านั้น ไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ จึงหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ. ลมไม่พัดไปตามทางที่เคยพัด, วิมานที่ตั้งอยู่ในอากาศ ก็สั่นสะเทือน. เมื่อวิมานสั่นสะเทือน จิตของเทวดา ก็ไม่น้อมไปเพื่อความรื่นเริง. เมื่อจิตของเทวดาไม่น้อมไปเพื่อความรื่นเริง ฤดูหนาวและฤดูร้อน ย่อมไม่เกิดขึ้นตามกาล. เมื่อฤดูไม่เกิดขึ้น ฝนก็ไม่ตกสม่ำเสมอ, บางแห่งก็ตก บางแห่งก็ไม่ตก. แม้จะตกลงมา ก็ไม่มีประโยชน์แก่ข้าวกล้า คือตกแล้วก็หายไป. เพราะเหตุนั้น แผ่นดินจึงไม่มีโอชะ. เพราะแผ่นดินนั้น ไม่มีโอชะ ข้าวกล้าจึงไม่สม่ำเสมอ. ข้าวกล้าที่ไม่มีโอชะ ก็ไม่มีกลิ่น รส และสี.

โอชะในอาหาร ในน้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น หรือว่าในโอสถ ก็ไม่มี. ข้าวสารที่ใส่ลงในภาชนะหนึ่ง แข็งกระด้างส่วนหนึ่ง เหลวเกินไปส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งสุกพอดี อีกส่วนหนึ่งสุกเกินไป. ข้าวสารสุกที่บริโภคแล้ว ย่อมสุกด้วยอาการ ๓ อย่างแม้ในท้อง. สัตว์ทั้งหลายผู้บริโภคอาหารที่ไม่มีโอชะ ย่อมเป็นผู้มีโรคมาก, โรคทั้งหลายมีโรคเรื้อนและฝีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น. โอสถทั้งหลายที่ไม่มีโอชะไม่สามารถจะระงับโรคได้. เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงมีโรคมากและมีอายุน้อย, อายุเสื่อมไปเพราะอำนาจฤดูกาลและอาหารอย่างนี้ก่อน ฯ

แต่ในเวลาใด พระราชาทั้งหลายทรงดำรงอยู่ในธรรม ในเวลานั้น อุปราชทั้งหลาย ก็ตั้งอยู่ในธรรมด้วย. คนแม้ทั้งหมดจนกระทั่งถึงพรหมโลก ก็ตั้งอยู่ในธรรมโดยนัยก่อน. พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรสม่ำเสมอ เพราะคนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม. ลมย่อมพัดไปตามทาง วิมานที่ตั้งอยู่บนอากาศ ย่อมไม่สั่นสะเทือน. เพราะวิมานเหล่านั้น ไม่สั่นสะเทือน จิตของเทวดา ย่อมน้อมไปเพื่อที่จะรื่นเริง. ฤดูถึงพร้อมด้วยกาลอย่างนี้ ฝนจึงตกด้วยดี. ฝนตกลงมาเป็นประโยชน์แก่ข้าวกล้า ตั้งต้นแต่กาลหว่าน, หายไปตามฤดู. เพราะเหตุนั้น แผ่นดินจึงถึงพร้อมด้วยรสโอชะ, โอชะย่อมมีในอาหาร น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น หรือในโอสถทั้งหลาย. เพราะโอชะนั้น ข้าวกล้าทั้งหลาย จึงสุกสม่ำเสมอ มีกลิ่น สี และรสที่สมบูรณ์ มีโอชะ. โภชนะที่สมบูรณ์ด้วยโอชะเหล่านั้น แม้บริโภคเข้าไปแล้ว ย่อมย่อยง่าย. โอสถทั้งหลายที่มีโอชะ สามารถที่จะระงับโรคที่เกิดขึ้นได้. เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลาย จึงไม่มีโรค มีอายุยืน. อายุย่อมเจริญด้วยอำนาจฤดูกาลและอาหารอย่างนี้. พึงทราบความพินาศ และการดำรงอยู่ ของโอกาสโลก ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ข้าพเจ้าได้แต่งคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐีขึ้น เพื่อทำปีติปราโมทย์และปัญญาของสาธุชนให้ปรากฏ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบปริเฉทที่ ๑ ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งกัป.

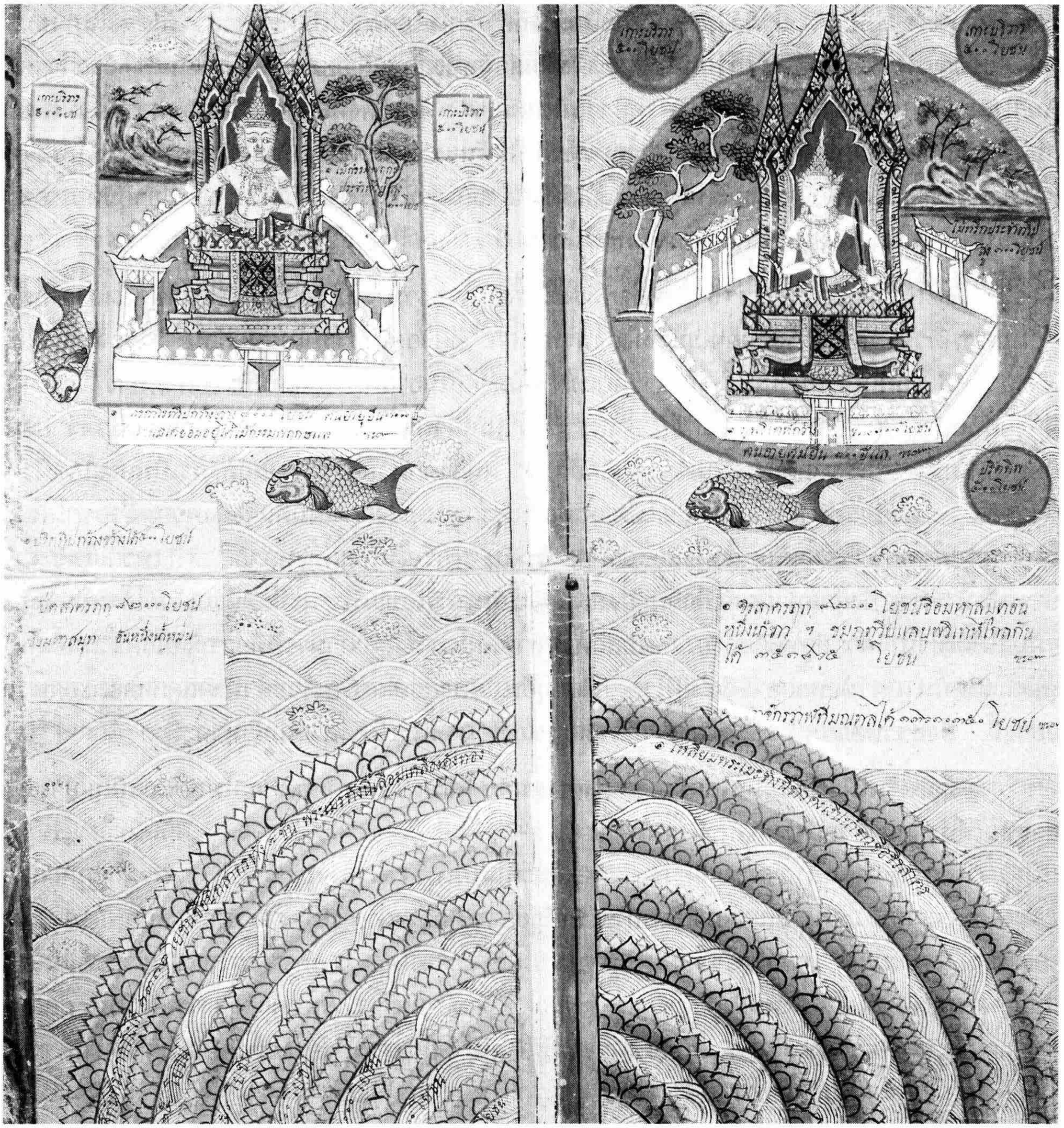

ภาพอุดรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เล่มที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๔)

ปริเฉทที่ ๒

จักกวาฬกถา ว่าด้วยเรื่องภูเขาจักรวาฬ

ครั้นเมื่อโลกสันนิวาส ให้โลกพินาศไป ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล้ว กลับตั้งขึ้นใหม่ ในวันที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏนั่นแหละ ภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาฬ ภูเขาหิมพานต์ ทวีปและทะเลก็ปรากฏขึ้น. การปรากฏของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ มีนัยดังกล่าวแล้วในตอนต้น. ที่มีความแปลกกันดังนี้. เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “สถานที่เหล่านั้น ปรากฏขึ้น ไม่ก่อนไม่หลัง ในวันเพ็ญเดือน ๔ (ผัคคุณะ) ข้าพเจ้า จักกล่าวถึงอาการความเป็นไปของสถานที่เหล่านั้น. บรรดาสถานที่เหล่านั้น ที่ชื่อว่า “จักรวาฬ” ได้แก่ สถานที่ที่ล้วนไปด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ ๔ ทวีป ทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป และมหาสมุทร แวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาฬ เป็นสถานที่ชื่อว่า “จักรวาฬหนึ่ง” ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นอย่างนี้ ดาวนักษัตร และดวงดาวทั้งหลายก็ปรากฏขึ้น. ตั้งแต่นั้นมา กลางคืนและกลางวัน จึงปรากฏขึ้น เป็น ๑ เดือน ครึ่งเดือน ฤดู และ ๑ ปี ย่อมปรากฏขึ้นตามลำดับ. ก็ ในวันที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น ขุนเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาฬ ภูเขาหิมพานต์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ย่อมปรากฏขึ้น. พึงทราบว่า “ภูเขาสิเนรุเป็นต้น เหล่านั้น ปรากฏขึ้นอย่างพร้อมเพรียงกัน คือไม่ก่อนไม่หลัง ในวันเพ็ญเดือน ๔ (ผัคคุณะ)”ฯ

ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “เพราะในจักรวาฬหนึ่ง มีความยาวและความกว้างด้านละ ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์”. ดังนั้น เมื่อว่าโดยประมาณที่กล่าวมาแล้ว จักรวาฬนี้ มีภูเขาสิเนรุสูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์เป็นที่ตั้ง และระหว่างภูเขาสิเนรุกับภูเขาจักรวาฬ จากทิศเหนือถึงทิศใต้ ห่างกัน ๕๕๙,๗๒๕ โยชน์ ชื่อว่ามัชฌิมวิถี ฯ

อีกอย่างหนึ่ง

จักรวาฬหนึ่ง มีความยาว ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์
วัดโดยรอบทั้งหมดได้ ๓,๖๖๐,๓๕๐ โยชน์ แผ่นดินนี้ ท่าน
วัดโดยความหนาได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ น้ำรองรับแผ่นดิน
นั้นไว้ ฯ

ลมอุ้มน้ำไว้โดยความหนาได้ ๔๘๐,๐๐๐ โยชน์
ลมรองรับแผ่นดินไว้. ลมพุ่งขึ้นไปจรดท้องฟ้าสูง
๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ นี้ เป็นการตั้งอยู่ของโลก ฯ

ในโลกนี้ ที่ดำรงอยู่อย่างนี้มีภูเขาที่สูงที่สุดชื่อ “สิเนรุ” หยั่งลึกลงไปในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน. ภูเขาใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ ภูเขายุคนธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินัตตกะ และภูเขาอัสกัณณะ เป็นทิพยสถานวิจิตรตระการด้วยนานารัตนะ หยั่งลึกลงในมหาสมุทร โดยประมาณลดหลั่นกึ่งหนึ่งโดยลำดับ ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของมหาราชทั้งหลาย อันเทวดาและยักษ์อยู่อาศัย, ภูเขาหิมพานต์สูง ๕๐๐ โยชน์ ยาวและกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ ประดับด้วยยอดเขา ๘๔,๐๐๐ ยอด ต้นชมพูวัดโดยรอบได้ ๕ โยชน์ ลำต้นและกิ่งวัดโดยรอบยาว ๕๐ โยชน์, ภูเขาจักรวาฬ หยั่งลึกลงไปในมหาสมุทร ลึกถึง ๘๒,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่ากัน ตั้งล้อมรอบโลกธาตุทั้งหมดไว้ ฯ

ในจักรวาฬนั้น มณฑลดวงจันทร์ มีประมาณ ๔๙ โยชน์, มณฑลดวงอาทิตย์ มีประมาณ ๕๐ โยชน์, ภพดาวดึงส์ ใหญ่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ภพอสูร อวีจิมหานรก และชมพูทวีป ก็มีขนาดเท่ากัน. อมรโคยานทวีป ใหญ่ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์, บุพพวิเทหทวีป มีประมาณเท่ากัน. อุตตรกุรุทวีป ใหญ่ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์. บรรดาทวีปเหล่านี้ แต่ละทวีปเป็นทวีปใหญ่ มีทวีปน้อยทวีปละ ๕๐๐ เป็นบริวาร. สถานที่นั้นทั้งหมด รวมเป็น ๑ จักรวาฬ ๑ โลกธาตุ ในระหว่างจักรวาฬนั้น มีนรกชื่อว่า “โลกันตริกนรก“ ตั้งอยู่. จักรวาฬทั้งหลาย เป็นสถานที่หาที่สุดมิได้ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในจักรวาฬนั้น คำว่า **“จักรวาฬ”** ซึ่งควรจะเรียกว่า **“จักรวัฏ”** ก็นิยมเรียกกันว่า **“จักรวาฬ”**. เพราะเหตุที่จักรวาฬมีขอบเขตเสมอกัน เหมือนล้อรถ และมีลักษณะลุ่มลึกเหมือนแอ่ง, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า “จักรวาฬ”. น้ำตั้งอยู่ เพราะรองรับโลกไว้, ท่านกล่าวความหนาของแผ่นดินไว้แล้ว. การกำหนดว่า “ด้านข้าง มีขนาดเท่านี้ ด้านกลม มีขนาดเท่านี้” ท่านมิได้กล่าวไว้. ถ้าในเวลาที่โลกพินาศ แผ่นดินจะตั้งอยู่ในที่เท่าที่มีความพินาศเกิดขึ้น. แสนโกฏิจักรวาฬ ตั้งอยู่เหนือน้ำเหมือนเรือของหมู่มนุษย์ เหมือนดอกไม้และเหมือนใบไม้. สถานที่เหล่านั้น ไม่เกี่ยวเนื่องกัน ถ้าจะเกี่ยวเนื่อง ก็ไม่พึงหวั่นไหว.ถามว่า “ฝุ่นตั้งอยู่เหนือน้ำได้อย่างไร”. แก้ว่า “ก็ แผ่นดินฝุ่นนี้ ไม่ได้ตั้งอยู่เหนือน้ำ”. ถ้าหากตั้งอยู่ ก็พึงละลายเข้าไปในน้ำ. แต่ภายใต้แผ่นดินฝุ่นมีแผ่นดินศิลาอยู่. ทั้งแผ่นดินศิลาและภูเขาจักรวาฬก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน. ถ้าแผ่นดินศิลา และภูเขาจักรวาฬนั้น มีระหว่างหรือช่อง น้ำภายนอกพึงไหลเข้าไปทำให้ภูเขาจักรวาฬจมลง. เพราะเหตุที่น้ำภายนอก จะ

ไม่มีโอกาสไหลเข้าไปในภายใน ฉะนั้น แผ่นดินจึงตั้งอยู่บนผิวน้ำเหมือนเรือ. แผ่นดินศิลา เปรียบเสมือนพื้นขันสำริด ภูเขาจักรวาฬ เปรียบเหมือนขอบปากขันสำริดนั้น. แผ่นดินฝุ่นเปรียบเสมือนภาชนะที่บุคคลใส่ไว้ในขันนั้น มหาสมุทรทั้ง ๔ นี้ เปรียบเสมือนรสแกงที่เขาใส่ไว้ในภาชนะ. ภูเขาสิเนรุ ตั้งอยู่ตรงกลางสถานที่เหล่านั้นทั้งหมด เหมือนเสากระโดงใหญ่ที่มนุษย์ทั่วๆ ไปยกขึ้นตั้งไว้กลางเรือ. ภูเขาสิเนรุนั้น มีสัณฐานกลม มิใช่สี่เหลี่ยม, ถ้าจะเป็นสี่เหลี่ยม ก็จะพึงมีฐานรองที่เป็นท่อนเสา ๔ ฐาน เหมือนขาตั่งที่ตั้งอยู่ทั้ง ๔ มุมบนเตา, เพราะมีสัณฐานกลมนั่นแหละ ภูเขาสิเนรุจึงตั้งอยู่บนท่อนเสา ๓ ฐาน เหมือนภาชนะที่บุคคลตั้งไว้บนเตา, ท่อนเสา ๓ ฐานเชื่อมติดกับแผ่นดินศิลา, ภูเขาสิเนรุใหญ่ประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแทรกเข้าไปในท่อนเสาทั้ง ๓ (นั้น). เพราะฉะนั้น ภูเขาสิเนรุนั้น จึงไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เหมือนกับถูกคีมคีบไว้. เพราะฉะนั้นแล คัมภีร์โลกบัญญัติท่านจึงกล่าวไว้ว่า “ภูเขาสิเนรุ ตั้งอยู่เหนือน้ำ ตลอด ๘๐,๐๐๐ โยชน์“. แม้ท่ามกลางท่อนเสาทั้ง ๓ ก็มีแผ่นดินฝุ่นเหมือนกัน, มีเมืองอสูรเหนือเนินทรายแก้วด้วย. ถามว่า “ถ้าภูเขาเมรุ[๕] กลมไซร้ (ทำไม) ในพระบาลี พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ดูกรภิกษุ ขุนเขาสิเนรุ ยาวประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ กว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์”. แก้ว่า “พระพุทธพจน์แม้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ก็เพื่อทรงแสดงขนาดทางขวางของภูเขาสิเนรุ. เหมือนดังภูเขา หิมพานต์ที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า “ยาวและกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์” ภูเขาหิมพานต์แม้นั้น มีลักษณะสี่เหลี่ยมเหมือนกันได้, แม้ภูเขาจักรวาฬ ก็มีลักษณะสี่เหลี่ยมเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น พระวัจนะในพระบาลีนั้น พระองค์มิได้ทรงแสดงความเป็นสี่เหลี่ยมเลย. หากจะพึงมีคำถามว่า “แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็พึงเป็นสี่เหลี่ยม, ถ้าไม่ได้เป็นสี่เหลี่ยมแล้ว เพราะเหตุไร” จึงตรัสว่า “ทิศตะวันออกเป็นสีเงิน ทิศใต้เป็นสีแก้วอินทนิล ทิศตะวันตกเป็นสีแก้วผลึก ทิศเหนือเป็นสีทอง”. ก็ คำนั้น ท่านกำหนดเอาส่วน (แสงสะท้อน) ทางทิศนั้นแล้ว กล่าวไว้. ถ้าว่าภูเขาสิเนรุ พึงเป็นสี่เหลี่ยมเหมือนบ้านสี่เหลี่ยมไซร้. ท่านก็จะต้องกล่าวไว้ว่า “ฝาด้านทิศตะวันออก ฝาด้านทิศใต้”. เพราะฉะนั้น ท่านกำหนดแม้มาตรว่าส่วนทิศนั้นๆ แล้วจึงกล่าวคำว่า **“ปุริมปสฺสํ ทกฺขิณปสฺสํ”** เป็นต้น. แม้ในคัมภีร์โลกบัญญัติ ท่านก็กล่าวไว้ถึงภูเขา ๗ จำพวก (เขาสัตตบริภัณฑ์) เป็นวงกลมเหมือนฉัตร เพราะความเป็นของกลมนั่นเอง, แม้โดยส่วนกลมก็เป็นของกลมเหมือนกัน, ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ตั้งอยู่โดยความกลม เหมือนวงกลมแห่งฉัตรที่เป็นวงกลมนั่นเอง. ในระหว่างของภูเขาเหล่านั้น เป็นสีทันดร มหาสมุทร. ถ้าภูเขาเหล่านั้น จะไม่พึงตั้งหยั่งลงในมหาสมุทรโดยรอบ (วงกลม) ไซร้. มหาสมุทรทั้งหมด ก็พึงเป็นอันเดียวกัน. ภูเขาจักรวาฬ หิมพานต์และสิเนรุเหล่านั้น ถูกลมพายุหอบไปกระแทกที่ภูเขายุคนธรเป็นต้นโดยรอบ ในเวลาจักรวาฬหวั่นไหว น้ำทั้งหมดที่รวมกันเป็นห้วงน้ำใหญ่ ก็จะพึงถึงความเป็นส่วนแห่งทิศเดียวกัน, ทวีปทั้งหมด จะพึงหวั่นไหวด้วยน้ำ. เพราะฉะนั้น ภูเขาเหล่านั้น หยั่งลงในมหาสมุทรเป็นส่วน ๆ แล้ว ตั้งอยู่เหมือนวงฉัตร. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสเนื้อความนั้นอันเป็นเหตุ แผ่นดินไหว ๘ ประการ

---

[๕] *คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา หน้า ๘ แสดงชื่อของภูเขาสิเนรุไว้ ๔ ชื่อ คือ วิเนรุ, เมรุ, ติทิวาธาร, เนรุ, สุเมรุ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๖*

ได้ตรัสคำนี้ไว้ในพระบาลี ในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ในกาลใด ลมพายุพัด ในกาลนั้น แผ่นดินย่อมไหว” ฯ

แม้ในอรรถกถาในมหาปรินิพพานสูตรนั้น ท่านกล่าวว่า “ภาวะคือความหวั่นไหว ย่อมไม่ปรากฏเพราะความที่เป็นวัตถุใหญ่, และแผ่นดินที่ไหวในครั้งนั้น ย่อมไหวแม้ทั้งหมด, เพราะฉะนั้น น้ำจักเป็นน้ำอันเดียวกันสูงเพิ่มขึ้น”. ในตอนนั้น ศิลาปฐพีและภูเขาจักรวาฬ จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งอยู่เหมือนเรือ. สถานที่ซึ่งตั้งอยู่ภายใต้ แยกเป็น ๒ ส่วน โดยลักษณะที่ตั้งอยู่แล้ว ชื่อว่าแผ่นดินศิลา. สถานที่ซึ่งตั้งอยู่เหนือส่วนสุดทั้ง ๓ เรียกว่าภูเขาจักรวาฬ. ในที่ทั้งสองนั้น แผ่นดินศิลาหนา ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์. ภูเขาจักรวาฬ และแผ่นดินฝุ่นก็หนาเท่ากัน, เบื้องล่างแต่นั้นเป็นที่ว่างไม่รก, ในบรรดาภูเขาเหล่านั้น ภูเขาจักรวาฬตั้งครอบจักรวาฬทั้งหมด (ที่ตั้งอยู่) บนแผ่นดินฝุ่น. เบื้องล่างภูเขาจักรวาฬนั้น เป็นทะเลน้ำเค็มใหญ่. ในทะเลน้ำเค็มนั้น มีทวีป ๔ ทวีป และมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีป. ต่อจากนั้น เป็นภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ในระหว่างภูเขาเหล่านั้น มีทะเลชื่อสีทันดรอยู่ ขุนเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลาง ฯ

ก็ ภูเขาสิเนรุนั้น เป็นภูเขาที่สูงสุด หยั่งลงในมหาสมุทร ถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่ากัน. แต่ละด้านมีประมาณ ๖๘,๐๐๐ โยชน์ ส่วนสูงมีประมาณ ๗,๐๐๐ โยชน์. ด้านทิศตะวันออกเป็นเงิน ด้านทิศใต้เป็นแก้วอินทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นทอง. ขุนเขาสิเนรุเป็นภูขาที่สูงสุด กลม มีสัณฐานเหมือนตะโพน กว้างทั้งด้านล่างและด้านบน ๑๐,๐๐๐ โยชน์. รัศมีของภูเขาสิเนรุนั้น พุ่งออกจากด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ แผ่ไปทางหลังทะเลแล้วจึงหยุดอยู่ที่ภูเขาจักรวาฬ. และแม้รัศมีที่ออกจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ กับทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก็แผ่ไปทางหลังทะเล จรดภูเขาจักรวาฬ. ในระหว่างรัศมีเหล่านั้น มีทะเลอยู่ ๔ แห่ง ฯ

เหมือนอย่างว่า กอบัวกอหนึ่งในเหมืองใหญ่ มีใบ ๔ ใบ มีดอกตูมอยู่ตรงกลาง ๑ ดอก ฉันใด, ทวีป ๔ ทวีป ย่อมปรากฏเหมือนใบ ๔ ใบ, ภูเขาสิเนรุก็เหมือนดอกบัวตูมอยู่ตรงกลาง, ที่ว่างถูกแวดล้อมด้วยน้ำ เหมือนน้ำที่เหลือ ฉันนั้นนั่นแหละ. ห้วงน้ำใหญ่แห่งมหาสมุทรนั้น ย่อมปรากฏแก่ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย. เมื่อผู้มีฤทธิ์เหล่านั้น เหาะไปทางอากาศ, มหาทวีปทั้ง ๔ ย่อมปรากฏเหมือนใบบัว ๔ ใบ. ภูเขาสิเนรุ ตั้งอยู่ตรงกลางเหมือนดอกบัวตูม ฯ

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

(ภูเขาเหล่านี้ คือ) ภูเขายุคนธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินัตตกะ และภูเขาอัสสกัณณะ. บรรดาภูเขาเหล่านั้น ภูเขายุคนธรตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ ภูเขาอิสินธรตั้งล้อมรอบภูเขายุคนธร ภูเขากรวิกตั้งล้อมรอบภูเขาอิสินธร ภูเขาสุทัสสนะตั้งล้อมรอบภูเขากรวิก ภูเขาเนมินธรตั้งล้อมรอบภูเขาสุทัสสนะ ภูเขาวินัตตกะ ตั้งล้อมรอบภูเขาเนมินธร ภูเขาอัสสกัณณะ ตั้งล้อมรอบภูเขาวินัตตกะ. ในระหว่างภูเขาเหล่านั้น มีทะเลชื่อ “สีทา” ลึกและกว้างเท่ากับประมาณส่วนสูงของภูเขาพระเมรุเป็นต้น. แต่ในที่ (คัมภีร์) อื่นๆ เรียงลำดับมาเป็นอย่างอื่นทีเดียว นรชนผู้เป็นบัณฑิตพึงเข้าใจพิจารณาเอาเถิด ฯ

สิเนรุกถา ว่าด้วยเรื่องภูเขาสิเนรุ

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุ สูงและกว้าง ๘๔,๐๐๐ โยชน์” ดังนี้.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **“สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโม”** ความว่า ภูเขาสิเนรุ ชื่อว่าเป็นภูเขาที่สูงที่สุด เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า “สูงที่สุดในบรรดาภูเขาทั้งหลาย”. อีกอย่างหนึ่ง ภูเขานั่นแหละสูงที่สุด เรียกว่าสิเนรุ เป็นภูเขาสูง. มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ภูเขาสิเนรุ สูงเยี่ยม ได้แก่ เป็นภูเขาหลวง”. ทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุนั้น เป็นสีเงิน, ฉะนั้น น้ำในมหาสมุทรทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุนั้น ถูกแสงสีเงินนั้นจับแล้ว ย่อมปรากฏเหมือนน้ำนม. ส่วนทิศใต้ เป็นสีแก้วอินทนีล. เพราะฉะนั้น น้ำในมหาสมุทรทางทิศใต้ จึงปรากฏเป็นสีเขียวเป็นส่วนมาก. อากาศก็เหมือนกัน. ทางทิศตะวันตก มีสีเป็นแก้วผลึก, ทิศเหนือมีแสงสีทอง, แม้มหาสมุทรทั้ง ๔ กำหนดอย่างนั้น ด้วยแสงแห่งภูเขาสิเนรุนั่นเอง. จริงอย่างนั้น แสงเงินและแสงแก้วมณีที่ออกจากเหลี่ยมภูเขาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นอันเดียวกัน แล่นไปตามหลังมหาสมุทร จนกระทั่งจรดภูเขาจักรวาฬ. แสงแก้วมณีและแก้วผลึก ที่ออกจากเหลี่ยมภูเขาด้านทิศใต้และทิศตะวันตกก็ดี แสงแก้วผลึกกับแสงทองที่ออกจากทิศตะวันตกและทิศเหนือก็ดี แสงทองกับแสงเงิน ที่ออกจากทิศเหนือและทิศตะวันออกก็ดี เนื่องเป็นอันเดียวกัน แผ่ไปตามหลังมหาสมุทรจนจรดภูเขาจักรวาฬ. ณ ระหว่างรัศมีเหล่านั้น มีมหาสมุทรทั้ง ๔. มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ภูเขายุคนธร หยั่งลงในมหาสมุทร ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน, ภูเขาอิสินธรหยั่งลงในมหาสมุทร ๒๑,๐๐๐ โยชน์ ขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน”. เพราะฉะนั้น พึงทราบประมาณโดยส่วนลดลงครึ่งหนึ่ง ๆ แม้ในภูเขาที่เหลือ โดยนัยนี้ ฯ

ความลาดลุ่มโดยลำดับ หยั่งลงในมหาสมุทรถึงเชิงภูเขาจักรวาฬ ฉันใด พึงเห็นว่าประมาณครึ่งหนึ่งจากประมาณภูเขาสิเนรุ ในภายใต้ จนถึงสถานที่กล่าวคือเชิงภูเขาสิเนรุ ดำรงอยู่แล้วเป็นอย่างดี เหมือนภูเขายุคนธร ทั้งภูเขาอิสินธรเป็นต้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรมีความลุ่มลึกลงไปตามลำดับ”. มหาสมุทรสีทันดรทั้งหลาย ย่อมมีในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขายุคนธรเป็นต้น. ได้ยินว่า น้ำในมหาสมุทรสีทันดรนั้นลึก. แม้นกยูงลงไปก็จม ไม่อาจจะลอยได้. เพราะฉะนั้น มหาสมุทรเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า “สีทันดร”. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “มหาสมุทรเหล่านั้น โดยส่วนกว้างแล้วมีประมาณกว้าง และสูงขึ้นเท่ากับภูเขาสิเนรุเป็นต้น ตามลำดับ”. ถามว่า “กว้างเท่ากันได้อย่างไร”. แก้ว่า “ภูเขาเหล่านั้น ชื่อว่ามีล้อมรอบภูเขาสิเนรุ. ภูเขาแม้เหล่านั้น ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุโดยเป็นภูเขาบริวาร. จริงอย่างนั้น ภูเขายุคนธรตั้งแวดล้อมภูเขาสิเนรุเป็นเบื้องแรก, ถัดจากนั้นไปภูเขาอิสินธรตั้งแวดล้อมภูเขายุคนธร, ถัดไป ภูเขากรวิกตั้งแวดล้อมภูเขาอิสินธร, ถัดไป ภูเขาสุทัสสนะตั้งแวดล้อมภูเขากรวิก, ถัดไป ภูเขาเนมินธรตั้งแวดล้อมภูเขาสุทัสสนะ, ถัดไปภูเขาวินัตตกะ

ตั้งแวดล้อมภูเขากรวิก, ถัดไป ภูเขาเนมินธรตั้งแวดล้อมภูเขาสุทัสสนะ, ถัดไปภูเขาวินัตตกะตั้งแวดล้อมภูเขาเนมินธร, ถัดจากนั้นไป ภูเขาอัสสกัณณะตั้งแวดล้อมภูเขาวินัตตกะ ตั้งลดหลั่นกันไปตามลำดับ. ภูเขาแม้เหล่านั้น พึงทราบว่า ตั้งอยู่โดยรอบ (ภูเขาสิเนรุ) ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ภูเขาแม้เหล่านั้น ตั้งลดหลั่นกันลงมาครึ่งหนึ่งตามลำดับ. จริงอย่างนั้น ภูเขายุคนธรสูงกว่าภูเขาอิสินธรครึ่งหนึ่ง ระหว่างภูเขาทั้งสองนั้น มีมหาสมุทรชื่อว่าสีทันดร, ภูเขาอิสินธรสูงกว่าภูเขากรวิกครึ่งหนึ่ง, ภูเขากรวิกสูงกว่าภูเขาสุทัสสนะครึ่งหนึ่ง, ภูเขา สุทัสสนะสูงกว่าภูเขาเนมินธรครึ่งหนึ่ง, ภูเขาเนมินธรสูงกว่าภูเขาวินัตตกะครึ่งหนึ่ง ภูเขาวินัตตกะสูงกว่าภูเขาอัสสกัณณะครึ่งหนึ่ง, ภูเขาทั้ง ๗ เทือกเหล่านั้น สูงกว่ากันตามลำดับ ตั้งอยู่เหมือนขั้นบันได. ในข้อนั้น ระหว่างภูเขาสิเนรุกับภูเขายุคนธร มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขายุคนธรกับภูเขาอิสินธร มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขาอิสินธรกับภูเขากรวิก มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขากรวิกกับภูเขาสุทัสสนะ มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขาสุทัสสนะกับภูเขาเนมินธร ก็มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขาเนมินธรกับภูเขาวินัตตกะนั้น มีมหาสมุทรชื่อสีทันดรหนึ่ง, ระหว่างภูเขาวินัตตกะกับภูเขาอัสสกัณณะนั้น มีมหาสมุทรสีทันดรหนึ่ง เพราะฉะนั้น มหาสมุทรแม้เหล่านั้น ท่านเรียกว่า มหาสมุทรสีทันดร. ภูเขาเหล่านั้น มีมหาสมุทรสีทันดรทั้ง ๗ เป็นบริวาร ฯ

ถามว่า “มหาสมุทรนั้น มีปริมาณเท่าใด” ฯ

แก้ว่า “ในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขายุคนธรทั้ง ๒ มหาสมุทรกว้างและลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์. มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขายุคนธรกับภูเขาอิสินธร กว้างและลึก ๔๒,๐๐๐ โยชน์. มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาอิสินธรและภูเขากรวิก กว้างและลึก ๒๑,๐๐๐ โยชน์. มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขากรวิกและภูเขาสุทัสสนะ กว้างและลึก ๑๐,๕๐๐ โยชน์. มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาสุทัสสนะและเนมินธร กว้างและลึก ๕,๒๕๐ โยชน์. มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาเนมินธรและวินัตตกะ กว้างและลึก ๒,๖๒๕ โยชน์” ฯ

มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาวินัตตกะและอัสสกัณณะ กว้างและลึก ๑,๓๑๒ โยชน์. ปริมาณของภูเขานั้น มีอย่างนี้แล. มหาสมุทรทั้ง ๔ มีภูเขา ๗ เทือกเป็นบริวาร. มหาสมุทรทั้ง ๔ นั้น คือ นีลสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และ ปีตสาคร. ถามว่า “นีลสาคร เป็นอย่างไร”. แก้ว่า “บรรดาภูเขาเหล่านั้น เพราะเหตุที่ด้านทิศใต้ ภูเขาสิเนรุมีสีเหมือนแก้วอินทนีล แม้มหาสมุทรที่ถูกรัศมีของภูเขาสิเนรุนั้นปกคลุมไว้ ย่อมเป็นเหมือนสีเขียวด้วย, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า **นีลสาคร** (ทะเลน้ำเขียว). เพราะเหตุที่ด้านทิศตะวันออก เป็นสีเงิน แม้มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้น เป็นสีขาว มีสีเหมือนนมสด, เพราะเหตุนั้น แม้มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **ขีรสาคร** (ทะเลขาว). เพราะเหตุที่ด้านทิศตะวันตก มีสีเหมือนแก้วผลึก แม้มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้น มีสีเหมือนแก้วผลึก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ผลิกสาคร** (ทะเลแก้วผลึก). เพราะเหตุที่ด้านทิศเหนือ มีสีเหมือนทอง มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้น มีสีเหลือง เพราะเหตุนั้น จึงมีชื่อว่า **ปีตสาคร** (ทะเลเหลือง). พึงทราบว่า “มหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นเช่นนี้แล” ฯ

บรรดาภูเขาเหล่านั้น ภูเขาสิเนรุ ตรงกลางกลม วัดได้กว่า ๒๕๒,๐๐๐ โยชน์

โดยส่วนกลมด้านในภูเขายุคนธร พึงทราบโดยประมาณ ๗๕๖,๐๐๐ โยชน์ โดยส่วนกลมด้านนอก โดยประมาณ ๘๘๒,๐๐๐ โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขาอิสินธร โดยประมาณ ๑๑๓,๔๐๐ โยชน์ แต่โดยส่วนกลมด้านนอก โดยประมาณ ๑,๑๙๗,๐๐๐ โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขากรวิก ประมาณ ๑,๓๒๐,๐๐๐ โยชน์ แต่โดยส่วนกลมด้านนอก ประมาณ ๑,๓๕๔,๐๐๐ โยชน์,โดยส่วนกลมด้านในภูเขาสุทัสสนะ ประมาณ ๑,๔๑๗,๕๐๐ โยชน์ แต่ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ ๑,๔๓๓,๒๕๐ โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขาเนมินธร ประมาณ ๑,๔๖๔,๗๕๐ โยชน์ แต่ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ ๑,๔๗๒,๘๒๕ โยชน์, โดยส่วนกลมด้านใน ภูเขาวินัตตกะ ประมาณ ๑,๔๘๘,๓๗๕ โยชน์ แต่ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ ๑,๔๙๒,๓๑๒ โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขาอัสสกัณณะ ประมาณ ๑,๕๐๑,๐๘๖ โยชน์ แต่ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ ๑,๕๐๑,๑๗๐ โยชน์, บัณฑิตผู้รู้นัย พึงทราบขนาดภูเขาดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

แม่น้ำในท่ามกลางภูเขาวินัตตกะและอัสสกัณณะ มีความหนา ลึก และกว้างประมาณ ๑,๓๑๒ โยชน์, ประมาณส่วนสูงของภูเขาที่ใกล้ภูเขาวินัตตกะ ก็เท่ากัน, สูงขึ้นไปตามลำดับจากภูเขาวินัตตกะ ณ ที่ใกล้ภูเขาอัสสกัณณะ มีประมาณ ๖๕๖ โยชน์. ทะเลน้ำเค็ม ที่อยู่ด้านนอกภูเขาอัสสกัณณะ ลึกเท่านั้นเหมือนกัน, ความยาวและความกว้างของภูเขาจักรวาฬ พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นแล ฯ

ส่วนครึ่งหนึ่งของภูเขาจักรวาฬ เว้นภูเขาสิเนรุเสีย มีประมาณ ๕๕๙,๗๒๕ โยชน์. ตั้งแต่ริมฝั่งโน้นของภูเขาสิเนรุ จนถึงท่ามกลางชมพูทวีป มีประมาณ ๒๗๙,๘๖๐ โยชน์. ตั้งแต่ด้านฟากนี้ของภูเขาสิเนรุ จนถึงด้านฟากโน้นของภูเขาอัสสกัณณะ มีประมาณ ๒๐๘,๓๖๐ โยชน์. ตั้งแต่ด้านนอกของภูเขาอัสสกัณณะ จนถึงสุดเขตแดนชมพูทวีป ซึ่งเป็นทะเลน้ำเค็ม มีประมาณ ๖๖,๕๐๓ โยชน์. ส่วนชมพูทวีปด้านขวาง มีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ส่วนทะเลน้ำเค็ม ตั้งแต่ภูเขาอัสสกัณณะไปบางแห่งลึกประมาณ ๑๐๐ วา ณ สถานที่ซึ่งทวีปไปตั้งอยู่. ตั้งแต่ชมพูทวีปลงไป แม่น้ำก็ลาดลุ่มไหลไปจนถึงที่ใกล้ภูเขาจักรวาฬ ลึกประมาณ ๘๒,๐๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ท่ามกลางชมพูทวีปจนถึงภูเขาจักรวาฬ ทะเลน้ำเค็มประมาณ ๒๗๙,๘๖๐ โยชน์ กำหนดหย่อนและเกินยังนับไม่ได้. ตั้งแต่ด้านนอกภูเขาอัสสกัณณะจนถึงภูเขาจักรวาฬ มีประมาณ ๓๕๑,๓๖๕ โยชน์. พึงทราบการนับโดยอนุโลม ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

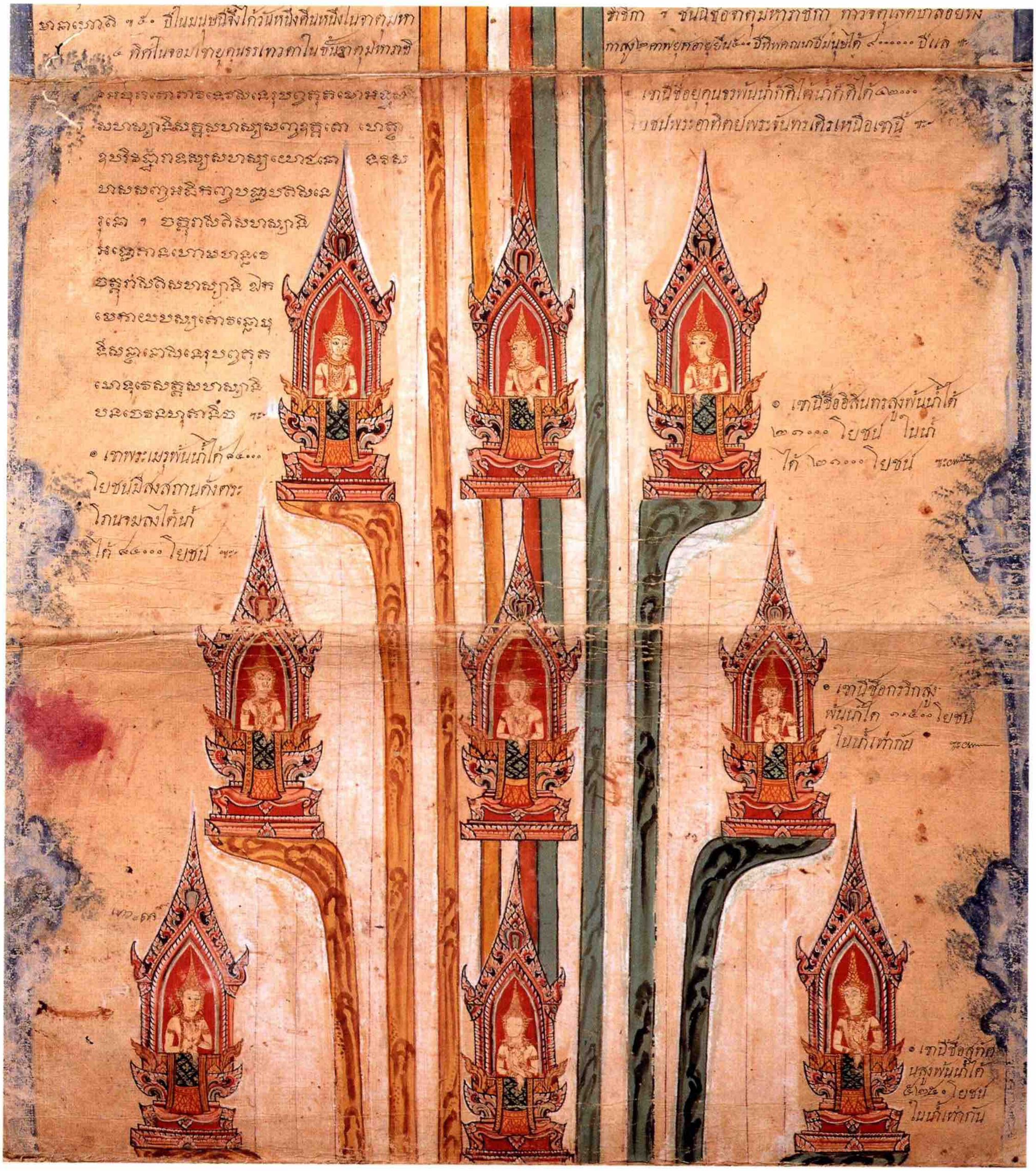

ภาพวิมานบนยอดเขาสัตตบริภัณฑ์

มียอดเขาพระสุเมรุเป็นประธาน ล้อมรอบด้วยเขาต่างๆ

อาทิ เขาอิสินธร เขากรวิก และเขาสุทัศน์

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๒)

ภาพพิภพแห่งครุฑ

อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีวิมานต่างๆ ตั้งอยู่บนเขาสุทัศน์ เขาเนมินธร เขาวินันตก เขาอัศกรรณ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๓)

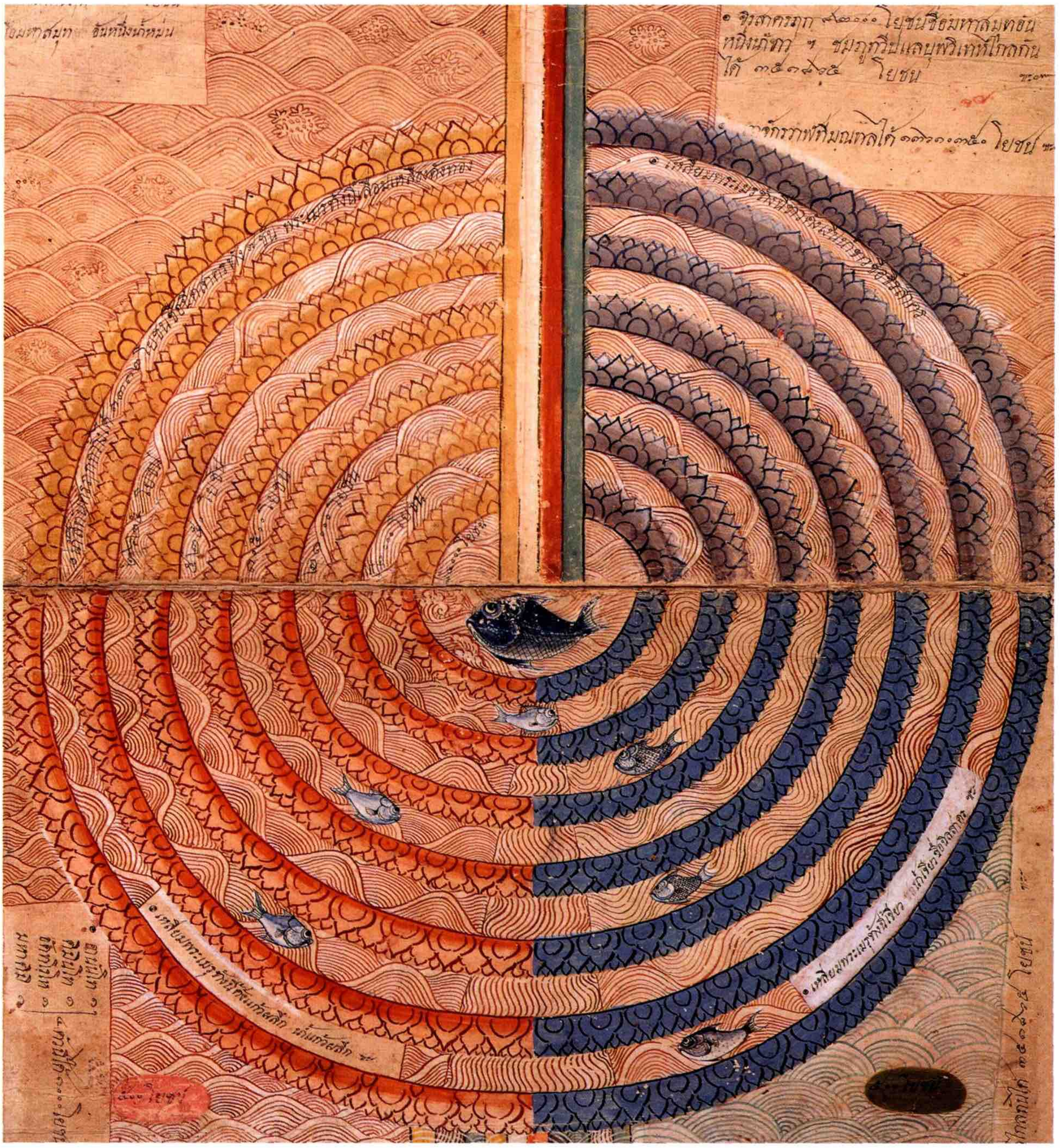

ภาพเขาพระสุเมรุ

มีมหาสมุทรทั้ง ๔ ล้อมรอบ คือ ปีตสาคร ขีรสาคร ผลิกสาคร และนิลสาคร

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๕)

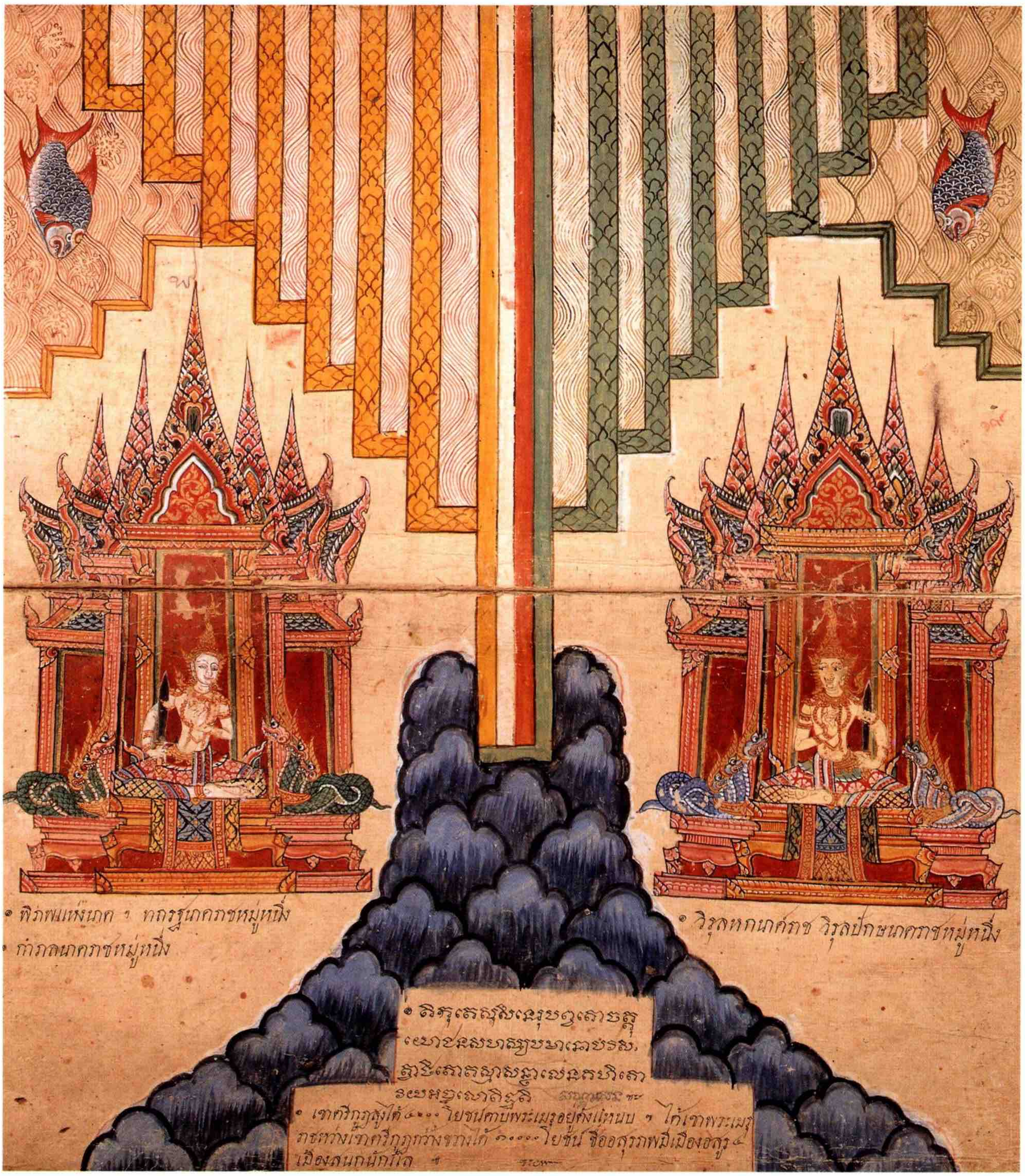

ภาพพิภพแห่งนาค

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๗)

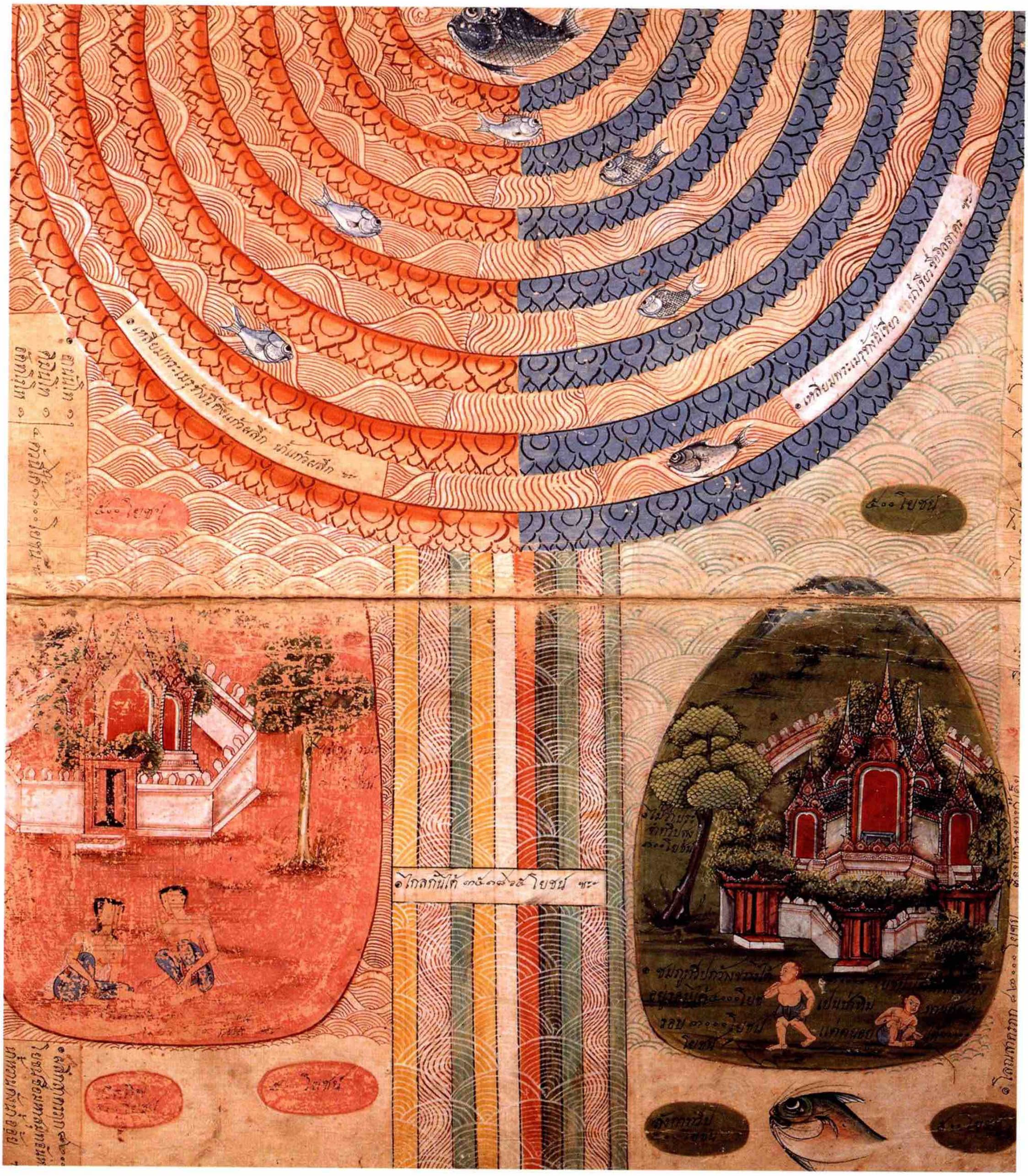

ภาพเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ และอมรโคยานทวีป ชมพูทวีป

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๒๖)

ภาพราหูอสูรเหาะขึ้นมาจากอสูรพิภพ
และภาพแสดง อุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีป

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๘๓)

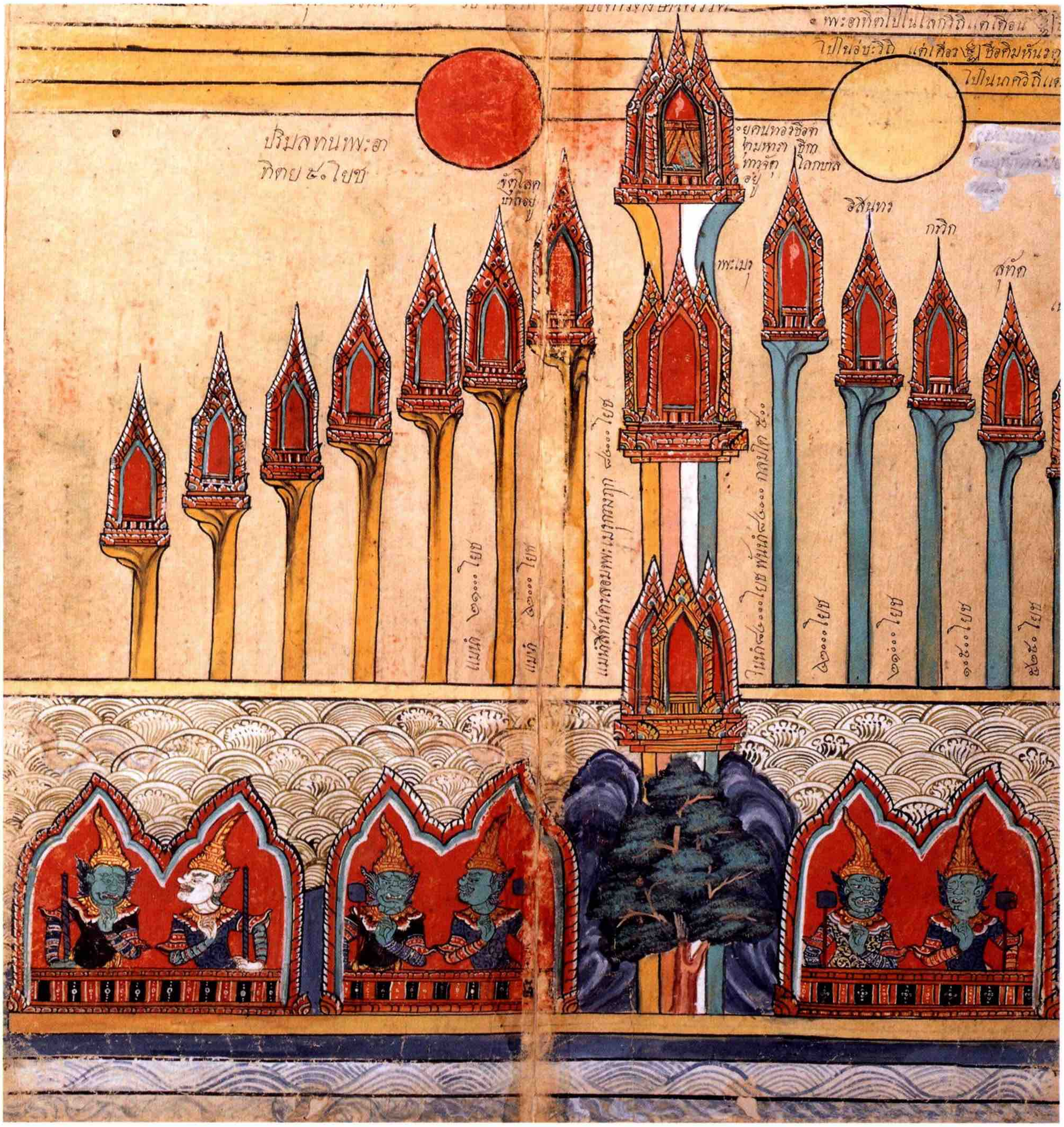

ภาพภูเขาพระสุเมรุ

มียอดเขาสัตตบริภัณฑ์ล้อมรอบ และมีแม่น้ำสีทันดรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗ นั้น
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ใต้เขาพระสุเมรุ เป็นพิภพนาคและอสูร
(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๘๔)

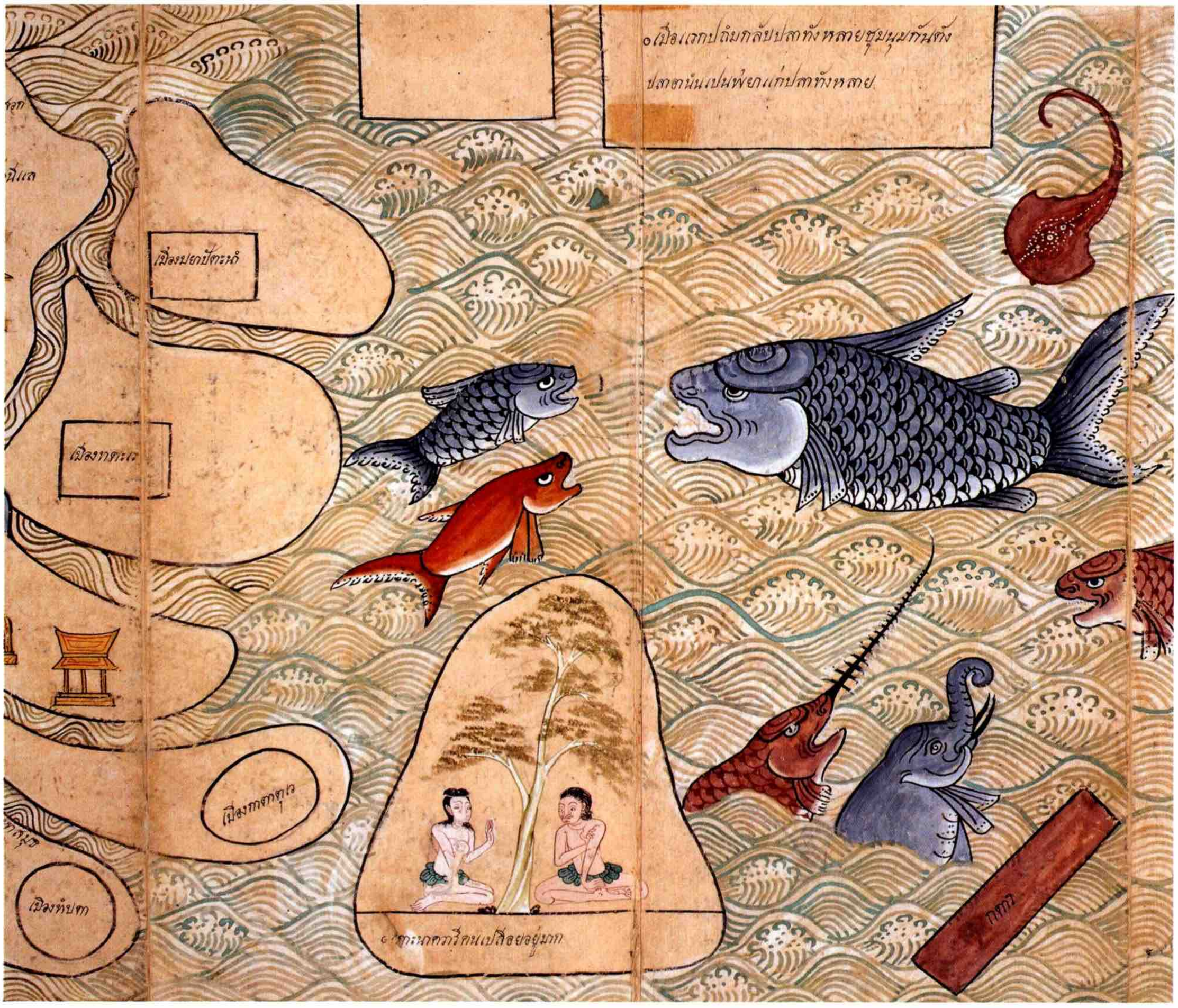

ภาพมหาสมุทรอินเดีย

มีเกาะนาควารี มีคนเปลือยอยู่มาก และสัตว์ชนิดต่างๆ ในท้องทะเล

เมื่อปฐมกัลป์พร้อมใจกันตั้งปลาอานนท์เป็นพญา

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๓๔)

ส่วนภูเขา ๗ เทือกมีภูเขายุคนธรเป็นต้น ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุในเบื้องล่างและเบื้องบน ตามลำดับ, โดยส่วนหนา ภูเขาสิเนรุเป็นต้นหยั่งลึกลงไป (ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป (ในอากาศ) ๘๔,๐๐๐ โยชน์, ถัดจากภูเขาสิเนรุไป ภูเขายุคนธร (หยั่งลงไปและสูงขึ้นไปในอากาศ) ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาสิเนรุนั้นอยู่. ถัดจากภูเขายุคนธรไป ภูเขาอิสินธรหยั่งลงไปและสูงขึ้นไป (ในอากาศ) ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขายุคนธร ๔๒,๐๐๐ โยชน์. จากภูเขาอิสินธรไป ภูเขากรวิก ลึก สูง และกว้าง ๒๑,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาอิสินธร ๒๑,๐๐๐ โยชน์. จากภูเขากรวิกไป ภูเขาสุทัสสนะ ลึก สูง และกว้าง ๑๐,๕๐๐ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขากรวิก ๑๐,๕๐๐ โยชน์. จากภูเขาสุทัสสนะไป ภูเขาเนมินธร ลึก สูง และกว้าง ๕,๒๕๐ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาสุทัสสนะ ๕,๒๕๐ โยชน์. จากภูเขา เนมินธรไป ภูขาวินัตตกะ ลึก สูง และกว้าง ๒,๖๒๕ โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาเนมินธร ๒,๖๒๕ โยชน์. จากภูเขาวินัตตกะไป ภูเขาอัสสกัณณะ ลึก สูง และกว้าง ๑,๓๑๒ โยชน์ กับ ๒ คาวุต ตั้งแวดล้อมภูเขาวินัตตกะ. อีกประการหนึ่งว่า ลึก สูง และกว้าง ๖๕๖ โยชน์ กับ ๑ คาวุต. จักรวาฬหนึ่งโดยความยาวและกว้าง ๑,๒๐๓,๔๕๐ โยชน์ กับ ๓ คาวุต. ตั้งแต่ท่ามกลางภูเขาสิเนรุเป็นต้นไป จากผิวน้ำในทิศทั้งปวงจนถึงฝั่งด้านนอกภูเขา อัสสกัณณะ ระยะทางวัดได้ ๓๐๑,๙๖๐ โยชน์. ในที่นี้ความหนาและสูงขึ้นไปในอากาศ ของภูเขาสัตตบริภัณฑ์ และภูเขาจักรวาฬ พึงเห็นว่า กล่าวไว้สำเร็จแล้ว. เพราะฉะนั้น ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านไม่ได้กล่าวไว้ ฯ

จริงอย่างนั้น โดยเส้นฝ่าศูนย์กลางจากภูเขาอัสสกัณณะ เป็นระยะทางนับได้ ๕๘๔,๐๖๒ โยชน์ กับ ๒ คาวุต. โดยรอบวัดได้ ๑๗,๕๒๐,๑๘๗ โยชน์ กับ ๒ คาวุต. ภายนอกภูเขาอัสสกัณณะนั้น ในบรรดามหาสมุทรทั้ง ๔ ชมพูทวีป ตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศใต้. อมรโคยานทวีป ตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศตะวันตก, อุตตรกุรุทวีป ตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศเหนือ, บุพพวิเทหทวีป ตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศตะวันออก. อีกประการหนึ่ง ในเรื่องภูเขาสิเนรุนี้ ชื่อของภูเขาทั้ง ๔ เทือกที่รองรับ (รัศมี) มีชื่อต่าง ๆ กันมีขุรมาลีเป็นต้น. ชื่อเหล่านั้นทั้งหมด พึงทราบว่า มีขึ้นด้วยอำนาจรัตนะที่มีอยู่อย่างมากมาย. จริงอย่างนั้น มหาสมุทรใดมีเพชรแน่นหนามาก ปลาที่มีร่างเหมือนมนุษย์ ดำผุดดำว่ายอยู่ในน้ำ ด้วยจมูกอันแหลมคม มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **ขุรมาลี.** มหาสมุทรใด เปล่งแสงสว่างตั้งอยู่ประดุจไฟอันลุกโพลง และประดุจพระอาทิตย์เที่ยงวัน เพราะมีทองคำมาก, มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **อัคคิมาลี.** มหาสมุทรใด เปล่งแสงสีนวลประดุจน้ำนมและน้ำส้ม เพราะมีเงินมาก มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **ทธิมาลี.** มหาสมุทรใด เปล่งแสงประดุจหญ้ากุสะเขียวและข้าวกล้าที่สมบูรณ์ เพราะมีแก้วมณีเขียวมาก มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **กุสมาลี.** มหาสมุทรใดปรากฏประดุจป่าอ้อ เพราะมีแก้วบุษราคัมและแก้วไพฑูรย์มาก มหาสมุทรนั้นชื่อว่า **นฬมาลี.** ในมหาสมุทรใด ลมม้วนน้ำแล้วพุ่งขึ้นหมดทุกส่วน เมื่อน้ำนั้นพุ่งขึ้นหมดทุกส่วน ก็ปรากฏราวกับว่าตลิ่งชันและบ่อน้ำใหญ่โดยทั่วไป, ส่วนอีกข้างหนึ่งเป็นเหมือนกับเหว เพราะคลื่นพุ่งขึ้น. อนึ่ง น้ำนั้นพุ่งขึ้นด้วยกำลังน้ำ กระทบภูเขาจักรวาฬและภูเขาสิเนรุ พุ่งขึ้นไปประมาณ ๑-๒ โยชน์ แล้วตกลงในมหาสมุทรอีก. มหาสมุทรนั้นเป็นเหมือนฝานรกใหญ่ ในที่ที่น้ำตกไป. ก็ที่ใดเขาเรียกว่า **"ปากเหว"** ในโลก, ที่นั้นมีเสียงน่าสะพึง

กลัวเกิดขึ้น เหมือนจะทำลายสิ่งต่าง ๆ ท่านเรียกว่า **"วลวามุขมหาสมุทร"**. ในวลวามุขมหาสมุทรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเจริญและความเสื่อมของน้ำ ย่อมมีด้วยกำลังน้ำที่แล่นไป จนถึงขอบปากจักรวาฬ". คำนั้น ย่อมปรากฏเหมือนกับคำที่กล่าวนี้. วลวามุขมหาสมุทร ย่อมปรากฏชื่อว่า **"จักกวาฬมุข"** ในที่อื่นจากนี้" ในมหาสมุทรนั้น มีภูเขา ๒ เทือก คือ ปโกปะและเมนะ (จักกะและเมนากะ) ตั้งอยู่ทางด้านหลังของชมพูทวีป, ภูเขาเหล่านั้น ถูกกำลังลมหอบเกลียวน้ำไปโดยส่วนของภูเขาแล้วให้น้ำตกลงเหมือนห้วงน้ำใหญ่ๆ. ที่ภูเขานั้น ท่านเรียกว่า **"พลวามุข"**. ส่วนน้ำนั้น เป็นเกลียวคือเป็นปากอันใหญ่ในมหาสมุทร ฯ

จริงอย่างนั้น ประตูนรก ย่อมเปิดและปิดตลอดกาลเป็นนิจ ด้วยอำนาจกรรมของเหล่าสัตว์ที่เข้าไปหมกไหม้ในอเวจีมหานรก. ต่อมา เปลวไฟแลบออกจากมหานรกในเวลาที่เปิด พุ่งไปยาวและกว้างหลายโยชน์ตลอดบริเวณหน้าประตู ย่อมไหม้ส่วนของมหาสมุทรในเบื้องล่าง. เมื่อใต้มหาสมุทรถูกไฟไหม้ น้ำในเบื้องบน ย่อมหมุนลงไปภายใต้กับมหาสมุทรที่ทำให้เกิดความน่ากลัวเหมือนน้ำที่หมุนด้วยอาการเป็นเกลียว. น้ำในที่นั้น ย่อมปรากฏชื่อว่า **"วฬวามุข"**. ก็มหาสมุทรนั้น ตั้งแต่ฝั่งไป ลึกไปตามลำดับ ด้วยสามารถ ๑ องคุลี ๑ คืบ ๑ ศอก ๑ ยัฏฐิ ๑ อุสภะ ครึ่งคาวุต ครึ่งโยชน์ เป็นต้น ที่เชิงภูเขาสิเนรุลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์, ภายใต้ภูเขาสิเนรุที่ตั้งอยู่อย่างนี้ ในที่มีประมาณ ๔๐,๐๐๐ โยชน์ น้ำย่อมกระเพื่อมด้วยฝูงปลา, ในที่มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ในเบื้องบน น้ำย่อมกระเพื่อนด้วยลม, ในที่มีประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ ในที่ตรงกลาง น้ำได้หยุดนิ่งอยู่. ก็แล ในมหาสมุทรนั้น คลื่นที่ชื่อว่า **มหาวีจิ** ย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง ๖๐ โยชน์, ที่ชื่อว่า **คงคาวีจิ** ย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง ๕๐ โยชน์, ที่ชื่อว่า **โรหนวีจิ** ย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง ๔๐ โยชน์. ก็ในมหาสมุทรนั้น น้ำย่อมตกลงบนบกด้วยการเหวี่ยงของคลื่น เหมือนบุคคลเอามือถือซากสัตว์มีช้างและม้าเป็นต้นแล้วเหวี่ยงไป.เพราะฉะนั้น มหาสมุทรนั้นจึงชื่อว่า **"อัสมิส"**, ซากศพใด ๆ (ก็ไม่มี) ในมหาสมุทรนั้น มีปลาชื่อว่า **ติมิ** ตัวใหญ่ ๒๐๐ โยชน์, ปลาติมิงคละตัวใหญ่ ๓๐๐ โยชน์, ปลาติมิรติมิงคละตัวใหญ่ ๕๐๐ โยชน์. ปลา ๔ ตัวนี้ คือ ปลาอานนท์ ปลาติมิยะ ปลาอัชฌโรหะ และปลามหามหิติมิ แต่ละตัวใหญ่ได้ ๑,๐๐๐ โยชน์. ทราบว่า บรรดาปลาเหล่านั้น เมื่อปลาติมิรติมิงคละขยับคลีบเบื้องขวา น้ำในที่ ๕๐๐ โยชน์ ย่อมกระเพื่อม, คลีบข้างซ้าย หางและหัวก็เหมือนกัน. แต่ถ้าปลานั้นขยับทีเดียว ๒ คลีบ ส่ายหางและหัวไปมา น้ำในที่ประมาณ ๗๐๐-๘๐๐ โยชน์ ย่อมกระเพื่อมเหมือนน้ำที่เขาใส่ภาชนะแล้วยกขึ้นตั้งบนเตา, น้ำในที่มีประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ที่เดือดแล้ว ย่อมไม่อาจเพื่อที่จะปกปิดได้. บัดนี้ ในมหาสมุทรนั้น มันธเทพบุตรเกิดแล้ว ถือเอาเครื่องมือจับปลาเป็นต้น ไม่อาจพูดได้ว่า "พวกเราจักจับปลาและเต่า" หรือว่า ว่า "ในกาลนั้น พวกเราผู้ยิ่งใหญ่ จักได้เมล็ดฝน คนทั้งหลาย ย่อมทุบหลัง (กันและกัน) หรือหนอ" ฯ

ความจริง ตั้งแต่สมัยต้นกัป น้ำตั้งอยู่จรดนางเมขลาที่สิเนรุ, น้ำแม้องคุลีหนึ่งก็ไม่ลด ทั้งไม่เพิ่มขึ้นจากจำนวนนั้นๆ. นี้เป็นเรื่องธรรมดา ในมหาสมุทรนั้น. แก้วมุกดา เป็นจำนวนมาก มีขนาดเล็ก

ใหญ่ กลาง และยาวเป็นต้น มีอยู่ในมหาสมุทรนั้น, แก้วมณีชนิดต่าง ๆ มีแก้วมณีเขียวเป็นต้น มีอยู่เช่นเดียวกัน, แก้วเพทายหลายชนิดมีสัณฐานดังสร้อยทองและมีสีเหมือนดอกไม้เป็นต้น ก็ดี สังข์หลายชนิดมีทักขิณาวตสังข์ ตัมพกุจฉิกสังข์ และธมนสังข์ เป็นต้น ก็ดี ศิลาหลายชนิด มีศิลาขาว ศิลาดำ ศิลามีสีเหมือนมุกดาเป็นต้น ก็ดี แก้วประพาฬหลายชนิดมีขนาดเล็ก ใหญ่ สีแดงเรื่อ ๆ และแดงเข้มเป็นต้นก็ดี แก้วลายตาแมวกล่าวคือมณีเหลืองก็ดี ย่อมมีในมหาสมุทรนั้น ๆ. เพราะฉะนั้น มหาสมุทรนั้น พึงทราบว่า “มีรัตนะเป็นจำนวนมาก คือมีรัตนะมิใช่น้อย”. การพรรณนาเรื่องภูเขาจักรวาฬ และภูเขาสิเนรุ พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐีขึ้น เพื่อทำปีติปราโมทย์ และปัญญาของสาธุชนให้ปรากฏ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบปริเฉทที่ ๒.

ปริเฉทที่ ๓

จตุมหาทีปกถา ว่าด้วยเรื่องทวีปใหญ่ ๔ ทวีป

ต่อไปนี้ พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องทวีป ๔ ทวีป ดังนี้:-

ในท่ามกลางแม่น้ำนั้น มีทวีปใหญ่ ๔ ทวีป ซึ่งมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร. ทวีปใหญ่แต่ละทวีป แวดล้อมไปด้วยทวีปน้อยประมาณทวีปละ ๕๐๐. ส่วน **อมรโคยานทวีป** มีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งดวง (จันทร์เสี้ยว) วัดโดยตรงได้ ๒,๓๐๐ โยชน์, โดยอ้อมได้ ๔,๐๐๐ โยชน์, ผ่าศูนย์กลาง ๓,๐๐๐ โยชน์, โดยรอบได้ ๗,๐๐๐ โยชน์. **อุตตรกุรุทวีป** มีสัณฐานสี่เหลี่ยมจตุรัส ไหล่ทวีปด้านทิศตะวันออก วัดได้ ๒,๐๐๐ โยชน์, ด้านทิศตะวันตก ทิศใต้และทิศเหนือก็เท่ากัน. แต่วัดโดยรอบในไหล่ทวีปทั้ง ๔ ด้าน ได้ด้านละ ๒,๐๐๐ โยชน์ รวมได้ ๘,๐๐๐ โยชน์. **บุพพวิเทหทวีป** มีสัณฐานกลม วัดโดยตรงได้ ๒,๓๓๓ โยชน์, วัดโดยรอบได้ ๗,๐๐๐ โยชน์. **ชมพูทวีป** มีสัณฐานเหมือนเกวียน ไหล่ทวีปด้านทิศตะวันออกกว้าง ๔,๐๐๐ โยชน์ ด้านทิศตะวันตก และทิศเหนือกว้างด้านละ ๑,๗๐๐ โยชน์ ด้านทิศใต้กว้าง ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ฯ

บรรดาทวีปทั้ง ๔ นั้น ใบหน้าของชาวอมรโคยานทวีป มีสัณฐานดังพระจันทร์ครึ่งดวง, ใบหน้าของชาวอุตตรกุรุทวีป มีสัณฐานดังตั่งสี่เหลี่ยม, ใบหน้าของชาวบุพพวิเทหทวีป มีสัณฐานดังพระจันทร์เต็มดวง, ใบหน้าของชาวชมพูทวีป มีสัณฐานดังเรือนรถ. ในบรรดาทวีปทั้ง ๔ นั้น ชมพูทวีปโดยส่วนยาวและส่วนกว้าง มีประมาณได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ในชมพูทวีปนั้น เป็นพื้นดินประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์, พื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมในเวลาสัตว์ทั้งหลายสิ้นบุญ เรียกว่า มหาสมุทร. มนุษย์ทั้งหลายย่อมอาศัยอยู่ในที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ อีก ๓,๐๐๐ โยชน์ พึงทราบว่าเป็นที่ตั้งของภูเขาหิมพานต์ ฯ

ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า “ใบหน้าของมนุษย์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในทวีปทั้ง ๔ และทวีปที่เป็นบริวารมีสัณฐาน(ใบหน้า)เหมือนทวีปนั้นๆ”. พวกมนุษย์ซึ่งอาศัยอยู่ในทวีปนั้นๆ ก็มีสัณฐาน (ใบหน้า) เหมือนกับทวีปนั้นๆ, สัณฐาน (ใบหน้า) ของมนุษย์ที่อยู่ในทวีปที่เป็นบริวาร ก็เช่นเดียวกัน. ในทวีปเหล่านั้น สถานที่ที่เป็นแก่นของชมพูทวีป ชื่อว่า **มัธยมประเทศ** มีความยาวได้ ๓๐๐ โยชน์ มีความกว้างได้ ๒๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๙๐๐ โยชน์. มัชฌิมประเทศด้านทิศตะวันออก จรดนิคมชื่อว่า **สายชังคละ,** ในนิคมแห่งนั้นมีหมู่บ้านชื่อว่า **มหาศาล.** ข้างหน้าแต่นั้นไปเป็น **ปัจจันตชนบท** ร่วมในเป็น **มัธยมประเทศ.** ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีแม่น้ำชื่อ **สาลวดี.** ถัดจากแม่น้ำนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ. ทางทิศใต้มีนิคมชื่อว่า **เสตกัณณิกะ** ถัดจากนั้นไปเป็นปัจจันต ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ. ทางทิศตะวันตกมีบ้านพราหมณ์ชื่อ **ถุลละ** เบื้องหน้าแต่นั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ. ทางทิศเหนือที่ภูเขาชื่อว่า **อุสีระธชะ** ข้างหน้าแต่นั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ. พึงทราบการกำหนดมัธยมประเทศ ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ภาพที่ตั้งทวีปต่างๆ ในมนุษยโลก

ได้แก่ ปุพพวิเทหทวีป และชมพูทวีป

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๘๖)

ภาพเล่าเรื่องจากชาดกต่างๆ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๑๐)

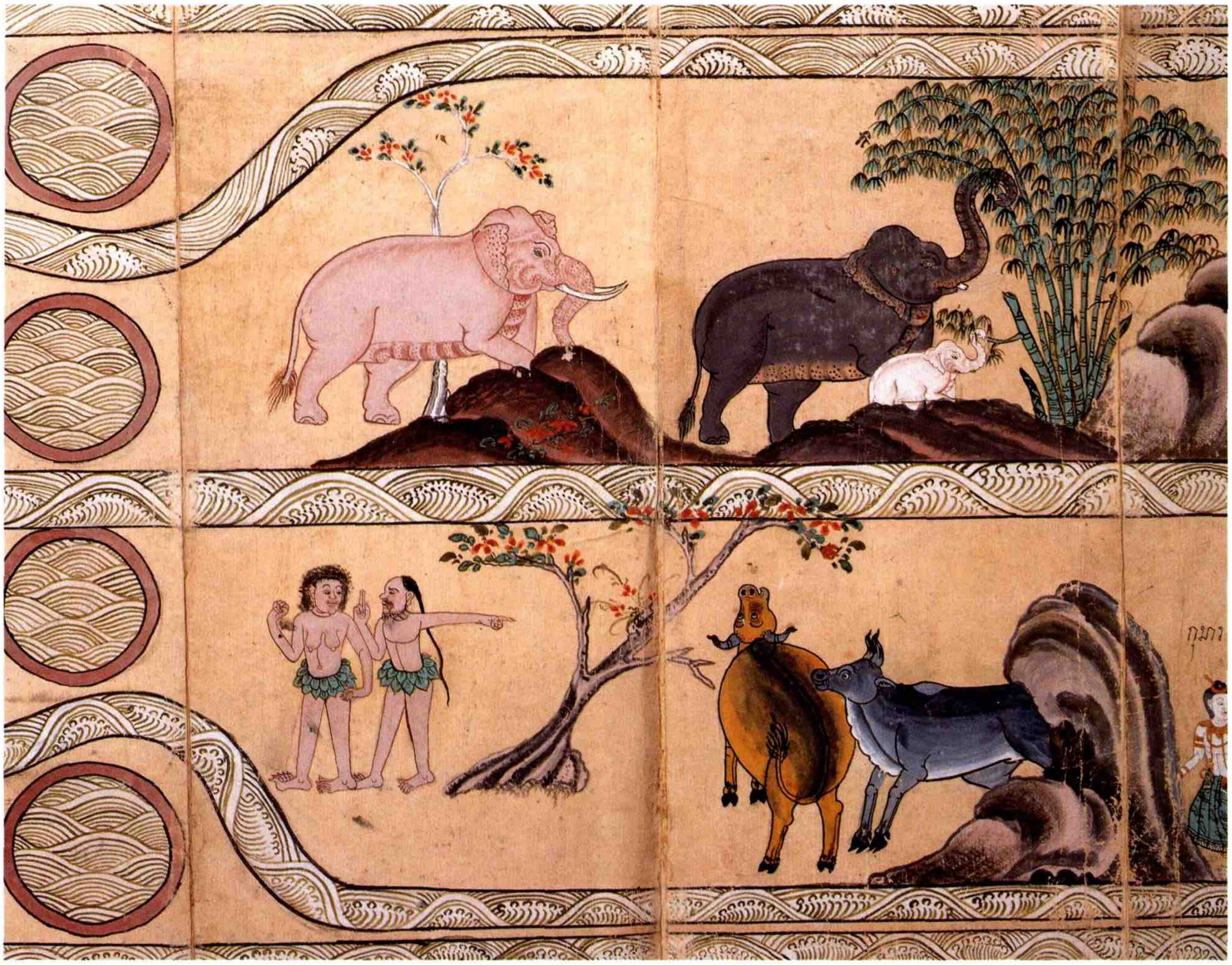

ภาพสัตว์ชนิดต่างๆ และคนป่าในป่าหิมพานต์

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๑๒)

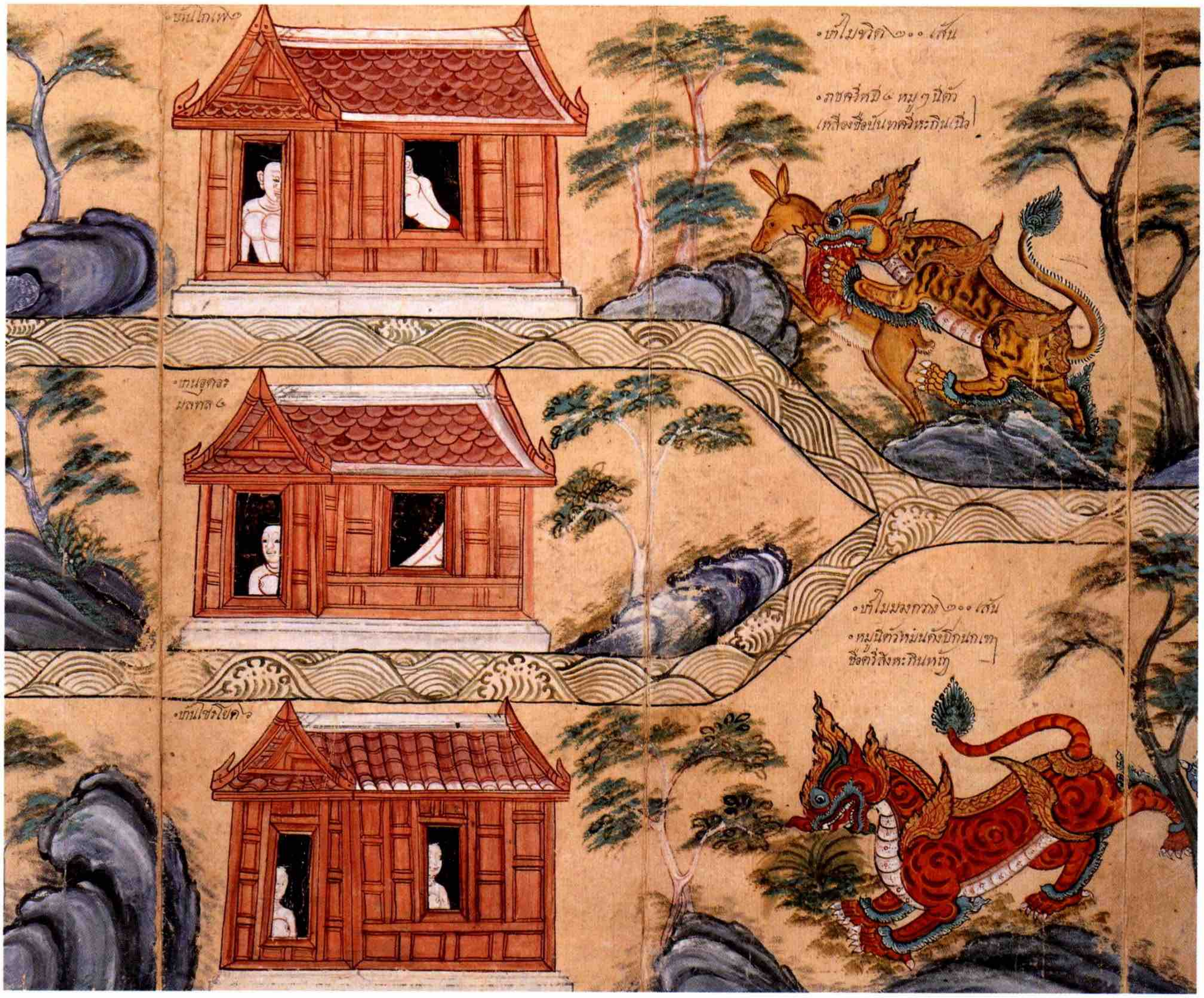

ภาพแสดงหมู่บ้าน ในป่าหิมพานต์ และราชสีห์ชนิดต่างๆ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เล่มที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๙๖)

ก็ ชนบทนี้มีสัณฐานดังตะโพน ในที่บางแห่งวัดโดยตรงได้ ๘๐ โยชน์ บางแห่งวัดได้ ๑๐๐ โยชน์. ส่วนตรงกลางวัดได้ ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๙๐๐ โยชน์. สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้า พุทธอุปัฏฐาก พุทธมารดา พุทธบิดา อสีติมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ์ทั้งหลาย ย่อมอุบัติในที่มีประมาณเท่านี้. ย่อมได้ชื่อว่า มัชฌิมประเทศ เพราะเทียบเคียงสถานที่แม้นั้น,ชมพูทวีปแม้ทั้งหมด ชื่อว่ามัชฌิมประเทศ, ทวีปที่เหลือ ชื่อว่า ปัจจันตชนบท. ในตามพปัณณิทวีป เมืองอนราธประ ชื่อว่ามัชฌิมประเทศ. เมืองที่เหลือ พึงทราบว่า ปัจจันตชนบท ฯ

ชมพูทีปกถา ว่าด้วยเรื่องชมพูทวีป

ท่านกล่าวชมพูทวีปไว้โดยพิสดารดังนี้ :-

ชมพูทวีปนี้มีท่าเรือ ๙,๖๐๐,๐๐๐ ท่า มีบ่อรัตนะ ๕๖ บ่อ มีเมืองเล็กๆ ๙,๙๐๐,๐๐๐ เมือง เป็นทวีปที่มีหลวง ๖๓,๐๐๐ เมือง ถึง ๓ ครั้ง. ได้ยินว่า ในชมพูทวีปแต่ดั้งเดิม มีเมืองหลวงเกิดขึ้น ๖๓,๐๐๐ เมือง. ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ ก็เหมือนกัน. ก็ เมืองเหล่านั้น รวมกันแล้วได้ถึง ๑๘๙,๐๐๐ เมือง. ที่ชื่อว่า โทณมุขะ อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งอายุของมหานคร ท่านเรียกว่า **เมืองหลวง ฯ**

ตรงกลางของชมพูทวีปนั้น มีรัตนบัลลังก์และต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่. ถัดจากนั้นออกไป มีสถานที่ ๖ แห่งเหล่านี้คือ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ ต้นราชายตนะ อนิมิสกะเจดีย์และรัตนฆรเจดีย์, พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ย่อมทรงบำเพ็ญเพียรในสถานที่ทั้ง ๖ แห่งนั้น. ต่อจากนั้นออกไป มีแคว้นใหญ่ๆ ๑๖ แคว้น แวดล้อมมหาโพธิ์อยู่ ต่อจากนั้นมีเมืองเล็กๆ แวดล้อมต่อไปอีก คือ **พาราณสี สาวัตถี เวลาสี มิถิลา อาฬวี โกสัมพี อุชเชนี ตักสิลา จัมปาก์ สาคละ สุงสุมารคีรี ราชคฤห์ กบิลพัสดุ์ สาเกต มัทราช อินทร์ปัถ อุกลาปะ ปาตลีบุตร เชตุดร สังกัสสะ และกุสินาราเป็นต้น.** ถัดจากนั้นไปมีแคว้นชายแดนแวดล้อมอีก คือ **เมืองกุรุ อัสกะ โกสละ โลณิ มคธ สิวี กาลิงคะ อวันตี ปัญจาละ วัชชี คันธาระ เจติยะ วังกะ วิเทหะ กัมโพชะ มันธา มาตังคะ สีหระ กัสมีระ และ มันทะเป็นต้น.** เมืองใหญ่ ๑๖ เมืองที่เหลือ ยังมีอยู่. เมืองเหล่านั้น ตั้งรายรอบต้นมหาโพธิ์นั้น. แคว้น ๑๖ แคว้นนี้ คือ **อังคะ มคธะ กาลิงคะ โกศล วัชชี อัลกปะ เจตะ วังสะ กุรุ ปัญจาละ อัมพะ สุรเสนะ อัสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพธะ** แต่ละแคว้นกว้างใหญ่ได้ ๓๐๐ โยชน์. นครอื่น ๆ กว้างใหญ่ ๑๒ โยชน์บ้าง ๑๑ โยชน์บ้าง ๑๘ โยชน์บ้าง. เมืองใหญ่ ๆ ๑๖ เมืองนั้น ที่ตั้งรายรอบอยู่ตรงกลาง ท่านเรียกว่า มัชฌิมประเทศ. ระหว่างเมืองเหล่านั้น มีคามนิคมและชนบทเป็นอันมาก. ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ชมพูทวีปนี้ รายล้อมด้วยเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง, และคามนิคม เมืองเล็กๆ และชนบทหลายพันเมือง เป็นที่ประทับของพระราชาหลายพระองค์. พึงทราบว่า นี้ เป็นการพรรณนาชมพูทวีป ฯ

อุตตรกุรุทีปกถา ว่าด้วยเรื่องอุตตรกุรุทวีป

ต่อจากนี้ไป เป็นการพรรณนาอุตตรกุรุทวีปอย่างพิสดาร ซึ่งสำเร็จได้ด้วยบุญญานุภาพของชาวอุตตรกุรุทวีป. ทราบมาว่า ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ต้นไม้ทั้งหลายน่ารื่นรมย์ มีค่าคบและกิ่งอันที่เกิดจากค่าคบนั้น เปรียบเหมือนเรือนยอดมีอยู่ในประเทศเหล่านั้น, ต้นไม้นั้นให้สำเร็จกิจคือการอยู่ของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหล่านั้น ซึ่งอยู่อย่างมีความสุข. ต้นไม้อื่นๆ ที่เกิดดีแล้วในอุตตรกุรุทวีปนั้น ย่อมผลิดอกออกผลทุกเวลา. แม้ห้วงน้ำที่ดารดาษไปด้วยดอกปทุมชาติ ดอกปุณฑริกและดอกบัวแดงเป็นต้นที่กำลังเบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมระรื่นฟุ้งขจรไปโดยรอบตลอดเวลา. แม้สรีระร่างกายของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่สูงจนเกินไป รูปร่างสมส่วน มีพละกำลังเข้มแข็งตลอดอายุขัย. พวกเขาอาศัยผลไม้ที่ไม่วายเลี้ยงชีวิต ไม่มีความทุกข์ยากด้วยกสิกรรมและพาณิชกรรมเป็นต้น หรือด้วยการแสวงหาอาหาร. ลำดับนั้น การยึดครองทาสทาสีและกรรมกรเป็นต้น ก็มิได้มีเลย. ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่มีภยันตรายที่เกิดจากความหนาว ร้อน ยุ่ง เหลือบ ลม แดด งู และอาพาธเป็นต้น ฯ

ในอุตตรกุรุทวีป มีอากาศอบอุ่นสม่ำเสมอตลอดเวลา เหมือนอากาศอบอุ่นในเวลาใกล้รุ่งในเดือนสุดท้ายของฤดูร้อนในชมพูทวีป. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหล่านั้น ไม่มีการทำร้ายและเบียดเบียนอะไรๆ กัน. พวกเขาบริโภคข้าวสาลีที่ไม่ได้ใช้ไฟหุง ไม่กระด้าง ไม่มีแกลบ ขาวบริสุทธิ มีกลิ่นหอม เป็นเม็ดข้าวสารซึ่งหุงด้วยไฟอันเกิดจากกองถ่านหิน. ได้ยินว่า ถ่านหินชื่อว่า โชติกะ มีอยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น. ครั้งนั้น พวกเขาวางหิน ๓ ก้อนแล้วยกหม้อข้าวขึ้นตั้งข้างบน. ไฟเกิดจากหินเหล่านั้น ทำให้ข้าวสุก. กับข้าวหรือแกงอย่างอื่นก็ไม่มี. เมื่อพวกเขาบริโภคอยู่ ย่อมได้รสอาหารที่เหมาะกับใจ. เมื่อพวกเขาบริโภคข้าวนั้นอยู่ ไม่เป็นโรคง่อยเปลี้ย โรคเรื้อน โรคกลากเกลื้อน โรคมองคร่อ ไม่เป็นลมบ้าหมู ไม่จาม ไม่แก่ก่อนวัย. พวกเขาให้สถานที่นั้นแก่แขกผู้มาถึง ไม่มีความตระหนี่เลย. ท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ไปในที่นั้นแล้วรับบิณฑบาต. อนึ่ง พวกเขาไม่เป็นผู้กระจอก ไม่เปลี้ย ไม่บอด ไม่หลังค่อม ไม่ง่อย ไม่ด้วน ไม่วิกล มีร่างกายสมบูรณ์. ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ที่เป็นสตรีก็ไม่สูง ไม่เตี้ย ไม่ผอม ไม่อ้วน ไม่ดำ ไม่ขาวเกินไป มีรูปพรรณสัณฐานงามยิ่งนัก. จริงอย่างนั้น พวกนางมีนิ้วยาว มีเล็บแดง มีถันไม่ยาน ไม่เล็ก ดวงหน้าเบิกบานดังจันทร์เพ็ญ มีลักษณะดี มีผิวละเอียดอ่อนนุ่ม มีต้นขาชิด มีฟันขาว มีสะดือลึก แข้งเรียว มีผมดำสนิท มีสะโพกผึ่งผาย มีขนน้อย มีสัมผัสเป็นสุขตลอดกาลทุกเมื่อ เจรจาไพเราะ ประดับประดาด้วยอาภรณ์ต่างๆ ท่องเที่ยวไป. ผู้หญิงทุกคนเหมือนกับมีอายุ ๑๖ ปี. แม้ผู้ชายก็เหมือนกับมีอายุ ๒๐ ปี. พวกเขาไม่ยินดีในลูกเมีย. นี้ เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีปนั้น. อนึ่ง หญิงชายในอุตตรกุรุทวีปนั้นย่อมอยู่ร่วมกันด้วยความพอใจในกามเพียง ๗ วัน, ต่อจากนั้น ก็ท่องเที่ยวไปเหมือนคนไม่มีราคะ. ทุกข์อันเกิดจากการตั้งครรภ์หรือการบริหารครรภ์ อย่างในชมพูทวีปนี้ ย่อมไม่มีในอุตตรกุรุทวีปนั้น, ทารกคลอดจากท้องแม่ ง่ายยิ่งนัก ไม่แปดเปื้อนด้วยเมือกเป็นต้น เหมือนรูปทองที่ออกจากเบ้า. นี้เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีปนั้น. ส่วนมารดาคลอดบุตรหรือธิดาแล้ว วางไว้ที่หนทางเป็นที่เที่ยว

ไปของมนุษย์เหล่านั้นแล้วไปโดยไม่ต้องห่วงใย. ชายหรือหญิงเห็นเด็กที่นอนอยู่อย่างนั้น ก็แหย่นิ้วของตนเข้าไปในปากเด็กนั้น, น้ำนม ย่อมไหลออกจากนิ้วมือนั้นเพราะผลกรรมของเด็กเหล่านั้น พวกเขาย่อมเติบโตขึ้น. อนึ่ง พวกเขาเมื่อเติบโตอย่างนี้ เพียง ๒-๓ วันก็แข็งแรง ถ้าเป็นเด็กหญิง ย่อมไปกับผู้หญิง ถ้าเป็นเด็กชาย ก็ไปกับผู้ชาย. เสื้อผ้าของพวกเขาได้มาจากต้นกัลปพฤกษ์, สัมผัสที่ละเอียดอ่อน เป็นสุขงดงามไปด้วยความงามต่างๆ ห้อยย้อยอยู่ที่กิ่งของต้นกัลปพฤกษ์นั้น ฯ. อาภรณ์ทั้งหลายทำด้วยทอง เป็นเครื่องประดับศีรษะ คอ มือ สะเอวและเท้า อันงดงามด้วยดวงดอกและลวดลายหลากหลาย ฝังด้วยรัตนะสีต่างๆ อันรุ่งเรืองด้วยข่ายแห่งรัศมีนานาชนิด ห้อยย้อยลงจากต้นกัลปพฤกษ์เหมือนกัน. แม้เครื่องดนตรี ตั้งแต่พิณ ตะโพน บัณเฑาะว์ กรับ กังสดาล สังข์ ขลุ่ยเป็นต้น ก็ห้อยย้อยเช่นเดียวกัน. แม้ในชมพูทวีปนั้น ไม้ผลเป็นอันมาก ผลิผลเท่าหม้อ มีรสหวานซึ่งมนุษย์เหล่านั้นบริโภคแล้ว จะไม่เกิดความหิวกระหายไปตลอด ๗ วัน. แม่น้ำในอุตตรกุรุทวีปนั้น มีน้ำสะอาดบริสุทธิ์ มีท่าน้ำอันดีน่ารื่นรมย์ ไม่มีเปลือกตม มีพื้นเป็นทราย ไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป ดารดาษไปด้วยดอกไม้น้ำอันมีกลิ่นหอมชื่นใจ โชยกลิ่นอันชื่นใจ ไหลเอื่อยตลอดกาลทุกเมื่อ. ที่แม่น้ำนั้น ไม่มีกอไม้และเครือเถาอันรกรุงรัง มีแต่ไม้จำพวกไม่มีหนาม สมบูรณ์ด้วยดอกและผล. ต้นจันทน์และต้นนาค ย่อมหลั่งรสได้เอง. ผู้ที่ประสงค์จะอาบน้ำ วางผ้าอาภรณ์ไว้รวมกันที่ท่าน้ำ ลงน้ำอาบน้ำแล้วขึ้นมาหยิบเสื้อผ้าและอาภรณ์ที่อยู่ข้างบน. พวกเขาไม่มีความคิดว่า “นี้ของเรา นี้ของคนอื่น”. เพราะเหตุนั้น พวกเขาจึงไม่มีการทะเลาะหรือวิวาทกันเลย. พวกเขาจะสนุกสนานรื่นเริงในกามคุณเพียง ๗ วันเท่านั้น ต่อจากนั้น ย่อมท่องเที่ยวไปเหมือนคนปราศจากความยินดี. พวกเขาย่อมได้ที่นอนที่ต้นไม้ที่ตนประสงค์จะนอน. อนึ่ง เมื่อสัตว์ (คน) ตายไป พวกเขาไม่ร้องไห้ ไม่เศร้าโศก, แต่จะช่วยกันตกแต่งศพนั้นแล้วฝังไว้, ทันใดนั้น นกพวกหนึ่ง ก็จะพากันโฉบเอาศพนั้นไปยังทวีปอื่น. เพราะฉะนั้น สุสานหรือสถานที่ไม่สะอาด จึงไม่มีในทวีปนั้น. มนุษย์ที่ตายจากทวีปนั้น จะไม่ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน หรือเปรตวิสัย. นี้ เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีปนั้น. พวกเขาย่อมเกิดในเทวโลกด้วยอานุภาพของศีล ๕ ที่รักษาสำเร็จแล้ว. พึงทราบว่า มนุษย์เหล่านั้น มีอายุขัย ๑,๐๐๐ ปี ตลอดกาลทุกเมื่อ, นี้ทั้งหมด เป็นผลสำเร็จตามธรรมดาของพวกเขาเหมือนกับศีล ๕. พึงทราบเรื่องอุตตรกุรุทวีปดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

หิมวันตกถา ว่าด้วยเรื่องป่าหิมพานต์

ก็ ต่อไปนี้ พึงทราบเรื่องป่าหิมพานต์โดยพิสดาร. ภูเขาหิมพานต์ ตั้งอยู่ในที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์. ภูเขาหิมพานต์นั้น วัดโดยส่วนสูงได้ ๕๐๐ โยชน์ โดยส่วนยาวและกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ ประดับประดาด้วยยอดเขา ๘๔,๐๐๐ ยอด มียอดเขาสุทัสสนะเป็นต้น ฯ

เพราะฉะนั้น พระโบราณาจารย์ จึงกล่าวว่า

ภูเขาหิมพานต์สูง ๕๐๐ โยชน์ โดยส่วนยาวและ
ส่วนกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์ ประดับประดาด้วยยอดเขา
๘๔,๐๐๐ ยอด ฯ

ก็ ภูเขาหิมพานต์นั้น งดงามด้วยแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย ที่มีน้ำไหลอยู่ตลอดเวลา. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **โยชนานำ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต** ความว่า ภูเขา หิมพานต์สูง ๕๐๐ โยชน์. ในคำว่า **หิมวา** นั้น ที่ชื่อว่า หิมพานต์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นภูเขาที่มีหิมะปกคลุมอยู่ในฤดูหนาว หรือชื่อว่า หิมพานต์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีหิมะปกคลุมอยู่ในฤดูแล้ง. ชื่อว่าภูเขานั้น ท่านเรียกว่า **ภูเขา** เพราะสงเคราะห์ด้วยภูเขาทั้งหลาย กล่าวคือยอดที่ต่อเนื่องกันด้วยหิน. ภูเขานั้น ท่านเรียกว่า **คีรี** เพราะหลั่งออกซึ่งวัตถุทั้งหลายมียาเป็นต้น อันเป็นแก่นสารของสายน้ำ ด้วยสามารถเป็นที่ให้เกิดเป็นต้น. ข้อว่า **โยชนานำ สหสฺสานิ ตีณิ อายามวิตถาโต** นั้น ท่านกล่าวว่า ภูเขา หิมพานต์นั้น ยาวและกว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์. อธิบายว่า ประดับประดา คือ งดงาม ด้วยยอดเขา ๘๔,๐๐๐ ยอด มียอดเขาสุทัสสนะและยอดเขาจิตรกูฏเป็นต้น ชื่อว่ายอดเขา ๘๔,๐๐๐ ยอด ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความแปลกกันในเรื่องนี้ ซึ่งท่านมิได้กล่าวไว้ ดังนี้. ชื่อว่าภูเขาหิมพานต์นี้ งดงามด้วยแม่น้ำใหญ่ ๕ สาย ที่มีน้ำไหลอยู่โดยรอบ ฯ สระใหญ่ทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ **สระอโนดาต สระกัณณมุณฑะ สระรถการะ สระฉัททันต์ สระกุณาละ สระมัณฑากินี** และ **สระสีหปปาตะ** ซึ่งยาว กว้าง และลึกอย่างละ ๕๐ โยชน์ มีปริมณฑล (วัดรอบ)ได้ ๑๕๐ โยชน์ ตั้งอยู่ที่ภูเขาหิมพานต์นั้น. บรรดาสระเหล่านั้น **สระอโนดาต** แวดล้อมด้วยภูเขา ๕ เทือก คือ **ภูเขาสุทัสสนะ ภูเขาจิตระ ภูเขากาละ ภูเขาคันธมาทน์** และ **ภูเขาไกรลาส.** ในภูเขาทั้ง ๕ นั้น ยอดเขาสุทัสสนะเป็นทอง สูง ๒๐๐ โยชน์ ภายในคดเคี้ยว มีสัณฐานดังปากกา ตั้งปิดสระอโนดาตนั้นไว้ ฯ

ยอดภูเขาจิตระ เป็นแก้วล้วน. ยอดภูเขากาละเป็นแร่พลวง. ยอดภูเขาคันธมาทน์ เป็นเนินเขา ภายในมีสีเหมือนเมล็ดถั่วเขียว ดารดาษไปด้วยคันธชาติ ๑๐ ชนิด เหล่านี้ คือ ไม้มีกลิ่นที่รากมี ไม้กระลำพักเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่แก่นมีไม้จันทน์เป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่กระพี้มีไม้สนเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่เปลือกมีสมุลแว้งเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดมีมะขวิดเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่รสมีกำยานเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่ใบมีพิมเสนเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่ดอกมีบุนนาคเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่ผลมีชาติเป็นต้น และไม้มีกลิ่นหอมเพราะอบกลิ่นในที่ทุกแห่ง ปกคลุมไปด้วยเครื่องสมุนไพร มีประการต่าง ๆ ตั้งอยู่ประหนึ่งถ่านไฟคุในวันอุโบสถข้างแรม. ที่ภูเขาคันธมาทน์นั่นแล มีเงื้อมชื่อว่า **นันทมูลกะ** เป็นที่อยู่ของพระปัจเจก-

พุทธเจ้าทั้งหลาย มีถ้ำอยู่ ๓ ถ้ำ คือ ถ้ำทอง ถ้ำแก้วมณี และถ้ำเงิน. บรรดาถ้ำเหล่านั้น ที่ปากถ้ำแก้วมณี มีต้นไม้ชื่อ มัญชุสกะ สูงและกว้าง ๑ โยชน์, ต้นไม้นั้นย่อมผลิดอกออกผลบานสะพรั่งไปทั้งต้นโดยทั่วถึง ทั้งในน้ำหรือบนบก, จะบานเป็นพิเศษในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมา. ข้างหน้าต้นไม้นั้น เป็นโรงกลมที่ทำด้วยแก้วล้วน. ที่โรงกลมนั้น ลมสัมมัชชนะ[๖] ก็กวาดหยากเยื่อทิ้งไป, ลมสังขรณะ[๗] เกลี่ยทรายซึ่งล้วนแล้วด้วยรัตนะทุกอย่างให้เสมอเหมือนหน้ากลอง, ลมสิญจนะ[๘] พัดน้ำจากสระอโนดาดมารด, ลมสุคนธกรณ์[๙] พัดกลิ่นของต้นไม้มีกลิ่นหอมทุกชนิดมา, ลมโอจินะ[๑๐] โปรยดอกไม้ลงมาในโรงกลมนั้น, ลมสัณฐรณ์[๑๑] ปูลาดในที่ทุกแห่ง, และในโรงกลมนั้นมีอาสนะปูลาดไว้ทุกเมื่อ. อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ ย่อมนั่งประชุมกันในสถานที่เหล่านั้น ในวันอุบัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า (องค์ใหม่). นี้ เป็นเรื่องปกติในภูเขาคันธมาทน์นั้น. พระอภิสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ไปในที่นั้นแล้วย่อมนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้. ต่อจากนั้น ถ้าในเวลานั้นพระปัจเจกพุทธเจ้าอื่นๆ ตระเตรียมอยู่. พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นก็จะนั่งประชุมกันบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ในขณะนั้นนั่นเอง. ครั้นนั่งแล้วก็เข้าสมาบัติเรียบร้อยแล้วจึงออก. ต่อจากนั้น พระสังฆเถระจะถามกรรมฐานพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มาใหม่ว่า “ท่านบรรลุอย่างไร” เพื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหมดจะได้อนุโมทนา. ในกาลนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น ก็กล่าวถ้อยคำพยากรณ์เป็นคำอุทานของตน. พึงทราบว่า “ยอดเขาคันธมาทน์นี้ เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย” ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ยอดเขาไกรลาสเป็นเงิน. อนึ่ง ภูเขาเหล่านี้ทั้งหมดมีภูเขาจิตระเป็นต้น มีสัณฐานสูงเท่ากับภูเขาสุทัสสนะ ตั้งปิดสระอโนดาตนั้นไว้. อนึ่ง ภูเขาทั้งหมดวัดโดยส่วนหนาได้ ๕๐ โยชน์ วัดโดยส่วนกว้างและส่วนสูงได้ ๒๐๐ โยชน์ ภูเขาทั้งหมดนั้น อยู่ได้ด้วยอานุภาพของเทวดาและนาค. แม่น้ำหลายสาย ย่อมไหลไปที่ภูเขานั้น. น้ำนั้นแม้ทั้งหมด ก็ไหลลงสระอโนดาตแห่งเดียว. พระจันทร์และพระอาทิตย์ เมื่อโคจรผ่านทางทิศใต้หรือทิศเหนือ ย่อมส่องแสงไปในที่นั้น ผ่านทางช่องเขา เมื่อโคจรไปเบื้องบน ก็ไม่ส่องแสง. เพราะเหตุนั้นนั่นแล สระนั้นจึงได้ชื่อว่า **“อโนดาต”**. ที่สระอโนดาตนั้น มีขั้นบันไดศิลาทำด้วยแก้วน่าพอใจ มีปลาและเต่า มีน้ำใสดังแก้วผลึก. ท่าน้ำอันเป็นที่ใช้สอยของสระนั้น ตกแต่งตั้งไว้ดีแล้ว ด้วยสาธารณกรรมของสัตว์ทั้งหลายทีเดียว ฯ

พระพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์ และฤาษีทั้งหลาย ย่อมสรงสนาน, ฝ่ายเทวดาและยักษ์เป็นต้น พากันเล่นน้ำ. ที่ด้านข้างทั้ง ๔ ด้านของสระนั้น มีมุขอยู่ ๔ มุข คือ **สีหมุข หัตถีมุข อัสมุข** และ **อุสภมุข** อันเป็นทางที่แม่น้ำทั้ง ๔ สายไหลไป. ที่ฝั่งแม่น้ำที่ไหลออกทางสีหมุข มีราชสีห์อยู่มาก. ที่ฝั่งแม่น้ำไหลออกทางหัตถีมุขเป็นต้น มีช้าง ม้า และโคอุสภอยู่มาก. แม่น้ำที่ไหลออกทางทิศตะวันออก ไหลเวียนรอบสระอโนดาต ๓ รอบแล้ว เลี่ยงแม่น้ำอีก ๓ สาย ไหลไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ทางป่าหิมพานต์ด้านทิศตะวันออกแล้ว ไหลลงไปสู่มหาสมุทร. แม่น้ำที่ไหลมาจากทิศตะวันตก

---

๖ *ลมกวาดหยากเยื่อ*

๗ *ลมเกลี่ย*

๘ *ลมรด*

๙ *ลมโชยกลิ่น*

๑๐ *ลมโปรยดอกไม้*

๑๑ *ลมปูลาด*

และทิศเหนือ ก็ไหลเวียนขวาเช่นกันแล้ว ไหลไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ทางป่าหิมพานต์ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือแล้ว จึงไหลลงมหาสมุทร. ส่วนแม่น้ำที่ไหลจากทางทิศใต้ ไหลเวียนขวารอบสระนั้น ๓ รอบ แล้วไหลตรงไปทางทิศใต้เป็นระยะทาง ๖๐ โยชน์ตามหลังแผ่นหิน ปะทะภูเขาพุ่งขึ้นเป็นสายน้ำโดยรอบประมาณ ๓ คาวุต ไหลไปทางอากาศระยะทาง ๖๐ โยชน์แล้ว ตกลงที่แผ่นหินชื่อว่าติยังคละ, แผ่นหินก็แตกไปเพราะแรงของสายน้ำ. ในที่นั้น เกิดสระโบกขรณีชื่อว่า**ติยังคละ** มีประมาณ ๕๐ โยชน์, กระแสน้ำพังทำลายฝั่งสระโบกขรณีแล้ว ไหลเข้าไปยังแผ่นหินได้ระยะทาง ๖๐ โยชน์, ต่อจากนั้น พังทำลายแผ่นดินที่แน่นหนา ไหลไปทางอุโมงค์ได้ ๖๐ โยชน์แล้ว ปะทะติรัจฉานบรรพตชื่อว่า **วิชชะ** กลายเป็นแม่น้ำ ๕ สาย เหมือนนิ้วมือ ๕ นิ้วที่ฝ่ามือ. ในที่ที่สายน้ำไหลเวียนขวารอบสระอโนดาต ๓ รอบแล้วไหลไป ท่านเรียกว่า **อาวัฏฏคงคา.** ส่วนในที่ที่ไหลตรงไปทางหลังแผ่นหินระยะทาง ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **กัณณคงคา.** ในที่ที่ไหลไปทางอากาศ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **อากาศคงคา.** สายน้ำนั้นหยุดในอากาศในที่ประมาณ ๕๐ โยชน์ บนแผ่นหินชื่อติยังคละเรียกว่า **ติยังคละโปกขรณี.** ในที่ที่เซาะชายฝั่งเข้าสู่แผ่นหิน ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **ปาสาณคงคา.** ในที่ที่ไหลไปทางอุโมงค์ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า **อุมมังคคงคา.** ในที่ที่สายน้ำกระทบติรัจฉานบรรพตชื่อวิชชะแล้วไหลไปเป็นสายน้ำ ๕ สาย ถือว่าเป็นแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย คือ **คงคา ยมุนา อจิรวดี สระภู** และ **มหี.** ก็สระฉัททันต์นั้น ยาวและกว้าง ๕๐ โยชน์. ในที่ประมาณ ๑๒ โยชน์กลางสระฉัททันต์นั้นไม่มีสาหร่าย จอกแหนหรือเปลือกตมเลย. น้ำมีสีเหมือนสีท่อนแก้วมณี นิ่งสงบอยู่. ถัดมาเป็นป่าจงกลณีล้วน ๆ กว้างประมาณ ๑ โยชน์ ตั้งล้อมรอบน้ำไว้. ถัดออกมาเป็นป่าอุบลเขียวล้วนๆ กว้าง ๑ โยชน์ ล้อมรอบน้ำนั้น. ถัดออกมาเป็นป่าอุบลแดง อุบลขาว ประทุมแดง ประทุมขาว และป่าโกมุท กว้างอย่างละ ๑ โยชน์ แวดล้อมต่อกันออกมาเป็นชั้น ๆ. ระหว่างป่าทั้ง ๗ นี้ออกมา เป็นป่าคละกันด้วยป่าจงกลณีเป็นต้น ทั้งหมดกว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน แวดล้อมน้ำไว้. ถัดป่าที่คละกันนั้นไป ในน้ำลึกประมาณหลังช้าง เป็นป่าข้าวสาลีแดง กว้าง ๑ โยชน์เช่นกัน. ถัดมาถึงบนฝั่งน้ำ เป็นป่าไม้พันธุ์เตี้ย หนาแน่นไปด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอม มีสีเขียว เหลือง แดง และสีขาว. ป่าทั้ง ๑๐ ชนิดนี้ กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ถัดจากนั้นมา เป็นป่าถั่วราชมาสเล็ก (ถั่วเหลือง) และถั่วเขียว. ถัดมาเป็นป่าเครือเถาคือแตงโม ฟักทอง น้ำเต้า และฟักเขียว. ถัดต่อมาเป็นป่าอ้อยลำเท่าต้นหมาก. ถัดต่อมาเป็นป่ากล้วยผลใหญ่เท่างาช้าง. ถัดมาเป็นป่าไม้สาละ. ถัดมาเป็นป่าขนุน มีผลใหญ่เท่าตุ่ม. ถัดมาเป็นป่ามะม่วงที่ผลอร่อย. ต่อจากนั้นเป็นป่ามะขวิด. ถัดมาเป็นราวป่าที่คละกัน. ถัดมาเป็นป่าไม้ไผ่ แน่นชิดด้วยกอและลำที่งูจะเลื้อยเข้าไปได้ยาก. ภูเขา ๗ เทือก ตั้งล้อมป่านั้นไว้. ตั้งแต่ภายนอกภูเขาเหล่านั้นมา ภูเขาเทือกแรกชื่อว่า **จุลกาล,** เทือกที่ ๒ ชื่อว่า **มหากาล,** เทือกที่ ๓ ชื่อว่า **อุทกปัสส์,** เทือกที่ ๔ ชื่อว่า **จันทปัสส์,** เทือกที่ ๕ ชื่อว่า **สุริยปัสส์,** เทือกที่ ๖ ชื่อว่า **มณีปัสส์,** เทือกที่ ๗ ชื่อว่า **สุวรรณปัสส์** สูง ๗ โยชน์ ตั้งล้อมรอบสระฉัททันต์เหมือนขอบปากบาตร ๙ ด้าน ข้างภายในภูเขานั้น สระฉัททันต์จะสว่างด้วยรัศมีที่ออกมาเป็นสีทองเหมือนกับพระอาทิตย์ ส่องแสงสว่างทีเดียว. ส่วนที่ข้างด้านนอกภูเขา ด้านหนึ่งสูง ๖ โยชน์ ด้านหนึ่งสูง ๕ โยชน์ ด้านหนึ่ง ๔ โยชน์ ด้านหนึ่ง ๓ โยชน์ ด้านหนึ่ง ๒ โยชน์ และ ด้านหนึ่ง ๑ โยชน์. ภูเขา ๗ เทือก มีดังพรรณนามาฉะนี้. ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของสระฉัททันต์นั้น มีต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่ง มีย่านยื่นออกไปเหนือน้ำ. ลำต้นไทร

นั้นใหญ่ วัดโดยรอบได้ ๕ โยชน์ สูง ๗ โยชน์. กิ่ง ๔ กิ่งใน ๔ ทิศ ยาวกิ่งละ ๖ โยชน์ แม้กิ่งที่ยื่นขึ้นข้างบน ก็ยาว ๖ โยชน์เหมือนกัน ฯ

ต้นไทรนั้น ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปจนถึงยอดได้ ๑๓ โยชน์ ถ้าวัดโดยรอบได้ ๑๒ โยชน์, ประกอบไปด้วยย่านไทร ๘,๐๐๐ ย่าน ตั้งตระหง่านอยู่เหมือนภูเขามณีที่เตียนเรียบ. ฝ่ายด้านทิศตะวันตกสระฉัททันต์ มีถ้ำทอง กว้าง ๑๒ โยชน์ อยู่ในสุวรรณบรรพต. ในฤดูฝน ฉัททันต์นาคราชซึ่งมีบริวาร ๘,๐๐๐ อาศัยอยู่ในถ้ำทองนั้น. ในฤดูร้อน ฉัททันต์นาคราชนั้น จะยืนรับน้ำและลมอยู่ที่ย่านไทรใต้ต้นไทรใหญ่ๆ. ในที่ประมาณ ๒๕ โยชน์ ตรงกลางสระมัณฑากินี ไม่มีสาหร่ายหรือจอกแหนเลย, มีแต่น้ำอันมีสีเหมือนแก้วผลึก. อนึ่ง เบื้องหน้าแต่นั้น ในน้ำมีประมาณเสมอหลังช้าง มีป่าประทุมขาวกว้างครึ่งโยชน์ ตั้งล้อมรอบน้ำนั้น. เง่าในบัวนั้นมีฝักใหญ่เท่ากับงอนไถ. เง่าบัวโตประมาณเท่ากับรางกลองใหญ่. ในปล้องสายบัวแต่ละสาย มีน้ำนมอยู่ประมาณ ๑ อาฬหกะ. ครั้นเมื่อดอกบัวนั้นบานแล้ว ลมจำพวกหนึ่ง พัดเอาเกสรดอกไม้ไปค้างไว้บนใบบัว. เกสรดอกไม้เหล่านั้นถูกน้ำชะ ย่อมตกลงไปในกอบัวเหล่านั้น. ครั้นได้รับความร้อนจากแสงอาทิตย์ กลายเป็นน้ำผึ้งที่เกิดจากบัว (โปกขรมธุ) มีสีดังก้อนเหล็กแดงตั้งอยู่. ถัดป่าบัวขาวนี้ไป ก็ถึงป่าบัวแดงอันยิ่งใหญ่. ถัดไปเป็นป่าโกมุทแดง. ถัดไปเป็นป่าโกมุทขาว. ถัดไปเป็นป่าอุบลเขียว. ถัดไปเป็นป่าอุบลแดง. ถัดไปเป็นป่าข้าวสาลีหอม. ถัดไปมีผลเครือเถามีรสอร่อย มีฟักทอง น้ำเต้า และฟักเขียวเป็นต้น. ถัดมาเป็นป่าอ้อยลำโตเท่าต้นหมาก กว้างครึ่งโยชน์. ฝูงช้างพากันหักอ้อยจากป่านั้นมาวางไว้ที่แผ่นหินแล้วพากันเหยียบย่ำ. รสจากอ้อยนั้นไหลลงไปขังอยู่ในกระพังศิลาน้อยใหญ่จนเต็ม. ครั้นต้องแสงอาทิตย์เข้าน้ำอ้อยนั้นดำรงสภาพอยู่เหมือนกับก้อนศิลาน้ำนม. ฝูงช้างนั้น พากันนำไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลายที่มาถึง. ถัดป่าอ้อยออกมา ก็ถึงป่ากล้วยอันเป็นแดนเกิดของกล้วยสุกที่จะเคี้ยวกินให้หมด ๒ ผลได้ลำบาก. ถัดออกมาเป็นป่าขนุนที่มีผลใหญ่เท่าตุ่ม. ถัดมาเป็นป่ามะม่วง ป่าไม้หว้า และป่ามะขวิด. สรุปแล้ว ใครๆ ก็ไม่ควรกล่าวว่า “ผลไม้ดิบ พอที่จะเคี้ยวกินได้ ไม่มีที่สระนั้นเลย”. ความสมบูรณ์ของสระมัณฑากินี มีดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

บรรดาสัตว์เดรัจฉานหลายแสนชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ พึงทราบความแตกต่างกันของสัตว์มีราชสีห์เป็นต้น และของนกการเวก ดังนี้. บรรดาสัตว์เหล่านั้น ราชสีห์มี ๔ จำพวก คือ **ติณราชสีห์ กาฬราชสีห์ บัณฑุราชสีห์** และ **ไกสรราชสีห์.** บรรดาราชสีห์เหล่านั้น ติณราชสีห์คล้ายแม่โคที่มีสีเหมือนสีนกพิราบ และมีหญ้าเป็นอาหาร. กาฬราชสีห์คล้ายแม่โคสีดำ มีหญ้าเป็นอาหารเหมือนกัน. บัณฑุราชสีห์ คล้ายแม่โคที่มีสีเหมือนใบไม้เหลือง มีเนื้อเป็นอาหาร. ไกสรราชสีห์ประกอบด้วยหน้า ปลายหาง และปลายเท้าทั้ง ๔ (แดง) ราวกับชุบครั่ง มีรอย ๓ รอย เหมือนทำด้วยสำลีชุบครั่ง ตั้งแต่หัวลงไปตามกลางหลังแล้วเวียนเป็นทักษิณาวัฏ ตั้งอยู่ระหว่างขา. ส่วนที่คอของไกสรราชสีห์นั้น ทรงความเป็นไกสรราชสีห์เหมือนกับว่าหุ้มไว้ด้วยผ้ากัมพลอันมีราคาแสนตำลึง. ส่วนที่เหลือมีสีดุจก้อนข้าวสาลีอันบริสุทธิ์และดุจจุณสังข ฯ

ไกสรราชสีห์นั้น ครั้นออกจากถ้ำทองอันเป็นที่อยู่ของตน หรือออกจากถ้ำเงิน ถ้ำแก้วมณี ถ้ำแก้วผลึก และถ้ำมโนศิลาแล้ว วางเท้าหลังทั้ง ๒ ข้างให้เสมอกันบนพื้นทอง หรือพื้นเงิน พื้นแก้วมณี พื้นแก้วผลึก และพื้นมโนศิลาแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว เหยียดเท้าหน้าไปข้างหน้า โยกส่วนหลังของสรีระโย้ไปข้างหน้าแล้วแอ่นหลัง ยกคอขึ้น ทำอาการดังว่าส่งเสียงคำราม พ่นกระพุ้งจมูกแล้ว สลัด

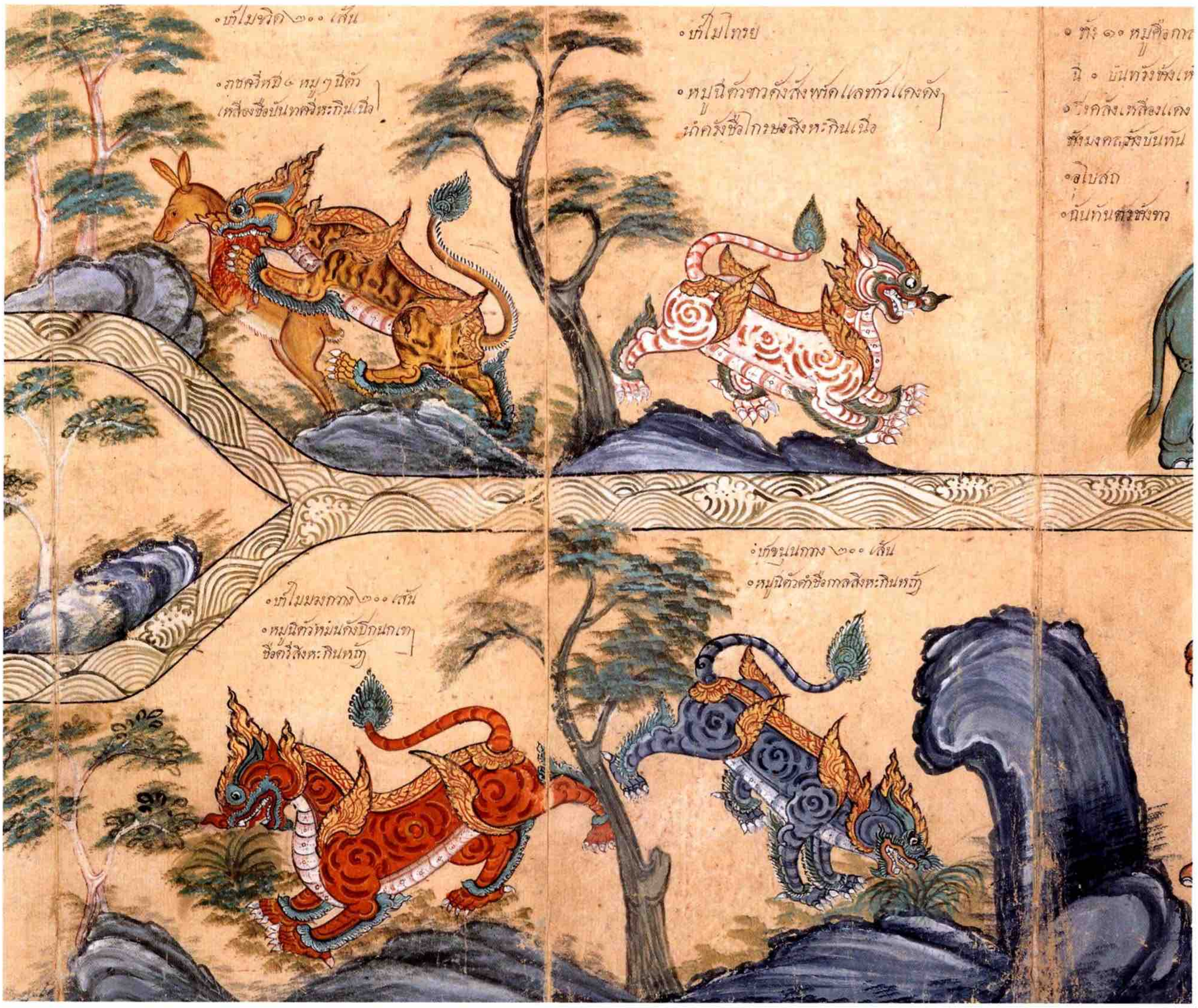

ภาพป่าหิมพานต์และราชสีห์ ๔ หมู่ คือ

บัณฑุราชสีห์ อยู่ป่าไม้มะขวิด กินเนื้อเป็นอาหาร

ไกรสรสิงหราชสีห์ อยู่ป่าไม้ไทร กินเนื้อเป็นอาหาร

ตรีสิงหราชสีห์ (ติณราชสีห์) อยู่ป่าไม้มะม่วง กินหญ้าเป็นอาหาร

กาฬสิงหราชสีห์ อยู่ป่าไม้ขนุน กินหญ้าเป็นอาหาร

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๙๗)

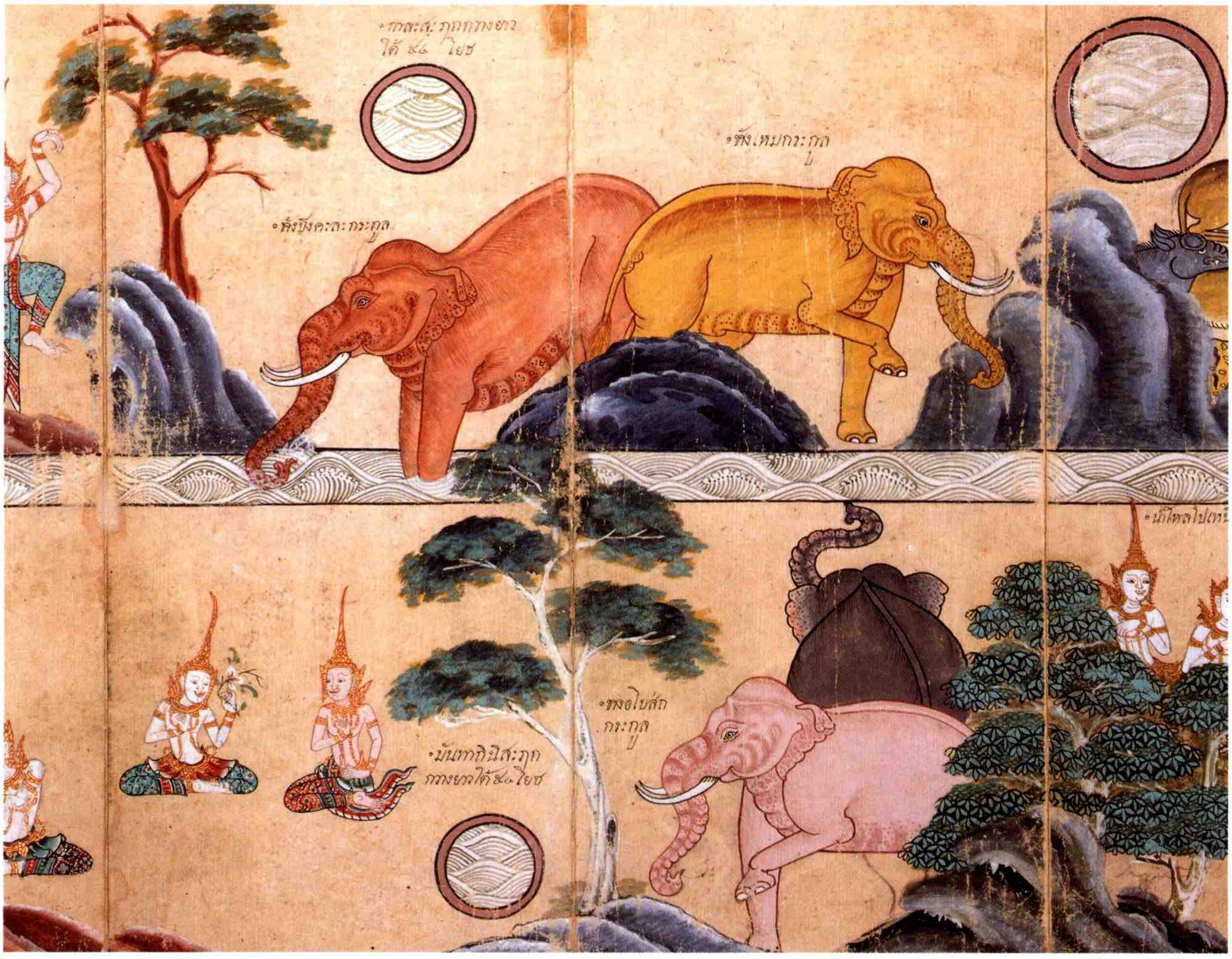

ภาพช้างตระกูลต่างๆ เช่น ช้างปิงคลตระกูล เหมตระกูล และอุโบสถตระกูล

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๐๖)

ภาพสัตว์จตุบาทเลือกสีหราชเป็นพญาครั้งปฐมกัลป์

(จากสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๐๗)

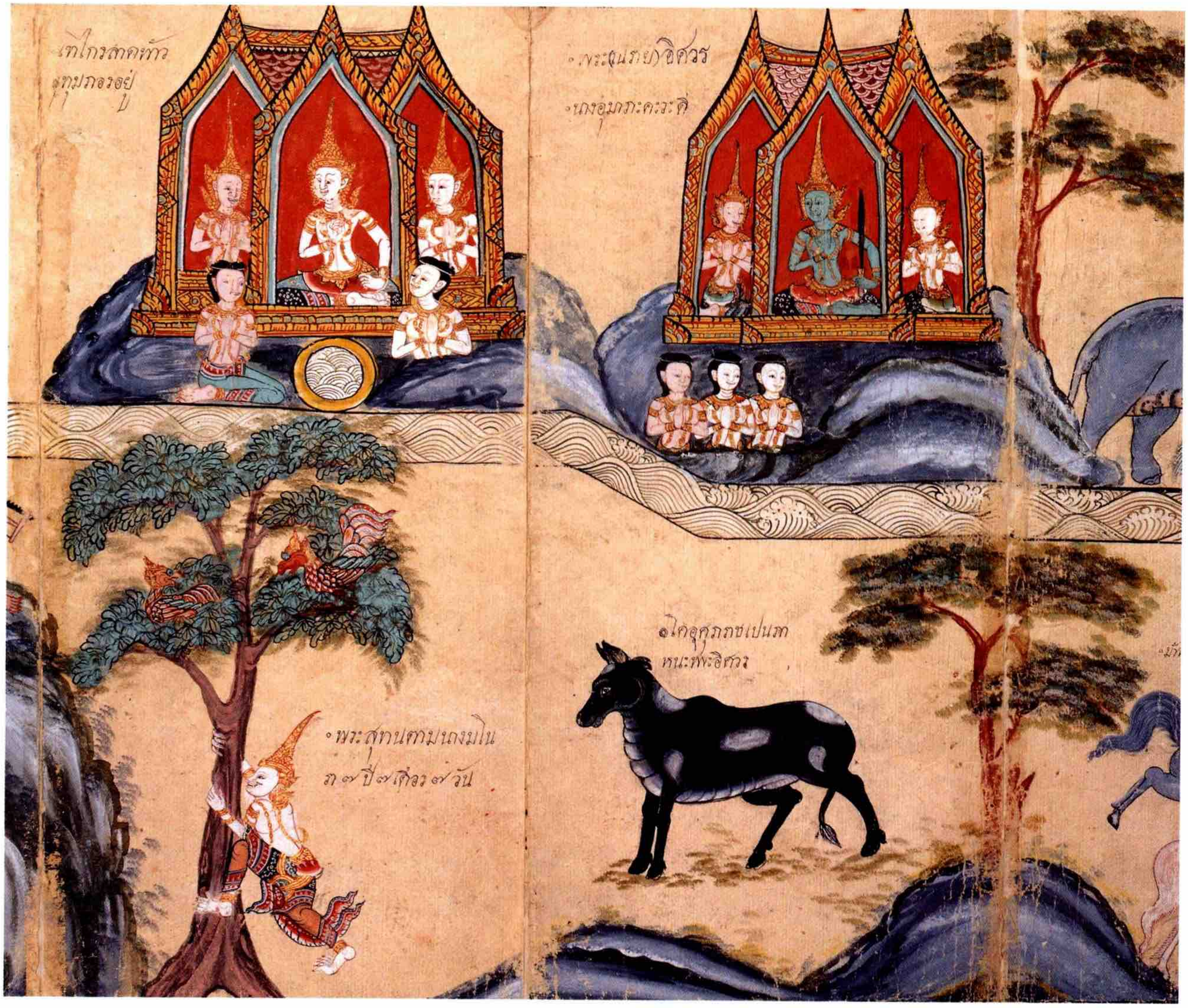

ภาพวิมานของพระนารายณ์บนเขาไกรลาส

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๙๙)

ฝุ่นละอองที่ติดอยู่ตามตัว และราชสีห์นั้น วิ่งไปวิ่งมาบนพื้นที่สะบัดตัวเหมือนลูกโคหนุ่ม. อนึ่ง ร่างกายของราชสีห์นั้น ซึ่งกำลังวิ่งไป ย่อมปรากฏเหมือนลูกไฟที่หมุนไปรอบ ๆ ในที่มืด. ครั้นสะบัดตัวอย่างนี้แล้ว ราชสีห์นั้น ก็เปล่งสีหนาท ๓ ครั้ง. เสียงนั้นดังก้องเป็นเสียงเดียว ไปได้ไกล ๓ โยชน์ โดยรอบ. พวกสัตว์ ๒ เท้า และ ๔ เท้า ครั้นได้ยินเสียงกึกก้องของราชสีห์นั้นแล้ว หนีไปไกล ๓ โยชน์ ไม่อาจดำรงอยู่ในที่เดิม ได้พากันกลัวว่า "บัดนี้ ไกสรราชสีห์จักมาจับพวกเรา" พากันเลือกหนทาง (หนี), สัตว์ที่อยู่ปล่อง มีงู พังพอน และเหี้ย เป็นต้น ย่อมหนีเข้าปล่องไป. สัตว์น้ำมีปลาและเต่าเป็นต้น ย่อมคลานลงน้ำไป. สัตว์ป่ามีช้าง ม้า โค และเนื้อทรายเป็นต้น ย่อมเข้าป่าไป. ฝูงนก ย่อมบินขึ้นฟ้า. ช้างที่เขาผูกไว้ด้วยเชือกธรรมชาติ อันมั่นคง ในคามนิคมและราชธานี พากันตัดเชือกที่ผูกไว้นั้น เกิดความกลัวถ่ายมูตรและกรีส ออกมา พากันหนีไปยังถิ่นของตน. สัตว์ทั้งหลาย ได้ยินเสียงของพญาราชสีห์แล้ว ย่อมกลัว ด้วยประการฉะนี้. มีสัตว์บางจำพวก ไม่กลัว ฯ

ถามว่า "สัตว์พวกไหน ไม่กลัว". แก้ว่า "สัตว์พวกนี้ คือ ราชสีห์ที่มีชาติเสมอกัน ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย โคผู้อาชาไนย บุรุษผู้อาชาไนย และพระขีณาสพ[๑๒]".ถามว่า "ทำไม พวกนั้นจึงไม่กลัว". แก้ว่า "จะกล่าวถึงราชสีห์ที่มีชาติเสมอกันก่อน. ที่ไม่กลัวเพราะคิดว่า "เรามีชาติ โคตร ตระกูลและความกล้าเท่ากัน". สัตว์ทั้งหลายมีช้างอาชาไนยเป็นต้น ไม่กลัวเพราะสักกายทิฏฐิ[๑๓] ของตนมีกำลัง. พระขีณาสพไม่กลัว เพราะท่านละสักกายทิฏฐิได้แล้ว. ส่วนราชสีห์นั้น ยืนอยู่บนพื้นที่สะบัดกายแล้ว เผ่นขึ้นไปข้างขวาบ้าง ข้างซ้ายบ้าง ไปไกลได้ ๑ อสภะ. ราชสีห์นั้น โดดไปข้างหน้าได้ไกล ๔ อุสภะบ้าง ๘ อุสภะบ้าง. ราชสีห์นั้น ยืนอยู่ในที่ราบสม่ำเสมอ เมื่อกระโดดไปตรงๆ ย่อมกระโดดได้ไกล ๑๖ อุสภะบ้าง ๒๐ อุสภะบ้าง. ไกสรราชสีห์นั้น เมื่อกระโดด ย่อมกระโดดได้ไกล ๖๐ อุสภะบ้าง ๘๐ อุสภะบ้าง, ในระหว่างทาง เห็นต้นไม้หรือภูเขาแล้วปะทะลม ย่อมกระโดดไปทางซ้ายทางขวาได้ไกล ๑ อุสภะ. ครั้นเปล่งเสียงกึกก้องเป็นครั้งที่ ๓ แล้ว ราชสีห์นั้น ย่อมปรากฏตัวในที่ประมาณ ๖๐ โยชน์, ครั้นไปได้อีก ๓ โยชน์ ก็กลับมายืนฟังเสียงกึกก้องของตนเอง. ไกสรราชสีห์ประเสริฐกว่าราชสีห์ที่เหลือ เพราะคุณมีความเป็นผู้กล้าเป็นต้นด้วยประการฉะนี้ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> "ติณราชสีห์ กาฬราชสีห์ บัณฑุราชสีห์ และไกร-
> สรราชสีห์, บรรดาราชสีห์ทั้ง ๔ นั้น ไกรสรราชสีห์ ถึงความ
> เป็นสัตว์ประเสริฐ" ฯ

นกการเวก ครั้นจิกกินผลมะม่วงสุกที่มีรสอร่อย ดื่มกินรสที่ไหลออกมาแล้ว ปรบปีกกระพือส่งเสียงกึกก้องบนกิ่งเบื้องล่างเหมือนเสียงปี่แก้ว แล้วบินไปจับกิ่งเบื้องบน ฟังเสียงอันกึกก้องของตนเอง. ในเวลานั้น สัตว์ ๔ เท้า ย่อมรำพึงถึงเสียงนั้น เหมือนกับมัวเมา (ในเสียง). ฝูงสัตว์ ๔ เท้าที่กำลังคาบเหยื่ออยู่ ทิ้งเหยื่อที่อยู่ในปากแล้วพากันฟังเสียงนั้น. พญาเนื้อ ไล่เนื้อลงไปในน้ำแล้ว ไม่เงื้อเท้าขึ้น ยืนนิ่งเหมือนเชิงตะกอน. เนื้อที่ถูกไล่ลืมความกลัวจึงยืนนิ่งอยู่. แม้นกที่บินอยู่ในอากาศกางปีกออกแล้วร่อนถลานิ่งอยู่. แม้ปลาในน้ำไม่กระดิกหูกระดิกหางนิ่งฟังเสียงนั้นอยู่. นกการเวก

---

๑๒ *ได้แก่ พระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งละกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ไม่ยึดติดสิ่งใด*

๑๓ *ได้แก่ ความยึดถือว่าถายหรือตัวเป็นของตน*

มีเสียงไพเราะ ดังพรรณามาฉะนี้. ทวีปนี้ท่านเรียกว่า **"ชมพูทวีป"** เพราะอานุภาพของต้นชมพู[๑๔] ที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์นั่นเอง. ต้นไม้นั้น ตั้งแต่ต้นไปจนถึงยอดประมาณ ๑๐๐ โยชน์. ต้นไม้นั้น วัดรอบมณฑลของกิ่ง มีประมาณโดยที่สุดของกิ่งที่ยื่นไปในทิศตะวันออกทิศตะวันตกทิศเหนือและทิศใต้ วัดได้ ๓๐๐ โยชน์, ลำต้นวัดโดยรอบได้ ๑๕ โยชน์, วัดตั้งแต่โคนถึงคาคบได้ ๕๐ โยชน์, ตั้งแต่คาคบถึงยอดได้ ๑๕ โยชน์, กิ่งทั้ง ๔ วัดได้กิ่งละ ๕๐ โยชน์. อนึ่งลำต้นสูง ๕๐ โยชน์ กว้างออกไปโดยรอบ ๕๐ โยชน์, กิ่งทั้ง ๔ กว้าง ๕๐ โยชน์เหมือนกัน, เมื่อเป็นเช่นนั้น กิ่งเหล่านั้นรวมแล้วกว้าง ๑๐๐ โยชน์ สูง ๑๐๐ โยชน์เท่ากัน. ถัดจากกิ่งทั้ง ๔ นั้นไป กิ่งที่ขึ้นไปตรง ๆ วัดได้ ๕๐ โยชน์, กิ่งที่กว้างออกไป แต่ละกิ่งก็แผ่ไปได้ ๕๐ โยชน์. แม่น้ำสายใหญ่ๆ ย่อมไหลผ่านกิ่งทั้ง ๔ ไป, ในที่ที่ผลชมพูสุกหล่นลงบนฝั่งทั้งสองของแม่น้ำเหล่านั้น มีหน่อเนื้อทองคำงอกขึ้น. เนื้อทองคำเหล่านั้นถูกสายน้ำพัดไหลลงไปมหาสมุทรตามลำดับ. ตั้งแต่นั้นมา ทองนั้นท่านเรียกว่า **ทองชมพูนุท** เพราะเกิดในชมพูนที. ต้นไม้เหล่านี้ คือ ต้นจิตรปาตลีของเหล่าอสูร, ต้นสิมพลีของพวกครุฑ ต้นกทัมพะในอมโคยานทวีป, ต้นกัลปพฤกษ์ในอุตตรกุรุทวีป, ต้นสิริสะในปุพพวิเทหทวีป, และต้นปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์ มีขนาดเท่ากับต้นชมพู ฯ

เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

> ต้นชมพวัดรอบลำต้นได้ ๑๕ โยชน์ ลำต้นและกิ่ง วัดโดยส่วนยาวได้ ๕๐ โยชน์ แผ่กว้างและพุ่งสูงขึ้นไปได้ ๑๐๐ โยชน์ ท่านเรียก (สถานที่นั้น)ว่า ชมพูทวีป เพราะอานุภาพของต้นชมพู, ต้นไม้เหล่านี้ คือ ต้นปาตลี ต้นสิมพลี ต้นชมพู ต้นปาริฉัตตกะ ของพวกเทวดา, ต้นกทัมพะ ต้นกัลปพฤกษ์และต้นสิริสะเป็นที่ ๗ ต้นปาตลีเป็นของพวกอสูร, ต้นสิมพลีเป็นของพวกครุฑ, ต้นชมพูเป็นของพวกมนุษย์ในโลกนี้, ต้นปาริฉัตตกะเป็นของพวกเทวดา,ต้นกทัมพะอยู่ในอมรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ในอุตตร(กุรุ)ทวีป, ต้นสิริสะอยู่ในปุพพวิเทหทวีป, ต้นไม้เหล่านี้ ตั้งอยู่ตลอดกัป. ต้นไม้เหล่านี้มีลำต้น ใบ กิ่งใหญ่ ส่วนสูงปริมณฑล (วัดรอบ) ได้ขนาดเท่ากันทุกต้น ตั้งอยู่ยั่งยืนนาน ฯ

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "บรรดาต้นไม้เหล่านั้น ต้นชมพูนี้ ตั้งอยู่ส่วนริมใกล้มหาสมุทร เพราะอาศัยป่าหิมพานต์ทางทิศเหนือของชมพูทวีป". พึงทราบว่า นี้ เป็นการพรรณนาเรื่องป่าหิมพานต์และทวีป ฯ

ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี ที่แสดงถึงเรื่องทวีปและป่าหิมพานต์ขึ้น เพื่อทำให้ปีติปราโมทย์และปัญญาของสาธุชนสว่างไสว ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบปริเฉทที่ ๓.

---

๑๔ *ต้นไม้หว้า*

ปริเฉทที่ ๔

จันทิมสุริยคติกถา

ว่าด้วยเรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์

บัดนี้ ถึงเวลาที่จะกล่าวถึงเรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์แล้ว. ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้กลัวความมืด”. มีบทถามว่า “บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น อย่างไหนมีขนาดเท่าไร (โคจร) อยู่ที่ไหน ดวงไหนโคจรเบื้องบนดวงไหน โคจรเร็วเพียงไร ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น โคจรอย่างไร ให้แสงสว่างในที่มีประมาณเท่าใด ทำไมราหูจึงกลืนพระจันทร์และพระอาทิตย์”. ข้าพเจ้าจะกล่าวเฉลย (ต่อไป).

บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น พระจันทร์ โดยส่วนยาว ส่วนกว้าง และส่วนสูง วัดขนาดตรง ๆ ได้ประมาณ ๔๙ โยชน์, แต่โดยปริมณฑล (วัดรอบ) ได้ประมาณ ๑๔๗ โยชน์. ส่วนพระอาทิตย์ วัดตรง ๆ ได้ ๕๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๑๕๐ โยชน์. อนึ่ง บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น พระจันทร์ (โคจร) อยู่ต่ำ พระอาทิตย์ (โคจร) อยู่สูง. ระหว่างพระจันทร์และอาทิตย์ (ห่างกัน) ประมาณ ๑ โยชน์. จากส่วนต่ำสุดของพระจันทร์ (จนถึง) ส่วนสูงสุดของพระอาทิตย์มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์. ด้านในจันทวิมาน เป็นแก้วมณี, ด้านนอกหุ้มด้วยเงิน ทั้งภายในและภายนอกเย็นเท่ากัน. สุริยวิมาน ด้านในเป็นทอง ด้านนอกหุ้มด้วยแก้วผลึก ทั้งด้านในและด้านนอกร้อน ทีเดียว. พระจันทร์โคจรตรงๆ ช้าๆ. ก็ พระจันทร์เมื่อโคจรไปกับพระอาทิตย์ในดิถีอมาวสี[๑๕] โคจรล่าช้าหน่อยหนึ่งทุกวัน ๆ ย่อมล่าช้าจากครึ่งทางในวันพระจันทร์เต็มดวง. ก็ พระอาทิตย์นั้น ย่อมโคจรเร็วในทางเฉียง. จริงอย่างนั้น พระจันทร์นี้ แม้ในเดือนเดียว บางครั้งก็ปรากฏทางเหนือ, ดาวนักษัตรทั้งหลายย่อมโคจรไป ณ ข้างทั้งสองของพระจันทร์, พระจันทร์เปรียบเหมือนแม่โคนม ดาวนักษัตรนั้น ๆ เปรียบเหมือนลูกวัว ย่อมโคจรเข้าไปใกล้ ๆ. อนึ่ง ดาวนักษัตรทั้งหลาย ย่อมไม่ละทางอันเป็นที่โคจรไปของตนๆ. ก็ ดาวนักษัตรทั้งหลาย ย่อมโคจรไป ณ ข้างทั้งสองของพระอาทิตย์หรือ ณ ข้างทั้งสองของพระจันทร์, หากพึงโคจรไป (เมื่อใด), พึงถูกพระอาทิตย์ปิดบังไว้เมื่อนั้น. อธิบายว่า “พระจันทร์ย่อมปรากฏเหมือนโคจรเข้าไปใกล้ดาวนักษัตรเหล่านั้น, ดาวนักษัตรทั้งหลาย ย่อมไม่ละที่เป็นที่โคจรของตน เพราะเกี่ยวเนื่องกันด้วยวงล้อ” ฯ

อนึ่ง การโคจรไปตรง ๆ ของพระอาทิตย์ซึ่งโคจรไปตามวิถีของตน รวดเร็ว, โคจรไปเฉียง ๆ ช้า. ที่ชื่อว่าโคจรเฉียง หมายถึงการโคจรจากทิศใต้ไปเหนือ เป็นการโคจรช้า ใช้เวลาถึง ๖ เดือน. พระอาทิตย์โคจรร่วมกันกับพระจันทร์ในวันกาฬปักข์อุโบสถ[๑๖]แล้ว ย่อมโคจรทิ้ง (รัศมี) ดวงจันทร์ไป

---

๑๕ *ดิถีที่อยู่ร่วมกันของพระจันทร์และพระอาทิตย์*

๑๖ *วันข้างแรม ซึ่งเป็นวันสิ้นเดือนทางจันทรคติ*

๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในวันปาฏิบท[๑๗] ต่อจากวันนั้น เพราะความที่ตนเองโคจรเร็ว และเพราะเหตุที่ดวงจันทร์นั้นมีปกติโคจรช้า. ต่อจากนั้น พระจันทร์ ย่อมปรากฏเหมือนรอยเส้น. แม้ต่อจากนั้น ในวันที่ ๒ แห่งปักษ์ พระอาทิตย์ย่อมโคจรห่าง (รัศมี) ดวงจันทร์ ไป ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์. พระอาทิตย์ ย่อมโคจรห่างดวงจันทร์ไปวันละ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ทุกๆวัน จนถึงวันอุโบสถแห่งสุกกปักษ์[๑๘]. ขณะนั้น ดวงจันทร์ เพิ่ม (แสง) ขึ้น เป็นพระจันทร์เต็มดวง บริบูรณ์ในวันอุโบสถ. ก็แล การเพิ่ม (แสง) โดยลำดับในที่นี้ พึงทราบว่า “เมื่อแสงของพระอาทิตย์ตกลงไปจากเบื้องบน โคจร (ส่องแสง) ทางเบื้องล่าง เพราะความที่รัศมีของพระจันทร์ปรากฏประดุจกำลังเพิ่ม (แสง) อยู่โดยลำดับ ด้วยอำนาจเงาของตนเองที่กำลังหมดทุกวัน เพราะห่างไกลจากพระอาทิตย์” ฯ

เพราะฉะนั้น พระจันทร์ จึงเป็นประดุจเพิ่มรัศมีโดยลำดับ ย่อมปรากฏเป็นดวงบริบูรณ์ในดิถีเพ็ญ(วันเพ็ญ)ในวันอุโบสถ. ลำดับนั้น เพราะความที่พระจันทร์โคจรช้า และตนโคจรเร็ว พระอาทิตย์ จึงโคจรตลอด ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในวันปาฏิบทแล้ว จับพระจันทร์เต็มดวงได้อีก. ในวันที่ ๒ ก็อย่างนั้น คือ (พระอาทิตย์โคจร) ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ (พระจันทร์) โคจร (ตาม) พระอาทิตย์วันละ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ อย่างนี้ จนถึงวันอุโบสถแล้วจึงจับ (คือทัน). ลำดับนั้น พระจันทร์ เสื่อมแสงลงโดยลำดับ ย่อมไม่ปรากฏเป็นดวงเลย ในวันอุโบสถกาฬปักข์. ก็ข้อที่พระจันทร์หมดแสงโดยลำดับ ในที่นี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในกาลที่ดวงจันทร์เพิ่ม(แสง)ขึ้น โดยลำดับ. อนึ่ง ในตอนนั้น เพราะความที่เงา (ของพระจันทร์) หมดหายไป ดวง (จันทร์) จึงปรากฏเหมือนเพิ่มแสงอยู่. ในตอนนี้ เพราะความที่เงา (ของพระอาทิตย์) เพิ่มขึ้น ดวง (อาทิตย์) จึงปรากฏเหมือนลดแสงลงไป. เพราะเหตุนั้น พระจันทร์จึงหมด (แสง) ไป โดยลำดับ ไม่ปรากฏเป็นดวงเลย (โดยประการทั้งปวง) ในวันอุโบสถ. พระอาทิตย์ทำพระจันทร์ไว้เบื้องล่าง ส่วนตัวเองอยู่เบื้องบน, ปิดแสงของพระจันทร์ไว้ เหมือนคนปิดภาชนะน้ำ ด้วยถาดใบใหญ่. เงาของพระจันทร์ ย่อมไม่ปรากฏเหมือนเงาของเรือน ในเวลาเที่ยงวัน. พระจันทร์นั้น เมื่อเงาไม่ปรากฏ แม้ตัวเองก็ไม่ปรากฏ เหมือนดวงประทีปในเวลากลางวัน ไม่ปรากฏแก่ฝูงชนที่ยืนอยู่ในที่ไกล. ก็ ในครั้งนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์ทำภูเขาสิเนรุไว้ตรงกลาง ย่อมไม่ปรากฏแก่กันและกัน ในวันอุโบสถ. พึงทราบว่า นี้ เป็นการพรรณนาทางโคจรตามปกติ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ถามว่า “ก็ พระอาทิตย์ ย่อมให้แสงสว่างในที่มีประมาณเท่าใด”. แก้ว่า “พระอาทิตย์ ให้แสงสว่างพร้อมกัน ๓ ทวีป”. ถามว่า “ให้แสงสว่างพร้อมกันอย่างไร”. แก้ว่า “คือ ในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ บุพพวิเทหทวีป เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ บุพพวิเทหทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน. แม้ทวีปอื่น ก็นัยนี้” ฯ

---

๑๗ *วันขึ้นหรือแรม ๑ ค่ำ ทางจันทรคติ*

๑๘ *วันเพ็ญกลางเดือนทางจันทรคติ*

พระอาทิตย์และพระจันทร์แม้เหล่านั้น ขจัดความมืด ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในทิศหนึ่งแล้ว ย่อมส่องแสง. คืออย่างไร คือในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นใน (ชมพู) ทวีปนี้ บุพพวิเทหทวีป เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน. เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงคืน. เวลาพระอาทิตย์ขึ้นอุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ ปุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน. เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน. แท้จริง ในเวลาเที่ยงวันที่พระอาทิตย์ดำรงอยู่ในทวีปนี้ พระอาทิตย์ปรากฏเพียงครึ่งดวง แก่ชาวบุพพวิเทหทวีป โดยการตกไป, ปรากฏครึ่งดวง แก่ชาวอมรโคยานทวีป ด้วยการขึ้น. ในทวีปที่เหลือ พึงทราบว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมส่องแสงสว่างพร้อมกันทีเดียวทั้ง ๓ ทวีป” ฯ

เมื่อถือเอาเนื้อความโดยประการอื่นนอกจากนี้ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมส่องแสงสว่างพร้อมกันใน ๒ ทวีปอย่างนี้. ในทวีปใด พระอาทิตย์ปรากฏครึ่งดวง โดยการตก. เมื่อพระอาทิตย์ตกไปแล้ว ย่อมไม่ปรากฏ คือ ไม่ส่องสว่างในทวีปนั้น. ย่อมปรากฏในทวีปทั้ง ๒ อย่างนี้. พึงทราบว่า พระอาทิตย์ขจัดความมืด ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในแต่ละทิศ โดยนัยนี้นั่นเอง. ความจริง พระอาทิตย์ ครึ่งดวง ปรากฏแก่ชาวบุพพวิเทหทวีป โดยการตกไปในเวลาพระอาทิตย์เที่ยงวันดำรงอยู่ในทวีปนี้. พระอาทิตย์ ให้แสงสว่างขจัดความมืดในที่ประมาณ ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในบุพพวิเทหทวีป. เพราะว่า พระอาทิตย์ปรากฏขึ้นไปครึ่งดวง ในอมรโคยานทวีป ก็ให้แสงสว่างเช่นเดียวกัน. แต่ว่าเมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว ย่อมไม่ปรากฏแก่ชาวบุพพวิเทหทวีปเลย. พระอาทิตย์ ส่องแสงขจัดความมืดในที่ทุกแห่งในทวีปทั้งสอง. เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ก็ขจัดความมืดในที่ทั้งปวง, เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในทวีปนี้ บุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน. พระอาทิตย์ ย่อมตกในปุพพวิเทหทวีปและอุตตรกุรุทวีป, อมรโคยานทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน, เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในบุพพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน และเป็นเวลาเย็นในอมรโคยานทวีป. ก็ ทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงคืน, อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเช้า, และทวีปในทิศตะวันตก (อมรโคยานทวีป) เป็นเวลาเที่ยงวัน. อนึ่ง ทวีปนี้เป็นเวลาเช้า, ในบุพพวิเทหทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน, ในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ในทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน, ในบุพพวิเทหทวีปเป็นเวลาเย็น และในอุตตรกุรุทวีป เป็นเวลาเที่ยงคืน. พึงทราบการพรรณนาการส่องสว่าง ในทวีปแม้นี้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ มี ๓ ทาง คือ **อชวิถี ๑ นาควิถี ๑ โควิถี ๑ .** ในทางทั้ง ๓ นั้น น้ำ ย่อมเป็นสิ่งปฏิกูล ของแพะ, เป็นสิ่งที่ชอบใจของฝูงช้าง, เป็นความสบายของฝูงโค เพราะให้ความเย็นและความร้อนเท่ากัน. ในทางทั้ง ๓ นั้น เมื่อพระอาทิตย์โคจรไปในวิถีใด วัสสวลาหกเทพบุตรถูกความร้อนจากดวงอาทิตย์แผดเผา ไม่พากันออกจากวิมานของตนๆ เล่นสนุกสนานไม่ชวนกันท่องเที่ยวเลย ฯ

ได้ยินว่า ครั้งนั้น สุริยวิมานลดต่ำลงกว่าปกติแล้ว โคจรไป. แม้จันทวิมานก็ลดต่ำลงไปตามทางโคจรที่ลดลงของสุริยวิมานนั้น เพราะมีคติตามสุริยวิมานนั้น. ฉะนั้น วิถีนั้นจึงได้ชื่อว่า **อชวิถี** เพราะเป็นวิถีที่เหมาะสมกับฝูงแพะโดยไม่มีน้ำ. แต่ว่าเมื่อพระอาทิตย์โคจรไปในวิถีใด พวกวัสสวลาหกเทพบุตร พากันออกจากวิมานของตนเนือง ๆ เล่นสนุกสนานท่องเที่ยวไปทางโน้นทางนี้ เพราะไม่กลัวพระอาทิตย์. ได้ยินว่า ครั้งนั้น สุริยวิมานลอยขึ้นสูงกว่าทางโคจรปกติแล้วโคจรไป. แม้จันทวิมานก็ลอยขึ้นสูง โคจรไปตามทางที่โคจรขึ้นสูงของสุริยวิมานนั้น เพราะมีทางโคจรไปกับวิมานนั้นและเพราะวิมานนั้นถูกลมที่มีทางโคจรเท่ากันพัดไป. เพราะฉะนั้น วิถีนั้นจึงได้ชื่อว่า**นาควิถี** เพราะเป็นวิถีที่เหมาะสมกับฝูงช้างด้วยเหตุมีน้ำมาก. เมื่อใดพระอาทิตย์ไม่ลอยขึ้นสูง ไม่ลดลงต่ำ โคจรไปตามทางปกติ, เมื่อนั้น วัสสวลาหกเทพบุตร ออกจากวิมานตามกาลอันสมควรและตามความพอใจท่องเที่ยวไปตามสบาย. เพราะเหตุนั้น เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ความสม่ำเสมอแห่งฤดูกาลย่อมมีในโลก. เพราะเหตุแห่งความสม่ำเสมอของฤดูกาลนั้น ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์จึงได้ชื่อว่า **โควิถี** เพราะเป็นวิถีที่เหมาะสมกับฝูงโค. เพราะฉะนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์ ขึ้นสู่อชวิถี ตลอดกาลใด ในกาลนั้น ฝนจะไม่ตกเลยแม้สักหยาด. ในกาลเวลาที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นสู่นาควิถี ฝนจะตกเหมือนฟ้ารั่ว. ความสม่ำเสมอของฤดู ย่อมสมบูรณ์ในเวลาที่ขึ้นสู่โควิถี. พึงทราบข้อวินิจฉัยเรื่องทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ก็ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรห่างภูเขาสิเนรุเป็นเวลา ๖ เดือน โคจรเข้าใกล้เป็นเวลา ๖ เดือน. ก็ ในครั้งนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรเวียนขวาเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุ เป็นเวลา ๖ เดือน ต่อจากนั้น จึงโคจรห่างออกไปทางขวาง มุ่งหน้าเข้าหาภูเขาจักรวาฬ. พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรออกห่างภูเขาสิเนรุ โคจรห่างออกไปทุกขณะ ๆ เป็นเวลา ๖ เดือน อย่างนี้จึงเข้าใกล้ภูเขาจักรวาฬ แม้ต่อจากนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรออกห่าง (ภูเขาจักรวาฬ) ทุกๆ ขณะ แล้วโคจรเข้าไปใกล้ภูเขาสิเนรุเป็นเวลา ๖ เดือน. ก็ พระจันทร์และพระอาทิตย์นั้นโคจรห่างออกไปทุกขณะ ในเดือนอาสาฬหะ[๑๙] แล้วจึงโคจรเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุ. แท้จริง พระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือนอาสาฬหะ. ต่อจากนั้น ย่อมโคจรออกห่าง (ภูเขาสิเนรุ) เป็นเวลา ๒ เดือน. ในเดือนกัตติกามาส[๒๐] แรก พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรโดยมัชฌวิถี. ต่อจากนั้น จึงโคจรมุ่งหน้าไปทางภูเขาจักรวาฬ โคจรใกล้ภูเขาจักรวาฬเป็นเวลา ๓ เดือน แล้วโคจรห่างภูเขาจักรวาฬนั้นอีก โคจรเข้าสู่มัชฌิมวิถีในเดือนจิตรมาส[๒๑] จากนั้นโคจรมุ่งหน้าเข้าหาภูเขาสิเนรุ ๒ เดือน ในเดือนอาสาฬหะ ย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุอีก. ก็ ในที่นี้พึงทราบว่า “ที่ใดอยู่ตรงกลางระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาฬ และที่ใดอยู่ตรงกลางของภูเขาสิเนรุนั้น, พระจันทร์

---

๑๙ *เป็นชื่อเดือนทางจันทรคติ ตรงกับเดือน ๘*

๒๐ *เป็นชื่อเดือนทางจันทรคติ ตรงกับเดือน ๑๒*

๒๑ *เป็นชื่อเดือนทางจันทรคติ ตรงกับเดือน ๕*

และพระอาทิตย์ เมื่อโคจรไปย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ โดยทางนั้น". แม้ที่เป็นที่โคจร ในที่ใกล้ภูเขาจักรวาฬ ไม่ติดระเบียงยอดเขาสิเนรุ พึงทราบโดยนัยนี้แล. พึงทราบว่า "เมื่อใดพระจันทร์และพระอาทิตย์ โคจรไปตรงๆ โดยมัชฌิมวิถีแห่งภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาฬ เมื่อนั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรอยู่โดยมัชฌิมวิถี" ฯ

เนื้อความโดยสรุป มีดังนี้

พระอาทิตย์ที่โจรไปท่ามกลางวิถีนั้นชื่อว่า **มัชฌวิถี** ย่อมมีในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาฬ โดยประมาณได้ระยะทาง ๕๕๙,๗๒๕ โยชน์. ในกาลใด พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรจากตรงกลางจนถึงภูเขาเมรุและภูเขาจักรวาฬแล้วอยู่ภายในจากข้างทั้งสอง ในกาลนั้น ชื่อว่าโคจรจากท่ามกลาง จนถึงภูเขาเมรุและภูเขาจักรวาฬเป็นระยะทาง ๒๗๙,๘๖๒ โยชน์ ๒ คาวุต. พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรระหว่างข้างทั้งสอง คือระหว่างภูเขาเมรุและภูเขาจักรวาฬเป็นระยะทาง ๑๓๙,๙๓๑ โยชน์ ๑ คาวุต. โคจรโดยมณฑลมัชฌวิถีโดยรอบ พึงทราบโดยประมาณ ๑๒๙,๑๗๕ โยชน์. แต่พระอาทิตย์เมื่อโคจรไปทางขวาหรือทางซ้าย ย่อมโคจรไปโดยมณฑลอันเป็นประมาณแห่งมัชฌวิถี ฯ

ก็ พระอาทิตย์นั้น เมื่อโคจรไปอย่างนี้ ย่อมโคจรต่ำลงๆ ในเบื้องล่าง และโคจรสูงขึ้นๆ ในเบื้องบน เป็นระยะทางไกลออกไป ด้วยสามารถทางโคจรจากภูเขาสิเนรุนั้น. พระอาทิตย์นั้น โคจรโดยประมาณได้ ๓,๐๐๐,๐๐๐ โยชน์. เพราะฉะนั้น พระอาทิตย์นั้น โคจรจากเบื้องบนได้ระยะทางเท่านั้นทุกๆ วัน, ในเวลา ๑ วัน พระอาทิตย์โคจรเฉียงได้ระยะทาง ๑,๕๕๔ โยชน์ ๓ คาวุต ๑๓ อุสภะ ๓๓ ศอกกำมากับ ๘ นิ้ว. ในเวลา ๑ เดือน พระอาทิตย์โคจร ได้ระยะทาง ๔๖,๖๔๓ โยชน์ ๓ คาวุต. เวลา ๒ เดือน พระอาทิตย์โคจร ได้ระยะทาง ๙๓,๒๘๗ โยชน์ ๒ คาวุต. พระอาทิตย์ย่อมโคจรสู่วิถีอันมีในที่สุด ของโควิถีอันเป็นอันตรวิถีของคตินี้ใช้เวลา ๖ เดือน และโคจรถึงมัชฌิมวิถี ใช้เวลา ๓ เดือน. แต่พระอาทิตย์เมื่อโคจรมาจากอันตรวิถีใกล้ภูเขาสิเนรุ ถึงท่ามกลางทวีปนี้ใช้เวลา ๒ เดือน. เพราะฉะนั้น ท่ามกลางสีหฬทวีป ถึงที่สุดภูเขาเมรุ เป็นระยะทาง ๒๓๓,๒๑๘ โยชน์ ๓ คาวุต. จากท่ามกลางทวีปนั้น ถึงที่สุดของภูเขาจักรวาฬ เป็นระยะทาง ๓๒๖,๕๐๖ โยชน์ ๑ คาวุต ฯ

นี้ พึงทราบว่าเป็นการวินิจฉัยวิถีการโคจร (ของพระอาทิตย์) ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ในเรื่องนั้น มณฑลภายใน (ของพระอาทิตย์) ตั้งแต่ภูเขาสิเนรุไป พึงถึงจำนวนตามที่กล่าวไว้แล้ว. การที่พระอาทิตย์ขึ้นเหนือศีรษะในที่ไกล พึงมีได้เพราะเงาของบุรุษในท่ามกลางมัชฌิมประเทศ หรือเพราะทิศใต้เป็นทิศที่ห่างไกลออกไป เหมือนเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในเดือนอาสาฬหะ. วิถีภายในพึงมีได้ เพราะชมพูทวีปอยู่ไกล (จากอัพภันตรวิถี). อนึ่ง ในเวลากลางวันเงา (ของพระอาทิตย์) ไม่พึงมีในชมพูทวีปที่ตั้งอยู่ภายในเหนือศีรษะในที่ไกล. ก็ ในเรื่องมณฑลนั้นไม่ควรกำหนดประมาณมณฑลจากภูเขาสิเนรุทีเดียว ควรกำหนดตั้งแต่ภูเขาอัสสกัณณะไป. เมื่อจะกำหนดเช่นนั้นท่านก็กำหนดเอาช่องว่างแคบ ๆ ด้วยยอดภูเขาอัสสกัณณะ ตั้งแต่กำหนดสถานที่เป็นที่ตั้งบนผิวน้ำแห่งภูเขาจักรวาฬไป. ก็ ภูเขาอัสสกัณณะนั้น มีระยะทาง ๓๐๙,๖๙๓ โยชน์ ๓ คาวุต. ช่องว่างอันกว้างใหญ่ท่านกำหนดด้วยภูเขาอัสสกัณณะ ตั้งแต่เชิงภูเขาจักรวาฬ และตั้งแต่ยอดเขาด้านในของภูเขาจักรวาฬนั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ ฯ

เพราะฉะนั้น พึงกำหนดช่องว่างนั้น ด้วยส่วนสูงของภูเขายุคนธร และด้วยการกำหนดภูเขาอัสสกัณณะ. เพราะว่า ช่องว่างนั้น โดยส่วนกว้างนับได้ ๓๑๕,๙๓๖ โยชน์ ๒ คาวุต. ก็ เมื่อเป็นเช่นนั้น ประมาณแห่งวิถีมณฑลพึงสำเร็จได้. พึงทราบว่า “ที่ใดเป็นตรงกลางของวิถีมณฑลนั้น ที่นั้นเป็นมัชฌิมมณฑล ในด้านทั้งสองข้างของมัชฌิมมณฑลนั้น ตรงกลางไปด้านใน เป็นอัพภันตรมณฑลส่วนหนึ่ง ด้านนอกเป็นพาหิรมณฑลอีกส่วนหนึ่ง” ฯ

อัพภันตรมณฑล นับจากกลางภูเขาสิเนรุไป ได้ระยะทาง ๓๗๑,๔๑๕ โยชน์ กับ ๒ คาวุต. วัดโดยเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๑๔๒,๐๓๑ โยชน์ ๑ คาวุต, แต่วัดโดยรอบได้ ๒,๒๒๖,๐๙๓ โยชน์ ๓ คาวุต ฯ

มัชฌิมมณฑล นับจากท่ามกลางภูเขาสิเนรุไป ได้ระยะทาง ๔๕๐,๐๐๐ โยชน์. วัดโดยเส้นผ่าศูนย์กลางได้ ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์. วัดโดยรอบได้ ๒,๗๐๐,๐๐๐ โยชน์ ฯ

พาหิรมณฑล นับจากท่ามกลางภูเขาสิเนรุไป ได้ระยะทาง ๕๒๘,๙๘๔ โยชน์ ๔๐ อุสภะ ๑ คาวุต, โดยเส้นผ่าศูนย์กลางวัดได้ ๑,๐๕๗,๙๐๘ โยชน์ ๓ คาวุต. วัดโดยรอบได้ ๓,๑๗๓;๙๐๘ โยชน์ ๑ คาวุต ฯ

บรรดามณฑลเหล่านั้น ระหว่างอัพภันตรมณฑลกับมัชฌิมมณฑล วัดได้ ๗๘,๙๘๔ โยชน์ ๔๐ อุสภะ ๑ คาวุต. ระหว่างมัชฌิมมณฑลกับพาหิรมณฑล ก็เท่ากัน. ระหว่างอัพภันตรมณฑลกับพาหิรมณฑล วัดได้ ๑๕๗,๙๐๘ โยชน์ ๓ คาวุต. นี้ พึงทราบว่าเป็นการวินิจฉัยมณฑลวิถี ฯ

ในวิถีทั้งสาม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มี ๑๒ ราศี. ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ดาวนักษัตรและดาวเคราะห์ทั้งหมด ย่อมโคจรเข้าหาราศีเหล่านั้น. ดาวนักษัตรและดาวเคราะห์เหล่านั้น

ย่อมไม่ละวิถีแม้ครั้งเดียว, ดวงจันทร์โคจรเข้าไปใกล้ดาวนักษัตรนั้น เหมือนแม่โคเข้าไปหาลูก, ดาวนักษัตรทั้งหลาย สถิตอยู่ในตำแหน่งของตน ๆ, ดาวอังคารดำรงอยู่ ๓ ปักข์, ดาวศุกร์ ดาวพุธ ดาวอาทิตย์ และดาวพฤหัสบดี ดำรงอยู่ตลอด ๒ ปักข์ และดาวจันทร์ ดำรงอยู่ ๒ วัน ใน ๔ วัน. ราศี ๔ มีราศีพฤษภเป็นต้น ชื่อว่า **อชวิถี.** ราศีเหล่านี้คือ ราศีมีน ราศีเมษ ราศีตุลย์และราศีกันย์ ชื่อว่า **โควิถี.** ส่วนราศี ๔ ราศี มีราศีพิจิกเป็นต้น กำหนดชื่อว่า **นาควิถี.** ข้อความนี้ ข้าพเจ้าเขียนไว้ เพราะมาในคัมภีร์ชินาลังการ ฯ

ถามว่า “ดาวนักษัตร ๒๗ กลุ่ม เป็นอย่างไร”. แก้ว่า “ดาวนักษัตรมี ๒๗ กลุ่ม[๒๒] คือ อัสสยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณี มิคสิระ อัททะ ปุนัพพสุ ปุสสะ อสิเลสะ มาฆะ ปุพพผัคคุณี อุตตรผัคคุณี หัตถะ (หัตสัตถะ) จิตระ สาติ (สวัสติ) วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ มูละ ปุพพาสาฬหะ อุตตราสาฬหะ สาวนะ ธนิฏฐะ (ธนิสัฏฐะ) สตภิสชะ (นิสัตตวิสา) ปุพพภัททะ อุตตรภัททะ และเรวดี ย่อมไม่ละที่อยู่ของตน. ดาวเคราะห์ ๙ ดวงมีดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัส ดาวศุกร์ ดาวเสาร์ ดาวราหู ดาวเกตุ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้น ย่อมโคจรทางขวาไปทางราศี. ราศีมีดาวนพเคราะห์เป็นต้นทั้งหมด ย่อมดำรงอยู่ คือ หมุนไป เหมือนเครื่องจักรที่หมุนอยู่. พึงทราบประมาณของราศี. คือ แต่ละราศีวัดโดยตรงได้ ๙๐๐,๐๐๐ โยชน์. โดยรอบได้ ๒,๗๐๐,๐๐๐ โยชน์. บรรดาราศีเหล่านั้น จักรราศีมี ๑๒ ราศี. แต่ละราศีกว้างประมาณ ๒๒๕,๐๐๐ โยชน์. ในแต่ละราศีมีดาวนักษัตรอยู่ ๒ กลุ่ม. ในราศีเหล่านี้ มีดาวนักษัตรทั้งหมด ๒๗ ดวง. อีกอย่างหนึ่ง ดาวนักษัตร ๒๗ ดวง หรือดวงดาวอื่นที่เหลือ กับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ปรากฏอยู่ในโลกธาตุ. ดวงจันทร์โคจรไปกับดาวนักษัตรแต่ละดวง พร้อมกันกับดวงอาทิตย์ ในวันอุโบสถกาฬปักข์ มีแสงเสื่อมลงทุกวัน ๆ เพราะโคจรช้า โคจรปล่อยดาวนักษัตรแต่ละดวงไปเป็นระยะทาง ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ แทรกมณฑลการโคจรของดาวนักษัตรไป ด้วยอำนาจแห่งการปล่อยดาวนักษัตร ๒๗ ดวง ใช้เวลา ๒๗ วัน แล้วโคจรทิ้งห่างดาวนักษัตร ๒ ดวงอื่นอีก โดยใช้เวลา ๒ วัน จาก ๒๗ วันนั้น, ดวงอาทิตย์โคจรไปได้ ๑๓ วัน เกินนักษัตรดวง ๑ เพราะตนเองโคจรเร็ว ละนักษัตรนั้นแล้วโคจรไปทันนักษัตรอื่น. จากนั้น ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ตกจนถึงรุ่งอรุณ ชื่อว่า ๑ ราตรี, ตั้งแต่รุ่งอรุณจนถึงดวงอาทิตย์ตก ชื่อว่า ๑ วัน. คืนและวัน ปรากฏด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

พระโบราณาจารย์ กล่าวไว้ว่า

๑๐	อักขระ	เป็น	๑	ปาณะ
๖	ปาณะ	เป็น	๑	พิชนาทิกา
๑๕	พิชนาทิกา	เป็น	๑	บาท
๔	บาท	เป็น	๑	นาทิกา

---

๒๒ *ดูรายละเอียดจากคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา หน้า ๑๖-๑๗ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๖*

๖๐ นาทิกา เป็น ๑ คืนและวัน
๓๐ วัน เป็น ๑ เดือน
๑๒ เดือน เป็น ๑ ปี ฯ

พระโบราณาจารย์ กล่าวไว้อีกว่า พึงทราบฤดูทั้ง ๓ ว่า “๑ ปี มี ๓ ฤดู มี ๑๒ เดือน ๒๔ ปักข์”. อาจารย์ผู้เฉลย กล่าวไว้อีกว่า “สกุโณ หมายถึงปีนั่นเอง, สีสะ ๓ หมายถึงฤดูทั้ง ๓ นั่นเอง, ส่วนเท้าทั้งหลาย หมายถึงเดือนทั้ง ๑๒ เดือน, ปักข์ ๒๔ ปักข์ ได้แก่อุโบสถ. พึงทราบฤดูของเดือนทั้งหลาย ดังกล่าวมานี้ ฯ

พึงทราบว่า “๔ เดือน ในฤดูฝนตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอาสาฬหะ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นฤดูฝน มี ๘ อุโบสถ. ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๔ (ผัคคุณมาส) เป็นฤดูหนาว มี ๘ อุโบสถ. ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ จนถึงวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ เป็นฤดูร้อน มี ๘ อุโบสถ.

พึงทราบวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ฯ

เดือนเหล่านี้[๒๓] คือ อาสาฬหะ, ภัททะ, กัตติกะ, ปุสสะ, ผัคคุณะ, วิสาขะเป็นวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ. เดือนเหล่านี้ คือ สาวนะ, อัสสยุชะ, มาคสิระ, มาฆะ, จิตรและเชฏฐะ ในฝ่ายสุกขปักข์ เป็นวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ, ส่วนในกาฬปักข์เป็นวันอุโบสถแรม ๑๔ ค่ำ ฯ

ถามว่า “เพราะเหตุใด ท่านจึงเรียกเดือนจิตระเป็นเดือนแรก”. เดือนจิตระนี้อันบัณฑิตพึงเฉลยดังนี้ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อจิตระ ท่านเรียกว่า จิตรมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อวิสาขะ ท่านเรียกว่า วิสาขมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อเชฏฐะ ท่านเรียกว่า เชฏฐมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่ออาสาฬหะ ท่านเรียกว่า อาสาฬหมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อสาวนะ ท่านเรียกว่า สาวนมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อปุพพภัททะ ท่านเรียกว่า ภัททมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อปุพพาสุชะ ท่านเรียกว่า อัสสยุชมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวชื่อกัตติกา ท่านเรียกว่า กัตติกมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อมาคสิระ ท่านเรียกว่า มาคสิรมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อปุสสะ ท่านเรียกว่าปุสสมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อมาฆะ ท่านเรียกว่า มาฆมาส. เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อผัคคุณะ ท่านเรียกว่า ผัคคุณมาส. ดวงจันทร์

---

๒๓ *เดือนทางจันทรคติ ได้แก่ มาคสิระ เดือน ๑, ปุสสะ เดือน ๒, มาฆะ เดือน ๓, ผัดคุณะ เดือน ๔ จิตระ เดือน ๕, วิสาขะ เดือน ๖, เชฏฐะ เดือน ๗, อาสาฬหะ เดือน ๘, สาวนะ เดือน ๙, ภัทระ เดือน ๑๐, อัสสยุชะ เดือน ๑๑, กัตติกา เดือน ๑๒,*

และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรผ่านดาวนักษัตร ๒๗ ดวงเป็นต้น เวียนขวารอบภูเขาสิเนรุไป. พึงทราบว่า นี้ เป็นวินิจฉัยดาวนักษัตรและทางโคจรของมณฑลแห่งราศี ดังพรรณนามาฉะนี้. ความพิสดารในเรื่องนี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ :-

พระอาทิตย์เที่ยงวันดำรงอยู่ในชมพูทวีปนั้น ย่อมมีในเบื้องบนของชาวชมพูทวีปนั่นแล. แม้เงาก็ไม่ปรากฏแก่พวกเขา, เป็นเหมือนพุ่มไม้ที่ทรงตัวอยู่. ๑ วันในเดือนอาสาฬหะ พระอาทิตย์โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ มุ่งหน้าไปทางขวาได้ระยะทาง ๖๓๒ โยชน์ ๑ คาวุตครึ่ง ๓๔ อุสภะ ๘ วา ๖ ศอกกำมา กับ ๕ นิ้ว ตลอดวันโดยลำดับ. พระอาทิตย์โคจรไปในทางแห่งดาวนักษัตรแต่ละดวง ได้ระยะทาง ๒,๑๐๘ โยชน์ ๑ คาวุต ๘ อุสภะ ๒ วา ๖ ศอกกำมา ๑ คืบ กับ ๘ นิ้ว. ในดาวนักษัตรแต่ละกลุ่ม พระอาทิตย์โคจรได้ ๘,๔๓๓ โยชน์ ๓๒ อุสภะ ๑๑ วา ๖ ศอกกำมา กับ ๘ นิ้ว. ในเดือนหนึ่ง พระอาทิตย์โคจรได้ ๑๘,๙๗๔ โยชน์ ๑ คาวุตครึ่ง ๓๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอกกำมา ๑ คืบ ๔ นิ้ว. พระอาทิตย์โคจรจากสถานที่นั้น ล่วงอันโตวิถีนั้นมา. เดือนอาสาฬหะนั้น ท่านเรียกว่า กักกฏราสีวิถี. ในวิถีทั้งหมด พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้. ต่อจากนั้น โควิถีอันเป็นวิถีแห่งเดือนสาวนะย่อมโคจรเข้าสู่ราศีสิงห์. ก็ วิถีนั้นห่างจากภูเขาสิเนรุ ๓๔๔,๙๐๓ โยชน์ ๒ คาวุตครึ่ง ๖ อุสภะ ๑๓ วา ๒ ศอกกำมา ๘ นิ้ว. พระอาทิตย์อยู่ห่างจากภูเขาอัสสกัณณะ ๙๔,๘๗๒ โยชน์ ๑ คาวุตครึ่ง ๖ อุสภะ ๑๓ วา ๒ ศอกกำมา ๘ นิ้ว. อยู่ห่างจากภูเขาจักรวาฬ ๑๓๒,๘๒๑ โยชน์ ๑ คาวุต ๓๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว ฯ

ต่อจากนั้น พระอาทิตย์ย่อมโคจรเข้าสู่ราศีกันย์ในวิถีแห่งเดือนภัททะ. ก็ วิถีนั้นอยู่ห่างจากภูเขาสิเนรุ ๓๖๓,๘๗๘ โยชน์ ครึ่งคาวุต. ห่างจากภูเขาอัสสกัณณะ ๑๑๓,๘๔๖ โยชน์ ครึ่งคาวุต. ห่างจากภูเขาจักรวาฬประมาณเท่านั้นเหมือนกัน. วิถีนี้ ท่านเรียกว่ากัญญราศี. ต่อจากนั้น พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีตุล อันเป็นวิถีของเดือนอัสสยุชะ. วิถีนั้นห่างจากภูเขาสิเนรุ ๓๘๒,๘๕๒ โยชน์ ๒ คาวุต ๓๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว. ห่างจากภูเขา อัสสกัณณะ ๑๓๒,๘๒๑ โยชน์ ๑ คาวุต ๓๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว. ห่างจากภูเขาจักรวาฬ ๙๔,๘๗๒ โยชน์ ๑ คาวุต ๖ อุสภะ ๑๓ วา ๒ ศอก ๘ นิ้ว. สถานที่โคจรระหว่างราศีกันย์กับราศีตุล พึงทราบว่า “อยู่ตรงกลางราศีทั้ง ๖ เบื้องบนท่ามกลางมหาสมุทร” ฯ

ต่อจากนั้น พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีพิจิกอันเป็นวิถีแห่งเดือนกัตติกามาส. วิถีแห่งเดือนกัตติกามาส อยู่ห่างจากภูเขาสิเนรุออกไป ๔๐๑,๘๗๐ โยชน์ ๒๖ อุสภะ ๑๓ วา ๒ ศอก ๘ นิ้ว. ห่างจากภูเขาอัสสกัณณะ ๗๕๑,๗๙๕ โยชน์ ๓ คาวุต ๓ อุสภะ ๑๓ วา ๒ ศอก ๘ นิ้ว. ห่างจากภูเขาจักรวาฬ ๗๕,๘๙๗ โยชน์ ๓ คาวุต ๖ อุสภะ ๑๓ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว. พระอาทิตย์โคจรออกจากนั้น เข้าสู่ราศีธนูอันเป็นทางโคจรในเดือนมิคสิระ. พระอาทิตย์โคจรไปในราศีนั้นได้ระยะทางโดยประมาณแห่งโยชน์ตามที่กล่าวมาแล้ว ในเวลา ๑ เดือน พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีธนู โคจรเข้าไปใกล้ภูเขาจักรวาฬซึ่งอยู่นอกภูเขาทั้งหมด โคจรกลับจากนั้น ก็โคจรเลียบภูเขาสิเนรุมุ่ง

หน้าไปทางทิศอุดร เข้าสู่ราศีมังกรอันเป็นวิถีแห่งเดือนปุสสะ. ต่อจากนั้น โคจรเข้าสู่ราศีกุมภ์อันเป็นวิถีแห่งเดือนมาฆะ. ต่อจากนั้น โคจรเข้าสู่ราศีมีนอันเป็นวิถีแห่งเดือนผัคคุณะ. ต่อจากนั้น ย่อมโคจรเข้าสู่ราศีเมษอันเป็นวิถีแห่งเดือนจิตระ. ต่อจากนั้นโคจรเข้าสู่ราศีพฤษภ อันเป็นวิถีแห่งเดือนวิสาขะ. ต่อจากนั้น โคจรเข้าสู่ราศีเมถุนอันเป็นวิถีของเดือนเชษฐะ. ในราศีเหล่านั้น ดวงอาทิตย์โคจรไปทุก ๆ วัน โดยระยะทางแห่งโยชน์ตามที่กล่าวมาแล้ว โคจรถึงที่สุดราศีมีนซึ่งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุ. อนึ่งในเรื่องทางโคจรนี้ที่สุดแห่งราศีธนูและเบื้องต้นของราศีมังกร เป็นคู่เดียวกัน ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาจักรวาฬเท่ากัน. สถานที่นั้นไกลจากภูเขาจักรวาฬ ๕๖,๙๒๓ โยชน์ ๑ คาวุตครึ่ง ๒๐ อุสภะ. ห่างจากภูเขาอัสสกัณณะ ๑๗๐,๗๗๐ โยชน์ ๑ คาวุต ๒๐ อุสภะ. ห่างจากภูเขาสิเนรุ ๔๒๐,๘๕๐ โยชน์ ๒๐ อุสภะ. พึงทราบว่า นี้เป็นวินิจฉัยว่าด้วยเรื่องการโคจรในวิถี ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

เบื้องต้นของราศีธนูและที่สุดแห่งราศีมังกรมีระยะทางเท่ากัน. ที่สุดของราศีพิจิกและเบื้องต้นของราศีกุมภ์ก็เท่ากัน. เบื้องต้นของราศีพิจิกและที่สุดของราศีกุมภ์, ที่สุดของราศีตุลและเบื้องต้นของราศีมีน, เบื้องต้นของราศีตุลและที่สุดของราศีมีน, ที่สุดของราศีกันย์และเบื้องต้นของราศีเมษ, เบื้องต้นของราศีกันย์และที่สุดของราศีเมษ, ที่สุดของราศีสิงห์และเบื้องต้นของราศีพฤษภ์, เบื้องต้นของราศีสิงห์ และที่สุดของราศีพฤษภ์, ที่สุดของราศีกรกฎและเบื้องต้นของราศีเมถุน, เบื้องต้นของราศีกรกฎและที่สุดของราศีเมถุน บัณฑิตพึงกล่าวว่า “เท่ากัน” ฯ

ก็เรื่องนี้ พึงเห็นได้ในที่ตรงกลางที่เป็นที่ตั้ง ในเวลาพระอาทิตย์โคจรไปทางใต้และทางเหนือ. เพราะว่า นี้ เป็นคำที่กำหนดแน่นอน ในเรื่องการโคจรของพระอาทิตย์นี้, ในปีแรกที่จัดเป็นอธิกมาส[๒๔] อันย่างเข้าสู่ฤดูฝน เดือนทั้งหลายมีเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ย่อมตั้งอยู่ตามลำดับในราศีทั้งหลายมีราศีกรกฎเป็นต้น. เดือน ๒ เดือน คือ เดือนเชฏฐะกับอาสาฬหะ ย่อมตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุเหมือนกัน. เดือนอาสาฬหะเดือนเดียว ไม่ตั้งอยู่ (ใกล้ภูเขาสิเนรุ). เดือน ๒ เดือน คือ เดือนมิคสิระและเดือนปุสสะ ย่อมตั้งอยู่ใกล้ภูเขาจักรวาฬ. เดือนปุสสะเดือนเดียว ไม่ตั้งอยู่. ในปีที่ ๒ ข้างขึ้น (สุกกปักษ์) ของเดือนอาสาฬหะ ในราศีเมถุนย้ายมาข้างแรม (กัณหปักษ์) ในราศีกรกฎ. เดือนอาสาฬหะเดือนเดียวตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุ. ก็ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ยึดถือคำที่ท่านกล่าวอย่างนั้นแล้ว กล่าวว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ ในเดือนอาสาฬหะ”. เมื่อเดือนอาสาฬหะดำรงอยู่อย่างนี้ กลางวัน มีสภาวะเป็นเงา ยาวกว่ากลางคืน ๓๖ นาทิกา กลางคืนสั้นกว่ากลางวัน ๒๔ นาทิกา. ข้างขึ้นของเดือนสาวนะ ในราศีกรกฎ กลายเป็นข้างแรมในราศีสิงห์. พระอรรถกถาจารย์ถือเอาคำที่ท่านกล่าวอย่างนั้นแล้ว กล่าวว่า “พระอาทิตย์โคจรออกไปในเดือนสาวนะ”. ในครั้งนั้น เงาเวลากลางวัน ยาวกว่า ๑ ปทิกา กลางวันมี ๓๔ นาทิกา กลางคืนมี ๒๖ นาทิกา. เดือนอื่นๆ และราศีอื่นๆ พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

---

๒๔ *เดือนที่เกินเข้ามาในปีนั้น คือ เดือน ๘ สองหน ทางจันทรคติ*

ในเดือนภัททะ เงามีประมาณ ๒ ปทิกา กลางวันยาว ๓๒ นาทิกา กลางคืนมี ๒๘ นาทิกา. ในเดือนอัสสยุชะ ในวันที่พระอาทิตย์โคจร (เข้าสู่ราศีตุล) กลางคืนและกลางวัน ยาว ๓๐ นาทิกา เท่ากัน เงามี ๓ ปทิกา. ต่อจากนั้นไป กลางคืนและกลางวันไม่เท่ากัน นาทิกาก็หย่อนไป. ในเดือนกัตติกา กลางคืน ยาว ๓๒ นาทิกา กลางวันยาว ๒๖ นาทิกา เงายาว ๕ ปทิกา. ในเดือนมิคสิระ กลางคืนยาว ๓๔ นาทิกา กลางวันยาว ๒๖ นาทิกา เงายาว ๕ ปทิกา. คำที่ตั้งไว้อย่างนี้ว่า “ก็ ข้างขึ้นของเดือนปุสสะในราศีธนู กลายเป็นข้างแรมในราศีมังกร”. พระอรรถกถาจารย์หมายเอาเดือนปุสสะ จึงกล่าวว่า “พระอาทิตย์และพระจันทร์ย่อมโคจรเข้าใกล้ภูเขาจักรวาฬ ในเดือนปุสสะ”. ในกาลนั้น เงามี ๖ ปทิกา กลางคืน ยาวนานถึง ๓๖ นาทิกา กลางวันสั้นลง เหลือ ๒๔ นาทิกา. เมื่อกล่าวโดยประการอื่น ความเกินของเงา ไม่เป็นเช่นนั้น. ในเดือนมาฆะ เงามี ๕ ปทิกา กลางคืนยาว ๓๔ นาทิกา กลางวันยาว ๒๖ นาทิกา. ในเดือนผัคคุณะ เงามี ๔ ปทิกา กลางคืนยาว ๓๒ นาทิกา กลางวันยาว ๒๘ นาทิกา. ในเดือนจิตระ ในวันที่พระอาทิตย์โคจร (เข้าสู่ราศีเมษ) กลางคืนและกลางวันยาว ๓๐ นาทิกาเท่ากัน ต่อจากนั้น กลางคืนและกลางวันไม่เท่ากัน นาทิกาก็หย่อนลง เงามี ๓ ปทิกา. ในเดือนวิสาขะ กลางคืนยาว ๒๘ นาทิกา กลางวันยาว ๓๒ นาทิกา เงามี ๒ ปทิกา. ในเดือนเชฏฐะ กลางคืนยาว ๒๖ นาทิกา กลางวันยาว ๓๔ นาทิกา เงามี ๑ ปทิกา. ในปีที่ ๒ พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้. เมื่อเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ดำรงอยู่โดยประการนั้นๆ บัณฑิตย่อมได้การกำหนดเงาเป็นต้นนี้, ไม่ได้ (ด้วยอาการอย่างอื่น). อย่างอื่นพึงทราบว่า “เมื่อปี ดำรงอยู่ โดยประการอื่น” ฯ

ในปีที่ ๓ พระจันทร์และพระอาทิตย์ละจากราศีกรกฎอันเป็นวิถีแห่งเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ไปปรากฏในราศีเมถุนเป็นต้นอันเป็นวิถีแห่งเดือนเชฏฐะเป็นต้น. อนึ่ง เดือน ๒ เดือน คือ เดือนอาสาฬหะและเดือนสาวนะ ย่อมมี (ในเวลาพระอาทิตย์โคจร) ใกล้ภูเขาสิเนรุ. พึงทราบว่า “เดือน ๒ เดือน คือ เดือนปุสสะและเดือนมาฆะ พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรใกล้ภูเขาจักรวาฬ”. เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า “บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมชักปีมาเพิ่ม เพื่อจะกำหนดราศีอันเป็นเสี้ยวของเดือนเหล่านั้น”. ราศีมังกรอันเป็นพาหิรวิถีมีความยาวและกว้าง ๙๒๕,๖๐๓ โยชน์ ครึ่งคาวุต. วัดโดยรอบได้ ๒,๗๗๖,๘๐๙ โยชน์ ๒ คาวุตครึ่ง. แต่ละราศี วัดโดยตรงได้ ๒๓๑,๔๐๐ โยชน์ ๓ คาวุต ๑๐ อุสภะ.ดาวนักษัตรแต่ละดวง ใหญ่และกว้างได้ ๑๐๐,๘๔๔ โยชน์ ๓ คาวุต ๑๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว. ทางเดินของดาวนักษัตรดวงหนึ่งๆ ๒๕,๒๑๑ โยชน์ ครึ่งคาวุต ๒๓ อุสภะ ๖ วา ๔ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว. พึงทราบว่า นี้เป็นการวินิจฉัยการโคจรในราศี ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

อนึ่ง ในเรื่องการโคจรในราศีนี้ พึงทราบนัยแห่งเนื้อความ ดังต่อไปนี้ จริงอย่างนั้น ดาว ๒ ดวง คือ อัสสยุชะและภรณี ดำรงอยู่ในเดือนกัตติกามาส แม้บาทหนึ่งและตลอดกาลทุกเมื่อ ในมิคสิรราศี. ดาวโรหิณี ดำรงอยู่ในเดือนกัตติกามาส ๓ บาท ดำรงอยู่ในมิคสิรราศีตลอดกาล. ดาวนักษัตรที่เหลือย่อมดำรงอยู่ในราศีที่เหลือตลอดกาลทุกเมื่ออย่างนี้. อนึ่ง ราศีกรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิกและธนู ชื่อว่า ทักขิณายนะ. ราศีมังกร กุมภ์ มีน เมษ พฤษภและเมถุน ชื่อว่า อุตตรายนะ. จริงอยู่ พระอาทิตย์โคจรไปในอันโตวิถี ใช้เวลา ๖ เดือน ซึ่งเรียกว่า ทักขิณายนะ โคจรออกไปด้านนอก แล้ว

ขึ้นจากเบื้องล่างเข้าสู่จักรราศี. พระอาทิตย์โคจรไปทางพาหิรวิถี ตลอด ๖ เดือน ซึ่งเรียกว่า **อุตตรายนะ** โคจรเข้าไปภายในแล้วโคจรสู่เบื้องบนแห่งจักรราศี. นี้ เป็นการวินิจฉัยวิถี ในวิถีทั้ง ๒ ที่มีอยู่อย่างนี้. บรรดาวิถีทั้ง ๒ นั้น อชวิถี ย่อมมีภายใต้. เบื้องบนจากนั้น เป็นนาควิถี จากตรงกลางไปเบื้องบน เป็นโควิถี. อนึ่ง จะกล่าวในทักขิณายนะ ก่อน. เดือน ๒ เดือน คือ เดือนอาสาฬหะและเดือนสาวนะที่ท่านเรียกว่ากักกฏราศีและสิงหราศี ชื่อว่า โควิถี. ถัดมาเดือน ๒ เดือน คือ เดือนโปตถปาทะและอัสสยุชะที่ท่านเรียกว่ากัญญราศีและตุลราศี ชื่อว่า นาควิถี. เดือน ๒ เดือน คือกัตติกะและเดือนมิคสิระ ที่ท่านเรียกว่า พิจิกราศีและธนุราศี ชื่อว่า อชวิถี. ในฝ่ายอุตตรายนะ เดือน ๒ เดือน คือ เดือนปุสสะ และเดือนมาฆะที่ท่านเรียกว่ามังกรราศีและกุมภราศี ชื่อว่า อชวิถี. เดือน ๒ เดือน คือ เดือน ผัคคุณะและเดือนจิตระที่ท่านเรียกว่ามีนราศีและเมษราศี ชื่อว่า นาควิถี. เดือน ๒ เดือน คือ เดือนวิสาขะและเชฏฐะที่ท่านเรียกว่าพฤษภราศีและเมถุนราศี ชื่อว่า โควิถี. อนึ่ง เดือน ๔ เดือน คือ เดือนพฤศจิกา ธันวา มกราและกุมภา ชื่อว่า อชวิถี. เดือน ๔ เดือน คือ เดือนกันยา ตุลา มีนา และเมษา ชื่อว่า นาควิถี. เดือน ๔ เดือน คือ เดือนกรกฎา สิงหา พฤษภาและมิถุนา พึงทราบว่า เป็นโควิถี. โดยทางโคจรปกติในเดือนพฤศจิกาและธันวา ต่อจากเดือนตุลา พระอาทิตย์จะโคจรต่ำ. ในเดือนมกราและกุมภา พระอาทิตย์จะโคจรสูง. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรเข้าสู่อชวิถี”. โดยทางโคจรตามปกติ ในเดือนมีนาและเดือนเมษาถัดจากเดือนกุมภาไป พระอาทิตย์โคจรสูง. ในเดือนกันยาและตุลา โคจรลงต่ำ. ในเดือนกรกฎาและเดือนสิงหา โคจรลงต่ำ. ในเดือนเมษาและมิถุนา พระอาทิตย์โคจรสูง ฯ

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “ไม่โคจรขึ้นข้างบน ไม่โคจรลงข้างล่าง”. มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรไม่สม่ำเสมอ”. คำนั้น ท่านกล่าวหมายเอาคติทั้ง ๓ นี้ คือ กุฏิลคติ,[๒๕] สิงฆคติ,[๒๖] มัณฑุกคติ[๒๗]. มีคำอธิบายว่า “การโคจรไปตามราศีที่เปลี่ยนแปลงกับการโคจรอันอื่นที่กล่าวมานั้น. อนึ่ง ในสมัยที่พระราชาเป็นต้น เป็นผู้ทรงธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรทำดาวนักษัตร ๑๔ ดวง ไว้ข้างขวา คือ ดาวอัสสยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณีผัคคุณะทั้งคู่ มาฆะ สาวนะ ธนิฏฐะ (ธนิสัฏฐะ) สตภิชชะ ปุพพภัททะอุตตรภัททะทั้งคู่ และเรวดี แล้วโคจรทำดาวนักษัตร ๑๑ ดวง คือ ดาวมิคสิระ อัชชะ อสิเลสะ หัตถะ (หสัตถะ) วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ ปุสสะและอาสาฬหะทั้งคู่ไว้ข้างซ้าย แล้วจึงทำดาวปุนัพพสุ ดาวปุสสะไว้ตรงกลาง. ส่วนในสมัยที่พระราชาเหล่านั้น ไม่ทรงธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรผิดไปจากนี้. เพราะฉะนั้น พึงทราบข้อวินิจฉัย ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

คำว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรห่างจากภูเขาสิเนรุ เป็นเวลา ๖ เดือน” นี้ ท่านกล่าวแล้ว ด้วยสามารถการหยั่งลงสู่กระแส (แห่งการโคจร). เพราะว่า พระจันทร์โคจรออก

---

๒๕ *การโคจรทางโค้ง*

๒๖ *การโคจรเป็นวงรี, แหลม*

๒๗ *การโคจรลอยช้าๆ*

ห่างภูเขาสิเนรุครึ่งเดือน โคจรเข้าใกล้ ๖ เดือน. อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์โชติสัตถะว่า “จริงอย่างนั้น ทางโคจรด้านทิศใต้ เริ่มต้นตั้งแต่เดือนกรกฎาถึงเดือนธันวา, ทางทิศเหนือ เริ่มตั้งแต่เดือนมกราถึงเดือนมิถุนา”. จะกล่าวถึงทางโคจรด้านทิศใต้ก่อน. พระอาทิตย์โคจรลงใต้จักรราศีเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุ เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนอาสาฬหะและเดือนสาวนะที่เรียกว่าราศีกรกฎและราศีสิงห์. ต่อจากนั้น จึงโคจรห่างออกมาทางเบื้องต่ำจักรราศีแล้ว โคจรไปกลาง ๆ เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนโปตถปาทะและเดือนอัสสยุชะที่เรียกว่าราศีกันย์และราศีตุล. ต่อจากนั้น พระอาทิตย์โคจรลงใต้จักรราศีแล้วโคจรออกนอก ใกล้ภูเขาจักรวาฬ เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนกัตติกาและเดือนมิคสิระที่เรียกว่าราศีพิจิกและราศีธนู. ส่วนในทางโคจรด้านทิศเหนือ พึงทราบว่า “พระอาทิตย์โคจรขึ้นบนจักรราศีแล้ว โคจรเข้าภายในใกล้ภูเขาจักรวาฬ เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนปุสสะและมาฆะที่เรียกว่าราศีมังกรและราศีกุมภ์. พระอาทิตย์โคจรขึ้นเบื้องบนแล้ว โคจรไปในตรงกลาง เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนผัคคุณะและเดือนจิตระ ที่เรียกว่าราศีมีนและราศีเมษ. พระอาทิตย์โคจรขึ้นเบื้องบนแล้วเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุ เป็นเวลา ๒ เดือน คือ เดือนวิสาขะและเดือนเชฏฐะที่เรียกว่าราศีพฤษภ์และราศีเมถุน. พึงทราบว่า นี้เป็นการวินิจฉัยทางโคจรแห่งเดือนและราศี ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

จริงอย่างนั้น ในเวลาที่โคจรอยู่ในราศีเมษและราศีตุล พระอาทิตย์ ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้ คือ ๑,๘๐๕,๑๗๕ โยชน์. ส่วนความมืดก็มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น กลางวันจึงยาว ๓๐ นาทิกา. กลางคืนก็ยาวเท่ากัน. แต่พระอาทิตย์ ย่อมส่องสว่าง (เต็มที่) ในวันปัณณรสีที่พระจันทร์เต็มดวง. ก็ เมื่อใดนาทิกาในกลางวันยาว นาทิกาในกลางคืนสั้นลง เมื่อนั้น พระอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวันได้ยาว ๖๐,๑๗๒ โยชน์ ๒ คาวุต, ส่วนเวลากลางคืนสั้นเท่ากัน เพราะฉะนั้น พึงทราบความสั้นและความยาว (ของเวลา) แม้ในกาลที่เหลือโดยนัยนี้. พึงทราบความยาวและความสั้น (ของเวลา) แม้ในกาลที่เหลือโดยนัยนี้ คือ “เมื่อใด กลางคืนยาว ๒ นาทิกา และกลางวันยาว ๒ นาทิกา ในเมื่อราศีครบบริบูรณ์ เมื่อนั้น ในเวลากลางคืน พระจันทร์ส่องสว่างได้ ๑๒๐,๓๔๕ โยชน์ ส่วนในเวลากลางวันยาวและสั้น มีจำนวนเท่ากัน”. อนึ่ง ในเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในราศีกรกฎ ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้ คือ ๒,๑๖๖,๒๑๐ โยชน์. ความมืด ย่อมมีในที่มีประมาณเท่านี้ คือ ๑,๔๐๐,๐๔๔ โยชน์. เพราะฉะนั้น กลางวันยาว ๓๖ นาทิกา ส่วน(กลางคืน)ยาว ๒๔ นาทิกา. อนึ่ง ในเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในราศีมังกร ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้คือ ๑,๔๔๔,๑๔๐ โยชน์. ความมืด ย่อมมีในที่มีประมาณเท่านี้คือ ๒,๑๖๖,๒๑๐ โยชน์. เพราะฉะนั้น พึงทราบ (ระยะเวลา) แม้ในราศีที่เหลืออย่างนี้ว่า “กลางวันยาว ๒๔ นาทิกา กลางคืนยาว ๓๖ นาทิกา”. พึงทราบว่า นี้เป็นวินิจฉัยเรื่องราศีในวงโคจรให้แสงสว่าง ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้น ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยราศีเมถุนหรือราศีกรกฎแล้ว จากนั้นไปเที่ยงวันที่ราศีมีนและราศีเมษ ตกทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่ราศีธนูหรือราศีมังกร. ครั้งนั้น พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงใต้พร้อมกับราศีธนูหรือราศีมังกร ต่อจากนั้น ไปเที่ยงวันที่ราศีกันย์

หรือราศีตุล ตกที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือที่ราศีเมถุนหรือกรกฎ. อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือพร้อมกับราศีเมถุนหรือกรกฎแล้ว ไปเที่ยงวันพร้อมกับราศีเหล่านั้น. พระอาทิตย์ ตกทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือพร้อมกับราศีเหล่านั้น. เที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น.มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า “พระอาทิตย์ ย่อมขึ้นทางทิศเหนือพร้อมกับราศีเหล่านั้น. อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกพร้อมกับราศีตุลหรือราศีเมษ, เที่ยงวันพร้อมกับราศีเหล่านั้น ตกทางทิศตะวันตกหรือเที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น. พึงทราบว่า “พระอาทิตย์ ย่อมขึ้นทางทิศตะวันออก อย่างนี้พร้อมกับราศีเหล่านั้น”. อนึ่ง พระอาทิตย์ ขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศใต้ พร้อมกับราศีธนูหรือมังกร เที่ยงวันที่ทิศใต้พร้อมกับราศีเหล่านั้น ไปตกในทิศใต้และทิศตะวันตก พร้อมกับราศีเหล่านั้น. เที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น. มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า “พระอาทิตย์ ขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศใต้ อย่างนี้ พร้อมกับราศีเหล่านั้น. แม้ในราศีที่เหลือ พึงเห็นอย่างนี้. พึงทราบว่า นี้เป็นการวินิจฉัยราศีที่โคจรร่วมกับทางโคจรของพระอาทิตย์ ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

แม้อย่างนั้น พระอาทิตย์โคจรไปทางทิศใต้และทิศเหนือ จัดเป็นมัชฌิมวิถี ย่อมโคจรไปโดยประมาณหรือโดยรอบได้ ๖๐ นาทิกา, โคจรไปกับมณฑลวิถี ประมาณ ๑๒ ราศี. อธิบายว่า “ไม่ว่าในกาลใด พระอาทิตย์ ไม่สามารถโคจรโดยปราศจากมณฑลของราศีได้”. เพราะว่า พระอาทิตย์นั้นโคจรเริ่มตั้งแต่ราศีกรกฎไปที่สุดในราศีธนู นี้ ชื่อว่า ทักขิณายนะ. พระอาทิตย์เริ่มต้นที่ราศีกรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนูและมังกร จนถึงราศีเมถุน นี้ ชื่อว่า อุตตรายนะ. ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์โชติสัตถะว่า “ราศีมังกร กุมภ์ มีน เมษ พฤษภและเมถุน จัดเป็นราศีที่ดำรงอยู่ในจักร หรือเป็นจักรมณฑล”. จริงอยู่ ทางทิศเหนือภูเขาสิเนรุเป็นราศีเมถุน ทางทิศใต้ภูเขาสิเนรุระหว่างราศีกรกฎ. มณฑลแห่งสถานที่โดยรอบระหว่างราศีธนูกับราศีมังกร มีประมาณเท่ากันกับมณฑลแห่งมัชฌิมวิถี. สถานที่นั้นพึงถือว่า “เป็นที่แห่งจักรราศีนั้น” ทีเดียว. จริงอย่างนั้น จะกล่าวถึงทักขิณายนะ ก่อน คือ จักรราศีอยู่ไกลและห่างจากภูเขาเมรุมาก. เพราะฉะนั้น ราศีกรกฎจึงมีประมาณ ๕ นาทิกา. ราศีสิงห์มี ๖ นาทิกา, ราศีกันย์มี ๗ นาทิกา, ราศีตุลมี ๗ นาทิกา, ราศีพิจิกมี ๖ นาทิกา, ราศีธนูมี ๕ นาทิกา รวมเป็น ๓๖ นาทิกา. ส่วนทางโคจรอุตตรายนะ ไม่ใกล้ไม่ไกลจากภูเขาเมรุมากนัก. ในภายใน ราศีมังกรมีประมาณ ๓ นาทิกา, ราศีกุมภ์มี ๔ นาทิกา, ราศีมีนมี ๕ นาทิกา, ราศีเมษมี ๕ นาทิกา, ราศีพฤษภ์มี ๔ นาทิกา, ราศีเมถุนมี ๓ นาทิกา รวมเป็น ๒๔ นาทิกา. พึงทราบว่า “มณฑลนั้น นับได้ ๖๐ นาทิกา”. เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญาพึงทราบว่า “พระอาทิตย์ไม่สามารถโคจรเว้นจากมณฑลแห่งราศีได้”. ด้วยมณฑลแห่งลมที่มีอยู่แล้ว พระอาทิตย์จึงโคจรไปโดยประมาณ เพราะจักรราศีนั้นหมุนเวียนไปพร้อมกับดาวนักษัตรเหล่านั้น ฯ

สมจริงดังคำที่กล่าวไว้ในคัมภีร์โชติสัตถะว่า “จักรราศีที่หมุนอยู่ในความเสมอกันของจักรราศีไม่หมุนกลับกันย่อมรุ่งเรือง, อนึ่ง ความเกี่ยวเนื่องกันและการสงเคราะห์กันทั้งหมด ย่อมหมุนเวียนไปด้วยอาการอย่างนี้”. ในเรื่องทั้งสองนั้น มีเหตุดังนี้ คือ พระอาทิตย์ถูกลมที่ให้หมุนเวียนอยู่

เป็นนิจพัดให้โคจรไป และส่วนตรงกลาง ท่านสงเคราะห์เข้ากับข้างทั้งสองหมุนเวียนไปพร้อมกัน. จริงอย่างนั้น ตลอดระยะเวลา ๑ เดือน พระอาทิตย์โคจรไปตกในทิศตะวันตก ในอุตตรกุรุทวีป พร้อมกับอยู่ในราศีเมษ. เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพพวิเทหทวีป. พระอาทิตย์ ขึ้นทางทิศตะวันออก ในชมพูทวีปนี้. ขณะนั้น ราศีมังกร เป็นเวลาเที่ยงวันอยู่ทางทิศใต้. ส่วนราศีตุล เป็นที่พระอาทิตย์ตกในทิศตะวันตก เป็นเวลาเที่ยงวันในอมรโคยานทวีป. อนึ่ง ราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป. เมื่อพระอาทิตย์นั้น ตกทางทิศตะวันตกในบุพพวิเทหทวีปพร้อมกับราศีเมษ เมื่อนั้นใน(ชมพู)ทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงวัน. พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกใน(อมร)โคยานทวีป. ครั้งนั้น ใน(ชมพู)ทวีปนี้ ราศีมังกร เป็นที่พระอาทิตย์ตกในทิศตะวันตกเฉียงใต้ และเป็นเวลาเที่ยงวันในทิศใต้ ใน(อมร)โคยานทวีป. อนึ่ง ราศีตุล เป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป, ราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพพวิเทหทวีป. ก็ เมื่อใด พระอาทิตย์นั้น โคจรไปกับราศีเมษ ตกในทิศตะวันตกใน(ชมพู)ทวีปนี้ เป็นเวลาเที่ยงวันที่อมรโคยานทวีป และขึ้นทางทิศตะวันออกในอุตตรกุรุทวีป. ส่วนราศีมังกร เป็นเวลาเที่ยงวันทางทิศใต้ ในอุตตรกุรุทวีป. อนึ่ง ราศีตุล เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพพวิเทหทวีป ราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันใน(ชมพู)ทวีปนี้. แม้ในราศีที่เหลือ พึงเห็น อย่างนี้. ในกาลนั้น พระอาทิตย์นี้ เป็นเวลาเที่ยงวันใน(บุพพ)วิเทหทวีป พร้อมกับราศีกรกฎ (โคจรไป) ทางทิศเหนือพร้อมกับราศีนั้นแล้ว ขึ้นทางทิศตะวันออก ใน(ชมพู)ทวีปนี้. ในกาลนั้น ราศีเมษเป็นเวลาเที่ยงวันใน(ชมพู)ทวีปนี้. ราศีมังกร ตกในทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นเวลาเที่ยงวันในอมรโคยานทวีป. ส่วนราศีตุล เป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป. ก็ ในกาลนั้น พระอาทิตย์ ตกในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในอุตตรกุรุทวีป พร้อมกับราศีกรกฎ. ครั้งนั้น พระอาทิตย์ ตกในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในบุพพวิเทหทวีปพร้อมกับราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันใน(ชมพู)ทวีปนี้ และขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ใน(อมร)โคยานทวีป. ครั้งนั้น ราศีเมษ เป็นเวลาเที่ยงวันใน(อมร)โคยานทวีป ราศีมังกร เป็นเวลาเที่ยงวันในทิศใต้ในอุตตรกุรุทวีป, ราศีตุล เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพพวิเทหทวีป. ก็ พระอาทิตย์นั้น ตกทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือพร้อมกับราศีกรกฎ. ในเวลาที่พระอาทิตย์ตกทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือใน(ชมพู)ทวีปนี้ พร้อมกับราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันใน(อมร)โคยานทวีป และขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในอุตตรกุรุทวีป. ก็ ครั้งนั้น ราศีเมษ เป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป, ราศีมังกร เป็นเวลาเที่ยงวันทางทิศใต้ในบุพพวิเทหทวีป ราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันใน(ชมพู)ทวีปนี้. แม้ในราศีที่เหลือพึงทราบโดยนัยนี้ ตามสมควร. พึงทราบว่า นี้เป็นการวินิจฉัยการสงเคราะห์ของราศีที่มีอยู่แล้ว ด้วยประการฉะนี้ ฯ

แท้จริง พระจันทร์นั้นโคจรไม่ทันพระอาทิตย์ ในวันรุ่งขึ้น โคจรช้ากว่าดวงอาทิตย์ ๗,๗๑๓ โยชน์ ๑ คาวุต ๓๕ อุสภะ ล่าช้าห่างกันระยะทางเท่านี้ทุกๆ วัน. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า “พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีตุล วันจึงสิ้นไป และอธิกมาสจึงมี. ทางโคจรในเดือนจิตระและเดือนอัสสยุชะ ในท่ามกลาง และราศีตุลตลอดเดือน วัดโดยความยาวและความกว้างได้

๘๑๑,๗๕๖ โยชน์ ๑ คาวุต, วัดโดยรอบได้ ๒,๔๓๕,๒๖๘ โยชน์ ๓ คาวุต. ในทางโคจรในเดือนอาสาฬหะ ในอันโตวิถี ราศีกรกฎ วัดโดยความยาวและความกว้างได้ ๖๙๗,๙๐๙ โยชน์ ๑ คาวุตครึ่ง, วัดโดยรอบได้ ๒,๐๙๓,๗๒๘ โยชน์ ครึ่งคาวุต. ส่วนทางโคจรโดยตรงของพระอาทิตย์เป็นทางโคจรเร็ว, ทางโคจรเฉียง เป็นทางโคจรช้า. เพราะฉะนั้น พระจันทร์จึงโคจรอ้อมลงภายใต้มณฑลราศีที่หมุนอยู่ จึงโคจรล่วงหน้ามณฑลพระอาทิตย์ไปทุก ๆ วัน วัดโดยมณฑลโยชน์ได้ ๘,๓๓๓ โยชน์ ๑ คาวุต ๒๖ อุสภะ ๑๓ วา ๔ ศอกกำมา ๘ นิ้ว ฯ

จริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> “มณฑลราศีแห่งพระอาทิตย์ โคจรเร็วกว่า (พระจันทร์) ไป ๘,๓๓๓ โยชน์ ๑ คาวุต ๒๖ อุสภะ ๑๓ วา ๔ ศอก กำมา (พระจันทร์) ย่อมโคจรอ้อมลงต่ำตลอดกาลทุกเมื่อ” ฯ

เพราะมณฑลพ้นพระอาทิตย์ไป อัสสกราศีจึงยืดยาวออกไป. ความช้าลงจากพระอาทิตย์นี้ท่านกำหนดไว้แล้ว. ๓๐ วัน ย่อมเต็มบริบูรณ์ใน ๓๐ ราตรี ตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว. ที่ชื่อว่าราศีก็เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ระยะทางแห่งมณฑลที่โคจรเร็วกว่าดวงอาทิตย์ ท่านเรียกว่า อัสสกราศี เพราะกำหนดตามดวงอาทิตย์. ท่านกล่าวอธิบายว่า “หมอดูทั้งหลายแม้ทั้งปวง ในประเทศนี้ ย่อมไม่ทราบความข้อนี้ โดยเป็นวิถีที่ไม่โคจรในวาระแห่งดาวนักษัตร”. ผิว่า ประมาณแห่งมัชฌิมวิถีของดวงอาทิตย์ พึงเป็นทางโคจรโดยมณฑลแห่งราศี. ครั้งนั้น ราศีมณฑลก็จะพึงมี ๑,๘๐๐ โยชน์ เพราะผิดจากคำเป็นต้นว่า “ถัดจากนั้นไป ดวงอาทิตย์โคจรไปข้างหลังในวันปาฏิบท[๒๘] ละมณฑลแห่งพระจันทร์ไป ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์”. มีคำอธิบายว่า “พระอาทิตย์นั้น เมื่อโคจรไปทางทิศใต้และทิศเหนือตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้ โคจรไปโดยมณฑลอันเป็นประมาณแห่งมัชฌิมวิถี โคจรไปทางทิศใต้ของมณฑล เป็นเวลา ๖ เดือน โคจรขึ้นจากด้านล่างทุกๆ วัน แล้วโคจรออกภายนอกไปตามราศี. ครั้งนั้น พระอาทิตย์โคจรขึ้นทางทิศเหนือสู่มณฑล เป็นเวลา ๖ เดือน โคจรขึ้นเหนือไปทุกๆ วัน แล้วจึงโคจรเข้าไปในอันโตวิถี” ฯ

อนึ่ง พระอาทิตย์โคจรขึ้นไประหว่างราศีเมถุนกับราศีกรกฎ ลงทางเบื้องใต้ระหว่างราศีธนูกับราศีมังกร เป็นระยะทาง ๓๐๗,๖๕๐ โยชน์. เพราะฉะนั้น ตลอดเวลา ๖ เดือน พระอาทิตย์โคจรเหนือมณฑลไปทางใต้ทุกๆ วัน โดยเบื้องล่าง ได้ระยะทาง ๒๐๙ โยชน์ ๕๓ อุสภะ ๖ วา ๖ ศอก ๑ คืบกับ ๔ นิ้ว. พระอาทิตย์ โคจรขึ้นไปได้ระยะทางเท่านี้ แล้วโคจรขึ้นไปทางทิศเหนือ เหนือมณฑลทุกๆ วัน ใช้เวลา ๖ เดือน. ในเรื่องนี้ มีคำอธิบายว่า

---

๒๘ *วันขึ้น-แรม ๑ ค่ำ ทางจันทรคติ*

พระอาทิตย์ โคจรลงเบื้องล่างประมาณระยะทางได้ ๗๐,๖๕๐ โยชน์ และได้ระยะทาง ๒๐๙ โยชน์ ๕๓ อุสภะ ๖ วา ๖ ศอกกำมา ๑ คืบกับ ๔ นิ้ว โดยใช้เวลา ๖ เดือนทุก ๆ วัน แล้วจึงโคจรลงไปทางใต้ ตามลำดับใกล้กับภูเขาจักรวาฬ ฯ

ครั้งนั้น พระอาทิตย์ขึ้นไปเหนือจักรราศี ออกไปทางทิศเหนือแล้วเข้าไป (ในอันโตวิถี) ท่านเรียกว่า การโคจรขวาง. จริงอย่างนั้น พระอาทิตย์โคจรไปตลอดเวลา ๑ เดือน ในราศีใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือนอาสาฬหะ ในทวีปทั้ง ๔ ในวิถีทั้ง ๓ และในมณฑลราศีทั้ง ๓ ต่อจากนั้นโคจรออกไปตลอด ๑ เดือน ดำรงอยู่ในราศี ๑ ตลอด ๑ เดือน ต่อจากนั้นออกจากราศีโคจรไปเฉียง ๆ ตลอด ๑ เดือน ดำรงอยู่ราศีละ ๑ เดือน ออกจากราศีนั้นแล้วโคจรไปทางเฉียงตลอดระยะเวลา ๑ เดือน โคจรไปดำรงอยู่ราศีละ ๑ เดือนใกล้กับภูเขาจักรวาฬ. อนึ่ง ในเรื่องนี้ พึงทราบอธิบายว่า “ก็พระอาทิตย์โคจรไปทางเฉียงจากภูเขาจักรวาฬถึงภูเขาสิเนรุ ใช้เวลา ๖ เดือน ต่อจากนั้นจึงโคจรกลับจากภูเขาสิเนรุจนถึงภูเขาจักรวาฬ ใช้เวลา ๖ เดือน ไปจนใกล้ภูเขาจักรวาฬ, เมื่อพระอาทิตย์โคจรอยู่อย่างนี้ เดือน ๑๒ เดือน คือ ๖ เดือนที่โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ อีก ๖ เดือนโคจรใกล้ภูเขาจักรวาฬ รวมเป็นเวลา ๑ ปี”. พึงทราบว่า นี้เป็นวินิจฉัยของการโคจรไปและโคจรกลับแห่งวิถี ด้วยประการฉะนี้ ฯ

เวลาใด ที่ชมพูทวีปเป็นเดือนอาสาฬหะ อุตตรกุรุทวีปเป็นเดือนปุสสะ อมรโคยานทวีปเป็นเดือนจิตระ บุพพวิเทหทวีปเป็นเดือนอัสสยุชะ เพราะฉะนั้น อาจารย์ทั้งหลาย ย่อมบอกชื่อเดือนโดยการหมุนเวียนแห่งเดือน ในทวีปทั้ง ๔ โดยนัยนี้. บรรดาเดือนเหล่านั้น ๔ เดือนนอกจากนี้เมื่อหมุนเวียนไปในระหว่างทางแห่งคลองนักษัตรทั้งหลาย ย่อมหมุนเวียนไปในระหว่างทวีปทั้ง ๔. จริงอยู่ อาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมบอกชื่อเดือนเป็นแผนก ๆ ไป. พึงกำหนดเอาการหมุนเวียนในทวีปทั้งหลายอย่างนี้ ทั้งโดยอ้อมและโดยตรง. ขุนเขาสิเนรุ ตั้งอยู่ตรงกลางทวีปทั้ง ๔ ย่อมอยู่ทางทิศเหนือของทวีปเหล่านั้น. คืออย่างไร คือ ในเวลาเที่ยงตรง พระอาทิตย์ดำรงอยู่บุพพวิเทหทวีปก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ ชมพูทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก. อนึ่ง ในเวลาเที่ยงตรง พระอาทิตย์ดำรงอยู่ที่ชมพูทวีปก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนืออมรโคยานทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก. ในเวลาเที่ยงวันพระอาทิตย์ดำรงอยู่ในอมรโคยานทวีป ก็ขึ้นไปโดยภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนืออุตตรกุรุทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก. ในเวลาเที่ยงวันพระอาทิตย์ดำรงอยู่ที่อุตตรกุรุทวีป ก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ บุพพวิเทหทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก. พึงทราบว่า “ขุนเขาสิเนรุตั้งอยู่ท่ามกลางทวีปเหล่านั้น มีอยู่ทางทิศเหนือของชาวทวีปเหล่านั้น” ดังพรรณนามาฉะนี้. พึงทราบว่า นี้เป็นเรื่องชื่อทิศ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> “พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่ในราศีเมษและราศีตุล ขณะนั้น กลางคืนและกลางวันเท่ากัน ในวันที่ ๒ (โคจรไป) ๓ นาทิกา ๔ นาทิกา. แสงสว่าง (และ) ความมืด ย่อมเพิ่มขึ้นและลดลงทุกเมื่อทุก ๆ วัน ตลอดพื้นที่มีประมาณเท่านี้ คือ ๘๓๓ โยชน์ ๑ คาวุต ๒๖ อุสภะ ๑๓ วา ๕ ศอก ๘ นิ้ว” ฯ

นี้ คือการกำหนดวัน. พระอาทิตย์โคจรไปตลอดพื้นที่ ๔๐,๖๔๓ โยชน์ ๓ คาวุต ใช้เวลา ๑ เดือน. อธิบายว่า “๒ เดือน พระอาทิตย์โคจรได้ ๙๓,๒๘๗ โยชน์ ๖ คาวุต”. นี้ เป็นการกำหนดเดือน. จะกล่าวถึงทางโคจรทางทิศใต้ก่อน, พึงทราบว่า “๒ เดือน คือ เดือนกรกฎาและสิงหาเป็นฤดูฝน, ๒ เดือน คือ กันยาและตุลา เป็นฤดูร้อน, ๒ เดือน คือ พฤศจิกาและธันวา เป็นฤดูหนาว. ในทางโคจรทางทิศเหนือ พึงทราบว่า “๒ เดือน คือ มกราและกุมภา เป็นฤดูร้อน, ๒ เดือน คือ มีนาและเมษาเป็นฤดูฝน, ๒ เดือน คือ เดือนพฤษภาและมิถุนา เป็นฤดูร้อน. นี้ คือการกำหนดฤดู. มีคำอธิบายว่า “พระอาทิตย์เมื่อโคจรมาจากอันตรวิถีใกล้ภูเขาสิเนรุ ย่อมโคจรไปตรงกลางชมพูทวีปนั้นหรือสีหลทวีป ใช้เวลา ๒ เดือน”. ชื่อว่าอันตรวิถีที่อยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุนั้น ท่านกล่าวว่าอยู่ระหว่างเดือนมิถุนาและเดือนกรกฎ”. เพราะระหว่างเดือนทั้งสองนั้น มีอยู่ตรงกลางชมพูทวีป. ที่สีหลทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เงาของมนุษย์ทั้งหลายมี ๒ ปทิกา ทางทิศใต้. ส่วนในชมพูทวีปนี้ มีประมาณ ๑ ปทิกา, และเงานั้นขยายใหญ่ขึ้น ๆ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ ในเรื่องความแตกต่างแห่งอายุว่า

> เงาของดวงอาทิตย์ ที่มุ่งหน้าไปทางทิศเหนือ พึงเป็นเงาที่ใหญ่ขึ้นประมาณ ๑ บาท ในวันข้างขึ้นอันเป็นวันที่ดวงอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีกรกฎ ฯ

คำนั้นไม่ควรเชื่อถือ. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกลางวันและกลางคืนเต็มบริบูรณ์ ในเดือนกรกฎา เงาเพิ่มขึ้น ๑ ปทิกา. จริงอย่างนั้น ในวันที่พระอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีมังกร เงาเพิ่มขึ้น ๖ ปทิกา, อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวันนั้นบริบูรณ์ ๓๐ วัน เงาย่อมหดไป ๑ ปทิกา. แม้ในราศีกุมภ์เป็นต้น เงาแต่ละปทิกา ย่อมเพิ่มขึ้นและลดลงอย่างนี้ทุก ๆ เดือน. ความลดลงและการเพิ่มขึ้นของแต่ละนาทิกาย่อมมีแม้เช่นนั้น ฯ

ท่านกล่าวไว้ในสิทธิโยคสังคหะว่า “การเพิ่มขึ้นและการลดลง ย่อมมีเดือนละ ๑ ปทิกา”. ก็ คำนี้ พึงทราบว่า “เป็นการกำหนดการเพิ่มแห่งเงาตามราศี”. เมฆย่อมเคลื่อนในอากาศ, เหตุย่อมมีเพราะลมกระทบน้ำ, เสียงย่อมมีในท้องฟ้า. เมื่อใด พระเทวีที่เป็นใหญ่ในการทำฝน เป็นผู้มีจิตยินดี ร่าเริง ให้ฝนตกลงมา, (และเมื่อฝนนั้นปรากฏอยู่) พระเทวี ย่อมโปรยรัตนะลงมา, การปรากฏ

ด้วยอาการเช่นนี้ ท่านเรียกว่า สายฟ้า. ก็ ยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า **รามชุณห์** เห็นวลาหกเทพบุตรผู้ทำฝนให้ตก เกิดโลภจิตขึ้น จึงยิงศรออกไป แผ่นหินก็เป็นรอย สายฟ้าเป็นไปในที่ที่ลูกศรตก. ลมประจำฤดู หอบเอาน้ำในแม่น้ำคงคา ขึ้นสู่อากาศแล้วให้หมุนเวียนไป ทำน้ำฝนอันเย็นฉ่ำให้โปรยปรายด้วยสายลมเสมอ. แม้สายฟ้าก็ไม่แลบ. สิ่งทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา มีความยินดีมาก มีศีรษะคล้ายลิง มีลักษณะเหมือนปลา ไก่ และท่อนแก้วมณี ย่อมมีแก่สายฟ้า. ยักษ์ที่ชื่อว่า **ผรุสกะ** ซึ่งมีที่อยู่ระหว่างก้อนเมฆ ไล่ทำร้ายหมู่เทวดาทั้งหลาย ยังสายฟ้าให้ตกลงมา. ฝนย่อมโปรยลงสู่พื้นดิน. เหมือนเมื่อความพร้อมแห่งปัจจัยมีอาหารแสลงเป็นต้นมีอยู่ ลมที่เสียดแทงอยู่ในท้อง แม้จะอยู่ข้างนอก ก็สามารถส่งเสียงดังให้เกิดขึ้นได้ก่อน ฉันใด. วาโยธาตุที่พัดไปตามหนทางบนภาคพื้นของสายฟ้าอาศัยเมฆฝนอันเป็นต้นเหตุของฤดู ย่อมทำเสียงดังให้เกิดขึ้นได้ ฉันนั้นเหมือนกัน. ลำดับนั้น ชาวโลกย่อมเรียกว่า ฟ้าร้อง.อีกอย่างหนึ่ง ฝุ่นละอองและควันไฟ ถูกลมหอบให้ฟุ้งขึ้น, ฝุ่นละอองที่ตั้งขึ้นเพราะไอน้ำค้างในเบื้องบน ย่อมเกิดขึ้นจับกันเป็นก้อน. ก้อนนั้นกระทบกันและกันเหมือนหินกระทบกับลม ชาวโลกเรียกว่า เสียงฟ้าร้อง. อีกอย่างหนึ่ง น้ำที่ลมกระทบให้เป็นก้อน ย่อมกลายเป็นเมฆในท้องฟ้า กระทบกันและกัน, เสียงเมฆก็คือเสียงของสายฟ้า ในท้องฟ้าขณะนั้น. คือแสงสว่างย่อมปรากฏ เพราะปัจจัยคือการกระทบแห่งก้อนหินเป็นต้น ฉันใด สายฟ้าย่อม ปรากฏเพราะการกระทบกันและกันแห่งก้อนเมฆทั้งหลาย ฉันนั้น. ชาวโลกเรียกว่า สายฟ้า. อีกอย่างหนึ่ง ยักษ์ที่ชื่อว่า **ปชุณห์** ซึ่งอยู่ระหว่างก้อนเมฆ แสดงแก้วมณี สายฟ้าจึงมีในท้องฟ้า. แม้เสียงฟ้าร้องก็ย่อมมีได้ คือ แสงของพระอาทิตย์อาศัยก้อนเมฆปรากฏเป็นสาย. ชาวโลกเรียกลำแสงนั้นว่า **อินทจาโป.** ส่วน แผ่นดินใหญ่หวั่นไหวเพราะเหตุ ๘ ประการ คือ ในเพราะการเสด็จออกบวช (ของมหาบุรุษ)ในการเสด็จขึ้นสู่บัลลังก์โพธิมณฑล ในคราวทรงผ้ามหาบังสุกุล ในคราวแสดงกาลามสูตร ในคราวแสดงโคตมสูตร ในคราวแสดงมหาสมัยสูตร ในคราวแสดงเวสสันดรชาดกและพรหมชาลสูตร. แม้เหตุอื่นอีกก็มีอยู่ (คือ) การไหวของมหาปฐพี ย่อมมีได้เพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะการกำเริบแห่งวาโยธาตุ, เพราะการกระทำด้วยอิทธิฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์, เพราะการก้าวลงสู่ครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์, ในคราวเสด็จออกผนวช, ในคราวทรงตรัสรู้, ในคราวทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, ในคราวปลงพระชนมายุสังขารและในคราวปรินิพพาน ฯ

บรรดาเหตุ ๘ ประการนั้น ลมที่ชื่อว่า **อุกเขปวาต** ตั้งขึ้นแล้วเข้าไปตัดลมที่รองรับน้ำอันมีความหนาถึง ๙๖๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้น จึงดันน้ำให้พุ่งขึ้นไปในอากาศ. เมื่อลมพัดน้ำอยู่อย่างนั้นแผ่นดินย่อมหวั่นไหว. กองลมใหญ่ย่อมอุ้มน้ำไว้โดยกำลังของตน เหมือนธรรมกรกอุ้มน้ำไว้ฉะนั้น ต่อจากนั้นจึงแทรกน้ำขึ้นไป. เมื่อลมนั้นพุ่งขึ้นไป แผ่นดินจึงพุ่งขึ้น. แผ่นดินอันน้ำให้หวั่นไหวแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมหวั่นไหว. อนึ่ง การหวั่นไหวด้วยอาการอย่างนี้ มีอยู่ถึงทุกวันนี้. ก็โดยความยาวและความกว้าง ลมอุกเขปวาตเข้าไปตัดลมที่รองน้ำอันมีประมาณหมื่นจักรวาฬ และแสนโกฏิจักรวาฬทีเดียว. พึงทราบว่า นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับวลาหกเทพบุตรผู้ทำให้ฝนตก ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ถามว่า “เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้ ราหูจะกลืนได้อย่างไร”. แก้ว่า “ใช่ ถูกกลืนแน่นอน”. เพราะว่า อัตภาพของราหูสูงถึง ๔,๘๐๐ โยชน์, ใหญ่กว่าถึง ๑,๒๐๐ โยชน์, หนาถึง ๖๐๐ โยชน์. ศีรษะโต ๙๐๐ โยชน์ หน้าผากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วกว้าง ๕๐ โยชน์ จมูกโต ๓๐๐ โยชน์ ปากกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ลึก ๓๐๐ โยชน์ ฝ่ามือและฝ่าเท้าหนา ๒๐๐ โยชน์ ข้อนิ้วแต่ละข้อ ยาว ๕๐ โยชน์, ราหูนั้นเห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ส่องแสงร่งเรืองอยู่ ถูกความริษยาครอบงำ จึงก้าวลงสู่วิถีโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์แล้วยืนอ้าปากอยู่. จันทวิมานหรือสุริยวิมาน เป็นเหมือนถูกเหวี่ยงเข้าไปในมหานรกลึก ๓๐๐ โยชน์. เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในวิมาน ต่างกลัวต่อมรณภัยพากันร้องไห้ระงมพร้อมกัน. แต่ราหูนั้นบางครั้งใช้มือบังวิมาน บางครั้งใส่เข้าไปใต้คาง บางครั้งใช้ลิ้นกวาดไปรอบ ๆ บางครั้งใส่ไว้ในกระพุ้งแก้มคล้ายกับบริโภคขนมก้อน ๆ. แต่ว่าราหูนั้นไม่อาจห้ามวิมานนั้นได้. หากว่าราหูนั้นพึงทำวิมานให้เป็นก้อนแล้วกลืนกินคิดว่า “เราจักฆ่า” พึงทำลายยอดวิมานนั้นแล้วคายออกมา หรือพึงกระชากวิมานนั้นให้น้อมลง, เพราะเหตุนั้น ราหูนั้นจึงไปพร้อมกับวิมาน. อนึ่ง พระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น โคจรเวียนขวารอบภูเขาสิเนรุ ด้วยอาการอย่างนี้. พึงทราบว่า นี้ คือเรื่องราหูอมจันทร์ ดังพรรณนามานี้ ฯ

ธรรมดาว่าจักรวาฬทั้งหลาย หาที่สุดมิได้ทีเดียว. อนึ่ง ชนเหล่าอื่นไม่อาจจะรู้ว่า จักรวาฬอันหาประมาณมิได้ มีจำนวนเท่านี้ เว้นแต่พระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่ทรงทราบ. จริงอย่างนั้น พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบจักรวาฬเหล่านั้น ด้วยพุทธญาณอันหาที่สุดไม่ได้ ทรงกำหนดอนันตพุทธญาณ ๓ อย่างคือ อากาศไม่มีที่สิ้นสุด หมู่สัตว์ไม่มีที่สิ้นสุด และจักรวาฬไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้แล้ว พระองค์ต้องการทราบฐานะมีประมาณเท่าใด ญาณย่อมแผ่ไปสู่ที่มีประมาณเท่านั้น. พึงทราบญาณที่เป็นไปในโลกเท่าที่มีอยู่ และพึงทราบญาณอันมีที่สุดเท่าที่มีอยู่ เพราะพระองค์เองทรงเป็นอนันตะ. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “พุทธวิสัยย่อมมีโดยประมาณนี้ คือ พระตถาคตพึงปรารถนาฐานะมีประมาณเท่านี้, พระญาณที่แผ่ไปยังที่ที่ต้องการทราบ ก็พึงทราบตลอดที่ที่พระญาณแผ่ไป พระญาณที่เป็นไปตลอดที่ที่พึงรู้ พระองค์พึงทราบตลอดที่ที่พระญาณเป็นไป”. ท่านอาจารย์ย่อมนำอุปมานี้มาเปรียบไว้ว่า “ถ้าใคร ๆ นำเมล็ดพันธุ์ผักกาดถมลงไปในแสนโกฏิจักรวาฬจนถึงพรหมโลกแล้ว ใส่เมล็ดพันธุ์ผักกาดลงไปในจักรวาฬละ ๑ เม็ดในทิศทางตะวันออก (จักรวาฬ ยังไม่สิ้นสุด) แต่เมล็ดพันธุ์ผักกาดหมดก่อน”. อนึ่ง ในทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก จักรวาฬก็ไม่สิ้นสุด ในทิศใต้หรือทิศเหนือ ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “อีกอย่างหนึ่งจักรวาฬมีนับไม่ถ้วน ประมาณไม่ได้อย่างนี้, ในอนันตจักรวาฬมีหมู่สัตว์ที่กำหนดนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ภูตชาติหรือปาณชาติ ก็กำหนดนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้, ในอนันตจักรวาฬนั้น เทวโลกหรือพรหมโลก พระอินทร์พรหมหรือบริวารของพรหมทั้งหมด มีจำนวนนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ถึงภุมเทวดาอากาสัฏฐเทวดาและจาตุมหาราชิกทวดาเป็นต้น ย่อมมีอยู่เช่นนี้” ฯ

เพราะฉะนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาฬ หรือท้าวสักกะเป็นต้น มาในจักรวาฬนี้แล้ว ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า รับเอาไว้แล้วกลับไปอยู่ที่ของตน. แม้คำนี้ พึงทราบในนัยที่เหลือบ้างในสูตรทั้งหลายบ้าง ฯ

ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี อันแสดงเรื่องของพระจันทร์และพระอาทิตย์ เพื่อนำประโยชน์สุขมาให้สาธุชนและประสาทชน เพื่อให้เกิดปิติและปราโมทย์หรือเพื่อความเจริญและความไพบูลย์แห่งปัญญา ฯ

จบปริเฉทที่ ๔.

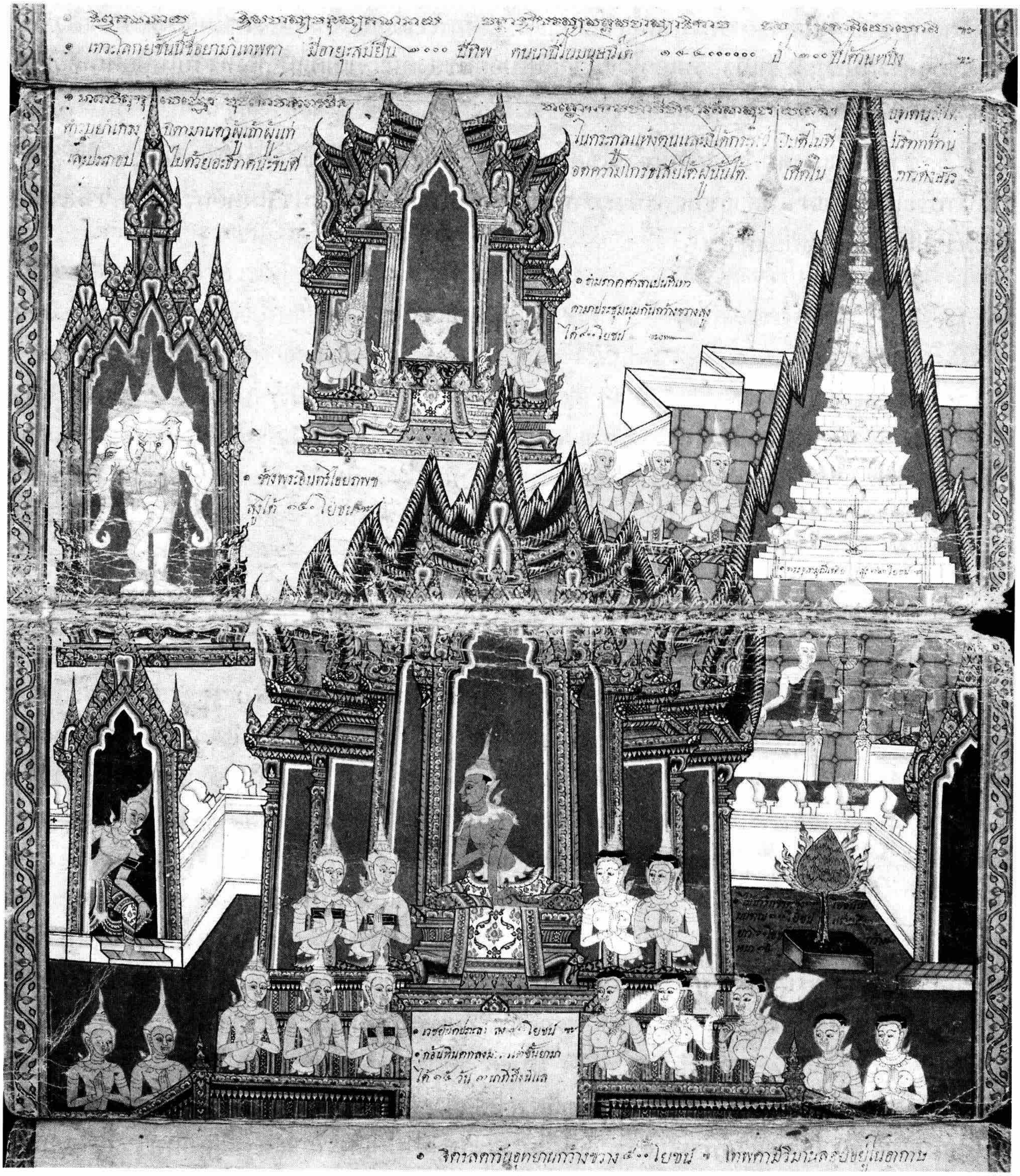

ภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มีพระอินทร์เป็นใหญ่ มีช้างไอยราพต พระจุฬามณีเจดีย์ ธรรมสภาศาลา

เวชยันตปราสาท และต้นไม้ปาริชาติ

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๑๗)

ปริเฉทที่ ๕

สัคคกถา ว่าด้วยเรื่องสวรรค์

ในคำว่า **"ตาวตึสภวนๆ ทสสหสฺสโยชนๆ"** นี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ คนที่ทำบุญร่วมกันจำนวน ๓๓ คน เกิดแล้วในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ที่ที่ประพฤติร่วมกันนั้นจึงชื่อว่า ไตรตึงส์. อีกอย่างหนึ่ง ที่อยู่นั้น มีอยู่แก่เทวดาทั้ง ๓๓ องค์ เพราะเหตุนั้น เทวดาเหล่านั้นจึงชื่อว่า ตาวติงสเทวดา. ภพของเทวดาเหล่านั้นชื่อว่า ภพดาวดึงส์. จริงอย่างนั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "บัญญัตินี้เกิดขึ้นแล้วแก่เทวโลก เพราะอาศัยเทพบุตร ๓๓ คนที่ถึงแก่กรรมลงในอจลคามพร้อมกับมฆมาณพ แล้วเกิดในภพนี้". อีกอย่างหนึ่ง เพราะว่าเทวโลกชั้นกามาพจร ๖ ชั้น มีอยู่ในจักรวาฬที่เหลือ. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ชั้นจาตุมมหาราชิกา ๑ พัน ชั้นดาวดึงส์ ๑ พัน" เพราะฉะนั้น คำว่าดาวดึงส์นั้น พึงทราบว่าเป็นนามบัญญัติของเทวโลกนั้น. ส่วนคำว่า **ทสสหสฺสโยชนๆ** พึงทราบว่าท่านกล่าวหมายเอาเมืองของท้าวสักกะ. จริงอย่างนั้น เทวดาที่นับเนื่องในภพดาวดึงส์ที่ดำรงอยู่ในภูเขามีอยู่ ที่ดำรงอยู่ในอากาศก็มีอยู่, ที่อยู่ของเทวดาเหล่านั้นมีต่อๆ กัน จนถึงภูเขาจักรวาฬ. ที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์และชั้นยามาเป็นต้นก็เหมือนกัน. ที่อยู่ของพวกเทวดาในเทวโลกแต่ละชั้น ที่ชื่อว่าไม่ต่อเนื่องกันจนถึงภูเขาจักรวาฬ ไม่มีเลย. พึงทราบว่า "ภพดาวดึงส์นี้ตั้งอยู่ในที่มีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เบื้องบนภูเขาสิเนรุ ฯ

สถานที่ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ย่อมมีในระหว่างประตูทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเมืองนั้น. ประตูทางทิศใต้และทิศเหนือก็เหมือนกัน. ก็ เมืองนั้นมีประตู ๑,๐๐๐ ประตู. อนึ่ง เมืองนั้นยังประดับด้วยสวนและสระโบกขรณี. ตรงกลางของเมืองนั้นมีปราสาทของท้าวสักกะชื่อว่า เวชยันต์ ประดับด้วยธงสูง ๓๐๐ โยชน์ สร้างด้วยรัตนชาติ ๗ อย่าง และสูงถึง ๗๐๐ โยชน์. บรรดาธงเหล่านั้น ธงแก้วมณีมีอยู่ที่คันทอง ธงทองมีอยู่ที่คันแก้วมณี ธงแก้วประพาฬอยู่ที่คันแก้วประพาฬ ธงที่ทำด้วยรัตนชาติทั้ง ๗ มีอยู่ที่คันที่ทำด้วยรัตนชาติทั้ง ๗. มีราชรถที่ชื่อว่าเวชยันต์ ยาวประมาณ ๑๕๐ โยชน์. ส่วนท้ายของราชรถนั้น ยาว ๕๐ โยชน์ ตัวรถช่วงกลางยาว ๕๐ โยชน์ ด้านหัวรถจนถึงที่ต่อยาว ๕๐ โยชน์. อาจารย์ทั้งหลายทำประมาณนั้นนั่นแหละให้เป็นทวีคูณแล้วกล่าวว่า "ยาว ๓๐๐ โยชน์". บัลลังก์สูง ๑ โยชน์ ตั้งอยู่ตรงกลางราชรถคันนั้น. มีเศวตฉัตรสูง ๓ โยชน์. ที่แอกนั้นเทียมด้วยม้าอาชาไนย ๑,๐๐๐ ตัว. ประมาณแห่งอลังการที่เหลือ นับไม่ได้. ส่วนธงประจำราชรถนั้นสูง ๒๕๐ โยชน์. เสียงดีดสีตีเป่าของดนตรี ๕ ชนิด ที่ถูกลมพัด ย่อมเปล่งเสียง. เสียงรถ เสียงธงและเสียงม้าอาชาไนย ดังเป็นเสียงเดียวกันเหมือนเสียงอสุนีบาต ฯ ก็ ช้างทรงของท้าวสักกะชื่อว่า เอราวัณ สูง ๑๕๐ โยชน์, ช้างแม้นั้นเป็นเทพบุตร. เพราะธรรมดาว่าสัตว์เดรัจฉาน ไม่มีในเทวโลก. เพราะฉะนั้น ในเวลาที่ออกไปในอุทยานเพื่อจะเล่น เทพบุตรนั้นละอัตตภาพแล้วกลายเป็นช้างเอราวัณสูง ๑๕๐ โยชน์.

ช้างนั้น เนรมิตกระพองขึ้น ๓๓ กระพอง แต่ละกระพองมีประมาณครึ่งคาวุตโดยรอบ ตรงกลางกระพองเหล่านั้นทั้งหมด เนรมิตกระพองชื่อว่า สุทัศนะ ใหญ่ ๓๐ โยชน์ เพื่อท้าวสักกะ. บนกระพองนั้นมีมณฑปแก้วสูง ๑๒ โยชน์. ระหว่างมณฑปนั้นมีธงทำด้วยรัตนชาติ ๗ ชนิด สูง ๑ โยชน์ ประดับไว้. ท้ายมณฑปนั้น มีกังสดาลและตาข่ายกระดิ่งห้อยอยู่. เมื่อข่ายกระดิ่งถูกลมพัด เสียงย่อมเปล่งออกมาเหมือนเสียงทิพยสังคีต ซึ่งเจือด้วยเสียงเบญจดุริยางค์. ตรงกลางมณฑปได้ปูลาดบัลลังก์แก้วมณีสูง ๑ โยชน์ เพื่อท้าวสักกะ. พระองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์นั้น. บรรดากระพองทั้ง ๓๓ นั้น ช้างได้เนรมิตงา ๗ งา ที่กระพองแต่ละอัน บรรดางาเหล่านั้น งาอันหนึ่ง ๆ ยาว ๕๐ โยชน์ และแต่ละงามีสระโบกขรณีอยู่ ๗ สระ แต่ละสระมีกอบัว ๗ กอ แต่ละกอมี ๗ ดอก แต่ละดอกมี ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีเทพธิดาฟ้อนอยู่ ๗ นาง. ในที่ประมาณ ๕๐ โยชน์โดยรอบ มีมหรสพคือการฟ้อนรำที่งาช้างเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง สระโบกขรณีชื่อว่า **นันทา** กว้าง ๕๐ โยชน์. อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “กว้าง ๕๐๐ โยชน์”. อนึ่ง สวนจิตรลดากว้าง ๖๐ โยชน์, อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “กว้าง ๕๐๐ โยชน์”. สวนจิตรลดานั้น ประดับด้วยต้นไม้ทิพย์ ๑,๐๐๐ ชนิด, สวนนันทวันและสวนปารุสกวันก็เหมือนกัน. อนึ่ง ที่สวนนี้ ท้าวสักกะมีนางเทพอัปสรแวดล้อมลงสู่ถนนใหญ่ที่สร้างด้วยทอง กว้างถึง ๖๐ โยชน์ แล้วเล่นนักขัตฤกษ์ท่องเที่ยวไปในสวนนันทวันเป็นต้น. อนึ่ง ต้นโกวิฬาร์ที่ชื่อว่า ปาริฉัตตกะ มีบริเวณโดยรอบ ๑๐๐ โยชน์ ลำต้นประมาณ ๑๕ โยชน์ สูง ๑๐๐ โยชน์. ที่โคนต้นปาริฉัตตกะมีแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่มีสีเหมือนดอกชัยพฤกษ์ และดอกคำ ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๑๕ โยชน์. เมื่อท้าวสักกะประทับที่นั่งกายครึ่งหนึ่งก็จมลงไป เพราะบัณฑุกัมพลนั้นเป็นของอ่อน ในเวลาเสด็จลุกขึ้น ที่นั้นก็เต็มเหมือนเดิม ฯ

เทวสภาชื่อ **สุธรรมา** ยาวและกว้างด้านละ ๓๐๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๙๐๐ โยชน์ สูง ๕๐๐ โยชน์. บรรดารูปสัตว์ร้ายเป็นต้น ซึ่งอยู่ที่พื้นแก้วผลึกเสาและที่ต่อขื่อเป็นต้นของศาลานั้น ก็มีหม้อน้ำที่ทำด้วยแก้วมณีอยู่ด้วย. เสาสร้างด้วยทอง คอเสาและที่ต่อของเสาสร้างด้วยเงิน. รูปสัตว์ร้ายสร้างด้วยแก้วประพาฬ จันทันที่ปราศจากตา จมูก และหน้า สร้างด้วยรัตนะ ๗ อย่าง แผ่นอิฐและเครื่องมุงสร้างด้วยแก้วอินทนิล หลังคาทำด้วยทอง ช่อฟ้าทำด้วยเงิน. มีเถาวัลย์เถาหนึ่งชื่อว่า อัสสาวัชชี. ผ่านไปพันปี พวกเทวดาพากันไปยังที่อุปัฏฐากด้วยคิดว่า “เถาวัลย์จักผลิดอก”. เมื่อต้นปาริฉัตตกะผลิดอก พวกเทวดาพากันเข้าไปใกล้ๆ ปีละครั้ง. เทวดาเหล่านั้นมีใจยินดีอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ต้นปาริฉัตตกะนั้นมีใบสีเหลืองเป็นต้น. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดต้นโกวิฬาร์ชื่อปาริฉัตตกะ ของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีใบเหลือง, ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมมีใจยินดีอย่างยิ่ง”. พวกเทวดาพากันคิดว่า “บัดนี้ ต้นโกวิฬาร์ชื่อว่าปาริฉัตตกะใบเหลืองแล้ว อีกไม่นานนักใบจักร่วง ดอกจักบาน”. ก็ เมื่อต้นโกวิฬาร์ชื่อว่าปาริฉัตตกะนั้นบานแล้ว รัศมีอันยิ่งใหญ่ย่อมแผ่ไปตลอดที่ ๕๐๐ โยชน์, กลิ่นหอมย่อมลอยไปตามลมได้ ๑๐๐ โยชน์. เมื่อดอกปาริฉัตตกะบานแล้ว ไม่ต้องใช้ไม้สอยไม่ต้องขึ้นไปเก็บ หรือไม่ต้องเอื้อมมือไปเก็บ เพื่อ

ต้องการดอกไม้. **ลมชื่อว่ากันติกะ** ก่อตัวขึ้นแล้วพัดดอกไม้ให้หล่นจากขั้ว. **ลมชื่อว่าสัมปฏิจฉันนะ** ย่อมรองรับดอกไม้เหล่านั้น. **ลมชื่อว่าปเวสนะ** ย่อมพัดเข้าไปเทวสภาชื่อว่าสุธรรมา. **ลมชื่อว่าสัมมัชชนะ** ย่อมกวาดดอกไม้เก่าออกไป. **ลมชื่อว่าสันถรกะ** ย่อมจัดดอกไม้ให้เรียบร้อย ให้รวมกันเป็นกอง. ตรงกลางมีธรรมาสน์ตั้งอยู่. มีรัตนบัลลังก์สูง ๑ โยชน์. เหนือบัลลังก์นั้นกั้นด้วยเศวตฉัตรสูง ๓๐๐ โยชน์. ถัดจากธรรมาสน์นั้น เขาปูลาดอาสนะไว้เพื่อท้าวสักกะ ถัดมาปูลาดไว้เพื่อเทวดา ๓๒ องค์ ถัดมาอาสนะของเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เหล่าอื่นเป็นเหมือนดอกกรรณิการ์. พวกเทวดา ย่อมเข้าไปนั่งในเทวสภา. เกลียวเกสร พุ่งขึ้นจากดอกไม้แล้ว ตกลงจรดดอกกรรณิการ์ ทำอัตตภาพประมาณ ๓ คาวุตของเหล่าเทวดาให้เหมือนกับทาด้วยครั่ง. การละเล่นนั้น ของเทวดาเหล่านั้น ๔ เดือน จึงหมดไป. พึงทราบว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบว่า ภพดาวดึงส์ประกอบด้วยสมบัติเหล่านี้ โดยประการทั้งปวง ดังพรรณนามาฉะนี้”. เรื่องภพดาวดึงส์นี้ พึงทราบด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในคำว่า **อสุรภวนำ** นี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ :-

ในภพอสูรนั้น ผู้ใดไม่กล้าหาญ ไม่สะดุ้ง ไม่รุ่งเรืองเหมือนเทวดา เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อสูร. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาชื่อว่าสุระ (กล้าหาญ) ผู้ใดเป็นปฏิปักข์ต่อเทวดาเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่าอสูร. ได้ยินว่า ท้าวสักกะ เป็นมาณพชื่อว่ามฆะ ในอจลคาม ชักชวนบุรุษ ๓๓ คน (รวมทั้งตนเอง) บำเพ็ญคุณงามความดี บำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการให้บริบูรณ์ ตายแล้วมาเกิดในเทวโลกพร้อมกับบริวาร. ลำดับนั้น บุพพเทวดากล่าวว่า “เทพบุตรผู้มาใหม่ มาแล้ว พวกเราท่านทั้งหลาย จะทำการต้อนรับเทพบุตรเหล่านั้น” จึงน้อมนำฐานะอันเป็นทิพย์เข้าไปและเชื้อเชิญด้วยราชสมบัติครึ่งหนึ่ง. ท้าวสักกะไม่ทรงยินดีรับราชสมบัติครึ่งหนึ่งนั้น. ลำดับนั้น เทวดาผู้อยู่ก่อนคิดว่า “เราจักทำการต้อนรับเทพบุตรผู้มาใหม่” จึงจัดเตรียมน้ำดื่มอันมีรสหวานมาให้. น้ำดื่มชื่อคันธบาน ท่านเรียกว่า มธุ. ได้ยินว่า น้ำนั้นมีรสหวานอย่างยิ่งยวด เป็นที่ตั้งแห่งความเมา เป็นน้ำหวานอย่างพิเศษชนิดเดียว. ฝ่ายท้าวสักกะได้ให้สัญญาณกับบริวารของตนว่า “พวกเธออย่าดื่มน้ำหวาน แต่จงแสดงอาการเหมือนกับว่าดื่ม”. เทวดาเหล่านั้น ได้ทำตามสั่ง. เหล่าเทวดาผู้เป็นเจ้าถิ่น ดื่มน้ำหวานที่เขานำมาด้วยขันทอง ตามความต้องการแล้วก็เมา จึงนอนกลิ้งอยู่ที่แผ่นดินทองนั้น. ท้าวสักกะกล่าวว่า “พวกท่านจึงจับพวกขี้เมาโยนทิ้งไป” แล้วให้จับอสูรเหล่านั้นที่เท้าเหวี่ยงลงไปที่เชิงเขาสิเนรุ. ด้วยเดชแห่งบุญในกาลก่อนของท้าวสักกะ อสูรทั้งหมดก็ตกตามกันไปเช่นนั้นนั่นแล. อสูรเหล่านั้น ฟื้นขึ้นมาในขณะที่ตกลงไปท่ามกลางภูเขาสิเนรุ พากันกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย พวกเราพากันดื่มสุรา (จึงเป็นอย่างนี้)”. ตั้งแต่นั้นมา ชื่อว่าอสูรก็เกิดขึ้น. ลำดับนั้น ภพอสูร อันเป็นที่เกิดของฤดูอันมีกรรมเป็นปัจจัยของพวกเขาเหล่านั้น กว้างประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ งดงามด้วยต้นจิตรปาตลี อันเป็นเครื่องรองรับของต้นปาริฉัตตกะ ก็เกิดขึ้นใต้ภูเขาสิเนรุ. ท้าวสักกะตั้งกองอารักขาเพื่อไม่ให้อสูรเหล่านั้นกลับมาได้อีก. ดังคำที่ท่านกล่าวหมายไว้ว่า “อารักขา ๕ จำพวก คือ นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ ยักษ์ และท้าวมหาราชทั้ง ๔ ท้าวสักกะ ทรงตั้งไว้ระหว่างเมืองทั้งสอง. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ทวินฺนำ อยุชฺฌปุรานำ** ความว่า ระหว่างเมืองเทวดาและอสูรทั้งสอง ฯ

ได้ยินว่า เมืองทั้งสองได้ชื่อว่า **อยุชฌปุระ** เพราะไม่สามารถจะยึดเมืองของกันและกันได้ด้วยการรบ. แท้จริง ในกาลใด พวกอสูรมีกำลัง ในกาลนั้น เมื่อพวกเทวดาหนีเข้าเทวนครไป ปิดประตูไว้ อสูรตั้งแสน ก็ไม่สามารถทำอะไรได้. เมื่อใด พวกเทวดามีกำลัง เมื่อนั้น ครั้นพวกอสูรหนีเข้าไปปิดประตูอสูรนครไว้ ท้าวสักกะตั้งแสนองค์ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกัน. เมืองทั้งสองนี้ชื่อว่า อยุชฌปุระ ดังพรรณนามาฉะนี้. อารักขาที่ท้าวสักกะตั้งไว้ในที่ ๕ แห่งมีเมืองนาคเป็นต้นเหล่านั้น มีอยู่ระหว่างเมืองทั้งสองนั้น. ในคำเหล่านั้น นาคท่านกำหนดเอาด้วย **อุรคศัพท์.** นาคเหล่านั้นเวลาอยู่ในน้ำ ย่อมมีกำลังมาก. อารักขาของนาคเหล่านั้น จึงอยู่ที่ด่านแรกของภูเขาสิเนรุ. ครุฑท่านกำหนดเอาด้วย **กโรฏิศัพท์.** ได้ยินว่า ชื่อว่ากโรฏิ เป็นน้ำและอาหารของพวกครุฑ. เพราะเหตุนั้น พวกครุฑจึงได้ชื่ออย่างนั้น. อารักขาของพวกครุฑจึงมีในด่านที่ ๒. กุมภัณฑ์ท่านกำหนดเอาด้วย **ปยัสสปหารีศัพท์.** ได้ยินว่า กุมภัณฑ์เหล่านั้น ก็คือพวกทานพและรากษสนั่นเอง. พวกกุมภัณฑ์จึงอยู่รักษาด่านที่ ๓. ยักษ์ท่านกำหนดเอาด้วย **มัททนยุทธศัพท์.** ได้ยินว่า ยักษ์เหล่านั้น มีความประพฤติไม่เสมอกัน เป็นผู้ดุร้ายในเวลาทำสงคราม. พวกยักษ์จึงอยู่รักษาด่านที่ ๔. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ท่านกล่าวไว้ด้วยศัพท์ว่า **จตุโร จ มหตฺถา.** เพราะว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ท่านเรียกว่าเป็นผู้มีประโยชน์มาก ด้วยสามารถแห่งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ที่จะพึงได้ที่ข้างภูเขาสิเนรุ ที่ภูเขายุคนธรเป็นต้น และที่ทวีปใหญ่อันมีทวีปน้อย ๕๐๐ เป็นบริวาร. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ จึงรักษาที่ด้านที่ ๕. ก็ พวกอสูรเหล่านั้น เป็นเหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงส์ เพราะสมบัติ คือ อายุ วรรณะ ยศ และความยิ่งใหญ่. เพราะฉะนั้น อสูรเหล่านั้น จึงไม่รู้จักตนเองในระหว่าง เมื่อดอก(จิต)ปาตลีบาน จึงรู้ว่า “นี้ไม่ใช่เทพนคร ดอกปาริฉัตตกะ ย่อมบานในเทพนครนั้น, อนึ่ง ต้นจิตปาตลี นี้(ย่อมมีในที่นี้) พวกเราถูกท้าวสักกะแก่หลอกให้ดื่มสุราแล้วยึดเอาเทพนครของพวกเรา, พวกเราจะไปทำสงครามกับท้าวสักกะ” จึงขึ้นช้าง ม้า และรถศึก ถือเอาทอง เงิน แก้วมณีและแก้วมรกตเตรียมพร้อมที่จะรบ ล่นกลองรบของอสูร แหวกน้ำในมหาสมุทรให้เป็น ๒ ซีกแล้วจึงขึ้นไป. พวกอสูรเมื่อฝนตก ก็เริ่มทะยอยขึ้นภูเขาสิเนรุ เหมือนกับจอมปลวกที่ปลวกก่อขึ้น. ลำดับนั้น การรบกับพวกนาค จึงมีขึ้นเป็นครั้งแรก. ก็ ในการรบครั้งนั้น ผิวหรือหนังของใคร ไม่ขาดวิ่น. เลือดก็ไม่ไหล. ทั้งพวกอสูรและเทวดา ไม่สะดุ้งตกใจต่อกัน เหมือนการรบกันด้วยท่อนไม้ของเด็ก ๆ. พวกนาคแม้จะมีร้อยโกฏิ พันโกฏิ พากันมารบกับพวกอสูร บุกเข้าไปถึงเมืองอสูร จึงพากันกลับ. หากว่า พวกอสูรมีกำลังมาก. ครั้งนั้น พวกนาค ก็ถอยร่นไปร่วมรบกับพวกครุฑที่ด่านที่ ๒. ในเรื่องของครุฑเป็นต้นก็มีนัยนี้แหละ ฯ

ก็ ในกาลใดพวกอสูรทำลายด่านทั้ง ๕ ได้. ในกาลนั้น กำลังทั้ง ๕ ที่รวมกัน ก็หย่อนกำลัง. ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ พากันไปแจ้งต่อท้าวสักกะ. ท้าวสักกะ ได้ฟังคำของมหาราชทั้ง ๔ จึงขึ้นเวชยันต์ราชรถใหญ่ ๒๕๐ โยชน์ ออกรบเอง หรือว่าส่งเทพบุตรไปคนหนึ่ง. อนึ่ง ท้าวสักกะเสด็จออกไป (รบ) อย่างนี้แล้ว ขับไล่พวกอสูรที่ขึ้นมารบให้กลับลงไปในมหาสมุทรในวันเดียวเท่านั้น แล้วเนรมิตรูปเหมือนของตนตั้งไว้ที่ประตูทั้ง ๔. เพราะฉะนั้น พวกอสูรชนะนาคเป็นต้นแล้ว

บุกเข้ามาพบรูปเหมือนของพระอินทร์แล้วย่อมหนีไปด้วยคิดว่า “ท้าวสักกะออกมา (รบ). เมื่อสงครามกับเทวดากำลังดำเนินไปอย่างนี้ **อสุรินทราหู** ผู้เป็นหัวหน้าใหญ่ **ชื่อว่าเวปจิตติ** บัญชาการรบว่า “สหายทั้งหลาย ถ้าเทวดาทั้งหลายพ่ายแพ้ไป พวกท่านจงจับท้าวสักกะจอมเทวดา มัด ๕ แห่ง คือ มือทั้งสอง เท้าทั้งสองและคอ แล้วนำมาให้เรา”. ฝ่ายท้าวสักกะ ก็สั่งอย่างนั้นเหมือนกัน ฯ

ครั้งนั้นวันหนึ่ง เมื่อสงครามกำลังรบพุ่งกันอยู่ พวกอสูรพ่ายแพ้ พวกเทวดาจับจอมอสูรชื่อว่าเวปจิตติ แล้วมัดด้วยโซ่ของเทวดา ๕ แห่ง แล้วนำไปมอบให้ท้าวสักกะเทวราช. ที่ชื่อว่าโซ่ของเทวดา มองเห็นด้วยตา จับต้องด้วยกายได้ เหมือนเส้นใยมะพร้าวและใยแมงมุม. ใคร ๆ ไม่อาจใช้มีดหรือขวานตัดให้ขาดได้. แต่เทวดาเหล่านั้น สามารถมัดด้วยจิตและปล่อยด้วยจิต. ก็ อสูรเวปจิตติถูกมัดให้นั่งนิ่งๆ จึงด่าท้าวสักกะจอมเทวดา ด้วยผรุสวาจาอันเป็นของอสัตบุรุษ คือ ด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ ประการ คือ เจ้าเป็นโจร เป็นคนพาล, เป็นคนหลง, เป็นอูฐ, เป็นโค, เป็นลา, เป็นสัตว์นรก, เป็นสัตว์เดรัจฉาน, สุคติของท่านไม่มี ทุคติเท่านั้นเป็นที่หวังของท่าน. ท้าวเวปจิตติกล่าวคำด่ามากมายแล้วข่มขู่ (อีก) ว่า “เจ้าสักกะแก่ เจ้าจะไม่ชนะตลอดกาลหรอก เมื่อใด ชัยชนะเป็นของพวกอสูร เมื่อนั้น เรามัดท่านอย่างนี้แล้ว ให้นอนที่หน้าประตูภพอสูรแล้วจักโบย”. ฝ่ายท้าวสักกะได้รับชัยชนะแล้วไม่สนใจอสูรนั้น, บรรเทาความถือมั่นอย่างใหญ่อยู่เหนืออสูรนั้น เสด็จเข้าสู่เทวสภาสุธรรมาแล้วออกไป.

ลำดับนั้น มาตลีเทพบุตรคิดว่า “ทำไมหนอ ท้าวสักกะนี้ อดกลั้นต่อคำหยาบคายเหล่านี้ เพราะกลัว หรือว่าทรงประกอบด้วยอธิวาสนขันติ เมื่อจะทดลอง (ขันติของท้าวสักกะ) จึงกล่าวคาถานี้ว่า

> ข้าแต่ท้าวสักกะมฆวาน พระองค์สดับถ้อยคำหยาบคาย
> ต่อหน้าท้าวเวปจิตติ ยังอดทนได้ เพราะกลัว หรือเพราะไม่มี
> กำลังพระเจ้าข้า ฯ

ลำดับนั้น ท้าวสักกะเทวราช เมื่อจะทรงแสดงกำลังแห่งขันติของตน ได้ตรัสพระคาถาทั้งหลายเหล่านี้ว่า :-

> เราอดทนถ้อยคำของท้าวเวปจิตติได้ เพราะความกลัว
> หรือเพราะไม่มีกำลัง ก็หาไม่. วิญญูชนผู้เช่นเรา ไฉนจะโต้
> ตอบกับคนพาลเล่า. ผู้ใดแลเป็นผู้มีกำลัง เป็นผู้สงบอดกลั้น
> ต่อผู้ทุรพลได้ บัณฑิตเรียกผู้นั้นว่า มีความอดทนยิ่ง เขา
> ย่อมอดทนต่อคนทุรพลได้ตลอดกาล. เพราะความโกรธนั้น
> บาปจึงมีแก่ผู้โกรธตอบ ผู้ใดไม่โกรธตอบ ผู้นั้น ย่อมชนะ

> สงครามที่เอาชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วมีสติระงับใจได้ ผู้นั้น ชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือแก่ตนเองและผู้อื่น ฯ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ปฏิสยุชฺเช** แปลว่า พึงโต้กลับ. ท้าวสักกะ ครั้นพรรณนาถึงกำลังแห่งขันติของตนอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า “ดูกรเวปจิตติ ท่านจงสาบานต่อเราว่าจะไม่ก่อเหตุประทุษร้ายอีก”. ลำดับนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูร จึงกล่าวคาถานี้ว่า

> แนะท้าวสุชัมบดี บาปของคนพูดเท็จ บาปของคนที่ติเตียนพระอริยเจ้า, บาปของผู้ประทุษร้ายต่อมิตร, บาปของคนอกตัญญู จงตกแก่ผู้ประทุษร้ายต่อท่านเถิด ฯ

บรรดาบทเหล่านั้นบาทคาถาว่า **ยํ มุสา ภณโต ปาปํ** ท่านกล่าวหมายถึงบาปของพระเจ้าเจติยราช ในปฐมกัปนี้. บาทคาถาว่า **ปาปํ อริยุปวาทิโน** ได้แก่ บาปเหมือนกับบาปของนกโกกิลา. บาทคาถาว่า **มิตฺตทุโน จ ยํ ปาปํ** แปลว่า บาปของผู้มีจิตประทุษร้ายต่อพระมหาสัตว์ ในมหากัปปิชาดก. บาทคาถาว่า **ยํ ปาปํ อกตญฺญุโน** แปลว่า บาปของคนอกตัญญูเหมือนพระเทวทัต. ได้ยินว่า ในกัปนี้มีบาปใหญ่ ๆ อยู่ ๔ ชนิด ฯ

เมื่อท้าวเวปจิตติ กระทำการสาบานอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะก็ปล่อยตัวไป. อนึ่ง สงครามระหว่างเทวดาและอสูร ส่วนมากรบกันบนพื้นน้ำมหาสมุทร. ฤาษีจำนวนมาก ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ก่อนอาศัยอยู่ที่หลังมหาสมุทรข้างภูเขาจักรวาฬ ที่หาดทรายสีทองขลิบเงิน หรือที่บรรณศาลา. พวกอสูรต้องพ่ายแพ้หลายครั้งหลายหน หนีไปที่อาศรมของพวกฤาษี คิดว่า “ท้าวสักกะสมคบกับฤาษีเหล่านี้ ทำให้พวกเราพ่ายแพ้”. ถูกฤาษีทำให้โกรธจึงทำลายอาศรม หม้อน้ำ ที่จงกรม และบรรณศาลาเป็นต้น. พวกฤาษีเก็บผลไม้น้อยใหญ่มาจากป่า เห็นแล้วช่วยกันสร้างให้เหมือนเดิมด้วยความยากลำบาก. อสูรเหล่านั้นก็ยังทำลายเช่นนั้นบ่อย ๆ. ต่อมาพวกฤาษีได้ยินว่า “สงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดเข้ามาแล้ว” พากันคิดอย่างนี้ว่า าพวกเทวดาเป็นฝ่ายธรรมะ พวกอสูรเป็นฝ่ายอธรรม พวกอสูรผู้พ่ายแพ้ก่อภัยให้พวกเราเนืองๆ, ไฉนหนอพวกเราเข้าไปหา **อสุรินทราหูชื่อสมพร** แล้วจึงขออภัยทาน. ฤาษีเหล่านั้นเข้าไปหาอสุรินทราหูชื่อสมพรแล้ว กล่าวคาถาว่า

> พวกฤาษีมาขออภัยทานกะท่านท้าวสมพร การให้ภัยหรืออภัยทั้งสอง ท่านทำได้โดยแท้ ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภยทกฺขิณํ** ได้แก่ อภัยทาน. สองบทว่า **กามํ กโรหิ** แปลว่า ท่านจงทำสิ่งที่เราปรารถนาเถิด. บาทคาถาว่า **ภยสฺส อภยสฺส วา** ความว่า ภัยหรือให้อภัย ฯ

ท้าวสมพรกล่าวว่า

พวกฤาษีชั่วช้าคบหาท้าวสักกะไม่มีการอภัย, เราให้เฉพาะภัยเท่านั้นแก่พวกท่านที่ขออภัย ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุฏฺฐานํ** แปลว่า ผู้ประพฤติผิด ฯ

ลำดับนั้น ฤาษีเหล่านั้นเมื่อจะสาปจอมอสูรนั้น ได้กล่าวสองคาถาว่า

ท่านให้เฉพาะภัยเท่านั้นแก่พวกเราผู้ขออภัย พวกเราขอรับแต่อภัยอย่างเดียว, ส่วนภัยจงเป็นของท่านเถิด, บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น, คนทำดีย่อมได้ดี คนทำชั่วย่อมได้ชั่ว, ท่านหวานพืชลงไปไว้แล้วอย่างไร ท่านจักต้องเสวยผลของมัน ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปวตฺตํ** แปลว่า ให้ตั้งไว้ในนา. ฤาษีเหล่านั้น ครั้นสาปอสุรินทราหูชื่อสมพรอย่างนี้แล้ว ก็หายไปเบื้องหน้าอสูรนั้น ไปปรากฏตัวที่บรรณกุฏิริมฝั่งมหาสมุทร. เมื่อเป็นเช่นนั้น อสุรินทราหูชื่อสมพร ตั้งแต่ถูกพวกฤาษีสาปแล้ว ย่อมสะดุ้งกลัววันละ ๓ เวลา. จริงอยู่ อสุรินทราหูชื่อสมพรนั้น บริโภคอาหารเย็นแล้วจึงเข้านอน นอนหลับแล้วร้องส่งเสียงดังตื่นขึ้นเหมือนกับถูกหอกร้อยเล่มทิ่มแทง เพราะไม่สามารถจะหลับต่อได้ และเพราะถูกสัมผัสรอบด้าน. ภพอสูรกว้างใหญ่ตั้ง ๑,๐๐๐ โยชน์ ย่อมถึงการหวั่นไหวว่า “นี่อะไรกัน”. ลำดับนั้น พวกอสูรมาแล้วถามว่า “เป็นอย่างไร”. อสุรินทราหูชื่อสมพร ไม่ตอบ. แม้ขอครั้งที่ ๒ เป็นต้น ก็มีนัยเหมือนกัน ฯ

ดังนั้น เมื่อพวกอสูรปลอบว่า “มหาราช ท่านอย่ากลัวเลย” พระอาทิตย์ก็ขึ้น. ตั้งแต่นั้นมา จิตของอสูรนั้นเกิดความหวั่นไหวสั่นคลอนว่า เวปจิตติ (แปลว่าจิตหวั่นไหว) ฯ เพราะเหตุนั้น ชื่อเวปจิตติ จึงเกิดขึ้นแก่พวกอสุรินทราหูนั้นอีกชื่อหนึ่ง. อสูรทั้งหลาย มีท้าวมหาราชชื่อเวปจิตติเป็นต้น, ภพของอสูรเหล่านั้น ชื่อว่า อสูรภพ. ภพอสูรนั้น วัดทางยาวและกว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นวิมานของอสูร ประดับด้วยสวน อาราม สระโบกขรณี คาม นิคม และเมือง เป็นเช่นเดียวกับภพดาวดึงส์ ทั้งยังเกลื่อนกล่นไปด้วยทรายทองและทรายเงิน ตั้งอยู่ใต้พื้นภูเขาสิเนรุ. ภพอสูรตั้งอยู่ระหว่างภูเขา ๓ ยอด. อีกอย่างหนึ่ง เมืองของพวกอสูรตั้งอยู่บนหลังหาดทรายทอง ท่ามกลางภูเขา ๓ ยอด ใต้ภูเขาสิเนรุ. ดาวดึงส์ภพของท้าวสักกะจอมเทวดา อยู่บนภพของอสูรนั้น, ระหว่างเมืองทั้งสองนั้นมีระยะทางไกล ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์. เรื่องการแสดงภพอสูร พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

ภูเขาจักรวาฬ หยั่งลงไปในน้ำ ๘๒,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศก็เท่านั้นเหมือนกัน โลกธาตุหนึ่ง มีภูเขาสิเนรุเป็นศูนย์กลาง หยั่งลงในมหาสมุทร ๘๔,๐๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศ ก็เท่านั้น

เหมือนกัน, อนึ่ง ภูเขาสัตตบริภัณฑ์พร้อมทั้งมหาสมุทร พระจันทร์ พระอาทิตย์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ พร้อมทั้งต้นไม้ใหญ่ ภูเขาหิมพานต์ ตั้งแวดล้อม (ภูเขาสิเนรุ) ไว้โดยอาการเวียนรอบ. ในระหว่างนี้สูงจากพื้นดินนี้ ขึ้นไปมีเทวดาชั้น จาตุมมหาราชดำรงอยู่ในที่ประมาณ ๔๒,๐๐๐ โยชน์. สูงจากนี้ไปมีเทวดาชั้นดาวดึงส์ดำรงอยู่ในที่ ๘๔,๐๐๐ โยชน์. สูงจากภพดาวดึงส์ไปมีเทวดาชั้นยามาดำรงอยู่ในพื้นที่ ๘๔,๐๐๐ โยชน์. สูงจากนั้นไปมีเทวดาชั้นดุสิตดำรงอยู่ในที่ ๘๔,๐๐๐ โยชน์. สูงจากนั้นไปมีเทวดาชั้นนิมมานรดีดำรงอยู่ในที่ ๘๘,๐๐๐ โยชน์. สูงจากนั้นไปมีเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดีดำรงอยู่ในที่ ๘๒,๐๐๐ โยชน์. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ “จากโลกมนุษย์นี้ขึ้นไปถึงพรหมโลกสูงยิ่งนัก” ฯ

เหมือนบุรุษตั้งแผ่นหินประมาณเท่าเรือนยอดไว้ที่พรหมโลก แล้วกลิ้งให้ตกลงมาข้างล่าง. แผ่นหินนั้นตกลงมา ใช้เวลา ๔ เดือนจึงจะถึงพื้นดิน, ภิกษุทั้งหลาย เทวดาชั้นพรหมปาริสัชชา ชั้นพรหมปโรหิตา ชั้นมหาพรหม อยู่ไกลกว่าโลกนี้มาก. จริงอย่างนั้น เทวดาชั้นปริตตาภา อัปปมาณสุภา และอาภัสสรา อยู่ไกลเป็น ๒ เท่า จากชั้นมหาพรหม. จริงอย่างนั้น เทวดาชั้นปาริตตาภา อัปมาณสุภาและสุภกิณหา ก็ไกลเป็น ๒ เท่า จากชั้นอาภัสสรา. เทวดาชั้นเวหัปผลาและอสัญญีตาสัตว์ ไกลเป็น ๒ เท่าจากชั้นสุภกิณหา, ในพรหมโลกที่เหลือพึงคูณเป็น ๒ เท่า เช่นกัน”.

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> วิญญูชนผู้ฉลาดพึงทราบว่า “ตั้งแต่เทวโลกชั้น(ปรนิมมิต)วสวตีไปจนถึงพรหมโลกชั้นพรหมปาริสัชชะ วัดได้ ๑,๘๓๖,๐๐๐ โยชน์. ตั้งแต่พรหมโลกชั้น(พรหม)ปาริสัชชะไปถึงชั้นปริตตาภา วัดได้ ๒,๑๘๖,๔๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นปริตตาภาไปจนถึงชั้นปริตตสุภา วัดได้ ๒,๕๓๖,๘๐๐ โยชน์ ฯ

ตั้งแต่ชั้นปริตตสุภาไปจนถึงชั้นเวหัปผลา วัดได้ ๒,๘๘๗,๒๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นอวิหาไปจนถึงชั้นอตัปปาได้ ๓,๕๘๘,๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นอตัปปาไปจนถึงชั้นสุทัสสา วัดได้ ๓,๙๓๘,๔๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นสุทัสสาไปจนถึงชั้นสุทัสสี วัดได้ ๔,๒๘๘,๘๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นสุทัสสีไปจนถึงชั้นอกนิษฐา วัดได้ ๔,๖๐๐,๒๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นอกนิษฐาไปจนถึงรูปภูมิชั้นต้นได้ ๔,๙๘๙,๖๐๐ โยชน์. ตั้งแต่รูปภูมิชั้นต้นไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ ๒ ได้ ๕,๓๔๐,๐๐๐ โยชน์. ตั้งแต่ชั้นรูปภูมิชั้นที่ ๒ ไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ ๓ ได้ ๕,๖๖๐,๔๐๐ โยชน์. ตั้งแต่รูปภูมิชั้นที่ ๓ ไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ ๔ วัดได้ ๖,๐๔๐,๐๐๐ โยชน์ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พึงทราบว่า “ก้อนหินขนาดเท่าเรือนยอด ตั้งไว้ในสัพพภวัคคพรหม ถูกผลักให้ตกลงมา ใช้เวลา ๓ ปี ๒ ดือน ๘ วันและคืนกับอีก ๒๔ นาที[๒๙] จึงตกถึงพื้นดิน. ก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในสัพพภวัคคพรหม ถูกผลักให้ตกลงมาถึงอรูปภูมิที่ ๓ ชั้น

---

๒๙ *ศัพท์ว่า ฆฏี โดยทั่วไปแปลว่า หม้อน้ำ แต่ในที่นี้ใช้เป็นเครื่องนับเวลา หมายถึง นาที*

อากิญจัญญายตนะ ใช้เวลา ๔ เดือน ๕ วัน ๕๐ นาที. ก้อนหินขนาดใหญ่ตกลงมาจากชั้นสัพพภวัคคพรหมนั้นถึงอรูปภูมิที่ ๒ ใช้เวลา ๓ เดือน ๒๘ วัน ๓๓ นาที". บัณฑิตผู้รู้นัย พึงทราบดังนี้ว่า "ก็ ก้อนหินขนาดใหญ่ ตกจากสัพพภวัคคพรหมนั้น ถึงชั้นอรูปภูมิชั้นแรก ใช้เวลา ๓ เดือน ๒๑ วัน ๑๕ นาที, ก็ก้อนหินขนาดใหญ่ตกจากสัพพภวัคคพรหมนั้น ถึงชั้นอกนิษฐพรหมใช้เวลา ๓ เดือน ๑๓ วัน ๕๗ นาที. ก้อนหินที่ตกจากชั้นอกนิษฐพรหมนั้น ถึงชั้นสุทัสสีใช้เวลา ๓ เดือน ๖ วัน ๓๙ นาที. ก้อนหินที่ตกจากชั้นสุทัสสีนั้น ถึงชั้นสุทัสสาใช้เวลา ๒ เดือน ๑๙ ราตรี ๒๐ นาที. ก้อนหินที่ตกจากชั้นสุทัสสานั้น ถึงชั้นอตัปปาใช้เวลา ๒ เดือน ๒๒ วัน ๓ นาที. ก้อนหินที่ตกจากชั้นอตัปปานั้น ถึงชั้นอวิหาใช้เวลา ๒ เดือน ๑๔ วัน ๔๕ นาที. ก้อนหินที่ตกจากชั้นอวิหา ถึงชั้นเวหัปผลาใช้เวลา ๒ เดือน ๗ ราตรี ๒๗ นาที. แต่ที่ตกจากชั้นเวหัปผลานั้น ถึงชั้นตติยฌานภูมิ ใช้เวลา ๒ เดือน ๙ นาที". ก้อนหินที่ตกจากชั้นสัพพภวัคคพรหมนั้น ถึงชั้นทุติยฌานภูมิใช้เวลา ๔ เดือน, และถึงพื้นแผ่นดินใช้เวลา ๓ ปี ๒ เดือน ๘ วัน กับ ๒๔ นาที. บรรดาพรหมโลกเหล่านั้น ปฐมฌานภูมิ ๓ เหล่านี้ คือ พรหมปาริสัชชะ พรหมปโรหิตา และมหาพรหมาตั้งอยู่เสมอกัน. ไม่สูงกว่ากันเลย. ขึ้นชื่อว่าทุติฌานภูมิ ๓ เหล่านี้ คือ ปริตตาภา อัปปมานาภา อาภัสสรา ภูมิแม้เหล่านั้น ตั้งอยู่เสมอกัน. ตติยฌานภูมิ ๓ เหล่านี้ คือ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหา แม้ภูมิเหล่านั้น ก็ตั้งอยู่เสมอกัน. จตุตถฌานภูมิ ๒ เหล่านี้ คือ เวหัปผลา และอสัญญีสัตว์ (ก็ตั้งอยู่เสมอกัน), จิตของอสัญญีสัตว์นั้นไม่มี ไม่รับรู้อะไรเลย เปรียบเหมือนรูปปั้น และรูปปั้นนั้นก็เป็นรูปพรหมสูง ๑๒ โยชน์ ตั้งอยู่ที่พรหมวิมาน. ก็ ชื่อว่าพรหมชั้นสุทธาวาสมี ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น, พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า รูปพรหมตั้งลดหลั่นกันขึ้นไป . ชื่อว่าอรูปพรหมมี ๔ ชั้นตั้งลดหลั่นกันขึ้นไป, อรูปพรหม ๔ ชั้น อยู่สูงกว่าพรหมโลกทั้งหมด, รูปกายของอรูปพรหมเหล่านั้นแม้นิดหนึ่ง ก็ไม่มี จิตก็ตั้งอยู่บนพรหมวิมาน เป็นเหมือนกับน้ำมันที่ทาบาตร. บัณฑิตพึงทราบว่า "สูงขึ้นไปจากนั้นก็ไม่มีอะไรอื่นอีก เป็นอัชฎากาศไม่มีที่สิ้นสุด หาประมาณมิได้". พึงทราบการพรรณนาภวัคคพรหม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

นิรยกถา ว่าด้วยเรื่องนรก

เบื้องล่างชมพูทวีปนี้ มียมโลกนรกสูง ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ใต้ยมโลกนรกมีสัญชีวนรก ใต้สัญชีว-นรกมีกาลสุตนรก ใต้กาลสุตนรกมีสังฆาฎนรก ใต้สังฆาฎนรกมีโรรุวนรก ใต้โรรุวนรกมีมหาโรรุวนรก ใต้มหาโรรุวนรกมีอุปตาปนรก ใต้อุปตาปนรกมีมหาตาปนรก ใต้มหาตาปนรกมีมหาอเวจีนรกตั้งอยู่ตามลำดับ. มหานรกเหล่านี้มีอยู่ ๘ ขุม ทุก ๆ ขุมมีมุม ๔ มุม มีประตู ๔ ประตู มีพื้นเป็นเหล็ก ฝาเป็นเหล็ก มีฝาเหล็กครอบไว้ ข้างฝาแต่ละด้านสูงได้ ๑๐๐ โยชน์ ยาว ๑๐๐ โยชน์ หนา ๙๐๐ โยชน์. นรกเหล่านั้นทั้งหมดตั้งอยู่ตลอดกัป มีไฟลุกโพลงตลอดเวลา. อเวจีมหานรกมีขนาดได้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ส่วนสัญชีวนรกแต่ละประตูมี ๔ ขุม รวมเป็น ๑๖ ขุม จัดเป็นอุสทนรก. พึงทราบว่า อุสทนรก ๑๖ ขุม ตั้งล้อมสัญชีนรกอยู่. อุสทนรกจำนวนเท่านั้น (๘ ขุม) ตั้งล้อมมหานรกที่เหลืออยู่ เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็นนรก ๑๒๘ ขุม. รวมกับมหานรกอีกเป็น ๑๓๖ ขุม ฯ

ใต้ยมโลกลงไปอีกมีอเวจีมหานรกที่กว้างได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. จริงอยู่ เนื้อที่ภายในของอเวจีมหานรก ยาวและกว้างด้านละ ๙๐๐ โยชน์ พื้นดินโลหะ หลังคาโลหะ และฝาแต่ละด้าน หนาด้านละ ๙ โยชน์. เปลวไฟตั้งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันออกจับฝาด้านทิศตะวันตกทะลุฝานั้นไปข้างหน้าได้ ๑๐๐ โยชน์. แม้ในทิศที่เหลือก็นัยนี้แหละ. มหานรก ยาวและกว้าง ๓๑๘ โยชน์ ย่อมมีโดยที่สุด (ของเปลวไฟ) ดังพรรณนามาฉะนี้. นรกนั้นวัดโดยรอบได้ ๙๕๔ โยชน์. อนึ่ง เมื่อวัดโดยรอบรวมกันกับอุสทนรกเป็น ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ฯ

ถามว่า “เพราะเหตุไร นรกขุมนี้จึงชื่อว่าอเวจี”. แก้ว่า “ช่องท่านให้ชื่อวีจี”. ช่องว่างแห่งเปลวไฟหรือทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มีในนรกขุมนั้น เพราะฉะนั้น นรกขุมนั้นจึงชื่อว่า อเวจี. จริงอยู่ เปลวไฟตั้งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันออกของนรกนั้น เปลวไฟทั้งหมดนั้น พุ่งตรงไปได้ ๑๐๐ โยชน์ ทะลุฝาพุ่งไปข้างหน้าได้ ๑๐๐ โยชน์. ในทิศที่เหลือก็นัยนี้แหละ. ชื่อว่าอเวจี เพราะไม่มีช่องว่างให้เปลวไฟ, อนึ่ง ภายในอเวจีนรกนั้นในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์ พวกสัตว์หาช่องว่างไม่ได้เลยเหมือนผงดีบุกที่เขายัดเข้าไปเต็มทะนาน, แต่ไม่ควรกล่าวว่า “สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ในที่นี้หรือไม่มี”. ที่สุดไม่มีแก่สัตว์ทั้งหลายที่เดิน นอน หรือถูกไฟไหม้อยู่, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ ที่เดิน ยืน นั่งหรือนอนอยู่. นรกขุมนี้ ชื่อว่าอเวจี เพราะไม่มีที่ว่างสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา ๖ ดวง ไม่เกิดในกายทวาร. จิตที่ประกอบด้วยทุกข์เกิดขึ้นเพียงดวงเดียว. แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น ทุกข์เท่านั้นที่ไม่มีช่องว่างในนรกนี้ เพราะมีกำลังตามเผาไหม้สิ่งอื่นอยู่ภายนอก เปรียบเหมือนบุคคลวางหยดน้ำผึ้งไว้ปลายลิ้นแล้ว วางท่อนเหล็กแดงท่อนหนึ่งลงไป ท่อนเหล็กแดงนั่นแหละปรากฏเพราะมีกำลังตามเผาไหม้ สิ่งนอกนี้อยู่ภายนอก. นรกขุมนี้ ชื่อว่าอเวจี เพราะไม่มีช่องว่างแก่ทุกข์ ด้วยประการฉะนี้. อธิบายว่า “อเวจีมหานรกนี้ อยู่ใต้ชมพูทวีป” ฯ

อนึ่ง ในเรื่องนรกนี้ ที่ตั้งนรกแบ่งเป็น ๓๒ ขุม. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ประเภทของนรกสำหรับสัตว์ผู้ก่อกรรมชั่ว มีจำนวน ๓๒ ประเภท คือ สัญชีวนรก กาฬสุตตนรก สังฆาฎนรก

โรรุวนรก มหาโรรุวนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก อเวจีนรก มหานรก คูถนรก โลหกุมภีนรก สูลกนรก พลิสนรก อังคารนรก ปัพพตนรก โลหกนรก กัณฑกนรก สิมพลีปุพพนรก สิมพลีนรก อสิปัตตกนรก ขารนทีนรก เวตรณีนรก กรีสนทีนรก มุตตกนทีนรก รุธิรนรก นรเฉทนรก โลหพันธนรก สัตถนรก โลหปาการนรก และอันธนรก สิยนรก ขัณฑกนรก. ในเรื่องนรกนั้น มีนัยอื่นอีก. เพราะท่านกล่าวอุสสทนรก ๑๖ ขุมไว้ต่างหาก บัดนี้ ควรทำการแบ่งอุสสทนรกที่แวดล้อมมหานรก ๘ ขุม อยู่. บรรดานรกทั้งหมดนั้น ในทิศทั้ง ๔ ของมหานรกแต่ละขุม แต่ละอย่างมีอุสสทนรกล้อมรอบอยู่ ทิศละ ๔ ขุม รวมเป็นอุสสทนรก ๑๖ ขุม. อนึ่ง ตรงกลางของอุสสทนรกเหล่านั้น มีมหานรกอยู่ขุมหนึ่ง ปรากฏเหมือนเมืองที่รอบล้อมด้วยกำแพงสูง ๆ. อุสสทนรกเหล่านั้น ปรากฏเหมือนกำแพงอุทยานที่ตั้งล้อมรอบมหานรกนั้นไว้ ฯ

เหมือนที่ท่านกล่าวว่า “นรกแต่ละขุมมีอุสสทนรก ๔ ขุม (ล้อมรอบอยู่) คือ มิฬหกูปนรก กุกกุลนรก อสิปัตตวนนรก และอสิปัตตนทีนรก”. ก็ ในข้อนี้ อาจารย์บางท่าน กล่าวกุกกุลนรกทั้งปวงเป็นต้นว่า “กุกกุลนรก มิฬหกูปนรก อสิปัตตวนนรก และอสิปัตตนทีนรก”. พึงทราบว่า “ข้างหนึ่งของนรกเหล่านั้น ด้านนอกมหานรกเป็นกุกกุลนรก ถัดมาเป็นคูถนรก ถัดมาอีกเป็นอสิปัตตวนนรก ด้านนอกนั้นเป็นเวตรณีนรก”. ส่วนที่ข้างด้านหน้ามีมิฬหกูปนรก ด้านนอกนรกนั้นเป็นกุกกุลนรก ถัดมาเป็น อสิปัตตวนนรก ถัดมาเป็นเวตรณีนรก เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า เป็นลำดับของอุสสทนรก. ที่มุมทั้ง ๔ ภายนอกมหานรกมีภูเขาเหล็ก ๔ ลูก ชื่อ อุสสทะ ปริจเฉทะ และกากณิกะ. บรรดานรกเหล่านั้น สัตว์นรกมีหลายประเภท บางพวกมีปากเล็กเท่ารูเข็ม บางพวกประมาณเท่าคอช้าง, บางพวกประมาณเท่าลำเรือโทณิก. เมื่อสัตว์นรกออกมาจากมหานรก นายนิรยบาลจับที่มือและเท้าเป็นต้นแล้ว ใส่เข้าไปในคูถนรกนั้นอีก. นี้ เป็นความสังเขป ส่วนความพิสดารมีนัยดังที่กล่าวไว้ในอรรถกถาเนมิชาดก มหาวิบาก คติทีปนี. ในที่นี้ มีความแตกต่างกันดังนี้ ก็ภายนอกมหานรกทั้ง ๔ ทิศ เปลวไฟลุกไหม้พื้นที่ประมาณ ๔๐๐ โยชน์. กำแพงทั้ง ๔ ด้านของมหานรก หนา ๙ โยชน์. ที่ประมาณ ๕๔ โยชน์ เป็นสถานที่ถูกเปลวไฟไหม้คลุมกำแพงข้างฝาและหลังคา คือ พื้นเบื้องล่างนรกนั้นหนา ๙ โยชน์ และหลังคาโลหะอีก ๙ โยชน์. สถานที่ ๔๕๔ โยชน์เหล่านี้ ถูกเปลวไฟลุกไหม้ ทั้งภายในและภายนอกได้ ๓๐๐ โยชน์ ด้วยประการฉะนี้. นี้เป็นประมาณของมหานรกยกเว้นอุสสทนรก ฯ

พึงทราบว่า “พื้นที่ประมาณ ๗๕๔ โยชน์ (ถูกไฟไหม้)” รอบนอกอุสสทนรกนั้น มิฬหกูปนรกใหญ่ ๔๐๐ โยชน์. กุกกุลนรกใหญ่ด้านละ ๓๐๐ โยชน์ รวม ๔ ทิศ เป็น ๑,๒๐๐ โยชน์. รอบ ๆ อสิปัตตวนนรกวัดได้ ๔๐๐ โยชน์. เวตรณีนรกวัดได้ ๔๐๐ โยชน์เหมือนกัน. ที่ฝั่งทั้งสองข้างของเวตรณีนรก มีขุรคตปัตตนรก กว้างได้ ๒๐๐ โยชน์. พึงทราบว่า “อเวจีมหานรกวัดได้โดยรอบได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ คือ รวมกับอุสสทนรก ทั้งด้านยาวและกว้างได้ ๓,๓๕๔ โยชน์” ฯ

บรรดานรกนอกจากนี้ รอบ ๆ มหานรก ที่ถูกเปลวไฟลุกไหม้มี ๑๐๐ โยชน์ เท่ากัน นับรวมภายในมหานรกทั้งหมด. นรกรวมทั้งหมดได้ ๑๓๖ ขุม คือ มหานรก ๘ ขุม แต่ละขุมมี

อุสสทนรกอีก ๑๖ ขุม. บรรดานรก ๑๓๖ ขุมนี้ มียมโลกนรกเป็นต้นอยู่เบื้องบน. พญายมราชเป็นใหญ่ในนรก ๑๐ ขุม. ในนรกนั้น เวมานิกเปรต ชื่อว่ายม บางคราวเสวยทิพย์สมบัติอันมีวิมานทิพย์ต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์ และนางฟ้อนทิพย์, บางคราวครองความเป็นใหญ่ในนรกเสวยผลกรรม, แต่เวมานิกเปรตนั้น ไม่ได้มีตัวตนเดียวเท่านั้น. ที่ประตูนรกทั้ง ๔ ทิศ มีคนอยู่ ๔ คน. อนึ่ง ยมบาลเหล่านั้นมีอำมาตย์ **ชื่อสิริคุต** คอยบอกผลกรรมอันสมควรแก่โทษของสัตว์เหล่านั้น ที่เขียนไว้ในใบลาน แล้วสั่งนายนิรยบาลว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงนำสัตว์เหล่านี้ไปลงโทษตามสมควรแก่ผลกรรมเถิด”. ลำดับนั้น นายนิรยบาล ครั้นฟังคำของอำมาตย์เหล่านั้น แล้วก็นำสัตว์นรกไปโยนลงในนรก. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “นายนิรยบาลทั้งหลายไม่มี กรรมนั่นแหละประดุจดังเครื่องจักรย่อมลงโทษสัตว์”. พระเถระผู้ทรงอภิธรรมอีกพวกหนึ่งมีความเห็นเป็นอย่างอื่น ฯ

ถามว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น โดยปรมัตถ์คือความหมายที่แท้จริงแล้ว นายนิรยบาลมีจริงหรือ”. แก้ว่า “ใช่แน่นอน โดยปรมัตถ์คือความหมายที่แท้จริงแล้ว นายนิรยบาลมีอยู่ เปรียบเหมือนผู้พิจารณาคุณและโทษในโลกนี้ ย่อมให้คุณให้โทษตามสมควรแก่คุณและโทษ”. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เหมือนนายนิรยบาลกำหนดกรรม แล้วให้สัตว์เสวยผลอันสมควรแก่กรรม”. อนึ่ง คนเหล่าใด เว้นกรรมแล้วปรารถนานายนิรยบาล, คนเหล่านั้นอันบุคคลควรกล่าวถึงเหมือนกัน. คืออย่างไร. คือ นายนิรยบาลเหล่าใดที่ท่านกล่าวไว้โดยปรมัตถ์คือความหมายที่แท้จริง (ว่ามีอยู่จริง) นายนิรยบาลเหล่านั้น ตนเองเกิดแล้วเพราะกรรมอะไร หรือเพราะอาศัยปัจจัยอะไร. อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “นายนิรยบาลเหล่านั้นเกิดขึ้นเองต่างหาก เพราะไม่มีผู้กระทำที่ ๓”. ชนเหล่าใดไม่ปรารถนาความมีอยู่แห่งกรรมปัจจัย, ชนเหล่านั้นไม่พึงปรารถนาความไม่มีแห่งจิตปัจจัยและอาหารปัจจัยเช่นกัน ย่อมเสวยผลแห่งกรรมปัจจัย เพราะท่านกล่าวไว้ว่า “ในนรกนั้นไม่มีจิตปัจจัยและอาหารปัจจัย”. ปัจจัยอย่างหนึ่งที่ให้ภพดำรงอยู่ได้ โดยการใส่กรรมปัจจัย จิตปัจจัยและอาหารปัจจัยเข้าไป ดังพรรณนามาฉะนี้. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “นายนิรยบาลที่เกิดขึ้นเพราะฤดูเป็นปัจจัยเป็นผู้ทำความทุกข์นานัปการแก่สัตว์นรก”. บางพวกกล่าวว่า “นายนิรยบาลพึงเป็นผู้มีจิตไม่เอนเอียงต่อสัตว์นรกเหล่านั้น, เมื่อเป็นเช่นนั้น นายนิรยบาลจะเป็นผู้มีจิต (เอนเอียงได้อย่างไร) เพราะเหตุไร พระเถระผู้มีวาทะอย่างนี้จึงไม่กล่าวว่า “นายนิรยบาลทั้งหลายปรารถนาผู้สร้างที่อยู่ทั่วโลก (ต้องการ) เกิดที่ภูเขาจักรวาฬ มหาสมุทร ภูเขากุละ ภูเขาพระเมรุ เวชยันตปราสาท เรือนยอดและวิมานเป็นต้น”. หากว่าอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “พวกนายนิรยบาลเหล่านั้นต้องการความเป็นใหญ่อย่างไรจึงปฏิเสธจักรวาฬเป็นต้นนั้น”. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “พวกนายนิรยบาลผู้ปรารถนาความเป็นใหญ่เป็นต้น แม้กล่าวอยู่ เนรมิตสิ่งของมีน้ำอ้อยงบ หอก หลาวและโตมรเป็นต้นอันเป็นอุปกรณ์ในการให้ความสุขและความทุกข์ แก่เหล่าสัตว์ตามสมควรแก่กุศลกรรมและอกุศลกรรม พร้อมกับต้นไม้ ภูเขา ทะเล เมือง วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ การฟ้อน การขับ กลิ่นหอม ดอกไม้ เครื่องลูบไล้ สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉานและเปรตทั้งหลาย แล้วประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ในความสุขและความทุกข์ตามสมควรแก่คุณและโทษ”. พระเถระเหล่านี้ย่อมกล่าวว่า “นายนิรยบาลเป็นต้น ย่อมให้สุขและทุกข์อันสมควร

แก่กรรม แก่เหล่าสัตว์ในนรกเป็นต้น". เพราะฉะนั้น พวกเราจึงมองไม่เห็นวาทะเหล่านี้ว่าต่างกัน. อีกอย่างหนึ่ง ท่านย่อมกล่าวว่า "สัตว์นรกทั้งหลาย ถูกนายนิรยบาลทั้งหลาย ก่อทุกข์นานัปการให้ในนรก", ใครสร้างนรก กำแพงนรกหนา ๙ โยชน์ ทำด้วยโลหะ มีหลาวเหล็ก ภูเขาเหล็ก พื้นเหล็ก และหลังคาเหล็ก ดังนั้น อุปกรณ์ในนรกเป็นจำนวนมาก จึงเกิดขึ้นเพราะผลแห่งกรรมของเหล่าสัตว์, อุปกรณ์แม้นั้น พึงเป็นผู้ทำ(การทรมาน)สัตว์เหล่านั้น. พระเถระทั้งหลายกล่าวโดยสำคัญว่า "จิตที่ถูกประทุษร้ายด้วยโทษนานัปการ เหมาะสมแก่การกำหนดผลกรรมจะติดตามผู้กระทำ". ทีนั้น นายนิรยบาลจับแขนสัตว์นรกแล้วโยนลงไปในนรก เพราะอกุศลกรรมเป็นเครื่องหมาย. ครั้งนั้น สัญชีวนรกอยู่สูงกว่านรกทุกขุม ภายนอกสัญชีวนรกนั้นมีอุสสทนรก ๑๖ ขุม ในทิศทั้ง ๔ ภายนอกอุสสทนรกนั้น แต่ละทิศ มียมโลกนรกทิศละ ๑๐ ขุม. ในทิศทั้ง ๔ โดยรอบสัญชีวนรก มีที่สำหรับพิจารณาของพระยายมราชทั้ง ๔ ตามที่ท่านกล่าวไว้ข้างต้นอยู่ ๔๐ แห่ง ฯ

ถามว่า "ยมโลกนรกเป็นอย่างไร คือ ยมโลกนรกมี ๑๐ ขุมเหล่านี้ คือ โลหกุมภี สิมพลีวัน อสินขะ ตัมโพทกะ อโยคุละ อยปัพพตา ถุสนที สีตนที สุนขนรก และยันตปาสาณนรก. ในนรก ๑๐ ขุมเหล่านี้ พระยายมราชทั้ง ๔ ครองความเป็นใหญ่ในทิศทั้ง ๔. คำนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในเทวทัตสูตร. ไม่พึงเห็นว่า "ก็ นรกเหล่านี้แปรผันไปจริง ถึงกระนั้นก็มีอยู่เพียงเท่านี้แหละ". ท่านแสดงมหานรก ๘ ขุม ไว้พร้อมกับอุสสทนรก ดังพรรณนามาฉะนี้ เพราะไม่มีนรกอื่น ๆ ฯ

ถามว่า "นรกอื่น คือ นรกขุมไหน". แก้ว่า "ในระหว่างจักรวาฬทั้ง ๓ มีโลกันตริกนรกอยู่ขุมหนึ่ง. โลกันตริกนรกนั้น เป็นเหมือนที่ว่าง ตรงกลางของจักรที่มีสัณฐานเหมือนเกวียนทั้ง ๓ แห่ง ตั้งถึงกันหรือจรดกัน. อนึ่ง โลกันตริกนรกนั้น วัดได้ประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์. ในโลกันตริกนรกนั้น ไม่มีแสงสว่างของพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีแต่ความมืดตลอดกาล ภายใต้ก็ไม่มีพื้นดิน. เมื่อเป็นเช่นนั้นโลกธาตุทั้ง ๓ มีช่องอยู่ในระหว่าง จึงชื่อว่า **โลกันตริกนรก.** ในระหว่างจักรวาฬทั้ง ๓ นั้น มีโลกันตริกนรกอยู่แห่งละขุม. นรกนั้นเปิดตลอดกาล ทั้งข้างล่างและข้างบน ไม่มีใครปิดได้. เหมือนอย่างว่า แผ่นดินที่รองน้ำอยู่เบื้องล่าง ไม่มีเลย, สัตว์นรกในโลกันตริกนรกก็ไม่สำรวม ฉันใด ไม่มีการสำรวม ไม่มีการปกปิด เพราะไม่มีเทพ วิมานอยู่เบื้องบนเหมือนในจักรวาฬ ฉันนั้น. สัตว์นรกประกอบไปด้วยความมืดที่สามารถห้ามการเกิดขึ้นของจักขุวิญญาณ. ได้ยินว่า ในโลกันตริกนรกนั้น จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะไม่มีแสงสว่าง. พระจันทร์และพระอาทิตย์แม้สามารถส่องสว่างพร้อมกันในทวีปทั้ง ๓ ได้ ก็ส่องแสงสว่างในโลกันตริกนรกนั้นไม่ได้. จริงอยู่ พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น เปิดช่องในอากาศประมาณเสมอกับยอดภูเขายุคนธรจึงเปิดช่องตรงกลางภูเขาจักรวาฬ. ส่วนโลกันตริกนรก อยู่เลยภูเขาจักรวาฬไป. เพราะฉะนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น จึงไม่ส่องแสงสว่างในโลกันตริกนรกนั้น หรือจักขุวิญญาณ จึงไม่เกิดขึ้น ฯ

จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในเวลาที่แสงสว่างเกิดขึ้นในขณะที่พระโพธิสัตว์ผู้จะเป็นสัพพัญญูถือปฏิสนธิ. ได้ยินว่า สัตว์แม้เหล่าอื่นย่อมกล่าวกันว่า "ในที่นี้ มีสัตว์อุบัติขึ้น" ย่อมมองเห็นกันใน

วันนั้น. อนึ่ง แสงสว่างนี้ ย่อมไม่ดำรงอยู่แม้ชั่วขณะดื่มข้าวยาคูและน้ำปานะอึกหนึ่ง. เมื่อสัตว์เหล่านั้นสนทนากันอยู่ว่า "นี้อะไร" นางอัปสรเปล่งแสงแล้วก็หายไป เหมือนสายฟ้าที่เปล่งแสงขณะกระทบกัน. ถามว่า "สัตว์พวกนี้ทำกรรมอะไรไว้จึงมาเกิดในโลกันตริกนรกนี้". แก้ว่า "สัตว์เหล่านั้น ทำทารุณกรรมอย่างหนักต่อบิดามารดา สมณะชีพราหมณ์ ผู้ตั้งอยู่ในธรรม แล้วเบียดเบียนโดยประการอื่นเช่นนั้นอีกทุก ๆ วัน หรือกระทำกรรมหนักมีการฆ่าสัตว์เป็นต้นแล้ว เกิดในโลกันตริกนรกนั้น เหมือนพระเจ้าอภัยโจรนาคเป็นต้นในตามพปัณณิทวีป". อัตตภาพของสัตว์เหล่านั้นมีประมาณ ๓ คาวุต. เล็บยาวเหมือนเล็บค้างคาว. สัตว์เหล่านั้นใช้เล็บจิกเชิงเขาจักรวาฬ เหมือนค้างคาวจิกต้นไม้. ในเวลาที่สัตว์เหล่านั้นพบกันพอระยะได้หัตถบาส[๓๐] สำคัญว่า "เราได้อาหารแล้ว" กระโดดตะครุบเพื่อจะกินแล้ว ตกลงไปในน้ำรองแผ่นดิน สลายไปในน้ำ เหมือนผลไม้แก่หล่นลงเมื่อถูกลมพัด. อนึ่ง สัตว์เหล่านั้นพอตกลงไปเท่านั้น ก็ย่อยยับทันทีเหมือนเอาแป้งโยนลงไปในน้ำด่าง เพราะน้ำนั้นเย็นยิ่งนัก และเพราะเป็นของร้อนและเผาไหม้ได้. จริงอยู่ ความเป็นน้ำด่างอย่างเดียว หมายถึงความเย็นอย่างยิ่ง. อนึ่ง น้ำรองกัปนั้นเป็นน้ำที่ทำความสมบูรณ์เท่านั้น และน้ำรองแผ่นดินที่เป็นไปแล้ว ไม่ควรเป็นน้ำด่าง เหมือนกับน้ำกัปให้พินาศ. เมื่อเป็นเช่นนั้น แม้แผ่นดินก็พึงย่อยยับไป. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า "การที่น้ำนั้น เป็นน้ำด่างในครั้งนั้น ย่อมมีแก่เปรตเหล่านั้น เพราะกำลังบาปกรรม เหมือนการที่น้ำตามปกติกลายเป็นน้ำด่างในครั้งก่อน". เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ย่อมย่อยยับไปเหมือนกับก้อนแป้งอันบุคคลใส่ในน้ำอันเป็นกรดอย่างยิ่ง". พึงทราบว่า นี้ เป็นเรื่องโลกันตริกนรก ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

แม้นรกขุมอื่นก็มีอยู่ คือ ในที่ประมาณ ๑ โยชน์ ใต้พื้นชมพูทวีปนี้มีโลหกุมภีนรก ยาวกว้างและลึกประมาณ ๖๐ โยชน์ ตั้งอยู่. ในนรกนั้น ที่เล่นของพวกนาคมีห้วงน้ำใหญ่ น้ำใสสะอาดมีท่าขึ้นลงสะดวกเป็นรมณียสถาน มีปลาและเต่ามาก และมีต้นไม้ดอกไม้ประมาณเท่าล้อรถผลิบานอยู่. ต่อจากนั้นมีแม่น้ำชื่อ ตโปทา มีน้ำร้อนไหลไม่สะดวกอยู่.ถามว่า "เพราะเหตุไรแม่น้ำสายนี้จึงเป็นเช่นนี้". แก้ว่า "ได้ยินว่า มีเมืองเปรตอันยิ่งใหญ่แวดล้อมกรุงราชคฤห์ไว้. ที่กรุงราชคฤห์นั้น แม่น้ำตโปทา ไหลมาระหว่างมหาโลหกุมภีนรกทั้งสอง. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **กุฏฺฐิตา สนฺทติ** (ไหลไม่สะดวก). พึงทราบว่า นี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับนรก ฯ

---

๓๐ *ระยะห่างกันไม่เกินศอกหนึ่ง*

เปตวิสยกถา ว่าด้วยเรื่องเปรตวิสัย

ต่อจากนี้ไป พึงทราบเรื่องของเปรต. เปรตวิสัยชื่อ **วิชัมหตะ** มีอยู่ในหิมวันตประเทศข้างบนนรกทั้งหลายที่กล่าวถึงแล้วในครั้งก่อนๆ. ที่เมืองนั้น เปรตผู้มีฤทธิ์มาก ย่อมปกครองเปรตทั้งหมด. ในบรรดาเปรตเหล่านั้น เปรตมี ๑๒ ตระกูล คือ **วันตาสาเปรต กุณปาขาทาเปรต คูถขาทาเปรต อัคคิชาลมุขาเปรต สุจิมุขาเปรต ตัณหาชิตาเปรต สุนิชฌามกเปรต สัตถัง-คาเปรต ปัพพตังคาเปรต อชตรังคาเปรต เวมานิกเปรต และมหิทธิกาเปรต** เพราะฉะนั้น ในมนุษย์โลกนี้ มีตระกูลเปรตปรากฏ ๑๒ ตระกูลเท่านี้. บรรดาเปรตเหล่านั้น เปรตที่บริโภคน้ำลาย น้ำมูก เหงื่อและของสกปรกที่เขาคายทิ้งไป เปรตเหล่านั้น ชื่อว่าวันตาสาเปรต. เปรตที่บริโภคมนุษย์ ช้าง ม้า โค และกระบือเป็นต้น ที่เขาทิ้งแล้ว ชื่อว่ากุณปเปรต. เปรตที่กินอุจจาระและปัสสาวะเป็นต้นที่เขาทิ้งแล้ว ชื่อว่าคูถเปรต. เปรตที่ถูกเปลวไฟลุกไหม้ริมฝีปากและช่องปากทั้งคืนทั้งวัน ชื่อว่าอัคคิชาลมุขเปรต. เปรตที่มีท้องหยาบ คอยาว ปากเท่ารูเข็ม เวลาได้อาหารมาก็ไม่สามารถกลืนกินทางปากได้ เพราะช่องปากเล็กยิ่งนักจึงกรอกเข้าทางช่องหูแทน, ไม่รู้รสชาติอะไรเลย, เปรตที่ไปถึงน้ำมีบ่อน้ำและสระเป็นต้นด้วยตนเอง, เห็นกองหนอน สิ่งไม่สะอาด คูถ มูตรและของหยาบแม้ทั้งหมดด้วยตนเอง ชื่อว่าตัณหาชิตาเปรต. เปรตที่มีรูปร่างถูกไฟไหม้ เปลือยกาย สีข้างห่าง เหม็น มีมือหงิกงอ และเท้าเขยก มีขาเป๋ออกข้าง ตาพิการ หน้ามีขน หิวกระหาย ลำตัวเล็ก เปรตเหล่านั้นชื่อว่าสุนิชฌามเปรต. อนึ่ง เปรตที่จิกอวัยวะน้อยใหญ่ของตนด้วยเล็บอันยาว เหมือนปลายอาวุธและเหมือนเบ็ด แล้วเคี้ยวกินเลือดและเนื้อ เสวยทุกข์เนือง ๆ เปรตเหล่านั้น ชื่อว่าสัตถังคาเปรต. เปรตที่มีรูปร่างเหมือนภูเขาถูกไฟไหม้ตามลำตัว เสวยทุกข์นานาชนิด เปรตเหล่านั้นชื่อว่า ปัพพตังคเปรต. เปรตที่ท่องเที่ยวไปในราตรีรูปร่างคล้ายคนปัจจุบัน มีแต่ศีรษะหรือก้อนเนื้อที่เปลวไฟลุกโพลง กลางวันเสวยทุกข์นานาชนิด เปรตเหล่านั้น ชื่อว่าอชตรังคาเปรต. เปรตที่เป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นผู้ทุศีล ทำบุญทั้งหลายมีการให้ทานเป็นต้น, วิมานเกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้น, พวกเขาเสวยทิพย์สมบัติอันเหมาะสมกับบุญของตนในทิพย์ วิมานครึ่งเดือน หรือเสวยทิพย์สมบัติอันสมควรแก่การทุศีลของตนอีกครึ่งเดือน เปรตเหล่านั้น ชื่อว่าเวมานิกเปรต. เปรตที่เกิดจากผลกรรม ประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์เป็นใหญ่กว่าเปรตทั้งหมด มีรูปร่างสูง ปรากฏเหมือนสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ แต่ไม่ได้กินอาหาร เปรตเหล่านั้น ชื่อว่า มหิทธิกาเปรต. เปรตทั้งหลาย ถึงบางครั้งได้กินข้าวและน้ำเป็นต้นก็ไม่อาจจะบริโภค ย่อมเสวยทุกข์อย่างยิ่ง. กรรมหรือผลกรรมของเปรตเหล่านั้นจะไม่กล่าวไว้ในที่นี้ ส่วนความพิสดาร มีนัยตามที่กล่าวแล้วในคติทีปนี. พึงทราบว่า “ท่านกล่าวโดยยึดเอาเรื่องที่กล่าวไว้ (ในครั้งก่อน) เป็นหลัก” ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พวกเปรตชนิดอื่นก็มีอยู่อีก. จริงอย่างนั้น เปรตมีหลายจำพวกอย่างนี้ คือ เปรตมีขนสะอาด มีขนแข็ง มีเล็บยาว มีเท้าเดียว มีหลายเท้า มีมือเดียว มีหลายมือ มีตาเดียว มีหลายตา มีจมูกเน่าข้างเดียว และมีจมูกเน่าสองข้าง. ความสังเขปในที่นี้มีดังนี้. เปรตทั้งหลาย

ย่อมมีในโลกหน้า เพราะตัณหาความตระหนี่และโทสะ, และเปรตเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นโภคทรัพย์ เพราะสิ้นบุญ. เพราะฉะนั้น มนุษย์เมื่อปรารถนาความสุข พึงเว้นอกุศลมีตัณหาเป็นต้นนั้นเสีย. พระมุนีเจ้ากล่าวถึงทุกขบท พหุบาป และผลกรรมหลายอย่างในคติของเปรต และพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสถึงฝูงชนที่ข้าพเจ้าละทิ้งแล้ว ด้วยประการฉะนี้. พึงทราบว่า นี้ เป็นเรื่องเปรตวิสัย ฯ

ต่อจากนี้ไปพึงทราบว่าเป็นการจำแนกของอสูร. ที่พื้นใต้ภูเขาสิเนรุ มีไหล่เขาวัดได้โดยรอบ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ตั้งแต่ภายใต้จนถึงเชิงภูเขาภายนอก ภายในเมืองอสูรทั้ง ๔, ไหล่เขาแต่ละลูก วัดโดยรอบตั้งแต่ด้านในมหาสมุทรได้ ๑๒๔,๐๐๐ โยชน์ และที่ไหล่เขาทั้ง ๔ อันเป็นที่อยู่ของอสูร วัดโดยรอบได้ ๔๙๖,๐๐๐ โยชน์ ตรงกลางไหล่เขาทั้ง ๔ มีเมืองอสูรอยู่ ๔ เมือง แวดล้อมด้วยกำแพงทอง. แต่ละเมืองมีประตู ๑,๐๐๐ ประตู ภายนอกแวดล้อมไปด้วยคู ต้นตาลและราวป่าทั้งหลาย ภายนอกคู ต้นตาล และราวป่าออกมา มีอุทยานและสระโบกขรณีที่ดารดาษไปด้วยไม้ดอกและไม้ผล. ธิดาของอสูร ย่อมเที่ยวเล่นด้วยเรือที่มีลวดลายงดงามในสระโบกขรณีนั้น. โภคทรัพย์ของอสูรมีอยู่บริบูรณ์ในอุทยานและสระโบกขรณี. ภายนอกอุทยานและสระโบกขรณีนั้น มีบ้าน นิคม และชนบทของอสูรอยู่ทั้ง ๔ ทิศ. ภายนอกบ้านนิคมและชนบทนั้น ที่สุดชายแดน เป็นน้ำทะเล (มหาสมุทร). ตรงกลางเมืองอสูรทั้ง ๔ มีต้นไม้ชื่อ จิตตปาตลี. จอมอสูรเมื่อจะนั่งใต้ต้นไม้นั้น ย่อมตั้งแผ่นหิน ๔ แผ่นอันน่าอภิรมย์ มีประมาณ ๓๐ โยชน์ไว้ ทั้ง ๔ ทิศ ในสภาของตน. จอมอสูรทั้ง ๔ ครั้นนั่งบนแผ่นหินทั้ง ๔ แผ่นนั้นแล้ว ย่อมพิจารณาในสภาของตน. พึงทราบว่า “จอมอสูรทั้ง ๔ ตน มี เวปจิตติเป็นต้น เมื่อครองราชย์ในเมืองทั้ง ๔ ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนืออสูรผู้มีศักดิ์ใหญ่ทั้งหมด จนถึงพวกอสูรกาย ผู้ทานน้ำข้าว(อสูรปลายแถว)ตลอดกาล”. อนึ่ง สัตว์ตนใดชั่วร้าย เป็นทรชน มีมายาเป็นเนืองนิตย์ เป็นคนหลอกลวง แม้ให้ทานแล้ว สัตว์นั้นมีอิสระต่ออสูรทั้งหลายในปรโลก. อสูรทั้งหมดมีสุขเสมอกับโภคสมบัติของเทวดา, เสวยทุกข์สาหัส มีรูปร่างน่ากลัวในการประกอบคุณงามความดี มีหวังไปทุคติ อาศัยอยู่ใกล้ภูเขาพระเมรุตลอดกาล. นี้เป็นการจำแนกอธิบายเรื่องอสูร ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

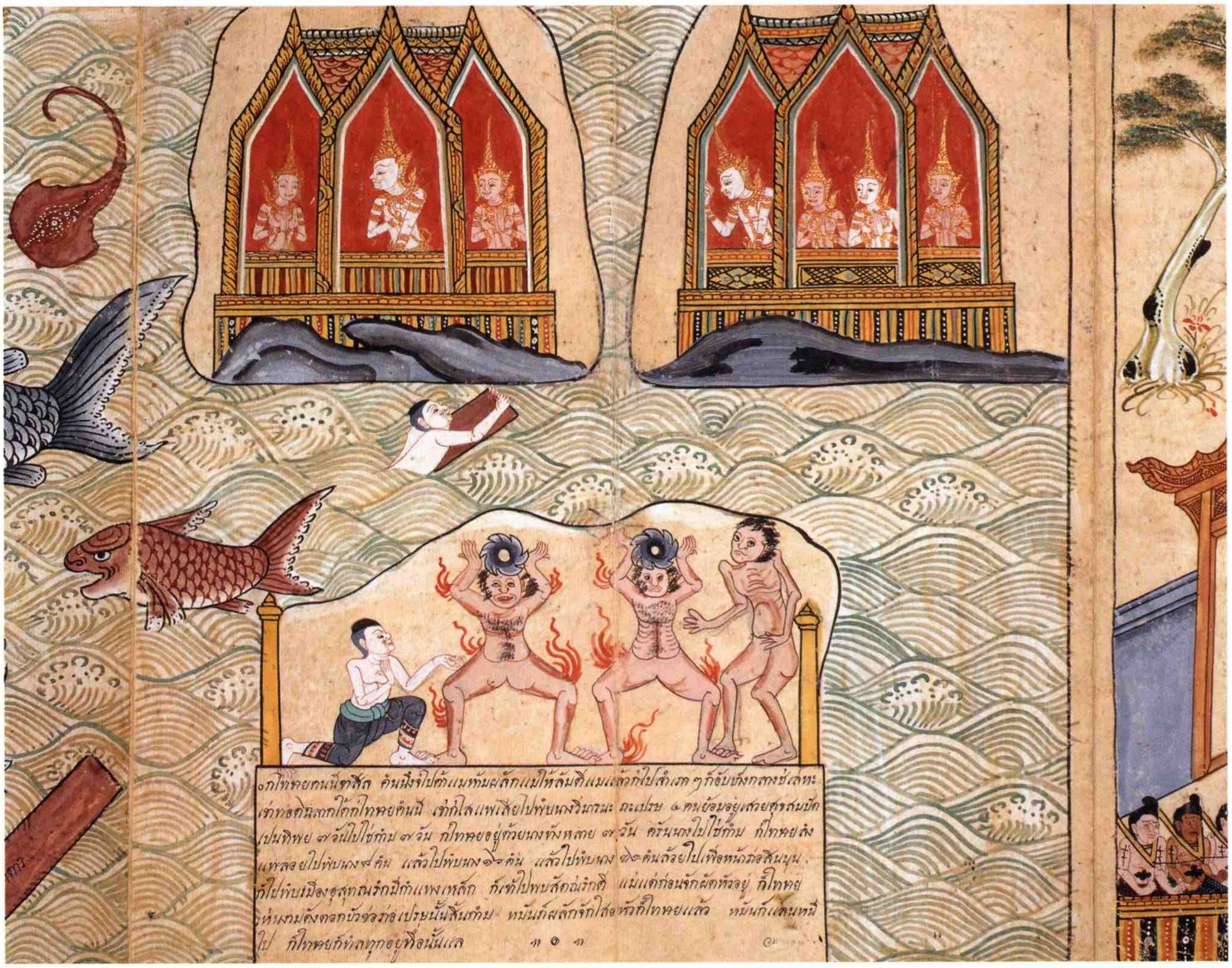

ภาพเล่าเรื่องจากทสกนิบาต เรื่อง จตุทวารชาดก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๓๕)

ภาพสัญชีพนรก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๓๓)

ภาพสัญชีพนรก และกาลสุตตนรก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๓๕)

ภาพมหาอเวจีนรก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๕๑)

ภาพโลกกันตนรก

สัตว์ทั้งหลายย่อมกัดกินเนื้อกัน ผู้ที่เห็นผิดเป็นชอบ ไม่รู้จักคุณพระรัตนตรัย
ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ย่อมเกิดในนรกนี้

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๕๓)

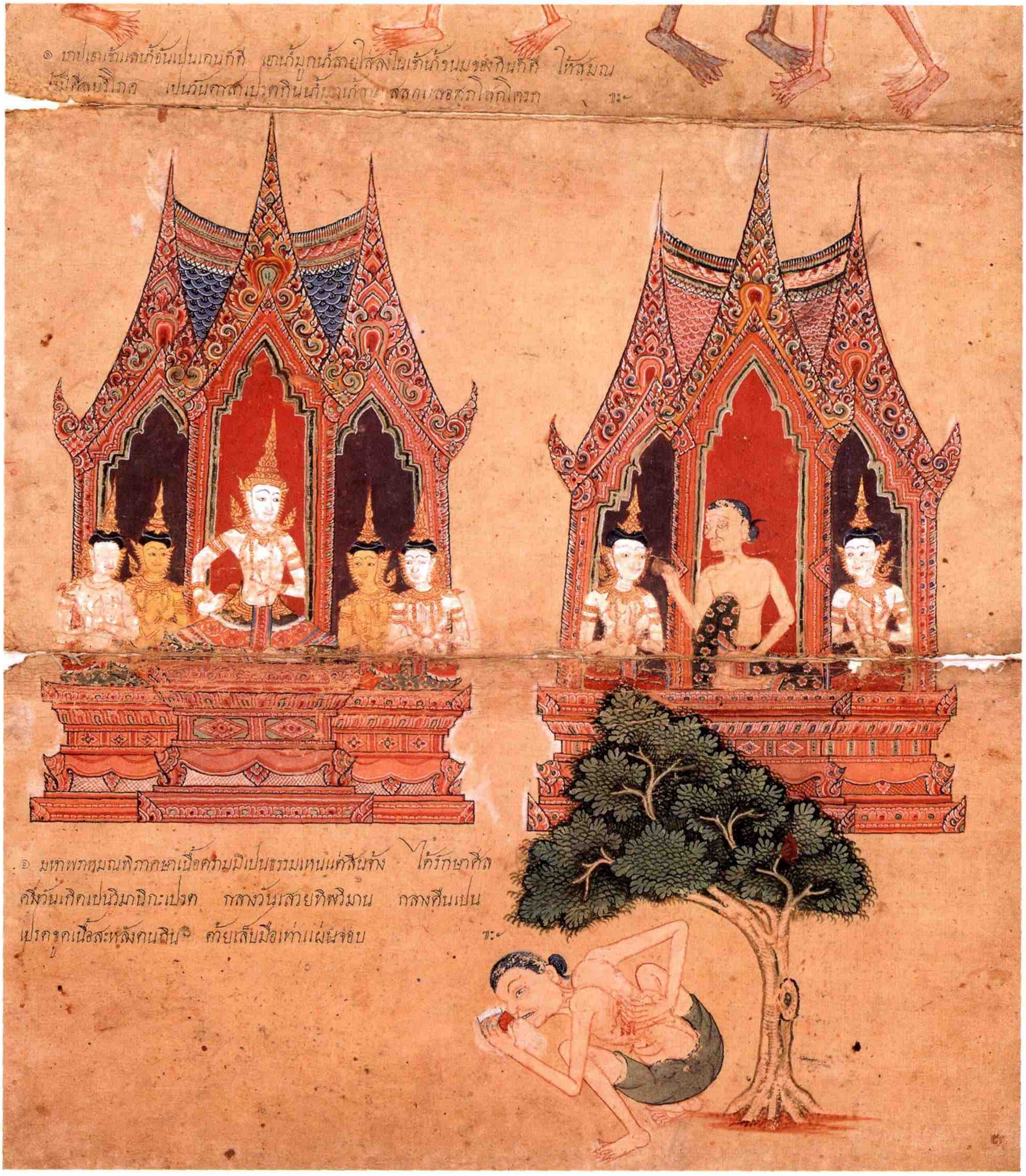

ภาพวิมานนิกเปรต

เปรตมีวิมาน ผู้พิพากษาคดีมิเป็นธรรมโดยเห็นแก่สินจ้าง ตายไปเกิดเป็นเปรต กลางวันเสวยทิพย์วิมาน กลางคืนเป็นเปรต มีเล็บมือเท่าแผ่นจอบขุดเนื้อสันหลังตัวเองกิน

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๕๙)

ภาพเปรตหมู่ต่างๆ

ผู้ทำความชั่วต่างๆ ตายไปเกิดเป็นเปรตชนิดต่างๆ เช่น มหิทธิกาเปรต เปรตชิ้นเนื้อ เปรตงูเหลือม เป็นต้น

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๕๖)

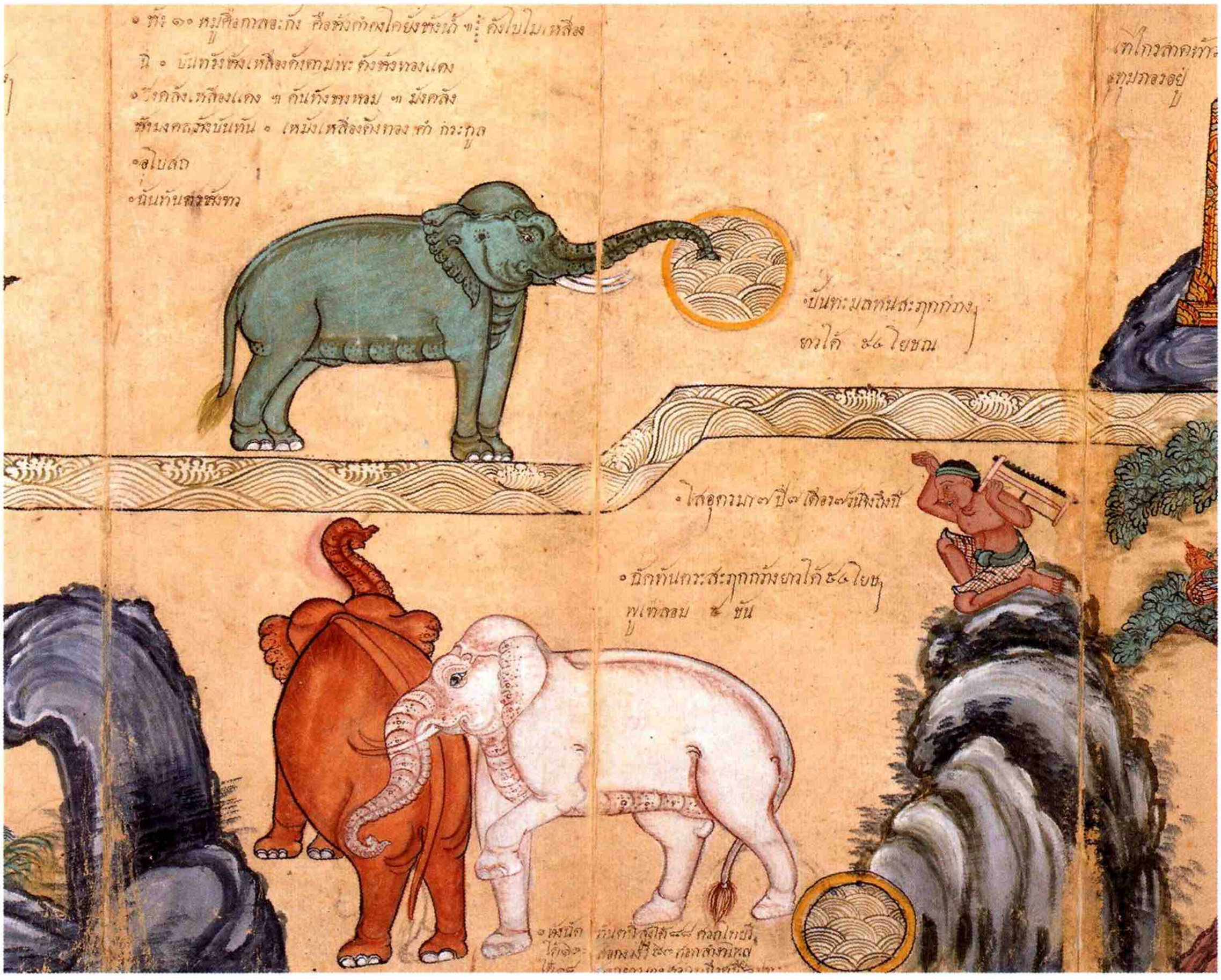

ภาพแสดงโขลงช้างต่างๆ ในป่าหิมพานต์

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๙๘)

ติรัจฉานกถา ว่าด้วยเรื่องสัตว์เดรัจฉาน

ต่อไปนี้ เป็นการจำแนกเรื่องสัตว์ดิรัจฉาน. สัตว์เดรัจฉานมี ๔ จำพวก คือ สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์ ๒ เท้า สัตว์ ๔ เท้า และสัตว์หลายเท้า. บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ไม่มีเท้าได้แก่ งูและปลาเป็นต้น สัตว์ ๒ เท้าได้แก่ เป็ด ไก่ และนกเป็นต้น สัตว์ ๔ เท้าได้แก่ ช้างและราชสีห์เป็นต้น. สัตว์หลายเท้าได้แก่ ตะขาบและแมลงป่องเป็นต้น. บรรดาสัตว์เดรัจฉานที่ไม่มีเท้า นาคราช ๒ ตัว คือ นันทนาคราชและปนันทนาคราช อาศัยอยู่รอบๆ ภูเขาสิเนรุ นาคบางส่วนอาศัยอยู่ระหว่างภูเขา(สัตต)บริภัณฑ์ในทิศทั้ง ๔ ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนือนาคราชทั้ง ๒ นั้น. ถัดจากภูเขา(สัตต)บริภัณฑ์นั้นมา บนน้ำในมหาสมุทรภายในภูเขา(สัตต)บริภัณฑ์มีทวีปใหญ่ ๔ ทวีป ใน ๔ ทิศ. ในมหาสมุทรนั้น มหานาคราชทั้ง ๒ คือ กัมพลนาคราชและอัสสตรนาคราช ครองความเป็นใหญ่เหนือนาคราชที่อยู่ในที่นั้น. ภายนอกมหาสมุทรนั้นมีนาคราชจำนวนมาก มีมานวิกานาคราช ทัฏฐรัฐนาคราช วรุณนาคราช บัณฑุรันตนาคราช สังขปาลนาคราช ภูริทัตนาคราช เป็นต้น อยู่ในนาคพิภพที่ทำด้วยแก้ว ๗ ประการ ประดับด้วยปราสาท ตึกและเรือนยอด สมบูรณ์ไปด้วยภูมิภาคอันเป็นอุทยาน สระโบกขรณี และบึง อันสำเร็จด้วยอุปกรณ์ทุกอย่างมีการฟ้อน การขับร้อง การดีดสีตีเป่า ดอกไม้และการลูบไล้ด้วยของหอมอันเป็นทิพย์เป็นต้น หลากหลายด้วยทองและเงินงดงามด้วยดอกไม้นานาพรรณและต้นตาลที่เกิดขึ้นเอง ที่พื้นแผ่นดินเบื้องล่าง ในระหว่างมหาสมุทรทั้ง ๔ (พวกเขา) ครองความเป็นใหญ่เหนือสตรีและบุรุษผู้ทุกข์เข็ญมาก ในนาคพิภพของตน. นาคราชทั้งหมดนั้น บางพวกมีพิษต่อศัตรู บางพวกมีสัมผัสเป็นพิษ บางพวกมีโรคหืดเป็นพิษ บางพวกมีเขี้ยวเป็นพิษ มีอาหารและโภชนะอันเป็นทิพย์ อาศัยน้ำเที่ยวไปในอากาศ มีกามรูปเป็นทิพย์ มีรูปร่างเป็นนาคเพราะเมถุนทิพย์ เกิดในคติ(กำเนิด)แห่งสัตว์เดรัจฉาน. พึงทราบว่า “นาคราชเหล่านั้น บางพวกมีอายุ ๑๐๐ ปี บางพวก ๑,๐๐๐ ปี บางพวก ๑ กัป”. ได้ยินว่า ในนาคพิภพนี้ มีสถานที่สำหรับเปิดแผ่นดิน อันต่างโดยที่มีประมาณ ๑๐๐ โยชน์เป็นต้น สำหรับท่องเที่ยวในเวลาที่แผ่นดินผุดขึ้น ย่อมอยู่ในภายในมหาสมุทร. ในสถานที่เหล่านั้น บางครั้งก็เป็นที่อยู่ของนาค บางครั้งดำรงอยู่เป็นสุญญากาศ. ได้ยินว่า ภายใต้ภูเขาเวภาระมีภพนาคใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ ของนาคบน พื้นดินเป็นเหมือนกับเทวโลก ประกอบไปด้วยอารามและอุทยานที่มีพื้นทำด้วยแก้วมณี. ตระกูลของพญานาคมี ๔ ตระกูล คือ วิรูปักข์อหิราชตระกูล เอราปัถอหิราชตระกูล ฉัพยาปุตตอหิราชตระกูล และกัณหาโคตมกอหิราชตระกูล. บรรดานาคราชเหล่านั้น นาคราช ๒ จำพวก คือ วิรูปักข์ กับภาสุกี ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกทิฏฐวิสนาค. ต่อมานาคราช ๒ จำพวกนี้ คือ เอราปถนาค-ราชกับตักขกนาคราช ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกผุฏฐวิสนาค. ฉัพยาปุตตนาคราช ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกสาสวิสนาค. กัณหาโคตมกนาคราช ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกทาฐวิส-นาคซึ่งเป็นชาติงูดำ จัดอยู่ในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร มีโคนเขี้ยวเป็นพิษ และนาคผู้มีชาติพญางูแม้เหล่าอื่น ที่สุดถึงแมลงป่องซึ่งร้ายกาจเป็นต้น. บรรดาปลาทั้งหลายที่ไม่มีเท้า

พญาปลาชื่ออานนท์นั้น ยาวประมาณ ๕๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๐๐ โยชน์ ครองความเป็นใหญ่เหนือมัจฉาชาติทั้งมวล มีปลาติมิและปลาติมิงคละเป็นต้น ที่เกิดในทะเล สระ แม่น้ำ และลำคลองเป็นต้น. พญาครุฑ ชื่อว่าเวนไตรย ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ชาติปักษีทั้งหมด. ก็ ปีกแต่ละข้างของพญาครุฑนั้น ใหญ่ประมาณ ๕๐ โยชน์ ภายในปีกทั้งสอง ใหญ่ ๕๐ โยชน์. ลำตัวกว้าง ๑๕๐ โยชน์ ลำตัวถึงคอยาว ๕๐๐ โยชน์ บริเวณปากใหญ่ ๑ โยชน์ โคนหูใหญ่ ๓ โยชน์ บริเวณปลายหนวดยาว ๑๐ โยชน์ ตั้งแต่บริเวณหูถึงโคนหู ยาว ๒ โยชน์ จงอยปากใหญ่ ๓ โยชน์ ลิ้นยาว ๑ โยชน์. พญาครุฑมีความยาวและความกว้าง ดังพรรณนามาฉะนี้. อนึ่ง บรรดานาคเหล่านี้ นาคเหล่าใด อาศัยอยู่บนหลังคลื่นในมหาสมุทร. นางนาคของพวกเขาตั้งครรภ์ในเวลามีระดู ย่อมพากันคิดว่า “ถ้าพวกเรา จักคลอดลูกในที่นี้ ลูกของพวกเราไม่สามารถจะทนกำลังคลื่นและกำลังครุฑที่แล่นมาได้”. แม่น้ำทั้ง ๕ สายนั้น ไหลลงทะเล ถึงปากอ่าวแล้วไหลไปป่าหิมพานต์. บรรดา(ลูก)ครุฑที่เหาะไปไม่ได้นั้น ครุฑที่อยู่ในถ้ำทอง และถ้ำแก้วมณี มีตัวเสมอด้วยทอง คลอดลูกแล้ว ก่อนอื่น ให้ลูกนาคทั้งหลายข้ามน้ำประมาณข้อเท้า ให้ศึกษาวิธีข้ามแม่น้ำ ฯ

ต่อมา นาคเหล่านั้น สามารถจะข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น และจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้ ของแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำคงคาเป็นต้นได้ ตามลำดับ. ครั้งนั้น พวกนาครู้ว่า “บัดนี้ ลูกของเรา อาจจะทนกำลังคลื่นและกำลังครุฑได้แล้ว” จึงให้มหาเมฆก่อตัวขึ้นด้วยอำนาจของตน ทำป่าหิมพานต์ทั้งหมดให้เป็นเหมือนทะเลแห่งเดียว ให้ฝนตกลงมา เนรมิตเรือทอง เรือเงินเป็นต้น ผูกเพดานผ้าที่ทำเป็นพุ่มดอกไม้มีกลิ่นหอม งดงามดังดาวทองในเบื้องบน ถือเอาสุรา อาหาร ของหอมและดอกไม้เป็นต้น ปล่อยลงในแม่น้ำ ๕ สาย พร้อมกับเรือเหล่านั้น ย่อมถึงทะเลโดยลำดับ. ก็ ใน ๗ วันนี้ ลูกนาคทั้งหลาย เจริญเติบโตประมาณ ๑๐๐ วา ๑,๐๐๐ วา และ ๑๐๐,๐๐๐ วา ย่อมถึงความไพบูลย์ (เจริญเติบโต) โดยลำดับ. บรรดาสัตว์เหล่านั้น อสรพิษมี ๔ ประเภท คือ กัฏฐมุข ปูติมุข อัคคีมุข สัตถมุข. ใน ๔ จำพวกนั้น ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษกัฏฐมุขกัด จะแข็งกระด้างเหมือนไม้แห้ง ข้อต่อในร่างกายคู้เข้าไม่ได้ ทรงตัวอยู่เหมือนกับเสียบไว้ด้วยหลาวเหล็ก. ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษปูติมุขกัด ย่อมถึงอาการเน่าแล้วไหลออกมาเหมือนขนุนสุกที่ถึงการเน่าเปื่อย. ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษอัคคีมุขกัด จะไหม้แล้วย่อยยับเป็นผุยผง เหมือนขี้เถ้า. ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษสัตถมุขกัด ฉีกขาดเหมือนต้องขวานฟ้า ปากแผลขาดเป็นช่องลงไป คล้ายเจาะด้วยสิ่วอันใหญ่. บรรดาอสรพิษเหล่านั้น พิษของอสรพิษชนิดใดขึ้นเร็ว เหมือนคบเพลิงอันบุคคลทำด้วยหญ้าคาอันไหม้เร็ว ถึงสภาวะที่ว่า “พิษขึ้นถึงตาแล้ว ขึ้นถึงคอ และขึ้นถึงศีรษะแล้ว” พิษนั้น ขึ้นถึงเร็ว เปรียบเหมือนพิษงูร้ายทั้งหลายมีงูเหล่าปี่แก้วเป็นต้น ครั้นหมองูร่ายมนต์แล้วเป่าเข้าช่องหู (ของคนเจ็บ) แล้วเอาไม้ตีลงมาแล้ว วางไว้ในที่อันอสรพิษกัด พิษของอสรพิษใดขึ้นช้า ๆ ตั้งอยู่ในที่ที่ขึ้นไป, พิษนั้น เปรียบเหมือนพิษแห่งงูน้ำเป็นต้น กำหนดนานถึง ๑๒ ปี จึงปรากฏที่คอเบื้องหลังเป็นต้น. เมื่อหมองูทั้งหลายร่ายมนต์ พ่นยาพิษนั้น หาได้ลงมาเร็วไม่. พิษของอสรพิษใดขึ้นเร็ว ย่อมไม่ลงเร็ว. พิษของอสรพิษใด มีพิษน้อย เมื่อจะลงย่อมลงโดยง่าย เปรียบเหมือนพิษของงูเขียวและงูเห่าปี่แก้วเป็นต้น. นี้ พึงทราบว่าเป็นการจำแนกนาคและอสรพิษต่าง ๆ โดยการจำแนกประเภทของนาคอสรพิษและบุคคลเป็นต้น ฯ

บรรดาอสรพิษเหล่านั้น อสรพิษมี ๒ ประเภท คือ อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนาและอสรพิษที่เนรมิตรูปไม่ได้ตามความปรารถนา. อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนา มี ๒ ชนิด คือ เกิดในน้ำและบนบก. อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนาซึ่งเกิดในน้ำ ย่อมเนรมิตรูปตามความปรารถนาในน้ำเท่านั้น ไม่ได้บนบก. อสรพิษที่เกิดบนบก ย่อมอยู่บนบกเท่านั้น ไม่อยู่ในน้ำ เหมือนพญานาคชื่อสังขปาละ ซึ่งอยู่บนบก. ณ ที่นี้ มีต้นไม้สิมพลีตั้งขึ้นที่ภูเขา(สัตต)บริภัณฑ์ลูกที่ ๒ ของภูเขาสิเนรุ เป็นสระสิมพลีที่เรียกว่าอารัณย์ กว้าง ๕๐ โยชน์ (เกิดขึ้น) เพื่อพวกครุฑ. ป่าสิมพลีอันกว้างใหญ่แวดล้อมสระนั้นไว้. ครุฑย่อมอยู่อาศัยในป่าสิมพลีนั้น. อนึ่ง พวกครุฑเมื่อจะฉุดนาคย่อมสามารถที่จะฉุดขึ้นได้เฉพาะตัวที่เลว (อ่อนกำลัง) หรือเสมอกัน ไม่สามารถฉุดตัวที่ประณีต(มีกำลัง)กว่าตนขึ้นได้. นาคที่ครุฑฉุดไม่ขึ้น มี ๗ จำพวก คือ พวกที่มีชาติประณีตกว่า ๑ นาคชื่อว่ากัมพลและนาคชื่ออัสสตระ ๑ นาคชื่อธตรัฐ ๑ นาคที่อยู่ในทะเลสีทันดรทั้งเจ็ด ๑ นาคที่อยู่ในแผ่นปฐพี ๑ นาคที่อยู่บนภูเขาและนาคที่อยู่ในวิมาน ๑. บรรดานาคเหล่านั้น นาคที่ยิ่งกว่าครุฑโดยกำเนิดชื่อว่านาคมีชาติอันประณีต. จริงอย่างนั้น ครุฑที่เกิดในน้ำ ย่อมจับนาคที่เกิดในน้ำซึ่งเสมอกับตน และนาคที่เกิดจากฟองไข่ซึ่งเลวชาติกว่าตน. แต่ครุฑ ไม่อาจจับนาคที่เกิดจากสังเสทชะ และนาคโอปปาติกะที่สูงส่งกว่าตน. พึงทราบว่า นาคเหล่านั้นมีกำเนิดที่เสมอกัน เลวและสูงกว่ากัน ด้วยประการฉะนี้. ส่วนนาคชื่อกัมพลและอัสสตระ เป็นนาคเสนาบดี. นาคเหล่านั้น ยืนอยู่ในที่ใดๆ ครุฑตัวไหน ก็ไม่อาจจะฉุดขึ้นได้. นาคชื่อธตรัฐ เป็นพญานาค ครุฑตัวไหน ก็ไม่อาจฉุดพญานาคแม้เหล่านั้นได้. อนึ่ง นาคเหล่าใด อยู่ในมหาสมุทรสีทันดรทั้ง ๗. นาคเหล่านั้น ไม่อาจทำความหวั่นไหวในที่นั้นๆ ได้. เพราะฉะนั้น ครุฑตัวใด ไม่อาจที่จะฉุดนาคขึ้นได้. ที่ซ่อนตัวของนาคที่อยู่บนแผ่นปฐพีเป็นต้น มีอยู่. เพราะฉะนั้น ครุฑตัวใดไม่อาจฉุด (ยก) นาคนั้นได้. อนึ่ง นาคเหล่าใด อยู่บนหลังฟองคลื่นในมหาสมุทร. ครุฑตัวใดที่เสมอกันหรือว่าประณีตกว่า ย่อมสามารถที่จะ (ยก) ฉุดนาคนั้นขึ้นได้. พึงทราบว่า นี้ เป็นการจำแนกกำเนิดของนาค ฯ

ด้านเหนือของสุวรรณบรรพต ในหิมวันตประเทศมีสระโบกขรณีชื่อมันทากินี ยาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๑๐ โยชน์ มีน้ำใส มีท่าสะอาด ประดับด้วยทรายทองเป็นต้น. ที่มุมด้านทิศตะวันออกของสระโบกขรณีนั้น มีถ้ำชื่อนันทา ยาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๑๐ โยชน์ งดงามไปด้วยแก้วนานาชนิด มีพื้นเป็นแผ่นดิน ยุบลงเมื่อเหยียบเท้าลง ฟูขึ้นเมื่อยกเท้าขึ้น เหมือนพื้นสำลีที่เสมอกัน. ณ ที่นั้น มีเรือนยอดที่ทำด้วยทอง, ช้างหลายเชือกอาศัยอยู่ในที่นั้น. อนึ่ง ระหว่างสระโบกขรณีมันทากินีเป็นต้นก็ดี ระหว่างถ้ำนันทาก็ดี มีต้นไทรใหญ่ชื่อสุปติฏฐะ มีสัณฐานดี ใบมาก ใบหนา ไม่มีฝนตกใส่เลย มีย่านประมาณ ๘,๐๐๐ ย่าน มีต้นไทรเป็นบริวารตั้งอยู่. ต่อมา ในทิศตะวันตกของสระมันทากินี มีพญาไม้รังชื่อสุทัศน์ มีใบหนามาก มีลำต้นสูงประมาณ ๘ โยชน์ คาคบ ๘ โยชน์ โดยรอบรวมเป็น ๑๖ โยชน์ ผุดขึ้น. พญาช้างตระกูลฉัททันต์ ชื่อรูปาคิริ ขาวปลอด สมบูรณ์ด้วยลักษณะทุกประการ มีฤทธิ์มาก มีช้าง ๘,๐๐๐ เป็นบริวาร อาศัยอยู่ในที่นั้น. ช้างพังที่เป็นบริวารของพญาช้างนั้น มี ๗ โขลง[๓๐] คือ

---

[๓๐] *ศัพท์ภาษาบาลี เสตหัตถินี โลหิตหัตถินี ปีตหัตถินี ตามพหัตถินี ปิงคลาหัตถินี กาลหัตถินี นีลหัตถินี.*

ช้างพังเผือก ช้างพังแดงเข้ม ช้างพังเหลือง ช้างพังทองแดง ช้างพังสีแสด ช้างพังดำ และช้างพังสีนิล. ในเวลาที่พญาช้างชื่อรูปาคิริ ประสงค์จะไปอาบน้ำในสระมันทากินี พวกช้างดำ ต้องชำระหนทางและหญ้าปล้องให้สะอาด. ต่อจากนั้น พญาช้างรูปาคิริ ซึ่งมีหมู่ช้างแวดล้อม ย่อมไปยังสระมันทากินีตามทางนั้น. พญาช้างนั้น มีมเหสี คือ กุมภเศรษฐะ กปิฏฐเศรษฐะ และกังสทันตเศรษฐะ. มเหสีเหล่านั้น พาพญาช้างนั้น เดินแวดล้อมกันไป. พญาช้างนั้น เข้าไปอาบน้ำยังสระมันทากินี. ขณะนั้น ช้างที่เหลือเหล่าอื่น ก็ร้อยพวงมาลัย. พญาช้างนั้น อาบน้ำแล้ว ขึ้นจากสระ ทัดดอกไม้ อาศัยอยู่ที่ต้นนิโครธนั้น. ต่อจากนั้น ช้างดำ ภายหลังอาบน้ำแล้วเปลื้องเครื่องประดับและเสื้อผ้าวิ่งไปที่โคนต้นนิโครธ มอบให้ช้างพังสีนิล. ช้างพังนิล มอบให้ช้างพังแดงเข้ม. ช้างพังแดงเข้มมอบให้ช้างพังเหลือง. ช้างพังเหลืองมอบให้ช้างพังเผือก. ช้างพังเผือกย่อมใช้สอยสิ่งเหล่านั้น. เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ รูปาคิรินาคราช ย่อมอยู่ในถ้ำนันทาเป็นเวลา ๔ เดือนฤดูฝน, อยู่ที่โคนต้นนิโครธเป็นเวลา ๔ เดือนฤดูหนาว, อยู่ที่โคนต้นพญาไม้รังชื่อสุทัศน์เป็นเวลา ๔ เดือนฤดูร้อน. พญาช้าง ชื่ออุโบสถ นี้ มีสีดังทอง มีพาหนะเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ์ ครองความเป็นใหญ่เหนือช้างป่าสีเหลืองเป็นจำนวนมาก ในป่าเสตกัณณการกะแห่งสุวรรณบรรพต. อุโบสถนาคราชนั้น มีธิดา ๒ เชือก คือ มหาสุภัททา กับจูลสุภัททา. ธิดาทั้ง ๒ นั้นเป็นภรรยาของช้างตระกูลฉัททันต์. ช้างตระกูลคันธะเชือกหนึ่ง ถือศีล ครองความเป็นใหญ่เหนือช้างตระกูลคันธะทั้งหมด และช้างปกติเหล่าอื่น ฯ

ต่อจากนั้น มีพญาม้า ชื่อทิพพวลาหะ สีขาวปลอด มีขนอ่อนเหมือนหญ้ามุญชะ มีหัวเหมือนหัวกา สมบูรณ์ด้วยลักษณะทุกประการ มีพาหนะเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิ์ ครองความเป็นใหญ่เหนือม้าทั้งปวง อยู่ที่ถ้ำอันน่ารื่นรมย์ของภูเขาจิตรกูฏ. ถัดมา มีโคอุสภราช ชื่อโสรภี ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ทั้งหลาย มีโค กระบือ แกะ แรดและแพะเป็นต้นทั้งหมด ที่สุวรรณคูหาของภูเขามัณฑกีรี. ถัดมา มีราชสีห์ผู้มีฤทธิ์มาก อาศัยอยู่ที่ถ้ำในภูเขาหิมพานต์. ราชสีห์เหล่านั้น มี ๕ ชนิด คือ กาฬราชสีห์ ติณราชสีห์ มัณฑราชสีห์ นรราชสีห์ และไกรสรราชสีห์. ราชสีห์ ๔ จำพวก มีกาฬราชสีห์เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในสีหุปปมสูตรนั่นแล ฯ

อนึ่ง นรราชสีห์ ย่อมเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลเท่านั้น. นรราชสีห์นั้น มีหน้าเป็นราชสีห์ มีร่างกายเป็นมนษย์ ประดับประดาด้วยเสื้อผ้าอย่างดี มีเนื้อและผลไม้เป็นอาหาร. บรรดาราชสีห์เหล่านั้น ไกรสรราชสีห์ มีฤทธิ์มากกว่าเพื่อน ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์เดรัจฉานทั้งหมดมีเนื้อและหนูเป็นต้น ที่เหลือจากคำตามที่กล่าวมาแล้ว. อนึ่ง ในทะเลมีพญาจระเข้ ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ที่เกิดในที่ทั้งหลายมีมหาสมุทร สระ และ บึง เป็นต้น. ถัดต่อมา มีพญาปู ชื่อมหากุลิกะ ตัวใหญ่ประมาณ ๑ โยชน์ ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ทั้งหลาย ทั้งหมด ที่มีหลายขา เกิดในมหาสมุทรและแม่น้ำทั้งหลาย. พึงทราบว่า นี้ เป็นการจำแนกสัตว์เดรัจฉาน ฯ

ปกิณณกกถา ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด

ต่อไปนี้ พึงทราบการจำแนกมนุษย์. ในมนุษย์โลกแม้นี้ ชมพูทวีปมีสัณฐานเหมือนเกวียน ปุพพวิเทหทวีปมีสัณฐานกลม อุตตรกุรุทวีปมีสัณฐานเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส อมรโคยานทวีปมีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งดวง. สัณฐานทวีปเป็นเช่นใด หมู่มนุษย์ก็มีใบหน้าเหมือนทวีปนั้น. อัตตภาพตลอดเวลา ๔ เดือน ของชาวชมพูทวีปนี้ เหมือนกับอัตตภาพที่เกิดมาพอกันกับมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป. อัตตภาพ ๕ เดือนในชมพูทวีปนี้ เหมือนกับอัตตภาพของมนุษย์ที่เกิดในปุพพวิเทหทวีป. อัตตภาพของมนุษย์ ๖ เดือนในชมพูทวีปนี้ เหมือนกับอัตตภาพของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปที่เกิดมาพอกันด้วยประการฉะนี้. ผู้ชายขนาดคนครึ่ง ของมนุษย์ทั้งหลายในชมพูทวีนี้ เท่ากับขนาดผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป. ผู้ชายขนาดคนครึ่ง ของชาวอมรโคยานทวีป เท่ากับขนาดผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีป, ผู้ชายขนาดคนครึ่ง ของมนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีป เท่ากับขนาดผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป. มนุษย์ชาวชมพูทวีป ในที่นี้ มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน ขาว ดำ เท่าๆ กัน. มนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีปและอมรโคยานทวีป ก็มีผิวพรรณต่างกันเช่นกัน มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป มีผิวขาว เป็นคนว่องไว. มนุษย์ชาวชมพูทวีป นุ่งห่มเสื้อผ้า. อนึ่ง มนุษย์เหล่านั้นย่อมนุ่งห่มผ้าฝ้าย ผ้าป่าน และผ้าไหมเป็นต้น มีค่าน้อยบ้าง มากบ้าง ย้อมสีต่างๆ กัน เหมือนผ้าที่ทำจากหญ้าคา เปลือกไม้ แก้วผลึกและผ้าเปียก. ผ้าของชาวปุพพวิเทหทวีป และชาวอมรโคยานทวีป เหมือนผ้าสีนิลของมนุษย์ชาวชมพูทวีป. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป นุ่งห่มผ้าฝ้าย. อนึ่ง ผ้าเหล่านั้น ยาว ๒๐ ศอก กว้าง ๑๐ ศอก. อากัปกิริยาของมนุษย์ชาวชมพูทวีปมีหลายอย่าง มีเครื่องประดับที่ทำจากทองและเงินเป็นต้น. ความขยันและอากัปกิริยาของมนุษย์ชาวทวีปอื่น เป็นไปตามสมควร ไม่แน่นอน. มนุษย์ชาวชมพูทวีปมีอาหาร ๕ อย่างคือ อาหาร ข้าวสัตตุ ข้าวสุก ปลาและเนื้อ. วัตถุทั้งหลายมีอาหารที่หาได้เป็นต้น ในชมพูทวีปนี้ รู้ได้ง่าย. การกำหนดรู้อาหารของมนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีปและชาวอมรโคยานทวีป ก็รู้ได้ง่ายเหมือนกัน. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปบริโภคข้าวสาลี. อนึ่ง ข้าวสาลีนั้น มีนัยตามที่กล่าวแล้ว ฯ

มนุษย์ชาวชมพูทวีป ย่อมวิวาทกัน เพราะการสั่งสมทุกอย่างและเพราะทรัพย์ทั้งหมด. มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีปก็ชอบวิวาทเหมือนกัน. มนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีป ย่อมไม่ซื้อ ย่อมไม่ขาย (ไม่มีการค้าขายกัน), ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ บริโภคเฉพาะเนื้อของสัตว์ที่ตายแล้ว. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปก็ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนสัตว์เหมือนกัน พวกเขาบริโภคเนื้อของสัตว์ที่ตายแล้ว. มนุษย์ชาวชมพูทวีปเมื่อมีคนตาย ย่อมนำออกไปเอง สั่งให้นำออกไป ย่อมเผาเอง สั่งให้เผา นำไปทิ้งเอง และให้นำไปทิ้ง. ในทวีปทั้งสองก็เหมือนกัน. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเมื่อมีคนตาย ย่อมไม่นำออกไป. พวกเขาไม่ทำกิจทุกอย่างสำหรับคนที่ตายแล้ว. ก็ นกทั้งหลาย จะนำคนตายในที่นั้นไปเคี้ยวกินนอกภูเขา. สิ่งต่าง ๆ มีสีเป็นต้นของต้นไม้ ปรากฏแล้วในชมพูทวีป. ในทวีปทั้งสองก็เป็นอย่างนี้. ต้นไม้ที่มีสีเขียว มีอยู่ในอุตตรกุรุทวีป. ดอกไม้ทั้งหลายก็เป็นเหมือนกับต้นไม้นั่นแล. กิจต่าง ๆ มีการอุปโภคและบริโภคเป็นต้นทั้งหมดของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ปรากฏแล้ว. ในทวีปทั้ง ๒ ก็เหมือนกัน.

ต้นไม้ ชื่อมัญชุสกา เป็นที่อยู่ของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเป็นที่ตั้งของเรือนยอด. มนุษย์ชาวชมพูทวีป ย่อมประกอบพิธีอาวาหมงคลและวิวาหมงคล ย่อมซื้อและย่อมขาย. ในทวีปทั้ง ๒ ก็เหมือนกัน. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป ไม่มีอาวาหมงคล ไม่มีวิวาหมงคล ไม่มีการซื้อ ไม่มีการขาย.ผู้ชายคนใดต้องการผู้หญิงคนใด ก็จะเข้าไปจ้องผู้หญิงคนนั้น. ถ้าผู้หญิงต้องการชาย (แต่) ชายไม่เห็น คนอื่นย่อมบอกเขา. ผู้หญิงก็จะเข้าไปจ้องผู้ชายคนนั้น. ถ้าผู้ชายต้องการผู้หญิง เขาก็เข้าไปจ้องผู้หญิง. หญิงนั้นไม่เห็น หญิงอื่นย่อมบอกเขา. ผู้ชายคนนั้นเข้าไปจ้องผู้หญิงคนนั้น. ต่อจากนั้น ชายหญิงเหล่านั้น ย่อมไปที่โคนต้นมัญชุสกา. หากพวกเขา สมควรที่จะเสพเมถุนธรรมกัน. จากนั้น ต้นไม้นั้นก็ยอมรับ(การกระทำ)ของพวกเขา. ถ้าพวกเขา ไม่สมควรจะเสพเมถุนกัน. ครั้งนั้น ต้นไม้นั้น ก็จะนิ่งอยู่เหมือนมือของพวกเขา. ลำดับนั้น ชายหญิงเหล่านั้น ทราบว่าพวกตนไม่สมควรเสพเมถุนกันแล้วก็จะออกไปเอง. อุปกรณ์ทั้งหมดมีกิจเป็นต้น ของหญิงผู้มีระดู ปรากฏแล้วในชมพูทวีป. กิจทั้งปวงเหมือนกับในทวีปทั้ง ๒ อย่างนี้. หญิงชาวอุตตรกุรุทวีป เป็นผู้มีระดู คลอดบุตรถึง ๕ ครั้ง ย่อมวางทารกที่คลอดแล้วไว้บนทางใหญ่ ๔ แพร่ง. พวกมนุษย์ที่ไป ณ ที่นั้น ย่อมแหย่นิ้วมือเข้าไปในปากของทารก ต่อจากนั้น รสอันโอชะ ย่อมหลั่งไหลออกมา. ด้วยการทำเช่นนั้น เด็กย่อมยังชีพได้ถึง ๗ วัน. เด็กที่เจริญเติบโตได้ ๗ วัน ถ้าเป็นหญิงก็นำไปยังหมู่ผู้หญิง ถ้าเป็นชายก็นำไปยังหมู่ผู้ชาย. มนุษย์ชาวชมพูทวีป ย่อมเสพเมถุนนับครั้งไม่ได้. บางพวกประพฤติพรหมจรรย์. มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป เสพเมถุน ๔ ครั้ง. มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป เสพเมถุน ๑๐ ครั้ง. มนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีป เสพเมถุน ๖ ครั้ง. นี้ เป็นการพรรณนาการจำแนกพวกของมนุษย์ ฯ

ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงภุมมัฏฐเทวดา. บรรดาภุมมัฏฐเทวดาในที่นี้ มีเทพบุตรชื่อว่ามหิสสระ. ภรรยาของเทพบุตรนั้น ชื่ออุมาเทวี ครอบครองความเป็นใหญ่อยู่. ได้ยินว่า เทพบุตรนั้น มีบุญญาธิการที่กระทำไว้ในสำนักของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าในปางก่อน. เทพบุตรนั้น ได้มีความเห็นอย่างนี้ เมื่อจะปรารถนา ย่อมปรารถนาว่า “ในที่นี้ เราเป็นใหญ่ในโลก, เราเป็นผู้สร้างโลก, เป็นผู้เนรมิตโลก, เราเป็นผู้นำโลกทั้งปวง”. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรา อุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์ทรงแสดงมหาสมัยสูตร พวกเทวดาก็ได้พากันมาประชุมกันครั้งใหญ่. ทราบว่า มหิสสรเทพบุตรนั้น แวดล้อมไปด้วยพรรคพวกเฉพาะของตน มีนันทเทพบุตรและมหากาลเทพบุตรเป็นต้น ท่องเที่ยวไปทั่วโลกพร้อมกับพระอุมาเทวีภรรยาของตนไปเพื่อทำอันตรายต่อพระธรรม ณ สมาคมนั้น ฯ

ลำดับนั้น มหิสสรเทพบุตร เมื่อไม่อาจทำอันตรายต่อพระธรรมเทศนาได้ ก็ละอายหนีไปจากที่นั้นพร้อมกับบริวาร แม้ไม่ปรารถนา ก็นั่งฟังธรรมอยู่ข้างหนึ่งเพื่อกำหนดจิตของเทวดา. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะจบพระธรรมเทศนาสำหรับเทวดา ทรงบรรเทามานะของมหิสสรเทพบุตรนั้นแล้ว ทรงจบพระธรรมที่เป็นกุศล. ในที่สุดแห่งเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้ตรัสรู้ธรรม ฯ

มหิสสรเทพบุตรนั้น ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตรัสรู้ธรรม ลดมานะลง ละอายแล้วกลับที่อยู่ของตน. มหิสสรเทพบุตรนั้น มีบุตรคนหนึ่งชื่อนันทกุมาร.

นันทกุมารนั้น มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก มีมานะเหมือนนกยูง ให้ฝนตกบนพื้นดินด้านทิศเหนือมุมทางใต้ของชมพูทวีป. อนึ่ง แม่โคนมซึ่งเป็นแม่โคทิพย์ชื่อสุรภี เกิดขึ้นแก่มหิสสรเทพบุตร ผู้ลอยมาเกิด มีอายุอยู่ชั่วกัป ด้วยผลบุญในปางก่อนและด้วยการถวายน้ำของตนแก่พระสงฆ์. ลูกของแม่โคนั้น เป็นพญาโคผู้ชื่อโสรภีย์ เกิดเป็นพาหนะของเทพบุตรนั้น ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่างตามที่ต้องการ. เทวดาองค์นี้ อาศัยอยู่ที่ภูเขามันทรมาท. ในสมัยต่อจากนั้นมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปที่หิมวันตประเทศ เทพบุตรนั้นเห็นอิทธิปาฏิหาริย์นั้นแล้ว เป็นผู้มีจิตเลื่อมใสเกิดขึ้นอย่างยิ่ง. ตั้งแต่นั้นมา เทพบุตรนั้นเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ปรารถนาไตรสรณคมน์ ได้รับไตรสรณคมน์ตราบเท่าทุกวันนี้, เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว มีวิหารที่เหมือนยอดภูเขาทองที่มีชื่อว่า **“ธชมาลา”** อันประดับด้วยเรือนยอดอันสูงเด่นงดงามด้วยแก้ว ๗ ประการ ในด้านที่น่ารื่นรมย์ ในมณฑลแห่งมันทคีรี ด้วยความเลื่อมใสแห่งจิต. ภายในวิหารนั้น มีคันธกุฎีที่สร้างขึ้นด้วยแก้วนานาชนิดอันน่าอภิรมย์, พื้นชั้นล่างของคันธกุฎีนั้น ทำด้วยแก้วผลึกและแก้วสีแดงเข้ม เป็นพื้นที่อ่อนนุ่ม เมื่อเหยียบเบา ๆ ย่อมอ่อนลง เมื่อยกเท้าขึ้นย่อมฟูขึ้น. พระคันธกุฎีของพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงพร้อมด้วยสิ่งของทุกชนิดอย่างนี้. ภายนอกพระคันธกุฎีนั้น มีกำแพงเงินตั้งตระหง่านอยู่. ภายนอกจากนั้นมา เป็นอุปัฏฐานศาลา ทำด้วยรัตนะทุกอย่าง งดงามประดับประดาด้วยรูปหลาย ๆ ชนิด. ภายในพระคันธกฎี มหิสสรเทพบุตร เนรมิตภาพเหมือนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอิทธิฤทธิ์แห่งผลบุญของตนให้เหมือนรูปกายที่มีชีวิต ประดับพร้อมด้วยลักษณะทุกประการ. เมื่อรูปเหมือนสำเร็จแล้วอย่างนี้ หัวหน้าคณะคนหนึ่งของมหิสสรเทพบุตร มีรูปร่างเป็นลิง ดูแลวิหาร ถวายเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างที่สมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔. มักกฏคณิสรนั้น ได้จัดแจงเครื่องบริโภคทุกอย่าง. ต่อมา พระอรหันต์ ๕๐๐ รูป อาศัยอยู่ในถ้ำชื่อนันทาคูหา ที่ภูเขาคันธมาทน์. พระอรหันต์เหล่านั้น ไปไหว้พระพุทธรูปในเวลากลางวัน ฉันอาหารบิณฑบาตแล้วไปยังภูเขาคันธมาทน์ ด้วยความอนุเคราะห์ของมหิสสรเทพบุตร. เมื่อบุคคลถวายทานตลอดกาลอย่างนี้ ทานนั้น ย่อมสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้. ครั้งนั้น ดาบส ๔ รูป มีความภักดีในมหิสสรเทพบุตร ปรารถนาจะเห็นมหิสสรเทพบุตร ปรึกษากันว่า “พวกเราจักได้ตบะอย่างบริสุทธิ์ และพวกเราจักขอพรในสำนักของท่าน” จึงพากันไปถึงที่นั้น ตามลำดับ, เข้าไปยังวิหาร เห็นปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็น มีมือเปล่ามา อาศัยภัตตาหารที่อุปัฏฐานศาลาปรารถนาจะเห็นความอัศจรรย์อย่างอื่น จึงยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น มักกฏคณิสรนั้น ถือเอาบิณฑบาตทั้งหมด ยา และเครื่องบูชาพิเศษเข้าไป มือถือผอบดอกไม้ ๒ ผอบ วางผอบดอกไม้ทั้ง ๒ ไว้ที่เรือนรูปเหมือน ด้านหน้าหรือในข้างเบื้องขวา. เมื่อพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป นั้นไปอยู่ มักกฏคณิสรนั้น จึงเข้าไปในวิหารอีก เข้าไปหาดาบสทั้ง ๔ รูป เชิญดาบสเหล่านั้นให้นั่ง ตามลำดับ ด้วยสัญญาณมือเริ่มถวายภัตตาหารที่เหลือแก่ภิกษุ. ดาบสเหล่านั้น เห็นเรื่องราวของพระภิกษุเหล่านั้น ยืนพิงข้างฝาด้านหนึ่ง เมื่อมักกฏคณิสร เตือนดาบสเหล่านั้นด้วยสัญญาณมือ จึงพากันไปโรงอาหาร ฉันแล้วระลึกถึงความอัศจรรย์ที่ตนเห็นแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า “อนิจจา พวกเราได้เห็นความอัศจรรย์ที่ไม่เคยเห็น, สิ่งนั้น พวกเราได้ยินแล้ว เห็นแล้วอย่างชัดแจ้ง, ฝ่ายมหิสสรเทพบุตรเลื่อมใสในพระพุทธ

พระธรรม พระสงฆ์ อุปัฏฐากพระสงฆ์, ลำดับนั้น พระรัตนตรัย ไม่มีสิ่งเปรียบได้, พวกเรา ได้ลาภหนอ การได้ความเป็นมนุษย์ ดีแล้ว, บัดนี้ พวกเราจักทิ้งเพศดาบสแล้ว บวชในพระพุทธศาสนา". ดาบสเหล่านั้น พากันออกไปจากที่นั้น, เมื่อพวกเขาออกไปแล้ว วิหารก็อันตรธานไป. ดาบสเหล่านั้นปรารถนาจะเห็นวิหารนั้นอีก จึงพากันแสวงหา แต่ไม่พบ. ต่อจากนั้น พวกเขาพากันไปมัชฌิมประเทศ ปฏิบัติศีลวัตรของตนให้ดี. จึงเป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก. บรรดาภุมมัฏฐกเทวดาทั้งหลาย เทวดาที่ตั้งอยู่ในความเป็นใหญ่ท่านเรียกว่า "มหิสสรเทพ" ด้วยประการฉะนี้. การจำแนก ภุมมัฏฐกเทวดาจบแล้ว. ต่อไปควรกล่าวถึงการจำแนกจาตุมมหาราชิกเทวดา ฯ

ภูเขายุคนธร ๔ ยอด มีอยู่ในทิศทั้ง ๔ รอบภูเขาเมรุเป็นที่อยู่ของบรรดาเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา. ณ ที่นั้น เมืองของท้าวธตรัฐมหาราช ใหญ่ประมาณ ๑,๐๐๐ โยชน์ อยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศตะวันออก. เสาระเนียด ประตู ถนน ทางสี่แพร่ง และกำแพงเป็นต้นของเมืองนั้นเป็นเหมือนกับเทวนคร. ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองนั้นเป็นที่อยู่ของท้าวธตรัฐมหาราช กว้างประมาณ ๒๕๐ โยชน์ ล้อมรอบด้วยกำแพงทอง, สถานที่นั้นประดับประดาด้วยกำแพง ๑ โยชน์หรือครึ่งโยชน์. สถานที่นั้น สมบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปโภคและบริโภคทุกอย่าง. ภายนอกประตูเมืองออกมามีอุทยานและสระโบกขรณีเกิดขึ้นสมควรแก่ผลบุญของเทวดาพวกอื่น. ส่วนภายในเรือนมีส่วนประกอบหลายอย่าง มีเรือนยอด ๔,๐๐๐ หลังและปราสาททองเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง เทวนคร นิคม และชนบทเป็นต้นแม้เหล่าอื่น ภายนอกเมืองนั้น ก็สมบูรณ์ด้วยเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง. ท้าวธตรัฐมหาราชอาศัยอยู่ในมหานครนั้น. อาณาจักรของท้าวธตรัฐมหาราชนั้น แผ่ไปตั้งแต่ทิศตะวันออกของภูเขาเมรุจนถึงภูเขาจักรวาฬ ท้าวธตรัฐนั้น ครองความเป็นใหญ่เหนือคนธรรพ์จำนวนมาก ฯ

ลำดับต่อมา ท้าวมหาราชชื่อวิรุฬหก อาศัยอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศใต้. การพรรณนาเมืองเป็นต้นควรกล่าวเท่านี้ ข้อนั้นพึงทราบโดยนัยก่อน. ท้าววิรุฬหกแม้นั้น แผ่อาณาจักรเริ่มจากด้านทิศใต้ของภูเขาพระเมรุจนถึงภูเขาจักรวาฬในทิศใต้ ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกกุมภัณฑ์. ลำดับต่อมา ท้าวมหาราชชื่อวิรูปักษ์ อาศัยอยู่บนยอดเขายุคนธร ตะวันตกภูเขาพระเมรุ. ท้าวเธอแผ่อาณาจักรจากทิศตะวันตกจนถึงภูเขาจักรวาฬ ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกนาค. ลำดับต่อมา ท้าวมหาราชชื่อเวสสุวรรณ อาศัยอยู่ที่ยอดเขายุคนธรด้านทิศเหนือ. ท้าวเธอแผ่อาณาจักรในทิศเหนือจนถึงภูเขาจักรวาฬ ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกยักษ์. เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา อาศัยอยู่ในเมืองของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ในทิศทั้ง ๔ บนยอดเขายุคนธรซึ่งสูงประมาณ ๔๒,๐๐๐ โยชน์ ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง อัตตภาพของเทวดาเหล่านั้นสูงประมาณ ๑ คาวุต. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "นี้ เป็นประมาณของเทวดาที่อยู่ในที่นั้น, ส่วนประมาณร่างกายของท้าวมหาราชทั้ง ๔ มีประมาณ ๒ คาวุต". อนึ่ง สีของร่างกายของท้าวมหาราชเหล่านั้นมีสีเขียวบ้าง เหลืองบ้าง ดำบ้าง แดงบ้าง และสีขาวบ้าง. จาตุมหาราชิกเทวดา ย่อมนุ่งห่มเสื้อผ้าที่เกิดจากต้นกัลปพฤกษ์. ผ้าเหล่านั้นยาว ๔๐ ศอก กว้าง ๒๐ ศอก เหมาะสมกับมนุษย์ชาวชมพูทวีปเหล่านั้น. อนึ่ง เทวดาเหล่านั้นเมื่อจะบริโภค

อาหารนั้น ย่อมบริโภคอาหารในเวลาเช้าและเวลาเย็นประมาณเท่ารอยเท้าแมว. อนึ่ง สุธาโภชนะย่อมเกิดในอุทยาน สวน สระโบกขรณี ต้นกัลปพฤกษ์และบนสวรรค์. ห้าสิบปีของมนุษย์ชาวชมพูทวีปเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชหนึ่งคืนหนึ่งวัน, สามสิบคืนสามสิบวัน เป็นหนึ่งเดือน, สิบสองเดือนเป็นหนึ่งปีโดยการนับปีห้าร้อยปีเท่านี้เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชเหล่านั้น. แต่ประมาณอายุนั้น โดยการนับของมนุษย์ได้ ๙๐,๐๐๐,๐๐๐ ปี. เทวดาชั้นจาตุมหาราชย่อมเสพเมถุนธรรม ๓ ครั้ง ในคืนที่มีความยินดี. จันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตรเป็นต้น ผู้ท่องเที่ยวไปในอากาศแม้เหล่าอื่น และเทวดาตนใดอาศัยอยู่ในวิมานที่เกิดขึ้นตามสมควรแก่ผลบุญของตน. เรื่องนี้ท่านกล่าวไว้แล้วโดยย่อๆ. เทวดาชั้นจาตุมหาราชนั้น ถึงภพดาวดึงส์แล้ว ย่อมถึงความเป็นประธาน คือความเป็นใหญ่กว่าจันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตร. จบการจำแนกของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ฯ

ต่อไปนี้ ควรกล่าวถึงการจำแนกเทวดาชั้นดาวดึงส์. เหมือนอย่างว่า พวกอสูรอาศัยอยู่ที่พื้นเบื้องล่างของภูเขาสิเนรุ. ฝ่ายเทวดาชั้นดาวดึงส์ย่อมอาศัยอยู่ที่พื้นเบื้องบนของภูเขาสิเนรุ. ควรกล่าวถึงประมาณของภูเขาสิเนรุก่อน. ภายนอกภูเขาสิเนรุมีภูเขาสัตตบริภัณฑ์ตั้งอยู่, (ระหว่าง) ภูเขาเหล่านั้นมีสีทันตรมมหาสมุทรตั้งอยู่. ภูเขาสิเนรุนี้ มีปริมณฑลกลมเหมือนแผ่นดินใหญ่, ภูเขาจักรวาฬเหมือนขอบปากตุ่มสำริด, ขุนเขาสิเนรุเป็นเหมือนปุ่มตรงกลางของตุ่มสำริด ตั้งอยู่อย่างดีเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัสสูงประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ยื่นเข้าไปกลางน้ำประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์. ข้างแต่ละด้านของภูเขาสิเนรุมีประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ๓ ข้างโดยรอบมีประมาณ ๘๔,๐๐๐ โยชน์กับอีก ๒๐,๐๐๐ (โยชน์). เมืองหลวงชื่อว่าสุทัศน์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์อยู่บนพื้นเบื้องบนของภูเขาสิเนรุ มีประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ล้อมรอบด้วยกำแพงทอง. กำแพงนั้นวัดโดยโยชน์ได้ดังนี้ คือ ความกว้างประดับด้วยกำแพงครึ่งโยชน์ ประดับด้วยสถูป ๑๕๐ โยชน์, ส่วนสูงมีเสาค่าย วัดได้ ๑๕๐ โยชน์ ประตูในที่ทุก ๆสิบโยชน์ จะมี ๑๑,๐๐๐ แห่งโดยรอบ โดยทำนองนี้. สถานที่มีประตูเป็นต้นเหล่านั้นของกำแพง ทำด้วยแก้วทั้งหมด งดงามด้วยลวดลายต่าง ๆ. อนึ่ง ช้างทั้งหลายที่เขาตกแต่งแล้วยืนอยู่ตามที่กำหนดไว้ภายนอกประตู. ม้าก็ดี รถก็ดี ก็ยืนอยู่ตามที่กำหนดเอาไว้. คนเดินเท้าที่จัดแจงดีแล้วย่อมยืนอยู่ตามที่กำหนด. สิ่งเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมยืนอยู่ที่ประตูทั้งหมดรอบเมือง เพื่อการอารักขาและเพื่อเป็นเครื่องประดับ. ถัดภายนอกกำแพงออกมา มีคูเมืองกว้าง ๑ โยชน์, ที่ฝั่งทั้งสองของคูนั้น มีพื้นดินรอบๆ กว้างโยชน์ครึ่ง, ถัดออกมานอก (เมือง) มีกระท่อมของฤษีตั้งอยู่. ต่อจากนั้นเป็นดงตาล ต่อจากนั้นเป็นเสาระเนียดและดงตาล ที่ประดับวิจิตรด้วยแก้วทุกชนิดมีทองเป็นต้น. เสียงของใบตาลก็ดี เสียงของดนตรีก็ดี น่ายินดีเหมาะกับการงาน ครอบงำเทวดาเหล่านั้น. แม่น้ำที่ไหลอยู่เป็นนิตย์ และสระโบกขรณี มีอยู่พร้อมในสถานที่ร้อยชั่วธนูในระหว่างดงตาล. ก็ สระโบกขรณีนั้น งดงามด้วยอิฐเป็นต้นที่ทำจากทองและแก้วเป็นต้นทั้ง ๔ ด้าน. ที่ฝั่งของสระโบกขรณีนั้น มีดอกไม้ผลไม้และต้นไม้ (ขึ้นตาม) ภูเขาทอง. นี้ เป็นความพิเศษอย่างย่อ ๆ. ภายนอกจากนั้นออกมาในทิศเหนือของสุทัศน์นคร มีสวนชื่อนันทวันของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณ ๒๐ โยชน์

จากไหล่ของเสาอินทขีล. ความยาว ความกว้าง และความลึกของสระนันทวัน มีประมาณ ๑ โยชน์. ในสวนนั้นมีดอกและต้นมัณฑารบ ดอกของต้นมัณฑารบเหล่านั้นประมาณเท่าล้อรถ. ในทิศตะวันออกของสุทัศน์นคร จากไหล่เสาอินทขีลไป มีสวนจิตรลดาของเทวดาเหล่านั้น ประมาณ ๒๐ โยชน์. ในสวนนั้นมีสระโบกขรณีชื่อจิตรลดา กว้างและลึกประมาณ ๑๐๐ โยชน์เท่ากัน สมบูรณ์ด้วยดนตรีทิพย์. เพราะว่า ในสวนนั้นมีต้นไม้และเถาวัลย์อันงดงาม ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าสวนจิตรลดา ฯ

ถัดจากไหล่เสาอินทขีลด้านทิศใต้ของสุทัศน์นครมา มีสวนปารุสกวันของเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณ ๒๐ โยชน์. สวนนั้นทั้งหมดมีนัยตามที่กล่าวมาแล้วในหนหลัง. จากไหล่เสาอินทขีลด้านทิศตะวันตกของสุทัศน์นคร มีสวนมิสสกวันของเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณ ๒๐ โยชน์. ทรัพย์สมบัติทั้งปวงในสวนนั้น เป็นเช่นกับที่กล่าวมาแล้วนั่นแหละ. จากไหล่เสาอินทขีลในทิศเหนือของสุทัศน์นคร มีศาลาเทวสภาชื่อสุธรรมาของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ยาวและกว้างประมาณ ๓๐ โยชน์ วัดโดยรอบได้ ๙๐ โยชน์ ส่วนสูงได้ ๔๐ โยชน์. ก็ เทวสภานั้นประกอบด้วยความงดงามนานาชนิด (ถึงพร้อม)ด้วยรัตนชาติทุกอย่างมีทองเป็นต้น. การพรรณนาถึง (เทว)สภาชื่อสุธรรมาในที่นี้ มีนัยตามที่พรรณนาไว้แล้วในเรื่องการแสดงคติ. นี้ เป็นความสังเขป. ในเวลาที่เทวดาพร้อมเพรียงกันย่อมเข้าไปแวดล้อมท้าวสักกเทวราช. ท้าวสักกะจอมเทวดา ย่อมนั่งพิงเสาตรงกลาง. พระอินทร์ ๓๒ องค์นอกนี้ ย่อมนั่งพิงเสาคนละเสา. เทวดาเหล่านั้นทั้งหมด ไม่ได้คิดว่า ‘เรานั่งตรงกลาง”. เมื่อเทวดาทั้ง ๓๓ องค์เหล่านั้นนั่งในที่นั้นแล้ว เทพบุตรพวกอื่นย่อมนั่งลงเหมือนกัน. ต่อจากนั้น พวกเทพบุตรของท้าวสักกะจอมเทวดาซึ่งเป็นเสนาบดีของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีหมู่อำมาตย์แวดล้อมยืนอยู่ที่ประตูระเบียงบ้านในทิศทั้ง ๔. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นี้ คือ ท้าวธตรัฐ (อยู่ประจำ)ทางทิศตะวันออก, ท้าววิรุฬหกทางทิศใต้, ท้าววิรูปักษ์ทางทิศตะวันตก และท้าวเวสสุวรรณทางทิศเหนือ นั่งอยู่กับบริวารของตน ที่ประตูระเบียงบ้านทั้ง ๔ แล้ว บอกกล่าว (ความเป็นไป)ของชาวโลก แด่ท่านท้าวสักกะจอมเทวดา ฯ

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย วันนี้บริษัทของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ย่อมเที่ยวมายังโลกนี้ในวันอัฐมี[๓๒] และวันจาตุททสี[๓๓] แห่งปักข์. มนุษย์บางพวกอยู่จำอุโบสถ บางพวกให้ทานเป็นต้น บางพวกอยู่ด้วยจิตใจที่ประกอบด้วยจิตอันเลื่อมใส บางพวกเป็นผู้อ่อนน้อม ต่อผู้ใหญ่ในตระกูลในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย. บริษัทเหล่านั้น มาบอกท้าวมหาราชทั้ง ๔. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มาบอกเทพบุตรในสุธรรมเทวสภา. เทพบุตรเหล่านั้นมาบอกท้าวสักกะจอมเทวดา”. เมื่อใด ถ้ามนุษย์ในโลกนี้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถเป็นส่วนมาก เมื่อนั้น พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ก็เบิกบานใจ. เมื่อใด มนุษย์ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถเป็นส่วนมาก เมื่อนั้น พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ย่อมไม่เบิกบานใจ. ท้าวสักกะจอมเทวดา มีหมู่เทวดาแวดล้อมนั่งอยู่ในเทวสภาชื่อ

---

๓๒ *วันขึ้น-แรม ๘ ค่ำ*

๓๓ *วันขึ้น-แรม ๑๔ ค่ำ*

สุธรรมา ฟังเรื่องราวของชาวโลกที่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ทูลแล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ เพื่อชักชวนชาวโลกประกอบด้วยกุศลกรรมบถว่า

ผู้ใดพึงอยู่จำอุโบสถอันมีองค์ ๘ สมาทานให้ดีแล้ว
ตลอดวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ จนถึงวัน ๘ ค่ำแห่งปักข์ และ
ตลอดปักข์ที่ตนรักษาแล้ว แม้ผู้นั้นพึงเป็นเหมือนเรา ฯ

ท้าวสักกะจอมเทวดาระลึกถึงคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้ ทรงทราบความประสงค์ของชาวโลกจึงเสด็จเข้าไปสู่ที่ประทับของพระองค์อีก. ถัดมาจากไหล่เสาอินทขีลในทิศตะวันออกเฉียงเหนือภายนอกสุทัศน์นคร มีต้นปาริฉัตตกะในที่ประมาณ ๒๐ โยชน์ มีประมาณดังที่กล่าวแล้วในเรื่องต้นหว้า. ในเรื่องนั้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “เทวสภาชื่อสุธรรมาและต้นปาริฉัตตกะ ตั้งอยู่กลางเมือง ด้วยประการฉะนี้”. ใต้ต้นปาริฉัตตกะนั้น มีปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ หนา ๒๐ โยชน์. ก็ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้นสร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ละเอียดสัมผัสอ่อนนุ่ม มีพื้นที่สัมผัสสบายเหมือนฝ้ายและสำลี. ในเวลาต้นปาริฉัตตกะของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีดอกบานสะพรั่ง พวกเทพบุตรผู้รักษาอุทยานมาทูลท้าวสักกะว่า “ท่านผู้เจริญ ต้นปาริฉัตตกะบานสะพรั่งแล้ว”. ต่อจากนั้น ท้าวสักกะจอมเทวดา ประสงค์ที่จะเสด็จไปที่โคนต้นปาริฉัตตกะ ทรงเกิดความคิดว่า “ขอช้างเอราวัณของเราจงมา”. ลำดับนั้น ช้างเอราวัณนั้นดีใจแล้ว ก็มายืนอยู่ตรงหน้าพระพักตร์ของท้าวสักกะจอมเทวดา. ก็ ช้างเอราวัณนั้นตามปกติสูง ๑๕๐ โยชน์ ประกอบด้วยปริมาณส่วนยาวพอสมควร ฯ

ในเวลาที่ท้าวสักกะจอมเทวดาประสงค์จะขึ้นขี่ช้างเอราวัณ ช้างเอราวัณจะเนรมิตร่างของตนให้มี ๓๓ เศียร ในแต่ละเศียรมี ๗ งา. แต่ละงา ยาว ๕๐ โยชน์. อานุภาพของช้างเอราวัณได้กล่าวไว้แล้วในหนหลัง. พญาช้างเอราวัณจัดแจงร่างกายของตนเรียบร้อยแล้วจึงยืนอยู่. ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทวดา และพระอินทร์ ๓๒ องค์เหล่าอื่น และเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหมด ขึ้นขี่ช้างเอราวัณนั้น. จากนั้นท้าวสักกะจอมเทวดาประทับนั่งตรงกลางเศียร. เทวดานอกนั้นนั่งตรงเศียร ๑๖ เศียรทั้งสองข้าง. เทวดาเหล่านั้นทั้งหมดไม่มีใครคิดว่า “เรานั่งตรงกลาง”. เมื่อเทวดาเหล่านั้นขึ้นแล้ว จันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรคิดว่า “บุตรของท้าวสักกะจอมเทวดา ซึ่งเป็นเสนาบดีของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีหมู่เทวดาแวดล้อมแล้ว พากันขึ้นสู่แท่น (กูปช้าง) ของตน”. แม้เหล่าเทพกัญญามีนางปุณฑริกเป็นต้น ก็ขึ้นไป. เมื่อใด ช้างเอราวัณดีใจแล้วปรารถนา พอใจ คือกระทำพุ่มดอกไม้ ก็จะไปยังโคนต้นปาริฉัตตกะ. แต่เทพบุตรผู้ขึ้นขี่ช้างเอราวัณ ย่อมไปโดยยานวิมานของตน ๆ. เทพบุตรแม้ทั้งหมดไปใกล้โคนต้นปาริฉัตตกะแล้วลงจากยานของตน พากันห้อมล้อมโคนต้นปาริฉัตตกะอยู่. พระอินทร์แม้ทั้งหมดอยู่โคนต้นปาริฉัตตกะแล้ว นั่งบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ตามลำดับ. ณ ที่นั้นเทพบุตรทั้งปวงมีท้าวสักกะเป็นประธาน ได้รับกามคุณ ๕ อันเป็นทิพย์ ย่อมยินดีตลอด ๔ เดือน. ก็พญานาคราชชื่อเอราวัณนี้ ได้ชื่อว่าผู้ท่องเที่ยวไปในอุทยาน. พญาช้างอีกเชือกหนึ่ง **ชื่อว่า**

สุมินทะ ได้ชื่อว่าผู้ท่องเที่ยวไปในสงคราม และพญานาคราชนั้นมีฤกธิ์มากมีอานุภาพมาก มีขนาดเท่าม้า เป็นเช่นเดียวกับ (คำอธิบาย) เมื่อก่อนนั่นแหละ ฯ

ในเวลาที่ท้าวสักกะจอมเทวดาประสงค์จะทำสงครามกับพวกอสูร. พระองค์ทรงดำริว่า "ขอพญาช้างชื่อสุมินทะ ของเราจงมา". ในขณะที่เกิดความคิดนั่นเอง พญาช้าง ได้เนรมิตสรรพวุธที่จัดเตรียมไว้แล้ว ซึ่งประดับด้วยอลังการทุกอย่าง ในร่างกายของตน ดีใจมายืนต่อพระพักตร์ของท้าวสักกะ. ฝ่ายท้าวสักกะเสด็จขึ้นยังพญาช้างพร้อมกับพระอินทร์ ๓๒ องค์ แล้วออกรบ. พญาช้าง ๒ เชือกของพวกอสูร ก็เหมือนของพวกเทวดา. คือ พญาช้างเชือกหนึ่ง ชื่อสัตถวาหะ มักท่องเที่ยวไปในอุทยาน, อีกเชือกหนึ่ง ชื่อเกลาสกุฏฐะ มักเข้าสู่สงคราม. เวลาพวกอสูรประสงค์จะรบกัน เทวดาขึ้นขี่พญาช้างนั้นจึงรบ. ในเวลาที่พวกอสูรประสงค์จะรบกับเทวดา ย่อมหวังฐานะ ๕ ประการ. พวกอสูรเมื่อหวังเทวโลกย่อมหวังโอชะทิพย์ ภูมิภาคทิพย์ อุทยานทิพย์ เทวนครทิพย์ และเทวกัญญาทิพย์. เวลาที่เทวดาประสงค์จะรบกับพวกอสูร พวกเขาจะหวังฐานะ ๕ อย่าง คือ หวังโอชะอสูร ภูมิภาคอสูร อุทยานอสูร นครอสูร และนางอสุรกัญญา. ในเวลาที่อสูรรบกับเทวดา ย่อมทำสงครามกับพวกพญาช้างและครุฑที่ฝั่งแม่น้ำ. พวกอสูรแตกพ่ายหนีไปจากที่นั่น ถ้าไม่แตกพ่ายก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ ๑. ณ ที่นั้น พวกอสูร ย่อมทำสงครามกับท้าวมหาราชทั้งหลาย ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ ๒. การาเทวดาเป็นต้นอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น ย่อมรบกับพวกอสูรเหล่านั้น, ถ้าพวกอสูรแตกพ่ายย่อมหนีกลับไป ถ้าไม่แตกพ่ายไป ก็จะขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ ๓. พวกอสูรรบกับพวกเทพบุตรที่ทำสงครามอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าแตกพ่ายไปก็หนีกลับไป. ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ ๔. พวกอสูรทำสงครามกับพวกเทพบุตรที่ทรงดอกไม้ ณ ภูเขานั้น ถ้าแตกพ่ายไปก็จะหนีกลับไป. ถ้าไม่แตกพ่ายก็ขึ้นไปยังพื้นชั้นบน ฯ

เมื่อนั้น เทพบุตรผู้ทรงดอกไม้ ทูลแด่ท้าวสักกะจอมเทวดาว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ พวกอสูรย่อมอภิรมย์ยิ่ง". ขณะนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทวดาเสด็จขึ้นทรงยานของพระองค์ มีเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมพร้อมกับธงพื้นผ้าบนหลังช้าง ออกทำสงครามพร้อมกับพระอินทร์ ๓๒ องค์. จันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรซึ่งเป็นเสนาบดีของเทวดา ขึ้นไปทำสงครามพร้อมกับกองทัพของตน. ณ ที่นั้น กองทัพช้างก็รบกับกองทัพช้าง กองทัพม้าก็รบกับกองทัพม้า กองทัพรถก็รบกับกองทัพรถ กองทัพทหาร ก็รบกับกองทัพทหาร. ครั้งนั้น พวกอสูรแตกพ่ายหนีมุ่งหน้าไปยังเมืองของตน ๆ, พวกเทวดาติดตามพวกอสูรไป. ฝ่ายอสูรจะมีพลังหรือไม่ก็ตามต้องพากันรบกับพวกเทวดา. พวกอสูรก็พ่ายกลับไปเหมือนเดิม. เทวดารบกับพวกอสูร. พวกอสูร ก็พ่ายกลับไปอีก. เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกอสูรไม่สามารถจะรบแม้ครั้งที่สอง แม้ครั้งที่สาม ก็หนีกลับไปเมืองของตนอีกครั้ง. พวกเทวดาก็ติดตามไปอีก. พวกเทวดาที่เข้าไปเมืองอสูรแล้ว แวดล้อมเมืองไว้ด้วยคิดว่า "พวกเราจักยึดโภคทรัพย์ของพวกอสูรเหล่านั้น" ย่อมใช้สอยโภคทรัพย์นครของพวกอสูร. ลำดับนั้น พวกเทวดาที่ประสงค์จะเข้าไปเล่นในเมือง ก็เข้าไป. ต่อมาพวกเทวดาเหล่านั้น เกิดความคิดแตกต่างกันจึงพากันออกไปนอกเมืองในขณะที่คิดนั่นเอง ฯ

เพราะเหตุใด พวกเทวดาที่อยู่ในเมืองของพวกอสูร ซึ่งเป็นนครที่มีประโยชน์ตามความยินดีแล้ว จึงพาเอาเชลยศึกมุ่งหน้าไปยังเทวโลก ในเมื่อพวกเทวดาชนะพวกอสู อย่างนี้. เมืองของพวกอสูร จึงมีชื่อเหมือนกับเมืองของเทวดาว่า สุทัศน์ราชธานี. อุทยานของพวกอสูรก็เหมือนอุทยานของพวกเทวดาในทิศทั้ง ๔. ต้นโกวิฬาร์เป็นอุทยานอันเลิศของพวกอสูร เหมือนต้นปาริฉัตตกะเป็นอุทยานอันเลิศของพวกเทวดา. ต้นจิตตปาตลีเป็นอุทยานอันเลิศของพวกอสูร ก็เช่นนั้น. ช้าง สัตถวาหะเป็นพญาช้างของพวกอสูร เหมือนช้างเอราวัณเป็นพญาช้างของพวกเทวดา. ช้างเกลาสกูฏะของพวกอสูร เป็นพญาช้างที่เข้าสู่สงครามเหมือนกับช้างสุมินทะของพวกเทวดา. คาม นิคม และราชธานีของพวกเทวดาเป็นเช่นไร วัตถุที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคของพวกอสูรก็เป็นเช่นนั้น ยกเว้นเวชยันตปราสาท และเทวสภาชื่อสุธัมมา. ท้าวสักกะจอมเทวดา ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนือเทวดาชั้นจาตุมมหาราชทั้งหมด เหนือเทพบุตรพวกอื่น คนธรรพ์ และเทวราชมิใช่น้อย ผู้ท่องเที่ยวไปในอากาศมีวัสสวลาหกเทพบุตร สีตวลาหกเทพบุตร อุณหวลาหกเทพบุตร วาตวลาหกเทพบุตร และอัพภวลาหกเทพบุตรเป็นต้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏชื่อพวกอื่น เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวโลกทั้ง ๒ ทุกพระองค์และเทวดาที่ดำรงอยู่คือเกิดในจักรวาฬนี้นั่นแล. เทวโลกประกอบด้วยสมบัติอันงดงามต่างๆ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

“คนที่บูชามารดา บิดา และผู้เป็นใหญ่ในตระกูล มี
ความคล่องแคล่วและอดทน ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
เพราะความทุ่มเถียงกันเป็นต้น” ฯ

อธิบายว่า “ในข้อนั้น ผู้ใดบูชามารดา บูชาบิดา อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ประกอบไปด้วยความคล่องแคล่ว ความเป็นใหญ่ในการให้ทานและความอดทน เป็นผู้ยินดีในการทะเลาะกันเป็นต้น ผู้นั้นย่อมเกิดในภพดาวดึงส์ เพราะผลแห่งกุศลกรรมมีการบำรุงมารดา บิดาเป็นต้น คือ เกิดด้วยการถือปฏิสนธิ”. พึงทราบวินิจฉัยในคำนั้นว่า “อัตตภาพของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณ ๓ คาวุต เทวดานั้นประกอบด้วยอัตตภาพอันมีส่วนสูง มีความเสื่อมที่เหมาะสมกับอัตตภาพของตน ย่อมเสวยสวรรค์สมบัติอันเป็นทิพย์ตั้งพัน. ทิพย์สมบัตินั้น เบื้องบนนับเข้าไปในกามธาตุ[๓๔] และเป็นที่อยู่ของสุยามเทพบุตร พร้อมบริวาร มีประมาณมากกว่าภพดาวดึงส์ประกอบไปด้วยสมบัติอันเป็นอุปกรณ์ของโภคทรัพย์ น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก. เทวดาเหล่านั้น เมื่อเกิด ณ ที่นั้น ย่อมเกิดด้วยกุศลอันยิ่งใหญ่กว่ากุศลในปางก่อน ฯ

สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

“ชนเหล่าใด ไม่ยินดีในการทะเลาะกัน ไม่ใส่ใจในการ
ทุ่มเถียงกัน ประกอบแต่กุศลโดยส่วนเดียว ชนเหล่านั้น ย่อมเข้า
ถึงสวรรค์ชั้นยามา ฯ

---

๓๔ *ทิพยสมบัติที่ยังเกี่ยวข้องในกามคุณ ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และการรับรู้อารมณ์*

ในข้อนั้น บุคคลเหล่าใดไม่ยินดีในการทะเลาะและวิวาท แต่มีจิตพอใจในการทุ่มเถียงกัน. ต่อมาพวกเขาเป็นมนุษย์ที่ประกอบแต่กุศลกรรม มีความพอใจในมรรคชั้นสูงเป็นต้น จุติจากโลกมนุษย์นี้แล้ว ไปเกิดในสวรรค์ชั้ยยามา. ต่อจากนั้นไป อาจารย์ย่อมแสดงกุศลกรรมที่ทำแล้วเป็นเหตุให้ได้รับผลบุญไว้โดยเอกเทศ เพื่อจะแสดงว่าเทวโลกที่ประเสริฐมีอยู่จริง ฯ

สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

> “ชนเหล่าใดเป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา หวังโมกข-
> ธรรม ยินดีด้วยคุณธรรม ชนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต
> เพราะราคะ”ฯ

ในข้อนั้น ที่ชื่อว่า **พหูสูต** เพราะเป็นผู้ฟังมาก. เทวดาที่ชื่อว่า **ธัมมธรา** เพราะทรงธรรมไว้. อธิบายว่า “ชื่อว่าธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก เทวดา หรือบัณฑิตผู้รู้แจ้งกุศลหรืออกุศลเหล่าอื่นกล่าวไว้แล้ว เป็นธรรมที่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม ชื่อว่า ธรรม ท่านประสงค์เอาในที่นี้”. อนึ่ง บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งแสวงหาที่พึ่งยินดีในคุณมีศีลเป็นต้น อันเป็นสันดานของตน ครั้นเห็นหรือฟังคุณของชนเหล่าอื่นแล้ว เป็นผู้ร่าเริงด้วยการอนุโมทนา ย่อมได้ชื่อว่ายินดี ด้วยคุณทั้งหลาย. อธิบายว่า “นรชน คือ มนุษย์เหล่าใดเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม มีปัญญา แสวงหาโมกธรรม หรือยินดีด้วยคุณทั้งหลาย, พวกเขาย่อมได้ที่อยู่ในภพดุสิต”. การเข้าถึงกายเทพในภพชั้นนิมมานนรดีนั้น ท่านแสดงไว้แล้วโดยกุศลอย่างย่อ ๆ ฯ

สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

> “นรชนเหล่าใด ประพฤติในการสมาทานศีลและวินัย
> ด้วยตนเอง นรชนเหล่านั้น มีความอุตสาหะมาก เป็นผู้เข้าถึง
> สวรรค์ชั้นนิมมานรดี” ฯ

ในที่นี้ ชื่อว่าศีล หมายเอาธรรมะ กล่าวคือกายสุจริตและวจีสุจริต เต็มไปด้วยจิตที่เลื่อมใสมีความยินดีในการบริจาค และหมายเอาธรรมวินัยที่แสดงการปฏิบัติให้เข้าถึงศีลและทาน. อธิบายว่า “ในพระวินัยนั้น สัตว์เหล่าใด ประพฤติตนตามความพอใจ มีจิตเข้าถึงพระวินัย มีความอุตสาหะอันยิ่งใหญ่, สัตว์เหล่านั้น ย่อมไปสู่สวรรค์ชั้นนิมมานนรดีเป็นปกติ คืออยู่ในภพของเทวดาชั้นนิมมานรดี”. พึงเห็นว่า “เทวโลกอันประเสริฐในภพเบื้องต้นนั้น เป็นที่อยู่ของบริวารท้าววัสสวดีเทพบุตรมาร, สถานที่นั้น บุคคลย่อมได้มาด้วยการทำกุศลยิ่งใหญ่กว่าเดิม” ฯ

สมจริงดังคำที่พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

> สัตว์เหล่าใด มีจิตไม่หดหู่ มีทมะและสัญญาเป็นใหญ่
> สัตว์เหล่านั้น เป็นผู้เลิศด้วยคุณ ย่อมไปยังสวรรค์ชั้น
> ปรนิมมิตวสวดี ฯ

อธิบายว่า “ในข้อนั้น สัตว์เหล่าใดมีจิตไม่หดหู่ มีศรัทธา มีทมะและสัญญาเป็นใหญ่ มีสัญญาในธรรมโดยความตั้งใจ ในทมะอันเป็นไปกับด้วยการบริจาคโดยการบ่มอินทรีย์ มีจิตไม่หดหู่ คือมีจิตไม่เหลาะแหละในอำนาจจิต และสัตว์เหล่าใดเลิศด้วยคุณมีศีลเป็นต้น สัตว์เหล่านั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ จักไปสู่ปรนิมมิตวสวดีภพ”. ท่าน (อาจารย์) พึงแสดงสถานที่เสวยสุขของกามาพจรเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นโดยลำดับ โดยสังเขปด้วยประการฉะนี้แล้ว จึงแสดงผลของคุณคือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยเอกเทศ.อธิบายว่า “สัตว์ทั้งหลาย จะไปสวรรค์ได้ด้วยศีล, สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบรรลุความถึงพร้อมแห่งพรหมคือพระนิพพานอันรอบรู้สภาพตามความเป็นจริง ด้วยฌาน”. ศีลในที่นั้น หมายเอากายสุจริตและวจีสุจริต. อธิบายว่า “บทว่า **สคฺคมายนฺติ** ความว่า ย่อมไป คือ ย่อมถึงสวรรค์กล่าวคือชั้นจาตุมมหาราชและชั้นกามาพจรเป็นต้น”. อธิบายว่า “ย่อมถึง คือ บรรลุพรหมสมบัติด้วยฌาน คือ ด้วยสมาบัติ ๘ ประการ หรือด้วยสมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๘ อย่าง ด้วยรูปาวจรฌาน ๔ ประการ หรืออรูปาวจรฌาน ๔ ประการ ด้วยสมาธิอันสงเคราะห์เข้ากับสมาบัติ ๘”. สัตว์เหล่านั้น ย่อมบรรลุพระนิพพานอันหยั่งรู้สภาพตามความเป็นจริง. พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมแสดงผลแห่งคุณคือปัญญา โดยทำนองที่กล่าวนี้. จตุสัจจญาณ ชื่อว่ายถาภูตปริยญาณ[๓๕]. ยถาภูตปริยญาณนั้น ย่อมให้นิพพานสมบัติ. เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย ย่อมบรรลุสมบัตินี้. บุคคลพึงรักษาศีล เจริญสมาธิ และเพิ่มพูนกุศล ด้วยความต้องการ คือ ความปรารถนาสมบัตินั้น. พึงทราบการแสดงสวรรค์สมบัติ ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

อนึ่ง ในจักรวาฬนี้มีขุนเขาสิเนรุ ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ พร้อมทั้งมหาสมุทรภูเขา หิมพานต์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ได้ปรุงแต่งหรือเป็นสิ่งปรุงแต่งก็ดี สิ่งที่เกิดขึ้นเองทั้งหมดก็ดี วัตถุทั้งหมดที่มีอยู่ก็ดี สัตว์ทั้งปวงพร้อมทั้งพระอินทร์พระพรหมก็ดี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรู้แจ้งสัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่มีที่สุดหรือประมาณมิได้ ทั้งในที่อื่นหรือในจักรวาฬอันหาที่สุดมิได้ ฯ

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวว่า “พระอานนท์นั้น ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “เหล่าสัตว์ทั้งหลายพึงรู้ได้ด้วยภาษา อย่างไรหนอ”. พระตถาคตเจ้า ทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า “ดูกรอานนท์ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแผ่ (เมตตา) พึงกระทำให้ตลอด เพื่อสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น”. พระอาทิตย์ปรากฏที่ใด พึงตกในที่นั้นด้วยอานุภาพของตนเอง, ปรากฏโดยฐานะในที่ใด ขึ้นไปแล้ว พึงตกตรงกลางในที่นั้น. ต่อมาพระอาทิตย์ปรากฏในที่ใด พึงตกในที่นั้น. พวกมนุษย์ เกิดความคิดอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “พระอาทิตย์ ย่อมปรากฏไม่นานหนอ, พระอาทิตย์นั้น ขึ้นในที่นี้ ตกแล้วในบัดนี้นี่เอง (และ)บัดนี้ ไม่ปรากฏ. สิ่งนี้ เป็นนาค เทวดา หรือภูตหนอ”. พระอาทิตย์ พึงตกในที่นั้น ด้วยอานุภาพตนเอง. พวกมนุษย์พากันคิดอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “สิ่งนี้เป็นนาค ภูต ยักษ์ หรือเทวดาหนอ”. ต่อมา เมื่อมนุษย์เหล่านั้นหวนระลึกถึงแสงสว่าง แล้ว สงสัยอยู่ว่า “นี่อะไรกันหนอ”. ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงเข้า

---

๓๕ *ญาณคือการกำหนดรู้ตามความเป็นจริง*

นีลกสิณ[๓๖] แล้วแผ่ความมืดใหญ่ปกคลุมไป. เพราะฉะนั้น เมื่อสัตว์เหล่านั้น ตะเกียกตะกาย (เพื่อแสงสว่าง) หลีกหนีความเร้าร้อนในกรรมเป็นต้น, ลำดับนั้น พระศาสดาทรงทราบการที่สัตว์เหล่านั้นเร่าร้อน เพราะความมืด ทรงเข้าโอทาตกสิณ[๓๗] แล้วทรงแผ่พระฉัพพัณรังสีไป ทำโลกทั้งหมดให้สว่างไสวพร้อมกัน เหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นอย่างละพันดวง. อนึ่ง แสงสว่างทั้งหมดแม้ประมาณเท่าเมล็ดงา เมื่อถูกปล่อยออกไปทางกาย ย่อมแผ่ซ่านไปในจักรวาฬอันหาที่สุดมิได้ คือแผ่ไปตลอดจักรวาฬอันยิ่งใหญ่ ๓,๐๐๐ จักรวาฬ. แสงสว่างใด ทำจักรวาฬ แผ่นดินและทวีปให้เป็นบัลลังก์ ทำมหาสมุทรให้เป็นน้ำ เพื่อจักรวาฬเป็นต้นนั้น ทำภูเขาสิเนรุให้เป็นรั้วแล้ว ตั้งส่องสว่างอยู่บนยอดเขาสิเนรุลูกใดลูกหนึ่ง. แสงสว่างนั้น พึงส่องสว่างในจักรวาฬเดียวเท่านั้น, ต่อจากนั้น ไม่อาจส่องสว่างที่ประมาณคืบหนึ่งได้ ฯ

พระตถาคต ครั้นทรงเปล่งโอภาสทางพระวรกายประมาณเท่าเมล็ดงาแล้ว ทรงทำโลกธาตุอันยิ่งใหญ่ทั้ง ๓,๐๐๐ ให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน หรือทรงทำให้ยิ่งใหญ่กว่านั้น. ชนเหล่านั้น เห็นแสงสว่างอันหาประมาณมิได้ ด้วยพุทธคุณอันยิ่งใหญ่เช่นนี้แล้ว พากันคิดว่า “พระอาทิตย์ดวงใดตกแล้ว ขึ้นตั้งอยู่ตรงกลาง ขจัดความมืดอันยิ่งใหญ่, บุรุษนี้ ทำแสงสว่างขึ้นแล้ว ยืนอยู่ในบัดนี้ นับเป็นบุรุษอัจฉริยะแท้” แล้วยืนประคองอัญชลีนมัสการ. ก็แล คำนี้ พึงเห็นว่าท่านกล่าว “เพื่อแสดงพุทธคุณให้แจ่มแจ้ง เพื่อแสดงอัจฉริยะอันประเสริฐและประเสริฐกว่า และเพื่อชาวโลกทั้งปวง” ฯ

ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์อันชื่อว่ารัตนะเป็นเครื่องแสดงเรื่องโลกทั้ง ๓ อันแสดงคติของมนุษย์และเทวดาเป็นต้น เพื่อเจริญปัญญาและเพื่อความฉลาดของสาธุชน ด้วยประการฉะนี้ ฯ

จบปริเฉทที่ ๕.

---

๓๖ *เพ่งวัตถุสีเขียว*

๓๗ *เพ่งวัตถุสีขาว*

ก็ เรื่องราวนี้มีประการดังกล่าวแล้ว ในคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐีนี้ อันอาศัยคำวินิจฉัยของพระโบราณาจารย์ทั้งปวง แห่งพระบาลีนั้น ประดับด้วยนัยต่าง ๆ อันพระโบราณาจารย์ทั้งหลายได้วินิจฉัยไว้ดีแล้ว แม้ข้าพเจ้ารู้แล้ว รจนาแล้ว กล่าวและแสดงไว้แล้วโดยเนื้อความด้วยความคิดเพื่อผู้อื่นดั่งนี้ ขอข้าพเจ้าจงเป็นผู้แกล้วกล้าในปัญญาและปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ทั้งในพระพุทธศาสนาอันประกอบด้วยอภิญญา ๖ และวิชชา แม้ในอนาคต, อนึ่ง (ขอคัมภีร์นี้) จงปรากฏอยู่ในโลกนี้, ขอคัมภีร์นี้ จงเป็นคัมภีร์ที่สามารถข่มความคิดของฝ่ายตรงข้ามได้ และให้เป็นสาระที่รับรู้ได้โดยเร็ว, อนึ่ง ในที่นี้ ขอบุญแห่งการแต่งเรื่องโลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี อันกระทำเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งปัญญาของสาธุชนทั้งหลาย จงมี ในอนาคต ฯ

> เพราะการคบหานักปราชญ์อย่างนี้ ผู้ใดให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนาเป็นนิจ ผู้นั้น สมาทานสิกขาบททั้ง ๕ คือ มีขันติ มีความเคารพในพระพุทธศาสนา มีความกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย และให้ทานตามสติ ตามกำลัง ขอท่านทั้งหลายผู้ปรารถนาพระนิพพาน พึงเจริญเมตตาอย่างนี้ วิญญูชน ควรกระทำอุบายที่จะบรรลุพระนิพพาน ตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ ฯ

การพรรณนาคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี
จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

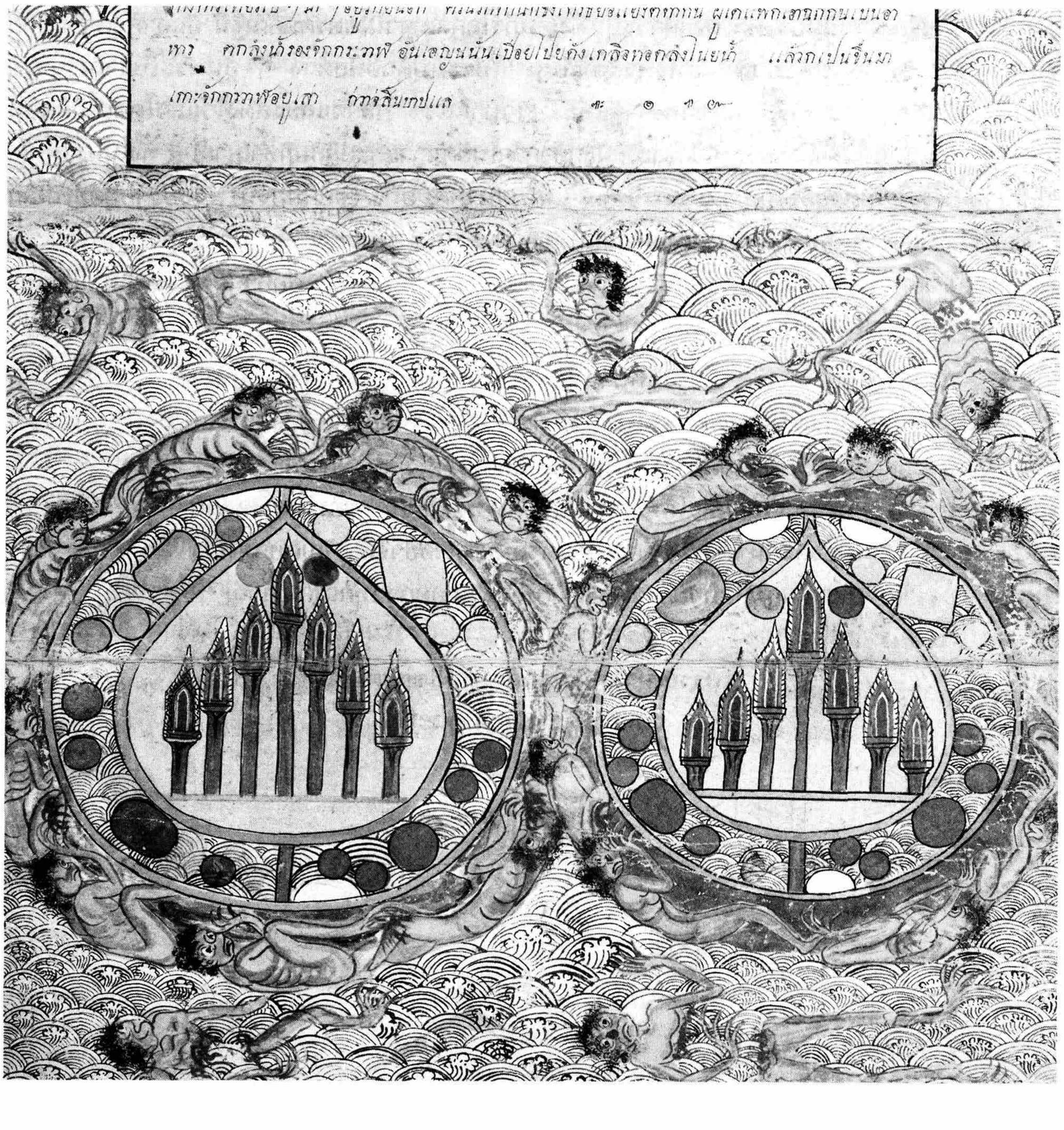

ภาพจักรวาล

ลอยน้ำอยู่ มีลมรองน้ำได้ ๖๐,๐๐๐ โยชน์ ใต้ลมนี้ลงไปเป็นอากาศเปล่าได้อนันตโยชน์

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๖๑)

ภาคภาษาบาลี

โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี

โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี[๑]

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส[๒]

ปณามกถา[๓]

โย ติโลกนฺตปโชโต นาโถ
โลกปทีโป ธมฺโม โลกวฑฺโฒ[๔] อริยสงฺฆา[๕] อฏฺฐ,
ตญฺจ โลกปกาสกํ ธมฺมญฺจ โลกนิยาตํ
สงฺฆ[๖] โลกปารคุ์ วนฺทิตฺวา สิรสา เม โลกโชติกํ ภาสิสฺสํ ฯ

ตตฺรายํ มาติกา. อสงฺเขยฺยกถา[๗] กปฺปกถา กปฺปวินาโส สงฺวฏฺฏ์ วิวฏฺฏกถา สตฺตสุริยา จกฺกวาฬกถา สิเนรุกถา จตุมหาทีปกถา[๘] หิมวนฺตกถา จนฺทิมสุริยคติ สคฺคกถา นิรยกถา เปตวิสยญฺจ ติรจฺฉานกถา ปกิณฺณกกถาติ ฯ

---

๑ *เพิ่มเข้ามา*

๒ *บทแสดงความนอบน้อม (เพิ่มเข้ามา)*

๓ *ประพันธ์ไว้มิใช่บทคาถา แต่เป็นสามัญบทจึงใช้ คำว่า ปณามกถา*

๔ *ควรจะเป็น โลกวฑฺฒนา*

๕ *ปัจจุบัน นิยมใช้อาเทสนิคคหิตสนธิ คือ แปลงนิคคหิต ลงเป็น ง เป็น ...สงฺฆา (ดูภาคผนวก)*

๖ *ควรจะเป็น สงฺฆ์*

๗ *นิคคหิต (˚) ที่ปรากฏในคำว่า "อสงฺเขยฺยกถา, อสงฺเขยฺยา, สงฺเขยฺยา, อสงฺเขยฺโย, อสงฺเขยฺยานิ, อสงฺเขยฺเย, สงฺขาโต, สงฺขาตา, สงฺขาตุ์" ทุกๆ ที่ ต้นฉบับจารคงนิคคหิตไว้ ปัจจุบัน นิยมใช้อาเทส นิคคหิตสนธิ คือ แปลงนิคคหิต เป็น ง เช่น อสงฺเขยฺยกถา อสงฺเขยฺยา ฯลฯ (ดูภาคผนวก)*

๘ *ควรจะเป็น จตุมหาทีปกถา*

อสงฺเขยฺยกถา[๙]

ตตฺถ อสงฺเขยฺยาติ น สงฺเขยฺยา น คเณตพฺโพติ อสงฺเขยฺโย. เอกาทิวเสน อเนกวิธา ยาว ปมาณา ตโต ตาว อสงฺเขยฺโย นาม. ตโต ปรํ ลกฺขณํ วา ปมาณํ วา อกตฺวา อสงฺเขยฺโย นาม. สา ปเนสา สุญฺญาสุญฺญวเสน ทุวิธา. อตฺตโน นามวเสน อเนกวิธา. ตตฺถ กตมา สุญฺญาสุญฺญวเสน ทุวิธา ฯ

ยถา อมฺหากํ ภควา กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ วีสติ อสงฺเขยฺยานิ ปารมิโย ปุเรตฺวา[๑๐] พุทฺธตฺตํ ปาปุณิ. เอตฺถนฺตเร สุญฺญาสุญฺญวเสน เวทิตพฺพา. วุตฺตํ หิ สุญฺญา อสุญฺญา ทุวิธา อสงฺเขยฺยา ปกาสิตา อสุญฺญา จ อสงฺเขยฺยา พุทฺธุปฺปาเทหิ มณฺฑิตา พุทฺธา ปจฺเจกพุทฺธา จ สาวกา จกฺกวตฺติโน อสุญฺญสฺมึ อสงฺเขยฺเย อุปฺปชฺชนฺติ มหิทฺธิกาติ เอเกกา อสงฺเขยฺยา เอวเมว เวทิตพฺพา ฯ

กถํ ทิฆํ[๑๑] ภนฺเต กปฺปนฺติ อานนฺทตฺเถเรน ปุฏฺโฐ. อติหิโม[๑๒] อานนฺท กปฺโปติ. กถํ อมฺเหหิ ชานิตพฺพํ ภนฺเต อุปมํ กโรหีติ ฯ

เตนหิ อานนฺท สุโณหีติ วตฺวา อิมํ คาถมาห

เอกทสสตญฺเจว	สหสฺสํ ทสสหสฺสกฺ
ลกฺขญฺจ ทส ลกฺขญฺจ	โกฏิโย ทสโกฏิโย
ปโกฏิ ทส ปโกฏิ	นหุตํ ทส นหุตํ
นินฺนหุตํ ตถา ทส	อกฺโขภินี ตถา ทส
พินฺทุญฺจ ทส พินฺทุญฺจ	อพฺภุทํ ทส อพฺภุทํ
นิรพฺภุทํ ตถา ทส	อหหํ ทส อหหํ
อฏฏปิ ตถา ทส	อพฺภพฺพํ ทส อพฺภพฺพํ
โสภนฺธิกํ ตถา ทส	อุปล[๑๓] ทส อุปลํ
กมุทปิ ตถา ทส	ปทุมํ ทส ปทุมํ
ปุณฺฑริกปิ ตถา ทส	กถานํ มหากถานํ
ตเถว จ ทส มหากถานํ	เอวเมว จ ทสมหากถานปิ
เอวเมว อสงฺเขยฺยํ	คณยนฺติ วิจกฺขณาติ ฯ

---

๙ *เพิ่มเข้ามา*

๑๐ *ควรจะเป็น ปูเรตฺวา*

๑๑ *ควรจะเป็น ทีฆ*

๑๒ *ควรจะเป็น อติทีโฆ*

๑๓ *จารนิคคหิต (˚) ตกไป ควรจะเป็น อุปลํ*

วิตฺถารโต ปน ทสกํ สตํ โหติ ทสสตสหสฺสํ ฯลฯ สหสฺสสตํ สตสหสฺสํ ฯเปฯ นินฺนหุตฺตํ สตสหสฺสํ สตํ อกฺโขเภนิ อกฺโขเภนิ สตสหสฺสสตํ พินฺทุ ฯเปฯ ปทุมสตสหสฺสสตํ มหากถานํ มหากถานสตสหสฺสสตํ อสงฺเขยฺยนฺติ สตคุณิตํ กาตพฺพํ วา เอวํ กปฺปานํ อสงฺเขยฺยํ สตคุณํ กาตพฺพํ ฯ

ยทิ เอตฺตกํ อสงฺเขยฺยนฺติ วุตฺตํ. กสฺมา เทฺว ตโย จตฺตาโร ปญฺจ อสงฺเขยฺยา ทส วีส ตึส อสงฺเขยฺยาติ วุตฺตา ฯ

น เหวํ วตฺตพฺโพ, อาม วุตฺตา ทส วีส ตึส อสงฺเขยฺยา ตุมฺหากํ อนุมติยา อสงฺเขยฺยา นาม, ยถา จตฺตาริ อนนฺตานิ มยา คเณตพฺพานิ. น เหวํ วตฺตพฺพา. จตฺตาโร อนนฺตา อนปฺปมาณํ นตฺถิ. อสงฺเขยฺยา ปน ปมาณํ อตฺถิ. คณนา นาม เทฺว อนนฺตา โหนฺติ ฯ

กตมานิ เทฺว อนนฺตานิ. อาทิยนฺตา จ อวสานาทิยนฺตา จาติ. ตตฺถ กตมานิ อาทิยนฺตานิ ฯ

เอกาทิวเสน คเณตฺวา ยาว ทสกา ตาว อาทิยนฺตา นาม. ปุน เอกาทสาทิโต คเณตฺวา ยาว วิสํ[๑๔] คณยนฺติ. ปุน เอกวิสาทิโต[๑๕] คเณตฺวา ยาว ตึส คณยนฺติ. ฯเปฯ ปุน เอกจตฺตาฬีสาทิโต คเณตฺวา ยาว ปญฺญาสํ คณยนฺติ. ปุน เอกปญฺญาสาทิโต คเณตฺวา ยาว สฏฺฐิยา, ปุน เอกสฏฺฐิ ยาว สตฺตติ, ปุน เอกสตฺตติ ยาว อสีติ, ปุน เอกาสีติ ยาว นวุตฺติ,[๑๖] ปุน เอกนวุตฺติ[๑๗] ยาว สตํ คณยนฺติ. ปุน เอกุตฺตรสตํ ยาว ทสสตํ, ปุน เอกทสสตํ ยาว สหสฺสํ คณยนฺติ. ปุน เอกุตฺตรสหสฺสํ คเณตฺวา ยาว ทสสหสฺสํ คณยนฺติ. อิมินากาเรน คเณตฺวา ยาว อสงฺเขยฺยา คณยนฺติ เอวํ ตาว อสงฺเขยฺยานิ อวสานาทิยนฺตานิ นาม ฯ

ตโตปรํ อญฺญํ นามํ วา ลกฺขณํ วา ปมาณํ วา อกตฺวา ปุน เอกาทิโต เตน คเณตฺวา ยาว ทุติยา อวสานาทิยนฺตา ตาว ทุวิอสงฺเขยฺยา นาม. ตโตปรํ อญฺญํ นามํ วา ลกฺขณํ วา ปมาณํ วา อกตฺวา ปุน เอกาทิวเสน คเณตฺวา ยาว ตติยา อวสานาทิยนฺตา ยาว จตุปญฺจมา อวสานาทิยนฺตา ตาว จตฺตาโร ปญฺจมา อสงฺเขยฺยา นาม ฯ

ตตฺถ กตมานิ อสงฺเขยฺยานิ นาม โหนฺติ ฯ

ยถา เอกาทิวเสน คเณตฺวา ยาว ทส ปมาณานิ อาทิยนฺตานิ กโรนฺติ ตถา เอกอสงฺเขยฺยาทีนิ คเณตฺวา เทฺว ตโย จตฺตาโร ปญฺจ ทส (วีส)[๑๘] ตึส อสงฺเขยฺยานิ[๑๙] อวสานาทิยนฺตานิ กโรนฺตีติ เอวํ อสงฺเขยฺยานิ นามานิ สุญฺญาสุญฺญวเสน ทุวิธานิ เวทิตพฺพานิ ฯ

---

๑๔ *ควรจะเป็น วีสํ*

๑๕ *ควรจะเป็น เอกวีสาทิโต*

๑๖ *ควรจะเป็น นวุติ*

๑๗ *ควรจะเป็น เอกนวุติ*

๑๘ *ฉบับนี้ไม่มี เพิ่มเข้ามา*

๑๙ *ดูเชิงอรรถข้อ ๗*

อสงฺเขยฺยานิ กตมานิ อตฺตโน นามวเสน อเนกวิธานิ.

นนฺทอสงฺเขยฺยํ สุนนฺทอสงฺเขยฺยํ ปถวีอสงฺเขยฺยํ
มณฺฑอสงฺเขยฺยํ ธรณิอสงฺเขยฺยํ สาครอสงฺเขยฺยํ
ปุณฺฑริกอสงฺเขยฺยํ สพฺพภทฺธอสงฺเขยฺยํ สพฺพผุลฺลอสงฺเขยฺยํ
สพฺพรตฺตนอสงฺเขยฺยํ อุสภกฺขนฺธอสงฺเขยฺยี[๒๐] มานิภทฺธอสงฺเขยฺยํ
ปทุมอสงฺเขยฺยํ อุสภกฺขนฺธุตฺตมอสงฺเขยฺยํ สพฺพผาลอสงฺเขยฺยํ
เสลอสงฺเขยฺยํ ภาสอสงฺเขยฺยํ เชยฺยอสงฺเขยฺยํ รูปิยอสงฺเขยฺยนฺติ ฯ

วุตฺตปิ เจตฺ

นนฺโท สุนนฺโท ปถวี[๒๐] ปณฺโฑ ธรณิ สาคโร
ปุณฺฑริโก สพฺพภทฺโธ สพฺพผุลฺโล สพฺพรตฺตโน[๒๒]
สภกฺขนฺโธ มานิภทฺโธ จ ปทุโม อุสภกฺขนฺธุตฺตโม
สพฺพผาโล เสโล ภาโส เชยฺโย เจว
รูปิยาสงฺเขยฺยา[๒๓] อิเม วีสติยาสงฺเขยฺยาติ ฯ

เอวํ อตฺตโน นามวเสน อเนกวิธา เอตฺตาวตา อสงฺเขยฺยา เวทิตพฺพา. ปุน อญฺญํ ลกฺขณํ วา ปมาณํ วา กตฺวา คเณตพฺพ. กถ. อสงฺเขยฺยายุกกาลโต ปฏฺฐาย หิ ยาว ทสวสฺสายุกา มนุสฺสา โหนฺติ ตาว เอโก อนฺตรกปฺโป. โสปิ มหาถามมชฺฌิมถามหินถามปุริสวเสน ติวิโธ โหติ. เอวมฺภูโต ถามมชฺฌิมปุริโส จ มชฺฌิมปุริโสติ อายุเภเท วุตฺโต ปน มชฺฌิมปเทเส จ อชฺชปุริโส จ อชฺชปกติปุริโส ปน หินถามปุริโส จ. อชฺชปิ หิ มชฺฌิมปเทเส มาคเธ ถามมชฺฌิมปุริสสฺส เอกรตฺตนปริมาโน[๒๔] อยํ ยฏฺฐิทณฺโฑ ถปิโต.[๒๕] ตํ กิจฺจนฺติ นามํ กตฺวา วลญฺเชนฺติ. ตตฺถ หิ ถามมชฺฌิมปุริสสฺส เอกรตฺตน[๒๖] อชฺชปกติปุริสสฺส ทิยฑฺฒรตฺตน[๒๗] โหตีติ ทฏฺฐพฺพ ฯ

โยชนวินิจฺฉโย ปน รถยุคฺคปมานโยชนโต[๒๘] ปฏฺฐาย ยาว เอกวีสติรตฺตนปมาณยฏฺฐิยา[๒๙] กตโยชนา ทฏฺฐพฺพา. ทสหตฺถฏฺฐานํ อุสภ อฏฺฐวีสติหตฺถฏฺฐานํ อุสภ นาม ฯ

---

๒๐ *ควรจะเป็น สภกฺขนฺธอสงฺเขยฺยํ*

๒๐ *ควรจะเป็น ปฐวี*

๒๒ *ควรจะเป็น สพฺพรตโน*

๒๓ *ควรจะเป็น รูปิยาสงฺเขยฺยา*

๒๔ *ควรจะเป็น เอกรตนปริมาโณ*

๒๕ *ควรจะเป็น ฐปิโต*

๒๖ *ควรจะเป็น เอกรตนํ*

๒๗ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒรตนํ*

๒๘ *ควรจะเป็น .....ปมาณโยชนโต*

๒๙ *ควรจะเป็น เอกวีสติรตนปมาณยฏฺฐิยา*

สุตฺตนฺติกฏีกายำ วุตฺตตฺตาปิ วิทตฺถิปมานาทิกาปิ[๓๐] โปกฺขรณิอาทิโย เตสุ เตสุ ฐาเนสุ[๓๑] ตาสำ ตาสำ นาเมหิ โวหริตพฺพา. ตาสุ เอกวีสติรตฺตนปมาณทณฺโฑ[๓๒] จกฺกวาฬยฏฺฐี นาม. สา ปน ตาสำ สทฺทำ สุตฺวา สทฺทนฺตรำ อฑฺฒคาวุตนฺติ[๓๓] คาวุตฺตนฺติ นาม มหาสมย-สุตฺตตฺถกถายำ อาคตา ฯ

ตญฺจ โกสมฺพฏฺฐานำ สทฺทนฺตรนฺติ มหาสมยสุตฺตฏีกายำ วุตฺตำ. สทฺทนฺตเร วา ปน ฐามมชฺฌิมปุริสสฺส สทฺทสวเน ฐาเน[๓๔] โย คาวุตสฺส จตุตฺถภาโค โส เอโก โกโสติ ปวุจฺจติ. เทฺวสหสฺสทณฺฑปมานำ[๓๕] ฐานำ[๓๖] ทณฺโฑ จ ธนุทณฺโฑติ องฺคุตฺตรฏีกายำ วุตฺตำ. ตีสหสฺสธนุปมานำ[๓๗] ทิยฑฺฒโกสนฺติ[๓๘] วิสุทฺธิมคฺคฏีกายำ วุตฺตำ. อาจริยธนุ นาม ปกติหตฺเถน นว วิทตฺถิปมานำ[๓๙] ชิยาย อาโรปิตาย จตุหตฺถปมาณนฺติ ปาราชิกฏีกายำ วุตฺตำ. วิทตฺถิอธิกทสรตฺตนปมาโณ[๔๐] ทณฺโฑ สิเนรุยฏฺฐิ นาม. สา ปน ปริมานธนู[๔๑] นาม ฯลฯ สตฺตรตฺตนปมาณำ[๔๒] ยฏฺฐิ นามาติ สมฺโมหวิโนทนิยำ อาคตา. ฐามมชฺฌิมปุริสสฺส สตฺตรตฺตนานิ ปกติปุริสสฺส วิทตฺถิ อธิกานิ ทส รตฺตนานิ โหนฺตีติ. ฉฬงฺคุลาธิโก ปญฺจรตฺตนปมาโน[๔๓] ทณฺโฑ อยำ ยฏฺฐิ นาม. สา จ ธนุ ปญฺจวิสติกนฺ ติอาทีสุ[๔๔] อาคตา อธิกานิ ปน กตฺถจิ อารญฺญกานิ ฯ

ปรมาณู[๔๕] นาม วุจฺจติ อณุ นาม ตชฺชาริ นาม รถเรณุ นาม ลิกฺขา นาม โอกฺกา นาม ธญฺญมาโส นาม องฺคุลิ นาม วิทตฺถิ นาม รตฺตนำ นาม ยฏฺฐิ นาม อุสภ[๔๖] นาม คาวุตฺตำ นาม โยชนำ นาม ปวุจฺจติ ฯ

ตตฺถ ปรมาณู นาม อากาสโกฏฺฐาสิโก มำสจกฺขุสฺส อาปาถำ น อาคจฺฉติ ทิพฺพจกฺขุสฺเสว อาคจฺฉติ ฯ

---

๓๐ *ควรจะเป็น .....ปมาณาทิกาปิ*

๓๑ *ควรจะเป็น ฐาเนสุ*

๓๒ *ควรจะเป็น เอกวีสติรตนปมาณทณฺโฑ*

๓๓ *ควรจะเป็น อฑฺฒคาวุตำ*

๓๔ *ควรจะเป็น ฐาเน*

๓๕ *ควรจะเป็น เทฺวสหสฺสทณฺฑปมาณำ*

๓๖ *ควรจะเป็น ฐานำ*

๓๗ *ควรจะเป็น ตีสสหสฺสธนุปมาณำ*

๓๘ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโกสนฺติ*

๓๙ *ควรจะเป็น ปมาณำ*

๔๐ *ควรจะเป็น .....รตนปมาโณ*

๔๑ *ควรจะเป็น ปริมาณธนู*

๔๒ *ควรจะเป็น สตฺตรตนปมาโณ*

๔๓ *ควรจะเป็น ปญฺจรตนปมาโณ*

๔๔ *ควรจะเป็น ปญฺจวีสติกนฺติอาทีสุ*

๔๕ *ควรจะเป็น ปรมาณู*

๔๖ *ควรจะเป็น อุสภำ*

อณุ นาม ภิตฺติฉิทฺเทสุ ปวิฏฺเฐสุ สุริยรํสีสุ วฏฺฏิ หุตฺวา ปริพฺภมนฺโต ปญฺญายติ. ตชาริ นาม โคปถมนุสฺสปถจกฺกปเถสุ ฉิชฺชิตฺวา อุโภปสฺเสสุ อุคฺคนฺตฺวา ติฏฺฐติ. รถเรณุ นาม ตตฺถ ตตฺถ รชฺชํ อลิยติ. ลิกฺขา นามาทโย รชฺชา นาม ปากฏาเยว ฯ

เอเตสุ ปน ฉตฺตึสปรมาณุโว เอกสฺส อณุโน ปมานํ[๔๗] วุจฺจติ. ฉตฺตึส อณูนิ เอกาย ตชาริยา ปมานํ, ฉตฺตึส ตชาริโย เอกา รถเรณู, ฉตฺตึส รถเรณูนิ เอกา ลิกฺขา, สตฺตลิกฺขาโย เอกา โอกฺขา,[๔๘] สตฺต โอกฺกาโย เอโก ธญฺญมาโส สตฺตธญฺญมาสานิ เอกงฺคุลิปมานํ เอเตน องฺคุเลน ทฺวาทสงฺคุลิโย เอกา วิทตฺถิ, เทฺว วิทตฺถิโย เอกรตฺตนํ, สตฺต รตฺตนานิ เอกา ยฏฺฐิ, เอตาย ยฏฺฐิยา วีสติ ยฏฺฐิโย เอกํ อุสภํ, อสิติ อุสภานิ เอกํ คาวุตฺตํ, จตฺตาริ คาวุตฺตานิ เอกโยชนปมาณํ นาม โหนฺตีติ ฯ

เอเตน โยชเนน อฏฺฐสฏฺฐิโยชนสตสหสฺสุพฺเพโธ สิเนรุปพฺพตราชา นาม โหติ. อยํ สิเนรุปพฺพตสํขฺยาติ เวทิตพฺพา. อิทํ ปน วิภงฺคฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ฯ

วุตฺตํ หิ

สตฺตหตฺโถ มโต ทณฺโฑ
อุสภานิ จตฺตาฬีสํ
ปญฺจสตธนู โกสํ
คาวุตฺตานิ จตฺตาริ จ
ฉตฺตึส ปรมาณูน-
ตชาริกาปิ ฉตฺตึส
ลิกฺขา ตา สตฺต โอกฺกา ตา
สตฺตงฺคุลิ มุฏฺฐิ จ
รตฺตนานิ สตฺเตว
คาวุตฺตมุสภาสิติ[๕๐]
ธนุ ปญฺจสตํ โกโส
อพฺภนฺตรนฺตุ หตฺถานํ
วิสทณฺโฑ[๔๙] จ อุสโภ
กริสฺสนฺติ ปวุจฺจนฺติ
จตุโกสญฺจ คาวุตฺตํ
โยชนนฺติ ปวุจฺจเร ฯ
เมโก อณุ ฉตฺตึสเก
รถเรณู ฉตฺตึสเก
ธญฺญมาโสปิ สตฺต เต
วิทตฺถิ ตา ทฺเว สิยุ
ยฏฺฐิ ตา วีสตูสภํ
โยชนํ จตุคาวุตฺตํ ฯ
กริสํ จตุโรมานํ
อฏฺฐวีส ปมานโต[๕๑]ฯ

---

๔๗ *ควรจะเป็น ปมาณ่*

๔๘ *ควรจะเป็น โอกฺกา*

๔๙ *ควรจะเป็น วีสทณฺโฑ*

๕๐ *ควรจะเป็น คาวุตมุสภาสีติ*

๕๑ *ควรจะเป็น ปมาณโต*

อยำ ปน อภิธานสทฺเท มานสำขฺยา วุตฺตา ฯ

สตฺต โอกฺกา
สตฺต ธญฺญา
ทฺวาทสงฺคุลิโย
เทฺว วิทตฺถิโย
จตุหตฺถา
อฏฺฐ พฺยามสหสฺสำ
สตฺตมา หตฺถา
วิสติ[๕๒] ยฏฺฐิ
อสีติ อุสภา
จตุคาวุตฺตา
ปญฺจสตำ ธนู
จตุโกสำ
จตุคาวุตฺตา
จตุโร มคเธ ปตฺถา
เตน ปตฺเถน จตฺตาโร
จตฺตาโร อาฬฺหกา
จตุโทณา
จตุมานิกา
วิสติ ขาริกา
ตโย มุฏฺฐิโย
จตฺตาโร กุพฺพวา
จตฺตาโร ปตฺถา
จตฺตาโร อาฬฺหกา
จตฺตาริ โทณานิ
จตสฺโส มานิกา
วิสติ ขาริ

เอกา ธญฺญา
เอกงฺคุลิ
เอกา วิทตฺถิ
เอโก หตฺโถ
เอกำ พฺยามกำ
โยชนนฺติ ปวุจฺจติ ฯ
เอกา ยฏฺฐิ
เอกำ อุสภำ
เอกำ คาวุตฺตำ
โยชนนฺติ วุจฺจติ .
โกสำ
เอกคาวุตฺตำ
โยชนนฺติ วุจฺจติ .
โกสเล เอกปตฺถโก
ปตฺถา อาฬฺหกมตฺตำ
โทณา จ
มานิกา
ขาริ
วาหกำ สกฺกฏนฺ ติ[๕๓] ปวุจฺจติ ฯ
เอโก กุพฺพโว
เอโก ปตฺโถ จ
เอโก อาฬฺหโก
เอกำ โทณำ
เอกา มานิกา
เอกา ขาริ
เอโก วาโห

ตเทว เอกำ สกฺกฏนฺติ สุตฺตนิปาตตฺถกถายำ วุตฺตำ ฯ

อิติ ปน มานสำขฺยาวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

---

๕๒ *ควรจะเป็น วีสติ*

๕๓ *ควรจะเป็น สกฏนฺติ*

กปฺปกถา[๕๔]

อิโต ปรํ กปฺปกถํ อารพฺภิสฺสามิ. กปฺปานิ นาม ทุวิธานิ สุญฺญกปฺปา จ อสุญฺญกปฺปา จาติ. ตตฺถ สุญฺญกปฺเป พุทฺธา ปจฺเจกพุทฺธา สาวกา จกฺกวตฺติโน น อุปฺปชฺชนฺติ. “กสฺมา. คุณวนฺตปุคฺคลรหิตตฺตา สุญฺญกปฺโปติ วุจฺจติ ฯ

อสุญฺญกปฺปา ปญฺจวิธา โหนฺติ สารกปฺโป มณฺฑกปฺโป วรกปฺโป สารมณฺฑกปฺโป ภทฺทกปฺโปติ ฯ

ตตฺถ สุญฺญอสุญฺเญสุ คุณสารอวิรหิเต กปฺเป คุณสารรูปาทิกสฺส คุณสารชนสฺส เอกสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาตุภาเวน สารกปฺโปติ วุจฺจติ ฯ

ยสฺมึ กปฺเป เทฺว พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺมึเยว มณฺฑกปฺโป นาม วุจฺจติ. ยสฺมึ ปน กปฺเป ตโย พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺมึเยว กปฺเป วรกปฺโปติ วุจฺจติ. ยสฺมึ กปฺเป จตฺตาโร พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ ตสฺมึ กปฺเป สารมณฺฑกปฺโปติ วุจฺจติ. ยสฺมึ กปฺเป ปญฺจ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ โส จ ภทฺทกปฺโปติ วุจฺจติ ฯ

วุตฺตํ หิ

สุญฺญา อสุญฺญา ทุวิธา กปฺปานํ นาม เถยฺยิกา
อสุญฺญา ปญฺจวิธา กปฺปา เสสา สุญฺญาติ นามกา.
สาโร มณฺฑโก วโร กปฺโป สารมณฺโฑ จ ภทฺทโก
อสุญฺญสฺมึ อสงฺเขยฺเย ปญฺจ กปฺปา ปกาสิตา.
เอโก พุทฺโธ สารกปฺเป มณฺฑกปฺเป ชินา ทุเว
วรกปฺเป ตโย พุทฺธา สารมณฺเฑ จตุ ชินา
ปญฺจกา ภทฺทกปฺปเก ตโต นตฺถาธิกา ชินาติ ฯ

อปิเจตฺถ กปฺปปริมาณํ[๕๕] ปน กเถตพฺพํ. กิร[๕๖] อญฺญตโร ปน ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ กึวทิโม[๕๗] ภนฺเต กปฺโปติ. น สุกฺกโร[๕๘] สงฺขาตุ เอตฺตกานิ วสฺสสหสฺสานิ วา วสฺสสตสหสฺสานิ วาติ. สกฺกา ปน ภนฺเต อุปมา กาตุนฺติ ฯ

---

๕๔ *เพิ่มเข้ามา*

๕๕ *ควรจะเป็น กปฺปปริมาณ์*

๕๖ *ตามหลักไวยากรณ์บาลี นิยมเรียงนิบาตไว้เป็นตัวที่ ๒,๓ หรือ ๔ ไม่นิยมเรียงไว้หน้า*

๕๗ *ควรจะเป็น กึวทีโม*

๕๘ *ควรจะเป็น สุกโร*

สกฺกา ภิกฺขูติ. :- เสยฺยถาปิ ภิกฺขุ อโยนครํ โยชนํ อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ อุพฺเพเธน สาสปฺปวิชฺชํ ปริปุณฺณํ สมติตฺติกํ สมฺพุทฺธ, อถ เอโก ปุริโส วสฺสสตสฺส อจฺจเยน เอกํ สาสปฺปวิชฺชํ อุทฺธเรยฺย ขิปฺปตรํ โข ภิกฺขุ อนุกฺกมฺเมน ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺเฉยฺย นฏฺเจ กปฺเป เอวํ โข ภิกฺขุ ทิโฆ[๕๙] กปฺโปติ ฯ

อปรปิ ภควตา วุตฺตํ “เสยฺยถาปิ ภิกฺขุ มหาเสโล ปพฺพโต โยชโน อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ อุพฺเพเธน อจฺฉิทฺโท อสุสิโร เอกฆโน ตญฺเญว ภิกฺขุ วสฺสสตสฺส อจฺจเยน กาสิกวตฺเถน สกึ ปริมชฺเชยฺย ขิปฺปตรํ โข ภิกฺขุ โส ปพฺพโต เสโล เอกฆโน อิมินา อุปกฺกเมน ปริกฺขยํ ปริยาทานํ คจฺเฉยฺย นฏฺเจ กปฺเป เอวํ โข ภิกฺขุ ทิโฆ กปฺโปติ. อิมินา สุตฺตนฺตปริยาเยน กปฺปสฺส ทิฆภาโว[๖๐] เวทิตพฺโพ ฯ

กปฺปปริยายโต ปเนตฺถ จตุพฺพิโธ อนฺตรากปฺโป สංวฏฺฏกปฺโป สංวฏฺฏฏฺฐายิตกปฺโป วิวฏฺฏกปฺโป วิวฏฺฏฏฺฐายิตกปฺโป มหากปฺโปติ วุจฺจติ ฯ

ตตฺถ อนฺตรากปฺโป นาม ติวิโธ สตฺถนฺตรกปฺโป โรคนฺตรกปฺโป ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโปติ. สตฺถนฺตรกปฺโป นาม โส อาทิกปฺเปสุ อสංเขยฺยายุเกสุ มนุสฺเสสุ อนุกมฺเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุเกสุ ชาเตสุ สตฺเถน วา โรเคน วา ทุพฺภิกฺเขน วา อนฺตรา วินสฺสนฺเตสุ สตฺตโลโก อนฺตราโย วินสฺสติ โหติ. อยเมโก อนฺตรากปฺโป นาม. อิติ อยं กปฺปทิปกกถา เวทิตพฺพา ฯ

---

[๕๙] *ควรจะเป็น ทีโฆ*

[๖๐] *ควรจะเป็น ทีฆภาโว*

สำวฏฺฏวิวฏฺฏกถา[๖๑]

เอวำ สนฺถิเต โลกสนฺนิวาเส อคฺคฺยาทีหิ ตีหิ การเณหิ กปฺปวินาโส โหติ. ตตฺถ กปฺปสฺส ตาว จตฺตาริ อสำเขยฺยานิ เวทิตพฺพานิ สำวฏฺโฏ สำวฏฺฏฏฺฐายี วิวฏฺโฏ วิวฏฺฏฏฺฐายีติ ฯ ตตฺถ สำวฏฺฏนำ วินสฺสนำ วา สำวฏฺวินสฺสมาโน อสำเขยฺยกปฺโป. โส ปน อตฺถโต กาโล ตทา ปวตฺตมานสำขารวเสนสฺส วินาโส เวทิตพฺโพ. สำวฏฺฏโต อุทฺธำ ตถาฏฺฐายีกาโล สำวฏฺฏฏฺฐายี. วิวฏฺฏนำ นิพฺพตฺตนำ วทฺธมานำ วา วิวโฏ, วทฺธมาโน อสำเขยฺยกปฺโป. โสปิ อตฺถโต กาโลเยว ตทา ปวตฺตมานสำขารวเสนสฺส วุฒฺมิ[๖๒] เวทิตพฺโพ. วิวฏฺฏโต อุทฺธำ ตถาฏฺฐายีกาโล วิวฏฺฏฏฺฐายี ฯ

โสปิ เจตฺถ กปฺปวินาสมหาเมฆโต ปภูติ ยาว สตฺตสุริยปาตุภาวอคฺคีชาลา อยำ สำวฏฺฏกปฺโปติ วุจฺจติ. กปฺปวินาสอคฺคีชาลปาตุภาวโต ปภูติ ยาว โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริปุรกสมฺปตฺติ มหาเมฆปาตุภาวา อยำ สำวฏฺฏฏฺฐายีกปฺโป นาม. สมฺปตฺติมหาเมฆปภูติโต ยาว จนฺทิมสุริยปาตุ-ภาวา อยำ วิวฏฺฏกปฺโป นาม. จนฺทิมสุริยปาตุภาวโต ยาว กปฺปวินาสมหาเมฆปาตุภาวา อยำ วิวฏฺฏฏฺฐายิกปฺโป นาม. อิเม จตฺตาโร กปฺปา เอโก มหากปฺโป นาม วุจฺจติ. วิสติ[๖๓] อนฺตรกปฺปา เอโก สำวฏฺฏกปฺโป ตถา วิวฏฺฏกปฺโป ตถา สำวฏฺฏฏฺฐายิกปฺโป ตถา วิวฏฺฏฏฺฐายิกปฺโป อิติ เม อสีติ อนฺตรกปฺปา เอโก มหากปฺโป นาม วุจฺจติ. เกจิ ปน อนฺตเร จตุสฏฺฐิ[๖๔] อนฺตรกปฺปา จ เอกกปฺเป จ เอโก มหากปฺโปติ วทนฺติ. อิติ อยำ วิตฺถารกถา เวทิตพฺพา ฯ

โอกาสโลกสฺส ปน อุปฺปตฺติวินาสปญฺญตฺติอนุปฺปาทินฺนกสำขารสนฺตานสฺส อุปฺปตฺติ นิโรธ-มุเขน โหติ. โย จ โข โอกาสโลโก เหฏฺฐโต ปถวิสณฺฐารกอุทกสฺส[๖๕] สนฺนิรุมฺหิ วาตกฺขนฺเธน อุปริโต ภวคฺเคน ปริจฺฉินฺโน ติริยโต จ อนนฺโต อปฺปริมาโน[๖๖] ฯ

สเจ หิ โกจิปิ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต จกฺกวาฬปริยนฺตำ ปสฺสิตุกาโม ทพฺพมฺมธนุคฺคเหน ขิตฺตำ อุสุนา ติริยำ ตาลจฺฉายำ อติกฺกมนมตฺเตน กาเลน เอเกกำ จกฺกวาฬำ เอเกกำ ปทำ วิติกฺกเมน[๖๗] สำกมนโต[๖๘] คจฺเฉยฺย. เอวมฺปิ โส วสฺสสเตนปิ วสฺสสหสฺเสนปิ วสฺสสตสหสฺเสนปิ อเนกวสฺสโกฏิ สตสหสฺเสนปิ เนว จกฺกวาฬปริยนฺตำ ปสฺเสยฺย. เอวำ อปริมาเนสุ จกฺกวาเฬสุ ตหึ ตหึ ภาคโส โกฏิสตสหสฺสานิ เอกโต จ วินสฺสนฺติ จ สณฺฐหนฺติ จ. อยำ ปน โอกาสโลกสฺส ธมฺมตา ฯ

---

๖๐ *เพิ่มเข้ามา*

๖๒ *ควรจะเป็น วุทฺฒิ*

๖๓ *ควรจะเป็น วีสติ*

๖๔ *ควรจะเป็น จตุสฏฺฐี*

๖๕ *ควรจะเป็น ปฐวี.....*

๖๖ *ควรจะเป็น อปฺปริมาโณ*

๖๗ *ควรจะเป็น วีติกฺกเมน*

๖๘ *ควรจะเป็น สงฺกมนโต*

วุตฺตํ เหตํ พุทฺธวํสปาลิยํ ฯ

จตฺตาโร อสงฺเขยฺยา โกฏิ เนสํ น ปญฺญายติ
สตฺตนิกาโย จ อากาโส จกฺกวาฬานนฺตกา
พุทฺธญาณํ อปฺปเมยฺยํ น สกฺกา เอเต วิชานิตุนฺติ ฯ

ยสฺมา จ ปน อปริมาเนสุ จกฺกวาเฬสุ อิมํ จกฺกวาฬ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺร พุทฺธา นุปฺปชฺชนฺติ ตสฺมา เอวํ จกฺกวาฬิมํ ธุรํ กตฺวา โอกาสโลกสฺส อุปฺปตฺติวินาสา ปกาเสตพฺพา. ตตฺถ เจตสฺส ปถมี[๖๙] วินาสํ ปกาเสตฺวา ปจฺฉา อุปฺปตฺตึ ปกาเสสฺสามิ. เอวมิหิสฺส อุปฺปตฺติ วา วินาสา จ ปกาสิตา สิยา สุวิญฺเญยฺยา ภเวยฺย ฯ

เตนาหุ โปราณา

ยสฺส สวฺฏโฏ สวฺฏฺฏฺฐายี วิวฺฏโฏ วิวฺฏฺฏฺฐายี วินาโส อุปฺปตฺติสฺส เอกมหากปฺปสฺส จตฺตาโร อสงฺเขยฺยกปฺปาติ. ตสฺสายํ อตฺโถ วุตฺตนโย จ. อิเมหิ เอตฺตกานิ วสฺสานีติอาทินา สงฺขาตุํ อสฺสกฺกุเณยฺยตฺตา อสงฺเขยฺยา ปตฺตกาลปริจฺเฉเทหิ กปฺปียนฺติ ปริจฺฉินฺทนฺตีติอาทินา สงฺขาตุํ กปฺปา อสงฺเขยฺยกปฺปาติ วุจฺจติ ฯ

ตตฺรายํ อาทิโต ปฏฺฐาย สวฺฏฺฏกถา. ตตฺถ ตโย สวฺฏฺฏา เตโชสวฺฏโฏ อาโปสวฺฏโฏ วาโยสวฺฏโฏติ. ติสฺโส สวฺฏฺฏสิมาโย[๗๐] อาภสฺสรา สุภกิณฺหา เวหปฺผลาติ ฯ

ยทา เตเชน สวฺฏฺฏติ ตทา อาภสฺสรโต เหฏฺฐา อคฺคีนา ทยฺหติ. ยทา อาเปน สวฺฏฺฏติ สุภกิณฺหโต เหฏฺฐา อุทเกน วิลียติ. ยทา วายุนา สวฺฏติ[๗๑] เวหปฺผลโต เหฏฺฐา ตติยชฺฌานภูมึ อาทึ กตฺวา วาเตน วิธํสติ[๗๒] ฯ

วิตฺถารโต ปน ยทา เอกํ พุทฺธกฺเขตฺตํ วินสฺสติ. พุทฺธกฺเขตฺตํ นาม ติวิธํ โหติ. ชาติกฺเขตฺตํ อาณากฺเขตฺตํ วิสยกฺเขตฺตญฺจ. ตตฺถ ชาติกฺเขตฺต[๗๓] ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ. ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิวิญฺญาณานุภาโว ปุญฺญผลสมุเตชิโต สรเสเนวํ ปฏิวิชมฺภติ. ตํ พุทฺธงฺกุรสฺส นิพฺพตฺตํ เขตฺตํ นาม พุทฺธกฺเขตฺตนฺติ วุจฺจติ. อาณาเขตฺตํ นาม โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ. ยตฺถ รตฺตนสุตฺตํ ขนฺธปริตฺตํ โมรปริตฺตํ ธชคฺคปริตฺตํ อฏานาฏิยปริตฺตนฺติ[๗๔] อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว ปวตฺตติ. อิทฺธิ[๗๕] หิ เจโตวสิปตฺโต อาณาเขตฺตปริยาปเน ยตฺถ กตฺถจิ จกฺกวาเฬ

---

๖๙ *ควรจะเป็น ปฐมํ*

๗๐ *ควรจะเป็น .....สีมาโย*

๗๑ *ควรจะเป็น สวฺฏฺฏติ*

๗๒ *ควรจะเป็น วิทฺธํสติ*

๗๓ *ควรจะเป็น ชาติกฺเขตฺตํ*

๗๔ *ควรจะเป็น อาฏานาฏิยปริตฺตนฺติ*

๗๕ *ควรจะเป็น อิทฺธิมา*

ถตฺวา[๗๖] อตฺตโน อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตตฺเถว อญฺญํ จกฺกวาฬํ วา คโต ตตฺถ กตฺถ กตฺตปริตฺโต[๗๗] โหติ. เอกจกฺกวาเฬ ถตฺวา สพฺพสตฺตานํ อตฺถาย ปริตฺเต กตฺเต[๗๘] อาณาเขตฺเต สตฺตานัปิ อภิสมฺภุณาติเยว ปริตฺตานุภาโว ตตฺถ เทวตาหิ ปริตฺตานํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโต. ตสฺมา ตํ อาณาเขตฺตนฺติ วุจฺจติ. ตํ หิ ปริตฺตํ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬหิ เทวตาหิ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา นิหริตํ[๗๙] ตตฺถ ตตฺถ อาณาเขตฺตนฺติ วุจฺจติ. วิสยเขตฺตํ ปน อนนฺตํ อปริมาณํ[๘๐] หิ อนนฺเตสุ อปริมาเนสุ[๘๐] จกฺกวาเฬสุ ยํ ยํ ตถาคโต อากงฺขติ[๘๒] ตํ ตํ ชานาติ อากงฺขติ[๘๓] ปฏิพทฺธวตฺติตาย พุทฺธญาณสฺส. เอวเมว เตสุ ตีสุ พุทฺธกฺเขตฺเตสุ เอกํ อาณาเขตฺตํ วินสฺสติ. ตสฺมึ ปน วินสฺสนฺเต ชาติกฺเขตฺตํ วินฏฺฐเมว โหติ. วินสฺสนฺตัปิ เอกโตว วินสฺสติ, สณฺฐหนฺตัปิ เอกโตว สณฺฐหติ. ตสฺเสว วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

---

๗๖ *ควรจะเป็น ธตฺวา*

๗๗ *ควรจะเป็น กตปริตฺโต*

๗๘ *ควรจะเป็น กเต*

๗๙ *ควรจะเป็น นีหริตๆ*

๘๐ *ควรจะเป็น อปริมาณๆ*

๘๐ *ควรจะ อปริมาเณสุ*

๘๒ *ควรจะเป็น อากงฺขติ*

๘๓ *ควรจะเป็น อากงฺขติ*

กปฺปวินาสกถา[๘๔]

ยสฺมึ สมเย กปฺโป อคฺคีนา[๘๕] วินสฺสติ, อาทิโต เอโก กปฺปวินาสวสฺสมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ เอกมหาวสฺสํ วสฺสติ. มนุสฺสา ตุฏฺฐา สพฺพวิชฺชานิ นิหริตฺวา[๘๖] วปฺปนฺติ. สสฺเสสุ ปน โคขายิตฺตสชาเตสุ คทฺรภรวํ รวนฺโต เอกพินฺทุปิ น วสฺสติ. ตทา ปจฺฉินฺนํ ปจฺฉินฺนเมว โหติ วสฺสํ. อิทํ ปน สนฺธาย หิ ภควตา โหติ โส ภิกฺขเว สมโย พหูนิ วสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตานิ พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ เทโว น วสฺสตีติ วุตฺตํ ฯ

วสฺสุปชฺชีวิโนปิ[๘๗] สตฺตา กาลํ กตฺวา ปริตฺตาภาทิพฺรหฺมโลเก นิพฺพนฺตนฺติ ตถา ปุญฺญผลุปชฺชีวิโน เทวตา. เอวํ ทิเฆ[๘๘] อทฺธาเน วิติวตฺเต ตตฺถ ตตฺถ อุทกํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ. อถานุปุพฺเพน มจฺฉกจฺฉปาทโยปิ ปาณา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ. เนรยิกสตฺตา สุริยปาตุภาเว วินสฺสนฺติ. เกจิ ฌาน[๘๙] วินา นตฺถิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ. เอเตสํ เกจิ ทุพฺภิกฺขปิฬิตา เกจิ อพฺภพฺภาชฺฌานาธิคมาย. เต กถํ ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺตีติ. เทวโลเก ปติลทฺธชฺฌานวเสน.[๙๐] ตถา หิ “วสฺสสตสหสฺสอจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ โลกพฺยุหา นาม กามาวจรเทวา ธมฺมตาย สญฺโจทิตา มุตฺตสิรา วิกิรณเกสา รุทมฺมุขา อสฺสูนิ หตฺเถน มญฺชมานา รตฺตวตฺถา อติวิย วิรูปเวสํ[๙๑] ธาริโน หุตฺวา มนุสฺสปเถ วิจรนฺโต เอวํ อาโรเจนฺติ “มาริสา มาริสา อิโต วสฺสสตสสหสฺสอจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสติ, อยํ โลโก วินสฺสติ, มหาสมุทฺโทปิ อุสฺสุสฺสติ, อยํ มหาปถวิ[๙๒] สิเนรุปพฺพตราชา อุฑยฺหิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ, ยาว พฺรหฺมโลกา วินาโส ภวิสฺสติ, เมตฺตํ มาริสา ภาเวถ, กรุณํ มุทิตํ อุเปกฺขํ มาริสา ภาเวถ มาตรํ อุปฏฺฐหถ ปิตรํ อุปฏฺฐหถ กุเล เชฏฺฐาปจฺจายิโน โหถาติ. เต ปน เทวา โลกพฺยุหา โหนฺติ สมฺปิณฺเฑนฺตีติ โลกพยุหาติ วุจฺจนฺติ. เต กิร ทิสฺวา มนุสฺสา ยตฺถ กตฺถจิ ถิตาปิ[๙๓] นิสินฺนาปิ สโวคชาตา สโวคปตฺตา หุตฺวา เตสํ อาสเน ถาเน[๙๔] สนฺนิปตฺตนฺติ. กถํ ปเนเต กปฺปวุฏฺฐานํ ชานนฺตีติ. “ธมฺมตาย สญฺโจทิตตฺตาติ อาจริยา. ตาทิสํ นิมิตฺตํ ทสฺสเนนาติ เอเก.

---

๘๔ *เพิ่มเข้ามา*

๘๕ *ควรจะเป็น อคฺคินา*

๘๖ *ควรจะเป็น นีหริตฺวา*

๘๗ *ควรจะเป็น วสฺสูปชฺชีวิโนปิ*

๘๘ *ควรจะเป็น ทีเฆ*

๘๙ *ควรจะเป็น ฌานํ*

๙๐ *ควรจะเป็น ปฏิลทฺธชฺฌานวเสน*

๙๑ *ควรจะเป็น วิรูปเวสํ*

๙๒ *ควรจะเป็น มหาปฐวี*

๙๓ *ควรจะเป็น จิตาปิ*

๙๔ *ควรจะเป็น ฐาเน*

พฺรหฺมเทวตา หิ อุโยชิตาติ[๙๕] อปเร ฯ

ตถา หิ เต โลกพฺยูหา เทวา วสฺสสตอจฺจเยน วสฺสสตอจฺจเยน ปุนปฺปุนฺ นุสฺสปเถ วิจรนฺติ อาโรเจนฺติ. เตสํ ปน วจนํ สุตฺวา เยภุยฺเยน มนุสฺสา จ ภุมเทวตา จ สเวคชาตา อญฺญมญฺญ มุทิตา หุตฺวา เมตฺตาทีนิ ปุญฺญานิ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ. ตตฺถ ทิพฺพสุทฺธาโภชนํ ภุญฺชิตฺวา วาโยกสิณกมฺมํ กตฺวา ฌานํ ปฏิลภนฺติ. เทวานํ กิร สุขสมฺผสฺสํ วา คหณ วา ปริจฺจเยน วาโยกสิเณ ฌานานิ สุเขเนว อิชฺฌนฺติฯ

ตทญฺเญ จ ปน อปายิกา สตฺตา อปราปรเวทนิเยน กมฺเมน เทวโลเก กถ นิพฺพตฺตนฺติ ฯ

อปราปรเวทนิยกมฺมารหิตา หิ สสาเร สสรนฺตา นาม นตฺถิ. เตปิ ตตฺถ ตเถว ฌาน[๙๖] ปติลภนฺติ.[๙๗] เอวํ เทวโลเก ปติลทฺธชฺฌานวเสน สพฺเพ หิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ. อิทญฺจ เยภุยฺเยน วุตฺตํ ฯ

เกจิ ปน อปายิกสตฺตา สวฏฺฏมาเน กปฺเป สวฏฺฏมานโลกธาตูหิ อญฺเญสุ โลกธาตูสุ นิพฺพนฺตนฺติ. น หิ สพฺเพ เยภุยฺเยน อปายสตฺตา ตทา รูปารูปภเวสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุ[๙๘] อปาเยสุ ทีฆรสฺสสตฺตายุกเทวโลกปฺปตฺติยา อสมฺภวโต. ตตฺถ อภินิพฺพตฺติตฺวา ปิฏฺจิจกฺกวาเฬ นิพฺพตฺตนฺตีติ. นิยตมิจฺฉาทิฏฺยาทีหิ สมนฺนาคตสฺส ภวโต วุฏฺานํ นาม นตฺถิ. ตาย หิ สมนฺนาคตสฺส เนว สมตฺโถ อตฺถิ น มตฺโถ. ตสฺมา โส สวฏฺฏมานจกฺกวาเฬ อญฺญตฺถ นิริเย นิพฺพตฺติตฺวา ปจฺจติ ฯ

เกจิ ปน ตสฺมึ ปเทเส ปจฺจนฺตีติ วทนฺติ. ตสฺมึ จกฺกวาเฬ หิ สวฏฺฏมาเน โส สตฺโต อากาเสเยว ปจฺจตีติ วทนฺติ ฯ เย เต อุทกปาณา[๙๙] สพฺเพ ภูมนิสฺสิตา วา อุทกนิสฺสิตา วา กึ กปฺปวุฏฺานํ อคฺคินา วินสฺสนฺติ อตฺถิ โหนฺติ นตฺถิ กึ โหนฺติ ฯ

ตถา หิ เย เต อนฺตมโสปิ กุณฺฑกปิลิกาทโย อุทกปาณา[๑๐๐] เตสํ เทวตานุภาเวน วจนํ สุตฺวา สเวคชาตา โหนฺติ เต สพฺเพ อญฺญมญฺญ อวิเหยนฺตา มุทุตจิตฺตา กาลํ กตฺวา มนุสฺเส มนุสฺสชาตา นิพฺพตฺตนฺติ. เตปิ เมตฺตาทโย ปุญฺญานิ กตฺวา เทวโลเก กาลํ กตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ. เต สพฺเพ พฺรหฺมโลเก ฌานานิ ปุเรตฺวา นิพฺพตฺตนฺติ. ตสฺมา เต อคฺคินา น วินสฺสนฺตีติ ฯ

---

๙๕ *ควรจะเป็น อุยโยชิตาติ*

๙๖ *ควรจะเป็น ฌานํ*

๙๗ *ควรจะเป็น ปฏิลภนฺติ*

๙๘ *ควรจะเป็น วิญฺญาตุ*

๙๙ *ควรจะเป็น อุทกปาณา*

๑๐๐ *ดูเชิงอรรถข้อ ๙๙*

สตฺตสุริยกถา[๑๐๑]

วสฺสุปจฺเฉทโต ปน อุทฺธํ ทิฆสฺส[๑๐๒] อทฺธโน[๑๐๓] อจฺจเยน ทุติโย สุริโย ปาตุภวติ. ปาตุภูเต ปน เนว รตฺติปริจฺเฉโท ปญฺญายติ. เอโก สุริโย อุเทติ. เอโก อตฺถงฺคจฺฉติ เอวํ อปริจฺฉินฺนสุริยสนฺตาโป โลเก โหติ. ยถา จ กปฺปวุฏฺฐานกาลโต ปุพฺเพ อุปฺปนฺนสุริยวิมาเน สุริโย เทวปุตฺโต โหติ. เอวํ กปฺปวินาสสุริโย นตฺถิ. กปฺปวุฏฺฐานกาเล ปน ยถา อญฺเญ จ กามาวจร-เทวา เอวํ สุริโย เทวปุตฺโตปิ ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ. สุริยมณฺฑลํ ปน ปภสฺสรตฺตรํ เจว เตชวนฺตตรญฺจ หุตฺวา ปวตฺตติ. ตํ อนฺตรธายิตฺวา อญฺญเมว อุปฺปชฺชตีติ อปเร ฯ

ตตฺถ ปกติสุริเย ปวตฺตมาเน อากาเส พลาหกาปิ ธูมสิกฺขาปิ วิจรนฺติ. กปฺป-วินาสกสุริเย วตฺตมาเน วิคตธูมวลาหกํ[๑๐๔] อากาสํ อาทาสมณฺฑลํ วิย นิมฺมลํ โหติ. ถเปตฺวา[๑๐๕] ปญฺจ มหานทีโย เสสกุนฺนทิมาทีสุ อุทกํ สุสฺสติ. ตโต ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน ตติโย สุริโย ปาตุภวติ. ตติยสฺส สุริยสฺส ปาตุภาวา มหานทีโยปิ สุสฺสนฺติ. ตทา เอโก สุริโย อุเทติ. เอโก อตฺถงฺคจฺฉติ. เอโก มชฺเฌ โหติ. ตโตปิ ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน จตุตฺโถ สุริโย ปาตุภวติ. จตุตฺถสฺส สุริยสฺส ปาตุภาวา หิมวติมหานทิโย จ สิหปฺปปาตทโห กณฺณมณฺฑโก รถตาลทโห อโนตตฺตทโห ฉททนฺตทโห กุณาลทโห มณฺฑกินิทโหติ อิเม สตฺต มหาสรา สุสฺสนฺติ. ตทา จตฺตาโร สุริยา ปาตุภาวา จาตุคุลิกตาล จตฺตาโร ปิณฺฑิกา ทฺวารปติปาติยา[๑๐๖] ถิตา[๑๐๗] วิย โหนฺติ ฯ

จตุตฺถสุริยสฺส ปาตุภาวกาลโต ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน ปญฺจโม สุริโย ปาตุภวติ. ปญฺจมสฺส สุริยสฺส ปาตุภาวา อนุปุพฺเพน มหาสมุทฺเท องฺคุลิปพฺพเตมิตมตฺตมฺปิ อุทกํ น สณฺฐาติ. ตโต ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน ฉฏฺโฐ สุริโย ปาตุภวติ. ฉฏฺฐปสฺส[๑๐๘] สุริยสฺส ปาตุภาวา สกฬจกฺกวาฬา[๑๐๙] เอกํ ธูมํ โหติ. ปริยาทินฺนสิเนหํ ธูมเน ยถายิทํ เอวํ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานิปิ. ยาย หิ อาโปธาตุยา รุกฺขานิ ปพฺพตานิ สุสฺสนฺติ. ตตฺถ ปถวี ธาตุอาพทฺธตลํ[๑๑๐] ปิณฺฑปิณฺฑํ หุตฺวา ติฏฺฐติ. สาปิ ฉฏฺฐมสุริยสฺส ปาตุภาเวน ปริกฺขยํ คจฺฉติ. ตโตปิ ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน สตฺตโม สุริโย ปาตุภวติ. สตฺตมสฺส สุริยสฺส ปาตุภาวา สกฺกลจกฺกวาฬ[๑๑๑] เอกชาลํ

---

๑๐๑ *เพิ่มเข้ามา*

๑๐๒ *ควรจะเป็น ทีฆสฺส*

๑๐๓ *ควรจะเป็น อทฺธุโน*

๑๐๖ *ควรจะเป็น ....ปฏิปาฏิยา*

๑๐๗ *ควรจะเป็น จิตา*

๑๐๘ *ควรจะเป็น ฉฏฺฐสฺส*

๑๐๙ *ควรจะเป็น สกลจกฺกวาฬ*

๑๑๐ *ควรจะเป็น ปฐวีธาตุ.....*

๑๑๑ *ควรจะเป็น สกลจกฺกวาฬ*

โหติ สทฺธึ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬหิ. โยชนสติกาทิเภทานิ สิเนรุกูฏานิ จลุชฺชิตฺวา[๑๑๒] อากาเสเยว อนฺตรธายนฺติ. สา จ อคฺคีชาลา อุฏฺฐหิตฺวา จาตุมหาราชิกานิ คณฺหาติ. ตตฺถ กนกวิมานรตนวิมานมณีวิมานานิ[๑๑๓] ฌาเปตฺวา ตาวตึสภวนํ คณฺหาติ. ตโต ยาเม คณฺหาติ. ตโต ตุสิสฺเต[๑๑๔] คณฺหาติ. ตโต นิมฺมานรติ คณฺหาติ ตโต ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน คณฺหาติ ฯ

เตเนว อุปาเยน ปถมชฺฌานภูมึ[๑๑๕] คณฺหาติ. พฺรหฺมปาริสชฺชานิ ฌาเปตฺวา ตโต พฺรหฺมปโรหิตํ ฌาเปตฺวา ตโต มหาพฺรหฺมาโน ฌาเปตฺวา อาภสฺสเร อาหจฺจ ติฏฺฐติ. ยาว อนุมตฺตมฺปิ สังขารคตํ อตฺถิ ตาว น นิพฺพายติ. สพฺพสังขารปริยาปนฺนํ สปฺปิเตลชฺฌาปนอคฺคีสีกฺขา วิย ฉาริกํ อนวเสเสตฺวา นิพฺพายติ ฯ

เตน วุตฺตํ

ภูมิโต[๑๑๖] วุฏฺฐิโต ยาว พฺรหฺมโลเก วิธาวติ
อจฺฉิ อจฺฉิมโต โลเก ฑยฺหมานมฺหิ เตชสาติ ฯ

เหฏฺฐา อากาเสน สห อุปริ อากาโส เอโก มหนฺธกาโร โหติ. เอวํ เอกํ อสังเขยฺยํ. เอกฆนํ หุตฺวา ถิเต[๑๑๗] โลกสนฺนิวาเส โลกสณฺฐานเทโว วสฺสิตุ อารพฺภติ. อถสฺส ทิฆสฺส อทฺธโน อจฺจเยน มหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา ปถมํ[๑๑๘] อนฺตรฏฺฐเก หิมปาโต วิย สุขุมํ วสฺสํ วสฺสติ. ตตฺถ อนฺตรฏฺฐกํ นาม มาฆมาสสฺส อนฺตเร จตฺตาโร ทิวสา ผคฺคุณมาสสฺส อาทิมฺหิ จตฺตาโร ทิวสาติ อิเม อฏฺฐ ทิวสา ฯ

เอวํ โส ปถมํ สุขุมํ วสฺสนฺโต สาสปฺปมตฺตํ[๑๑๙] ติลมตฺตํ ยวมตฺตํ มุคฺคมมตฺตํ.[๑๒๐] อนุปุพฺเพน กมฺมทฺธนาพิยฏฺฐิมุสฺสลตาลกฺขนฺธาทิปมาณา ตหึ วสฺสธาราหิ วสฺสนฺโต ตโต เอกํ โยชนมตฺตพฺยามํ ทฺวิพฺยามํ เอกอุสภเทฺวอุสภา อฑฺฒคาวุตฺตํ[๑๒๑] อฑฺฒโยชนทสโยชนสตโยชนสหสฺส โยชนสตสหสฺสโยชนมตฺตาหิ[๑๒๒] วสฺสธาราหิ วสฺสํ วสฺสนฺโต โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬสุ วา อนฺตเร วา อวจฺฉินฺนํ ยาว พฺรหฺมโลกา ปุเรตฺวา[๑๒๓] สพฺพํ ทฑฺฒฏฺฐานํ อนฺตรธายนฺติ. ตํ อุทกํ เหฏฺฐา จ

---

๑๑๒ *ควรจะเป็น ปลุชฺชิตฺวา*

๑๑๓ *ควรจะเป็น กนกวิมาน.....*

๑๑๔ *ควรจะเป็น ตุสิเต*

๑๑๕ *ควรจะเป็น ปฐมชฺฌานภูมึ*

๑๑๖ *ควรจะเป็น ภูมิโต*

๑๑๗ *ควรจะเป็น จิเต*

๑๑๘ *ควรจะเป็น ปฐมํ*

๑๑๙ *ควรจะเป็น สาสปมตฺตํ*

๑๒๐ *ควรจะเป็น มุคฺคมตฺตํ*

๑๒๑ *ควรจะเป็น อทฺธคาวุตํ*

๑๒๒ *ควรจะเป็น อทฺธโยชน.....*

๑๒๓ *ควรจะเป็น ปูเรตฺวา*

ติริยญฺจ วาโต สมุฏฺฐหิตฺวา ฆนํ กโรติ. ปริวตฺตปทุมนิปตฺเต อุทกพินฺทุสทิสํ. “กถํ ตาว มหนฺตํ มหนฺตํ อุทกราสึ ฆนํ กโรตีติ สเจ. วิวรํ สมฺปาทานโต ฯ

ตํ หิสฺส ตหึ ตหิ[๒๔] วิวรํ เทติ. เอตํ เอวํ อุทกํ วาเตน สมฺปิณฺฑียมานํ ฆนํ กริยมานํ อนุปุพฺเพน เหฏฺฐา โอตรติ. โอติณฺเณ อุทเก โอติณฺเณ พฺรหฺมโลกฏฺฐาเน ปถมชฺฌานภูมิ พฺรหฺมโลโก[๒๕] จ อุปริโต จตุกามาวจรเทวโลกฏฺฐาเน จตุเทวโลกา ปาตุภวนฺติ. ตาวตึสา ปน จาตุ-มหาราชิกา จ ปถวี[๒๖] สมฺพนฺธตาย น ปาตุภวนฺติ. ปุริมปุริมํ ปถวิฏฺฐานํ[๒๗] โอติณฺเณ ปน อุทเก พลววาตา อุปฺปชฺชนฺติ. เต ตํ ปิทหิตฺวาเร ธมฺมการเก ถิต อุทกมิว[๒๘] นิรุยฺหิสฺ กตฺวา นิรุมฺหนฺติ. ตญฺจ วาตวเสน อุทกํ สนฺติฏฺฐติ. มธุโรทนํ ปริกฺขยํ คจฺฉมานํ อุปริ รสปถวี[๒๙] สมุฏฺฐาเปติ. อุทกปิฏฺเฐ อุปลนิปตฺตํ วิย ปถวี[๓๐] สณฺฐาติ. สา จ กณฺณิการปุปฺผมิว วณฺณสมฺปนฺนา เจว สุรภิคนฺธสมฺปนฺนา จ ปกฺขิตฺตทิพฺโพชมิว รสสมฺปนฺนา จ นิรุทฺธกปายาสมิว[๓๑] อุปริ จ ปปฏลํ วิย สนฺติฏฺฐติ ฯ

เอตฺถ ปน มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐานํ วินสฺสมาเน โลเก ปจฺฉา วินสฺสติ สณฺฐหมาเน ปถมํ[๓๒] สณฺฐหติ. ตตฺถ ปุพฺพนิมิตฺตํ หุตฺวา ปทุมนิคจฺโฉ อุปฺปชฺชติ. ตตฺถ สเจ ตสฺมึ กปฺเป พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺติ. ปุปฺผํ อุปฺปชติ.[๓๓] โน เจ น อุปฺปชฺชติ. อุปฺปชฺชมานญฺจ สเจ เอโก พุทฺโธ นิพฺพตฺติสฺสติ. เอกปุปฺผํ อุปฺปชฺชติ. สเจ เทฺว พุทฺธา นิพฺพตฺติสฺสนฺติ. เทฺว ปุปฺผานิ อุปฺปชฺชนฺติ. สเจ ตโย พุทฺธา นิพฺพตฺติสฺสนฺติ. ตีณิ ปุปฺผานิ อุปฺปชฺชนฺติ. สเจ จตฺตาโร พุทฺธา นิพฺพตฺติสฺสนฺติ. จตฺตาโร ปุปฺผานิ อุปฺปชฺชนฺติ. ตานิ โข เอกสฺมึเยว นาเฬ กณฺณิกานิ ปุปฺผานิ พุทฺธา หุตฺวาติ เวทิตพฺพา ฯ

ตทา มหาพฺรหฺมาโน อาคนฺตฺวา ตํ นิมิตฺตํ โอโลเกสฺสนฺติ. สเจ ปุปฺผานิ ปสฺสนฺติ โสมนสฺสา ภวนฺติ. สเจ ปุปฺผานิ น ปสฺสนฺติ. เต วินสฺสติ “โภ วต โลโก นิสฺสรโณ วต โภ โลโกติ สํเวควาจํ นิจฺฉาเรตฺวา นิวตฺตนฺติ ฯ

อถ โข สุทฺธาวาสมหาพฺรหฺมาโน สปริสา “มาริสา อายามปุพฺพนิมิตฺตํ ปสฺสิสฺสามาติ มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ. พุทฺธานํ อนิพฺพตฺตนกสฺส ปุปฺผํ น โหติ.

---

๒๔ *ควรจะเป็น ตหึ*

๒๕ *ควรจะเป็น ปฐมชฺฌานภูมิ....*

๒๖ *ควรจะเป็น ปฐวี.....*

๒๗ *ควรจะเป็น ปฐวิฏฺฐานํ*

๒๘ *ควรจะเป็น จิตอุทกมิว*

๒๙ *ควรจะเป็น รสปฐวี*

๓๐ *ควรจะเป็น ปฐวี*

๓๑ *ควรจะเป็น นิรุทกปายาสมิว*

๓๒ *ควรจะเป็น ปฐมํ*

๓๓ *ควรจะเป็น อุปฺปชฺชติ*

เต อปุปฺผิตคจฺฉํ ทิสฺวา “อนฺธกาโร วต โภ โลโก ภวิสฺสติ, มตา มตา สตฺตา อปาเย ปริปุเรสฺสนฺติ,[๑๓๔] ฉ เทวโลกา จ นว พฺรหฺมโลกา จ สุญฺญา ภวิสฺสนฺตีติ อนตฺตมนา โหนฺติ. เต จ ปุปฺผิตกาเล ปน ปุปฺผํ ทิสฺวา สพฺพญฺญุโพธิสตฺเตสุ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกนฺเตสุ นิกฺขมนฺเตสุ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนมาเนสุ ยมกปาฏิหาริยํ กโรนฺเตสุ อายุสงฺขารํ โอสฺสชฺชนฺเตสุ ปรินิพฺพาเนสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปนาทีนิ ปาฏิหาริยานิ ทกฺขิสฺสามาติ จตฺตาโร อปายา ปริหายิสฺสนฺติ ฉ เทวโลกา นว พฺรหฺมโลกา ปริปุเรสฺสนฺตีติ วตฺวา อตฺตมนา อุทานํ อุทาเนนฺตา อตฺตโน อตฺตโน พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺติ. อิติปิ ปถมํ กปฺปวุฏฺฐานกถา เวทิตพฺพา ฯ

ตทา อาภสฺสรพฺรหฺมโลเก ปถมตรา สตฺตา นิพฺพตฺตา อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา ตโต จวิตฺวา อุปปาติกา หุตฺวา อิธ อุปฺปชฺชนฺติ. เต สยมฺปภา อนฺตลิกฺขจรา วิจรนฺติ. เต อคฺคญฺญสุตฺเต “ตํ รสปถวึ สายิตฺวา ตณฺหาภิภูตา อาโลลุปฺปนานปฺปการํ ปริภุญฺชิตุ อุปกฺกมนฺติ, อถ เนสํ สยมฺปภา อนฺตรธายนฺติ, อนฺธกาโร โหติ, เต อนฺธการํ ทิสฺวา ภายนฺติ, ตโต เนสํ ภยํ นาเสตฺวา สุริยภาว[๑๓๕] ชนยมานํ ปญฺญาสโยชนํ สุริยมณฺฑลํ ปาตุภวตีติ วุตฺตํ. เต ตํ ทิสฺวา อาโลกํ ปติลภิมฺหาติ[๑๓๖] หฏฺฐตุตฺถา[๑๓๗] หุตฺวา “อมฺหากํ ภิตานํ[๑๓๘] ภยํ นาเสตฺวา สุริยภาวํ ชนยนฺโต อุฏฺฐิโต, ตสฺมา สุริโย โหตูติ สุริโยเตฺววสฺส นามํ กโรนฺติ. อถ สุริเย ทิวสํ อาโลกตฺวา[๑๓๙] อฏฺฐงฺคเต มยมฺปิ อาโลกํ ลภิมฺหา โสปิ โน นตฺโถติ[๑๔๐] ปุน ภิตา[๑๔๑] โหนฺติ. เตสํ เอวํ โหติ “สาธุ วต สเจ อญฺญํ อาโลกํ ลเภยฺยามาติ. เตสํ จิตฺตํ ญตฺวา วิย เอกูนปญฺญาสโยชนํ[๑๔๒] จนฺทมณฺฑลํ ปาตุภวติ. เต ตํ ทิสฺวา ภิยฺโยโส มตฺตาย หฏฺฐตุตฺถา[๑๔๓] หุตฺวา อมฺหากํ ฉนฺทํ ญตฺวา วิย อุฏฺฐิโต ตสฺมา จนฺโท โหตูติ จนฺโทเตฺววสฺส นามํ กโรนฺติ ฯ

เอวํ จนฺทิมสุริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ ปาตุภวนฺติ. กึ นุ ตารกา รูปานิ โหนฺติ นตฺถีติ. กิร เตสํ เทวตานํ ตารกรูปานิ วิมานานิ โหนฺติ. ตสฺมา อิธ โลเก หิ เต วิมานา ตารกานีติ วตฺตพฺพา. เต ปน นกฺขตฺตา สพฺพา ตารกรูปา สตฺตวีสติ จ ปุรโต อาวิภวิสฺสนฺติ ฯ

---

๑๓๔ *ควรจะเป็น ปริปูเรสฺสนฺติ*

๑๓๕ *ควรจะเป็น สริยภาวํ*

๑๓๖ *ควรจะเป็น ปฏิลภิมฺหาติ*

๑๓๗ *ควรจะเป็น หฏฺฐตุฏฺฐา*

๑๓๘ *ควรจะเป็น ภีตานํ*

๑๓๙ *ควรจะเป็น อาโลเกตฺวา*

๑๔๐ *ควรจะเป็น นฏฺโฐติ*

๑๔๑ *ควรจะเป็น ภีตา*

๑๔๒ *ควรจะเป็น เอกูน.....*

๑๔๓ *ควรจะเป็น หฏฺฐตุฏฺฐา*

ตโต ปภูติ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติ. อนุกฺกเมน จ มาสทฺธมาสํ[๑๔๔] อุตุสํวจฺฉรานิ สมฺภวนฺติ. ตตฺถ สุริยุคฺคมนโต ปฏฺฐาย ยาว อรุณุคฺคมนา เอโก รตฺตินฺทิโว, ตีสรตฺติโย เอโก มาโส, จตฺตาโร มาสา เอกา อุตุ, ตโย อุตู เอโก สํวจฺฉโร, เทฺว มาสา วา เอโก อุตุ, ฉ อุตู เอโก สํวจฺฉโร, ทฺวาทสมาสิโก สํวจฺฉโร, จนฺทิมสุริยานํ ปาตุภาวทิวเสเยว สิเนรุจกฺก-วาฬหิมวนฺตปพฺพตทิปสมุทฺทา[๑๔๕] ปาตุภวนฺติ. เต จ โข อปุพฺพํ อปริมํ ผคุณปุณฺณมิทิวเสเยว ปาตุภวนฺติ. กถํ. ยถา นาม กงฺคุภตฺเต ปจฺจมาเน เอกปหาเรเนว พุพฺพุฬกา อุฏฺฐหนฺติ. เอกเทสา ถูปิ ถูปา โหนฺติ เอกํ เทสา นินฺนนินฺนา. เอกเทสา สมสมา, เอวเมว ถูปฏฺฐาเน ปพฺพตา โหนฺติ นินฺนนินฺนฏฺฐาเน สมุทฺทา, สมสมฏฺฐาเน ทีปานิ[๑๔๖] โหนฺติ ฯ

อถ เตสํ สตฺตานํ รสปถวึ[๑๔๗] ปริภุญฺชนฺตานํ กมฺเมน เอกจฺเจ วณฺณวนฺโต เอกจฺเจว ทุพฺพณฺณา โหนฺติ. ตตฺถ วณฺณวนฺโต ทุพฺพณฺเณ อตฺติมญนฺติ.[๑๔๘] เตสํ อติมานปจฺจยา รสปถวิ[๑๔๙] อนฺตรธายติ. อถ วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺโน ภูมิปปฺผฏโก[๑๕๐] ปาตุภวติ. อถ เนสํ ปาเปน โส อนฺตรธายติ. ตโต วณฺณคนฺธรสสมฺปนฺนา พทาลตา ปาตุภวนฺติ. เตเนว ปมาเทน ยํ ตโต สายํ สยนตฺถาย อาหรนฺติ, ปาโต ตํ ปกฺกํ วิรุฬฺหึ[๑๕๑] โหติ. ยํ ตโต ปาโต ปาตราสตฺถาย อาหรนฺติ. สายํ ตํ ปกฺกํ วิรุฬฺหึ[๑๕๒] โหติ. ตโต คหิตฏฺฐานํ น ปญฺญายติ. ตโต อกฏฺฐปาโก สาลี ปาตุภวติ. อกณฺโณ อถุโส สุคนฺโธ ตณฺฑุลผโล. ยโต ตโต สายํ สายนตฺถาย อาหรนฺติ. ปาโต ตํ ปกฺกํ วิรุฬฺหึ[๑๕๓] โหติ. ยํ ตโต ปาตรสตฺถาย อาหรนฺติ สายํ ตํ ปกฺกํ วิรุฬฺหึ[๑๕๔] โหติ. คหิตฏฺฐานํ น ปญฺญายติ. ตโต เนสํ ภาชนานิ อุปฺปชฺชนฺติ. เต สาลึ ภาชเน ถเปตฺวา[๑๕๕] ปาสาณปิถิยา[๑๕๖] ถเปนฺติ.[๑๕๗] สยเมว ชาลสิกฺขา อุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปจฺจติ. โส โหติ โอทโน สุมนชาตปุปฺผสทิโส. น ตสฺส สุเปน[๑๕๘] วา พยญฺชเนน วา กรณียํ อตฺถิ. ยํ ยํ ภุญฺชิตุกามา โหนฺติ ตํ ตํ รโส

---

๑๔๔ *ควรจะเป็น มาสฑฺฒมาสํ*

๑๔๕ *ควรจะเป็น .....ทีปสมุทฺทา*

๑๔๖ *ควรจะเป็น ทีปานิ*

๑๔๗ *ควรจะเป็น รสปฐวี*

๑๔๘ *ควรจะเป็น อติมญฺญนฺติ*

๑๔๙ *ควรจะเป็น รสปฐวี*

๑๕๐ *ควรจะเป็น ภูมิปปฺผฏโก*

๑๕๑ *เสียงเดียวกัน จาร ฬ เป็น ล ควรจะเป็น วิรุฬฺหึ*

๑๕๒ *ดูเชิงอรรถข้อ ๑๕๑*

๑๕๓ *ดูเชิงอรรถข้อ ๑๕๑*

๑๕๔ *ดูเชิงอรรถข้อ ๑๕๑*

๑๕๕ *ควรจะเป็น ฐเปตฺวา*

๑๕๖ *ควรจะเป็น ปาสาณปิฏฐิยา*

๑๕๗ *ควรจะเป็น ฐเปนฺติ*

๑๕๘ *ควรจะเป็น สูเปน*

โหติ. เตสํ ตํ โอฬาริกํ อาหารํ อาหริยโต ปภูติ มุตฺตกริสํ สณฺชายติ. อถ เนสํ ตสฺส นิกฺขมตฺถาย วณมุขานิ ปภิชฺชนฺติ ฯ

ตถา หิ รสปถวิ ภูมิปปฺปฏโก พหาลตาติ อิเม ตาว ปริภุตฺตา สุธาโภชนาหารา วิย ขุทฺทกํ วิโนเทตฺวา รสาหรณิยํ รสเมว พฺรูหนฺตา ติฏฺฐนฺติ. วตฺถุโน สุขุมภาเวน โอทโน ปน ปริภุตฺโต รสํ วฑฺเฒนฺโตปิ วตฺถุโน โอฬาริกภาเวน ปสาวํ กริสํ อุปฺปาเทติ. อถ เนสํ นิกฺขนตฺถาย[๑๕๙] วณมุขานิ ปภิชฺชนฺติ. ปุริสสฺส ปุริสภาโว อิตฺถิยา อิตฺถิภาโว ปาตุภวติ. ปุริมปุริสตฺตภาเว จ ปุริมิตฺถิตฺตภาเว วา หิ ปุริสภาโว อิตฺถิภาโว ปวตฺตติ. อุปจารชฺฌานานุภาเวน ยาว สตฺตสนฺตาเนสุ กามราโค น ปาตุรโหสิ. ตาว พหลราคุปนิสฺสยา อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานิ ปาตุรโหสุํ. ยทา ปน อุปจารชฺฌานานุภาโว อุปฺปจฺฉินฺโน โหติ. ตทา พหลกามราโค ลทฺธาเสวโน อโหสิ. ตโต ตทุปนิสฺสาย อิตฺถิปุริสสฺส ภาวา สตฺตานํ อตฺตภาเว สณฺชานึสุ. ตทา อิตฺถิ ปุริสํ ปุริโส จ อิตฺถึ ติเวลํ อุปนิชฺฌายปจฺจยา กามราคปริลาโห[๑๖๐] อุปฺปชฺชติ. ตโต เมถุนธมฺมํ ปฏิเสวนฺติ. เต อสทฺธมฺมปติเสวนปจฺจยา[๑๖๑] วิญฺญูหิ ครหิยมานา วิเหฐยมานา ตสฺส อสทฺธมฺมสฺส ปฏิจฺฉาทนเหตุ อฆรานิ กโรนฺติ. เต อฆารํ[๑๖๒] อชฺฌาวสมานา อนุกฺกมฺเมน อญฺญตรสฺส อลฺลสชาติกสตฺตสฺส ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺตา สนฺนิธึ กโรนฺติ ฯ

ตโต ปภูติ[๑๖๓] กณฺโณปิ ถุโสปิ ตณฺฑุลํ ปริโยนทฺธนฺติ ลายิตฏฺฐานมฺปิ น ปฏิรุหติ. ตโต เมถุนธมฺมํ ปฏิเสวนฺติ สนฺนิปติตฺวา อนุตฺถหนฺติ “ปาปกา วต ปาปธมฺมา สตฺเตสุ ปาตุภูตา, มยํ หิ ปุพฺเพ มโนมยา อหุมฺหา ปีติภกฺขา สยมฺปภา อนฺตลิกฺขาจรา สุภฏฺฐายิโน เต จิรํ ทีฆมทฺธานํ อถมฺหา,[๑๖๔] อถานุกฺกเมน รสปถวิ ภูมิปปฺปฏโก พหาลตา สณฺชาตา, เต มยํ ปริภุญฺชนฺตา จิรํ ทีฆมทฺธานํ อถมฺหา, เตปิ โน ปาปกานญฺจ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปาตุภาวา อนฺตรหิตา, อถ อกฏฺฐปาโก สุทฺโธ สุคนฺโธ ตณฺฑุลผโล ปาตุรโหสิ, โสปิ อิทานิ ฉินฺนฏฺฐานโอนเมว หุตฺวา ปญฺญายติ, เอเกกสฺมึ ถาเน[๑๖๕] กลาปพทฺธาย คุมฺพคุมฺพา หุตฺวา ติฏฺฐติ, ยนฺนูน มยํ สาลึ วิภชิเชยฺยามาติ มนฺเตตฺวา สาลึ วิสฺสชฺเชตฺวา สีมํ ถเปสุ[๑๖๖] ฯ

ตโต อญฺญตโร โส อลสชาติโก สกภาคํ ปริรกฺขนฺโต อญฺญสฺส ภาคํ อทินฺนมฺ อาทิยิตฺวา ปริภุญฺชิ. ตํ ทิวกฺขตฺตุ ปริภาสิตฺวา วิสชฺเชสุ ตติยวาเร ปน คเหตฺวา เกจิ ปาณินา ปหรึสุ. เกจิ เลณฺฑุนา เกจิ ทณฺเฑน. ตโต ปฏฺฐาย อทินฺนาทานํ ปญฺญายิ.

---

๑๕๙ *ควรจะเป็น นิกฺขมนตฺถาย*

๑๖๐ *ควรจะเป็น .....ปริฬาโห*

๑๖๑ *ควรจะเป็น .....ปฏิเสวนปจฺจยา*

๑๖๒ *ควรจะเป็น อคารํ*

๑๖๓ *ควรจะเป็น ปภูติ*

๑๖๔ *ควรจะเป็น อฆมฺหา*

๑๖๕ *ควรจะเป็น ฆาเน*

๑๖๖ *ควรจะเป็น ฆเปสุ*

ครโห ปญฺญายิ. มุสาวาโท ปญฺญายิ. ทณฺฑาทานํ ปญฺญายิ. ตโต สพฺเพปิ สนฺนิปติตฺวา สตฺเตสุ เอวรูปานิ ปาปกานิ กมฺมานิ ปาตุภูตานิ, ยนฺนูน มยํ เอกํ สตฺตํ สมฺมตํ กเรยฺยาม, โน สมฺมา ขิยิตพฺพํ (ขีเยยฺย, ครหิตพฺพํ[๑๖๗]) ครเหยฺย ปพฺพาเชตพฺพํ ปพฺพาเชยย, มยํ ปนสฺส เอเกกสฺส เขตฺตโต อมฺหากํ อาหริตฺวา สาลีภาคํ ทสฺสามาติ ฯ

เอวํ กตสนฺนิฏฺฐาเนสุ ปน สตฺเตสุ อิมสฺมึ ตาว กปฺเป อยเมว ภควา โพธิ-สตฺตภูโต. เตน สมเยน เตสุ สตฺเตสุ อภิรูปตโร ทสฺสนียตโร มเหสกฺขตโร พุทฺธิสมฺปนฺโน ปติพโล[๑๖๘] มหานุภาโว นิคฺคหํ วา ปคฺคหํ วา กาตุ. เต ตํ อุปฺปสงฺกมิตฺวา[๑๖๙] ยาจิตฺวา ตํ สมฺมนิตฺวา ตีหิ สเขหิ อภิเสกํ อกํสุ. อิติ โส เตน มหาชเนน สมฺมโตติ มหาสมฺมโต. เขตฺตานํ อธิปตฺติขตฺติโย[๑๗๐] ธมฺเมน สเมน สตฺเต รชฺเชตีติ ราชา ตีหิ นาเมหิ ปญฺญายิตฺถ ฯ

ยํ สนฺธาย วทนฺติ

อาทิจฺจ กุลสมฺภูโต
มหานุภาโว ราชาสิ
โส จกฺขุภูโต โลกสฺส
ตโมนุทฺโธ วิโรจิตฺถ
ถปิตา[๑๗๑] เยน มริยาทา
ววตฺถิตา, สกฺกณาติ[๑๗๒]
ยสสฺสินํ ราชูนํ
อาทิภูต[๑๗๓] มหาวีรํ

สุวิสุทฺโธคุณากโร
มหาสมฺมตนามโก
คุณรํสิสมุชโล
ทุติโย วิย ภานุมา.
โลเก โลกหิเตสินา
น วสฆายึตุ ชนา.
โลกสิมานุรกฺขนํ
กถยนฺติ ปนุทิสฺสนฺติ ฯ

เอวํ ยํ โลเก อจฺฉิริยฏฺฐานํ โพธิสตฺโตว ตตฺถ อาทีปุริโสติ.[๑๗๔] เอวํ โพธิสตฺตํ อาทึ กตฺวา ขตฺติยมณฺฑเล สณฺฐิเต เอกจฺจานํ สตฺตานํ เอตทโหสิ “ปาปกา วต โภ ธมฺมา สตฺเต ปาตุภูตา, อทินฺนาทานํ ปญฺญายิ, ครหาปิ ปญฺญายติ, มุสาวาโทปิ ปญฺญายติ, ทณฺฑาทานมฺปิ ปญฺญายติ, ยนฺนูน[๑๗๕] มยํ เต ปาปเก อกุสเล ธมฺเม ปวาเหยฺยามาติ. อรญฺญายตเน ปุณฺณ กุฏิโย กตฺวา ตตฺถ วสนฺตา คามนิคมราชธานีสุ ภิกฺขาย จริตฺวา ชีวิตํ กปฺปยึสุ. เอวํ เต อกุสเล ธมฺเม ปวาเหนฺติ พาหิรํ กโรนฺตีติ พฺราหฺมณา ฯ

---

๑๖๗ *ฉบับนี้จารตกไป เพิ่มเข้ามาตามฉบับเลขที่ ๖๗๖๒*

๑๖๘ *ควรจะเป็น ปฏิพโล*

๑๖๙ *ควรจะเป็น อุปสงฺกมิตฺวา*

๑๗๐ *ควรจะเป็น อธิปติขตฺติโย*

๑๗๑ *ควรจะเป็น ฐปิตา*

๑๗๒ *ควรจะเป็น สกฺกุณาติ*

๑๗๓ *ควรจะเป็น อาทิภูตํ*

๑๗๔ *ควรจะเป็น อาทิปุริโสติ*

๑๗๕ *ควรจะเป็น ยนฺนูน*

เย ปน ตสฺมึ สมเย เมถุนธมฺมํ สมาทยิตฺวา โครกฺขกมฺมวานิชฺชกมฺมกสิกมฺมาทิวิสฺสุเต กมฺมนฺเต ปโยเชสุ๋. เต เวสาติ วุจฺจนฺติ ฯ

เย ปน ตสฺมึ สมเย ปริปาปกาทิกมฺมา สุทฺธาหารา อเหสุ๋. เต สุทฺธาติ วุจฺจนฺติ ฯ

ตสฺมา อนุปุพฺเพน พฺราหฺมณาทโย จตฺตาโร วณฺณา ปญฺญายึสุ. ตตฺถ กปฺปวินาส-มหาเมโฆ ยาว อคฺคิชาลปริจฺเฉทา อิทํ เอกํ อสงฺเขยฺยสงฺวฏฺฏาติ วุจฺจติ. กปฺปวินาส-อคฺคีชาลปจฺเฉทโต ยาว โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริปุรกสมฺปตฺติมหาเมฆา อิทัปิ ทุติยมสงฺเขยฺยสงฺวฏฺฏ-ฐายีติ วุจฺจติ. สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสุริยปาตุภาวา อิทํ ตติยมสงฺเขยฺยํ วิวฏฺโฏติ วุจฺจติ. จนฺทิมสุริยปาตุภาวโต ยาว ปุน กปฺปวินาสกมหาเมฆา อิทํ จตุตฺถมสงฺเขยฺยํ วิวฏฺฏฐายีติ วุจฺจติ. วิวฏฺฏฐายิอสงฺเขยฺยํ จตุสฏฺฐิอนฺตรากปฺปสงฺคหํ วิสติอนฺตรกปฺเป สงฺคหนฺติ เกจิ. วิเสสา อสงฺเขยฺยานิ กาลโต เตน สมปฺปมาเณเนว อิมานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ เอโก มหากปฺโปติ ฯ

เอวํ ตาว อคฺคินา วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ. ยสฺมึ ปน สมเย กปฺโป อุทเกน นสฺสติ. อาทิโต กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวาติ ยํ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํ ฯ

อยํ ปน วิเสโส :- ยถา ตตฺถ ทุติโย สุริโย เอวมิธ กปฺปวินาสโก ขารุทกมหาเมโฆ วุฏฺฐาติ. โส อนุปุพฺเพน สุขุมํ สุขุมํ วสฺสํ วสฺสนฺโต อนุปุพฺเพน มหาธาราหิ โกฏิสต-สหสฺสจกฺกวาฬ ปุเรนฺโต[๑๗๖] วสฺสติ. ขารุทเกน ผุฏฺฐผุฏฺฐา ปถวิปพฺพตาทโย วิลียนฺติ. อุทกํ สมนฺตโต วาเตหิ ธาริยติ. ปถวิโต เหฏฺฐิมนฺตโต ปภูติ ยาว ทุติยชฺฌานภูมึ อุทกํ คณฺหาติ. เตน หิ ขารุทเกน ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย วิลียนฺเตว ฯ

ตสฺมา ปถวีสณฺฐารุทเกน สทฺธึ เอกุทกเมว ตํ โหตีติ เกจิ. อปเร ปถวีสณฺฐารุทเก ตํสณฺฐารวาตกฺขนฺธญฺจ อนวเสสโต วินาเสตฺวา สพฺพตฺถ สยเมว เอเก ฆนภูโต ติฏฺฐตีติ วทนฺติ. ตํ วุตฺตํ. อุปริมนวพฺรหฺมโลเก วิลียาเปตฺวา สุภกิณฺเห อาหจฺจ ติฏฺฐติ ฯ

เตน วุตฺตํ

โกฏิสตสหสฺสกํ จกฺกวาฬ วิลียติ
กุปิเตน ยทา โลโก สลิเลน วินสฺสติ ฯ

ตํ ปน อุทกํ ยาว อนุมตฺตัปิ สงฺขารคตํ อตฺถิ ตาว น วูปสมติ. อุทกานุคตํ ปน สพฺพสงฺขารคตํ อภิภวิตฺวา สหสา วุปสมติ[๑๗๗] อนฺตรธานํ คจฺฉติ. เหฏฺฐา อากาเสน สห อุปริ อากาเสน เอโก โหติ มหนฺธกาโรติ สพฺพํ วุตฺตสทิสํ. เกวลํ ปนิธ อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อาทึ กตฺวา โลโก ปาตุภวติ. สุภกิณฺหโต จวิตฺวา อาภสฺสรฏฺฐานาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ. ตตฺถ

---

๑๗๖ *ควรจะเป็น ปูเรนฺโต*

๑๗๗ *ควรจะเป็น วูปสมติ*

กปฺปวินามหาเมฆโต[๑๗๘] ยาว กปฺปวินาสกขารุทกปริจฺเฉโท อิทำ เอกำ อสำเขยฺยำ. อุทกุปจฺเฉทโต ยาว สมฺปตฺติมหาเมโฆ อิทำ ทุติยมสำเขยฺยำ. สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสุริยปาตุภาโว อิทำ ตติยมสำเขยฺยำ. จนฺทิมสุริยปาตุภาวโต ยาว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อิทำ จตุตฺถมสำเขยฺยำ. อิมานิ จตฺตาริ อสำเขยฺยานิ เอโก มหากปฺโป นาม โหติ. เอวำ อุทเกน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพำ ฯ

"ยสฺมึ ปน สมเย กปฺโป วาเตน วินสฺสติ, อาทิโต จ กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวาติ ยำ ปุพฺเพ วุตฺตนเยน ตญฺจ วิตฺถาเรตพฺพำ. อยำ ปน วิเสโส :-

ยถา ตตฺถ ทุติโย สุริโย เอวมิธ กปฺปวินาสกสมตฺถวาโต สมุฏฺฐาติ. โส ปถมำ[๑๗๙] สณฺหรชฺชำ อุฏฺฐาเปติ. ตโต ถูลรชฺชำ สุขุมวาลิกำ ถูลวาลิกำ สกฺขรปาสาณาทโย ยาว กุฏาคารมตฺเต ปาสาเณ วิสมฏฺฐาเน ถิตมหารุกฺเข จ อุฏฺฐาเปติ. เต ปถวิโต นภมุคฺคตา น ปุน ปตฺตนฺติ. ตตฺเถว ปุณฺณวิจุณฺณา[๑๘๐] หุตฺวา อภาวำ คจฺฉนฺติ. อถ อนุกฺกเมน เหฏฺฐา มหาปถวิยา วาโต สมุฏฺฐหิตฺวา ปถวึ ปริวตฺเตตฺวา อุทธำ มูลำ กตฺวา อากาเส ขิปฺปติ. โยชนสตปฺปมานาปิ[๑๘๐] ปถวิปเทสา ทฺวิโยชนติโยชนจตุโยชนปญฺจโยชนสตปมานาปิ วาตเวคุกฺขิตฺตา อากาเสเยว จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา อาภาวำ คจฺฉนฺติ. จกฺกวาฬปพฺพตฺปิ สิเนรุปพฺพตฺปิ วาโต อุกฺขิปิตฺวา อากาเส ขิปฺปติ. เต อญฺญมญฺญำ อภิหนฺตา จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา วินสฺสนฺติ. เอเตเนว อุปาเยน ภูมฏฺฐกวิมานานิ จ อากาสฏฺฐกวิมานานิ จ วินาเสนฺตา ฉกามาวจรเทวโลเก วินาเสตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ วินาเสติ. ตตฺถ จกฺกวาฬปพฺพตา จกฺกวาฬปพฺพเตหิ, หิมวนฺตปพฺพตา หิมวนฺตปพฺพเตหิ, สิเนรุปพฺพตาปิ สิเนรุปพฺพเตหิ, อญฺญมญฺญำ สมาคนฺตฺวา อภิหนฺตา จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา วินสฺสนฺติ. ปถวิโต ยาว ตติยฌานภูมึ วาโต คณฺหาตีติ. ตตฺถ ตโย พฺรหฺมโลเก วินาเสตฺวา เวหปฺผเล อาหจฺจ ติฏฺฐติ ฯ

เตน วุตฺตำ

โกฏิสตสหสฺเสกำ จกฺกวาฬำ วิธำเสติ[๑๘๒]
วาโยธาตุปฺปโกเปน ยทา โลโก วินสฺสตีติ ฯ

เอวำ โส วาโต ปถวิสณฺฐารกอุทเกน ตำ สณฺฐารกวาเตน จ สทฺธึ สพฺพสำขารคตำ วินาเสตฺวา สยมฺปิ วินสฺสติ. เหฏฺฐา อากาเสน สห อุปริ อากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโร. สพฺพัปิ วุตฺตสทิสำ. อิธ ปน สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกำ อาทึ กตฺวา โลเก ปาตุภวติ. เวหปฺผลโต จวิตฺวา สุภกิณฺหาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ. ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมโฆ ยาว วินาสกวาตุปจฺเฉทโต อิทเมกำ

---

๑๗๘ *ควรจะเป็น กปฺปวินาสมหาเมโฆ*

๑๗๙ *ควรจะเป็น ปฐมำ*

๑๘๐ *ควรจะเป็น จุณฺณวิจุณฺณา*

๑๘๐ *ควรจะเป็น โยชนสตปฺปมาณาปิ*

๑๘๒ *ควรจะเป็น วิทฺธำเสติ*

อสํเขยฺยํ. วาตุปจฺเฉทโต ยาว สมฺปตฺติมหาเมโฆ อิทํ ทุติยมสงฺเขยฺยํ. ฯเปฯ อิมานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ เอโก มหากปฺโป โหติ. เอวํ วาเตน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ. กึการณา เอวํ โลโก วินสฺสติ. อกุสลมูลการณา ฯ

ยถา หิ ราคโทสโมหานํ อธิกภาเวน ยถากฺกมํ โรคนฺตรกปฺโป สตฺถนฺตรกปฺโป ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโปติ อิเม ติวิธา รนฺตรกปฺปา[๑๘๓] ววฏฺฐายิมฺหิ[๑๘๔] อสงฺเขยฺยกปฺเป ชายนฺติ, เอวเมว เต ยถาวุตฺตา ตโย สංวฏฺฏา[๑๘๕] ราคาทีนํ อธิกภาเวน โหนฺติ. ตตฺถ ราเค อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา วินสฺสติ, โทเส อุสฺสนฺนตเร อุทเกน วินสฺสติ, โมเห อุสฺสนฺนตเร วาเตน วินสฺสติ. อถปิ อกุสลมูเลสุ หิ อุสฺสนฺเนสุ เอวํ โลโก วินสฺสติ. โส จ โข ราเค อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา วินสฺสติ, โทเส อุสฺสนฺนตเร วา อคฺคินา วินสฺสติ, อถ โทเส อุสฺสนฺนตเร อุทเกน วินสฺสติ. เกจิ ปน โทเส อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา, ราเค อุสฺสนฺนตเร อุทเกน วินสฺสติ, โมเห อุสฺสนฺนตเร วาเตน วินสฺสตีติ วทนฺติ ฯ

เตสํ กิร อยํ อธิปฺปาโย. ปาปกผลสทิสสฺส โทสสฺส อคฺคิสทิสตา ปาปกผลสทิสสฺส ราคสฺส ขารุทกสทิสตา จ ยุตฺตาติ. เอวํ วินสฺสนฺโตปิ นิรนฺตรเมว สตฺตวาเร อคฺคินา วินสฺสติ. อฏฺฐเม วาเร อุทเกน ปุน สตฺตวาเร อคฺคินา, อฏฺฐเม วาเร อุทเกน. เอวํ อฏฺฐเม วาเร วินสฺสนฺโต สตฺตกฺขตฺตุ อุทเกน วินสฺสิตฺวา ปุน สตฺตวาเร อคฺคินา[๑๘๖] วินสฺสติ. เอตฺตาวตา เตสฏฺฐิกปฺปา อตีตา โหนฺติ. เอตฺถนฺตเร อุทเกน นสฺสนวารํ สมปตฺตปิ ปติพาหิตฺวา[๑๘๗] ลทฺโธกาโส วาโต ปริปุณฺณจตุสฏฺฐิกปฺปายุเก สุภกิณฺเห วิธมนฺโต[๑๘๘] โลกํ วินาเสติ. เอตฺถ ปน ราโค สตฺตานํ พหุลํ ปวตฺตตีติ ราควเสน พหุโส โลวิกนาโส[๑๘๙] เวทิตพฺโพ ฯ

เตนาหุ โปราณา

สตฺต สตฺตคฺคินา วารา
จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา
อคฺคินาภสฺสร เหฏฺฐา
เวหปฺผลโต วาเตน
อฏฺฐเม อฏฺฐโมทกา
เอโก วายุวาโร สิยา
อาเปน สุภกิณฺหกา
เอวํ โลโก วินสฺสตีติ ฯ

เอตฺถปิ สพฺพจตูสุ อสงฺเขยฺยกปฺเปสุ วิวฏฺฏายิอสงฺเขยฺยกปฺปสฺมึ จตุสฏฺฐี อนฺตรกปฺปา ชมฺพุทีเป โหนฺติ. อนฺตรกปฺปาติ เอตฺถ ตณฺหาทิเภโท กปฺโป เอตสฺส อตฺถีติ กปฺโป สตฺตโลโก.

---

๑๘๓ *ควรจะเป็น อนฺตรกปฺปา*

๑๘๔ *ควรจะเป็น วิวฏฺฏายิมฺหิ*

๑๘๕ *ควรจะเป็น สංวฏฺฏา*

๑๘๖ *ควรจะเป็น อคฺคินา*

๑๘๗ *ควรจะเป็น ปฏิพาหิตฺวา*

๑๘๘ *ควรจะเป็น วิทฺธเสนฺโต*

๑๘๙ *ควรจะเป็น โลกวินาโส*

กปฺปวินาโส กปฺโป จ อุตฺตรปทโลเปน อนฺตรา จ กปฺโป สำวฏฺฏกปฺป อปตฺวา อนฺตรา จ โลกวินาโสติ อตฺโถ. โส ปน ติวิโธ สตฺถนฺตรกปฺโป โรคนฺตรกปฺโป ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโปติ. ตตฺถ โลภุสฺสทาย ปชาย ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโป โทสุสฺสทาย ปชาย สตฺถนฺตรกปฺโป โมหุสฺสทาย ปชาย โรคนฺตรกปฺโป ฯ

ตตฺถ ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺเปน นฏฺฐา เยภุยฺเยน เปตวิสเย อุปฺปชฺชนฺติ. กสฺมา. อาหารนิกนฺติยา พลวตฺตา. สตฺถนฺตรกปฺเปน นฏฺฐา เยภุยฺเยน นิริเย อุปฺปชฺชนฺติ. กสฺมา. อญฺญมญฺญำ พลวฆาฏตาย. โรคนฺตรกปฺเปน นฏฺฐา เยภุยฺเยน สตฺเต อุปฺปชฺชนฺติ. กสฺมา. เตสำ หิ “อโห วต อญฺเญสำ สตฺตานำ เอวรูโป โรเคน ภเวยฺยาติ เมตฺตจิตฺตำ อุปฺปชฺชติ. เอวำ ติวิโธ อนฺตรกปฺโป. ยถารหำ จตุสฏฺฐิกฺขตฺตำ วิวฏฺฏฐายิอสำเขยฺยกปฺโป โลกวินาโส โหติ. ปถมกปฺปกานำ หิ มนุสฺสานำ อายุ อสำเขยฺยำ หุตฺวา ตำ อกุสลานำ ธมฺมานำ สโมธานเหตุ อนุกฺกเมน ปริหายมานำ ทสวสฺสายุกาเล ติฏฺฐติ. ตทา วุตฺตปฺปกาเรสุ อญฺญตรนฺตรกปฺเปสุ อญฺญตโร เอโก อนฺตรกปฺโป โหติ. ปุน ตำ อายุ กุสลานำ ธมฺมานำ สโมธานเหตุ วฑฺฒมานำ[๑๙๐] อสำเขยฺยำ หุตฺวา ปุน ตโต อนุกฺกเมน ปริหายมานำ ทสวสฺสกาเล ปน ติฏฺฐติ. ตทา จ เอโก อนฺตรกปฺโป โหติ. อิมินา นเยน สำวฏกปฺปำ[๑๙๑] อปตฺวา อนฺตรา จตุสฏฺฐี อนฺตรกปฺปา โหนฺตีติ เวทิตพฺพำ ฯ

เอวำ วิฏฺฏฐายิ[๑๙๒] อสำเขยฺยกปฺโป จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปสงฺคโหติ เกจิ. อิตเร ตโย กาลกเตน สมปฺปมาณา จ. กสฺมา ปน มนุสฺสานำ อายุปมาณสฺส หายนวฑฺฒนญฺจ[๑๙๓] โหติ. อุตุโภชนวิปตฺติสมฺปตฺติโต. อุตุโภชนวเสน หิ อายุ หายติ วฑฺฒตีติ.[๑๙๔] ตตฺถ ราชาโน อธมฺมิกา โหนฺติ ตโต อุปราชาโน เสนาปติ เสฏฐิ โย จ สกลนาครำ สกลรฏฺฐำ อธมฺมิกเมว โหติ ฯ

อถ เตสำ อารกฺขเทวตา ตาสำ มิตฺตา ภุมฺมฏฺฐกเทวตา ตาสำ มิตฺตา อากาสกฏฺฐเทวตา ตาสำ มิตฺตา อุณฺหวลาหกเทวตา ตาสำ มิตฺตา อพฺภวลาหกเทวตา ตาสำ มิตฺตา สิต-วลาหกเทวตา[๑๙๕] ตาสำ มิตฺตา วาตวลาหกเทวตา ตาสำ มิตฺตา วสฺสวลาหกเทวตา ตาสำ มิตฺตา จาตุมหาราชิกาเทวตา ตาสำ มิตฺตา ตาวตึสเทวตา ตาสำ มิตฺตา ยามาเทวตา ตาสำ มิตฺตา ตุสฺสิตา[๑๙๖] เทวตาติ เอเตน อุปาเยน ยาว ภวคฺคา ถเปตฺวา[๑๙๗] อริยสาวเก สพฺเพ เทวา

---

๑๙๐ *ควรจะเป็น วฑฺฒมานำ*

๑๙๑ *ควรจะเป็น สำวฏฺฏกปฺปำ*

๑๙๒ *ควรจะเป็น วิวฏฺฏฏฺฐายิ.....*

๑๙๓ *ควรจะเป็น ...หายนวฑฺฒนญฺจ*

๑๙๔ *ควรจะเป็น วฑฺฒตีติ*

๑๙๕ *ควรจะเป็น สีตวลาหกเทวดา*

๑๙๖ *ควรจะเป็น ตุสิตา*

๑๙๗ *ควรจะเป็น ฐเปตฺวา*

พฺรหฺมปริสาปิ อธมฺมิกา โหนฺติ. ตาสํ อธมฺมิกตาย วิสมฏฺฐานํ จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺติ. วาโต ยถา มคฺเคน น วายนฺโต อากาสกฏฺฐวิมานานิ โขเภนฺติ. วิมาเนสุ โขภิเตสุ เทวตานํ กิลนฺตฺถาย จิตฺตานิ น นมนฺติ. เทวตานํ กิลนฺตฺถาย จิตฺเตสุ น นมนฺเตสุ สิตฺณฺหอุตุปิ ยถากาเลน น สมฺปชฺชติ. ตสฺมึ อสมฺปชฺชนฺเต สมฺมา เทโว น วสฺสติ. กตฺถจิ วสฺสติ กตฺถจิ น วสฺสติ. วสฺสนฺโตปิ ยถา ยถา สสฺสานํ อุปกาโร น โหติ, ตถา ตถา วสฺสติ จ วิคจฺฉติ จ. เต ปถวี นิโรชา โหติ. ตสฺส นิโรชตาย ตานิ สสฺสานิ วิสมกานิ โหนฺติ. นิโรชานิ วิคตคนฺธรสวณฺณา สมฺปนฺนานิ. อาหาเรสุ วา เตลมธุผาณิตาทีสุ วา โอสเถสุ น โอชา โหติ. เอกภาชเน ปกฺขิตฺตตณฺฑุเล เอกสฺมึ ปเทสภตฺตํ อุตณฺฑุลํ โหติ อติกลินฺนํ. เอกสฺมึ สมปากํ อตฺติปากํ[๑๙๘] ปริภุตฺตํ กุจฺฉิยํ ปีติหากาเรหิ[๑๙๙] ปจฺจติ. นิโรชาหารโภชนา สตฺตา อาพาธา โหนฺติ กฏฺฐตณฺฑาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ. นิโรชานิ โอสถานิ โรคํ วูปสมฺเมตุ[๒๐๐] น สกฺโกนฺติ. เตน เต พหุโรคา เจว โหนฺติ อปฺปายุกา จ ตาว อุตุโภชนวเสน อายุ หายติ ฯ

ยถา ปน ราชาโน ธมฺมิกา โหนฺติ ตทา อุปราชาโน ธมฺมิกา โหนฺติ. ปุริมนเยน ยาว พฺรหฺมโลกา สพฺเพปิ ธมฺมิกา โหนฺติ. เตสํ ธมฺมิกตฺตาสมํ จนฺทิมสุริยา ปริหรนฺติ. ยถามคฺเคน วาโต วายติ อากาสฏฺฐกวิมานานิ น โขเภนฺติ. เตสํ อโขภา เทวตานํ กิฬนตฺถาย[๒๐๑] จิตฺตานิ นมนฺติ, เอวํ กาเลน อุตุ สมฺปชฺชติ เทโว สมฺมา วสฺสติ. วปฺปกาลโต ปฏฺฐาย สสฺสานํ อุปการํ กโรนฺโต วสฺสติ. กาเลน วิคจฺฉติ เตน ปถวิ โอชารสสมฺปนฺนา โหติ อาหาเรสุ วา เตลมธุผาณิตาทีสุ วา โอสเถสุ โอชา โหนฺติ. ตาย ตานิ สมปากานิ คนฺธวณฺณรสสมฺปนฺนานิ โอชวนฺตานิ โหนฺติ, เตหิ สมฺปาทิตโภชนํ ปริภุตฺตปิ สมฺมา ปริปากํ คจฺฉติ. อุปฺปนฺเน โรเค โอชวนฺตานิ โอสถานิ วูปสเมตุ[๒๐๒] สกฺโกนฺติ. เตน สตฺตา อโรคา ทิฆายุกา โหนฺติ. เอวํ อุตุโภชนวเสน อายุ วฑฺฒตีติ.[๒๐๓] เอวํ โอกาสโลกสฺส วินาสญฺจ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํ ฯ

อิติ สาธุชนสฺส ปีติปาโมชฺชปญฺญาปาฏกตฺถวฑฺฒนตฺถาย[๒๐๔] โลกสณฺฐานโชตนรตนสฺส นามเก กเต กปฺปวุฏฺฐานปริจฺเฉโท ปถโม ฯ

---

๑๙๘ *ควรจะเป็น อติปากํ*

๑๙๙ *ควรจะเป็น ปีติหากาเรหิ*

๒๐๐ *ควรจะเป็น วูปสเมตุ*

๒๐๑ *ควรจะเป็น กีฬนตฺถาย*

๒๐๒ *ควรจะเป็น วูปสเมตุ*

๒๐๓ *ควรจะเป็น วฑฺฒติ*

๒๐๔ *ควรจะเป็น .....วฑฺฒนตฺถาย*

จกฺกวาฬกถา[๒๐๕]

เอวํ อิเมหี [๒๐๖] ตีหิ การเณหิ โลกํ วินาเสตฺวา สณฺฐิเต[๒๐๗] โลกสนฺนิวาเส จนฺทิมสุริยานํ ปาตุภวติ ทิวเสเยว สิเนรุปพฺพตจกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตทิปสมุทฺทา ปาตุภวนฺติ. เหฏฺฐา จนฺทิมสุริยา ปาตุภาโว วุตฺตนโยว. อยํ วิเสโส. เต จ โข อปุพฺพํ อปริมํ ผคุณปุณฺณมิทิวเสเยว ปาตุภวนฺตีติ วุตฺตตฺตา เตสํ ปวตฺติอาการํ กเถสฺสามิ. ตตฺถ จกฺกวาฬ นาม สิเนรุปพฺพต สตฺตปริภณฺฑปพฺพต จตุมหาทิป ทฺวิสหสฺสปริตทิป มหาสมุทฺเทหิ[๒๐๘] ปฏิมณฺฑิตจกฺกวาฬปพฺพตปริกฺขิตฺตํ เอกํ จกฺกวาฬ นาม ฯ

อถวา เอวํ จนฺทิมสุริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ ปาตุภวนฺติ. ตโต ปภูติ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติ อนุกฺกเมน จ มาสฑฺฒมาสอุตุสวจฺฉรา[๒๐๙] จ. จนฺทิมสุริยานํ ปน ปาตุภูตทิวเส วา สิเนรุปพฺพตราชา จกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตา จตฺตาโร มหาทิปเทฺวทิปปริตฺตสหสฺ-สานิ ปาตุภวนฺติ. เตปิ โข อปุพฺพํ อปริมํ เอกปฺปหาเร ผคุณปุณฺณมิทิวเสเยว ปาตุภวนฺตีติ เวทิตพฺพํ ฯ

“ยสฺมา เจตฺถ เอกํ จกฺกวาฬ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตึสสตานิ ปญฺญาสญฺจ โยชนานีติ อตฺถกถาย[๒๑๐] วุตฺตํ. ตสฺมา วุตฺตปริมานโต[๒๑๑] อิมสฺส จกฺกวาฬสฺส สิเนรุปติฏฺฐิโตกาเส จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ จ ปรโต ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา อุตฺตรทิสาภาคปมาณญฺจ[๒๑๒] ปหาย อิมิสฺสา ทกฺขิณทิสาย สิเนรุจกฺกวาฬานํ อนฺตรํ ปริมานโต ปญฺจสตสหสฺสานิ เอกูน[๒๑๓]สฏฺฐิสหสฺสานิ สตฺต จ สตานิ โยชนานิ ปญฺจวีสุตฺตรานิ จ มชฺฌวิถิคโต[๒๑๔] นาม ฯ

อถวา

ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตึส สตานิ จ
ปญฺญาสโยชนานิ จกฺกวาฬสฺส อายามกํ ฯ

---

๒๐๕ *เพิ่มเข้ามา*

๒๐๖ *ควรจะเป็น อิเมหิ*

๒๐๗ *ควรจะเป็น สณฺฐิเต*

๒๐๘ *ควรจะเป็น .....ทีปทฺวิสหสฺสปริตฺตมหาสมุทฺเทหิ*

๒๐๙ *ควรจะเป็น มาสฑฺฒมาสอุตุสวจฺฉรา*

๒๑๐ *ควรจะเป็น อฏฺฐกถายํ*

๒๑๑ *ควรจะเป็น วุตฺตปริมาณโต*

๒๑๒ *ควรจะเป็น ...ปมาณญฺจ*

๒๑๓ *ควรจะเป็น เอกูน.....*

๒๑๔ *ควรจะเป็น มชฺฌวิถีคโต*

ปริกฺเขปโต

สพฺพสตสหสฺสานิ ฉตึส ปริมณฺฑลํ
ทสญฺเจว สหสฺสานิ อฑฺฒมานิ สตานิ จ,
ทุเว สตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตฺตานิ จ
เอตฺตกํ พหลนฺเตน สำขาตาย พสุนฺธรา ฯ
ตสฺสา เอวํ สณฺฐารกํ ฯ

จตฺตาริ สตสหสฺสานิ อฏฺเจว นหุตฺตานิ จ
เอตฺตกํ พหลนฺเตน ชลํ วาเต ปติฏฺฐิตํ ฯ
ตสฺสาปิ สณฺฐารโก

นวสตสหสฺสานิ มาลุโต นภมุคฺคโต
สฏฺฐิเจว สหสฺสานิ เอสา โลกสฺส สณฺฐีติ[๒๑๕]ฯ
เอวํ สณฺฐิเต[๒๑๖] เจตฺถ โยชนานิ

จตุราสีติสหสฺสานิ อชฺโฌคฺคาหฺโห มหณฺณเว
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว สิเนรุปพฺพตุตฺตโม
ตโต อุปฑฺฒุปเฒน[๒๑๗] ปมาเนน[๒๑๘] ยถากฺกมำ
อชฺโฌคฺคาหฺโหคตา ทิพฺพา นานารตฺตนวิจิตฺตกา
ยุคฺคนฺธโร[๒๑๙] อิสินฺธโร กรวิโก สุทสฺสโน
เนมินฺธโร วินตฺตโก อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหา
เอเต สตฺตมหาเสลา สิเนรุสฺส สมนฺตโต
มหาราชานมาวาสา เทว ยกฺขา นิเสวิตา,
โยชนานำ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต
โยชนานำ สหสฺสานิ ตีณิ อายตฺตวิตฺถโต
จตุราสีติสหสฺสานิ กูเฏหิ ปติมณฺฑิโต[๒๒๐]
ติปญฺจโยชนกฺขนฺโธ ปริกฺเขปา นคฺควฺหยา
ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธา สาขา ยามา สมนฺตโต
เทฺวอสีติสหสฺสานิ อชฺโฌคาหฺโห มหณฺณเว

---

๒๑๕ *ควรจะเป็น สณฺฐิติ*

๒๑๖ *ควรจะเป็น สณฺฐิเต*

๒๑๗ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒุปฑฺเฒน*

๒๑๘ *ควรจะเป็น ปมาเณน*

๒๑๙ *ควรจะเป็น ยุคนฺธโร*

๒๒๐ *ควรจะเป็น ปฏิมณฺฑิโต*

อจฺจุคฺคโต ตาวเทว จกฺกวาฬสิลุจฺจโย
ปริกฺขิปิตฺวา ตำ ตำ สพฺพำ โลกธาตุ สณฺฐิโต[๒๒๑]ติ ฯ

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลำ เอกุณปณฺณาสโยชนำ[๒๒๒] สุริยมณฺฑลำ ปณฺณาสโยชนำ ตาวตึสภวนำ ทสสหสฺสโยชนำ ตถา อสุรภวนำ ตถา อวิจิมหานิริโย[๒๒๓] จ ชมฺพุทีโป จ. อมรโคยานำ สตฺตสหสฺสโยชนำ. ตถา ปุพฺพเทหำ อุตฺตรกรุ[๒๒๔] อฏฺฐสหสฺสโยชนำ. เอกเมกา เจตฺถ มหาทีโป ปณฺจสตปริตฺตทีปปริวาโร. ตำ สพฺพำ เอกำ จกฺกวาฬำ เอกา โลกธาตุ ตทนฺตเรสุ โลกนฺตริกนิริโย ถิโต[๒๒๕] เอวำ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ ฯ

ตตฺถ จกฺกวาฬนฺติ จกฺกวฏฺนฺติ วตฺตพฺเพ จกฺกวาฬนฺติ โวหารคตำ. ยสฺมา รถจกฺกำ วิย สมวฏฺฌจ กูฏำ วิย วธาการณฺจ. ตสฺมา จกฺกวาฬนฺติ วุจฺจติ. โลกสณฺธารเกน สณฺฐิตำ อุทกำ ปถวิยา พหลำ กถิตำ ติริยำ เอตฺตกำ อาวฏฺฏำ เอตฺตกนฺติ ปริจฺเฉโท น กถิโต. สเจ กาลำ โลก-วินาสกาเล ยตฺตกำ ถานำ วินาสกอุปตฺติ โหติ ตตฺตเก ถาเน ปถวิ ถิโต. ตสฺมึ อุทกมตฺถเก มนุสฺสานำ นาวา วิย ปุจฺฉานิ วิย จ ปตฺตานิ วิย จ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานิ ถิตานิ. เต อณฺณมณฺณำ อสมฺพนฺธานิ ยทิ สมฺพนฺธานิ จเลยฺยุนฺติ. กถำ ปสุ จ อุทเก มตฺถเก ติฏฺฐนฺตีติ. น ปนายำ ปสุปถวี อุทเก มตฺถเก ถิตา. ยทิ ติฏฺเจยฺย วิลิยิตฺวา อุทเก ปวิเสยฺย. ปสุปถวิยา ปน เหฏฺฐา สิลาปถวิ. สิลาปถวิ จ จกฺกวาฬปพฺพตา จ เอกาพทฺธา. สเจ เตสำ อนฺตรำ ฉิทฺทำ วา ภเวยฺย พหิ อุทกำ อนฺโต ปวิสิตฺวา จกฺกวาฬำ โอสิทาเปยฺย, ยสฺมา พหิ อุทกสฺส ปวิสโนกาโส นตฺถิ ตสฺมา อุทกปิฏฺเจ นาวา วิย ติฏฺฐติ. กปลนาฬิยา ตลำ วิย สิลาปถวิ ตสฺสา มุขวฏฺฏิ วิย จกฺกวาฬปพฺพตำ. ตสฺมา ถาลเก ถปิตภาชนำ วิย ปสุปถวิ ภาชเน ปกฺขิตพหุพฺยญฺชนรสำ วิย เอเต จตฺตาโร สาครา. สพฺเพสำ มชฺเฌ สิเนรุปพฺพโต ปกติมนุสฺสานำ นาวาย อุสฺสาปิตกุปถมฺโภ วิย ถิโต. โส สิเนรุปพฺพโต วโช น จตุรสฺโส จตุรสฺโส เจ ภเวยฺย. วฏฺฏตา ภเวยฺย. อุทฺธเน จตูสุ โกเนสุ ปิถปาทา วิย จตฺตาโร กุฏา อาธารา ภเวยฺยุำ วฏฺฏตฺตาเยว อุทฺธเน ถปิตภาชนำ วิย ติกุเฏ ถิโต ตีกุธา สิลาปถวิ สมฺพุทฺธาติ กูเฏสุ สิเนรุปพฺพโต จตุโยชนสหสฺสปมาโณ ปวิสิตฺวา ถิโต. ตสฺมา สณฺฑาเสน คหิโต วิย อจโล ติฏฺฐติ. ตสฺมาเยว โลกปณฺณตฺติปกรโณ สิเนรุปพฺพโต อุทเก อสีติโยชนสหสฺสำ ถิโตติ กถิโต. ติกุฏานำ มชฺเฌปิ ปสุปถวิยำ รตนวาลิกาปิฏเจ อสุรปุรำ โหติ. สเจ เมรุปพฺพโต วชฺโช ปาลิยำ สิเนรุ ภิกฺขเว ปพฺพตราชา อายามโต จตุราสีติโยชนสหสฺสา วิตฺถารโต จตุราสีติโยชนสหสฺสาติ ภควตา วุตฺตนฺติ. ตีปิ ตสฺส วจนำ

---

๒๒๑ *ควรจะเป็น สณฺฐิโตติ*

๒๒๒ *ควรจะเป็น เอกูนปณฺณาสโยชนำ*

๒๒๓ *ควรจะเป็น อวีจิมหานิริโย*

๒๒๔ *ควรจะเป็น อุตฺตรกุรุำ*

๒๒๕ *ควรจะเป็น ฐิโต*

ติริยปมาน[๒๒๖] ทสฺเสตุ วุตฺตํ. ยถา หิมวา ปพฺพโต อายามวิตฺถาเรน ติสหสฺสโยชโนติ วุตฺโต. กึ โสปิ จตุรสฺโส ตถา จกฺกวาฬาปิ. ตสฺมา ตํ ปาลิยํ วจนํ น จตุรสฺสภาวํ ทิเปติ.[๒๒๗] ยทิ เจ วเทยฺย. สเจ น จตุรสฺโส. ปาจินฺนปสฺสํ รชฺชฏฺฐ ทกฺขิณ์อินฺทนิลกํ ปจฺฉิมํ ผลิกํ อุตฺตรปสฺสํ กาญฺจนมยนฺติ กสฺมา วุตฺตนฺติ. ตญฺจ ตํ ตํ ทิสาภาคํ คเหตฺวา วุตฺตํ. สเจ จตุรสฺสํ เคหํ วิย จตุรสฺสํ ภเวยฺย. ปุรตฺถิมภิตฺติทกฺขิณภิตฺตีติ วตฺตพฺพํ. ตสฺมา ตํ ตํ ทิสาภาคมตฺตัปิ คเหตฺวา ปุริมปสฺสํ ทกฺขิณปสฺสนฺติอาทิ วุตฺตํ. โลกปญฺญตฺติปกรเณปิ วฏฺฏตฺตาเยว ฉตฺตมณฺฑลิกา วิย สตฺตกุลปพฺพตาปิ อาวฏฺเฏนปิ วฏฺฏเมว วุตฺตํ. เตสํ วฏฺฏาเยว ฉตฺตมณฺฑลิกา วิย สตฺตกุลปพฺพตาปิ อาวฏฺเฏน ถิตา. เตสํ อนฺตรา สิทนฺตรสมุทฺธา.[๒๒๘] สเจ เต ปพฺพตา อาวฏฺเฏน เต สมุทฺเธ[๒๒๙] โอตริตฺวาน ติฏฺเฐยฺยุ. สพฺพํ เอกํ สมุทฺธ[๒๓๐] ภเวยฺย. จกฺกวาฬหิมวนฺตสิเนรุปพฺพตา อาวฏฺเฏน ยุคนฺธราทิปพฺพเตสุ มหาวาเตน ปหริตฺวา จกฺกวาฬจลนกาเล มโหฆํ หุตฺวา เต สพฺพํ อุทกํ เอกทิสาภาคํ คจฺเฉยฺย สพฺเพ ทิปา อุทเกน จเลยฺยุ. ตสฺมา เต ปพฺพตา วิสุ วิสุ สมุทฺเธ โอตริตฺวา ฉตฺตมณฺฑลิกา วิย ถิตา. เอตมตฺถํ มหานิพฺพานสุตฺตนฺเต ปถวิกมฺปนสฺส อฏฺฐการณ์ วทนฺเตน ภควตา “ยทา มหาวาตา วายนฺติ ตทา จลตีติ ปาลีย[๒๓๑] วุตฺตํ ฯ

ตตฺถ อตฺถกถายัปิ[๒๓๒] “มหาวตฺถุกตฺตา จลนภาโว น ปญฺญายติ. ตทา จลิตา ปถวิ จ สพฺพทาปิ จลติ. ตสฺมา อุทกํ เอวํ วฑฺฒติ[๒๓๓] ภวิสฺสตีติ วุตฺตํ. ตตฺถ สิลาปถวี จกฺกวาฬปพฺพตา จ เอกนาวา วิย ถิตา. ถิตา กรณปตฺเตน เทฺวธา กตฺวา เหฏฺฐา ถิตฏฺฐานํ สิลาปถวี. คิริยนฺเต ถิตฏฺฐานํ จกฺกวาฬปพฺพโตติ โวหารํ ชาตํ. ตตฺถ สิลาปถวิ วิสติสหสฺสาธิกโยชนสต-สหสฺสพหลา ตถา จกฺกวาฬปพฺพตสฺส พหลญฺจ ปสุปถวิ เตสํ เหฏฺฐา อชฏากาโส. เตสุ จ ปถวิยํ สกลจกฺกวาฬ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สมนฺตโต จกฺกวาฬปพฺพโต ถิโต. ตสฺส โอรโต มหาโลณสาคโร. ตสฺมึ จตฺตาโร มหาทิปา ทฺวิสหสฺสปริตฺตทิปา จ อเหสุ. ตโต สตฺตกุลปพฺพตา เตสํ อนฺตราสิทนฺตรสาครา มชฺเฌ สิเนรุปพฺพตราชา ถิโต

จตุราสีติสหสฺสานิ — อชฺโฌคาฬฺโห มหณฺณเว
อจฺจุคฺคโต ตาวเทว — สิเนรุปพฺพตุตฺตโม

---

๒๒๖ *ควรจะเป็น ติริยปมาณ์*

๒๒๗ *ควรจะเป็น ทีเปติ*

๒๒๘ *ควรจะเป็น สีทนฺตรสมุทฺทา*

๒๒๙ *ควรจะเป็น สมุทฺเท*

๒๓๐ *ควรจะเป็น สมุทฺทํ*

๒๓๑ *ควรจะเป็น ปาลิยํ*

๒๓๒ *ควรจะเป็น อฏฺฐกถายัปิ*

๒๓๓ *ควรจะเป็น วฑฺฒติ*

จตุราสีติสหสฺสานิ
อฏฺฐสฏฺฐิสหสฺสานิ
ปาจินปสฺสํ รชฺชฏฺฐํ
ปจฺฉิมผลิกํ
วฏฺโฏ มุทิงฺคสณฺฐาโน
เหฏฺฐา อุปริ วิตฺถาโร
ปุพฺพทกฺขิณปสฺเสหิ
คนฺตฺวา สมุทฺธปิฏฺเฐน[๒๓๔]
ทกฺขิณปจฺฉิมโตปิ
อุตฺตรปุพฺพปสฺเสหิ
คนฺตฺวา สมุทฺธปิฏฺเฐน
ตาสํ รสีนมนฺตเร
เอกเมกาย ปสฺสาย
สตฺตสหสฺสญฺจ อุจฺจโต
ทกฺขิณํ อินฺทนีลกํ
อุตฺตรญฺจ กาญฺจนมยํ.
สิเนรุปพฺพตราชา นคุตฺตโม
ทสสหสฺสโยชโน.
นิกฺขนฺตา ตสฺส รสฺมิโย
จกฺกวาฬมฺหิ ติฏฺฐเร.
ปจฺฉิมุตฺตรโตปิ
นิกฺขนฺตา รสฺมิโยปิ จ
จกฺกวาฬสิลหณฺ
จตฺตาโร สาครา อาหุ ฯ

ยถา หิ มหาตฬาเก เอโก อุปลคจฺโฉ ตสฺส จตฺตาโร ปณฺณา มชฺเฌ เอกํ อุปลมกุลํ อสฺส เอวเมว จตฺตาริ ปณฺณานิ วิย จตฺตาโร มหาทิปา มชฺเฌ อุปลมกุลํ วิย สิเนรุปพฺพโต เสสอุทกํ วิย อุทเกน ปริกฺขิตฺโต โอกาโส ตสฺส มหณฺณโว อิทฺธิมนฺตานํ ปากโฏ โหติ. เตสํ หิ อากาเสน คจฺฉนฺตานํ จตฺตาโร มหาทิปา จตฺตาริ ปณฺณา วิย อุปฏฺฐหนฺติ. สิเนรุปพฺพโต มชฺเฌ อุปลมกุลํ วิย เตนาห ภควา.

ยุคนฺธโร อิสินฺทโร
เนมินฺทโร วินตฺตโก
ตตฺถ สิเนรุ ปกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา
เอเตสํ อนฺตเร สิทา
อุจฺจปมาเนน สีมา
อญฺเญสุ ปน ถาเนสุ
อาคโต ตํ วิมสิตฺวา
กรวิโก สุทสฺสโน
อสฺสกณฺโณ คิริพฺรหา.
ยุคนฺธโร คิริ ถิโต
อิสินฺทโร คิริ ถิโต
กรวิโก คิริ ถิโต
สุทสฺสโน คิริ ถิโต
เนมินฺทโร คิริ ถิโต
วินตฺตโก คิริ ถิโต
อสฺสกณฺโณ คิริ ถิโต
สมุทฺธาเมรุอาทีนํ
คมฺภิรา[๒๓๕] ปุถุลาปิจ
อยํ ปน อนุกฺกโม
คณฺเหยฺย ปณฺฑิโต นโรติ ฯ

---

๒๓๔ *ควรจะเป็น สมุทฺทปิฏฺเฐน*

๒๓๕ *ควรจะเป็น คมฺภีรา*

สิเนรุกถา[๒๓๖]

อปิจ ปน วุตฺตํ ภควตา สิเนรุ ภิกฺขเว ปพฺพตราชา จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ อายาเมน จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนาติ ฯ

ตตฺถ สิเนรุปพฺพตุตฺตโมติ ปพฺพเตสุ อุตฺตโมติ ปพฺพตุตฺตโม. ปพฺพโตเยว วา อุตฺตโม สิเนรุ สำขาโต ปพฺพตุตฺตโม สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโม สิเนรุปพฺพตราชาติ วุตฺตํ โหติ. ตสฺส ปาจินฺนปสฺสํ รชฏมยํ ตสฺมา ตสฺส ปภาย อชฺโฌตฺถตํ ตสฺส ทิสาย สมุทฺโธทกำ ขิรำ วิย ปญฺญายติ. ทกฺขิณปสฺสำ ปน อินฺทนิล มณิมยำ. ตสฺมา ทกฺขิณทิสาย สมุทฺโธทกำ เยภุยฺเยน นิลวณฺณ[๒๓๗] หุตฺวา ปญฺญายติ. ตถา อากาสำ. ปจฺฉิมปสฺสำ ผลิกมยำ อุตฺตรปสฺสำ สุวณฺณมยำ จตฺตาโร สมุทฺโธปิ[๒๓๘] สิเนรุรำสีหิ เอวำ ปริจฺฉินฺนา. ตถาหิ ปุพฺพทกฺขิณปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา รชฏมณิรำสีโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺธปิฏฺเฐน คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตำ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ. ทกฺขิณปจฺฉิมปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา มณิผลิกรสฺมิโย ปจฺฉิมุตฺตรปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา ผลิกสุวณฺณรสฺมิโย อุตฺตรปาจินฺนปสฺเสหิ นิกฺขนฺตา สุวณฺณรชฺชฏรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺธปิฏฺเฐน คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตำ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ. ตาสำ รสฺมินำ อนฺตเรสุ จตฺตาโร มหาสมุทฺธา โหนฺติ. อิทำ วุตฺตำ โหติ. ทฺวาจตฺตาฬีสโยชนสหสฺสานิ สมุทฺเธ อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺตกเมว อุปริ อุคฺคโต ยุคฺคนฺธโร[๒๓๙] เอกวิสติโยชนสหสฺสานิ มหาสมุทฺเธ อชฺโฌคาฬฺโห ตตฺถกเมว อุปริ อุคฺคโต อิสินฺธโร ปพฺพโตติ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อุปฑฺฒุปเฑฺมน[๒๔๐] ปมาณตา เวทิตพฺพา ฯ

ยถา มหาสมุทฺเธ ยาว จกฺกวาฬปาทมูลา อนุปุพฺพนินฺนา, เอวำ ยาว สิเนรุปาทมูล สำขาตา เหฏฺฐา สิเนรุปมานโต อุปฑฺฒปมาโน[๒๔๑] ยุคฺคนฺธรปพฺพโต วิย สุปติฏฺฐิโต เอวำ อิสินฺธราทโยปีติ ทฏฺฐพฺพำ. วุตฺตำ เหตำ “มหาสมุทฺโธ ภิกฺขเว อนุปุพฺพนินฺโน อนุปุพฺโพโปโณ อนุปุพฺพปพฺพาโรตฺติ. สิเนรุยุคฺคนฺธราทีนำ อนฺตเร สิทนฺตรสมุทฺธา นาม โหนฺติ. ตตฺถ กิร อุทกำ สุขุมำ โมรปตฺตมฺปิ ปกฺขิตฺตำ ปติฏฺฐาตำ น สกฺโกติ สิทเตว[๒๔๒] ตสฺมา เต สิทนฺตรสมุทฺธา นาม วุจฺจนฺติ.

---

๒๓๖ *เพิ่มเข้ามา*

๒๓๗ *ควรจะเป็น นีลวณฺณำ*

๒๓๘ *ควรจะเป็น สมุทฺโทปิ*

๒๓๙ *ควรจะเป็น ยุคนฺธโร*

๒๔๐ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒุปฑเฑมน*

๒๔๑ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒุปมาโณ*

๒๔๒ *ควรจะเป็น สีทเตว (สีทติ + เอว)*

เตปิ ปน วิตฺถารโต. ยถากฺกมํ สิเนรุ อาทีนํ อจฺจุคฺคตสมปฺปมานาติ วทนฺติ. กถํ. เต สิเนรุสฺส สมนฺตา นาม. ปริกฺขิตวเสน สิเนรุสฺส สมนฺตโต เตปิ ปพฺพตา ถิตา. ตถาหิ สิเนรุปพฺพตํ ตาว ปริกฺขิปิตฺวา ยุคฺคนฺธโร ถิโต ตโต ตัปิ อิสินฺธโร ปริกฺขิปิตฺวา ถิโต ตโต ตัปิ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา กรวิโก ถิโต ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา สุทสฺสโน ถิโต ตํ คิรึ ปริกฺขิปิตฺวา เนมินฺทโร ถิโต ตัปิ ปริกฺขิปิตฺวา วินตฺตโก ถิโต ตัปิ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกณฺโณ ยถากฺกมํ ถิโต โหติ. อิติ สมนฺตโต เตปิ เวทิตพฺพา ฯ

อุปฺปุปเฒน[๒๔๓] นาม เตปิ ยถากฺกมํ ถิตา. ยถาหิ ยุคนฺธโร อนฺตเร อิสินฺธรโต อุจฺจตโร อุภินฺนํ เตสํ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ โหติ. อิสินฺทโร ตโต กรวิกสฺส อุจฺจตโร กรวิโก ตโต สุทสฺสนสฺส อุจฺจตโร สุทสฺสโน ตโต เนมินฺทรสฺส อุจฺจตโร เนมินฺทโร ตโต วินฏกสฺส[๒๔๔] อุจฺจตโร วินฏโก[๒๔๕] ตโต อสฺสกณฺณสฺส อุจฺจตโร อนุปฏิปาติยา[๒๔๖] เต สตฺต ปพฺพตา สมุคฺคตา โสปาณสทิสา หุตฺวา ถิตาติ. ตตฺถ สิเนรุโน จ อนฺตรา ยุคฺคนฺธรสฺส[๒๔๗] จ เอโก สิทนฺตรสมุทฺโท ยุคฺคนฺธรสฺส จ อิสินฺธรสฺส จ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ อิสินฺธรสฺส จ กรวิกสฺส จ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ กรวิกสฺส สุทสฺสนานํ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ สุทสฺสนเนมินฺทรานํ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ. เตสํ เนมินฺทรวินฏกานญฺจ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธ เตสํ วินฏกอสฺส-กณฺณานญฺจ อนฺตเร เอโก สิทนฺตรสมุทฺโธติ เตปิ สิทนฺตรสมุทฺธาติ วุจฺจนฺติ. เต ปพฺพตา สิทนฺตรสมุทฺธา สตฺตปริวารา โหนฺติ ฯ

“กถํ ตสฺส ปริมานํ โหติ ฯ

อุภินฺนํ สิเนรุยุคฺคนฺธรานมนฺตเร สมุทฺโธ ปุถุลโต จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีรโต จ. ยุคฺคนฺธรอิสินฺทรานํ มชฺเฌ สาคโร ปุถุลโต ทฺวาจตฺตาฬีสสหสฺสโยชโน คมฺภีรโต. อิสินฺนรกรวิกานํ มชฺเฌ สมุทฺโธ ปุถุลโต เอกวีสติสหสฺสโยชโน คมฺภีรโต จ. กรวิกสุทสฺสนาน[๒๔๘] มชฺเฌ สาคโร ทสสหสฺสโยชโน ปญฺจสตโยชโน ปุถุลโต คมฺภีรโต. สุทสฺสนเนมินฺทรานํ มชฺเฌ สาคโร ปุถุลโต ปญฺจสหสฺสานิ เทฺว สตานิ ปญฺญาสโยชนานิ คมฺภีรโต. เนมินฺทรวินตกานํ มชฺเฌ สาคโร ปุถุลโต เทฺวสหสฺสานิ ฉสตานิ ปญฺจวิสติโยชนานิ คมฺภีรโต ฯ

วินฏกอสฺสกณฺณานํ มชฺเฌ สาคโร ปุถุลโต เอกสหสฺส ตีณิ สตานิ ทฺวาทสโยชนานิ คมฺภีรโต. เอวํ ตสฺส ปริมานํ โหติ. จตุมหาสมุทฺธา สตฺตปริวารา โหนฺติ. นิลสาคโร ขิรสาคโร

---

๒๔๓ *ควรจะเป็น อุปฺปฺปุปฺเฒน*

๒๔๔ *บางแห่งจารเป็น วินตกสฺส*

๒๔๕ *ควรจะเป็น วินตโก*

๒๔๖ *ควรจะเป็น อนุปฏิปาฏิยา*

๒๔๗ *ควรจะเป็น ยุคนฺธรสฺส*

๒๔๘ *ควรจะเป็น .....สุทสฺสนานํ*

ผลิกสาคโร ปิสาคโรติ[๒๔๙]. กถํ นิลสาคโร นาม. ตตฺถ สิเนรุปพฺพตมฺหิ ทกฺขิณปสฺสสฺส อินฺทนิลมณิวณฺณตา. ตสฺส ปภาย ปติฏฺฐิตสาคโรปิ นิโล วิย โหติ. ตสฺมา นิลสาคโร นาม วุจฺจติ. ปาจินปสฺสสฺส รชฏวณฺณตา ตทภิมุโข สมุทฺโธปิ เสโต ขิรวณฺโณ วิย โหติ. ตสฺมา โสปิ ขิรสาคโร นาม. ปจฺฉิมปสฺสสฺส ผลิกวณฺณตา ตทภิมุโข สมุทฺโธปิ ผลิกวณฺโณ. ตสฺมา ผลิกสาคโร อุตรปสฺสสฺส สุวณฺณวณฺณตา ตทภิมุโข สมุทฺโธ ปิตวณฺโณ. ตสฺมา ปิตสาคโร นาม. เอวํ จตุมหาสมุทฺธาติ เวทิตพฺพา ฯ

ตตฺถ ทุเว สตสหสฺสานิ ปญฺจเจว นหุตานิ จ ทฺวิสหสฺสญฺจ อธิกา มชฺฌาวฏฺฏา สิเนรุโน ฯ

ยุคนฺธรสฺส (คิริโน[๒๕๐])
สตฺตสตสหสฺสานิ
ฉ สหสฺสานิ วิญฺเญยฺโย
พาหิเรน ปสฺเสน
อฏฺฐสตสหสฺสานิ
ทฺวิสหสฺสาธิกาเนว
อิสินฺทรสฺส คิริโน
เอกาทส จ ลกฺขานิ
ภวนฺติ โยชนาภวนฺติ[๒๕๑]
เอการส จ ลกฺขานิ
สตฺเตว จ สหสฺสานิ
กรวิกสฺส คิริโน
เตรสเจว ลกฺขานิ
โยชนานิ พาหิเรน
เตรเสว จ ลกฺขานิ จ
จตฺตาริ สฺสานิ[๒๕๒]
สุทสฺสนสฺส คิริโน
จุทฺทเสว ปน ลกฺขานิ
สตฺตสหสฺสปญฺจสตํ

อนฺโต อาวฏฺฏโต ปน
ปญฺจเจว นหุตานิ จ
โยชนานํ ปมานโต
อาวฏฺฏสฺส ปมานโต
อฏฺเจว นหุตานิ จ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
อนฺโต อาวฏฺฏโต ปน
จตุตึสสหสฺสกํ
พาหิราวฏฺฏโต ปน
นเวว นหุตานิ จ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
อนฺโต อาวฏฺฏโต ปน
ทฺวิ นหุตา จ
อาวฏฺเฏน ตุ โส ปน
ปญฺเจว นหุตานิ จ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
อาวฏฺฏพฺภนฺตรา ปน
นหุเตกํ ตโต ปรํ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.

---

๒๔๙ *ควรจะเป็น ปีตสาคโร*

๒๕๐ *เพิ่มเข้ามา*

๒๕๐ *ควรจะเป็น โยชนานนฺตุ*

๒๕๒ *ควรจะเป็น สหสฺสานิ*

พาหิราวฏฺฏโต ตสฺส
เตตฺตึสญฺจ สหสฺสานิ
เนมินฺทรสฺส คิริโน
จุทฺทเสว จ ลกฺขานิ
สตฺตสตญฺจ ปญฺญาส
โยชนานิ พาหิราวฏฺฏโต
จุทฺทเสว ลกฺขานิ (เจกา ลกฺขานิ)[๒๕๕]
อฏฺฐสตํ ปญฺจ วีสญฺจ
วินฏกสฺส คิริโน
จุทฺทสเจว ลกฺขานิ
ติสตปญฺจสตฺตติ
พาหิราวฏฺฏโต ตสฺส
จุทฺทเสว จ ลกฺขานิ
ติสตํเจว ทฺวาทส
อสฺสกณฺณสฺส คิริโน
ปญฺจ ทเสว ลกฺขานิ
ฉ โยชนานิ เฉยฺยานิ
ปญฺจ ทเสว ลกฺขานิ
สตฺตติ โยชนานีติ

ลกฺขานิเอว จุทฺทส
อฒเตยฺยสตปิจ.[๒๕๓]
อาวฏฺฏพฺภนฺตเร ปน
จตุสฏฺฐิสหสฺสานํ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
โยชนานิ (ปมาณโต[๒๕๔])
ทฺวาสตฺตติ สหสฺสกํ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
อาวฏฺฏพฺภนฺตโร ปน
ฉฏฺฐาสีติสหสฺสกํ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
โยชนานํ ปมานโต
ทฺวินวุตฺติ[๒๕๖]สหสฺสกํ
โยชนานิ ภวนฺติ หิ.
อาวฏฺฏพฺภนฺตโร ปน
สหสฺสเมกอสีติ จ
พาหิราวฏฺฏโต ปน
สหสฺเสกํ สตมฺปิ จ
ญาตพฺพานิ นยญฺญุนา ฯ

วินฏกสฺสกณฺณานํ มชฺเฌ สาคโร ปุถุลโต เอกสหสฺสํ ติสตานิ ทฺวาทสโยชนานิ จ คมฺภิรโต วิตฺถารโต สมิเป ตตฺตโกเยว ปพฺพตสฺส อุจฺจปมาโน. ตโตกฺกเมน อุคฺคนฺตฺวา อสฺสกณฺณสมิเป ฉสตํ ฉปญฺญาสโยชโน อโหสิ. อสฺสกฺกณฺณโต พาหิรา วา ปสฺเส โลณสาคโร ตตฺตโกเยว คมฺภิโร จกฺกวาฬสฺส ปพฺพตสฺส อายามวิตฺถาโร วุตฺตนเยน เวทิตพฺโพ ฯ

สิเนรุ[๒๕๗] วชฺเชตฺวา จกฺกวาฬสฺส อฒภาค[๒๕๘] ปญฺจสตสหสฺสานิ เอกุนสฏฺฐิสหสฺสานิ สตฺตสตานิ จ ปญฺจวีสติ โยชนานิ. สิเนรุปพฺพตสฺส ปาริมปสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว ชมฺพูทิปสฺส มชฺฌํ ตาว เทฺวสตสหสฺสานิ เอกุณาสีติสหสฺสานิ[๒๕๙] อฏฺฐ จ สตานิ สฏฺฐิโยชนานิ สิเนรุปพฺพตสฺส

---

๒๕๓ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺยสตํปิจ*
๒๕๔ *เพิ่มเข้ามา*
๒๕๕ *จารเกินเข้ามา*
๒๕๖ *ควรจะเป็น ทฺวินวุติสหสฺสกํ*
๒๕๗ *ควรจะเป็น สิเนรุ*ं
๒๕๘ *ควรจะเป็น อฑฺฒภาคํ*
๒๕๙ *ควรจะเป็น เอกูนาสีติสหสฺสานิ*

โอริมปสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว อสฺสกณฺณปพฺพตสฺส ปาริมปสฺสํ ตาว เทฺวสตสหสฺสานิ อฏฺฐ สหสฺสานี[๒๖๐] ตีณิ จ สตานิ สฏฺฐิโยชนานิ. อสฺสกณฺณปพฺพตพาหิรปสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว ชมฺพูทิปสฺส ปริยนฺตา ตาว โลณสาคโร ฉสฏฺฐิสหสฺสานิ ปญฺจ สตานิ ตีณิ โยชนานิ. ชมฺพูทิโป ปน ติริยํ ทสสหสฺสโยชโน. โลณสาคโร ปน อสฺสกณฺณปพฺพตโต ปฏฺฐาย กเมน อุณฺณโต ทิปานํ ปติฏฺฐิตฏฺฐาเน กตฺถจิ พฺยามสตมตฺโตปิ อโหสิ. ชมฺพุทิปโต ปฏฺฐาย นินฺนา หุตฺวา ยาว จกฺกวาฬสมิปํ ปตฺวา ทฺวาสีติโยชนสหสฺสคมฺภิโร อโหสิ. ชมฺพุทิปมชฺฌโต ปฏฺฐาย ยาว จกฺกวาฬปพฺพตํ ตาว โลณสาคโร เทฺวสตสหสฺสานิ เอกุณาสีติ[๒๖๑] สหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ จ สฏฺฐิโยชนานิ โอนมธิกคณนูปตฺตํ น โหติ. อสฺสกณฺณพาหิรปสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว จกฺกวาฬปพฺพตํ ตาว ตีณิ สตสหสฺสานิ เอกปญฺญาสสหสฺสานิ ตีณิ สตานิ ปญฺจสฏฺฐิโยชนานิ. อยัปิ อนุโลมคณนา เวทิตพฺพา ฯ

อติกฺกมโต ปน ยุคฺคนฺธราทโย สตฺตปพฺพตา สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา เตสํ ยถากฺกมํ เหฏฺฐา จ อุปริ จ พหลนฺเตน สิเนรุอาทีหิ โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ จตุราสีติ สหสฺสานิ โยชนานิ ยุคนฺธโร สิเนรุโต จตุราสีติ สหสฺสานิ โยชนานิ ปตฺติกฺกม[๒๖๒] ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ ทฺวีสหสฺสาธิกจตุนหุตานิ โยชนานิ อิสินฺทโร ยุคฺคนฺธรโต ทฺวิสหสฺสาธิกจตุนหุตานิ โยชนานิ ปติกฺกมฺม[๒๖๓] ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ เทฺวนหุตานิ เอกสหสฺสโยชนานิ กรวิโก อิสินฺทรโต เทฺวนหุตานิ เอกสหสฺสโยชนานิ ปติกฺกม ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ ปญฺจ สตฺตตฺตราทิทสสหสฺสานิ สุทสฺสโน กรวิกโต ปญฺจ สตฺตตฺตราทิทสโยชนสหสฺสานิ ปติกฺกม ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ อฑฺฒเตยฺยสตาธิกานิ[๒๖๔] ปญฺจโยชนสหสฺสานิ เนมินฺทโร สุทสฺสนโต อฑฺฒเตยฺยสตาธิกานิ ปญฺจ โยชนสหสฺสานิ ปฏิกฺกม ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ เทฺวโยชนสหสฺสานิ ปญฺจวิสาธิกานิ จ โยชนสตานิ วินตโก เนมินฺทรโต เทฺวโยชนสหสฺสานิ ปญฺจวิสาธิกานิธ โยชนสตานิ ปฏิกฺกม ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ เอกโยชนสหสฺสานิ ทฺวาทสาธิกานิ ตีณิ โยชนสตานิ เทฺวคาวุตฺตานิ อสฺสกณฺโณ วินฏฺฐกโต เอกโยชนสหสฺสทฺวาทสาธิกานิ ติณิ โยชนสตานิ เทฺวคาวุตฺตานิ ปฏิกฺกม ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต. โอคาฬฺหอจฺจุคฺคตปุถุเลหิ ฉปญฺญาสาธิกานิ ฉโยชนสตานิ เอกคาวุตฺตนฺติ. เอวํ จกฺกวาฬ อายามโต ป[๒๖๕] วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทสสตสหสฺสานิ จตุตึสสตานิ ปญฺญาสญฺจ โยชนานิ ติคาวุตานิ[๒๖๖]. สิเนรุเวมชฺฌโต

---

๒๖๐ *ควรจะเป็น สหสฺสานิ*

๒๖๑ *ควรจะเป็น เอกูนาสีติ*

๒๖๒ *ควรจะเป็น ปฏิกฺกมฺม*

๒๖๓ *ควรจะเป็น ปฏิกฺกมฺม*

๒๖๔ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺยสตาธิกานิ*

๒๖๕ *ควรจะเป็น จ ศัพท์*

๒๖๖ *ควรจะเป็น ติคาวุตานิ*

ปฏฺฐาย สพฺพทิสาสุ อุทกปิฏฺเฐน ยาว อสฺสกณฺณปพฺพตสฺส พาหิรปสฺสาโยชนานิ เทฺวสตสหสฺสานิ เทฺวนวุตฺติโยชนสหสฺสานิ ฉนวุตฺติโยชนสตานิ. เอตฺถ จ สตฺตนฺนํ ปริภณฺฑปพฺพตานํ จกฺกวาฬปพฺพตสฺส จ พหลปมานํ อจฺจุคฺคตํ สิทฺธนฺติ อตฺถกถาสุ[๒๖๗] น วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

ตถาปิ อสฺสกณฺณปพฺพโต วิกฺขมฺเภน โยชนานิ ปญฺจสหสฺสานิ จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ ทฺวาสฏฺฐิโยชนานิ เทฺวคาวุตฺตานิ. ปริกฺเขปโต สตฺตรสสหสฺสานิ สตสหสฺสานิ เทฺว ปญฺญาส โยชนสหสฺสานิ สตฺตาสีติ อธิกานิ โยชนสตํ เทฺว คาวุตฺตานิ. ตสฺส พหิทฺธา จตูสุ มหาสมุทฺเธสุ ทกฺขิณสมุทฺเธ ชมฺพูทีโป ถิโต. ปจฺฉิมสมุทฺเธ อมรโคยาโน อุตฺตรสมุทฺเธ อุตฺตรกรู[๒๖๘] จ ปุรตฺถิมสมุทฺเธ ปุพฺพวิเทโห ถิโตติ เวทิตพฺโพ. อปิเจตฺถ สิเนรุรสฺมีหิ ปติจฺฉนฺนานิ[๒๖๙] จตุนฺนํ มหาสมุทฺธานํ อุรมาลิอาทีนิ ยานิ นามานิ ตานิ สพฺพานิ ตตฺถ อุสฺสนฺนรตฺตนานิ วเสนาติ เวทิตพฺพานิ. ตถา หิ ยตฺถ วชฺชิรา[๒๗๐] อุสฺสนฺนํ โหติ มจฺฉา จ มนุสฺสสมานสริราอุรนาสา อุทเก อุมฺมชฺชํ นิมุชฺชํ กโรนฺติ โส ขุรมาลีติ วุจฺจติ. โย ปน สุวณฺณสฺส อุสฺสนฺนตฺตา ปชลิตคฺคิขนฺโธ วิย มชฺฌนฺติกสุริโย วิย โอภาสํ มุจฺจนฺโต ติฏฺฐติ, โส อคฺคีมาลีติ วุจฺจติ. โย รชฏสฺส อุสฺสนฺนตฺตา ขิรํ วิย ทธิ วิย จ โอภาสติ, โส ทธิมาลีติ วุจฺจติ. โย นีลมณิสฺส อุสฺสนฺนตฺตา นิลกุสติณํ วิย สปฺปนฺนสสฺส[๒๗๑] วิย จ โอภาสติ, โส กุสมาลีติ วุจฺจติ. โย วชิรา เวทุริยานํ อุสฺสนฺนตฺตา นฬวนํ วิย จ ขายติ โส นฬมาลีติ วุจฺจติ. โย ปน ปวาฬสฺส อุสฺสนฺนตฺตา รตฺโตภาโส โหติ, โส เวฬุปวาฬสฺเสว นามกา นฬมาลีติ วุจฺจติ. ยสฺมึ มหาสมุทฺเธ อุทกํ อากฑฺฒิตฺวา[๒๗๒] สพฺพโต ภาเคน วาโต อุคฺคจฺฉติ ตสฺมึ สพฺพโต ภาเคน เต อุทเก สพฺพโต ภาเคน ฉินฺนภฏฺตมหาโสพฺโภ วิย ปญฺญาติ. อุมฺมิยา อุคฺคตาย เอกโตปิ ปปาตสทิสํ โหติ. ตญฺจ อุทกเวเคน ปกฺขนฺทิตฺวา จกฺกวาฬํ จ สิเนรุปพฺพตํ อาหจฺจ โยชนทฺวิโยชน-ปมานมฺปิ อุคฺคนฺตฺวา ปุน มหาสมุทฺเธ ปตฺตติ[๒๗๓]. ยสฺส ปตฺติตฏฺฐาเน มหานรกปปาโต วิย โหติ. ยํ โลเก จ วลวามุขนฺติ วุจฺจติ. ภยชนโก สทฺโท อุปฺปชฺชติ โส ตานิ ภินฺธนฺโต[๒๗๔] วิย โส วลวามุขมหาสมุทฺโธติ วุจฺจติ. เอตฺถ จกฺกวาฬภิมุขํ ปกฺขนฺธน สลิลเวเคน[๒๗๕] ชลสฺส วฑฺฒนโต[๒๗๖] หายนญฺจ โหตีติ วทนฺติ. เจตํ วุตฺตํ วิย ทิสฺสติ. อิโต อญฺญสฺมึปิ ถาเน จ วฬวามุขสมญฺญา ทิสฺสติ. ตสฺมึ มหาสมุทฺเธ ปโกปเมโน จาติ เทฺวปพฺพตา ชมฺพูทีปสฺส

---

๒๖๗ *ควรจะเป็น อฏฺฐกถาสุ*

๒๖๘ *ควรจะเป็น อุตฺตรกุรุ*

๒๖๙ *ควรจะเป็น ปฏิจฺฉนฺนานํ*

๒๗๐ *ควรจะเป็น วชิรํ*

๒๗๑ *ควรจะเป็น สมฺปนฺนสสฺสํ*

๒๗๒ *ควรจะเป็น อากฑฺฒิตฺวา*

๒๗๓ *ควรจะเป็น ปตติ*

๒๗๔ *ควรจะเป็น ภินฺทนฺโต*

๒๗๕ *ควรจะเป็น ปกฺขนฺทนสลิลเวเคน*

๒๗๖ *ควรจะเป็น วฑฺฒนํ*

ปจฺฉิมภาเค ถิตา เต จลนเวเคน อุทกาวตฺตํ อากฑฺฒิตฺวา[๒๗๗] ปพฺพตภาเคน เนตฺวา มหาโสมฺโภ วิย ปาเตนฺติ. ตสฺมึ พลวามุขนฺติ. ตํ ปน มหาสมุทฺเธ มหนฺตํ อาวตฺตํ มุขํ โหติ ฯ

ตถา หิ อวิจิมหานิริเย อนฺโต ปจฺจมานานํ สตฺตานํ กมฺมวเสน นิริยทฺวารํ นิจฺจกาลเมว วิวรติ เจว ปิทหติ จ. ตโต วิวฏฺฏกาเล มหานิริยโต อคฺคิขนฺโธ นิกฺขมิตฺวา ทฺวาราภิมุขอเนกโยชนายามวิตฺถารํ เหฏฺฐา สมุทฺธปเทสํ นิฑฺหติ.[๒๗๘] ตสฺมึ ทเฑ[๒๗๙] อุปริ อุทกํ อาวตฺตากาเรน ปริพฺภมนฺตํ วิย ภยชนเกน มหาสมุทฺเธน เหฏฺฐา นิปตฺตีติ. ตสฺมึ ถาเน วฬวามุขํ สมญฺญา ทิสฺสติ. โส ปน มหาสมุทฺโธ ติรปเทสโต ปฏฺฐาย เอกงฺคุลิวิทตฺถิรตฺตนยฏฺฐิ อุสภอฑฺฒคาวุตฺตอฑฺฒโยชนาทิวเสน[๒๘๐] คจฺฉนฺโต สิเนรุปาทมูเล จตุราสิติโยชนสหสฺสคมฺภิโร หุตฺวา ถิโต เอวํ สณฺฐิตสฺส เหฏฺฐา จตฺตาฬีสโยชนสหสฺสมตฺเต ถาเน อุทกํ มจฺเฉหิ จลติ อุปริตาว ตตฺตเกเยว ถาเน อุทกํ วาเตน จลติ มชฺเฌ จตุโยชนสหสฺสมตฺเต ถาเน อุทกํ นิจลํ ติฏฺฐติ. ตสฺมึ โข ปน มหาสมุทฺเธ มหิวิจิ นาม ติรโต อุพฺเพเธน สฏฺฐิโยชนานิ อุคฺคจฺฉติ. คงฺคา วิจิ นาม ติรโต อุพฺเพเธน ปณฺณาสโยชนานิ อุคฺคจฺฉติ. โรหนวิจิ นาม ติรโต อุพฺพโต จตฺตาฬีสโยชนานิ อุคฺคจฺฉติ. ตสฺมึ ปน มหาสมุทฺเธ ปติตหตฺถิอสฺสาทิกเลวรํ หตฺเถน คเหตฺวา วิย วิจิปหาเรน ถเล ขิปติ. ตสฺมา โส อสมิสฺโส เกนจิ กุณเปน ตสฺมึ มหาสมุทฺเธ ติมิ นาม มจฺโฉ ทฺวิโยชนสติโก ติมิงฺคโล นาม มจฺโฉ ติโยชนสติโก ติมิรตฺติมิงฺคุโล นาม มจฺโฉ ปญฺจโยชนสติโก. อานนฺโท ติมิโย อชฺฌโรโห มหามหิติมีติ อิเม จตฺตาโร มจฺฉา โยชนสหสฺสกา. เตสุ ติมิรติมิงฺคลสฺส กิร ทกฺขิณกณฺณํ จาเลตสฺส ปญฺจโยชนสเต ปเทเส อุทกํ จลติ ตถา วามกณฺณํ ตถา นงฺคุฏฺฐํ ตถา สิสํ. เทฺว ปน กณฺเณ จาเลตฺวา นงฺคุฏฺเฐน ปหริตฺวา สิสํ อปราปรํ กิลิตฺวา อารทฺธสฺส สตฺตฏฺฐโยชนสตฏฺฐาเน ภาชเน ปริกฺขิปิตฺวา อุทฺธเน อาโรปิตาย วิย อุทกํ ปกุฏฺฐติโยชนสตมตฺเต ปเทเส อุทกปิ ปฏิจฺฉาเทตุ น สกฺโกติ. ตสฺมึ มหาสมุทฺเธ อิมสฺมึ กาเล เทโว มนฺโธ ชาโต ชาลปกฺขิปนาทีนิ อาทาย มจฺฉกจฺฉเป คหิสฺสามาติ วา ตสฺมึ กาเล อติมหนฺตา วุฏฺฐี ลภิสฺสาม นุ โข ปิฏฺฐิ[๒๘๑] ปหรนฺติ วา วตฺตุ น สกฺโกติ ฯ

ปถมกปฺปกาลโต ปฏฺฐาย หิยฺ สิเนรุเมขลํ อาหจฺจ อุทกํ ถิตํ ตโต เอกงฺคุลิมตฺตมฺปิ อุทกํ เนว เหฏฺฐา โอตรติ น อุทฺธํ อุตฺตรติ. อยํ ตตฺถ ธมฺมตา. ตสฺมึ มหาสมุทฺเธ อุทฺธกมหนฺตวฏฺฏทิฆาทิเภทา อเนกรตฺตนามุตฺตา วสนฺติ ตถา นิลาทิเภทา อเนกวิธามณิเอว สุวณฺณาสริสปุปฺผวณฺณาทิสณฺฐานา อเนกวิธา เวทุริยา ทกฺขิณาวตมฺพุกุจฺฉิกธมฺมนสงฺขาทิเภทา อเนกวิธา

---

๒๗๗ *ควรจะเป็น อากฑฺฒิตฺวา*

๒๗๘ *ควรจะเป็น นิฑฺหติ*

๒๗๙ *ควรจะเป็น ทฑฺเฒ*

๒๘๐ *ควรจะเป็น อุสภอฑฺฒคาวุตอฑฺฒโยชนาทิวเสน*

๒๘๑ *ควรจะเป็น ปิฏฺฐี*

สำขาเสตกาลมุตฺตวณฺณาทิเภทา อเนกวิธา สิลาว อุทฺธกมหนฺตมนฺทารตฺตฆนรตฺตาทิเภทำ อเนกวิธำ ปวาฬญฺจ กญฺจกมณิสำขาตำ มำสารคลฺลญฺจ สำวิชฺชติ. ตสฺมา โส พหุรตโน อเนกรตโนติ เวทิตพฺโพ. อยัปิ จกฺกวาฬสิเนรุวณฺณนา เวทิตพฺพา ฯ

อิติ สาธุชนสฺส ปีติปาโมชฺชปญฺญาปากฏวฑฺฒนตฺถาย[๒๘๒]
โลกโชตรตนนามเก กเต ทุติยปริจฺเฉโท ฯ

---

๒๘๒ *ควรจะเป็น.....ปากฏวฑฺฒนตฺถาย*

จตุมหาทีปกถา[๒๘๓]

อิทานิ อยํ ทิปกถาวินิจฺเฉยฺโย[๒๘๔] เวทิตพฺโพ. ตสฺมึ สาครมชฺเฌ จตฺตาโร มหาทิปา[๒๘๕] ทฺวิสหสฺสปริตฺตทิปปริวารา. เอเกโก มหาทิโป ปญฺจสตปญฺจสตปมาเณหิ ปริตฺตทิเปหิ ปริวาริโต โหติ. อมรโคยานทิโป ปน อฒจนฺทสณฺฐาโน ปริกฺเขเปน ทฺวิโยชนสหสฺสานิ ตีณิ โยชนสตาธิกานิ ปริมณฺฑเลน จตุโยชนสหสฺสานิ สิงฺคโต ตีณิ โยชนสหสฺสานิ ปริกฺเขเปน สตฺต โยชนสหสฺสานิ โหนฺติ. อุตฺตรกุรุทิโป จตุรสฺสสณฺฐาโน ปุริมพาหา เทฺวโยชนสหสฺสานิ ตถา ปจฺฉิมพาหาทกฺขิณุตฺตรานิ. ปริกฺเขเปน ปน จตูสุ เทฺว เทฺว โยชนสหสฺสานิ ปริกฺเขเปน อฏฺฐ โยชนสหสฺสานิ โหนฺติ. ปุพฺพวิเทหทิโป วฏฺฏสณฺฐาโน ปริกฺเขเปน ทฺวิโยชนสหสฺสานิ ตีณิ โยชน-สตานิ เตตึส โยชนานิ ปริกฺเขเปน สตฺตโยชนสหสฺสานิ โหนฺติ. ชมฺพุทิโป สกฏสณฺฐาโน ปุรตฺถิพาหา จตุโยชนสหสฺสานิ ตถา ปจฺฉิมอุตฺตรพาหา สหสฺสโยชนานิ สตฺตสตาธิกานิ ทกฺขิณพาหา ตีณิ โยชนสตานิ ปริกฺเขเปน ทสสหสฺสโยชนานิ โหนฺติ ฯ

ตตฺถ อมรโคยานํ มุขํ อฒจนฺทสณฺฐานํ[๒๘๖] อุตฺตรกรุนํ[๒๘๗] มุขํ จตุรสฺสปิฏฺฐสณฺฐานํ ปุพฺพ-วิเทหานํ มุขํ ปุณฺณจนฺทสณฺฐานํ ชมฺพูทิเป มนุสฺสานํ มุขํ รถปญฺชรสณฺฐานํ โหติ. ตตฺถ ชมฺพูทิโป ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺสโยชนปริมาโณ[๒๘๘] โหติ. ตตฺถ จตุสหสฺส-โยชนปมาโณ[๒๘๙] ปเทโส สตฺตานํ ปุญฺญกฺขเยน อุทเกน อชฺโฌตฺถรโต สมุทฺโทติ สงฺขฺยं คโต ติสหสฺสโยชนปเทเส มนุสฺสา วสนฺติ ติสหสฺสโยชนปเทเส หิมวา ปติฏฺฐิโต เวทิตพฺโพ ฯ

เกจิ ปน เตสํ นิวาสีนํ ปริวารทิปวาสีนญฺจ มนุสฺสานํ มุขํ ตํ ตัปิ สณฺฐานนฺติ วทนฺติ. ยสฺมึ ยสฺมึ ทิเป มนุสฺสา วสนฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิเป เตสํ เตสํ มนุสฺสานํ มุขสณฺฐานํ ตถา ตถาปิ ทิปปริวารานํ มุขสณฺฐานํ. ตตฺถ ชมฺพุทิปสฺส สารภูโต มชฺฌิมปฺปเทโส นาม อายามโต ตีณิ โยชนสตานิ วิตฺถารโต อฒเตยฺยสตานิ[๒๙๐] ปริกฺเขปโต นวโยชนสตานิ. มชฺฌิมปเทโส นาม ปุรตฺถิมาย ทิสาย ชงฺคโล นาม นิคโม ตสฺส ตสฺมึ มหาสาโล นาม ตโต ปริปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต มชฺเฌ นาม. ปุรตฺถิมทิกฺขิณาย อนุทิสาย สาลวตฺตินทิ[๒๙๐] นาม ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต ทกฺขิณาย ทิสาย เสตกณฺณิโก นาม นิคโม ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต มชฺเฌ นาม. ปจฺฉิมาย ทิสาย ถูลฺลํ นาม พฺราหฺมณคาโม ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต

---

๒๘๓ *เพิ่มเข้ามา*

๒๘๔ *ควรจะเป็น ทีปกถาวินิจฺฉโย*

๒๘๕ *ควรจะเป็น มหาทีปา*

๒๘๖ *ควรจะเป็น อฑฺฒจนฺทสณฺฐานํ*

๒๘๗ *ควรจะเป็น อุตฺตรกุรุนํ*

๒๘๘ *ควรจะเป็น .....โยชนปริมาโณ*

๒๘๙ *ควรจะเป็น จตุสหสฺสโยชนปมาโณ*

๒๙๐ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺยสตานิ*

๒๙๐ *ควรจะเป็น สาลวตินทิ*

มชฺเฌ นาม. อุตฺตราย ทิสาย อุสิรธโช นาม ปพฺพโต ตโต ปรํ ปจฺจนฺติมา ชนปทา โอรโต มชฺเฌ นาม. เอวํ ปริจฺฉินฺเนน มชฺฌิมปเทโส นาม เวทิตพฺโพ ฯ

อยํ หิ ชนปโท มุทิงฺคสณฺฐาโน อุชุเกน กตฺถจิ อสีติโยชโน โหติ กตฺถจิ โยชนสติโก โหติ. มชฺเฌน ปน ติโยชนสติโก ปริกฺเขเปน นวโยชนสติโก. เอตฺตเก ฐาเน พุทฺธปจฺเจกพุทฺธา จ พุทฺธสาวกา พุทฺธุปฺปฏฺฐากา พุทฺธมาตา พุทฺธปิตา อสีติมหาสาวกา จกฺกวตฺติราชาโน จาติ อิเม สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ. ตปิ อุปาทาย มชฺฌิมปเทโส นาม ลภติ สกโลปิ ชมฺพูทีโป มชฺฌิมปเทโส นาม เสสา ทิปา ปจฺจนฺติมา ชนปทา นาม. ตามฺพปณฺณิทีเป อนุราธปุรํ มชฺฌิมปเทโส นาม เสสา ปจฺจนฺติมาติ เวทิตพฺพา ฯ

ชมฺพูทีปกถา

ปุนปิ ชมฺพุทีปํ วิตฺถาเรน กเถสิ. อยํ ชมฺพุทีโป ฉนวุตฺติย[๒๙๒] ปฏฺฏนโกฏิสตสหสฺเสหิ ฉปณฺณาส รตนากาเรหิ นวนวุตฺติย[๒๙๓] โทนมุขํ สตสหสฺเสหิ ติกฺขตฺตุ เตสฏฺฐิยา นครสหสฺเสหิ จ สมนฺนาคโต โหติ. ชมฺพุทีเป กิร อาทิโต เตสฏฺฐิมตฺตานิ นครสหสฺสานิ อุปฺปนฺนานิ โหนฺติ. ตถา ทุติยํ ตถา ตติยํ ตานิ ปน สมฺปิณฺเฑตฺวา สตสหสฺสโต ปรํ อสีติสหสฺสานิ นว สหสฺสานิ โหนฺติ. โทนมุขํ นาม มหานครสฺส อายุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ ปธานนครนฺติ วุจฺจติ ฯ

ตสฺมึ ชมฺพุทีปมชฺเฌ รตนปลฺลงฺโก จ มหาโพธิ ปติฏฺฐิโต. อิโต อชปาล-นิโครุธมุจฺจลินฺทราชายตนอนิมิสฺสกรตนฆรํ รตนจงฺกมนฺติ อิมานิ ฉฏฺฐานานิ ฉฏฺฐานานิ สพฺเพพุทฺธา ตตฺถ ปธานจริฏฺฐานํ กโรนฺติ. ตโต ตโต มหาโพธิ ตานิ ปริกฺขิปิตฺวา ตโต โสฬส มหานครา ปริกฺขิปิตฺวา พาราณสี สาวตฺถี เวสาลี มิถิลา อาฬวี โกสมฺพี อุเชนิโย ตกฺกสิลา จมฺปากํ สาคโล สุสุมารคิริ ราชคหํ กปิลวตฺถุ สาเกตํ มทฺทรฏฺฐมินฺทปตฺถํ อุกลาปํ ปาตลิปุตฺตกํ เชตุตฺตรญฺจ สกสํ กุสินราทโยปุรํ. ตโต ปจฺจนฺตรฏฺฐานิ ปริกฺขิปิตฺวา กุรุรฏฺฐญฺจ อสฺสกาโกสลํ โลณิมคฺคธา สิวิ กาลิงฺคา อวนฺติ ปญฺจาล วชฺชิ คนฺธารา เจติโยวงฺกา วิเทหา กมฺพูชา มนฺธา มาตงฺค สิหรนกมวากมนฺธาทโย สิยุ ชนปทนฺตนครา. เตสํ เสสา โสฬสมหานครา โหนฺติ. ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วิจินิตฺวา ถิตา. องฺครฏฺโฐ มคฺคธรฏฺโฐ กาลิรฏฺโฐ โกสลรฏฺโฐ วชฺชิรฏฺโฐ อลกปรฏฺโฐ เจตรฏฺโฐ วํสรฏฺโฐ กุรุรฏฺโฐ ปญฺจาลรฏฺโฐ อมฺพรฏฺโฐ สุรเสนรฏฺโฐ อสฺสกรฏฺโฐ อวนฺติรฏฺโฐ คนฺธารรฏฺโฐ กมฺพุชรฏฺโฐติ อิเม โสฬสมหานคเร เอเกกํ ตีณิ โยชน-สตานิ โหนฺติ. อญฺเญ นคราปิ ทฺวาทสโยชนานิ เอกาทสโยชนานิ วา อฏฺฐารสโยชนานิ วา. โสฬสมหานคราน มชฺฌิเม ปริกฺขิตา มชฺเฌปเทสนฺติ วุจฺจติ. เตสํ อนฺตเร คามนิคมชนปทานิ อเนกานิ โหนฺติ. อโสกรญฺโญ กาเล อยํ ชมฺพุทีโป จตุราสีติสหสฺสนคเรหิ ปติมณฺฑิโต อเนกสหสฺสคามนิคมอุทฺธกนครชนปเทหิ อเนกราชูหิ ปติฏฺฐิโต โหติ. อยํ ปน ชมฺพุทีปกถา เวทิตพฺพา ฯ

---

๒๙๒ *ควรจะเป็น ฉนวุติยา*

๒๙๓ *ควรจะเป็น นวนวุติยา*

อุตฺตรกุรุทีปกถา

อุตฺตรกรุกานี[๒๙๔] ปน ปุญฺญานุภาเวน สิทฺโธ อยํ วิเสโส เวทิตพฺโพ. ตตฺถ กิร เตสุ เตสุ ปเทเสสุ ฆนวิฏปวตฺตสญฺฉนฺนสาขากุฏาคารุปมา มโนรมรุกฺขา เตสํ มนุสฺสานํ นิเวสนกิจฺจํ สาเธนฺติ ยตฺถ สุขํ นิวสนฺติ. อญฺเญปิ ตตฺถ รุกฺขา สุชาตา สพฺพทาปิ ปุปฺผิตา ติฏฺฐนฺติ. ชลาสยาปิ วิกสิตปทุมปุณฺฑริกโสคนฺธิกาทิปุปฺผิตสญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ ปรมสุคนฺธิกา สมนฺตโต ปรายนฺตา ติฏฺฐนฺติ. เตสํ สรีรมฺปิ อติทิฆโทสรหิตํ ยาวตายุกํ อปริกฺขิณชวพลปรกฺกมโสภเมว หุตฺวา ติฏฺฐติ. อนุฏฺฐานผลุปชีวิตา เยเนว เตสํ กสิวณิชาทิวเสน อาหารปริเยสนวเสน วา ทุกฺขํ อตฺถิ. ตโต เอวํ น ทาสทาสิกมฺมกราทิปริคฺคโห อตฺถิ จ. น ตตฺถ สิตณฺหาสมกสวาตาตปสิริสปฺปาพาธาทิปริสฺสโย[๒๙๕] อตฺถิ.

ยถา นาเมตฺถ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺจุสเวลาย สมสิตุณฺโหอุตุ โหติ, เอวเมว สพฺพกาลํ ตตฺถ สมสิตุณฺโห จ อุตุ โหติ. น เตสํ โกจิ อุปฆาโต วิเหสา จ อุปฺปชฺชติ. อฏฺฐกถา กิมเมว สาลีอกณี อถูสา สุทฺธา สุคนฺธา ตณฺฑุลปฺผลา นิทฺธจงฺคาเรน อคฺคินา ปจฺจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติ. ตตฺถ กิร โภติกปาสาณา นาม โหนฺติ. อถ เต ตฺโย ปาสาเณ ถเปตฺวา ตํ อุกฺขลิ อาโรเปนฺติ. ปาสาเน[๒๙๖] หิ เตโช สมุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปจฺจติ. อญฺโญ สุโป[๒๙๗] วา พฺยญฺชโน วา น โหติ. ภุญฺชนฺตานํ จิตฺตานุกูโลเยวสฺส รโส โหติ. ตํ ปน ภุญฺชนฺตานํ เนสํ กุฏฺฐํ คณฺโฑ กิลาโส โสโส อปมาโร กาโส ชโรติ เอวมาทิโก น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติ. เต ตํ ถานํ สมฺปตฺตา นํ เทนฺติเยว เตสํ มจฺฉิริยํ นาม น โหติ. พุทฺธปจฺเจกพุทฺธาทโย มหิทฺธิกา ตตฺถ คนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ คณฺหนฺติ. น จ เต โอชา วา มนํ วา กาณา วา กุณิ วา ขญฺชา วา ปกฺขหตา วา วิกลงฺคา วา วิกลินฺทฺริยา วา โหนฺติ. อิติปิ ตตฺถ นาทีฆา นาติรสฺสา นาติกีสา นาติถูลา นาติกาลิกานาจฺโจทาตา โสภคฺครูปา โหนฺติ. ตถาหิ ทิฆงฺคุลีตามฺพนขีอลมฺพตฺถนาตนุมชฺฌา ปุณฺณจนฺทมุขีวิสาลกฺขีมุทุคตา สณฺหิตอุรุกา โอทาตทนฺตา คมฺภิรนาภีตนุชํ ฆานิลเวลฺลิตเกสี ปุถุลสุโสณี นาติโลมา. อาโลมา สพฺพกาลํ อุตุสุขสมฺผสฺสา สณฺหสขิลสมฺภาสา นานาภรณวิภูสิตา วิจรนฺติ. สพฺพาปิ โสฬสวสฺสุทฺเทสิกา[๒๙๘] วิย โหนฺติ. ปุริสาปิ วีสติ วสฺสุทฺเทสิกา วิย โหนฺติ น ปุตฺตา ตาสุ รชฺชนฺติ. อยํ ตตฺถ ธมฺมตา. สตฺตาหาติกฺกเม จ ตตฺถ อิตฺถิปุริสา กามรติยา วิหรนฺติ ตโต วิคตราคา วิย จรนฺติ. น ตตฺถ อิธ วิย คพฺโภกนฺติกมูลกํ คพฺภปริหรณมูลกํ วา รกฺขํ โหติ รตฺตกญฺจกโต กาญฺจนปติมา[๒๙๙]

---

๒๙๔ *ควรจะเป็น อุตฺตรกุรุกานํ*

๒๙๕ *ควรจะเป็น สีตุณฺห.....*

๒๙๖ *ควรจะเป็น ปาสาเณ*

๒๙๗ *ควรจะเป็น สูโป*

๒๙๘ *ควรจะเป็น .....วสฺสุทฺเทสิกา*

๒๙๙ *ควรจะเป็น กาญฺจนปฏิมา*

วิย ทารกา มาตุกุจฺฉิโต อมกฺขิตาเอว เสมฺหาทินา สุเขน นิกฺขมนฺติ. อยํ ตตฺถ ธมฺมตา. มาตา ปน ปุตฺตํ วา ธิตรํ วา ชายิตฺวา เตสํ มนุสฺสานํ วิจรณปเทเส ถเปตฺวา อนเปกฺขา ยถารุจึ คจฺฉนฺติ. เตสํ ตตฺถ สยิตานํ เย ปสฺสนฺติ ปุริสา วา อิตฺถิโย วา เต อตฺตโน องฺคุลิโย อุปนาเมนฺติ เตสํ กมฺมผเลน ตโต ขิรํ ปวตฺติเตน ทารกา ยาเปนฺติ. เอวํ ปน วฒนฺตา[๓๐๐] กติปเย ทิวเสเยว ลทฺธพลา หุตฺวา ทาริกา อิตฺถิโย อุปคจฺฉนฺติ ทารกา ปุริเส กปฺปรุกฺขโกเอว จ เตสํ วตฺถาภรณานิ นิปฺผชฺชนฺติ. นานาวิราควิจิตฺตานิ หิ สุขุมานิ มุทุสุขสมฺผสฺสานิ ตตฺถ ตตฺถ กปฺปรุกฺเขสุ โอลมฺพนฺตา ติฏฺฐนฺติ นานาวิวิธรํสีชาลสมุชลวิวิธวณฺณรตนวินทฺธานิ อเนกวิธมาลา-กมฺมวิจิตฺตานิ สีสุปคาคิวุปคาหตฺถุปคากฏฺปคาปาทุปคานิ โสวณฺณมยานิ อาภรณานิ กปฺป-รุกฺขโตเอว โอลมฺพนฺติ. ตถา วิณามุทิงฺคปณฺฑุวตาลสงฺขวสาทิตุริยภณฺฑุกาปิ ตโต โอลมฺพนฺติ. ตตฺถปิ พหูผลรุกฺขานิ กุมฺภมตฺตานิ ผลานิ ผลนฺติ มธุรสานิ ยานิ ยานิ ปริภุญฺชิตฺวา เต สตฺตาหัปิ ขุปฺปิปาสาหิ น ชายนฺติ. นโชปิ ตตฺถ สุวิสุทฺธชลา สุปติตฺถา รมฺมณิยา อกทฺธมา[๓๐๑] วาลุกตลา นาติสิตา น จ อุณฺหา สุรภิคนฺเธหิ ชลปุปฺเผหิ สญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ สุรภิวายนฺติโย สนฺทนฺติ. น ตตฺถ กณฺฑกิตา กกฺขลคจฺฉลตา โหนฺติ อกณฺฑกา ปุปฺผผลสญฺฉนฺนาเอว โหนฺติ. จนฺทนนาครุกฺขา สยเมว รสํ ปคฺฆรนฺติ. นฺหายิตุกามาปิ นทิติตฺเถ เอกชฺฌํ วตฺถาภรณานิ ถเปตฺวา นทึ โอตริตฺวา นฺหายิตฺวา อุตฺติณฺณา อุปริฏฺฐิมวตฺถาภรณํ คณฺหนฺติ. น เตสํ เอวํ โหติ อิทํ มม อิทํ ปรสฺสาติ. ตโต เอวํ น เตสํ โกจิ วิคฺคโห วา วิวาโท วา โหติ. สตฺตาหเอว เตสํ กามรติกิลา โหติ ตโต วิคตราคา วิย จรนฺติ. ยตฺถ รุกฺเข สยิตุกามา โหนฺติ ตตฺเถว สยนํ อุปลภนฺติ. มเต จ สตฺเต น โรทนฺติ น โสจนฺติ ตํ มณฺฑยิตฺวา นิกฺขิปนฺติ ตาวเทว ตถารูปาย สกุณา อุปคนฺตฺวา มตํ ทิปนฺตรํ เนนฺติ. ตสฺมา สุสานํ วา อสุจิฏฺฐานํ ตตฺถ นตฺถิ, น จ คโต มตา เต นิริยํ วา ติรจฺฉานโยนิยํ วา เปตวิสเย วา อุปฺปชฺชนฺติ. อยํ ตตฺถ ธมฺมตา. สิทฺธสฺส ปญฺจสิลสฺสานุภาเวน เต เนว โลเก นิพฺพตฺตนฺติ. วสฺสสหสฺสเมว เตสํ สพฺพกาลํ อายุปฺปมาณํ สพฺพเมตํ เนสํ ปญฺจสีลํ วิย ธมฺมตา สิทฺธเมวาติ เวทิตพฺพํ. อยัปิ อุตฺตรกุรุทีปกถา เวทิตพฺพา ฯ

---

๓๐๐ *ควรจะเป็น วฑฺฒนฺตา*

๓๐๑ *ควรจะเป็น อกทฺทมา*

หิมวนฺตกถา[๓๐๒]

อยํ ปน หิมวนฺตสฺส วิตฺถารกถา เวทิตพฺพา. ติสหสฺสโยชนปฺปมาเน ถาเน หิมวา ปติฏฺฐิโต. โส อุพฺเพเธน ปญฺจโยชนสตปมาโณ อายามวิตฺถาเรน ติสหสฺสโยชนปมาโณ. สุทสฺสนกูฏาทีหิ จตุราสิติกูฏสหสฺเสหิ ปติมณฺฑิโต ฯ

เตนาหุ โปราณา

โยชนานํ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต
โยชนานํ สหสฺสานิ ตีณิ อายามวิตฺถารโต
จตุราสีติสหสฺเสหิ กูเฏหิ ปติมณฺฑิโตติ[๓๐๓] ฯ

โส ปน สมนฺตโต สนฺทมานาหิ ปญฺจมหานทีหิ วิจิตฺโต ฯ ตตฺถ โยชนานํ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ หิมวา ปพฺพโต ปญฺจ โยชนสตานิ อุจฺโจ อุพฺเพโธติ อตฺโถ. ตตฺถ หิมวา นาม หิมปาตสมเย หิมยุตฺตาย หิมํ อสฺส อตฺถีติ หิมวา คิมฺหกาเล หิมํ วมตีติ หิมวา. ปพฺพโต นาม เสเลหิ สนฺทิยมเฏหิ สำขาเตหิ ปพฺพเตหิ สงฺคหิตตฺตา ปพฺพโตติ วุจฺจติ. โสปสฺส วณฺณาทิวเส ชลสฺส สารภูตานํ เภสชฺชาทีนํ วตฺถูนญฺจ คิรีติ วุจฺจติ. โยชนานํ สหสฺสานิ ตีณิ อายามวิตฺถาโต[๓๐๔] นาม โยชนานํ ตีณิ สหสฺสานิ อายามโต จ วิตฺถารโตติ วุจฺจติ. ตุรา-สีติสหสฺเสหิ กูเฏหิ นาม สุทสฺสนกูฏจิตฺรกูฏาทีหิ จตุราสีติกูฏสหสฺเสหิ ปติมณฺฑิโต โสภิโตติ อธิปฺปาโย ฯ

อปิเจตฺถ อวุตฺโต อยํ วิเสโส เวทิตพฺโพ. อยํ หิมวา ปพฺพโต นาม สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจมหานทีวิจิตฺโต. ตตฺถ อายามโต วิตฺถาเรน เจว คมฺภีรโต จ ปณฺณาสปณฺณาสโยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑโล[๓๐๕] อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโก[๓๐๖] กุณาลทโห มณฺฑากินิทโห สีหปฺปาตทโหติ อิเม สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตา. ตตฺถ อโนตตฺตทโห สุทสฺสนกูฏํ จิตฺรกูฏํ กาลกูฏํ คนฺธมาทกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปุรกฺขิโต. ตตฺถ สุทสฺสนกูฏํ สุวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุพฺเพธํ อนฺโตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ ฯ

จิตฺรกูฏํ สพฺพรตฺตนมยํ. กาลกูฏํ อญฺชนมยํ. คนฺธมาทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุตฺตวณฺณกาลานุสาริยาทิมูลคนฺโธ จนฺทนาทิสารคนฺโธ สรฬาทิเผคฺคุคนฺโธ ลวงฺคาทิตจคนฺโธ กปิฏฺฐาทิปปฏกคนฺโธ สชาทิรสคนฺโธ ตมาลาทิปตฺตคนฺโธ ปุนาคกุกุมาทิปุปฺผคนฺโธ ชาติผลา-

---

๓๐๒ *เพิ่มเข้ามา*

๓๐๓ *ควรจะเป็น ปฏิมณฺฑิโตติ*

๓๐๔ *ควรจะเป็น อายามวิตฺถารโต*

๓๐๕ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชน.....*

๓๐๖ *ควรจะเป็น ฉทฺทนฺตทโห*

ทิผลคนฺโธ สพฺพถา คนฺธภาวโต คนฺธคนฺโธติ อิเมหิ ทสหิ คนฺเธหิ อุสฺสนฺนํ นานปฺปการโอสถ-สญฺญนฺนํ กาลปกฺเข อุโปสถทิวเส อาทิตมิว องฺคารชลนฺตํ ติฏฺฐติ. ตตฺเถว นนฺทมูลกํ นาม ปพฺภารํ ปจฺเจกพุทฺธานํ วสโนกาโส ติสฺโส คูหาโย สุวณฺณคูหา มณิคูหา รชฏคูหาติ. ตตฺถ มณิคูหาทฺวาเร มญฺชุสโก นาม รุกฺโข อุพฺเพเธน โยชนวิตฺเถเรน จ โส ตตฺตโก ว อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ สพฺพานิ ปุปฺผนฺติ. วิเสเสน ปจฺเจกพุทฺธา คมนทิวเส ตสฺส ปุรโต สพฺพรตนมาโย โหติ. ตตฺถ สมชนกวาโต กวจรี[๓๐๗] ฉฑฺเฑติ สํขรณกวาโต สพฺพรตฺตนมยํ วาลิกํ เภริตลมิว สมํ กโรติ สิญฺจนกวาโต อโนตตฺตทหโต อุทกํ อาเนตฺวา สิญฺจติ สุคนฺธกรณวาโต สพฺเพสํ คนฺธรุกฺขานํ คนฺเธ อาเนติ อุจฺจินกวาโต ปุปฺผานิ อุจฺจินิตฺวา ตตฺถ ปาเตติ สณฺหรณกวาโต สพฺพตฺถ สณฺหรติ สพฺพทา ปญฺญตฺตาสเน เจตฺถ อาสนา โหนฺติ. เยสุ ปจฺเจกพุทฺธุปฺปาททิวเส จ สพฺเพ ปจฺเจกพุทฺธา สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฺติ. อยํ ตตฺถ ปกติ. อภิสมฺพุทฺธปจฺเจกพุทฺธา ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทนฺติ. ตโต สเจ ตสฺมึ กาเล อญฺเญปิ ปจฺเจกพุทฺธา สํวิชฺชนฺติ. เตหิ ตำขณเยว สนฺนิปติตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทนฺติ. นิสีทิตฺวา จ กิญฺจิเทว สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺหนฺติ. ตโต สมฺมตฺเถโร[๓๐๘] อธุนาคนฺตฺวา ตำ ปจฺเจกพุทฺธำ สพฺเพสำ อนุโมทนตฺถาย “กถมธิคตนฺติ กมฺมฏฺฐานำ ปุจฺฉติ. ตทา โส อตฺตโน อุทานำ พฺยากรณกถำ ภาสติ. เอวำ อิทำ คนฺธมาทนกุฏฺ ปจฺเจกพุทฺธานำ อาวสนฏฺฐานำ โหตีติ เวทิตพฺพำ ฯ

เกลาสกุฏฺ รชฏมยำ. สพฺพานิ เจตานิ จิตฺรกุฏฺาทีนิ สุทสฺสเนน สมานุพฺเพธสณฺฐานานิ ตเมว สรำ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ถิตานิ. สพฺพานิ ปน ปุถุลโต ปญฺญาสโยชนานิ อายามโต จ อุพฺเพเธน ทฺวิโยชนสตาเนว ตานิ สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ วสนฺติ. นทิโย เตสุ สนฺทนฺติ. ตำ สพฺพมฺปิ อุทกำ อโนตตฺตเมว ปวิสติ. จนฺทิมสุริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตตฺถ โอภาสำ กโรนฺติ อุทฺธำ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติ. เตเนวสฺส อโนตตฺตนฺติ สำขฺยำ คตำ อุทปาทิ. ตตฺถ รตฺตนมยมนุญฺญโสปาณสิลาตลานิ มจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกมณิวณฺณนิมฺมลุทกานิ. ติตฺถานิ ตทูปโภคา สตฺตานำ สาธารณกมฺมุนา ว ปติยตฺตานิ[๓๐๙] สณฺฐิตานิ โหนฺติ ฯ

เย พุทฺธขิณาสวา จ อิทฺธิมนฺตา จ อิสโย นฺหายนฺติ เทวยกฺขาทโย จ อุทกกิฬำ กิฬนฺติ. ตสฺส จตูสุ ปสฺเสสุ สีหมุขำ หตฺถิมุขำ อสฺสมุขำ อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ. เยหิ จตสฺโส นทิโย สนฺทนฺติ. สิหมุเขน นิกฺขนฺตนทีติเร สิหา พหุตรา โหนฺติ. หตฺถิมุขาทีนำ นิกฺขนฺตนทีติเร หตฺถิอสฺสอุสภานิ พหุตรานิ โหนฺติ. ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตา นที อโนตตฺตำ ติกฺขตฺตำ ปทกฺขิณำ กตฺวา อิตรา ติสฺโส อนุปคมฺม ปาจินหิมวนฺเตน อมนุสฺสปถำ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทำ ปวิสนฺติ. ปจฺฉิมทิสโต จ อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโย ตเถว ปทกฺขิณำ กตฺวา ปจฺฉิมุตฺตรหิมวนฺเตน

---

๓๐๗ *ควรจะเป็น กจวรำ*

๓๐๘ *ควรจะเป็น สงฺฆตฺเถโร*

๓๐๙ *ควรจะเป็น ปฏิยตฺตานิ*

อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติ. ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ สรํ ติกฺขตฺตุ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา อุฏฺฐาย ปริกฺเขเปน ติคาวุตฺตฺตปฺปมาณา[๓๑๐] อุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ติยงฺคเล นาม ปาสาเณ ปติตา ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภินฺโน ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปมาโน ติยงฺคลา นาม โปกฺขรกฺขรณี[๓๑๑] ชาตา โปกฺขรณิยา กุลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ตโต ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อุมฺมงฺเคน สฏฺฐิโยชนํ คนฺตฺวา วิชฺชุ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลาสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตติ. สา ติกฺขตฺตุ อโนตตฺตุ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน อาวฏฺฏคงฺคาติ วุจฺจติ. อุชุเกน ปน ปาสาณปิฏฺเฐน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน กณฺณคงฺคาติ วุจฺจติ. อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน อากาสคงฺคาติ วุจฺจติ. ติยงฺคลปาสาเณ ปญฺญาสโยชเน อากาเส ถิตา ติยงฺคลโปกฺขรณีติ วุจฺจติ. กุลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณุ ปวีสิตฺวา[๓๑๒] สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน ปาสาณคงฺคาติ วุจฺจติ อุมฺมงฺเคน สฏฺฐิโยชนานิ คตถาเน อุมงฺคคงฺคาติ วุจฺจติ. วิชฺชุ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน ปน คงฺคา ยมุนา อจิรวติ สรภู มหีติ ปญฺจมหานทิสมฺภยุ คตา. โส ปน ฉทนฺตทโห[๓๑๓] อายามโต จ วิตฺถารโต จ ปณฺณาสโยชโน โหติ. ตสฺส ฉทนฺตสฺส มชฺเฌ ทฺวาทสโยชน-ปมาณฏฺฐาเน เสวาลํ วา ปณฺณกํ วา กทฺธมํ วา นตฺถิ มณิกฺขนฺธวณฺณุ อุทกเมว สนฺติฏฺฐติ. ตทนนฺตรุ โยชนวิตฺถตุ สุทฺธกลหารวนุ ตุ อุทกุ ปริกฺขิปิตฺวา ถิตุ. ตทนนฺตรุ โยชนวิตฺถตุ สุทฺธนิลุปลฺลวนุ ตุ ปริกฺขิปิตฺวา ถิตุ. ตทนนฺตรุ โยชนวิตฺถตานิ รตฺตุปลเสตุปลรตฺตปทุมเสต-ปทุมกมุทวนานิ ปุริมุ ปุริมุ ปริกฺขิปิตฺวา ถิตานิ. อิเมสุ สตฺตนฺนุ วนานุ อนฺตรุ สพฺเพสฺปิ กลหาราทีนุ วเสน โอมฺมิสฺสกวนุ โยชนวิตฺถตเมว ตานิ ปริกฺขิปิตฺวา ถิตา. ตทนนฺตรุ นาคานุ ปิฏฺฐิปมาเณ อุทเก โยชนวิตฺถตเมว รตฺตสาลิวนุ. ตทนนฺตรุ อุทกปริยนฺเต นิลปิตโลหิ โตทาตกุสุมสุรภิสมากิณฺณขุทฺทกคจฺฉวนุ อิติ อิมานิ ทส วนานิ โยชนวิตฺถตาเนว ฯ

ตโต อุทฺธกราชมาสมุคฺควนุ.[๓๑๔] ตทนนฺตรุ ติปุสเอฬาลุกลาวุกุมฺภณฺฑวลฺลิวนานิ. ตโต ปุครุกฺขปมานุ อุจฺฉุวนุ. ตโต หตฺถิทนฺตปมาณุ ผลุ กทฺทลิวนุ. ตโต สาลวนุ ตทนนฺตรุ จาฏิปมานุ ผลุ ปนสวนุ. ตโต มธุรผลอมฺพวนุ. ตโต กปิฏฺฐวนุ ตโต โอมฺมิสฺสกวนสณฺโฑ. ตโต อุสิรเกหิ ทุพฺพินิพิชฺชเวณูวนุ ตุ ปริกฺขิปิตฺวา สตฺต ปพฺพตา ถิตา. เตสุ พาหิรนฺตโต ปฏฺฐาย ปถโม จุลกาลปพฺพโต นาม ทุติโย มหากาลปพฺพโต นาม ตติโย ขุทฺทกปสฺสปพฺพโต[๓๑๕] นาม จตุตฺโถ

---

๓๑๐ *ควรจะเป็น ติคาวุตปฺปมาณา*

๓๑๑ *ควรจะเป็น โปกฺขรณี*

๓๑๒ *ควรจะเป็น ปวิสิตฺวา*

๓๑๓ *ควรจะเป็น ฉทฺทนฺตทโห*

๓๑๔ *ควรจะเป็น อุทกราชมาส.....*

๓๑๕ *ควรจะเป็น ขุทฺทกปสฺสปพฺพโต*

จนฺทปสฺสปพฺพโต นาม ปญฺจโม สุริยปสฺสปพฺพโต นาม ฉฏฺโฐ มณิปสฺสปพฺพโต นาม สตฺตโม สุวณฺณปสฺสปพฺพโต นาม อุพฺเพธโต สตฺตโยชนิโก ฉทนฺตทหํ ปริกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส มุขวฏฺฏิ วิย ถิโต ตสฺส อพฺภนฺตรปสฺสํ สุวณฺณวณฺณํ นิกฺขนฺเตน โอภาเสน ฉทนฺตทโห[๓๐๖] สมุคฺคโต สุริโย วิย วิโรจติ. พาหิรปพฺพเตสุ ปน เอโก อุพฺเพธโต ฉโยชนิโก เอโก ปญฺจโยชนิโก เอโก จตุโยชนิโก เอโก ติโยชนิโก เอโก ทฺวิโยชนิโก เอโก เอกโยชนิโก เอวํ สตฺต ปพฺพตา นาม โหนฺติ. ตสฺส ฉทนฺตทหสฺส ปุพฺพุตฺตรกณฺเณ อุทกปาตปหรโณกาเส มหานิโครธรุกฺโข ตสฺส ขนฺโธ ปริกฺเขเปน ปญฺจโยชนิโก อุพฺเพธโต สตฺตโยชนิโก จตูสุ ทิสาสุ จตสฺโส สาขา ฉโยชนิกา อุทฺธํ อุคฺคตสาขาปิ ฉโยชนิกา จ ฯ

อิติ โส มูลโต ปฏฺฐาย อุพฺเพเธน เตรสโยชนิโก สาขานํ โอริมนฺตโต ยาว ปาริมนฺตา ทฺวาทสโยชนิโก อฏฺฐหิ ปาโรหสหสฺเสหิ ปติมณฺฑิโต [๓๐๗] มุณฺฑมณิปพฺพโต วิย วิลาสมาโน ติฏฺฐติ. ฉทนฺตทหสฺส ปน ปจฺฉิมทิสาภาเค สุวณฺณปพฺพเต ทฺวาทสโยชนิกา กาญฺจนคูหา. ฉทนฺตนาคราชา วสฺสานนฺเต อฏฺฐสหสฺสนาคปริวุตฺโต กาญฺจนคูหาย วสติ. คิมฺหกาเล อุทกปาต-สมฺปติจฺฉนนมาโน.[๓๐๘] มหานิโครธมูเล ปาโรหนฺตเร ติฏฺฐติ. มณฺฑกินิยา ปน มชฺเฌ ปญฺจวีสติโยชนมตฺเต ถาเน เสวาลํ วา ปณฺณกํ วา นตฺถิ ผลิกวณฺณํ วา อุทกํ โหติ. ตโต ปรํ ปน นาคานํ ปิฏฺฐิปมาเณ อุทเก อฑฺฒโยชนวิตฺถตํ[๓๐๙] เสตปทุมวนํ ตํ อุทกํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ. ตตฺถ มูลํ นงฺคลสิสมตฺตํ โหติ. ภิสํ มหาเภรึ โปกฺขรปฺปมาณํ โหติ. ตสฺส เอเกกสฺมึ ปพฺพตนฺตเร อาฬฺหกปมาณํ ขิรํ โหติ. กุสุมานํ ปุปฺผานํ สมเย วาโต เรณุวฏฺฏึ อุฏฺฐาเปตฺวา ปทุมมณิปตฺเตสุ ถเปติ. ตตฺถ อุทกผุสิตานิ ปตฺตนฺติ ตโต อาทิจฺจปาเกน ปจฺจิตฺวา[๓๒๐] ปกฺกโยฑฺฒิกา วิย โปกฺขรธุ นาม ติฏฺฐติ. อิมสฺส เสตปทุมวนสฺส อนนฺตรํ ตาวมหนฺตเมว รตฺตปทุมวนํ ตทนนฺตรํ รตฺตกมุทวนํ ตทนนฺตรํ เสตกมุทวนํ ตทนนฺตรํ นิลุปฺปลวนํ ตทนนฺตรํ รตฺตุปลวนํ ตทนนฺตรํ คนฺธสาลิวนํ ตทนนฺตรํ เอลาลุกลาวุกุมฺภณฺฑาทีนิ มธุรสาทีนิ วลิผลานิ ตทนนฺตรํ อฑฺฒโยชน-วิตฺถตเมว[๓๒๑] ปุตขนฺธปฺปมาณํ อุจฺฉวนํ หตฺถินาคา ตโต อุจฺฉุทณฺฑเก คเหตฺวา ปาสาณปิฏฺเฐ ถเปตฺวา ปาสาเทน อกฺกมนฺติ ตโต รโส ปคฺฆริตฺวา โสณฺฑิอาวาเต ปูรติ ตํ อาทิจฺจปาเกน ปจฺจิตฺวา[๓๒๒] ขิรปาสาณปิณฺฑา วิย ติฏฺฐติ เต คเหตฺวา หตฺถินาคา สมฺปตฺตปจฺเจกพุทฺธขิณาสวานํ อุปเนนฺติ. อุจฺฉุวนสฺส อนนฺตรํ กทฺทลิวนํ ยโต ทฺเว ปกฺกานิ ขาทนฺโต กิลมติ. ตทนนฺตรํ

---

๓๐๖ *ควรจะเป็น ฉทฺทนฺตทโห*

๓๐๗ *ควรจะเป็น ปฏิมณฺฑิโต*

๓๐๘ *ควรจะเป็น อุทกปาตสมฺปฏิจฺฉนนมาโน*

๓๐๙ *ควรจะเป็น อฑฺฒโยชนวิตฺถตํ*

๓๒๐ *ควรจะเป็น ปจิตฺวา*

๓๒๐ *ควรจะเป็น อฑฺฒโยชนวิตฺถตเมว*

๓๒๒ *ควรจะเป็น ปจิตฺวา*

จาติปฺปมาณ[๓๒๓] ผลปนสวนำ ตทนฺตรำ อมฺพวนชมฺพุวนำ กปิฏฺฐวนนฺติ. สำเขปโต ตสฺมึ ตทเห ขาทิตพฺพยุตฺตกำ อสุกผลำ นาม นตฺถีติ น วตฺตพฺพำ. อยำ มณฺฑากินิยา สมฺปตฺติ ฯ

หิมวติ วสนฺเตสุ อเนกสตสหสฺเสสุ ติรจฺฉานคเณสุ สีหาทีนำ กรวิกสฺสกุณานญฺจ อยัปิ วิเสโส เวทิตพฺโพ. ตตฺถ สีหา จตุพฺพิธา โหนฺติ ติณสีโห กาลสีโห ปณฺฑุสีโห เกสรสีโห. เตสุ ติณสีโห โปตกวณฺณคาวิสทิโส ติณภกฺโข จ โหติ. กาลสีโห กาฬกาคาวิสทิโส ติณภกฺโขเยว ปณฺฑุสีโห ปณฺฑุปลาสวณฺณคาวิสทิโส มำสภกฺโข. เกสรสีโห ลาขารปริกมฺมกเตเนว มุเขน อคฺคนงฺคุฏฺเฐน จตูหิ ปาทปริยนฺเตหิ สมนฺนาคโต มตฺถกโต ปฏฺฐาย ลาขารสตฺถิกาย กตา วิย ติสฺโส ราชิโย ปิฏฺฐิมชฺเฌน คนฺตฺวา อนนฺตรสตฺถิมฺหิ ทกฺขิณาวตฺตา หุตฺวา ฐิตา. ขนฺเธ ปนสฺส สตสหสฺสคฺฆนิกกมฺพลปริกฺเขโป วิย เกสรสภาโว โหติ. อวเสสฏฺฐานำ ปริสุทฺธสาลี ปิฏฺฐสำขจุณฺณวณฺณำ โหติ ฯ

โส อตฺตโน วสนฏฺฐานโต สุวณฺณคูหาโต วา รชฺชฏฺฐมณิผลิกมโณสิลาคูหโต[๓๒๔] วา นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณตเล วา รชฏฺฐมณิผลิกมโนสิลานำ วา อญฺญตรสฺมึ เทฺว ปจฺฉิมปาเท สมำ ฐเปตฺวา ปุริมปาเท ปุรโต ปสาเรตฺวา สรีรสฺส ปจฺฉาภาคำ อากฑฺฒิตฺวา[๓๒๕] ปุริมภาคำ อภิหริตฺวา ปิฏฺฐึ ปนาเมตฺวา คิวำ อุกฺขิปิตฺวา อสุนิสทฺทำ กโรนฺโต วิย นาสา ปุฏานิ โผเฏตฺวา สรีรำ ลคฺครชฺชำ วิธุนนฺโต วิชิมฺหนภูมิยญฺจ ปน ตรุณวจฺฉกา วิย ปราปรำ ชวติ. ชวนโต ปนสฺส สรีรำ อนฺธกาเร ปริพฺภมนฺตำ อลาตำ วิย ขายติ. เอวำ วิชิมฺหิตฺวา ติกฺขตฺตำ สีหนาทำ นทติ. โส สทฺโท สมนฺตา ติโยชนปเทสำ เอกนินฺนาทำ กโรติ. ตสฺส นินฺทานำ สุตฺวา ติโยชนพฺภนฺตรคตา ทฺวิปาทา จตุปฺปาทา คณา ยถาฐาเน ฐาตุ อสฺสกฺโกนฺตา อิทานิ โน อาคนฺตฺวา คณฺหิสฺสตีติ ภิตา มคฺคำ โอโลเกนฺตา วิลวาสิโน อหินงฺกุลโคธาทโย พิลำ ปวีสนฺติ.[๓๒๖] อุทกวาสิโน มจฺฉกจฺฉปาทโย อุทกำ ปวิสนฺติ. วนวาสิโน หตฺถิอสฺสโคกณฺณมิคาทโย วนำ ปวิสนฺติ. อากาสำ ปกฺขิโน คจฺฉนฺติ. เยปิ เต คามนิคมราชธานีสุ ทฬฺหเหหิ ธมฺมมยรชฺชูหิ พนฺธา หตฺถินาคา เตปิ ตานิ พนฺธนานิ ฉินฺทิตฺวา ภิตา มุตฺตกริสำ ฉฑฺฑมานา เยน วา เตน วา ปลายนฺติ. เอวำ สีหสฺส มิครญฺโญ นาทำ สุตฺวา ภายนฺติ. อปเรปิ นุยนฺติ[๓๒๗] ฯ

เก ปน เต. ชาติสมสีโห หตฺถาชานิโย อสฺสาชานิโย อสภาชานิโย ปริสาชานิโย ขีณาสโวติ. กสฺมา ปน เต น ภายนฺติ. ชาติสมสีโห ตาวชาติโก ตกุลสุรภาเวหิ สมาโนสฺมีติ น ภายติ. หตฺถาชานิยาทโย อตฺตโน สกฺกายทิฏฺฐิพลวตฺตา น ภายนฺติ. ขิณาสโว สกฺกายทิฏฺฐิยา

---

๓๒๓ *ควรจะเป็น จาฏิปฺปมาณำ*

๓๒๔ *ควรจะเป็น รชฏฺฐมณิผลิกมโนสิลาคูหโต*

๓๒๕ *ควรจะเป็น อากฑฺฒิตฺวา*

๓๒๖ *ควรจะเป็น ปวิสนฺติ*

๓๒๗ *ควรจะเป็น น ภายนฺติ*

ปหินตฺตา น ภายติ. โส ปน วิชิมฺหิภุมฺมิยํ ฐตฺวา ทกฺขิณโต วา วามโต วา อุปริตนฺโต อุสภมตฺตํ อุปตติ อุทฺธํ อุปตนฺโต จตฺตาริปิ อฏฺฐปิ อุสภานิ อุปตติ. สเม ถาเน อุปตติ อุชุกํ ปกฺขนฺทนโต โสฬส อุสภมตฺตปิ วีสติอุสภมตฺตปิ ถานํ ปกฺขนฺทติ. ปกฺขนฺทนฺโต สฏฺฐิอุสภมตฺตํ อสีติอุสภมตฺตํ ถานํ ปกฺขนฺทติ อนฺตรามคฺเค รุกฺขํ วา ปพฺพตํ วา ทิสฺวา ตํ ปหรนฺโต วามทกฺขิณโต อุทฺธํ อุสภมตฺตํ อปกฺกมติ. ตติยสิหนาทํ นทิตฺวา เตเนว สฏฺฐิโยชนฏฺฐาเน ปญฺญายติ ติโยชนํ คนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา ถิโต อตฺตโน จ นาทสฺส อนุนาทํ สุณาติ. เอวํ สุรภาวาทีหิ คุเณหิ เสสสีหานํ เกสรสีโห เสฏฺโฐ.

ยถาห

ติณสีโห กาลสีโห ปณฺฑุสีโห เกสรสีโห
เตสํ จตุนฺนํ สีหานํ เกสรอคฺคํ คโตติ ฯ

กริวกสกุณา มธุรสํ อมฺพปกฺกํ มุขตุณฺฑเกน ปหริตฺวา ปคฺฆริตํ ผลํ รสํ ปิวิตฺวา ปกฺขตาลํ ทตฺวา มณิวํสํ ธมมานา วิย เหฏฺฐา สาขาย นาทํ กตฺวา คนฺตฺวา อุปริ สาขาย นิสินฺนา อตฺตโน นาทสฺส อนุนาท[๓๒๘] สุณนฺติ. ตายปิ เวลาย จตุปฺปทานิ มทมตฺตานิ วิย สลิตํ อารภนฺติ. โคจรปสุตาปิ จตุปทคณา มุขคตานิปิ โคจรานิ ฉฑฺเฑตฺวา ตํ สทฺทํ สุณนฺติ. พาลมิคา ขุทฺธกมิเค อนุพนฺธมานา อุกฺขิตปาทํ อนิกฺขิปิตฺวา จิตฺตกตาย วิย ติฏฺฐนฺติ. อนุพนฺธมิคา มรณภยํ หิตฺวา ติฏฺฐนฺติ. อากาเส ปกฺขนฺตา ปกฺขิโนปิ ปกฺเข ปสาเรตฺวา นิจฺจลา ติฏฺฐนฺติ. อุทเก มจฺฉาปิ กณฺณปฏลํ อจาเลนฺตา ตํ สทฺทํ สุณมานา ติฏฺฐนฺติ. เอวํ มธุรสรา กรวิกสกุณา. หิมวตีเยว ปติฏฺฐิตสฺส ยสฺสานุภาเวน อย[๓๒๙] ทิโป ชมฺพุทิโปติ วุจฺจติ. ตํ มูลโต จ ยาว อคฺคา โยชนสตปมาณํ ตถา ปุพฺพปจฺฉิมทกฺขิณุตฺตรสาขานํ ปริยนฺตปมาณํ สาขามณฺฑลาวฏฺฏํ ตีณิ โยชนสตานิ ขนฺโธ ปณฺณรสโยชโนวโฏ โส ยาว มูลโต วิฏปา ปณฺณาสโยชโน วิฏปโต ยาว อคฺคา ปณฺณาสโยชโน จตสฺโส สาขา ปณฺณาสโยชนานิ ตถาปิ อุพฺเพธโต ปณฺณาสโยชโน อายามโต ขนฺโธ อุพฺเพเธน สมนฺตโต ปณฺณาสโยชนานิ ตถา จตุสาขายามานํ ปณฺณาสโยชโน ตโต เอวํ เตปิ สตโยชโนวิตฺถตา ตาวเทว อุคฺคตา. ตโต ปรัปิ อุชุกัปิ อุคฺคตสาขา ปณฺณาสโยชนา สมนฺตโต จ เอเกกา สาขา ปณฺณาสโยชนานิ วฑฺฒิตาน[๓๓๐]. ตาสุ ปน สาขาสุ มหนฺตา มหนฺตา นทิโย สนฺทนฺติ ตาสํ นทีนํ อุภยติเร ชมฺพุปกฺกานํ ปติตฏฺฐาเน สุวณฺณงฺกุรา อุฏฺฐหนฺติ. นทิชเลน วุยฺหมานา อนุปุพฺเพน มหาสมุทฺทํ ปวีสนฺติ. ตโตเยว ชมฺพูนทิยํ นิพฺพตฺตตฺตา ชมฺพุนุทนฺติ สุวณฺณํ วุจฺจติ. ยญฺเจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ ตเทว อสุรานํ จิตฺตปาตลิยา ครุฑฺธานํ สิมฺพลิรุกฺขํ อมรโคยาเน กทมฺพสฺส อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส ปุพฺพวิเทเห สิริสสฺส

---

๓๒๘ *ควรจะเป็น อนุนาทํ*

๓๒๙ *ควรจะเป็น อยํ*

๓๓๐ *ควรจะเป็น วฑฺฒิตานิ*

ตาวตึเส ปาริฉตฺตกสฺสาติ ฯ
เตนาหุ โปราณา

ติปญฺจโยชนกฺขนฺธา ปริกฺเขปา นคฺคยฺหยา
ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธา สาขา ยามา สมนฺตโต
สตโยชนวิตฺถินฺนา ตาวเทว จ อุคฺคโต
ชมฺพู ยสฺสานุภาเวน ชมฺพุทีโป ปกาสิโต.
ปาตลิ สิมฺพลิ ชมฺพุ เทวานำ ปาริฉตฺตโก
กทมฺโพ กปฺปรุกฺโข จ สิริโย เจติ สตฺตมำ
ปาตลิ อสุรานญฺจ สุปณฺณานญฺจ สิมฺพลิ
ชมฺพุ อิธ มนุสฺสานำ เทวานำ ปาริฉตฺตโก
กทมฺโพ อมรโคยาเน กปฺปรุกฺโข จ อุตฺตเร
ปุพฺพวิเทเห สิริโส จ กปฺปฏฺฐายิ อิเม มตฺตา.[๓๓๑]
ขนฺธา ปตฺตา มหาสขา ปุพฺเพธา ปริมณฺฑลา
สพฺเพ เอกปริจฺเฉทา สพฺเพ ติฏฺฐนฺติ สสฺสตาติ ฯ

ตตฺถ สฺวายำ ชมฺพุทีปสฺส อุตฺตรทิสาภาเค หิมวนฺตำ นิสฺสาย มหาสมุทฺทาสนฺเน ปเทเส ปติฏฺฐิโตติ วทนฺติ. อยำ ปน หิมวนฺตทีปกถา เวทิตพฺพา ฯ

อิติ สาธุชนสฺส ปีติปาโมชฺชปญฺญาปโชตกรณตฺถาย ทีปหิมวนฺตทีปนีกรณกเต โลกโชตรตฺตนสตฺเถ นาม กเต ตติโย ปริจฺเฉโท ฯ

---

๓๓๑ *ควรจะเป็น ปตฺตา*

จนฺทิมสุริยคติกถา[๓๓๒]

อิทานิ จนฺทิมสุริยคติกถา สมฺปตฺตา. อนฺธกาเรน ภิตานำ สตฺตานำ จนฺทิมสุริยา ปาตุภวนฺตีติ อาทินา วุตฺตา. เตสุ กสฺส กึ ปมาณำ โก กสฺมึ วสติ โก อุปริ โก สิฆำ คติ เนสำ วิถิโย กถำ จรนฺติ กิตฺตเก ถาเน อาโลกำ กโรนฺติ กิมตฺถำ เต ราหุ คิลตีติ วุจฺจติ.

ตตฺถ จนฺทมณฺฑลำ อุชุกำ อายามโต จ วิตฺถารโต จ อุพฺเพธโต จ เอกูณปญฺญาสโยชนำ.[๓๓๓] ปริมณฺฑลโต ปน ติหิ โยชเนหิ โอนทิยฑฺฒสตโยชนำ.[๓๓๔] สุริยมณฺฑลำ ปน อุชุกำ ปญฺญาสโยชนำ ปริมณฺฑลโต ทิยฑฺฒสตโยชนำ.[๓๓๕] เตสุ ปน จนฺทมณฺฑลำ เหฏฺฐา สุริยมณฺฑลำ อุปริ อนฺตรา เตสำ โยชนำ โหติ. จนฺทสฺส เหฏฺฐิมนฺตโต สุริยสฺส อุปริ มนฺตโต[๓๓๖] โยชนสตำ โหติ. จนฺทวิมานสฺส อนฺโต มณิมยำ พาหิรำ รชฏปริกฺขิตำ อนฺโต จ พหิ จ สมสิตลเมว โหติ. สุริยวิมานสฺส อนฺโต กนกมยำ พาหิรำ ผลิกปริกฺขิตำ โหติ อนฺโต จ พหิ จ อุณฺหเมว. จนฺโท อุชุกำ สณิกำ คจฺฉติ. โส หิ อมาสิยำ[๓๓๗] สุริเยน สทฺธึ คจฺฉนฺโต ทิวเส โถกำ โอหิยนฺโต ปุณฺณมาสิยำ อุปฑฺฒมคฺคโต[๓๓๘] โอหิยติ. ติริยำ ปน สีฆำ คจฺฉติ. ตถา เหส เอกสฺมึปิ มาเส กทาจิ อุตฺตรโต ทิสฺสติ จนฺทสฺส อุโภสุ ปสฺเสสุ นกฺขตฺตตารกา คจฺฉนฺติ จนฺโท เธนุ วิย วจฺฉกำ ตำ ตำ นกฺขตฺตำ อุปสงฺกมติ. นกฺขตฺตานิ ปน อตฺตโน คมนตฺถานำ น วิชฺชหนฺติ. ตตฺถ หิ นกฺขตฺตานิ สุริยสฺส อุโภสุ ปสฺเสสุ คจฺฉนฺติ วา จนฺทสฺส จ อุโภสุ ปสฺเสสุ เจ คจฺเฉยฺยุำ ตทา สุริโย นกฺขตฺตานิ ปฏิจฺฉาเทยฺย. จนฺโท ตานิ อุปสงฺกมนฺโต วิย โหติ นกฺขตฺตานิ จกฺเกน ปฏิพนฺธตฺตา อตฺตโน คมนฏฺฐานำ น วิชหนฺตีติ อธิปฺปาโย ฯ

อตฺตโน วิถิยา คจฺฉโต สุริยสฺส ปน อุชุกำ คมนำ สีฆำ ติริยำ คมนำ ทนฺทำ.[๓๓๙] ติริยำ คมนำ นาม ทกฺขิณทิสโต อุตฺตรทิสาย คมนำ ทนฺทำ ฉหิ มาเสหิ อิชฺฌ. สุริโย กาลปกฺเข อุโปสเถ จนฺเทน สเหว คนฺตฺวา ตโต ปาฏิปททิวเส โยชนสตสหสฺสำ จนฺทมณฺฑลำ โอหาย คจฺฉติ. อตฺตโน สีฆำ คามิตาย ตสฺส จ ทนฺทคามิตาย. อถ จนฺโท เลขา วิย ปญฺญายติ. ตโต ปรัปิ ปกฺขสฺส ทุติยาย โยชนานำ สตสหสฺสำ จนฺทมณฺฑลำ โอหายหาย[๓๔๐] คจฺฉติ. เอวำ ทิวเส ทิวเส ยาว สุกฺขปกฺขอุโปสถทิวสา สตสหสฺสำ สตสหสฺสำ โอหาย คจฺฉติ. อถ จนฺโท อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา[๓๔๑]

---

๓๓๒ *เพิ่มเข้ามา*

๓๓๓ *ควรจะเป็น เอกูนปญฺญาสโยชนำ*

๓๓๔ *ควรจะเป็น โอนทิยฑฺฒสตโยชนำ*

๓๓๕ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒสตโยชนำ*

๓๓๖ *ควรจะเป็น สมนฺตโต*

๓๓๗ *ควรจะเป็น อมาวสิยำ*

๓๓๘ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒมคฺคโต*

๓๓๙ *ควรจะเป็น ทนฺธำ*

๓๔๐ *ควรจะเป็น โอหาย*

๓๔๑ *ควรจะเป็น วฑฺฒิตฺวา*

อุโปสถทิวเส ปริปุณฺโณ โหติ. อนุกฺกเมน วฒนญฺเจตฺถ[๓๔๒] อุปริภาคโต ปติตสุริยาโลกตาย เหฏฺฐโต ปวตฺตาย สุริยสฺส ทูรภาเวน[๓๔๓] ทิวเส อนุกฺกเมน ปริหายมานาย อตฺตโน ฉายาย วเสน อนุกฺกเมน จนฺทมณฺฑลปเทสสฺส วฒมานสฺส[๓๔๔] วิย ทิสสมานตายาติ เวทิตพฺพํ ฯ

ตสฺมา อนุกฺกเมน วฒิตฺวา[๓๔๕] วิย อุโปสถทิวเส ปุณฺณมายํ ปริปุณฺณมณฺฑโล หุตฺวา ทิสฺสติ. อถ สุริโย ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา ปุณฺณจนฺทมณฺฑลํ คณฺหาติ. จนฺทสฺส ทนฺทคติกาย[๓๔๖] อตฺตโน สิงฺฆคติกาย จ. ตถา ทุติยา สตสหสฺสนฺติ เอวํ ยาว อุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา คณฺหาติ. อถ จนฺโท อนุกฺกเมน หายิตฺวา กาลปกฺเข อุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติ. อนุกฺกเมน หายมานตา เจตฺถ อนุกฺกเมน วฒมานตา จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา. ตตฺถ ปน ฉายาย หายมานตาย มณฺฑลํ วฒมานํ วิย ทิสฺสติ. อิธปิ ฉายาย วฒมามานตาย มณฺฑลํ หายมานํ วิย ทิสฺสติ. ตสฺมา อนุกฺกเมน หายิตฺวา อุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติ. จนฺทํ เหฏฺฐา กตฺวา สุริโย อุปริ โหติ. มหติยา จาติยา อุทฺธกภาชนํ[๓๔๗] วิย จนฺทมณฺฑลํ ปิถิยติ. มชฺฌนฺติเก เคหฉายา วิย จนฺทสฺส ฉายา น ปญฺญายติ. โส ฉายาย อปญฺญายมานาย ทูเร[๓๔๘] ถิตานํ ทิวา ปทีโป[๓๔๙] วิย สยมฺปิ น ปญฺญายติ. อถ หิ จนฺทิมสุริยา สิเนรุ มชฺเฌ กตฺวา อุโปสถทิวเสเยว อญฺญมญฺญํ น ปสสนฺติ. อิติ อยํ ปกติคมนกถา เวทิตพฺพา ฯ

สุริโย ปน กิตฺตเก ฐาเน อาโลกํ กโรติ. เอกปฺปหาเรน ตีสุ ทิเปสุ อาโลกํ กโรติ. กถํ. อิมสฺมึ ชมฺพุทิเป สุริยุคฺคมนกาเล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌนฺติโก โหติ อุตฺตรกุรุมฺหิ อฏฺฐงฺคมนกาเล อมรโคยาเน มชฺฌิมยาโม. อิธ ชมฺพุทิเป อฏฺฐงฺคมนกาเล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌิมยาโม อมรโคยาเน ทิเป อุคฺคมนกาเล อิธ ชมฺพุทิเป มชฺฌนฺติโก. ปุพฺพวิเทเห อฏฺฐงฺคมนกาเล อุตฺตรกุรุมฺหิ มชฺฌิมยาโม โหติ. อปโรปิ นโย โหติ ฯ

เตปิ เอเกกาย ทิสาย นวโยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการานิ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทสฺเสนฺติ. กถํ. อิมสฺมึ หิ ทิเป สุริยุคฺคมนกาเล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌนฺติโก โหติ, อุตฺตรกุรุมฺหิ อฏฺฐงฺคมนกาเล อมรโคยาเน มชฺฌิมยาโม. ปุพฺพวิเทเห อุคฺคมนกาเล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌนฺติโก อมรโคยาเน อฏฺฐงฺคมนกาเล อิธ มชฺฌิมยาโม. อุตฺตรกุรูสุ อุคฺคมนกาเล อมรโคยาเน มชฺฌนฺติโก อิธ อฏฺฐงฺคมนกาเล

---

๓๔๒ ควรจะเป็น วฑฺฒนญฺเจตฺถ

๓๔๓ ควรจะเป็น ทูรภาเวน

๓๔๔ ควรจะเป็น วฑฺฒมานสฺส

๓๔๕ ควรจะเป็น วฑฺฒิตฺวา

๓๔๖ ควรจะเป็น ทนฺธคติกาย

๓๔๗ ควรจะเป็น อุทกภาชนํ

๓๔๘ ควรจะเป็น ทูเร

๓๔๙ ควรจะเป็น ปทีโป

ปุพฺพวิเทเหสุ มชฺฌิมยาโม. อมรโคยาเน อุคฺคมนกาเล อิธ มชฺฌนฺติโก ปุพฺพวิเทหทิเป อฏฺฐงฺคมนกาเล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌิมยาโม. อิมตสฺมึ[๓๕๐] หิ ทิเป ถิโต มชฺฌนฺติกเวลายํ ปุพฺพวิเทห-วาสีนํ อฏฺฐงฺคมนวเสน อุปฑฺฒ[๓๕๑] สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ อมรโคยานวาสีนํ อุคฺคมนวเสน อุปฑฺฒ ปญฺญายติ. เอวํ เสเสสุ ทิเปสุ อิมินา วจนปฺปกาเรน ตีสุ ทีเปสุ เอกปฺปหาเรน จนฺทิมสุริยา อาโลกํ ทสฺเสนฺตีติ เวทิตพฺพ ฯ

อิโต อญฺญถา ปน ทฺวิสุ เอวํ ทีเปสุ เอกปฺปหาเรน อาโลกํ ทสฺเสนฺติ. ยสฺมึ หิ ทิเป อฏฺฐงฺคมนวเสน อุปฑฺฒ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ. อฏฺฐงฺคมิเต ตตฺถ น ปญฺญายติ อาโลกํ น ทสฺเสติ. ทีส เอวํ ทิเปสุ ปญฺญายติ. เอเกกาย ทิสาย นวสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมนฺปิ อิมินาว นเยน ทฏฺฐพฺพ. อิมสฺมึ หิ ทิเป ถิตมชฺฌนฺติกเวลาย ปุพฺพวิเทหสีนํ อฏฺฐงฺคมนวเสน อุปฑฺฒ สุริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ. ปุพฺพวิเทเห นวโยชนสตสหสฺสปมาเณ ถาเน อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทสฺเสติ ตถา อมรโคยาเน อุคฺคมนวเสน ตถา หิ อุปฑฺฒสฺเสว[๓๕๒] ปญฺญายมานตา ปุพฺพ-วิเทหานํ ปน อฏฺฐงฺคมิเต น ปญฺญายติ. ทฺวีสุ ทิเปสุ สพฺพตฺถ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทสฺเสติ. อมรโคยาเนปิ อุคฺคเต สุริเย สพฺพตฺถ อนฺธการํ วิธมโต อิมสฺมึ หิ ทีเป ยทา อุเทติ มชฺฌนฺติโก โหติ. วิเทเห กุรุทิเป จ อตฺถงฺคเมติ โคยาเน ทิเป ภวติ อฑรตฺติ[๓๕๓] วิเทหทิเป จ อุเทติ กาเล มชฺฌนฺติโก โหติ จ อุตฺตเร โคยาเน ทิปมฺหิ จ อตฺถงฺคเมติ. อิมมฺหิ ทิปมฺหิ จ มรชฺฌรตฺติ[๓๕๔] กุรุมฺหิ ทิปมฺหิ จ อุเทติ กาเล มชฺฌนฺติโก ปจฺฉิมทิปมฺหิ อิมมฺหิ ทิปมฺหิ จ อตฺถงฺคเมติ ปุพฺพวิเทเห ภวติ อฒรตฺติ[๓๕๕] โคยานทิปมฺหิ อุเทติ กาเล มชฺฌนฺติโก โหติ อิมมฺหิ ทิเป ปุพฺเพ จ อตฺถงฺคเมติ. กุรุมฺหิ ทิเป ภวติ อฒรตฺติ. อิติ อยัปิ ทิปาโลกกรณกถา เวทิตพฺพา ฯ

ติสฺโส จนฺทิมสุริยานํ คมนวิถิโย โหนฺติ อชฺชวิถี นาควิถี โควิถีติ. ตตฺถ อชฺชานํ อุทกํ ปติกุลํ[๓๕๖] โหติ. หตฺถินาคานํ อุทกํ มนาปํ. คุนฺนํ สมสิตุณฺหสมตาย ผาสุ โหติ. ตตฺถ ยาย วิถิยา สุริเย คจฺฉนฺเต วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา สุริยาภิตา จ สนฺตตฺตา อตฺตโน วิมานโต น นิกฺขมนฺติ กิลาปสุตา หุตฺวา น วิจรนฺติ ฯ

ตทา กิร สุริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อโธ โอรุยฺหิตฺวา วิจรติ. ตตฺรสฺส โอรุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อโธ โอรุยฺห จรติ ตํคติกตฺตา, ตสฺมา สา วิถิ อุทกาภาเวน อชฺชานุรูปตาย อชฺชวิถีติ

---

๓๕๐ *ควรจะเป็น อิมสฺมึ*

๓๕๑ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒ*

๓๕๒ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒสฺเสว*

๓๕๓ *ควรจะเป็น อฑฺฒรตฺติ*

๓๕๔ *ควรจะเป็น มชฺฌรตฺติ*

๓๕๕ *ควรจะเป็น อฑฺฒรตฺติ*

๓๕๖ *ควรจะเป็น ปฏิกูลํ*

สมญฺญำ คตา. ยาย ปน วิถิยา สุริเย คจฺฉนฺเต วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา สุริยาภิตา ภาวโต อภิณฺหำ อตฺตโน วิมานโต พหิ นิกฺขมิตฺวา กิลาปสุตา อิโตจิโตปิ วิจรนฺติ. ตทา กิร สุริโย วิมานำ ปกติมคฺคโต อุทฺธำ อารุยฺหิตฺวา วิจรติ. ตสฺส อุทฺธำ อารุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อุทฺธำ อารุยฺห จรติ ตำคติกตฺตาย จ สมานคตินา วาตมณฺฑเลน วิมานสฺส สลฺลิตพฺพตฺตา. ตสฺมา สา วิถิ อุทกภาเวน นาคานำ รุปตาย[๓๕๗] นาควิถีติ สมญฺญำ คตา. ยทา สุริโย อุทฺธำ อโนโรหนฺโต อโธ จ อโนตรนฺโต ปกติมคฺเคเนว คจฺฉติ. ตทา วสฺสวลาหกา ยถากาลำ ยถารุจิญฺจ วิมานโต นิกฺขมิตฺวา สุเขน วิจรนฺติ. เตน กาเลน กาลำ วสฺสนโต โลเก อุตุสมตา โหติ. ตาย อุตุสมตฺตาย เหตุตาย จนฺทิมสุริยานำ คติ ควานำ รูปตาย โควิถีติ สมญฺญำ คตา. ตสฺมา ยำ กาลำ จนฺทิมสุริยา อชฺชวิถึ โอรุยฺหนฺติ ตทา เทโว เอกพินฺทปิ[๓๕๘] น วสฺสติ. ยทา นาควิถึ อารุยฺหนฺติ ตทา ภินฺนำ วิย นภ[๓๕๙] ปคฺฆรติ. ยทา โควิถึ อารุยฺหนฺติ ตทา อุตุสมตา สมฺปชฺชติ. อิติ อยำ จนฺทมสุริย คติวิถิวินิจฺฉยกถา เวทิตพฺพา ฯ

จนฺทิมสุริยา ปน ฉ มาเส สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺติ ฉ มาเส อนฺโต วิจรนฺติ. ตทา หิ สิเนรุสมิเป[๓๖๐] ตำ ปทกฺขิณำ กตฺวา คจฺฉนฺโต ฉมาเส ตโต คมนวิถิโต นิกฺขมิตฺวา พหิ ติริยำ คมเนน จกฺกวาฬาภิมุขำ กตฺวา นิกฺขมนฺติ. เอวำ ฉมาเส ขเณ ขเณ สิเนรุโต อปสงฺกนฺตวเสน ตโต นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬสมีป[๓๖๑] ปตฺวา ตโตปิ ฉมาเส ขเณ ขเณ จ อปสงฺกนฺตวเสน นิกฺขมิตฺวา สิเนรุสมิปำ ปาปุณนฺตา วิจรนฺติ เต หิ อาสาฬฺหมาเส ขเณ จ อปสงฺกนฺตวเสน นิกฺขมิตฺวา สิเนรุสมิปำ ปาปุณนฺตา วิจรนฺติ เต หิ อาสาฬฺหมาเส สิเนรุสมีเปน วิจรนฺติ. ตโต เทฺว มาเส นิกฺขมิตฺวา พหิ วิจรนฺติ. ปถมกตฺติกมาเส มชฺเฌน คจฺฉนฺติ. ตโต จกฺกวาฬาภิมุขา คนฺตฺวา ตโย มาเส จกฺกวาฬสมิเปน จริตฺวา ปุน ตโต นิกฺขมิตฺวา จิตฺตมาเส มชฺเฌน คนฺตฺวา ตโต ปรำ เทฺว มาเส สิเนรุอภิมุขา ปกฺขนฺทิตฺวา ปุน อาสาฬฺหมาเส สิเนรุสมิเปน จรนฺติ. เอตฺถ จ สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส จ ยำ ถานำ เวมชฺฌำ ตสฺส สิเนรุสฺส จ ยำ ถานำ เวมชฺฌำ เตน คจฺฉนฺโต สิเนรุสมิเปน วิจรนฺตีติ เวทิตพฺพา. ยำ สิเนรุสฺส อาคฺคาฬนฺเทน จกฺกวาฬสมิเป จรณฏฺฐานมฺปิ อิมินา นเยน เวทิตพฺพำ. ยถา ปน สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส อุชุกำ เวมชฺเฌน คจฺฉนฺติ ตทา เวมชฺเฌน จรนฺตีติ เวทิตพฺพำ ฯ

อยัปิ สมุทายตฺโถ

สิเนรุจกฺกวาฬานำ อนฺตรำ ปริมาณโต
ปญฺจสตสหสฺสานิ สหสฺสานุนสฏฺฐิ จ

---

๓๕๗ *ควรจะเป็น รูปตาย*

๓๕๘ *ควรจะเป็น เอกพินฺทุปิ*

๓๕๙ *ควรจะเป็น นภำ*

๓๖๐ *ควรจะเป็น สิเนรุสมีเป*

๓๖๑ *ควรจะเป็น จกฺกวาฬสมีเป*

สตฺตสตานิ ปญฺจ
มชฺฌวิถิคตา นาม
ยาว เมรุมฺหา
เวมชฺฌโต ยทา
เวมชฺฌโต ยาว เมรุมฺหา
เทฺว สตสหสฺสานิ
อฏฺฐสตา เทฺว สฏฺฐิ
อุภโต อนฺตรํ เมรุ
เอกสตสหสฺสญฺจ
นวสตานิ จ เอกตึส
ปมาณโต สมนฺตา จ
สตสหสฺสานิ เอกูนตึส[๓๖๓] จ
ทกฺขิณญฺจ อุตฺตรญฺจ
มชฺฌวิถีปมาเณน
คจฺฉนฺโต ปน เอวํ โส
อารุยฺห อุทฺธํ จ
ตโต คติวเสน
ติส[๓๖๖] สตสหสฺสานิ
ตสฺมา โส อุปริโต ยาติ
เอกสหสฺสญฺจ ปญฺจสตํ
ติคาวุตฺตํ เตรสอุสภํ
อฏฺฐงฺคุลานิ จ ติริยํ
ฉตฺตาฬีสสหสฺสานิ
โยชนานิ เตจตฺตาฬีสํ

วิสุตฺตรานิ เฉยฺยานิ
ตตฺถ เวมชฺฌโต ปน
จกฺกวาฬา จ อนฺตเร
อุภยนฺตุโต โหติ ตทา
จกฺกวาฬปพฺพตา
สหสฺสานุนาสีติ
โยชนานิ ทฺวิคาวุตฺตํ
จกฺกวาฬานํ อนฺตรํ
สหสฺสานูนํ ตาลิสํ[๓๖๒]
โยชนานิ จ คาวุตฺตํ
มณฺฑลมชฺฌวิถิยา
เอกสตญฺจ ปญฺจสตฺตติ วิญฺเฉยฺยุ.
คจฺฉนฺโต ปน ภานุมา[๓๖๔]
มณฺฑเลน คจฺฉติ
โอรุยฺห เหฏฺฐโต อารุยฺห
ยโต คจฺฉติ สพฺพทา
ทูรมชฺฌานมาสิตํ.[๓๖๕]
โยชนานิ ปมาณโต
ตตฺตกํ ทินฺเน[๓๖๗] ทินฺเน
จตุปญฺญาส โยชนํ
เตตึส รตฺตนานิ[๓๖๘] จ
คจฺฉติ เอกทิเน รวิ.
ฉ สตานิ ติคาวุตฺตํ[๓๖๙]
เอกมาเส คจฺฉติ ภาณุมา รวิ

---

๓๖๒ *ควรจะเป็น ตาฬิสํ*

๓๖๓ *ควรจะเป็น เอกูนตึส*

๓๖๔ *ควรจะเป็น ภาณุมา*

๓๖๕ *ควรจะเป็น ทูรมชฺฌมนมาสิตํ*

๓๖๖ *ควรจะเป็น ตึส (= ๓๐)*

๓๖๗ *ควรจะเป็น ทิเน (ทุกๆ วัน)*

๓๖๘ *ควรจะเป็น รตนานิ*

๓๖๙ *ควรจะเป็น ติคาวุตํ*

เตนวตฺติสหสฺสานิ[๓๗๐]
เทฺว คาวุตฺตานิ[๓๗๐]
อิมาย คติยา อนฺตร-
(คจฺฉติ) ฉหิ มาเสหิ
สิเนรุสนฺติเก อนฺตร-
อาคจฺฉนฺโต ทฺวีหิ มาเสหิ
ตสฺมา สีหฬทิปสฺส[๓๗๔]
เทฺว สตสหสฺสานิ
เตตึสสหสฺสานิ
จกฺกวาฬนฺตรญฺจสฺส
ตีณิ สตสหสฺสานิ
ฉอุตฺตรานิ ปญฺจ
อิติ อยํ สงฺกนฺตนวิถิวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

ทฺวิสตํ สตฺตาสีติ จ
ทฺวีหิ มาเสหิ คจฺฉติ
วิถิโต วิถิมนฺติมํ
ตีหิ มาเสหิ จ มชฺฌิมํ
วีถิโต[๓๗๒] ปน ภาณุมา
อสฺส ทิปสฺส[๓๗๓] มชฺฌโต
มชฺฌโต เมรุอนฺตรํ
ทฺวิสตาธิกานิ
อฏฺฐารส ติคาวุตฺตํ
ทิปสฺส มชฺฌโต
สหสฺสานิ ฉวีสติ
สตานิ เจว เอกคาวุตฺตานีติ

ตตฺถ ยทิ สิเนรุโต อพฺภนฺตรมณฺฑลํ วุตฺตปมาณํ คจฺเฉยฺย. ยา ทูเร สีสมุปฺปเทสคตา สุริยสฺส อาสาฬฺหมาเส ตตฺถ จรณกาลํ มชฺฌิมปเทสมฺหิ มชฺฌนฺติเก ปุริสสฺส ฉายาย ทกฺขิณทิสาย ทิฆายวา[๓๗๕] ภวิตพฺพา. อพฺภนฺตรวิถี ชมฺพุทิปสฺส[๓๗๖] ทูรคตตฺตา.[๓๗๗] ยา จ ชมฺพุทิเป[๓๗๘] ทิวายํ ทูเร สีสมุทฺธพฺภนฺตเร ถิเตน ภวิตพฺพํ. ตตฺถ หิ สิเนรุโตเยว มณฺฑลํ ปมาณํ อปริจฺฉินฺทิตฺวา อสฺสกณฺณโต ปฏฺฐาย ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ. ตถา ปริจฺฉินฺทนฺโต จกฺกวาฬปพฺพตสฺส อุทกปิฏฺเฐ ถิตปเทสปริจฺฉินฺทยโต ปฏฺฐาย อสฺสกณฺณปพฺพเตน ปริจฺฉินฺโน. อากาโส สมฺพาโธ. โส หิ นวโยชน-สหสฺสาธิกานิ ตีณิ โยชนสหสฺสานิ เตน วุตฺตาธิกานิ ฉโยชนสตานี[๓๗๙] ตีณ[๓๘๐] คาวุตฺตานิ.[๓๘๐] จกฺกวาฬปพฺพตสฺส มูลโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อนุปพฺพํ ตนุคตํ ตสฺส อนฺโต สิขรโต ปฏฺฐาย อสฺสกณฺเณน ปริจฺฉินฺโน อากาโส อติวิสาโล ฯ

---

๓๗๐ *ควรจะเป็น เตนวุติสหสฺสานิ*

๓๗๐ *ควรจะเป็น คาวุตานิ*

๓๗๒ *ควรจะเป็น อนฺตรวิถิโต*

๓๗๓ *ควรจะเป็น ทีปสฺส*

๓๗๔ *ควรจะเป็น สีหฬทีปสฺส*

๓๗๕ *ควรจะเป็น ทีฆายวา*

๓๗๖ *ควรจะเป็น ชมฺพุทีปสฺส*

๓๗๗ *ควรจะเป็น ทูรคตตฺตา*

๓๗๘ *ควรจะเป็น ชมฺพุทีเป*

๓๗๙ *ควรจะเป็น ฉโยชนสตานิ*

๓๘๐ *ควรจะเป็น ตีณิ*

๓๘๐ *ควรจะเป็น คาวุตานิ*

ตสฺมา ตสฺส ยุคฺคนฺธรุพฺเพธนปมาณปเทเสน จ อสฺสตณฺณปริจฺเฉเทน[๓๘๒] จ ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ. โส หิ อากาโส วิตฺถารโต ปณฺณรสสหสฺสาธิกานิ ตีณิ โยชนสตสหสฺสานิ ฉตฺตึสุตฺตรานิ นว โยชนสตานิ เทฺวคาวุตฺตานิ. เอวํ หิ สติ วิถิมณฺฑลปฺปมาณํ สิชฺเฌยฺย. ตสฺส หิ ยํ เวมชฺฌฏฺฐานํ มชฺฌิมมณฺฑลํ ปน ตสฺส ทฺวีสุ ปสฺเสสุ ยานิ เวมชฺฌฏฺฐานานิ เตสํ โอรโต เอกํ อพฺภนฺตรํ มณฺฑลํ ปรโต เอกํ พาหิรํ มณฺฑลนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ

อพฺภนฺตรมณฺฑลํ สิเนรุเวมชฺฌโต เอกสตฺตติสหสฺสาธิกานิ ตีณิ โยชนสตสหสฺสานิ ปณฺณรสาธิกานิ จตุโยชนสตานิ จ เทฺว คาวุตฺตานิ. วิกฺขมฺเภน เทฺวจตฺตาฬีสสหสฺสาธิกานิ สตโยชนสหสฺสานิ เอกตึสโยชนานิ เอกคาวุตฺตํ. ปริกฺเขปโต ปน ฉวีสติสหสฺสาธิกานิ ทฺวาวิสติ-โยชนสตสหสฺสานิ เตนวุตฺติโยชนานี[๓๘๓] ติณิ คาวุตฺตานิ ฯ

มชฺฌิมมณฺฑลํ สิเนรุเวมชฺฌโต ปญฺญาสสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ โยชนสตสหสฺสานิ. วิกฺขมฺเภน นวโยชนสตสหสฺสานิ. ปริกฺเขปโต สตฺตวิสติโยชนสตสหสฺสานิ ฯ

พาหิรํ มณฺฑลํ สิเนรุเวมชฺฌโต อฏฺฐวิสติสหสฺสาธิกานิ ปญฺจโยชนสตสหสฺสานิ จตุราสี-ตุตฺตรานิ นวโยชนสตานิ จตฺตาฬีสอุสภาธิกํ เอกํ คาวุตฺตํ วิกฺขมฺเภน สตฺตปญฺญาสสหสฺสาธิกานิ ทสโยชนสตสหสฺสานิ อฏฺฐตุตฺตรานิ[๓๘๔] นวโยชนสตานิ ติณิ คาวุตฺตานิ. ปริกฺเขปโต ติสตฺตติสหสฺสานิ เอกตึสโยชนสตสหสฺสานิ อฏฺฐตุตฺตรานิ นวโยชนสตานิ เอกคาวุตฺตํ ฯ

ตตฺถ อพฺภนฺตรมณฺฑลโต ยาว มชฺฌิมมณฺฑลานนฺตรํ โยชนานํ อฏฺฐสตฺตติสหสฺสานิ จตุราสีตุตฺตรานิ นวโยชนสตาติ จตฺตาฬีส อุสภานิ เอกคาวุตฺตํ. ตถา มชฺฌิมมณฺฑลานมนฺตรํ. เอว[๓๘๕] อพฺภนฺตรมณฺฑลโต ยาว พาหิรมณฺฑลา สตฺตปญฺญาสสหสฺสาธิกํ โยชนสตสหสฺสํ อฏฺฐตุตฺตรานิ นวโยชนสตานี[๓๘๖] ตีณิ คาวุตฺตานิ. อยํ ปน มณฺฑลวิถิวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

ตีสุ วิถีสุ เอเตสํ ราสีโย ทฺวาทสา สิยุํ เต ราสีโย ภวนฺติ จ จนฺโท สุริโย จ นกฺขตฺตา จ คฺรหาเจว สพฺเพ คจฺฉนฺติ สพฺพนกฺขตฺตา คฺรหาเจว เต น ชหนฺติ สกํ วิถึ เธนุวจฺฉกํ วิย จนฺโท ตํ ตํ นกฺขตฺตํ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา นกฺขตฺตา สกฺกฏฺฐาเนว ติฏฺฐเร ปกฺขตฺตยํ ติฏฺฐติ โลกคหิตโต ปกฺขทฺวยํ สุกฺรพุทฺโธ รวิปผุสฺสครุปญฺจยทานิ สนิทฺวินฺนํ ทฺวยํ ปาทานญฺจ จนฺโท. อุสภานิ จตสฺโส จ ราสิโย อชฺชวีถิกา มินฺนเมสตุลากญฺญา อิมา โควิถีนามกา. วิจฺฉิกาทิ จตสฺโส จ นาควิถีติ สญฺญิตา. ชินาลงฺการกณเมว[๓๘๗] อาคตตฺตา มยา กตํ ฯ

---

๓๘๒ *ควรจะเป็น อสฺสกณฺณปริจฺเฉเทน*

๓๘๓ *ควรจะเป็น เตนวุติโยชนานิ*

๓๘๔ *ควรจะเป็น อฏฺฐุตฺตรานิ*

๓๘๕ *ควรจะเป็น เอวํ*

๓๘๖ *ควรจะเป็น นวโยชนสตานิ*

๓๘๗ *ควรจะเป็น ชินาลงฺการกรณเมว*

“สตฺตวิสติ นกฺขตฺตา กถํ โหติ. “อสฺสุนี ตรณี กตฺติกโรหินิ มิคฺคสิรํ อทฺทปุณพฺพสุปุสฺส อสิลฺเลสฺส มาฆ ปุพฺพ ผคุณี อุตฺตรผคุณี หสฺสตฺถจิตฺรสวสฺติวิสาข อนุราธเชฏฺฐมูลปุพฺพาสาธ อุตฺตราธสาวน ธนิสฏฺฐนิสตฺตวิสาปุพฺพภทฺธอุตฺตรภทฺธเรวตฺตีติ อิมานิ สติ[๓๘๘] นกฺขตฺตานิ โหนฺติ อตฺตโน ถาเน น วิชฺชหนฺติ. องฺคารพุธพฺรหสฺสสุกฺรโสรราหุเกตุจนฺทิมสุริยาทิกํ นวคฺรหา นกฺขตฺตา กมนฺติ ปทกฺขิณํ กตฺวา ราสีกิจฺจนฺติ. ภมรมกฺกํ วิย สพฺพา นกฺขตฺตา นวคฺรหาทิราสี ติฏฺฐนฺติ ทสฺเสนฺติ. ราสี ปหนโต ชานิตพฺพํ. อุชุราสีโต นวสตสหสฺสโยชนานิ. สพฺพมณฺฑลํ ปริกฺขปิตฺวา สตฺตวีสติ สต-สหสฺสโยชนานิ ตตฺถ จกฺกวาสี ทฺวาทสราสี โหติ. เอเกกา ราสี เทฺวสตสหสฺสา อฒเตยฺย[๓๘๙] ทสสหสฺสโยชนปมาณา. เอเกกสฺมึ ราสิมฺหิ เทฺว นกฺขตฺตานิ โหนฺติ. ตาสุ สพฺพสตฺตวีสนกฺขนิ[๓๙๐] โหนฺติ. สตฺตวิสนกฺขตฺตา วา อญฺเญ ตารกรูปา เสสา จนฺทิมสุริเยหิ สทฺธึ โลกธาตุยํ ปาตุรเหสุ. จนฺโท กาลปกฺขอุโปสถทิวเส สุริเยน สทฺธึ เอกนกฺขตฺเตน จริตฺวา ทนฺทคามิตาย โอหิยติ ทิวเส สตสหสฺสโยชนนฺตริกํ เอเกกํ นกฺขตฺตํ มุญฺจนฺโต สตฺตวิสติ ทิวเส สตฺตวีสตินกฺขตฺตานิ มุญฺจนวเสน นกฺขตฺตวิถิมณฺฑลํ วิชฺฌิตฺวา ตโต ทุวีหิ ทิวเสหิ อปรานิ เทฺว นกฺขตฺตานิ มุญฺจนฺโต ปุน สุริโย สีฆคามิตาย เอกนกฺขตฺเตน นาทิกานิ เตรส ทิวสานิ จริตฺวา ตํ มุญฺจิตฺวา อญฺญํ นกฺขตฺตํ คณฺหาติ. ตโต อฏฺฐงฺคมิโต สุริโยว อรุณุคฺคมานา เอกา รตฺติ นาม อรุณุคฺคมณโต[๓๙๑] ยาว อฏฺฐงฺคมิโต ทิวา นาม. เอวํ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายึสุ ฯ

โปราณาจริโย อาห

ทสกฺขรา เอกปาณา ฉปาณญฺจ พิชนาทิกา
พิชฺชนาทิกา ปญฺจทส เอกปาทนฺติ วุจฺจติ.
จตุปาทา เอกทานิ นาทิสฏฺฐิ รตฺติทิวํ
ตีสทินฺนํ[๓๙๒] ภเว มาสํ ทฺวาทส มาเสกวสฺสํ ภเว ฯ

โปราณาจริโย อาห. ตีณิ อุตูนิ ชานิตพฺพานิ. สกุโณ รูปสมฺปนฺโน ติณิ สิสา มโนรมฺมาปาทา จ ทฺวาทสา โหนฺติ ปกฺขสฺส จตุวิสติ. ปริหาโร อาห “สกุโณ สวจฺฉโรเจว, ตีณิ สิสา อุตู,[๓๙๓] ตโย ปาทา จ ทฺวาทส มาสา, ปกฺขสฺส จตุวีสติ อุโปสถ. มาสานํ อุตู ชานิตพฺพํ ฯ

อาสาพฺหสฺส จ กาลมฺหา ยาว กตฺติกปุณฺณมา
วสฺสานํ กาโลติ วิญฺเญยฺยา อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.

---

๓๘๘ *ควรจะเป็น วีสติ*

๓๘๙ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺย.....*

๓๙๐ *ควรจะเป็น สพฺพสตฺตวีสนกฺขตฺตานิ*

๓๙๑ *ควรจะเป็น อรุณุคฺคมนโต*

๓๙๒ *ควรจะเป็น ตีสทินํ*

๓๙๓ *ควรจะเป็น อุตู*

กตฺติกสฺส จ กาลมฺหา ยาว ผคุณปุณฺณมา
เหมนฺตกาโลติ วิญฺเญยฺยา อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.
ผคุณสฺส จ กาลมฺหา ยาว อาสาฬปุณฺณมา
คิมฺหกาโลติ วิญฺเญยฺยา อฏฺฐ โหนฺติ อุโปสถา.
จุทฺทสี ปญฺจทสี ชานิตพฺพำ ฯ
อาสาเฬ จ ภทฺเท เจว กตฺติเก วาปิ ปุสฺสเก
ผคุเณ จ วิสาเข เอเต ปณฺณรสี ภเว.
สาวนอาสุชมาคสิเร มาฆสิ จิตฺรสฺส เชฏฺเฐ
เอเต ปณฺณรสี สุกฺเข กริสฺสเณ[๓๙๔] วา จตุทฺทสี ฯ

เจตมาสาทิกำ กึกรณำ โอวหนฺติ. เอวเมตำ วตฺตพฺพำ จิตฺตนกฺขตฺเต นิวุตฺโต มาโส เจตมาสนฺติ วุจฺจติ. วิสาขนกฺขตฺเต นิยุตฺโต มาโส วิสาขมาสนฺติ วุจฺจติ. เชฏฺเฐ นิยุตฺโต มาโส เชฏฺฐมาสนฺติ ปุพฺพสฺส สาเฬ นิยุตฺโต มาโส อาสาฬมาสนฺติ. สาวเน นิยุตฺโต มาโส สาวนมาสนฺติ. ปุพฺพสฺส ภทฺเท นิยุตฺโต มาโส ภทฺทมาสนฺติ. ปุพฺพาสุเช นิยุตฺโต มาโส อาสุชมาสนฺติ. กตฺติเก นิยุตฺโต มาโส กตฺติกมาสนฺติ. มาคสิเร นิยุตฺโต มาโส มคฺคสิรมาสนฺติ. ปุสฺสนกฺขตฺเต นิยุตฺโต มาโส มุสฺสมาสนฺติ. มาฆนกฺขตฺเต นิยุตฺโต มาโส มาฆมาสนฺติ. ผคุเณ นิยุตฺโต มาโส ผคุณมาสนฺติ วุจฺจติ. เอวำ จนฺทิมสุริยา ตารกสตฺตวีสาทโย สิเนรุราชำ ปทกฺขิณำ กตฺวา วิจรนฺติ, อิติ อยำ นกฺขตฺตราสี มณฺฑลวิถีวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ. เอตฺถายำ วิตฺถารกถา ชานิตพฺพา ฯ

ตตฺร ถิโต มชฺฌนฺติกสุริโย ชมฺพูทิปกานำ อุปริเยว โหติ. ฉายาปิ เตสำ น ปญฺญายติ. สริรนฺโตคธา โหติ. อาสาฬมาเส เอกทิวเส สิเนรุสมิเป จริตฺวา ทกฺขิณาภิมุขำ ยายนฺโต อนุกฺกเมน ทิวเส ฉสตานิ ทฺวตีสโยชนานิ[๓๙๕] ทิยฑฺฒคาวุตำ[๓๙๖] จตุตีส อุสภานิ อฏฺฐทณฺฑานิ ฉรตฺตนานิ[๓๙๗] ปญฺจงฺคุลปมาณญฺจ. เอเกกสฺมึ นกฺขตฺตปาทสฺมึ เอกสตาธิกำ ทฺวิสหสฺสอฏฺฐโยชนำ เอกคาวุตำ อฏฺฐอุสภำ ทฺวิทณฺฑำ ฉรตฺตนำ[๓๙๘] เอกวิทตฺถิ อฏฺฐงฺคุลญฺจ. เอเกกสฺมึ นกฺขตฺเต อฏฺฐสหสฺสำ จตุสตำ เตตีสโยชนำ ทฺวตตีสอุสภำ เอกาทสทณฺฑำ ฉรตฺตนญฺจ[๓๙๙] อฏฺฐงฺคุลญฺจ. เอกมาเส อฏฺฐารสสหสฺสานิ นวสตานิ จตุสตฺตติโยชนานิ ทิยฑฺฒคาวุตำ[๔๐๐] เตตีสอุสภานิ ฉทณฺฑำ

---

๓๙๔ *บางฉบับเป็น กาลปกฺเข*

๓๙๕ *ควรจะเป็น ทฺวตฺตีสโยชนานิ*

๓๙๖ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒคาวุตำ*

๓๙๗ *ควรจะเป็น ฉรตนานิ*

๓๙๘ *ควรจะเป็น ฉรตนำ*

๓๙๙ *ควรจะเป็น ฉรตนญฺจ*

๔๐๐ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒคาวุตำ*

จตุรตฺตนฺ[๔๐๑] เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลปมาณญฺจ. ปเทสา นิกฺขมนฺโต ตำ อนฺโต วิถึ อติกฺกมติ. สายำ วิถิ กกฺกฏราสีติ วุจฺจติ. เอวำ สพฺพตฺถ วิถีสุ ทฏฺฐพฺพำ. ตโต โควิถิ สาวนมาสวิถิ สิหราสึ สงฺกมติ. สา ปน วิถิ สิเนรุโต ตีณิ สตสหสฺสานิ จตุจตฺตาฬีสสหสฺสานิ นวสตานิ ตีณิ โยชนานิ อฒเตยฺยคาวุตานิ[๔๐๒] ฉอุสภานิ เตรส ทณฺฑานิ เทฺวรตฺตนฺ[๔๐๓] อฏฺฐงฺคลญฺจ. อสฺสกณฺณโต จตุนวุตฺติสหสฺสานิ[๔๐๔] อฏฺฐสตานิ เทฺวสตฺตติโยชนานิ ทิยฒคาวุตำ[๔๐๕] ฉอุสภำ เตรส ทณฺฑำ ทฺวิรตฺตนฺ[๔๐๖] อฏฺฐงฺคุลญฺจ. จกฺกวาฬโต สตสหสฺสานิ ทฺวตึสสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ เอกวิสติโยชนานิ เอกคาวุตำ[๔๐๗] เตตึสอุสภำ ฉทณฺฑำ จตุหตฺถำ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลปมาณำ โหติ.

ตโต ภทฺธมาสวิถิกญฺญาราสึ สงฺกมติ. สา ปน สิเนรุโต ติสตสหสฺสำ เตสฏฺฐิสหสฺสำ อฏฺฐสตำ อฏฺฐสตฺตติโยชนำ อฒคาวุตฺตญฺจ.[๔๐๘] อสฺสกณฺณโต สตสหสฺสำ เตรสสหสฺสำ อฏฺฐสตำ ฉจตฺตาฬีสโยชนำ อฒคาวุตฺตญฺจ.[๔๐๙] จกฺกวาฬโตปิ เอกปฺปมาณเมว. อยำ วิถิกญฺญราสิ วุจฺจติ. ตโต อาสชฺชมาสิวิถึ ตุลรสึ สงฺกมติ. สาปิ สิเนรุโต ตีณิ สตสหสฺสานิ ทฺวาสีติสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ เทฺว ปญฺญาสโยชนานิ ทฺวิคาวุตำ เตตึสอุสภำ ฉทณฺฑำ จตุหตฺถำ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลญฺจ. อสฺสกณฺณโต สตสหสฺสำ ทฺวตึสสหสฺสำ อฏฺฐสตำ เอกวิสติโยชนำ เอกคาวุตำ เตตึสอุสภำ ฉทณฺฑำ จตุหตฺถำ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลญฺจ. จกฺกวาฬโต จตุนวุตฺติสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ ทฺวาสตฺตติโยชนานิ เอกคาวุตานิ ฉอุสภานิ เตรสทณฺฑานิ เทฺวหตฺถำ อฏฺฐงฺคุลญฺจ. กญฺญุราสิสฺส ตุลราสิสฺส จ อนฺตเร สงฺกนฺตถานำ มหาสมุทฺธเวมชฺฌสฺส[๔๑๐] อุปริภาเค ฉนฺนำ ราสีนำ มชฺเฌ โหตีติ ทฏฺฐพฺพำ ฯ

ตโต กตฺติกมาสวิถิ วิจฺฉิกราสึ สงฺกมติ. สายำ กตฺติกมาสวิถี สิเนรุโต จตฺตาริ สตสหสฺสานิ เอกสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ สตฺตโยชนานิ ฉวีสติอุสภานิ เตรสทณฺฑำ ทฺวีหตฺถำ[๔๑๑] อฏฺฐงฺคุลญฺจ. อสฺสกณฺณโต สตฺตสตสหสฺสานิ เอกปญฺญาสสหสฺสานิ สตฺตสตานิ ปญฺจนวุตฺติโยชนานิ ติคาวุตำ ติอุสภำ เตรสทณฺฑำ ทฺวิหตฺถำ อฏฺฐงฺคุลญฺจ. จกฺกวาฬโต ปญฺจสตฺตติสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ สตฺตานวุตฺติโยชนานิ ติคาวุตำ ฉอุสภำ เตรสทณฺฑำ จตุหตฺถำ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลญฺจ.

---

๔๐๑ *ควรจะเป็น จตุรตนำ*

๔๐๒ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺยคาวุตานิ*

๔๐๓ *ควรจะเป็น เทวรตนำ*

๔๐๔ *ควรจะเป็น จตุนวุตสหสฺสานิ*

๔๐๕ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒคาวุตำ*

๔๐๖ *ควรจะเป็น ทฺวิรตนำ*

๔๐๗ *ควรจะเป็น เอกคาวุตำ*

๔๐๘ *ควรจะเป็น อฑฺฒคาวุตญฺจ*

๔๐๙ *ควรจะเป็น อฑฺฒคาวุตญฺจ*

๔๑๐ *มหาสมุทฺทเวมชฺฌสฺส*

๔๑๑ *ควรจะเป็น ทฺวิหตฺถำ*

ตโต รวิ นิกฺขมนฺโต มิคสิรมาสวิถิ ธนุราสึ สงฺกมติ. ยถาวุตฺตํ โยชนปฺปมาเณน ตตฺถ ยายนฺโต เอกมาเส ธนุราสึ อนฺตํ สพฺพพาหิรํ จกฺกวาฬสมิปึ จรนฺโต, ปุน ตโต นิวตฺตนฺโต สิเนรุ ปฏิจฺจ อุตฺตราภิมุขํ ยายมาโน ปุสฺสมาสวิถิ มงฺกรราสึ สงฺกมติ. ตโต มาฆมาสวิถึ กุมฺภราสึ สงฺกมติ ตโต ผคฺคุณมาสวิถิ มินฺนราสึ สงฺกมติ. ตโต จิตฺตมาสวิถิ เมสราสึ สงฺกมติ. ตโต วิสาขมาสวิถิ อุสภราสึ สงฺกมติ. ตโต เชฏฺฐมาสวิถิ เมถุนราสึ สงฺกมติ. ตตฺถ ยถาวุตฺตํ โยชนปมาเณน ทินฺเน ทินฺเน วิจรนฺโต มินฺนราสึ อนฺตํ สิเนรุสมิปึ คจฺฉติ. เอตฺถ จ ธนุราสึ อนฺตํ มงฺกรราสีอาทิ จ เอกทฺวยํ สมํ จกฺกวาฬสมิเป ฐิตํ. จกฺกวาฬโต ฉปญฺญาสสหสฺสํ นวสตํ เตวีสติโยชนํ ทิยฑฺฒคาวุตฺตํ[๔๑๒] วิสติอุสภญฺจ. อสฺสกณฺณโต สตสหสฺสสตฺตนหุตฺตํ สตฺตสตํ สตฺตติโยชนํ เอกคาวุตฺตํ วิสติอุสภญฺจ. สิเนรุโต จตุสตสหสฺสํ ทฺวินหุตํ อฏฺฐสตํ ทิยฑฺฒโยชนํ[๔๑๓] วิสติอุสภญฺจ. อิติ อยัปิ วิถิสงฺกนฺตกถาวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

ธนูราสีอาทิ จ มงฺกรราสี อนฺตญฺจ สมํ ตถา วิจฺฉิกราสีอนฺตํ กุมฺภราสีอาทิ จ วิจฺฉิกราสิอาทิ จ กุมฺภราสิอนฺตญฺจ ตุลราสีอนฺตํ มินฺนราสีอาทิ จ. ตุลราสีอาทิ จ มินฺนราสี-อนฺตญฺจ. กญฺญราสีอนฺตํ เมสราสีอาทิ จ กญฺญราสิอาทิ เมสราสิอนฺตญฺจ. สิหราสีอนฺตํ อุสภราสิอาทิ จ สิหราสีอาทิ จ อุสภราสีอนฺตญฺจ. กกฺกฏราสิอนฺตํ เมถุนราสีอาทิ จ กกฺกฏราสีอาทิ เมถุนราสีอนฺตญฺจ สมนฺติ วตฺตพฺพํ ฯ

อิทญฺจ ปน ทกฺขิณายนกาเล อุตฺตรายนกาเล จ ถิตมชฺฌนฺติเก ถาเน ทฏฺฐพฺพํ. อิทํ ปเนตฺถ นิยมวจนํ วสฺเส อุปกฺกฑฺฒิเต[๔๑๔] อธิกมาเส กเต ปถมสํวจฺฉเร อาสาฬฺหมาสาทโย กกฺกฏราสิอาทีสุ ยถากฺกมํ ติฏฺฐนฺติ. ตถา เชฏฺฐมาโส อาสาฬฺหมาโส จ เทฺว มาสา สิเนรุสมิเป ติฏฺฐนฺติ. น อาสาฬฺหมาโส เอโก ติฏฺฐติ. มิคฺคสิรมาโส ปุสฺสมาโส จ เทฺว มาสา จกฺกวาฬสมิเป ติฏฺฐนฺติ. น ปุสฺสมาโส เอโก. ทุติเย ปน สํวจฺฉเร อาสาฬฺหมาสสฺส[๔๑๕] สุกฺขปกฺขํ เมถุนราสิมฺหิ กณฺหปกฺขํ กกฺกฏราสิมฺหีติ. เอโก อาสาฬฺหมาโส จ สิเนรุสมิเป ถิโต โหติ. ตํ เอวํ ฐิตํ คเหตฺวา ปน อตฺถกถาจริเยหิ อาสาฬฺหมาเส สิเนรุ จรนฺตีติ วุตฺตํ. เอวํ ฐิเตว อาสาฬฺหมาเส ฉายา สภาวา ทิวา อติทิฆา ฉตฺตึสสนาทิกา รตฺติ รตฺติรสฺสา จตุวิสตินาทิกา. สาวนมาสสฺส สุกฺขปกฺขํ กกฺกฏราสิมฺหิ กณฺหปกฺขํ สิหราสิมฺหีติ. ตํ เอวํ ฐิตํ คเหตฺวา สาวนมาเส นีกฺขมิยมาโนติ[๔๑๖] วตฺตุ. ตทา ฉายา เอกปทิกาทิ วา จตุตึสนาทิกา รตฺติ ฉวิสตินาทิกา. อญฺญํ มาสํ อญฺญํ ราสึ จ เอวเมว ทฏฺฐพฺพ ฯ

---

๔๑๒ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒคาวุตํ*

๔๑๓ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนํ*

๔๑๔ *ควรจะเป็น อุปกฑฺฒิเต*

๔๑๕ *ควรจะเป็น อาสาฬฺหมาสสฺส*

๔๑๖ *ควรจะเป็น นิกฺขมิยมาโนติ*

ภทฺธมาเส ฉายา เทฺว ปทิกาทิวา ทฺวตึสนาทิกา รตฺติ อฏฺฐวิสตินาทิกา. อสฺสุชมาเส สงฺกนฺตนทิวเส รตฺตินฺทิวา สมตึสนาทิกา ฉายา ติปทิกา. ตโต ปรํ วิสมา โอนานาทิกา. กตฺติกมาเส รตฺติ ทฺวตึสนาทิกา ทิวา อฏฺฐวิสตินาทิกา ฉายา จตุปทิกา. มิคฺคสิรมาเส รตฺติ จตุตึสนาทิกา ทิวา ฉวิสตินาทิกา ฉายา ปญฺจปทิกา. ปุสฺสมาสสฺส ปน สุกฺขปกฺขํ ธนุราสิมฺหิ กณฺหปกฺขํ มงฺกรราสิมฺหีติ วจนํ เอวํ ถิตํ ปุสฺสมาสํ สนฺธาย ปุสฺสมาเส จกฺกวาฬสมิเป จรนฺตีติ วุตฺตํ. ตทา ฉายา ฉปทิกา รตฺตี อติทีฆา ฉตึสนาทิกา ทิวา อติรสฺสา จตุวีสตินาทิกา. อญฺญถา ฉายาทิกา ตถา น โหนฺติ. มาฆมาเส ฉายา ปญฺจปทิกา รตฺติ จตุตึสนาทิกา ทิวา ฉวิสตินาทิกา ผคฺคุณมาเส ฉายา จตุปทิกา รตฺติ ทฺวตึสนาทิกา ทิวา อฏฺฐวิสตินาทิกา. จิตฺตมาเส สงฺกนฺตนทิวเส รตฺตินฺทิวา สมตึสนาทิกา ตโต ปรํ วิสมา โอนานาทิกา ฉายา ติปทิกา. วิสาขมาเส รตฺติ อฏฺฐวิสตินาทีกา ทิวา ทฺวตฺตึสนาทิกา ฉายา ทฺวิปทิกา. เชฏฺฐมาเส รตฺตี ฉวิสานาทิกา ทิวา จตุตึสนาทิกา ฉายา เอกปฺปทิกา. เอวํ ทุติยสวจฺฉเร. ตถา ตถา ถิโต อาสาฬฺหมาสาทิเก อยํ ฉายาทิ นิยโม ลภติ น ลภติ. อญฺญํ สวจฺฉเร อญฺญถา ถิเตติ เวทิตพฺพํ ฯ

ตติเย ปน สวจฺฉเร อาสาฬฺหมาสกวีถิกกฺกฏราสิอาทิโต โอหิยิตฺวา เชฏฺฐมาสาทิวิถิ เมถุนราสีอาทีสุ โหนฺติ. ตถา อาสาฬฺหมาสสาวนมาสา เทฺว สิเนรุสมิเป โหนฺติ. ปุสฺสมาสมาฆ-มาสา เทฺว จกฺกวาฬสมิเป วิจรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ. ตสฺมา เตสํ สกลราสิมฺหิ ถปนตฺถํ วสฺสํ อุปกฑฺฒิตนฺติ[๔๑๗] เวทิตพฺพํ. พหิ วิถิมงฺกรราสิอายามโต จ วิตฺถารโต นวสตสหสฺสานิ ปญฺจวิสสหสฺสานิ ฉสตานิ ติณิ โยชนานิ อฑฺฒคาวุตญฺจ.[๔๑๘] ปริมณฺฑลโต สตวิสสตสหสฺสานิ ฉสตฺตติสหสฺสานิ อฏฺฐสตานิ นว โยชนานิ ทิยฑฺฒคาวุตฺตญฺจ.[๔๑๙] เอเกกา ราสิ อุชุกโต เทฺว สตสหสฺสานิ เอกตส-สหสฺสานิ จตฺตาริ สตานิ ติคาวุตฺตํ[๔๒๐] ทสอุสภญฺจ. เอกเมกํ นกฺขตฺตํ สตสหสฺสํ อฏฺฐสตํ จตุจตฺตาฬิสโยชนํ ติคาวุตฺตํ เตรสอุสภํ ฉทณฺฑฺฑ จตุหตฺถํ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลญฺจ. เอกเมกํ นกฺขตฺตปาทํ ปญฺจวิสสหสฺสํ ทฺวิสตํ เอกาทสโยชนํ อฑฺฒคาวุตฺตํ[๔๒๑] เตวิสอุสภํ ฉทณฺฑฺฑ จตุหตฺถํ เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลญฺจ อิติ อยํ ราสิสงฺกนฺตนวินิจฺเฉยฺโย[๔๒๒] เวทิตพฺโพ ฯ

เอตฺถ หิ อตฺถนโย ชานิตพฺโพ. ตถา หิ อสฺสุนิภรณิ เทฺว กตฺติกาย เอกปาทญฺจปิ มิคฺคสิรราสิมฺหิ สทา ติฏฺฐนฺติ. กตฺติกาย ติปาทํ โรหิณี มิคฺคสิรราสิมฺหิ สทา ติฏฺฐนฺติ. เอวํ เสสราสิมฺหิ เสสา นกฺขตฺตานิ สทา ติฏฺฐนฺติ. ตถาปิ กกฺกฏสิหกญฺจ ตุลวิจฺฉิกธนุราสิโย ทกฺขิณายนํ

---

๔๑๗ *ควรจะเป็น อุปกฑฺฒิตนฺติ*

๔๑๘ *ควรจะเป็น อฑฺฒคาวุตญฺจ*

๔๑๙ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒคาวุตญฺจ*

๔๒๐ *ควรจะเป็น ติคาวุตํ*

๔๒๑ *ควรจะเป็น อฑฺฒคาวุตํ*

๔๒๒ *ควรจะเป็น ราสิสงฺกนฺตนวินิจฺฉโย*

นาม. มงฺกรกุมฺภมินฺนเมสอุสภเมถุนราสิโย อุตฺตรายนำ นาม. สุริโย หิ ทกฺขิณายนสำขาเต ฉ มาเส อนฺโต วิถิยงฺคโต พหิ นิกฺขมิตฺวา จกฺกอโธ โอรุยฺห คจฺฉติ. อุตฺตราย สำขาเต ฉ มาเส พาหิรวิถิยงฺคโต อนฺโต ปวิสิตฺวา จกฺกอุทฺธำ อารุยฺห คจฺฉติ. วิถิวินิจฺเฉยฺโย[๔๒๓] เอวำ ภูเตสุ อยำ เตสำ อชฺชวิถี เหฏฺฐา โหติ. ตโต อุปริ นาควิถิมชฺฌำ คโต อุทฺธำ โควิถี โหติ. ตถา หิ ทกฺขิณายเน ตาว กกฺกฏสิหสำขาตา อาสาพฺหมาโส สาวนมาโสติ เทฺว มาสา โควิถี นาม. ตโต กญฺญตุลสำขาตา โปตฺถปาโท อสฺสุชาโต เทฺว มาสา นาควิถี นาม. วิจฺฉิกธนุสำขาตา กตฺติก-มิคสิราติ เทฺว มาสา อชฺชวิถี นาม. อุตฺตรายเน มงฺกรกุมฺภสำขาตา ปุสฺสมาสมาฆมาโสติ เทฺว มาสา วา อชฺชวิถี นาม. มินฺนเมสสำขาตา ผคุณมาสา จิตฺตมาสาติ เทฺว มาสา นาควิถี นาม. อุสภเมถุนสำขาตา วิสาขา เชฏฺฐาติ เทฺว มาสา โควิถี นาม. ตถา วิจฺฉิโก ธนุมงฺกโร กุมฺโภ จาติ จตฺตาโร มาสา อชฺชวิถี นาม. กญฺญตุโล มินฺโน เมโส จาติ จตฺตาโร มาสา นาควิถี นาม. กกฺกโฏ สิโห อุสโภ เมถุโน จาติ จตฺตาโร มาสา โควิถี ทฺเวปิ. ปกฺกติมตฺตโต[๔๒๔] ตุลสำขาโต วิจฺฉิเก จ ธนุมฺหิ จ อโธ โอตริตฺวา จรติ. มงฺกเร กุมฺเภ จ อุทฺธ[๔๒๕] อารุยฺหิตฺวา จรติ. เตนาห. อชฺชวิถี อารุยฺหนฺตีติ. ปกฺกติมตฺตโต กุมฺภสำขาโต มินฺนเมเส จ อุทฺธำ อารุยฺหิตฺวา จรติ. กญฺญาย ตุเล จ อโธ โอตริตฺวา จรติ. กกฺกเฏ สิเห จ อโธ โอตริตฺวา จรติ. เมสิมฺหิ เมถุเน จ อุทฺธำ อารุยฺหิตฺวา จรติ ฯ

เตนาห อนาโรหนฺโต อโธ อโนตโรนฺโตติ. วิสมำ ปริวตฺตนฺตีติ อิทำ วุตฺตำ. กุฏิลคติ-สิงฺฆคติมณฺฑุกคติ จาติ ยญฺจ คติโย สนฺธาย วุตฺตำ. ตโต อญฺญำ คตึ วิปริตฺตำ ราสีคตีติ วุตฺตำ โหติ. ตถา หิ จนฺทิมสุริยา ราชาทีนำ ธมฺมิกกาเล อสฺสุนิ ภรณิ กตฺติกา โรหิณีผคุณทฺวยำ มาฆสาวโน ธนิสฏฺโจ สติวิโส ภทฺธปททฺวยำ เรวตฺติ จาติ ปุทฺธส[๔๒๖] นกฺขตฺตานิ ทกฺขิณโต กตฺวา มิคฺคสิโร อชฺโฌ อสีเลโส หสตฺโถ วิสาโข อนุราโธ เชฏฺโจ ปุสฺโส อาสาพฺหทฺวยญฺจาติ เอกาทส นกฺขตฺตา วามโต กตฺวา ปุนพฺพสฺสุ ปุสฺสานิ ปน มชฺเฌ กตฺวา จรนฺติ. เตสำ ราชูนำ อธมฺมิกกาเล ปน วิปริยาเยน จรนฺตีติ. อยำ วินิจฺเฉยฺโย[๔๒๗] ชานิตพฺโพ ฯ

จนฺทิมสุริยา ปน ฉ มาเส สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺตีติ อิทำ วจนำ โสตปติตวเสน วุตฺตำ. จนฺโท หิ อฆมาเส[๔๒๘] สิเนรุโต พหิ นิกฺขมติ อฆมาเส อนฺโต จรติ. สุริโย ปน ฉ มาเส สิเนรุโต พหิ ติริยคมเนน นิกฺขมติ ฉ มาเส อนฺโต จรติ. ตถา หิ กกฺกฏาทิ ธนุปริยนฺตำ

---

๔๒๓ *ควรจะเป็น วิถิวินิจฺฉโย*

๔๒๔ *ควรจะเป็น ปกติมตฺตโต*

๔๒๕ *ควรจะเป็น อุทธำ*

๔๒๖ *ควรจะเป็น จุทฺทส*

๔๒๗ *ควรจะเป็น วินิจฺฉโย*

๔๒๘ *ควรจะเป็น อฑฺฒมาเส*

ทกฺขิณายนํ. มงฺกราทิ เมถุนปริยนฺตํ อุตฺตรายนนฺติ โชติสตฺเถสุ วุตฺตํ. ทกฺขิณายเน ตาว สุริโย กกฺกฏสิหสํขาโต อาสาฬฺโห สาวโน จาติ เทฺว มาเส สิเนรุสมิเปน จกฺกอโธ โอตริตฺวา นิกฺขมิตฺวา จรติ. ตโต กตฺวา ตุเล สํขาเต โปฏฺฐปาโท อสฺโช จาติ เทฺว มาเส พหิ นิกฺขมิตฺวา จกฺกอโธ โอตริตฺวา มชฺเฌ จรติ. ตโต วิจฺฉิกธนุสํขาเต กตฺติเก มิคฺคสิเร จาติ เทฺว มาเส จกฺกอโธ โอตริตฺวา พหิ นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬสมีเปน จรติ. อุตฺตรายเน ปน มงฺกร-กุมฺภสํขาเต ปุสฺเส มาเฆ จาติ เทฺว มาเส จกฺกอุทฺธํ อภิรุยฺหิตฺวา อนฺโต ปวิสิตฺวา จกฺกวาฬสมิเปน จรติ. มินฺนเมสสํขาเต ผคฺคุเณ จิตฺเต จาติ เทฺว มาเส จกฺกอุทฺธํ อารุยฺหิตฺวา มชฺเฌ จรติ อุสภเมถุนสํขาเต วิสาเข เชฏฺเฐ จาติ เทฺว มาเส อุทฺธํ อารุยฺหิตฺวา สิเนรุสมิเปน จรตีติ ทฏฺฐพฺพํ. อิติ อยัปิ มาสราสิสงฺกนฺติวินิจฺเฉยฺโย[๔๒๙] เวทิตพฺโพ ฯ

ตถา หิ สุริโย เมสตุเล สงฺกนฺติกกาเล อฏฺฐารสสตสหสฺสานิ ปญฺจสหสฺสานิ เอกสตํ ปญฺจสตฺตติ โยชนานิ จาติ เอตฺตเก ถาเน[๔๓๐] อาโลกํ ทสฺเสติ. อนฺธกาโร ปน ตตฺตโกว โหติ. ตสฺมา ทิวา ตีสนาทิกา. ตถา รตฺติยญฺจ ปนรสอสีเก ปน ปริปุณฺเณ. ยทา ปน ทิวา นาทิกา อธิกา รตฺตี นาทิกา จ โอณา โหติ, ตทา สฏฺฐีสหสฺสานิ เอกสตานิ ทฺวาสตฺตติ โยชนานิ เทฺว คาวุตานิ[๔๓๑] จ ทิวา อธิกา รตฺติยํ ปน ตตฺตกานิเยว โอณานีติ อิมินา นเยน เสเสสุปิ โอณาธิกตา ทฏฺฐพฺพา. ยทา จ ราสิมฺหิสฺส ปริปุณฺเณ รตฺติยํ เทฺว นาทิกา อธิกา ทิวา เทฺว นาทิกา จ โหติ. ตทา รตฺติยํ เอกสตสหสฺสานิ วิสสหสฺสานิ ติสตานิ ปญฺจจตฺตาฬีส โยชนานิ จ อธิกา ทิวา ปน ตตฺตกานิเยว โอณานีติ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อธิกุณตา ทฏฺฐพฺพา. ตถาปิ กกฺกฏราสิมฺหิ สงฺกนฺตติกกาเล เอกวิสสตสหสฺสานิ ฉสฏฺฐิสหสฺสานิ เทฺว สตานิ ทส โยชนานิ จาติ เอตฺตเก ถาเน[๔๓๓] อาโลกํ ทสฺเสติ. จุทฺธส[๔๓๒] สตสหสฺสานิ จตุจตฺตาฬีส โยชนานิ จาติ เอตฺตเก ถาเน อนฺธกาโร โหติ. ตสฺมา ทิวา ฉตีส นาทิกา ปน จตุวีสติ นาทิกา โหนฺติ. ตถา จ มงฺกเร สงฺกนฺตนกาเล จุทฺธส[๔๓๔] สตสหสฺสานิ จตุจตฺตาฬีส สหสฺสานิ เอกสตานิ จตฺตาฬีส โยชนานิ จาติ เอตฺตเก ถาเน[๔๓๕] อาโลกํ ทสฺเสติ. เอกวีสติ สตสหสฺสานิ ฉสฏฺฐีสหสฺสานิ เทฺว สตานิ ทส โยชนานิ จาติ เอตฺตเก ถาเน อนฺธกาโร โหติ. ตสฺมา ทิวา จตุวิสติ นาทิกา รตฺติยํ ฉตีส นาทิก จ โหนฺตีติ. เอวํ เสเสสุปิ ทฏฺฐพฺพํ. อิติ อยํ หิ อาโลกสงฺกนฺติกราสิวินิจฺเฉยฺโย[๔๓๖] ทฏฺฐพฺโพ ฯ

---

๔๒๙ *ควรจะเป็น.....สงฺกนฺติวินิจฺฉโย*

๔๓๐ *ควรจะเป็น ฐาเน*

๔๓๑ *ควรจะเป็น คาวุตานิ*

๔๓๒ *ควรจะเป็น จุทฺทส*

๔๓๓ *ควรจะเป็น ฐาเน*

๔๓๔ *ควรจะเป็น จุทฺทส*

๔๓๕ *ควรจะเป็น ฐาเน*

๔๓๖ *ควรจะเป็น .....สงฺกนฺติกราสิวินิจฺฉโย*

อถปิสฺส สุริโย เมฬุเนน กณฺกเฏน วา สทฺธึ อุตฺตรทิสปุพฺพทิสายํ อุทยิตฺวา ตโต อญฺเญหิ มินฺนเมเสหิ สทฺธึ มชฺฌนฺติโก หุตฺวา ธนุนา มงฺกเรน วา สทฺธึ ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต สิยา. ตทา ธนุนา มงฺกเรน วา สห ปุพฺพทกฺขิณโต อุทยิตฺวา ตโต อปเรน กญฺญายตุเลน วา สทฺธึ มชฺฌนฺติโก หุตฺวา เมฬุเนน กณฺกเฏน วา สทฺธึ ปจฺฉิมอุตฺตรทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต สิยา. ตถาปิ สุริโย เมฬุเนน วา กณฺกเฏน วา สทฺธึ อุตฺตรปุพฺพทิสโต อุทยิตฺวา เตหิ สเหว มชฺฌนฺติโก โหติ. เตหิ เอวํ ปจฺฉิมอุตฺตรทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต โหติ. เตหิ สทฺธึ อฆรตฺติโก.[๔๓๗] เตหิ สเหว จ อุตฺตรทิสาย อุเทตีติ วุตฺตํ. ตถาปิ สุริโย ตุเลน เมเสวนวา[๔๓๘] สทฺธึ ปุพฺพทิสาย อุเทติ เตหิ เอวํ มชฺฌนฺติโก เตหิ วา เอวํ ปชฺฌิมทิสาย[๔๓๙] อฏฺฐงฺคมิโต เตหิ สทฺธึ อฆรตฺติโก. เตหิ เอวํ ปน ปุพฺพทิสายํ อุเทตีติ ทฏฺฐพฺพํ, ตถาปิ สุริโย ธนุนา วา มงฺกเรน วา สทฺธึ ปุพฺพทกฺขิณทิสาย อุเทติ เตหิ สเหว ทกฺขิณทิสายํ มชฺฌนฺติโก เตหิ สทฺธึ ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ อฏฺฐงฺคมิโต. เตหิ สเหว อฆรตฺติโก[๔๔๐] เตหิ เอวํ สทฺธึ ปุพฺพทกฺขิณทิสายํ อุเทตีติ วุตฺตํ โหติ. เอวํ เสเสสุปิ ทฏฺฐพฺพํ. อิติ อยัปิ สุริยคติสงฺกนฺตนราสิทิสาย วินิจฺเฉยฺโย[๔๔๑] เวทิตพฺโพ ฯ

ตถาปิ ภานุมา[๔๔๒] สุริโย ทกฺขิณายนอุตฺตรายนญฺจ คจฺฉนฺโต มชฺฌิมวิถิปมาเณน วา มณฺฑเลน สฏฺฐินาทิกา ปริมาเณน ทฺวาทสราสีมณฺฑเลน สทฺธึเยว คจฺฉติ. น เตน ราสิมณฺฑเลน วินา ยทา วา ตทา วา คจฺฉติ สกฺโกตีติ อธิปฺปาโย. โส หิ กณฺกฏาทิ ธนุปริยนฺตํ ทกฺขิณยานํ กณฺกฏสิหกญฺจ ตุลวิจฺฉิกา ธนุมงฺกราทิ เมฬุนปริยนฺตํ อุตฺตรายนํ นาม. มงฺกรกุมฺภมินฺนเมส-อุสภเมฬุนานิ จกฺเก ถิตา ราสิโย วา จกฺกมณฺฑลาติ โชติสตฺเถสุ วุตฺตํ. ยํ หิ สิเนรุสฺส อุตฺตรโต เมฬุนราสิ กณฺกฏานํ อนฺตรสฺส สิเนรุสฺส ทกฺขิณโต. ธนุมงฺกรานมนฺตรสฺส สมนฺตโต ถานมณฺฑลํ มชฺฌิมวิถิมณฺฑเลน สมปฺปมาณํ โหติ. ตํ ถานํ ตสฺส จกฺกสฺส ถานนฺติ คเหตพฺพํ. ตถา หิ ทกฺขิณายนํ ตาว เมรุโต อติทูรํ[๔๔๓] จกฺกํ ทิฆญฺจ โหติ. ตสฺมา กณฺกฏราสิ ปญฺจนาทิกา ปริมาณา. สิโห ฉ กญฺญา สตฺตตุโล สตฺตวิจฺฉิโก ฉ ธนุราสิ ปญฺจนาทิกา ปมาณาติ ฉตฺตึส นาทิกา. อุตฺตรายนํ ปน เมรุโต นาติทูรํ[๔๔๔] นาติรสฺสญฺจ โหติ. อนฺโตเยว มงฺกรราสิติ นาทิกา ปริมาณา. กุมฺโภ จตุมิโน ปญฺจ เมโส ปญฺจ อุสภจตุเมฬุโนติ นาทิกา ปริมาณาติ จตุวิสติ นาทิกา ปริมาณา โหติ. ตํ มณฺฑลํ สฏฺฐินาทิกาปริมาณํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ. กสฺมา ปน สุริโย ราสิมณฺฑเลน วินา คนฺตุ น สกฺโกติ ธิมตา.[๔๔๕] ภูตวายุ มณฺฑเลน สุริโย คหิเตน เตหิ สทฺธึ ตสฺส จกฺกสฺส ปริวตฺตาย ปมาเณน ปวตฺตนฺโต ฯ

---

๔๓๗ *ควรจะเป็น อฆรตฺติโก*

๔๓๘ *ควรจะเป็น เมเสน*

๔๓๙ *ควรจะเป็น มชฺฌิมทิสาย*

๔๔๐ *ควรจะเป็น อฆรตฺติโก*

๔๔๑ *ควรจะเป็น วินิจฺฉโย*

๔๔๒ *ควรจะเป็น ภาณุมา*

๔๔๓ *ควรจะเป็น อติทูรํ*

๔๔๔ *ควรจะเป็น นาติทูรํ*

๔๔๕ *ควรจะเป็น ธีมตา*

วุตฺตำ หิ โชติกสตฺเถสุ “จกฺกตุลายำ ภมรจกฺกำ อปรามุขำ ตปฺปติ พทฺธา จ สพฺเพ เอวำ สงฺคหา ปริภมตีติ. อุทยตฺถ ปน นิมิตฺตำ นิจฺจปวตฺเตน วายุนา อิโต ตุลิตา มชฺฌิมเทโส อุภยญฺจ สงฺคโห ภมตีติ. ตถา หิ สุริโย สทา มาสำ เมสราสีนา สเหว อุตฺตรกุรุมฺหิ ปจฺฉิมทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต โหติ. ปุพฺพวิเทหมชฺฌนฺติโก โหติ. อิธ ชมฺพุทิเป ปุพฺพทิสายำ อุเทติ. ตทา มงฺกร-ราสีทกฺขิณทิสายำ มชฺฌนฺติโก โหติ. ตุลราสี ปน ปจฺฉิมทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต อมรโคยาเน ทิเป มชฺฌนฺติโก โหติ. กกฺกฏราสี ปน อุตฺตรทิเป มชฺฌนฺติโก โหติ. ยถา โส ปน อาทิจฺโจ เมสราสีนา ปพฺพ-วิเทเหว ปจฺฉิมทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต อิธ ทิเป มชฺฌนฺติโก โหติ โคยาเน ทิเป ปุพฺพทิสาย อุทิโต โหติ. ตทา อิธ ทิเป มงฺกรราสี จ ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต โคยาเน ทิเป ทกฺขิณทิสายำ มชฺฌนฺติโก โหติ. ตุลราสี ปน อุตฺตรทิเป มชฺฌนฺติโก กกฺกฏราสี วิเทเห ทิเป มชฺฌนฺติโก โหติ. ยทา โส ปน สุริโย เมสราสีนา สทฺธึ ตโต อิธ ทิเป ปจฺฉิมทิสาย อฏฺฐงฺคมิโต โคยาเน ทิเป มชฺฌนฺติโก อุตฺตรทิเป ปุพฺพทิสายำ อุทิโต จ โหติ. มงฺกรราสี ปน อุตฺตรทิเป ทกฺขิณทิสายำ มชฺฌนฺติโก โหติ. ตุลราสี จ วิเทเห ทิเป มชฺฌนฺติโก กกฺกฏาราสี อิธ ทิเป มชฺฌนฺติโก โหตีติ. เอวำ เสเสสุปิ ทฏฺฐพฺพำ. ตทา อยำ สุริโย กกฺกฏราสีนา สทฺธึ วิเทเห มชฺฌนฺติโก อิธ ทิเป เตเนว สทฺธึ อุตฺตรทิสายำ ปุพฺพทิสายำ อุทิโต จ โหติ. ตทา เมสราสิ จ อิธ ทิเป มชฺฌนฺติโก มงฺกรราสี ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต โคยาเน ทิเป มชฺฌนฺติโก. ตุลราสี ปน อุตฺตรกุรุมฺหิ มชฺฌนฺติโก โหติ. ตทา ปน โส กกฺกฏราสีนา สห อุตฺตรทิเป ปจฺฉิมุตฺตรทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต โหติ. ตทา ปน สุริโย กกฺกเฏน สห วิเทเห ทิเป ปจฺฉิมุตฺตรทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต อิธ ทิเป มชฺฌนฺติโก โคยาเน ทิเป อุตฺตรปุพฺพทิสายำ อุทิโต จ โหติ. ตทา เมสราสี จ โคยาเน มชฺฌนฺติโก มงฺกรราสี อุตฺตรทิเป ทกฺขิณทิสายำ มชฺฌนฺติโก ตุลราสี วิเทเห ทิเป มชฺฌนฺติโก. โส จ กกฺกเฏน สเหว ปจฺฉิมอุตฺตรทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต จ โหติ. ยทา ปน โส กกฺกเฏน สเหว อิธ ทิเป ปจฺฉิมุตฺตรทิสายำ อฏฺฐงฺคมิโต โคยาเน มชฺฌนฺติโก อุตฺตรทิเป อุตฺตรปุพฺพทิสายำ อุทิโต จ โหติ. ตทา ปน เมสราสี อุตฺตรทิเป มชฺฌนฺติโก มงฺกรราสีวิเทเห ทิเป ทกฺขิณทิสายำ มชฺฌนฺติโก ตุลราสี อิธ ทิเป มชฺฌนฺติโก โหตีติ. อิมินา นเยน เสสราสีสุปิ ยถารหำ ทฏฺฐพฺพำ. อิติ อยำ ภูตราสิสงฺคห-วินิจฺเฉยฺโย[๔๔๖] เวทิตพฺโพ ฯ

โส หิสฺส จนฺโท อุทยฏฺฐานำ ปุนทิวเส อสมฺปาปุณนฺโต สตฺตสหสฺสำ สตฺตสตำ เตรสโยชนำ เอกคาวุตฺตำ[๔๔๗] ปญฺจสตีสอุสภำ ปเทสัปิ โอหิยนฺโต ทิวเส ทิวเส เอตฺตกำ โอหิยติ. ตุลราสี สงฺกนฺติ เจว ทินกฺขโย จ อธิกมาโส จ โหตีติ วุตฺตำ. มชฺเฌ วา จิตฺตมาสอาสุชฺชมาสวิถิมาเส ตุลราสี จ อายามวิตฺถารโต อฏฺฐสตสหสฺสานิ เอกาทสสหสฺสานิ สตฺตสตานิ ฉปญฺญาสโยชนานิ เอกคาวุตฺตญฺจ. ปริมณฺฑลโต จตุวิสติสหสฺสานิ ปญฺจตีสสหสฺสานิ เทฺว สตานิ อฏฺฐสฏฺฐี โยชนานิ

---

๔๔๖ *ควรจะเป็น .....วินิจฺฉโย*

๔๔๗ *ควรจะเป็น เอกคาวุตำ*

ติคาวุตฺตญฺจ. อนฺโต อาสาฬฺหมาสวิถีสุ กกฺกฏราสี อายามวิตฺถารโต จ ฉสตสหสฺสานิ สตฺตนวุตฺติสหสฺสานิ[๔๔๘] นวุตฺตรนวสตานิ ทิยฑฺฒคาวุตฺตญฺจ. ปริมณฺฑลโต วิสสตสหสฺสานิ เตนวุตฺติสหสฺสานิ สตฺตสตานิ อฏฺฐวิสติโยชนานิ อฑฺฒคาวุตฺตญฺจ. สุริยสฺส ปน อุชุกํ คมนํ สิงฺฆาฏกสณฺฐานเมว ติริยํ คมนํ ทนฺทญฺจ โหติ. ตสฺมา เหฏฺฐา โอลมฺพนฺโต ปริภมนฺโต ราสีมณฺฑโล ตํ สุริยมณฺฑลํ ทิเน ทิเน มณฺฑลโยชเนน อฏฺฐสหสฺสานิ ตีณิ สตานิ เตตึสโยชนานิ เอกคาวุตฺตานิ ฉวิสติ อุสภานิ เตรสยฏฺฐิโย จตฺตาริ รตฺตนานิ[๔๔๙] อฏฺฐงฺคุลานิ อตฺติกฺกมตีติ[๔๕๐] ฯ

วุตฺตํ หิ.

อฏฺฐสหสฺสํ ติสตํ เตตึสโยชนานิ จ
คาวุตฺตํ[๔๕๐] ฉวีสุสภํ เตรสยฏฺฐโย ตถา
จตฺตาริ จ รตฺตนานิ[๔๕๒] สุริยราสิมณฺฑโล
อติกฺกนฺโต สทา เหฏฺฐา โอลมฺพนฺโต ปริภมตีติ ฯ

ยสฺมา ปน สุริยํ อติกฺกนฺตสฺส มณฺฑลสฺส อทฺธานเมว อสฺสโก โหติ. อิโต โอนํ ปนลิตฺตํ โหติ. ยถาวุตฺเตน ตีสรตฺตีสุ ตีสวารา ปริปุณฺณา โหติ ตถา ราสี นาม โหติ. ตสฺมา สุริยํ อติกฺกนฺตสฺส มณฺฑลสฺส อทฺธานํ สุริยสฺส ลิตตฺตา อสฺสโก ราสี จาติ วทนฺติ. อิทำ ปน อิมสฺมึ จรณปเทเส สพฺเพปิ เนมิตฺตกาเส ปน นกฺขตฺตวาเรสุ อจรณวิถิยา ภาวโตเยว น ชานนฺตีติ. ยทิ สุริยสฺส มชฺฌิมวิถิปมาณํ ราสีมณฺฑเลน คมนํ สิยา. ตทา เหฏฺฐา ตโต ปรํ ปาติปททิวเส[๔๕๓] โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ โอหาย คจฺฉตีติ อาทิวจเนน วิรชฺฌนโต ราสีมณฺฑลสฺส อฏฺฐารสสตา สิยา. เอวำ ยถาวุตฺตำ ทกฺขิณายนำ อุตฺตรายนญฺจ มชฺฌิมวิถิปมาเณน มณฺฑเลน คจฺฉนฺโต โส ภานุมา[๔๕๔] ฉมาเสสุ มณฺฑลสฺส ทกฺขิณายนำ สทา ทิเน ทิเน เหฏฺฐิโต โอรุยฺห พหิ นิกฺขมิตฺวา ราสีโต คจฺฉติ. ตทา ฉมาเส มณฺฑลำ อุทฺธำ อุตฺตรายนญฺจ สทา ทิเน อุทฺธำ อารุยฺห อนฺโต ปวิสิตฺวา จ ยสฺมา คจฺฉตีติ อธิปฺปาโย ฯ

ตถา หิ เมถุนกกฺกฏานำ อนฺตรำ อุปริมำ ธนุมงฺกรานำ อนฺตรำ จ เหฏฺฐิมำ เตสำ อนฺตรำ ตีณิ สตสหสฺสานิ สตฺตสหสฺสานิ ฉสตานิ ปญฺญาสโยชนานิ โหติ. ตสฺมา ฉมาเส ทิเน ทิเน มณฺฑลสฺส อุทฺธำ ทกฺขิณายนำ เหฏฺฐโต เทฺว สตานิ นว โยชนานิ เตปญฺญาส อุสภานิ ฉ ยฏฺฐิโย ฉ หตฺถานิ

---

๔๔๘ *ควรจะเป็น สตฺตนวุติสหสฺสานิ*

๔๔๙ *ควรจะเป็น รตนานิ*

๔๕๐ *ควรจะเป็น อติกฺกมตีติ*

๔๕๐ *ควรจะเป็น คาวุตำ*

๔๕๒ *ควรจะเป็น รตนานิ*

๔๕๓ *ควรจะเป็น ปาฏิปททิวเส*

๔๕๔ *ควรจะเป็น ภาณุมา*

เอกวิทตฺถิ จตุรงฺคุลานิ จาติ. เอตฺตกเมว โอรุยฺห ตตฺตกเมว ฉ มาเส ทิเน ทิเน มณฺฑลํ อุทฺธํ อุตฺตรายนํ อารุยฺห คจฺฉติ. โหติ เจตฺถ .

เหฏฺฐิโม ปริมนฺตานํ
สตฺตติ สหสฺสานิ
ทฺวิสตํ นวโยชนํ
ฉ ยฏฺฐิโย ฉ รตฺตนํ
ฉ มาเส สุริโย เหฏฺฐา
อนุสาเรน โอรุยฺห

อนฺตานํ ปริมานโต[๔๕๕]
ฉสตปญฺญาสโยชนํ
เตปญฺญาสญฺจ อุสภํ
วิทตฺถิ จตุรงฺคุลํ
จกฺกวาฬ ทกฺขิณายนํ
คจฺฉติปิ ทิเน ทิเน ฯ

ตทา อารุยฺหติ จกฺกุทฺธํ อุตฺตรายนํ นิกฺขมิตฺวา ปวีสีตฺวา[๔๕๖] จ ติริยํ คมนํ วุจฺจติ. ตทา หิ ตีสุ วิถีสุ จ ตีสุ มณฺฑลราสีสุ จตูส ทิเปสุ อาสาฬฺหมาเส สิเนรุสมิเป สุริโย ราสิยํ เอกมาสํ จริตฺวา ตโต ปรํ นิกฺขมิตฺวา เอกมาสํ คจฺฉนฺโต เอกราสิยํ เอกมาสํ ถิโต ตโต ปรํ ราสิโต นิกฺขมิตฺวา เอกมาสํ ติริยํ จริตฺวา เอกราสิยํ เอกมาสํ ถิโต ตโต ราสีโต นิกฺขมิตฺวา ติริยํ คมนํ เอกมาสํ จริตฺวา จกฺกวาฬสมิเป เอกราสีนํ เอกมาสํ จริตฺวา ถิโต โหติ. อปิเจตฺถ สุริโย ปน เอวํ จกฺกวาฬโต ปฏฺฐาย ยาว สิเนรุมฺหา ติริยํ คจฺฉโต ฉหิ มาเสหิ ตโต ปรํ ปฏิกฺกมิตฺวา สิเนรุโต ปฏฺฐาย ยาว จกฺกวาฬสมิเป ฉมาเสหิ จริตฺวา จกฺกวาฬสมิเปน คจฺฉติ เอวํ สุริเย คจฺฉนฺเต สิเนรุสมิเป ฉมาเสหิ จกฺกวาฬสมิเป ฉมาเสหิ ทฺวาทสมาสานิ สํวจฺฉโรติ อธิปฺปาโย ทฏฺฐพฺโพ. อิติ อยํ สงฺกนฺตนวิถิปริวตฺตนวินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ ฯ

ชมฺพูทิเป ยทา อาสาฬฺหมาโส อุตฺตรกรุมฺหิ ปุสฺสมาโส อมรโคยาเน เจตฺรมาโส ปุพฺพวิเทเห อาสุชมาโสติ อิมินา นเยน จตูสุ ทิเปสุ มาสปริวตฺตเนน มาสนามํ อาโรเจนฺติ. ตตฺถ นกฺขตฺตปาฐกานํ[๔๕๗] มตฺเตน อนฺตรา ปริวตฺตมานา เทฺว เทฺว อิตริตรมาสา จตุนฺนํ ทิปานํ อนฺตเรสุ ปริวตฺตนฺติ. มาสนามํ หิ เต วิสุ๎ วิสุ๎ อาโรเจนฺติ. อุปจารโต สมฺภวโต จ เอวํ ทิเปสุ ปริวตฺตนํ คเหตพฺพํ. สิเนรุปพฺพตราชา จตุนฺนํ ทิปานํ มชฺเฌ ถิโต เตสํ ทิปานํ อุตฺตรทิสายํ โหติ. กถํ. ปุพฺพวิเทเห ถิตมชฺฌนฺติเก สุริโย สิเนรุอุตฺตรํ กตฺวา ชมฺพุทิเป ปุพฺพทิสํ กุรมาโน[๔๕๘] อุคฺคจฺฉติ. ตถา ชมฺพุทิเป ถิตมชฺฌนฺติเก สิเนรุ อุตฺตรํ กตฺวา อมรโคยาเน ปุพฺพทิสํ กุรุมาโน อุคฺคจฺฉติ. อมรโคยาเน ถิตมชฺฌนฺติเก สิเนรุ อุตฺตรํ กตฺวา อุตฺตรกุรูสุ ปุพฺพทิสํ กุรุมาโน อุคฺคจฺฉติ. อุตฺตรกุรูสุ ถิตมชฺฌนฺติเก สิเนรุ อุตฺตรํ กตฺวา ปุพฺพวิเทเห ปุพฺพทิสํ กุรุมาโน อุคฺคจฺฉติ. เอวํ สิเนรุปพฺพตราชา เตสํ ทิปานํ มชฺเฌ ถิโตเยว เตสํ ทิปราสินํ อุตฺตโร โหตีติ เวทิตพฺโพ. อิติ อยํ

---

๔๕๕ *ควรจะเป็น ปริมาณโต*

๔๕๖ *ควรจะเป็น ปวิสิตฺวา*

๔๕๗ *ควรจะเป็น นกฺขตฺตปาฐกานํ*

๔๕๘ *ควรจะเป็น กุรุมาโน*

ทิสสมญฺญากถา เวทิตพฺพา ฯ

วุตฺตำ หิ

เมเส ตุเล จ สงฺกนฺติ ขเณ รตฺติ ทิวา สมา
ทุติเย ทิวเส ตินา- ทิกา จตุนาทิกา
อฏฺฐสตา จ เตตึส โยชนานิ จ คาวุตฺตา[๔๕๙]
ฉ วิสติ อุสภา เตรส ยฏฺฐิโย ตถา
ปญฺจกรำ อฏฺฐงฺคุลำ เอตฺตกำ จ ทิเน ทิเน
อาโลโก อนฺธกาโร วฒติ[๔๖๐] หายติ สทาติ ฯ

อิทำ ทิวสำ นิยมำ วุตฺตำ. จตฺตาฬิสสหสฺสานิ ฉ สตานิ เตจตฺตาฬิโยชนานิ ติคาวุตฺตานิ[๔๖๑] เอเตเนเกน มาเสน คจฺฉติ รวิ. นวุตฺติสหสฺสานี[๔๖๒] ติณิ สหสฺสานิ เทฺว สตานิ สตฺตาสีติ โยชนานิ ฉ คาวุตฺตานิ[๔๖๓] ทฺวีหิ มาเสหิ ภานุมา คจฺฉตีติ อธิปฺปาโย. อิทำ มาสำ นิยมำ. ทกฺขิณายเน ตาว กกฺกเฏ สิเห จาติ เทฺว มาสา วสฺสากาลอุตุนามกญฺญาย ตุเล จาติ เทฺว มาสา สารทฺธกาล อุตุนามวิจฺฉิเก ธนุ จาติ เทฺว มาสา เหมนฺตกาลอุตุ. อุตฺตรายเน ปน มงฺกโร กุมฺภ จาติ เทฺว มาสา สารทฺธอุตุ มิโน มาโส จาติ เทฺว มาสา วสฺสนฺตอุตุ วสโภ เมถุโน จาติ เทฺว มาสา คิมฺหนฺตกาลอุตุนามาติ ทฏฺฐพฺพำ. อิทำ อุตุนิยมำ วุตฺตำ. ตถาปิ สิเนรุสนฺติเก อนฺตรวิถิโต อาคจฺฉนฺโต ภานุมา ปน ทฺวีหิ มาเสหิ อสฺส ชมฺพุทิปสฺส วา มชฺฌงฺคโต อิมสฺส สีหพฺยทิปสฺสาติ อธิปฺปาโย. ตตฺถ สิเนรุสนฺติเก อนฺตรวิถี นาม เมถุนกกฺกฏานำ อนฺตรำ วทติ. ตำ ปน ชมฺพุทิปมชฺฌำ โหติ. สีหพฺยทิเป มชฺฌนฺติโก มนุสฺสานำ ฉายา ทกฺขิณโต เทฺว ปาทิกา โหนฺติ. อิธ ชมฺพุทิเป ปน เอกปาทมตฺติกาสา จ ภาวิตา วทฺธิตา[๔๖๔] โหติ ฯ

วุตฺตำ หิ อายุพฺเพเธ

กกฺกเฏ สงฺกนฺตทินฺเน ปชฺชุณฺเห ปาทมตฺติกา
อุตฺตราภิมุขฏฺฐสฺส ฉายา ภาวิตา ภเว ฯ

ตำ ปน อคเหตพฺพำ. กกฺกเฏ วา อโหรตฺเต ปริปุณฺเณ เอกปาทิกา วทฺธิเต. ตถา หิ มงฺกเร ปน สงฺกนฺตทิเน ฉ ปาทิกา โหติ ตีสทิเน สมฺปุณฺเณ วา เอกปาทิกา ขยติ. ตถา กุมฺภราสีอาทีสุปิ เอวำ มาเส จ มาเส จ เอเกกปาทิกา วฒนำ ขยญฺจ โหติ. ตถาปิ เอเกกาย

---

๔๕๙ *ควรจะเป็น คาวุตานิ*

๔๖๐ *ควรจะเป็น วฑฺฒติ*

๔๖๐ *ควรจะเป็น ติคาวุตานิ*

๔๖๒ *ควรจะเป็น นวุติสหสฺสานิ*

๔๖๓ *ควรจะเป็น คาวุตานิ*

๔๖๔ *ควรจะเป็น วฑฺฒิตา*

นาทิกาย ขิณำ วฒนญฺจ โหติ ฯ

วุตฺตำ หิ สิทฺธโยคสงฺคเห. มาเส มาเส เอเกเนเกน ปเทน วฒนำ ขยญฺจ โหติ. อิทำ ปน ราสีฉายาวฒนนิยมนฺติ[๔๖๕] ทฏฺฐพฺพำ. เมโฆ คจฺฉติ อากาเส ภวติ การณำ อาโป สำฆฏนวาเตน โหติ สทฺโท อมฺพเร. ยทา เมเฆนฺตริกเทวตฺตฺถจิตฺตา หุตฺวา ปมุทิตา เมฆคิตญฺจ คายนฺติ รตนำ ปริวตฺตติ รตนาภาวิจฺฉริยติวิชฺชุ นามนฺติ วุจฺจติ. รามชุณฺโห ยกฺโข หิ เมฆนฺตริ-พลาหโก ทิสฺวาว โลภจิตฺตำ สเรน จ วิชฺฌยิ ยตฺถ ปาสาณานิ ลิกฺขนฺติ อสฺสุนิ ปริวชฺชยิติ.[๔๖๖] อุตุวาตาอากาสคงฺคำ อุทกำ คเหตฺวา ปวตฺตยนฺติ วสฺสำ สิตลเมว วาเตน อุทกำ กิริณำ กาตุำ โหติ. อสฺสุนิปิ นววิธา โหนฺติ. อสญฺญา เอกจกฺกาสเต ราคตฺตรา กปิสิสา มจฺฉิกโลลิกา กุกฺกุฏกา ทณฺฑมณิกาสุนิรุสฺส. ผรุสฺสโก นาม โส ยกฺโข เมฆนฺตริกนิวาสโก อมรานำ วิชฺฌนฺโต อสฺสุนิปาเตติ ภูมิยำ เมโฆ คจฺฉติ. ยถา อนฺโต กุจฺฉิยำ สำวิชฺฌมาโน วาโต วิรุทฺธาหารทิปจฺจยสมวาเย สติ พหิ ถิตาปิ โสติ ปถมนตฺถำ มหนฺตำ สทฺธำ[๔๖๗] ชเนติ. เอวเมว อสฺสุนิ พลปถตา วาโยธาตุอุตุสมุฏฺฐานานิ เมฆวลาหกำ อาคมฺม มหนฺตำ สทฺธำ ชเนติ. ตโต โลโก เมฆคชนนฺติ วทติ. อถวา รโชธุโม ปภวำ ตำ วาเตน วหติ อุทฺธำ หิ โมหเกน สนฺติฏฺฐรชฺชานิ ชายเต ฆโน ฆนานิ ชายเต เสโล วาเตน ฆฏยิ วสา อญฺญมญฺญำ จ ฆเตนฺโต[๔๖๘] เมฆสทฺโท ติ[๔๖๙] วุจฺจติ. อถวา วาเตน ปิณฺฑิตา วารีเมโฆ ภวติ อมฺพเร อญฺญมญฺญำ ปคฺฆรนฺเตว เมฆสทฺโท ตทามฺพเร วิชุปิ ภวติ เกน ภวติ. ยถา ปาสาณาทีนำ ปหรณปจฺจยา อาโลโก ปญฺญายติ. เอวเมว เมฆวลาหกานำ อญฺญมญฺญำ ปติหนฺเตน ปญฺญายติ โลเก วิชูติ วทนฺติ. อถวา ปชุณฺโห นาม โส ยกฺโข เมฆนฺตริ-นิวาสโก มณิยญฺจ ปกาเสนฺโต วิชุ ภวติ อมฺพเร. อินฺทจาโปปิ ภวติ เกน ภวติ. สุริยรำสิโย เมฆวลาหกำ อาคมฺม สุตฺตา หุตฺวา ปญฺญายติ. ตำ โลโก อินฺทจาโปติ วทติ. มหาปถวิ ปน อฏฺฐหิ การเณหิ กมฺปิตฺถ. มหาภินิกฺขมเน โพธิมณฺฑปลงฺกคมเน[๔๗๐] ปำสุกูลคหเณ กาฬการามสุตฺเต โคตมสุตฺเต มหาสมยสุตฺเต เวสฺสนฺตรชาตเก พฺรหฺมชาเล. อปรานิปิวาโย ธาตุโกเปน อิทฺธิมโต อิทฺธิวิกุพฺพโต โพธิสตฺตมาตุกุจฺฉิยำ โอกฺกมเน อภินิกฺขมเน อภิสมฺโพธิยำ ธมฺมจกฺกปวตฺตเน อายุ-สำขารโวสฺสชฺชเน ปรินิพฺพาเนติ อฏฺฐหิ การเณหิ มหาภูมิจาโล โหติ ฯ

ตตฺถ อุกฺเขปวาโต นาม อุฏฺฐหิตฺวา สฏฺฐิสหสฺสาธิกนวโยชนสตสหสฺสวหลกำ[๔๗๐] อุทกสนฺทารกวาตำ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ตโต อากาเส อุทกำ ภสฺสติ. ตสฺมึ ภสฺสนฺเต ปถวิยำ ภสฺสติ. ปุน

---

๔๖๕ *ควรจะเป็น ราสีฉายาวฑฺฒนนิยมนฺติ*

๔๖๖ *ควรจะเป็น ปริวชฺชยีติ*

๔๖๗ *ควรจะเป็น สทฺทำ*

๔๖๘ *ควรจะเป็น ฆเฏนฺโต*

๔๖๙ *ควรจะเป็น เมฆสทฺโทติ*

๔๗๐ *ควรจะเป็น โพธิมณฺฑปลฺลงฺกคมเน*

๔๗๐ *ควรจะเป็น ควรจะเป็น .....สตสหสฺสวลาหกำ*

วาโต อตฺตโน พเลน มหนฺโต ธมฺมการโก วิย อุทกํ อาพนฺธิตฺวา ตโต อุทกํ อุคฺคจฺฉติ. ตสฺมึ อุคฺคจฺฉนฺเต ปถวี อุคฺคจฺฉติ. เอวํ อุทกํ กมฺปิตํ ปถวิ กมฺเปติ. เอวํ จ กมฺปนํ ยาวชฺชตฺตกาลา โหติ. อายามวิตฺถารโต ปน ทสสหสฺสํ จกฺกวาลปฺปมาน[๔๗๒] โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปฺปมาณนฺติ อุทกสนฺธารกวาตํ อุปจฺฉินฺทิเยว. อิติ อยํ เมฆนฺตริกวลาหกกถา เวทิตพฺพา ฯ

เอวํ มหิทฺธิเก มหานุภาเว จนฺทิมสุริเย กึ ราหุ คิลตีติ. อาม คิลติ. ราหุสฺส หิ อตฺตภาโว อุจฺจเตน อฏฺฐโยชนสตาธิกานิ จตฺตาริ โยชนสหสฺสานิ. ตตฺถ พาหุนฺตรํ ตสฺส ทฺวาทสโยชนสตานิ พหลนฺเตน ฉ โยชนสตานิ. สิสํ นวโยชนสตํ ลลาฏํ ติโยชนสตํ ภมุกนฺตรํ ปญฺญาสโยชนํ ฆานํ ติโยชนสตํ มุขํ โยชนสตํ คมฺภิรํ หตฺถตลปาทตลานํ ปุถุกา ทฺวิโยชนสตา องฺคุลิปพฺพานิ ปณฺหาสโยชนานิ.[๔๗๓] โส หิ จนฺทิมสุริเย วิโรจมาเน ทิสฺวา อิสฺสาปกโต เตสํ คมนวิถึ โอตฺตริตฺวา มุขํ วิวริตฺวา ติฏฺฐติ. จนฺทวิมานํ วา สุริยวิมานํ วา ติโยชนสติเก มหานิริเย ปกฺขิตฺตํ วิย โหติ. วิมาเน อธิวฏฺฐา[๔๗๔] เทวตา มรณภยตชฺชิตา[๔๗๕] เอกปฺปหาเรน วิรวนฺติ. โส ปน วิมานํ กทาจิ หตฺเถน ฉาเทติ กทาจิ มานุกสฺส เหฏฺฐา ปกฺขิปติ กทาจิ ชิวฺหาย ปริมชฺชติ. กทาจิ คณฺฑุการกํ ภุญฺชนฺโต วิย กโปลนฺตเร ถเปติ. เวตํ ปน วาเรตุ น สกฺโก สเจ มาเรสฺสามีติ คณฺเฑ กตฺวา คิเลยฺย มตฺถกปิสฺส ภินฺทิตฺวา นิกฺขเมยฺย อากฑฺฒิตฺวา[๔๗๖] โอนเมยฺย ตสฺส วิมาเนน สห คจฺฉติ. เต ปน จนฺทิมสุริยา เอวํ สิเนรุ ทกฺขิเณ จ ปริหรนฺตา วิจรนฺติ อิทฺปิ ราหุคาหกํ เวทิตพฺพํ ฯ

เอวัปิ จกฺกวาฬานิ นาม หิ อนฺตานิเยว. อญฺเญ หิ อปริมานานิ[๔๗๗] เอตฺตกานิ วามิตุ์ น สกฺกุเณยฺยานิ ภควนฺตํ ถเปตฺวา ชานิตุ์ ตถาหิ ภควา ตานิ อนนฺเตน พุทฺธญฺญาเณน อญฺญาสิ อนนฺโต อากาโส อนนฺโต สตฺตกาโย อนนฺตานิ จกฺกวาฬานีติ ติวิธํ อนนฺตํ พุทฺธญฺญาณํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สยัปิ อนนฺตตฺตา ยาวตฺตกํ เญยฺยํ ตาวตฺตกํ ญาณํ โลกวตฺตกํ ญาณํ ตาวตฺตกํ เญยฺยํ ปริยนฺติกํ ญาณํ ปริยนฺติกํ เญยฺยํ. เตน วุตฺตํ. เอตฺตกํ ฐานํ ตถาคโต อิจฺเฉยฺย ยาวตกํ เญยฺย ตาวตฺตกํ ญาณํ ยาวตฺตกํ ญาณํ ตาวตฺตกํ เญยฺยํ เญยฺยานุปริวตฺตกํ ญาณํ ญาณานุ-ปริวตฺตกํ เญยฺยนฺติ อิมินา ปกาเรน พุทฺธวิสโย โหติ. อิทํ อุปมํ อาหรติ. โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬมฺหิ ยาว พฺรหฺมโลกา สาสเปหิ ปุเรตฺวา[๔๗๘] สเจ โกจิ ปุรตฺถิมาย ทิสาย เอกจกฺกวาเฬ เอกํ สาสปํ

---

๔๗๒ *ควรจะเป็น จกฺกวาฬปฺปมาณํ*

๔๗๓ *ควรจะเป็น ปณฺณาสโยชนานิ*

๔๗๔ *ควรจะเป็น อธิวุฏฺฐา*

๔๗๕ *ควรจะเป็น มรณภยตชฺชิตา*

๔๗๖ *ควรจะเป็น อากฑฺฒิตฺวา*

๔๗๗ *ควรจะเป็น อปริมาณานิ*

๔๗๘ *ควรจะเป็น ปูเรตฺวา*

ปกฺขิปิตฺวา สพฺเพปิ สาสปฺปา[๔๗๙] ปริกฺเขยฺยุ คจฺเฉยฺยุ. ตตฺเถว ปุรตฺถิมายํ วา ปจฺฉิมายํ วา ทิสายํ จกฺกวาฬานิ น คจฺเฉยฺย ทกฺขิณทิสาย วา อุตฺตรทิสายปิ เอเสว นโย. เอวํ อนนฺตานิ จกฺกวาฬานิ วา อปริมาณานิ อนนฺเตสุ จกฺกวาเฬสุ อปริมาเนสุ อนฺตานิ สตฺตนิกายานิ อปริมาณานิ วา ภูตา วา ปาณา วา อนนฺตปริมาณา วาปิ อนนฺเตสุ จกฺกวาเฬสุ เทวโลกพฺรหฺมโลกา วา สพฺเพ อินฺทา สพฺเพ พฺรหฺมาโน สพฺเพ พฺรหฺมปริสาทโย วา อนนฺตา อปริมาณา วา ภุมฺมฏฺฐอากาสฏฺฐจาตุมหาราชิกาทโย สพฺเพ เทวา สวิชนฺตีติ[๔๘๐] วุตฺตํ ฯ

ตสฺมา อิมสฺมึ จกฺกวาเฬ อาคมฺม ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวา สกฺกาทโย วา ภควโต ธมฺมํ สุณนฺติ จ ปฏิคฺคเหตฺวา สกฺกฏฺฐานเมว คจฺฉนฺติ. อิทัปิ เสเสสุ นเยสุปิ สุตฺเตสุปิ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อิติ สาธุชนปสาทชนสาทาวหนตฺถาย ปีติปาโมชนตฺถาย วา ปญฺญาวฑฺฒนวิปุลฺลตฺถาย[๔๘๑] จนฺทิมสุริยทิปนิยา กเต โลกโชตรตฺตนคณฺเฐ กเต จตุตฺโถ ปริจฺเฉโท ฯ

---

๔๗๙ *ควรจะเป็น สาสปา*

๔๘๐ *ควรจะเป็น สวิชฺชนฺตีติ*

๔๘๑ *ควรจะเป็น ปญฺญาวฑฺฒนวิปุลฺลตฺถาย*

สคฺคกถา[๔๘๒]

ตาวตึสภวนำ ทสสหสฺสโยชนนฺติ เอตฺถ อิทำ ชานิตพฺพำ. เตตึส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตำ สหจริตำ ถานำ เตตฺตึส. โส เทวตานำ เตตึสานำ นิวาโส วาติ. เตสำ ภวนำ ตาวตึสภวนำ. ตถา หิ มาฆมานเวน[๔๘๓] สทฺธึ จลคาเม กาลำ กตฺวา ตตฺถ อุปนฺเน เตตึสเทวปุตฺเต อุปาทาย เทวโลกสฺส อยำ ปณฺณตฺติ ชาตาติ วทนฺติ. อถวา. ยสฺมา เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉมากาวจร-เทวโลกา[๔๘๔] อตฺถิ. วุตฺตมฺปิ เจตำ สหสฺสจาตุมหาราชิกานำ สหสฺสำ ตาวตึสานนฺติ. ตสฺมา นาม ปณฺณตฺติเยว สา ตสฺส เทวโลกสฺสาติ เวทิตพฺพา. ทสสหสฺสโยชนนฺติ อิทำ ปน สกฺกปุรำ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพำ. ตถา หิ ตาวตึสกายิกา เทวา อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา อตฺถิ อากาสฏฺฐิกา เตสำ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตำ ปตฺตา. ตถา จาตุมหาราชิกานำ ตาวตึสานำ ยามาทีนำ. เอกเทวโลกเกปิ หิ เทวานำ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตำ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิ. อิทำ ปน ตาวตึสภวนำ สิเนรุสฺส อุปริ พเลน สหสฺสโยชนิเก ถาเน ปติฏฺฐิตนฺติ เวทิตพฺพำ ฯ

ตสฺส ปาจินปจฺฉิมทฺวารานำ อนฺตรำ โยชนสหสฺสำ โหติ. ตถา ทกฺขิณุตฺตราทฺวารานำ. ตำ โข ปน นครำ ทฺวารสหสฺสยุตฺตำ อโหสิ. ตญฺจ อารามโปกฺขรณิปติมณฺฑิตำ.[๔๘๕] ตสฺส มชฺเฌติ โยชนสตุพฺเพเธหิ ปติมณฺฑิโต สตฺตรตฺตนมโย สตฺตโยชนสตุพฺเพโธ สกฺกสฺส เวชยนฺโต นาม ปาสาโท. ตตฺถ สุวณฺณยฏฺฐีสุ มณิธชา อเหสุ มณียฏฺฐีสุ สุวณฺณธชา ปวาลยฏฺฐีสุ[๔๘๖] ปวาลธชา[๔๘๗] สตฺตรตฺตนมยฏฺฐีสุ สตฺตรตฺตนธชา. ทิยฑฺฒโยชนสตายาโม[๔๘๘] เวชยนฺโต นาม รโถ โหติ. ตถา หิสฺส ปจฺฉิมนฺโต ปณฺณาสโยชโน มชฺเฌ รถปญฺชโร ปณฺณาสโยชโน รถสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาว รถสิสา ปณฺณาสโยชนิโก. ตเทว ปมาณำ ทิคุณณ์[๔๘๙] กตฺวา ติโยชนสตายาโมติ วทนฺติ. ตตฺถ โยชนปลฺลงฺโก มชฺเฌ ติฏฺฐติ. ตตฺถ ติโยชนิกเสตฉตฺตำ เอตสฺมึเยว ยุตฺเต สหสฺส-อาชญฺญยุตฺตา เสสาลงฺการสฺส ปมานำ[๔๙๐] นตฺถิ. ธโช ปนสฺส อฑฺเฒยฺยโยชนสตานิ[๔๙๑] อุคฺคโต.

---

๔๘๒ *หัวเรื่องเพิ่มเข้ามา*

๔๘๓ *ควรจะเป็น มาฆมาณเวน*

๔๘๔ *ควรจะเป็น ฉกามาวจรเทวโลกา*

๔๘๕ *ควรจะเป็น .....ปฏิมณฺฑิตำ*

๔๘๖ *ควรจะเป็น ปวาฬยฏฺฐีสุ*

๔๘๗ *ควรจะเป็น ปวาฬธชา*

๔๘๘ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนสตายาโม*

๔๘๙ *ควรจะเป็น ทิคุณำ*

๔๙๐ *ควรจะเป็น ปมาณำ*

๔๙๑ *ควรจะเป็น อฑฺเฒยฺยโยชนสตานิ*

ยสฺส วา ตาปหกสฺส ปญฺจงฺคิกตุริยสฺส คีตสทฺโทว นิจฺฉรติ. รถสทฺโธ[๔๙๒] จ ธชสทฺโธ[๔๙๓] จ อาชญฺญสทฺโท จ เอกโต หุตฺวา สมนฺตา อสฺสนิปาตสทฺโท วิย โหติ. สกฺกสฺส ปนสฺส เอราวณฺโณ นาม หตฺถิ ทิยฺฒโยชนสติโก[๔๙๔] โสปิ เทวปุตฺโตเยว น หิ เทวโลกสฺมึ ติรจฺฉานคตา นาม โหนฺติ. ตสฺมา โส อุยฺยานกีฬนตฺถาย นิกฺขมนกาเล อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา ทิยฺฒโยชนสติโก เอราวณฺโณ นาม หตฺถิ โหติ. โส เตตึส กุมฺเภ มาเปติ อาวเต คาวุตฺตอฒฺฒโยชนปมาเณ[๔๙๕] สพฺเพสํ มชฺเฌ สกฺกสฺส อตฺถาย สุทสฺสนํ นาม ตีสโยชนิกํ กุมฺภํ มาเปติ. ตสฺส อุปริ ทฺวาทสโยชนิโก รตนมณฺฑโป โหติ. ตตฺถ มณฺฑเป อนฺตรนฺตรา สตฺตรตฺตนมยา โยชนุพฺเพธา ธชา อุฏฺฐหนฺติ. ตตฺถ ปริยนฺเต กึสตาลกึกณิกชาลา โอลมฺพนฺติ. ยสฺส วาเตริตสฺส ปญฺจงฺคิกตุริยสทฺทสมฺมิสฺโส ทิพฺพสงฺคีตสทฺโท วิย รโว นิจฺฉรติ. มณฺฑปมชฺเฌ สกสฺส โยชนิโก มณิปลฺลงฺโก ปญฺญโต[๔๙๖] โหติ ตตฺถ สกฺโก นิสินฺโน. เตตึสกุมฺภานํ เอเกกสฺมึ กุมฺเภ สตฺต ทนฺเต มาเปติ เตสุ เอโก ปณฺณาสโยชนิกายาโม เอเกกสฺมึ จ ทนฺเต สตฺต โปกฺขรณิโย โหนฺติ. เอเกกายโปกฺขรณิยา สตฺตปทุมนิคฺโฉ เอเกสฺมึ คจฺเฉ สตฺต ปุปฺผานิ โหนฺติ. เอเกกสฺส ปุปฺผสฺส สตฺต สตฺต ปตฺตานิ เอเกกสฺมึ ปตฺเต สตฺต สตฺต เทวธิตโร นจฺจนฺติ. เอวํ สมนฺตา ปณฺณาสโยชนฏฺฐาเน หตฺถิทนฺเตสุ นจฺจสมชฺโช โหติ. นนฺทา ปน โปกฺขรณี ปญฺญาสโยชนานิ ปญฺจสตโยชนิกาติปิ วทนฺติ. จิตฺตลตฺตาวนํ[๔๙๗] ปน สฏฺฐิโยชนิกํ ปญฺจโยชนสติกนฺติ วทนฺติ. ตํ ปน ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปติมณฺฑิตํ[๔๙๘] ตถา นนฺทวนํ ปารุสกวนญฺจ. สกฺโก ปเนตฺถ อจฺฉราสมฺปริวุตฺโต สฏฺฐิโยชนํ สุวณฺณมยํ มหาวิถึ อุตฺตริตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬนฺโต นนฺทวนาทีสุ วิจรติ. ปาริฉตฺตโก ปน โกวิฬาโร สมนฺตา โยชนสตปริมณฺฑโล ปญฺจทสโยชนปริมาโณ ขนฺโธ โยชนสตุพฺเพโธ ตสฺส มูเล สฏฺฐิโยชนายามา ปญฺญาสโยชวิตฺถารา[๔๙๙]ปญฺจทสโยชนุพฺเพธา ชยกุสุมปุปฺผวณฺณปณฺฑุกมฺพลสิลา. ยสฺสา โอนามตาย สกฺกสฺส นิสินฺนสฺส อุปฺปกาโย[๕๐๐] อนุปวิสติ อุฏฺฐิตกาเล[๕๐๑] ตํ ถานํ ปริปูเรติ[๕๐๒]ฯ

สุธมฺมา นาม เทวสภา อายามโต จ วิตฺถารโต จ ติโยชนสติกา ปริกฺเขปโต นวโยชนสติกา อุพฺเพธโต ปญฺจโยชนสติกา. ตสฺสา ผลิกมยํ ภูมิ[๕๐๓] ถมฺภตุลา สมฺมาฏกาทีสุ พาล-

---

๔๙๒ *ควรจะเป็น รถสทฺโท*

๔๙๓ *ควรจะเป็น ธชสทฺโท*

๔๙๔ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนสติโก*

๔๙๕ *ควรจะเป็น คาวุตอฑฺฒโยชนปมาเณ*

๔๙๖ *ควรจะเป็น ปญฺญตฺโต*

๔๙๗ *ควรจะเป็น จิตฺตลตาวนํ*

๔๙๘ *ควรจะเป็น .....ปฏิมณฺฑิตํ*

๔๙๙ *ควรจะเป็น .....โยชนวิตฺถารา*

๕๐๐ *ควรจะเป็น อุปฑฺฒกาโย*

๕๐๑ *ควรจะเป็น อุฏฺฐิตกาเล*

๕๐๒ *ควรจะเป็น ปริปูเรติ*

๕๐๓ *ควรจะเป็น ภูมิ*

รูปาทีสุ ฆฏกอานิยาทโย มณิมยา. สุวณฺณมยา ถมฺภา รชฏมยา ถมฺภฆฏฆาฏกา สีฆาฏญฺจ. ปวาฬมยา รูปา สตฺตรตนมยา โคปานสิโย จ จกฺขุปาสา มุขวฏฺฏิกอินฺทนีลมยา อิฏฺฐกา จ ฉทนญฺจ โสวณฺณมยํ ฉทนปิฏฺฐิ รชฏมยา ถูปิกา. อสฺสาวชฺชิ นาม เอกา ลตา อตฺถิ สา ปุปฺผิสฺสตีติ เทวา วสฺสสหสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ. ปาริฉตฺตเก ปุปฺผิมาเน เอกวสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติ. เตตสฺส ปณฺฑุปลาสาทิภาวโต ปฏฺฐาย อตฺตมนา โหนฺติ. ยถาห. ยสฺมึ ภิกฺขเว สมเย เทวานํ ตาวตึสานํ ปาริฉตฺตโก โกวิลาโร ปณฺฑุปลาโส โหติ อตฺตมนา ภิกฺขเว เทวา ตาวตึสา ตสฺมึ สมเย โหนฺติ ปณฺฑุปลาโส โขทานิ ปาริฉตฺตโก โกวิฬาโร นจิรสฺสํ ปลฺลวปลาสา ปุปฺผิตา ภวิสฺสตีติอาทิ. สพฺพทา สา ถุลฺลสฺส ปน ปาริฉตฺตกสฺส โกวิฬารสฺส มหนฺตา ปญฺจ โยชนสตานิ อาภา ผรติ อนุวาตํ โยชนสตํ คนฺโธ คจฺฉติ. ปุปฺผิเต ปาริฉตฺตเก อาโรหนกิจฺจํ วา อวกุสคหนกิจฺจ๕๐๔ วา ปุปฺผาหรนตฺถํ จงฺโกฏกกิจฺจํ วา นตฺถิ. กนฺติกวาโต อุฏฺฐหิตฺวา ปุปฺผานิ วณฺฑโต กนฺตติ. สมฺปฏิจฺฉนฺนวาโต ตานิ สมฺปฏิจฺฉติ. ปเวสนกวาโต สุธมฺมํ เทวสภํ ปเวเสติ สมฺมชนกวาโต ปุราณปุปฺผานิ นิหรติ๕๐๕ สนฺถรกวาโต ปตฺตกณฺณิกเกสรา นิรญฺชนฺโต สนฺถรติ.๕๐๖ มชฺเฌ ถาเน ธมฺมาสนํ โหติ โยชนปมาณํ รตนปลฺลงฺโก ตสฺส อุปริธาริยมานํ ติโยชนิกํ เสตฉตฺตํ. ตทนนฺตรํ สกฺกสฺส เทวรญฺโญ อาสนํ อตฺถรตฺติ ตโต ทฺวตฺตึสเทวปุตฺตานํ ตโต อญฺเญสํ มเหสกฺขเทวตานํ ปุปฺผกณฺณิกาว อาสนํ โหติ. เทวาเทวสภํ ปวิสิตฺวา นิสิทนฺติ.๕๐๗ ปตฺตโต ปุปฺเผหิ เรณูวุฏฺฐึ อุคฺคนฺตฺวา อุปริ กณฺณิกํ อาหจฺจ นิปตฺตมานา เทวตานํ ติคาวุตปฺปมาณ๕๐๘ อตฺตภาวํ ลาขาหิ ปริกมฺม๕๐๙ สชฺชติ วิย กโรติ เตสํ สา กิฬา จตูหิ มาเสหิ ปริโยสานํ คจฺฉติ. อิติ อิมาหิ สมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคตํ ตาวตึสภวนํ ภควตา สพฺพถา วิทิตนฺติ เวทิตพฺพํ. อิติ อยํ ตาวตึสกถา เวทิตพฺพา ฯ

อสุรภวนนฺติ เอตฺถ อิทฺปิ ชานิตพฺพํ. ตตฺถ เทวา วิย น สุรนฺติ น ตสนฺติ น วิโรเจนฺตีติ อสุรา. สุรา นาม เทวา เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุรา, สกฺโก กิร จลคามเก มาโฆ นาม มานโว๕๐๐ หุตฺวา เตตึส ปุริเส คเหตฺวา กลฺยาณธมฺมํ กโรติ สตฺต วตฺตปทานิ ปุเรตฺวา๕๐๑ ตตฺถ กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตติ. สทฺธึ ปริสาย ตโต ปุพฺพเทวา อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา สกฺการํ เนสํ กโรถาติ วตฺวา ทิพฺพฏฺฐานิ อุปนาเมสุ อุปฆรเชน๕๐๒

---

๕๐๔ *ควรจะเป็น องฺกุสคหนกิจฺจ*

๕๐๕ *ควรจะเป็น นีหรติ*

๕๐๖ *ควรจะเป็น สณฺหรติ*

๕๐๗ *ควรจะเป็น นิสีทนฺติ*

๕๐๘ *ควรจะเป็น ติคาวุตปฺปมาณ*

๕๐๙ *ควรจะเป็น ปริกมฺมํ*

๕๐๐ *ควรจะเป็น มาณโว*

๕๐๑ *ควรจะเป็น ปูเรตฺวา*

๕๐๒ *ควรจะเป็น อุปฆฺฆรเชน*

นิมนฺเตสุ. สกฺโก อุปฑฺฒรเชน อสฺสนฺตุฏฺโฐ[๕๐๓] อโหสิ. อถ เนวาสิกา อาคนฺตุกสกฺการํ กโรมาติ คนฺธปาณึ[๕๐๔] สชฺชึสุ. คนฺธปาณึ มธูติ วุจฺจติ. โส กิร อติวิย มธูโร มทฺธนิโย เอโก มธุวิเสโส. โสปิ สกฺกปริสาย สญฺญึ อทาสิ มาริสา มา คนฺธปาณึ ปิวิตฺถ, ปิวนาการมตฺตเมว ทสฺเสถาติ. ตถา อกึสุ. เนวาสิกเทวปุตฺตา สุวณฺณสรเกหิ อุปณิตคนฺธปาณึ[๕๐๕] ยาวทตฺถึ ปิวิตฺวา มตฺตา ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณปถวิยึ ปติตฺวา สยึสุ. ปุตฺตหตาย ปุตฺเตติ. เต ปาเทสุ คาหาเปตฺวา สิเนรุปาเท ขิปฺปาเปติ. สกฺกสฺส ปุพฺพเตเชน ตทนุวตฺตกาปิ สพฺเพ ตเถว ปตึสุ. เต สิเนรุโน เวมชฺฌคตกาเล อญฺญึ ลภิตฺวา ตาตา สุรึ ปิวิมฺหาติ อาหึสุ. ตโต ปฏฺฐาย สุรา นาม ชาตา. อถ เนสึ กมฺมปจฺจยา อุตุสมุฏฺฐานึ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล ทสสหสฺสึ อสุรภวนึ นิพฺพตฺตติ. ปาริฉตฺตกปริมานภูตาย[๕๐๖] จิตฺตปาตลิยา อุปโสภิตึ. สกฺโก เตสึ นิวตฺติตฺวา อนาคมนตฺถาย อารกฺขึ ถเปสิ. ยึ สนฺธาย วุตฺตึ อนฺตรา ทฺวินฺนึ อยุชฺฌปุรานึ ปญฺจวิธา ถเปตฺวา อภิรกฺขา อุรคกโรฏิปยสฺส ปหาริมทฺทนยุทฺธา จตฺโร จ มหตฺถาติ ตตฺถ ทฺวินฺนึ อยุชฺฌปุรานนฺติ ทฺวินฺนึ เทวสุรนครานึ อนฺตราติ อตฺโถ ฯ

เทฺว กิร นครานิ ยุทฺเธน คเหตึ อสกฺกุเณยฺยตฺถาย อยุชฺฌปุรานิ นาม ชาตานิ. ยทา หิ อสุรา พลวนฺโต โหนฺติ. อถ เทเวหิ ปลายิตฺวา เทวนครึ ปวิสิตฺวา ทวาเร ปิทหิเต อสุรานึ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุึ น สกฺโกติ. ยทา เทวา พลวนฺโต โหนฺติ, อถ อสุเรหิ ปลายิตฺวา อสุรนครสฺส ทฺวาเร ปิทหิเต สกฺกานึ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุึ น สกฺโกติ. อิติ อิมานิ เทฺว นครานิ อยุชฺฌปุรานิ นาม. เตสึ อนฺตรา เอเตสุ อุรคาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สกฺเกน รกฺขา ถปิตา. ตตฺถ อุรคสทฺเทน นาคา คหิตา. เต อุทเก จ พลา โหนฺติ, สิเนรุสฺส ปถมาพฺภนฺเท เอเตสึ อารกฺขา. กโรฏิสทฺเทน สุปณฺณา คหิตา. เตสึ กิร กโรฏิ นาม ปาณโภชนึ เต นามึ ลภึสุ. ทุติยาพฺภนฺเท เตสึ อารกฺขา. ปยสฺสปหาริสสทฺเทน กุมฺภณฺฑา คหิตา. ทานวรกฺขสา กิร เต ตติยาพฺภนฺเท เตสึ อารกฺขา. มทฺทนยุทฺธสทฺเท น ยกฺขา คหิตา. วิสมจาริโน กิร เต ยุทฺธโสณฺฑา. จตุตฺถาพฺภนฺเท เตสึ อารกฺขา. จตฺโร จ มหตฺถาติ จตฺตาโร มหาราชาโน วุตฺตา. เต หิ สิเนรุสฺส ตสฺมึ ปสฺเส ยุตฺตนฺทราทีสุ ปญฺจสตปริตฺตทิปปริวาเร มหาทิเป ปสาสิตพฺพสฺส มหโต อตฺถวเสน มหตฺถาติ วุจฺจนฺติ. ปญฺจมาพฺภนฺเท เตสึ อารกฺขา เต ปน อสุรา อายุวณฺณยสอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ตาวตึสสทิสาว. ตสฺมา อนฺตรา อตฺตานึ อชานิตฺวา ปาตลิยา ปุปฺผิตาย นยิทึ เทวนครึ ตตฺถ ปาริฉตฺตโก ปุปฺผติ, อิทึ ปน จิตฺรปาตลิ ชรสกฺเกนมฺหา สุรึ ปาเยตฺวา วญฺจิตา, เทวนครึ โน คหิตึ คจฺฉาม เตน สทฺธึ ยุชฺฌิสฺสามาติ หตฺถิอสฺสรเถสุ อารุยฺห สุวณฺณรชฏมณิ ผลกานิ

---

๕๐๓ *ควรจะเป็น อสนฺตุฏฺโฐ*

๕๐๔ *ควรจะเป็น คนฺธปานึ*

๕๐๕ *ควรจะเป็น อุปนีตคนฺธปานึ*

๕๐๖ *ควรจะเป็น .....ปริมาณภูตาย*

คเหตฺวา ยุทฺธสชา หุตฺวา อสุรเภริโย วาเทนฺตา มหาสมุทฺเท อุทกํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา อุฏฺฐหนฺติ. เต เทเว วสฺสนฺเต วมฺมิเก วมฺมิกมกฺขิกา วิย สิเนรุํ อภิรุยฺหิตุํ อารพฺภนฺติ. อถ เนสํ ปถมํ นาเคหิ สทฺธึ ยุทฺธํ โหติ. ตสฺมึ โข ปน ยุทฺเธน กสฺสจิ ฉวึ วา จมฺมํ วา ฉิชฺชติ น โลหิตํ อุปฺปชฺชติ เกวลํ กุมาริกานํ ทารุเมณฺฑกรยุทฺทํ[๕๑๗] วิย อญฺญมญฺญํ สนฺตา สมตฺตเมว โหติ. โกฏิสตาปิ โกฏิสหสฺสาปิ นาคา เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา อสุรปุรํเยว ปเวเสตฺวา นิวตฺตนฺติ. สเจ ปน อสุรา พลวนฺตา โหนฺติ. อถ นาคา โอสกฺกิตฺวา ทุติเย อาฬินฺเท สุปณฺเณหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา ยุชฺฌนฺติ. เอส นโย สุปณฺณาทีสุ ฯ

ยทา ปน ตานิ ปญฺจ ถานานิ อสุรา มทนฺติ. ตทา เอกโต สมฺปิณฺฑิตานิ ปญฺจ พลานิ โอสกฺกนฺติ. อถ จตฺตาโร มหาราชาโน คนฺตฺวา สกฺกสฺส ปวุตฺตึ อาโรเจนฺติ. สกฺโก เตสํ วจนํ สุตฺวา ทิยฺฒโยชนสติกํ[๕๑๘] เวชยนฺตรถํ อารุยฺห สยํ วา นิกฺขมิ , เอกํ ปุตฺตํ วา เปเสติ. เอกสฺมึ ปน ทิวเส เอวํ นิกฺขมิตฺวา อสุเรน ยุทฺเธน อพฺภุคฺคนฺตฺวา สมุทฺเท ปกฺขิปิตฺวา จตูสุ ทวาเรสุ อตฺตโน สทิสํ ปฏิมํ มาเปตฺวา ถเปสิ. ตสฺมา อสุรา นาคาทโย ชินิตฺวา อาคตาปิ อินฺทปฏิมํ ทิสฺวา สกฺโก นิกฺขมนฺโตติ ปลายนฺติ. เอวํ สุรสงฺคาเม วตฺตมาเน เวปจิตฺติ นาม สพฺพเชฏฺฐิโก อสุรินฺโท อสุเร อาณาเปสิ สเจ มาริสา อปราเชยฺยุ เทวตาโย ปราเชยฺยุ สกฺกํ เทวานมินฺทํ คเหตฺวา ทฺวีสุ หตฺเถสุ ปาเทสุ กณฺฑํ จาติ ปญฺจหิ พนฺธเนหิ พนฺธิตฺวา มํ[๕๑๙] สนฺติกํ อาเนยฺยาถาติ. สกฺโกปิ ตเถว อาณาเปสิ ฯ

อถ เอกทิวเส สงฺคาเม ปวตฺตมาเน อสุรา ปราชยึสุ เวปจิตฺตึ อสุรินฺทํ คเหตฺวา ปญฺจพนฺธเนหิ เทวสังขลิกาย พนฺธิตฺวา สกฺกสฺส เทวรญฺโญ สนฺติกํ นยึสุ. เทวสังขลิกา นาม นฬิกสุตฺตํ วิย มกฺกฏกชาลสุตฺตํ วิย จกฺขุสฺสาปาถํ อาคจฺฉติ อิริยาปถํ นิรุมฺหติ เฉทนํ วา เนว วาสิยา วา ผรุสฺส นาสกฺกา เตหิ ปน จิตฺเตน พชฺชติ จิตฺเตน มุจฺจติ. เวปจิตฺติ ปน พนฺธิตฺวา นิสิทาปิโต อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ สกฺกํ เทวานมินฺทํ อกฺโกสติ โจโรสิ พาโลสิ มุฬฺโหสิ โอฏฺโฐสิ โคโณสิ คทฺรโภสิ เนรยิโกสิ ติรจฺฉานคโตสิ นตฺถิ ตุยฺหํ สุคติ ทุคติเยว ตุยฺหํ ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ อิเมหิ ทสหิ อกฺโกสวตฺถูหิ อกฺโกสติ, ชรสกฺก น ตฺวํ สพฺพกาเล ชินยสิ ยทา อสุรานํ ชโย ภวิสฺสติ ตทา ตฺวปิ เอวํ พนฺธิตฺวา อสุรภวนสฺส ทฺวาเร นิปชฺชาเปตฺวา โปเถสฺสามีติ อาทีนิ วตฺวา ตเชตฺวา ปริภาสติ. สกฺโก ปน วิชิตวิชโย น ตํ มนสิกโรติ มหาปฏิคฺคหณํ ปนสฺส มตฺถเกว ธุนนฺโต สุธมฺมเทวสภํ ปวิสติเจว นิกฺขมติ จ ฯ

อถ มาตลิ สงฺคาหโก จินฺเตสิ กึ นุ โข เอส สกฺโก อิมานิ ผรุสฺสวจนานิ[๕๒๐] ภเยน ติติกฺขติ อุทาหุ อธิวาสนขนฺติยา สมนฺนาคโต วิมสนฺโต[๕๒๑] อิมํ คาถมาห

---

๕๐๗ *ควรจะเป็น ทารุเมณฺฑกรยุทฺธํ*

๕๐๘ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนสติกํ*

๕๐๙ *ควรจะเป็น มมํ (ฉัฏฐีวิภัตติ = แห่งเรา)*

๕๒๐ *ควรจะเป็น ผรุสวจนานิ*

๕๒๑ *ควรจะเป็น วีมสนฺโต*

ภยา นุ มฆวา สกฺก ทุพฺพลา โนติ ติกฺขสิ
สุณนฺโต ผรุสํ วาจํ สมุขา[๕๒๒] เวปจิตฺติ โนติ ฯ

อถ สกฺโก เทวราชา อตฺตโน ขนฺตีพลํ ทิเปนฺโต อิมา คาถา อภาสิ

นาหํ ภยา นุ ทุพฺพล ขมามิ เวปจิตฺติ โน
กถํ หิ มาทิโส วิญฺญู พาเลน ปติสํยุชฺเช[๕๒๓]
โย หเว พลวา สนฺโต ทุพฺพลสฺส ติติกฺขติ
ตมาหุ ปรมํ ขนฺตึ นิจฺจํ ขมติ ทุพฺพโล
ตสฺเสว เตน ปาปิโย โย กุธํ ปฏิกุชฺฌติ
กุธํ อปฏิกุชฺฌนฺโต สงฺคามํ เชติ ทุชฺชยํ
อุภินฺนมตฺถํ จรติ อตฺตโน ปรสฺส จ
ปเรสํ กุปิตํ ญตฺวา โย สนฺโต อุปสมฺมตีติ ฯ

ตตฺถ **ปฏิสํยุชฺเชติ** ปฏิผเรยฺย. เอวํ สกฺโก อตฺตโน ขนฺติพลํ วณฺเณตฺวา “สปถํ กโรหิ เม เวปจิตฺติ อทุ ภยาติ อาห. ตโต สปถํ กโรนฺโต เวปจิตฺติ อสุรินฺโท อิมํ คาถมาห

ยํ มุสา ภณโต จาปิ[๕๒๔] อริยุปวาทินฺโน[๕๒๕] มิตฺตทุโน
มิตฺตทุโน จ ยํ ปาปํ ยํ ปาปํ อกตญฺญุโน
ตเมว ปาปํ ผุสฺสตุ โย เต ทุพฺเพ สุชมฺปตีติ ฯ

ตตฺถ **ยํ มุสา ภณโต ปาปนฺติ** อิมสฺมึ ปถมกปฺปิเก เจติยรญฺโญ ปาปํ สนฺธายาห. **ปาปํ อริยุปวาทิโนติ** โกกาลิกปฺป[๕๒๖] วิย ปาปํ. **มิตฺตทุโน จ ยํ ปาปนฺติ** มหากปฺปิชาตเก มหาสตฺตผุฏฺฐจิตฺตสฺส ปาปํ. **ยํ ปาปํ อกตญฺญุโนติ** เทวทตฺตสทิสสฺส อกตญฺญุโน ปาปํ. อิมานิ กิร อิมสฺมึ กปฺเป จตฺตานิ มหาปาปานิ ฯ

เอวํ เตน สปเถ กเต สกฺโก ตํ วิสชฺเชสิ. เทวาสุรสงฺคาโม ปน เยภุยฺเยน มหาสมุทฺทปิฏฺเฐ โหติ. จกฺกวาฬมหาสมุทฺธปิฏฺฐิยํ[๕๒๗] รชฺชปฏฺตวณฺเณ[๕๒๘] วาลิกาปุลฺลิเน วา ปณฺณสาลา สุสิลฺลวนฺโต[๕๒๙] กลฺยาณธมฺมา พหุลา อิสโย ปุพฺเพ นิวสนฺติ. อสุรานํ สพฺพกาลํ ชโย น โหติ

---

๕๒๒ *ควรจะเป็น สมฺมุขา*

๕๒๓ *ควรจะเป็น ปฏิสํยุชฺเช*

๕๒๔ *ควรจะเป็น ปาปิ*

๕๒๕ *ควรจะเป็น อริยุปวาทิโน*

๕๒๖ *ควรจะเป็น โกกาลิกกาปิ*

๕๒๗ *ควรจะเป็น.....สมุทฺทปิฏฺฐิยํ*

๕๒๘ *ควรจะเป็น รชฺชปฏฺตวณฺเณ*

๕๒๙ *ควรจะเป็น สุสีลวนฺโต*

พหูวาเร ปราเชยฺโย[๕๓๐]จ โหติ. เต เทเวหิ ปราชิตา ปลายนฺตา อิสีนํ อสฺสมปเทน คจฺฉนฺตา สกฺโก อิเมหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา อมฺเห นาเสติ คณฺหถ ปุตฺตหตาย ปุตฺเตติ กุปิตา อสฺสมปเท ปาณิยฆฏํ จงฺกมปณฺณสาลาทีนิ วิธํเสนฺติ.[๕๓๑] อิสิโย อรญฺญโต ผลาผลํ อทาย[๕๓๒] อาคตา ทิสฺวา ทุกฺเขน ปากติกํ กโรนฺติ. เต ปุนปฺปุนํ ตเถว วินาเสนฺติ. ตโต อิสิโย เตสํ สงฺคาเม ปจฺจุฏฺฐิโตติ สุตฺวา เอวํ จินฺตยึสุ. เทวา ธมฺมิกา อสุรา อธมฺมิกา ชิเตหิปิ อสุเรหิเยว อมฺหากํ ภยํ อุปฺปชฺชติ ยนฺนูน มยํ สมฺพรึ อสุรนฺทึ อุปสงฺกมิตฺวา อภยทานํ ยาเจยฺยามาติ. เต สมฺพรึ อสุรินฺทึ อุปสงฺกมิตฺวา คาถาย อชฺฌภาสึสุ

อิสิโย สมฺพรึ ปตฺตา ยาจนฺตา ภยทกฺขิณํ
กามํ กโรหิ เต ทาตุ ภยสฺส อภยสฺส วาติ ฯ

ตตฺถ **อภยทกฺขิณนฺติ** อภยํ ทานํ. **กามํ กโรหี**[๕๓๓] อิจฺฉิตํ กโรหิ. **ภยสฺส อภยสฺส วาติ** ภยํ วา อภยํ วา ฯ

สมฺพโร อาห

อิสีนํ อภยํ นตฺถิ ทุฏฺฐานํ สกฺกเสวิตํ
อภยํ ยาจมานานํ ภยเมว ททามิ โวติ ฯ

ตตฺถ **ทุฏฺฐานนฺติ** วิรุทฺธานํ ฯ

อถ เต อิสิโย ตํ อภิสปนฺตา คาถทฺวยมาหํสุ

อภยํ ยาจมานานํ ภยเมว ททาสิเน
ปติคฺคณฺหาม[๕๓๔]เต เอตํ อภยํ โหตุ เต ภยํ
ยาทิสํ วปฺปเต พิชฺชํ[๕๓๕] ตาทิสํ หรเต ผลํ
กลฺยาณกา[๕๓๖] กลฺยาณํ ปาปการิ[๕๓๗] จ ปาปิกํ
ปวุตฺตํ กถํ เต พิชฺชํ ผลํ ปจฺจนุโภสฺสตีติ ฯ

ตตฺถ **ปวุตฺตนฺติ** เขตฺเต ปติฏฺฐาปิตํ. เอวํ เต อิสโย ตํ อภิสปิตฺวา ตสฺส ปุรโต อนฺตรหิตา สมุทฺธติเร[๕๓๘] ปณฺณกุฏีสุ ปาตุรเหสุ. อถ สมฺพโร อสุรินฺโท เตหิ อภิสปิตกาลโต

---

๕๓๐ *ควรจะเป็น ปราชโย*

๕๓๑ *ควรจะเป็น วิทฺธํเสติ*

๕๓๒ *ควรจะเป็น อาทาย*

๕๓๓ *ควรจะเป็น กโรหีติ*

๕๓๔ *ควรจะเป็น ปฏิคฺคณฺหาม*

๕๓๕ *ควรจะเป็น พีชํ*

๕๓๖ *ควรจะเป็น กลฺยาณการี*

๕๓๗ *ควรจะเป็น ปาปการี*

๕๓๘ *ควรจะเป็น สมุทฺทตีเร*

ปฏฺฐาย ทิวา ทิวสฺส ติกฺขตฺตำ[๕๓๙] อุพฺภิชติ โส หิ สายมาสภตฺตำ ภุญฺชิตฺวา สยนำ อภิรุยฺห นิปนฺโน นิทฺทายำ โอกฺกนฺตมตฺตาย สมนฺตา ผุฏฺฐคตฺตาสตฺติ สตฺเตน ปหโต วิย รวนฺโต อุฏฺฐหติ. ทสสหสฺสโยชนำ อสุรภวนำ กิมิทนฺติ สโญภำ อาปชฺชติ. อถ นำ เต อาคนฺตฺวา กิมิทนฺติ ปุจฺฉนฺติ. โส น กิญฺจิ กเถติ. ทุติยำ ยาจมานาทีสุ เอเสว นโย ฯ

อิติ อสุรานำ "มาภาย[๕๔๐] มหาราชาติ อสฺสาเสนฺตานำเยว อรุณำ อุคจฺฉติ. เอวมสฺส ตโต ปฏฺฐาย เต สพฺพา ชาตำ จิตฺตำ เวปจิตฺตีติ กมฺปติ ปเวเธติ. เตเนวสฺส เวปจิตฺตีติ อปรำ นามำ อุทปาทิ. อสุรา เวปจิตฺติมหาราชาทโย เตสำ ภวนำ อสุรภวนำ. ตำ ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺสำ โยชนำ อสุรวิมานอุยฺยานอารามโปกฺขรณิสรคามนิคฺคมนครปติมณฺฑิตำ[๕๔๑] ตาวตึสภวนสทิสำ สุวณฺณรชฏวาลุกากิณฺณำ จ สิเนรุโน เหฏฺฐิมตเล ถิตำ ติกฺขานำ เวมชฺฌถิตำ อสุรภวนำ. อถวา เอวำ สิเนรุโน เหฏฺฐา ติกฺขานำ เวมชฺฌเก สุวณฺณพาลุกาปิฏฺเฐ อสุรานำ ปุรำ นาม. ตสฺส อุปริ ตาวตึสภวนำ เทวานมินฺทสฺส เตสำ อยุชฺฌปุรานำ ทฺวินฺนำ อนฺตเร จ อฏฺฐสฏฺฐิสหสฺสานิ เอกลกฺขโยชนำ โหติ. อิติ อยำ อสุรภวนำ ทิปนกถา เวทิตพฺพา ฯ

เทฺว อสีติโยชนสหสฺสานิ อชฺโฌคาหฺโห ตาวเทว จ อุคฺคโต จกฺกวาฬปพฺพโต เอกา-โลกธาตุ สิเนรุปพฺพตราชำ จตุราสีติสหสฺสานิ อชฺโฌคาหฺหำ มหณฺณเว อจฺจุคฺคตำ ตาวเทว สตฺตปริภณฺฑปพฺพตำ จ สสมุทฺธจนฺทิมสุริย[๕๔๒] จตุมหาทีปำ สมหารุกฺขำ สหิมวนฺตปพฺพตำ ปริกฺขิปิตฺวา วธากาเรน ติฏฺฐติ. เอตฺถนฺตเร อิโต ปถวิโต อุปริ เทฺวจตฺตาฬิสาย โยชนสหสฺเสสุ จ จาตุมหาราชิกา เทวา ติฏฺฐนฺติ. อิโต อุปริ จตุราสีติโยชนสหสฺเสสุ ตาวตึสา เทวา ติฏฺฐนฺติ. ตโต ตาวตึสภวนโต อุปริ จตุราสีติโยชนหสฺเสสุ[๕๔๓] ยามา เทวา ติฏฺฐนฺติ. ตโต อุปริ จตุราสีติโยชนสหสฺเสสุ ตุสฺสิตา[๕๔๔] เทวา ติฏฺฐนฺติ. ตโต อุปริ อฏฺฐาสีติโยชนสหสฺเสสุ นิมฺมาน-รติเทวา ติฏฐนฺติ. ตโต อุปริ ทสาสีติโยชนสหสฺเสสุ ปรนิมิตฺตวสวตฺติ เทวา ติฏฺฐนฺติ. ยถาห อิโต มนุสฺสโลกโต พฺรหฺมโลกสฺสฏฺฐานำ อุจฺจตรำ โหติ ฯ

เสยฺยถาปิ นาม ปุริโส พฺรหฺมโลเก ถเปตฺวา โส กิร กุฏาคารมตฺตำ ปาสาณำ เหฏฺฐา อโธ ขิตฺโต วา โส พหรฏฺฐิมตฺโต ปาสาโณ จตูหิ มาเสหิ ปถวิตลำ ปาปุณาติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว อิโต พฺรหฺมปาริสชา พฺรหฺมปโรหิตา มหาพฺรหฺมา เทวา เอวำ อารกา โหนฺติ. ยถา มหา-พฺรหฺมาหิ ตทฺทิคุณา ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา เทวา. ยถา อาภสฺสเรหิ ตทฺทิคุณา

---

๕๓๙ *ควรจะเป็น ติกฺขตฺตุำ*

๕๔๐ *ตัดบทจะเป็น มา อภาย*

๕๔๐ *ควรจะเป็น.....สรคามนิคมนครปฏิมณฺฑิตำ*

๕๔๒ *ควรจะเป็น สสมุทฺทจนฺทิมสุริยำ*

๕๔๓ *ควรจะเป็น จตุราสีติโยชนสหสฺเสสุ*

๕๔๔ *ควรจะเป็น ตุสิตา*

ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา. ยถา สุภกิณฺหาหิ ตทฺทิคุณา เวหปฺผลา อสญฺญิสตฺตา เทวา ตโต ตทฺทิคุณา เสเสสุ กาตพฺพาฯ

วุตฺตำ หิ

วสวตฺติโต ยาว พฺรหฺมปาริสชานำ[๕๔๕]
อนฺตรำ อฏฺฐารเสว ลกฺขานิ ฉตึสสหสฺส
โยชนำ อิติ ฌาตพฺพำ วิญฺญุนา หิ นยญฺญุนา.
ปาริสชฺชโต ปริตฺตาภา อนฺตรปริมานโต[๕๔๖]
เอกวิสญฺจ ลกฺขานิ ฉฏฺฐาสีติสหสฺสกำ
จตุสตญฺจ โยชนำ วิญฺญาตพฺพำ นยญฺญุนา.
ปริตฺตาภา พฺรหฺมโลกา ปริตฺตสุภา ปน
ปญฺจวีสติลกฺขานิ ฉตึสญฺจ สหสฺสกำ
อฏฺฐสตญฺจ โยชนำ ภวตีติ วิชานิยาติ ฯ

ปริตฺตสุภโต ยาว เวหปฺผลา อนฺตรำ อฏฺฐวิสญฺจ ลกฺขานิ สตาสีติสหสฺสกำ อธิกำ ทฺวิสตญฺเญว โยชนานำ ปมานโต. อวิหาโต ยาว อตปฺปอนฺตรำ ปริมานโต ปญฺจตึเสว ลกฺขานิ อฏฺฐาสีติ สหสฺสกำ. อตปฺปาสุทสฺสานนฺตรำ ปริมานโต นวตึสลกฺขานิ อฏฺฐตึสสหสฺสกำ จตุสตญฺจ โยชนานิ ภวนฺติ วิชานิยา. สุทสฺสาสุทสฺสีนนฺตุ อนฺตรำ ปริมานโต[๕๔๗] ทฺวาจตฺตาฬีส ลกฺขานิ อฏฺฐาสีติสหสฺสกำ อฏฺฐสตญฺจ วิญฺเญยฺยำ. สุทสฺสีโต อกนิฏฺฐา อนฺตรำ ปริมานโต ฉจตฺตาฬีสลกฺขานิ อธิกำ ทฺวิสตญฺเญว โยชนานิ ภวนฺตีติหิ . อกนิฏฺฐา ตุ ปถมารุปภูมิกา[๕๔๘] ปน นวจตฺตาฬีส-ลกฺขานิ นวาสีติสหสฺสกำ อธิกำ ฉสตญฺเญว โยชนานิ ภวนฺติหิ. ปถมารูปโต ยาว ทุติยารูปภูมิกา เต ปญฺญาสญฺจ ลกฺขานิ จตฺตาริ นหุตานิ จ. ทุติยารูปโต ตติยารุปภูมิกา[๕๔๙] ฉปญฺญาสญฺจ ลกฺขานิ ฉ เจว นหุตานิ จ จตุสตญฺจ วิญฺเญยฺยำ โยชนานำ ปมานโต. ตติยารูปโต ยาว จตุตฺถารูปภูมิกา สฏฺฐิสตสหสฺสานิ จตฺตาริ นหุตานิ จ โยชนานิ ภวนฺตีติ ฯ

ยถา วุตฺตำ สพฺพภวคฺเค ถตฺวาน กุฏฺฐาคารสมา สิลา ปาติตา ตีหิ วสฺเสหิ เทฺวมาเสหิ อฏฺเฐหิ รตฺตินฺทิเวหิ อธิกำ จตุวิสำ ฆฏีหิ จ ปถวิตลำ ปาติ. สพฺพภวคฺเค ถเปตฺวาน ปาติตา มหติสิลา จตุมาสปญฺจทินฺเน[๕๕๐] ปญฺญาสฆฏีหิ ตุ อากิญฺจิมฺหิ สมฺปตฺตา ตติยารูปภูมิยำ. ตโต

---

๕๔๕ *ควรจะเป็น พฺรหฺมปาริสชฺชานำ*

๕๔๖ *ควรจะเป็น .....ปริมาณโต*

๕๔๗ *ควรจะเป็น อปริมาณโต*

๕๔๘ *ควรจะเป็น ปฐมารูปภูมิกา*

๕๔๙ *ควรจะเป็น ตติยารูปภูมิกา*

๕๕๐ *ควรจะเป็น จตุมาสปญฺจทิเน*

มหติสิลา เตมาสอฏฺฐวิสทินฺเนหิ[๕๕๑] เตตฺตึสฆฏิหิ สมฺปตฺตา ทุติยารูปภูมิยํ. “ตโต มหติสิลา ปาติกา เตมาเส เอกวิสติทินฺเนหิ[๕๕๒] ปญฺจทสหิ ฆฏิหิ อธิเกหิ ตุ ปถมารูปภูมิยํ สมฺปตฺตา อิติ วิญฺเญยฺยํ. ตโต ตุ ปาติตา ปน เตมาสํ เตรสทินฺนํ[๕๕๓] สตฺตปญฺญาสนาทีหิ อกนิฏฺฐมฺหิ สมฺปตฺตา. ตโต นิปาติตา สิลา เตมาสฉทิวเสหิ นวตึสฆฏีหิ จ ปาปุเณ สุทสฺสิภูมึ ตโต นิปาติตา สิลา เทฺวมาเสกูนวิสติรตฺตีหิ วิสนาทีหิ ปตฺตา จ สุทสฺสาภูมิยํ.[๕๕๔] ตโต นิปาติตา สิลา เทฺวมาเสหิ เทฺววิสติทินฺเนหิ[๕๕๕] ตีหิ ฆฏีหิ อตปฺปาภูมึ ปาปุณิ. ตโต นิปาติตา สิลา ทฺวีหิ มาเสหิ จตุทสทินฺเนหิ[๕๕๖] ปญฺจ จตฺตาฬีสฆฏีหิ อวิหาภูมึ ปติ. อวิหมฺหา ปาติตา สา ทฺวีหิ มาเสหิ สตฺตหิ รตฺติ สตฺตวิเสหิ ฆฏีหิ อธิเกหิ เวหปฺผลํ สมฺปตา.[๕๕๗] ตโต นิปาติตา ปน เทฺวมาสนวนาทีหิ ตติยชฺฌานภุมฺมิยํ สมฺปตฺตา อิติ ญาตพฺพา ปณฺฑิเตน นยญฺญุนา. ตโต นิปาติตา เสลา จตุมาเสหิ ภูมิยํ ทุติยชฺฌานมฺหิ ปตฺตา. เอวํ หิ ตีหิ วสฺเสหิ เทฺว มาสฏฺฐทินฺเนหิ จตุวิสตินาทิ จ ปถวิตลํ สมฺปาปุณิ. ตตฺถ พฺรหฺมปาริสชฺชา พฺรหฺมปโรหิตา มหาพฺรหฺมาติ อิมา ติสฺโส ปถมชฺฌานภูมิโย เอกสมา ติฏฺฐนฺติ. น อุปรุปริ ตโต ปริตฺตาภา อปฺปมานาภา อาภสฺสราติ อิมา ติสฺโส ทุติยชฺฌานภูมิโย นาเม เตปิ เอกสมา ติฏฺฐนฺติ. ปริตฺตสุภา อปฺป-มานสุภา สุภกิณฺหาติ อิมา ติสฺโส ตติยชฺฌานภูมิโย นาม เตปิ เอกสมา ติฏฺฐนฺติ. เวหปฺผลา อสญฺญีสตฺตาติ อิมา เทฺว จตุตฺถชฺฌานภูมิ นาม ตสฺส อสญฺญีสตฺตสฺส จิตฺตเมว นตฺถิ ปฏิมารูโป วิย กิญฺจิ น ชานาติ ตญฺจ ทฺวาทสโยชนํ พฺรหฺมรูปเมว พฺรหฺมวิมาเน ติฏฺฐติ โหติ. อิมาหิ อวิหาทโย ปญฺจ สุทฺธาวาสา นาม เต รูปพฺรหฺมา นาม อุปรุปริ ถิตา โหนฺติ. จตฺตาริ อรูปานิ นาม ตานิ อุปรุปริ ถิตานิ สพฺพุปริ จตฺตาโร อรุปโลกา[๕๕๘] นาม เตสํ รุปกายํ[๕๕๙] อปฺปมตฺตปิ นตฺถิ พฺรหฺมวิมาเน จิตฺตเมว ติฏฺฐติ ปตฺตมกฺขนเตลํ วิย โหติ. ตโต อุปรุปริ อญฺญํ นตฺถิ อนนฺตํ อชฏากาสํ อปริมานนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อิติ อยํ ภวคฺคพฺรหฺมวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ

---

๕๕๑ *ควรจะเป็น เตมาสอฏฺฐวีสทิเนหิ*

๕๕๒ *ควรจะเป็น เอกวีสติทิเนหิ*

๕๕๓ *ควรจะเป็น เตรสทินฺนํ*

๕๕๔ *ควรจะเป็น สุทสฺสาภูมิยํ*

๕๕๕ *ควรจะเป็น เทฺววีสติทิเนหิ*

๕๕๖ *ควรจะเป็น จตุทสทิเนหิ*

๕๕๗ *ควรจะเป็น สมฺปตฺตา*

๕๕๘ *ควรจะเป็น อรูปโลกา*

๕๕๙ *ควรจะเป็น รูปกายํ*

นิรยกถา[๕๖๐]

อิโต ชมฺพุทิปโต เหฏฺฐา ทสหิ โยชนสหสฺเสหิ ยมโลกนิริโย โหติ ยมโลกา เหฏฺฐา สญฺชิโว สญฺชิวา กาลสุตฺโต กาลสุตฺตา สมาโฏ สมาฏา โรรุโว โรรุวา มหาโรรุโว มหาโรรุวา อุปตาโป อุปตาปา มหาตาโป มหาตาปา มหาอวิจิโก ปฏิปาฏิยา ติฏฺฐติ. เอเต อฏฺฐมหานิริยา เต สพฺเพปจตุกณฺณา จตุทฺวารา อโยภูมิโย อโยภิตฺติโย อยสา ปติสงฺกุชฺชิตา[๕๖๑] อพฺภนฺตเรน โยชนสตุพฺเพธา โยชนสตายามวิตฺถารา เอกเมกา ภิตฺติ นวโยชนพหลา เต สพฺเพปิ กปฺปฏฺฐีติกา อคฺคินา นิรนฺตรุชฺชลิตา โหนฺติ. อวีจิมหานิริโย ทสสหสฺสโยชนปฺปมาโณ. สญฺชิวนิริยสฺส หิ เอกเมกสฺมึ ปสฺเส จตฺตาโร จตฺตาโร โสฬส อุสฺสทฺทนิริยา โหนฺติ. สญฺชิวนิริยํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา โสฬส อุสฺสทฺทนิริยา เวทิตพฺพา. เสสนิริยํ มหานิริยํ ปริวาเรตฺวา ตตฺตกเยวาติ อฏฺฐวิสาธิกํ สตํ โหติ มหานิเยหิ[๕๖๒] ฉตฺตึสาธิกสตํ โหติ ฯ

ตโต ยมโลกโต เหฏฺฐา ทสโยชนสหสฺเสหิ อวิจิมหานิริโย โหติ. เอตฺถ อวิจิมหานิริยสฺส อพฺภนฺตรํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ นวโยชนสตํ โหติ. โลหปถวิ โลหฉทนํ เอกกา ภิตฺติ นวนวโยชนิกา โหติ. ปุรตฺถิมาย ภิตฺติยา สา อคฺคิชาลา อุฏฺฐหิตฺวา ปจฺฉิมภิตฺตึ คเหตฺวา ตํ วินิชฺฌิตฺวา ปุรโต โยชนสตํ คจฺฉติ. เสสทิสาสุปิ เอเสว นโย. เอวํ ปริยนฺตวเสน อายามโต จ วิตฺถารโต จ อฏฺฐารสโยชนาธิกานิ ตีณิ โยชนสตานิ โหนฺติ. ปริกฺเขเป[๕๖๓]นวโยชนสตานิ จตุปณฺณาสโยชนานิ. สมนฺตโต ปน อุสฺสทฺทนิริเยหิ สทฺธึ ทสสหสฺสโยชนํ โหติ ฯ

“กสฺมา ปเนส นรโก อวิจีติ สงฺขยํ คโตติ วิจิ นาม อนฺตรํ วุจฺจติ. ตตฺถ อคฺคิชาลานํ วา สตฺตานํ วา ทุกฺขสฺส วา อนฺตรํ นตฺถิ ตสฺมา โส อวีจิติ สงฺขยํ คโต ตสฺส หิ ปุรตฺถิมภิตฺติโต อคฺคิชาลา อุฏฺฐหิตฺวา ตา สพฺพา โยชนสตปฺปมาณํ คนฺตฺวา ภิตฺตึ วินิชฺฌิตฺวา ปุรโต โยชนสตํ คจฺฉติ. เสสทิสาสุ เอเสว นโย. เอวํ ชาลานํ นิรนฺตรโต อวิจิอพฺภนฺตเร ปนสฺส โยชนสติเก ถาเน นาฬิยํ โกเฏตฺวา ปุริตํ ปิฏฺฐํ วิย สตฺตา นิรนฺตรา อิมสฺมึ ถาเน สตฺตา อตฺถิ อิมสฺมึ นตฺถีติ น วตฺตพฺพํ. คจฺฉนฺตานํ นิปนฺนานํ ปจฺจมานํ อนฺโต นตฺถิ คจฺฉนฺเต วา ฐิเต นิสินฺเน วา นิปนฺเน วา พาเธนฺติ. เอวํ ตํ สตฺตานํ นิรนฺตรตฺตาย อวิจิ. กายทฺวาเร ปน ฉ อุเปกฺขา สหคตานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ น เอกนฺตํ ทุกฺขสหคตํ จิตฺตํ. เอวํ สนฺเตปิ ยถา ชิวฺหคฺเค มธุวินฺทุ ถเปตฺวา เอกสฺมึ ตมฺพโล หวินฺทมฺหิ ถปิเต อนฺทหนฺ วา พลวตาย ตเทว ปญฺญายติ อิตรานิ อพฺโพหาริกานิ เอวํ อนฺทหนฺ พลวตาย ทุกฺขเมว เอตฺถ นิรนฺตรํ. อิตรานิ

---

๕๖๐ *เพิ่มเข้ามา*

๕๖๐ *ควรจะเป็น ปฏิสงฺกุชฺชิตา*

๕๖๒ *ควรจะเป็น มหานิรเยหิ*

๕๖๓ *ควรจะเป็น ปริกฺเขเปน*

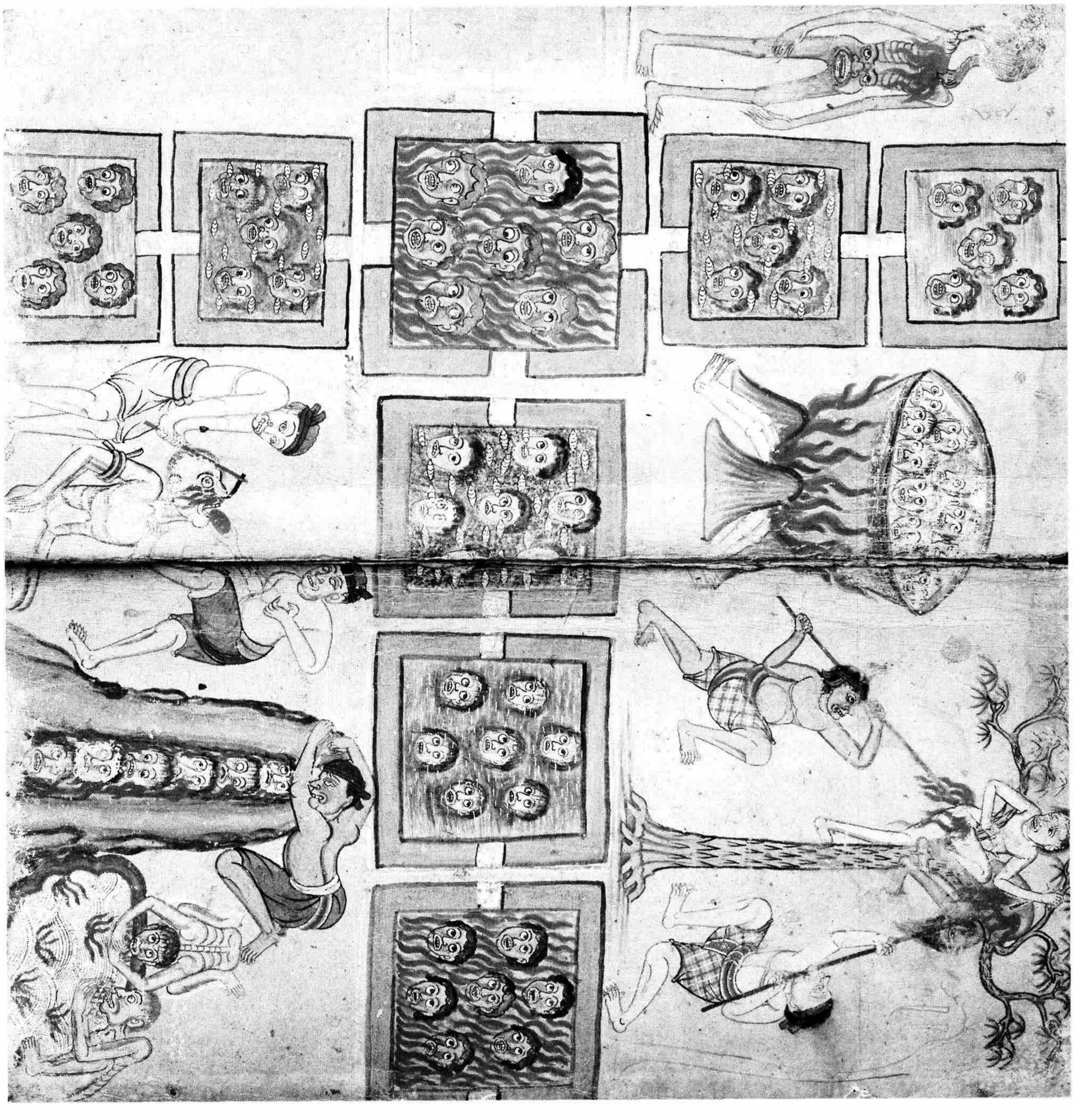

ภาพสัญชีพนรก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับหลวงสมัยกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๓๔)

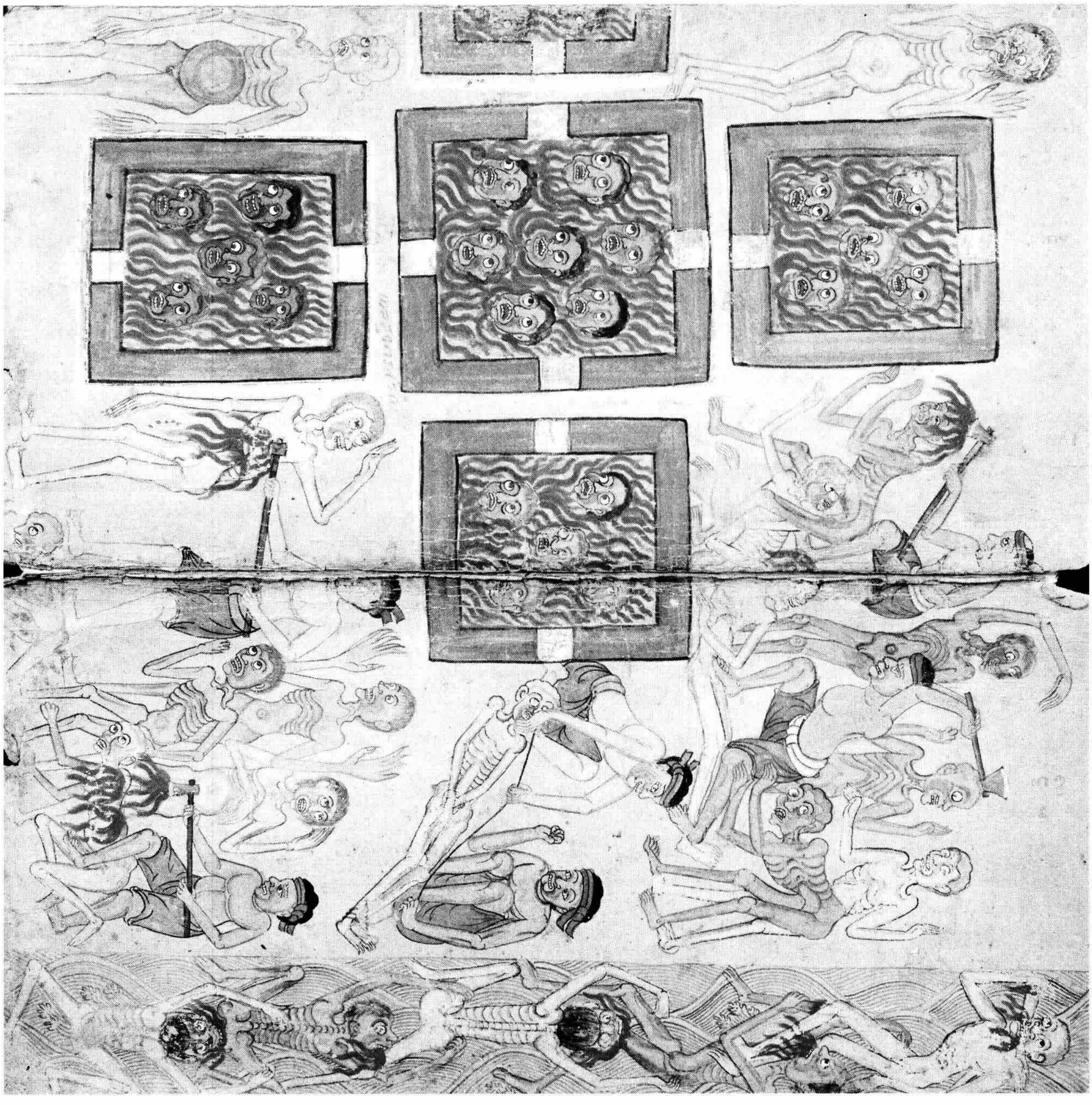

ภาพกาลสุตตนรก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐ ภาพที่ ๓๖)

อพฺโพหาริกานิ เอวํ ทุกฺขสฺส นิรนฺตรตาย อวิจีติ วุจฺจติ. อยญฺจ อวิจิมหานิริโย ชมฺพูทิปสฺส เหฏฺฐา ปติฏฺฐิโต ภวตีติ อธิปฺปาโย ฯ

เอตฺถ จ ทวตฺตึส วิภาคโต นรกสฺส ถานา โหนฺติ. วุตฺตํ หิ เอโก สญฺชีโว กาลสุตฺโต สงฺฆาโฏ โรรุโว มหาโรรุโว ตาปโน มหาตาปโน อวีจินิริโย มหา. คูถนิริโย[๕๖๔] โลหกุมฺภี สุลกํ พลิโส องฺคารปพฺพโต โลหกุ กณฺฑกนิริโย สิมฺพลิปุพฺโพ นิริโย สิมฺพลิอสิปตฺตกุ ขารนทิเวตรณิกริสสทิมุตฺตกุเอโก รุธิรุ นรเฉโท โลหพนฺธุ จ สตฺถกุ โลหปาการุ อนฺทนิริโย[๕๖๕] นรกาสิยุ ขณฺฑกุ อิจฺเจเต นรกสฺส ปเภทา ตสฺส ปาปกมฺมสฺส ทฺวิตฺตึสปมาณา. ตตฺถ อปโรปิ อิทานิ ปจฺเจกุ โสฬสฺส[๕๖๖] อุสฺสทฺธาติ วุตฺตตฺตา อฏฺฐมหานิริยานุ อุสทฺธวิภาโค กาตพฺโพ. ตตฺถ สพฺเพสุ นิริยานุ ปจฺเจกุ เอเกกสฺส มหานิริยสฺส จตูสุ ทิสาสุ เอเกกสฺมึ ทิสาภาเค จตฺตาโร อุสทฺเธ กตฺวา เอเกกสฺส มหานิริยสฺส สมนฺตา โสฬส อุสฺสทฺธา โหนฺติ. เตสุ ปน มชฺเฌ มหานิริโย สมนฺตโต อุจฺจปาการปริกฺขิตฺตนครุ ทิสฺสติ. เต จ อุสฺสทฺธา ตุ ปริวาเรตฺวา ฐิตอุยฺยาเน ปริกฺขา วิย ทิสฺสนฺติ ฯ

ยถาห นิริยสฺเสกเมกสฺส จตฺตาโร นิริยุสทฺธา มิฬฺหกูโป กุกฺกุโล จ อสิปตฺตวนนทีติ. เอตฺถ ปน เอเก อาจาริยา กุกฺกุโล มิฬฺหกูโป อสิปตฺตวนนทีติกุกฺกุฬสพฺพมาทึ กตฺวา วทนฺติ เตสุ เอกปกฺเข มหานิริยสฺส พหิทฺธา กุกฺกุโล ตโต คูถนินริโย[๕๖๗] ตโต อสิปตฺตวนุ ตสฺส พหิทฺธา เวตรณีติ ฌาตพฺพุ ปุริมปกฺเข ปน มิฬฺหกูโป ตสฺส พหิทฺธา กุกฺกุโล ตโต อสิปตฺตวนุ ตโต เวตรณีติ อยุ อุสฺสทฺธานุกฺกโม. มหานิริยสฺส พหิทฺธา จตูสุ โกเณสุ อุสฺสทฺธปริจฺเฉทกากณิกปพฺพตา นาม จตฺตาโร อยปพฺพตา โหนฺติ. ตตฺถ เตสุ เตสุ นิริยานุ อเนกา ปาณกา ติณฺหสุจิมุขา เกจิ หตฺถิติว ปมาณา เกจิ เอกโธนิกนาวา ปมาณา โหนฺติ. นิริยสตฺเตปิ มหานิริยโต นิกฺขมฺเต นิริยปาณหตฺถปาทาทีสุ คเหตฺวา ตสฺมึ คูถนิริเย ปกฺขิปนฺติ. อยุ สงฺเขโป วิตฺถาโร ปน เนมิชาตเก มหาวิปาเก วา คติทิปนิวณฺณนายุ วุตฺตนเยว อิธ วิเสโส โหติ ตถา หิสฺส มหานิริยสฺส พหิทฺธา จตูสุ ทิสาสุ อคฺคิชาลา ปริคฺคหิตถานุ จตฺตาริ โยชนสตานิ โหนฺติ. มหานิริยสฺส จตฺตาโร ปาการา นวโยชนพหลา โหนฺติ. ตสฺส เหฏฺฐิมตลุ นวโยชนพหลุ อุปริ โลหฉทนุ นว-โยชนญฺจาติ ปาการภุมฺมฉทนปริคฺคหิตชาลปมาณุ ถานุ จตุปญฺญาสโยชนุ โหติ. เอวุ อพฺภนฺตเร ตีณิ โยชนสตานิ พหิทฺธา ชาลา ปริคหิตถานสฺส จตฺตาริ โยชนสตานิ อิมานิ จตุ-ปญฺญาสโยชนานิ. อุสทฺธวิรหิตสฺส มหานิริยสฺส ปมาณุฯ

---

๕๖๔ *ควรจะเป็น คูถนิริโย*

๕๖๕ *ควรจะเป็น อนฺธนิริโย*

๕๖๖ *ควรจะเป็น โสฬส*

๕๖๗ *ควรจะเป็น คูถนิริโย*

จตุปณฺณาสาธิกสตฺตสตโยชนานีติ ทฏฺฐพฺพำ. ตสฺส พหิทฺธา สมนฺตา มิฬฺหกูปสฺส จตฺตาริ โยชนสตฺตานิ[๕๖๘] โหนฺติ. กุกฺกุลสฺส ปน เอเกกสฺมึ ทิสาภาเค ตีณิ โยชนสตานิ กตฺวา จตูสุ ทิสาสุ ทฺวาทสโยชนตานิ[๕๖๙] โหนฺติ. อสิปตฺตวนสฺส สมนฺตา จตุโยชนสตำ. ตถา เวตรณิ จตุโยชนสตา. เวตรณิยา อุโภ ติรภาเค อุรคตมคฺโค ทฺวิโยชนสตำ. “อายามวิตฺถารวเสน อุสฺสทฺเธหิ สทฺธึ ตีณิ โยชนสหสฺสานี[๕๗๐] ตีณิ สตานิ จตุปณฺณาสโยชนานิ จาติ สมนฺตา ทสสหสฺสโยชนปมาโณ อวิจิมหานิริโยติ ทฏฺฐพฺพำ.

อิตเรสำ ปน นิริยานำ มหานิริยสฺส สมนฺตา ชาลา ปริคฺคหิตถานำ นิยตำ สพฺเพสมฺปิ มหานิริยานำ อพฺภนฺตรปมาณำ โยชนสตสมเมว โหติ. อฏฺฐนิริยา ปจฺเจกำ โสฬส อุสฺสทฺธา จาติ สพฺเพสำ สมฺปิณฺฑิตา ฉตฺตึสนิริยสตฺตา โหนฺติ. อิเมสำ ฉตฺตึสสตนิริยานำ อุปริยมโลกาทินิริยา โหนฺติ. ยโม ราชา ทสสุ นิริโยสุ[๕๗๑] อิสฺสริยาธิปจฺจำ กโรติ. ตตฺถ ยโม นาม วิมานิกเปโต โส กทาจิ ทิพฺพวิมานทิพฺพกปฺปรุกฺขทิพฺพนาฏกทิพฺพสมฺปตฺติปนุโภติ.[๕๗๒] กทาจิ นิริยาธิปจฺจำ กโรนฺโต กมฺมวิปากำ อนุโภติ. น โส ปน เอกโกว โหติ. จตูสุ ทิสาสุ นิริยทฺวาเรสุ จตฺตาโร ชนา โหนฺติ. เตสำ ปน อมจฺจา สิริคุตฺตา นามกา เตสำ สตฺตานำ โทสานุรูปำ กมฺมำ วิปากำ โปตฺถกา ลิกฺขิตำ วาเจตฺวา นิริยปาเล อาณาเปนฺติ เอตฺถ โภเช อิเมสำ สตฺตานำ ยถานุรูปำ กมฺมำ วิปากำ อนุยุญฺชถาติ. อถ เต นิริยปาลา เตสำ วจนำ สุตฺวา นิริยสตฺเต คเหตฺวา นิริเยสุ ปกฺขิปนฺติ. เอเก อาจริยา วทนฺติ นิริยปาลา นาม นตฺถิ ยนฺตรูปำ วิย กมฺมเมว กมฺมการณำ กโรตีติ. อปเร อาภิธมฺมิกเถรา อญฺญถา วทนฺติ ฯ

ตถา หิ อตฺถิ นิริยปาลา สจฺฉิกตฺถ ปรมตฺเถนาติ. อามนฺตา อตฺถิ นิริยปาลา จ สจฺฉิกตฺถปรมตฺถวเสนาติ. ยถา อิธ โลเก คุณโทสวินิจฺฉยการกา โทสคุณานุรูปำ นิคฺคหานุคฺคหำ กโรนฺติ. ยถา กมฺมนิมานโตปิ กมฺมนุรูปำ วิปากานุภาวทายกา ภวนฺตีติ วทนฺติ. เย ปน กมฺมำ วินา นิริยปาลานำ อตฺถิภาวำ อิจฺฉนฺติ เอวำ วตฺตพฺพา โหนฺติ. กถำ. เย ปน นิริยปาลา สจฺฉิกตฺถปรมตฺเถน วุตฺตา. กินฺเต สยำ นิพฺพตฺตา อุทาหุ ปจฺจยสมฺภวาติ. ตติยการาภาวโต ยทิ สยำ นิพฺพตฺตาติ วทนฺติ. เยปิ กมฺมสฺส ปจฺจยภาวำ น อิจฺฉนฺติ เตหิ จิตฺตาหารานัปิ ปจฺจยาภาโว น อิจฺฉิตพฺโพ กมฺมปจฺจยสฺสานุภวนฺติ โน หิ จิตฺตาหารปจฺจยาติ วุตฺตตฺตา. อิติ กมฺมจิตฺตาหารานำ ปจฺจยปฏิกฺเขเปน เอโก ปจฺจโย ภวสิทฺโธ ติฏฺฐติ. เยปิ อุตุปจฺจยสมฺภวา นิริยปาลา นิริยสตฺตานำ นานาวิธทุกฺข-การกาติ วทนฺติ. เตสำ ปกฺเข อจิตฺตกา นิริยปาลา สิยุำ อถ สจิตฺตกา นิริยปาลาติ วทนฺติ. เอวำ วาทิโน เถรา สกลกสนฺนิวาสสฺส[๕๗๓] การกำ อิจฺฉนฺตา จกฺกวาฬสมุทฺธกุลำ ปพฺพตเมรุ เวช-

---

๕๖๘ *ควรจะเป็น โยชนสตานิ*

๕๖๙ *ควรจะเป็น ทฺวาทสโยชนสตานิ*

๕๗๐ *ควรจะเป็น โยชนสหสฺสานิ*

๕๗๑ *ควรจะเป็น นิริเยสุ*

๕๗๒ *ควรจะเป็น.....สมฺปตฺติมนุโภติ*

๕๗๓ *ควรจะเป็น สกลสนฺนิวาสสฺส*

ยนฺตปาสาทกุฏาคารวิมานาทโยปิ การกนิพฺพตฺตาติ. กสฺมา น วทนฺติ. อถ วทนฺติ. กถญฺจ นาม เต อิสฺสราทิการกาวาตๆ ปติขิปนฺติ[๕๗๔]. อิสฺสราทิการกาวาทิโนปิ กุสลากุสลกมฺมานุรูปโต สตฺตานๆ สุกฺขทุกฺขปรกรณภูตานิ รุกฺขคิริสาครนครวิมานกปฺปรุกฺขนจฺจคิตคนฺธมาลาวิเลปนนิริยติรจฺฉานเปตาหิ วิสทณฺฑกสตฺติสุลโตมราทินิมฺมิตฺวา คุณโทสนฺรูปๆ สุกฺขทุกฺเขสุ สตฺเต โยเชนฺตีติ วทนฺติ. อิเม เถรา นิริยปาลาทโย สตฺตานๆ กมฺมานุรุปๆ นิริยาทีสุ สุกฺขทุกฺขานิ กโรนฺตีติ วทนฺติ. ตสฺมา เอเตสๆ วาเทสุ นานตฺตๆ น ปสฺสามิ. อปิจ นิริเยสุ นิริยสตฺตานๆ นานาวิธทุกฺขๆ นิริยปาเลหิ กตนฺติ วทถ. เกน กตา นิริยา จ นิริยปาการานๆ นวโยชนพหลา โลหมยา อยสุลานิ จ อยปพฺพตา โลหปถวิโลหฉทนๆ จาติ อเนกานิ นิริยุปกรณานิ สตฺตานๆ กมฺมวิปากนิพฺพตฺตานิ เตสๆปิ *การเกน ภวิตพฺพๆ.* อิติ นา นาม[๕๗๕] โทสทุฏฺจจิตฺตการกวาทโต กมฺมวิปากวาทายยุตฺติ จ ปทานุสารีติ มญฺญมานา กถยึสุ. ตทา อกุสลกมฺมนิมฺมิตฺตา นิริยปาลา นิริยสตฺเต นานาพาหาสุ คเหตฺวา นิริเย ปกฺขิปนฺติ. อถ สพฺพนิริยานๆอุปริโม สญฺชิวนิริโย ตสฺส พหิทฺธา โสฬส อุสฺสทฺธา เตสๆ พหิทฺธา จตูสุ ทิสาสุ เอเกกสฺมึ ทิสาภาเค ทสทสยมโลกิกนิริยาติ. สญฺชิวสฺส สมนฺตา จตูสุ ทิสาสุ ปุพฺเพวุตฺตานๆ จตุนฺนๆ ยมราชูนๆ วินิจฺฉยฏฺฐานานิ จตฺตาฬิส นิริยานิ โหนฺติ ฯ

อถ กตเม ยมโลกิกา นิริยา นาม. เสยฺยถิทๆ. โลหกุมฺภีสิมฺพลิวนๆ อสินโข ตมฺโพทกๆ อโยคลๆ อยปพฺพตๆ ถสนทีสิตนิริโย สนขนิริโย ยนฺตปาสาโณติ อิเม ทส ยมโลกิกนิริยา นาม อิเมสุ ทสสุ นิริเยสุ จตูสุ ทิสาสุ จตฺตาโร ยมราชาโน อธิปจฺจๆ กโรนฺติ. ตๆ ปน เทวทตฺตสุตฺเต วุตฺตนเยน เวทิตพฺพๆ. อิเม ปน นิริยา กิญฺจาปิ ปริวตฺตนิกา ตถาปิ เอตฺตกาเยว นิริยาติ น ทฏฺจพฺพๆ. อญฺเญสๆปิ อตฺถิภาวโต อิติ อฏฺจมหานิริยา สทฺธึ อุสฺสทฺธนิริเยหิ ทสฺสิตา โหนฺติ ฯ

กถๆ อญฺญๆปิ นิริยๆ. ตตถ หิ ติณฺณๆ จกฺกวาฬานๆ อนฺตเร เอโก โลกนฺตนิริโย โหติ. *ติณฺณๆ สกฺกฏจกฺกานๆ*[๕๗๖] ปตฺตานๆ วา อญฺญมญฺญๆ อาหจฺจ ถิตานๆ มชฺเฌ โอกาโส วิย. โส ปน โลกนฺตริกนิริโย ปริมานโต อฏฺจโยชนสหสฺสๆ โหติ. ตตฺถ จนฺทิมสุริยานๆ ปภาปิ นตฺถิ นิจฺจนฺธกาโร เหฏฺจา ปถวิ นตฺถิ. อถปิ ติณฺณๆ โลกธาตูนๆ อนฺตโร วิวโร โลกนฺตริกนิริโย นาม. ตตฺถ ติณฺณๆ ติณฺณๆ จกฺกวาฬานๆ อนฺตเร เอเกโก โลกนฺตริกนิริโย โหติ. นิจฺจวิวฏฺโฏ เหฏฺจา จ อุปริ จ เกนจิ น ปิทหิโต. ยถา หิ เหฏฺจา อุทกสฺส ปิทหิตา ปถวิ นตฺถิ อสๆวุตฺตา โลกนฺตริกนิริโย. เอว อุปริ จกฺกวาเฬสุ วิย เทววิมานานๆ อภาวโต อสๆวุตฺตา อปิทหิตา. จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติ นิวารณสมตฺเถน อนฺธกาเรน สมนฺนาคโต. ตตฺถ กิร จกฺขวิญฺญาณๆ น ชายติ. อาโลกสฺส อภาวโต. ตีสุ ทิเปสุ เอกปฺปหาเรน อาโลกกรณสมตฺถาปิ จนฺทิมสุริยา ตตฺถ อาโลกๆ น ทสฺเสนฺติ. เต หิ ยุคนฺทรสมปฺปมาเณ[๕๗๗] อากาเส ปเทเส วิวรณโต จกฺกวาฬปพฺพตสฺส

---

[๕๗๔] *ควรจะเป็น ปฏิขิปนฺติ*

[๕๗๕] *ควรจะเป็น อิมินา นาม หรือ อิติ นาม*

[๕๗๖] *ควรจะเป็น สกฏจกฺกานๆ*

[๕๗๗] *ควรจะเป็น ยุคนฺธรสมปฺปมาเณ*

เวมชฺเฌ น วิวรนฺติ. จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ อติกฺกมโลกนฺตริกนิริยา. ตสฺมา เต ตตฺถ อาโลกํ น ทสฺเสนฺติ วา น จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ ฯ

ยทา ปน สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคหณาทีสุ โอภาโส อุปฺปชฺชติ. ตทา จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ. อญฺเญปิ กิร ภาสนฺติ สตฺตา อิธุปปนฺนาติ ตํ ทิวสํ อญฺมญฺญํ ปสฺสนฺติ. อยํ ปน โอภาโส เอกยาคู ปานมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติ. อจฺฉราสงฺฆาฏมตฺตเมว วิชฺชุ โอภาโส วิย นิจฺฉริตฺวา กึ อิทนฺติ ภณนฺตานํเยว อนฺตรายติ. กึ ปน กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติ. ภาริยํ ทารุณํ มาตาปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ อญฺญญฺจ ตาทิสํ วา ทิวเส ทิวเส ปาณ-วธาทิสาหสิกกฺกมฺมํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ. ตมฺพปณฺณทิเป อภยโจรนาคโจราทโย วิย. เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุตฺติโก โหติ. วคฺคุลีนํ วิย ทิฆนขา[๕๗๘] โหนฺติ. เต รุกฺเข วคฺคุลิโย วิย นเขหิ จกฺกวาฬปาเท ลคฺคนฺติ. ยทา สมฺปตฺตา อญฺญมญฺญํ หตฺถปาสํ คตา โหนฺติ. อถโข ภกฺโข โน ลทฺโธติ มญฺญมนา[๕๗๙] ขาทนตฺถํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตา ปริวตฺติตฺวา โลกสณฺฐารอุทเก ปตฺตนฺติ วาเต ปหรนฺเต มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา[๕๘๐] อุทเก ปตฺตนฺติ. ปติตมตฺต จ อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺติ อติสิตภาวโต อาตปฺปสนฺตปาภาเวน. อติสิตภาวํ หิ สนฺธาย อจฺจนฺตขารคาวุตฺตา. น หิ ตํ กปฺปสณฺฑหนอุทกํ สมฺปตฺติกรเมว ปวตฺตํ ปถวีสณฺฐารกํ กปฺป-วินาสกํ อุทกํ วิย ขารภาวตฺตํ อรหติ. ตถา หิ สติ ปถวิปิ วิลิเยยฺย เตสํ วา ปาปกมฺมพเลน เปตานํ ปกฺกติ อุทกสฺส ปุพฺเพ ขารการาปตฺติ วิย ตสฺส อุทกสฺส ตทา ขารภาวาปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ. ตสฺมา อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺตีติ. อิติ อยํ โลกนฺตริกนิริยกถา เวทิตพฺพา.

อญฺญปิ นิริยปิ อตฺถิ ตถา หิ อิมสฺมึ ชมฺพุทีปตเล เหฏฺฐา โยชนถาเน โลหกุมฺภินิริโย อายามวิตฺถารโต จ คมฺภิรโตปิ สฏฺฐิโยชนปฺปมาโน ติฏฺฐติ. ตตฺถ นาคานํ กิพฺเพ มหาอุทกรหโท อจฺโฉทโก สุปติตฺโถ รมฺมณิโย พหุตมจฺฉกจฺฉโป จกฺกมตฺตานิ ทุมานิ ปุปฺผานิ ปุปฺผนฺติ. ตโต ตโปทา นามนที สนฺทติ กุฏฺฐิตา อุณฺโหทกา. กสฺมา ปเนสา เอทิสา ชาตาติ. ราชคหํ กิร ปริวาเรตฺวา มหาเปตโลโก. ตตฺถ ทฺวินฺนํ มหาโลหกุมฺภินิริยานํ อนฺตเร อยํ ตโปทา อาคจฺฉติ. ตสฺมา กุฏฺฐิตา น สนฺทตีติ อยํ นิริยทิปนกถา เวทิตพฺพา ฯ

---

[๕๗๘] *ควรจะเป็น ทีฆนขา*

[๕๗๙] *ควรจะเป็น มญฺญมานา*

[๕๘๐] *ควรจะเป็น ฉิชฺชิตฺวา*

เปตวิสยกถา[๕๘๑]

อิโต เปตวิภาโค เวทิตพฺโพ. เอตฺถ ปุริมวุตฺตานํ นิริยานํ อุปริ หิมวนฺตปเทเส วิชมฺหโต นาม เปตวิสโย. ตตฺถ นคเร เปโต มหิทฺธิโก สพฺเพสํ เปตานํ อิสิริยาธิปจฺจํ กโรติ. ตตฺถ อิมานิ ทฺวาทส เปตกุลานิ โหนฺติ. วนฺตาสาเปตา กุณปาขาทาเปตา คูถขาทา เปตา อคฺคีชาลามุขา เปตา สุจิมุขา เปตา คณฺหิคิตา เปตา สุนิชฺฌามกา เปตา สตฺถงฺคา เปตา ปพฺพตงฺคา เปตา อชฺชตฺตรงฺคา เปตเวมานิกา เปตา มหิทฺธิกา เปตา จาติ อิมานิ ทฺวาทส เปตกุลานิ อิธ มนุสฺสโลเก ทิสฺสนฺติ. ตตฺถ เยปิ วนฺตานิ เขฬสีฆานิกานิ เสทา มลาทีนิ ฉฑฺฑิตานิ ปริภุญฺชนฺติ เต วนฺตาเปติกา นาม. เย จ มนุสฺสหตฺถิอสฺสโต มหึสาทีนิ ฉฑฺฑิตานิ ปริภุญฺชนฺติ. เต เต วนฺตาเปติกา นาม. เย มนุสฺสหตฺถิ อุสฺสโต มหึสาทีนิ ฉฑฺฑิตานิ ปริภุญฺชนฺติ เต กุณาปิกา นาม. เย จ เวจฺจปสฺสาวาทีนิ ฉฑฺฑิตานิ ปริภุญฺชนฺติ เต คูถกา[๕๘๒] นาม. เตสัปิ รตฺตึ วา ทิวา จ อคฺคิชาลา โอฏฺฐํ มุขทฺวารํ ชลาเปติ เต อคฺคิชาลมุขเปตา นาม. เย เปตา ถุโลทราทิฆคิวาสุจิฉิทฺทมุขา ยทา โภชนํ ลภนฺติ ตทา มุขวิวริสฺส อติสุขุมตฺตา มุเขน อชฺโฌหริตุ อสกฺโกนฺตา กณฺณฉิทฺเทน ปเวเสนฺติ. ตํ กิญฺจ รสํ อสฺสาเทนฺติ. เย เปตา ยกิญฺจิ นทิตทฺธากายิกํ อุทกํ สยํ คจฺฉนฺติ ตํ สพฺพปิ ปุพฺพาสุ จิตฺตมุตฺตถุสกราสิมยํ ทิสฺสติ. เตสเยว คณฺหติ ตา เปตา นาม. เย เปตา ฆามรูปา น ตาวิรลผาสุกา ทุคฺคนฺธา ขญฺชหตฺถปาทานิกฺขนฺตปาทา จกฺขุวิกลาโลมมุขา ขุปฺปิปาสา ปริตฺตตา เตปิ สุนิฆามเปตา นาม. เย จ ทิฆนเขน สตฺถขุรสทิเสน พลิสสทิเสน อตฺตโน องฺคปจฺจงฺคานิ ตจฺเฉตฺวา รุธิรมํสานิ ขาทนฺติ ปุนปฺปุนํ ทุกฺขํ อนุภวนฺติ เต สตฺถงฺคเปตา นาม. เย เมตา[๕๘๓] ปพฺพตสทิสสริรา เตสํ สริเร อคฺคิชฺฌายติ ตํ วิวิธํ อนุภวนฺติ. เต ปพฺพตงฺคา เปตา นาม. เยปิ เปตา อชฺชคฺครูเปน วา สิสวตฺตรูเปน มสปิณฺฑิรูเปน วา อคฺคิปชฺชลิเตน รตฺตึ คจฺฉนฺติ ทิวา นานาวิธทุกฺขํ อนุภวนฺติ. เตปิ อชฺชคฺครเปตา. เย มาตุคามา วา ปุริสา วา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ ทุสิลา[๕๘๔] กโรนฺติ เวมานิกา เปตา ชาตา โหนฺติ เต อฆมาส[๕๘๕] ทิพฺพวิมาเน อตฺตโน ปุญฺญานุรูปํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ วา อฆมาสํ ทุสิลานุรูปํ[๕๘๖] อนุภวนฺติ. เต เวมานิกเปตา นาม. เย เปตา กมฺมวิปากโต ชายนฺติ. อิทฺธิยา สมนฺนาคตา สพฺเพสํ เปตานํ อธิปติเปตา อภิรูปา โภคสมฺปนฺนา วิย ทิสฺสนฺติ น จ ลภนฺติ โภชนํ ภุญฺชิตุ เต มหิทฺธิกเปตา นาม. ยทิ กทาจิ ลภนฺติ อนฺนปาณาทิกํ น สกฺโกนฺติ ปริภุญฺชิตุนฺติ อติทุกฺขํ อนุภวนฺติ. เตสํ กมฺมํ วา กมฺมวิปากํ วา

---

๕๘๐ *เพิ่มเข้ามา*

๕๘๒ *ควรจะเป็น คูถกา*

๕๘๓ *ควรจะเป็น เปตา*

๕๘๔ *ควรจะเป็น ทุสฺสีลา*

๕๘๕ *ควรจะเป็น อฆมาสํ*

๕๘๖ *ควรจะเป็น ทุสฺสีลานุรูปํ*

อิธ น วุตฺตำ วา วิตฺถาโร คติทิปนิยำ วุตฺตนโยวุ.[๕๘๗] ยำ วุตฺตปธานวเสน ตำ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพำ ฯ

อญฺเญ วา เปตา อตฺถิเยว. ตถา หิ สุจิโลมา เปตา ขรโลมา เปตา ทิฆนขา เปตา เอกปาทา เปตา อเนกปาทา เปตา เอกหตฺถา เปตา อเนกหตฺถา เปตฺถา[๕๘๘] เอกเนตฺตา เปตา อเนกเนตฺตา เปตา เอกนาสปูตา เปตา อเนกนาสปุตา[๕๘๙] เปตาติเอวมาทิกา อเนกา เปตา สำวิชฺชนฺติ. อิธ สำเขโป. ตณฺหาย มจฺเฉรน โทเสน เปจฺจยโลเก เปตา ภวนฺติ เต จ เปตา หินปุญฺเญน หินโภคา โหนฺติ. ตสฺมา ตำ ตณฺหาทิกำ อกุสลำ สุกฺขำ[๕๙๐] อิจฺฉนฺโต มนุสฺโส ปริวิชฺชเย. อิติ เปตคเตสุ จ ทุกฺขปทำ พหูปาปำ วิปากเนกวิธำ มุนินา กถิตำ ชนกายหิตัปิ มยา จ วทนฺติ พุทฺธา. อิติ อยัปิ เปตวิสยกถา เวทิตพฺพา ฯ

อิโตปิ อสุรวิภาโค เวทิตพฺโพ. สิเนรุปพฺพตราชสฺส เหฏฐิมตเล จตุราสีติโยชนสหสฺสานิ ปริกฺเขเปน เหฏฐา มุลโต[๕๙๑] ยาว พาหิรา จตุนฺนำ อสุรปุรานำ อพฺภนฺตเร สมุทฺธานำ[๕๙๒] โอรโต ปริกฺเขเปน เอกกสฺส พาหา จตุวิสสหสฺสาธิกสตสหสฺสานิ อสุรวิสเยสุ จตูสุ พาหาสุ ปริกฺเขเปน จตฺตาริ สตสหสฺสานิ ฉ นวุตฺติสหสฺสานิ[๕๙๓]จ โหนฺติ. จตุนฺนำ พาหานำ มชเฌ จตฺตาริ อสุรปุรานิ โหนฺติ สุวณฺณปาการปริกฺขิตานิ. เอเกกสฺส นครสฺส ทฺวารสหสฺสานิ พาหิรโต ปริกฺขา-ตาลปนฺตีหิ ปริกฺขิตานิ ปริกฺขิตฺตตาลปนฺตีนำ พหิทฺธา ปุปฺผผลสญฺชนำ อุยฺยานโปกฺขรณี โหนฺตี.[๕๙๔] ตาสุ โปกฺขรณีสุ สุวิจิตฺตาหิ นาวาหิ อสุรกญฺญานิ กิลำ วิจรนฺติ. อุยฺยานโปกฺขรณีนำ อพฺภนฺตเร อสุรโภคา สมฺปชฺชนฺติ. เตสำ พาหิรโต จตูสุ ทิสาสุ อสุรคามนิคฺคมชนปทา[๕๙๕] โหนฺติ. เตสำ พาหิรโต มหาสมุทฺธสฺส[๕๙๖] อุทกำ อนฺตำ. จตุนฺนำ อสุรปุรานำ มชฺเฌ จิตฺตปาตลิ นาม รุกฺโข โหติ. ตสฺส เหฏฐา อสุรินฺทา นิสิทนฺตา อตฺตโน สภาย จตูสุ ทิสาสุ ตีสโยชนปมาณา จตฺตาริ สิลา ปตฺตานิ ภิรมฺมยานิ[๕๙๗] ติฏฐนฺติ. เตสุ จตฺตาโร อสุรินฺทา นิสิทิตฺวา อตฺตโน สภายำ วินิจฺฉยำ กโรนฺติ.

---

๕๘๗ *ควรจะเป็น วุตฺตนโย*

๕๘๘ *ควรจะเป็น เปตา*

๕๘๙ *ควรจะเป็น อเนกนาสปุตา*

๕๙๐ *ควรจะเป็น สขำ*

๕๙๑ *ควรจะเป็น มูลโต*

๕๙๒ *ควรจะเป็น สมุทฺทานำ*

๕๙๓ *ควรจะเป็น นวุติสหสฺสานิ*

๕๙๔ *ควรจะเป็น โหนฺติ*

๕๙๕ *ควรจะเป็น อสุรคามนิคมชนปทา*

๕๙๖ *ควรจะเป็น มหาสมุทฺทสฺส*

๕๙๗ *ควรจะเป็น อภิรมฺมยานิ*

จตูสุ นคเรสุ สโยชนปมาณา จตฺตาริ สิลา ปตฺตานิ อภิรมฺมณิยา ติฏฺฐนฺติ. เตสุ จตฺตาโร อสุรินฺทา นิสิทิตฺวา อตฺตโน สภายํ วินิจฺฉยํ กโรนฺติ จตูสุ นคเรสุ เวปจิตฺติอาทโย จตฺตาโร อรินฺทา รชฺชํ กาเรนฺตา สพฺเพสํ อสุรานํ มเหสกฺขานํ ยาว กาลกญฺชิกานํ อสุรกยานํ อุปริ อิสฺสริยาธิปจฺจ กโรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํ. เอตฺถ จ โย สตฺโต สโปทุชโน นิจฺจํ มายาวิโก วญฺจโก ทานํ ทาตาปิ โส อสุรานํ ปรโลเก อิสฺสโร โหติ. สพฺพา อสุราสุรโภคสมานสุกฺขา อปิ ทุกฺขา สหสฺสวิตุนฺนํ ปนฺนาสุเล วิรูปา ภชทุคฺคติโย วรเมรุตเล นิวสนฺติ จิรํ. อิติ อยํ อสุรวิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

ติรจฺฉานกถา[๕๙๘]

อิโต ปรำ ติรจฺฉานคติวิภาโค เวทิตพฺโพ. เต จตฺตาโร ติรจฺฉานคติกา โหนฺติ. กตเม จตฺตาโร. อปาทา ทวิปาทา จตุปาทา พหุปฺปาทา หติ.[๕๙๙] ตตฺถ อปาทา นาม อุรคมจฺฉาทโย. ทฺวิปาทา นาม ปกฺขิปคงฺคาทโย. จตุปฺปาทา นาม คชฺชสิหาทโย. พหุปฺปาทา นาม สตปทิวิจฺฉิกาทโย. ตปิ อปาทติรจฺฉาเนสุ นนฺโท ปนนฺโท นามกา เทฺว นาคราชาโน สิเนรุสฺส สมนฺตา จตูสุ ทิสาสุ ปริภณฺฑสฺส อพฺภนฺตเร ยตฺถกา นาคา ปฏิวสฺสนฺติ เตสำ อิสฺสราธิปจฺจำ กโรนฺติ. ตโต พหิทฺธา ปริภณฺฑสฺส อพฺภนฺตเร มหาสมุทฺโธทกสฺส[๖๐๐] อุปริ จตูสุ ทิสาสุ จตฺตาโร มหาทิปา โหนฺติ. ตตฺถ กมฺพลสฺสตรา นาม เทฺว มหานาคราชาโน ตตฺถ ถิตานำ นาคานำ อิสฺสราธิปจฺจำ กโรนฺติ. ตโต พหิทฺธา จตุนฺต[๖๐๑] มหาสมุทฺทานำ อนฺตเร เหฏฺฐา ปถวิตเล จตูสุ ทิสาสุ นาคภวเนสุ สตฺตรตนมเยสุ ปาสาทหมฺมิยกุฏฺฏาคารปติมณฺฑิเตสุ[๖๐๒] อุยฺยานโปกฺขรณิตฬากภูมิภาคสมฺปนฺเนสุ ทิพฺพอนุพนฺธนจฺจ-คิตวาทิตมาลาคนฺธวิเลปนาท สพฺพุปกรณสมิทฺเธสุ[๖๐๓] สุวณฺณรชฺชฏมยปกิณฺเณสุ นานากุสุม-สุมิทฺธรุกฺขตาลปโสภิเตสุ มานวิกา นาคราชา ทฆมฺมรฏฺโฐ[๖๐๔] นาคราชาวรุณฺโณ นาคราชา ปณฺฑุรนฺโต นาคราชา สำขปาโล นาคราชา ภูริทตฺโต นาคราชา อิจฺเจวมาทิกา อเนกา นาคราชาโน อตฺตโน อตฺตโน นาคโลเก พหุขิทฺธานาคิตฺถิปุริสานำ อิสฺสราธิปจฺจำ กโรนฺติ. สพฺเพ เต นาคราชาโน เกจิ ทิฏฺฐวิสา เกจิ ผุฏฺฐวิสา เกจิ สาสำวิสา เกจิ ทฆวิสา[๖๐๕] ทิพฺพาหารโภชนา ถลุทกากาสจรา ทิพฺพกามรูปิโน[๖๐๖] ทิพฺพเมถุเนสุ นาครูปา ติรจฺฉานคฺคติ[๖๐๗] นิพฺพตฺตกา. เต ปน เกจิ วสฺส-สตายุกา เกจิ วสฺสสหสฺสายุกา จ กปฺปายุกา จาติ. เอตฺถ กิร ปถวิสณฺฑหนำ กาเล สณฺฑินิ โยชนสติกาทิเภทานิ สมุทฺทสฺส อนฺโต ปถวิ วิวรฏฺฐานานิ โหนฺติ. เตสุ กาจิ นาคานำ วสฺสนฏฺฐานานิ โหนฺติ. กาจิ สุญฺญานิ หุตฺวา ติฏฺฐติ. เวภารปพฺพตสฺส กิร เหฏฺฐา ภุมฺมฏฺฐตา นาคานำ ยำ ปญฺจโยชนสติกำ นาคภวนำ เทวโลกสฺส ทิสำ มณิมเยน ตเลน อารามุยฺยาเนหิ สมนฺนาคตำ. ปุนปิ จตฺตาริ อหิราชกุลานิ โหนฺติ. วิรูปกฺขำ อหิราชกุลำ เอราปถำ อหิราชกุลำ ฉพฺยาปุตฺตำ อหิราชกุลำ

---

๕๙๘ *เพิ่มเข้ามา*

๕๙๙ *ควรจะเป็น โหติ*

๖๐๐ *ควรจะเป็น มหาสมุทโททกสส*

๖๐๑ *ควรจะเป็น จตุนฺนำ*

๖๐๒ *ควรจะเป็น ปาสาทหมฺมิยกูฏาคารปฏิมณฺฑิเตสุ*

๖๐๓ *ควรจะเป็น สพฺพูปกรณสมิทฺเธสุ*

๖๐๔ *ควรจะเป็น ธตรฏฺโฐ*

๖๐๕ *ควรจะเป็น ฑฆวิสา*

๖๐๖ *ควรจะเป็น ทิพฺพกามรูปิโน*

๖๐๗ *ควรจะเป็น .....ติรจฺฉานคติ*

กณฺหาโคตมกํ อหิ ราชกุลนฺติ. ตตฺถ วิรุปกฺโข[๖๐๘] ภาสุกี[๖๐๙] จาติ อิเม เทฺว นาคราชาโน ทิฏฺฐวิสานํ นาคานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรนฺติ. อถ เอราปโถ นาคราชา ตกฺขโก นาคราชาโนติ อิเม เทฺว นาคราชาโน ผุฏฺฐวิสานํ นาคานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรนฺติ. ฉพฺยาปุตฺโต นาคราชา สาสํ วิสานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. กณฺหาโคตมโก นาคราชา ฑฑฺวิสานํ กณฺหสปฺปานํ พฺราหฺมณขตฺติยเวสสุทฺธกุลานํ ทาฒมูลวิสานี[๖๑๐] อญฺเญสมฺปิ สปฺปชาติกานํ อนฺตมโส วิจฺฉิกานํ ทุฏฺฐกาทีนํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. อปาทานํ มจฺฉานํ อานนฺโท นาม มจฺฉราชา โส ทิฆโต ปญฺจโยชนสตปมาโณ ทฺวิโยชนสตวิตฺถโต สพฺเพสํ สมุทฺธสรนทิปลฺลลาทีสุ[๖๑๑] ชาตานํ ติมิตฺตมิงฺคลาทีนํ มจฺฉชาตินํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. สุปณฺโณ ปน เวนเตยฺโย สพฺเพสํ ปกฺขิชาตีนํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. ตสฺส ปน เอกสฺมึ ปกฺเข ปณฺณาสโยชนํ ทินฺนํ ปกฺขานํ อนฺตเร ปณฺณาสโยชนํ. สิรึ วิตฺถารโต ทิยฑฺฒโยชนสตี[๖๑๒] เจว สิรึ ทิฆโต ยาว คิวา ปญฺจโยชนสตํ มุขมณฺฑลํ เจว โยชนํ จุลิกาติ โยชนิกา ปวรเกสมณฺฑลํ ทสโยชนิกํ กณฺณมุลโต[๖๑๓] ยาว กณฺณจุลิกา ทิฆโต ทฺวิโยชนิมุขตุณฺโฑ ติโยชนิโก ชิวฺหาโยชนิกา. เอวํ อายามวิตฺถารสมฺปนฺโน ครุฬโธ ราชา โหติ. เอตฺถ จ เย นาคา มหาสมุทฺเธ[๖๑๔] อุมฺมิปิฏฺเฐ ปติวสนฺติ.[๖๑๕] เอเตสํ นาคินิโย ปน อุตุนิกสมเย ปฏิฏฺจิตคพฺภา[๖๑๖] จินฺเตนฺติ สเจ มยํ อิธ วิชายิสฺสาม เอวํ โน ทารกา อุมฺมิเว ตญฺจ สุปณฺณสฺส ปกฺขนฺทิตฺวา อาคตสฺส เวคํ สหิตุํ น สกฺขิสฺสนฺตีติ. ตา สมุทฺเธ[๖๑๗] นิมุชฺชิตฺวา สมุทฺธมุขทวารี[๖๑๘] ปตฺวา ปญฺจมหานทิโย หิมวนฺตํ ปวิสนฺติ. ตตฺถ สุปณฺเณ อปกฺขนฺเธสุ สุวณฺณรตนมณิคูหา สุวณฺณสมานา วิชายิตฺวา นาคโปฏเก ปถมํ โคปฺปกาทิปมาเณสุ อุทเกสุ โอตาเรตฺวา อุทกตรนํ สิกฺขาเปนฺติ ฯ

อถ ยถานุกฺกเมน เต นาคา คงฺคาทีนํ โอรติรโต ปารติรํ ปารติรโต โอรติรํ ติรนปติตรนํ กาตุํ สกฺโกนฺติ. ตทา อิทานิ โน ทารกา อุมฺมิเวคํ ครุฬเวคญฺจ สหิตุํ สกฺขิสฺสนฺตีติ ญตฺวา อตฺตโน อานุภาเวน มหาเมฆํ สมุฏฺฐาเปตฺวา สกลหิมวนฺตํ เอโก ทฺธิ วิย กุรุมานา

---

๖๐๘ *ควรจะเป็น วิรูปกฺโข*

๖๐๙ *ควรจะเป็น วาสุกี*

๖๑๐ *ควรจะเป็น ฑาฒมูลวิสานํ*

๖๑๑ *ควรจะเป็น สมุทฺทสรนทิปลฺลลาทีสุ*

๖๑๒ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนสตํ*

๖๑๓ *ควรจะเป็น กณฺณมูลโต*

๖๑๔ *ควรจะเป็น มหาสมุทฺเท*

๖๑๕ *ควรจะเป็น ปฏิวสนฺติ*

๖๑๖ *ควรจะเป็น ปติฏฺจิตคพฺภา*

๖๑๗ *ควรจะเป็น สมุทฺเท*

๖๑๘ *ควรจะเป็น สมุทฺทมุขทฺวารํ*

เทวํ วสฺสาเปตฺวา สุวณฺณรชฏาทิมยา นาวา มาเปตฺวา อุปริ สุวณฺณตารกา วิจิตฺตํ สโมหริตํ คนฺธปุปฺผทามเจลุกวิตานํ พนฺธิตฺวา สุราภตฺตคนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ตาหิ นาวาหิ ปญฺจมหานทึ โอคาหิตฺวา อนุกฺกเมน มหาสมุทฺธ[๖๑๙] ปาปุณนฺติ. เอตฺถ จ สตฺตาเห นาคโปตกา อนุกฺกเมน พฺยามสตพฺยามสหสฺสพฺยามทสสหสฺสมตฺตปมาณา มหนฺตํ เวปุลฺลตฺตํ ปาปุณนฺติ. ตตฺถ จตฺตาโร อาสิวิสา โหนฺติ กฏฺฐมุโข ปุติมุโข[๖๒๐] อคฺคีมุโข สตฺถมุโขติ. เต สุกฏฺฐมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ สุกฺขกฏฺฐํ วิย ถทฺธํ โหติ, สนฺธิปพฺเพสุ อปินมนฺตอยสุลสมปฺปิตํ วิย ติฏฺฐติ. ปูติมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ ปกฺกปูติ ปนสํ วิย ปูติภาวํ อาปชฺชิตฺวา ปคฺฆรติ. อคฺคีมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ ฌายิตฺวา ภสฺมา วิย วิปฺปกิรติ. สตฺถมุเขน ทฏฺฐสฺส สกลสรีรํ ฉชฺชิตฺวา อสุนิคตฏฺฐานํ วิย มหานิขาทเนน กตสนฺธิมุขํ วิย โหติ. ตตฺถ ยสฺส วิสํ สมฺปชลิคติณุกา วิย สิฆํ อภิคนฺตฺวา อกฺขีนิ คเหตฺวา ขนฺธญฺจ สิสํ คเหตฺวา ถิตนฺติ. ตํ อาปชฺชติ มนิสปฺปาทินํ วิย มนฺตํ ปริวตฺเตตฺวา กณฺณปาตํ ทตฺวา ทณฺฑเกน ปหคฺคมเตน โอตริตฺวา ทฏฺฐฏฺฐาเน ติฏฺฐติ ยสฺส วิสํ สนิกํ อภิรุยฺหติ อารุยฺหฏฺฐาเน ติฏฺฐติ. อุทกสปฺปาทีนํ วิสํ วิย ทฺวาทส วสฺสาจฺจเยน ขนฺธปิฏฺฐาทีสุ ปญฺญายติ. มนฺตํ ปริวตฺตมาเนสุ กริยมาเนสุ สิฆํ น โอตรติ. ยสฺส วิสํ สิฆํ อภิรุยฺหติ น สิฆํ โอตรติ ยสฺส วิสํ มนฺทํ โหติ โอตริยมานมฺปิ สุเขน โอตรติ. นิลสปฺปมนิสปฺปาทีนํ วิสํ วิย. อยํ อิธ นาควิสปเภทปุคฺคลปเภทาทิวเสน อเนกนาควิสภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

ตตฺถ โส ทุวิโธ กามรุปี อกามรุปีติ[๖๒๑]. กามรูปิทุวิโธ ชลโช ถลโช. ชลโช ชเลเอว กามรูปี ลภติ น ถเล. สพฺพปาลนาคราชา วิย. ถลโช ถเลเอว น ชเล. เอต[๖๒๒] คุรุทฺธานํ สิมฺพลิรุกฺโข สิเนรุสฺส ทุติยปริภณฺเฑ ปติฏฺฐิโต วิตฺถารโต ปญฺญาสโยชโน สิมฺพลิทโห อรญฺญสณฺฐาโต. ตํ ปริวาเรตฺวา มหนฺตํ สิมฺพลิวนํ ตสฺมึ สุปณฺโณ ปติวสติ[๖๒๓] โหติ. สุปณฺณา ปน นาเค คณฺหนฺตา อตฺตนา หิเนน วา สเมน วา อุทฺธริตุ สกฺโกนฺติ น อตฺตนา ปณิตตเร. สตฺตวิธาอนุทฺธรนิยา นาคา. ปณิตตรา[๖๒๔] กมฺพลสฺสตรา ธตรฏฺฐา สตฺตสิทฺธนฺตรวาสิโน ปถวิฏฺฐกา ปพฺพตฏฺฐกา วิมานฏฺฐกาติ. ตตฺถ ปณิตตรา นาม โยนิโต อุกฺกฏฺฐตรา. ตถาหิ ชลมฺพุโช สุปณฺโณ อตฺตโน สมกํ ชลามฺพุชํ นาคํ หินํ อณฺฑชํ นาคญฺจ คณฺหาติ. อตฺตนา ปน อุตฺตมํ สเสทชํ นาคํ อุปปาติกญฺจ นาคํ คณฺหิตุ น สกฺโกติ. เอวํ เตสํ สมานหินุตฺตมโยนิวเสน เวทิตพฺพํ. กมฺพลสฺสตรา ปน นาคเสนาปติโน เต ยตฺถ กตฺถจิ จตฺวา. โย โกจิ สุปณฺโณ อุทธริตุ น สกฺโกติ.

---

๖๑๙ *ควรจะเป็น มหาสมุทฺทํ*

๖๒๐ *ควรจะเป็น ปูติมุโข*

๖๒๑ *ควรจะเป็น อกามรูปีติ*

๖๒๒ *ควรจะเป็น เอเตสํ*

๖๒๓ *ควรจะเป็น ปฏิวสติ*

๖๒๔ *ควรจะเป็น ปณีตตรา*

ธตรฏฺฐา นาคราชาโน เตปิ โกจิ อุทฺธริตุ๋ น สกฺโกนฺติ. เย ปน สตฺตสิทฺธนฺตรสมุทฺเธ[๖๒๕] วสนฺติ. เต ตสฺมา ตตฺถ วิกมฺปนุ๋ กาตุ๋ น สกฺโก. ตสฺมา โกจิ อุทฺธริตุ น สกฺโกติ. ปถวิฏฺฐกาทีนุ๋ ลิยโนกาโส อตฺถิ. ตสฺมา ตัปิ อุทฺธริตุ๋ น สกฺกา. เย ปน มหาสมุทฺเธ อุมฺมิปิฏฺเฐ วสนฺติ. ตุ๋ โย โกจิ สโม วา ปณิตตโร วา สุปณฺโณ อุทฺธริตุ๋ สกฺโกติ. อิติ อยุ๋ นาคโยนิวิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

ตตฺถ หิมวนฺตปเทเสสุ สุวณฺณปพฺพตสฺส อุตรปสฺเส มนฺธากินิ นาม โปกฺขรณี ปณฺณาสโยชนิกา อายาเมน ทสโยชนิกา วิตฺถาเรน อจฺโฉทกาสุ ปติฏฺฐา สุวณฺณวาลีกาทีหิ[๖๒๖] ปติมณฺฑิตา[๖๒๗]. ตสฺสา โปกฺขรณิยา ปุรตฺถิมทิสกณฺณภาเค นนฺทา นาม คูหา ปณฺณาสโยชนิก อายาเมน ทสโยชนิกา วิตฺถาเรน นานารตนวิจิตฺตา ภูมิตลา วา อกฺกนฺตปาเท โอนมติ. อุฏฺฐปาเท ปจฺจุนฺนมติ ตุลปิจุปถลุ๋ วิย ตตฺถ กุฏาคารานิ สุวณฺณมยา ตตฺถ อเนกหตฺถิ นานา ปติวสนฺติ[๖๒๘]. อนฺตรา ปน มนฺทากินีนุ๋ อนฺตรา นนฺทาคูหานัปิ สุปติตฺโถ นาม นิโครฺธราชา สุสณฺฐิโต พหุปตฺโต พหลปตฺโต อนติวสฺโส อฏฺฐสหสฺสปาโรหา นิโครฺธปริวารา ติฏฺฐนฺติ. อถ มนฺทากินิยา ปจฺฉิมทิสา ภาเค สุทสฺสโน นาม สาลราชา สมฺพหุลปตฺโต อฏฺฐโยชนิโก อุคฺคจฺฉนฺติ ขนฺโธ อฏฺฐโยชนิกุ๋ วิฏปฺปปริกฺเขเปน โสพฺภสโยชนิโก. ตตฺถ รูปาคิริ นาม นาคราชา ปติวสติ. ฉทฺทนฺโต สพฺพเสโต สพฺพลกฺขณสมฺปนฺโน มหิทฺธิโก อฏฺฐสหสฺสนาคปริวาโร. ตสฺส ปริวารา สตฺตหตฺถินิโย เสตหตฺถินี โลหิตหตฺถินี ปิตหตฺถินีติ[๖๒๙] ตามฺพหตฺถินี ปิงฺคลหตฺถินิ กาลหตฺถินี นิลหตฺถินี. ยถารูปา คิรินา นาคราชา มนฺทากินียา ณหายิตุกาโม[๖๓๐] คจฺติ[๖๓๑]. ตทา เต กาลหตฺถิโน มคฺคุ๋ มุญฺชติณญฺจ ปติโสเธนฺติ[๖๓๒]. อถ โส รูปาคิรินาคราชา นาคสมฺมปุรกฺขิโต[๖๓๓] เตน มคฺเคน มนฺทากินึ คจฺฉติ. ตสฺส มเหสิโย กุมฺภเสฏฺโฐ จ กปิฏฺฐิเสฏฺโฐ จ กุสทนฺตเสฏฺโฐ จ ตุ๋ อาทาย ตุ๋ ปริวาเรตฺวา คจฺฉนฺติ. โส มนฺทากินุ๋ ปวิเสตฺวา ณหายติ[๖๓๔]. ตทา อญฺเญ นาคา มาลานิ คนฺเจนฺติ.[๖๓๕] โส ณหาโต[๖๓๖] โอติณฺโณ อุปธาริโต ตตฺถ นิโครฺธรุกฺเข ปติวิสติ[๖๓๗]. ตโต กาลหตฺถิโน

---

๖๒๕ *ควรจะเป็น.....สมุทฺเท*

๖๒๖ *ควรจะเป็น สุวณฺณวาลิกาทีหิ*

๖๒๗ *ควรจะเป็น ปฏิมณฺฑิตา*

๖๒๘ *ควรจะเป็น ปฏิวสนฺติ*

๖๒๙ *ควรจะเป็น นิลหตฺถินีติ*

๖๓๐ *ควรจะเป็น นหายิตุกาโม*

๖๓๑ *ควรจะเป็น คจฺฉติ*

๖๓๒ *ควรจะเป็น ปฏิโสเธนฺติ*

๖๓๓ *ควรจะเป็น นาคสงฺฆปุรกฺขิโต*

๖๓๔ *ควรจะเป็น นหายติ*

๖๓๕ *ควรจะเป็น คณฺเหนฺติ (ดูภาคผนวก)*

๖๓๖ *ควรจะเป็น นหาโต*

๖๓๗ *ควรจะเป็น ปฏิวสติ*

ปจฺฉา ณหาตาภีสมุลานิ[๖๓๘] อเจลกํ กตฺวา ปกฺขาลิตฺวา นิโคฺรธมูลํ คนฺตฺวา นิลหตฺถีนีนํ[๖๓๙] เทนฺติ. นิลหตฺถีนิโย โลหิตหตฺถีนีนํ เทนฺติ โลหิตหตฺถีนีโย ปิตหตฺถีนีนํ เทนฺติ. ปิตหตฺถีนีโย โสตหตฺถีนีนํ เทนฺติ. เสตหตฺถีนีโย ตานิ ตํ โภเชนฺติ. เอวํ กริยมานา รูปาคิรินาคราชา จตฺตาโร วสฺสิเก มาเส นนฺทคูหายํ วสติ. จตฺตาโร เหมนฺติเก นิโคฺรธมูเล วสติ. จตฺตาโร คิมฺหินฺติเก มาเส สุทสฺสนสาลมูเล วสติ. อยํ สุวณฺณปพฺพตสฺส เสตกิณฺณการวเน สุวณฺณวณฺโณ อุโปสโถ นาม นาคราชา จกฺกวตฺติ วา หนโยโค พหูนํ ปิตวนหตฺถีนํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. ตสฺส เทฺว ธิตโร มหาสุภทฺทา จ จุลสุภทฺทา จาติ ตาปิ ฉทฺทนฺตภิริยา[๖๔๐] โหนฺติ. อปโร สิลวา คนฺธหตฺถิ สพฺเพสํ คนฺธหตฺถีนํ อญฺเญสญฺจ ปกติหตฺถีนํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ ฯ

ตโต ปรํ จิตฺตกูฏปพฺพตสฺส รมฺมณิยํ คูหายํ ทิพฺโพวลาโห นาม อสฺสราชา เสตวณฺโณ มุญฺชเกสิ กากสิโสสพฺพลกฺขณสมฺปนฺโน จกฺกวตฺติ วาหนโยโค สพฺเพสํ อสฺส ชาติกานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. ตโต ปรํ มณฺฑคิริปพฺพตสฺส สุวณฺณคูหายํ โสรภิโย นาม อุสภราชา สพฺเพสํ โคมหิสเมณฺฑขคฺคอเชลกาทีนญฺจ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. ตโต หิมนฺเต ปพฺพตคูหาสุ มหิทฺธิกา สีหา ปติวสนฺติ[๖๔๑]. เต จ ปญฺจวิธา โหนฺติ. กาลสีโห ติณสีโห มณฺฑสีโห นรสีโห เกสรสีโหติ. กาลสีหาทโย จตฺตาโร สีหุปฺปมสุตฺเต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺโพ ฯ

นรสีโห ปน พุทฺธุปฺปาทกาเล อุปฺปชฺชติ. โส สีหมุโข มนุสฺสสริโร สุวิตฺถาลงฺกาโร มํสผลโภชโน. เอเตสํ สีหานํ โย โส เกสรสีโห มหิทฺธิกตโร สพฺเพสํ ติรจฺฉานคตานํ วุตฺตเสสานํ มิคมูสิกาทีนํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. มหาสมุทฺเท[๖๔๒] ปน สุสุมารราชา สพฺเพสํ สมุทฺธสรปลฺลลาทีสุ ชาตานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. ตโต ปรํ มหาสมุทฺธนทีสุ ชาตานํ มหากุลิโก นาม กกฺกฏราชา โยชน-ปมาณกาโย สพฺเพสํ พหุปฺปาทิกานํ อิสฺสราธิปจฺจํ กโรติ. อยํ ติรจฺฉานวิภาโค เวทิตพฺโพ ฯ

---

๖๓๘ *ควรจะเป็น นหาตาภีสมูลานิ*

๖๓๙ *ควรจะเป็น นิลหตฺถินีนํ*

๖๔๐ *ควรจะเป็น ฉทฺทนฺตภริยา*

๖๔๑ *ควรจะเป็น ปฏิวสนฺติ*

๖๔๒ *ควรจะเป็น มหาสมุทฺเท*

ปกิณฺณกกถา[๖๔๓]

อิโต ปรํ มนุสฺสวิภาโค เวทิตพฺโพ. เอตฺถปิ ชมฺพูทิโป สกฺกฏสณฺฐาโน[๖๔๔] ปุพฺพวิเทโห วโธ อุตฺตรกุรุทิโป จตุรสฺโส อมรโคยานทิโป อฒจนฺทสทิโส.[๖๔๕] ยาทิสํ ทิปสณฺฐานํ ตาทิสํ ทิปวาสินํ มุขสณฺฐานํ. ยถา อิธ ชมฺพูทิปกานํ จาตุมาสิโก อตฺตภาโว ตถา อมรโคยานทิปกานํ มนสสานํ ปหตฺตชาติโก อตฺตภาโว. ยถา อิธ ปญจ มาสิกานํ มนสฺสานํ อตฺตภาโว ตถา ปุพฺพวิเทเห ชาติกานํ อตฺตภาโว. ยถา อิธ ฉมาสิกานํ มนุสฺสานํ อตฺตภาโว. ตถา อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ ปหุตชาติกานํ อตฺตภาโวติ. อิธ ชมฺพูทิเป มนุสฺสานํ ทิยฒโปริสๆ[๖๔๖] ตํ อมรโคยานิกานํ มนุสฺสานํ เอกโปริสํ. ยํ อมรโคยานิกานํ ทิยฒโปริสๆ ตํ ปุพฺพวิเทหานํ มนุสฺสานํ เอกโปริสๆ ยํ ปุพฺพวิเทหานํ มนุสฺสานํ ทิยฒโปริสๆ ตํ อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ เอกโปริสๆ สริรนฺติ. อิธ ชมฺพูทิปกา มนุสฺสา นานาวณฺณา โอทาตา กาณสามา โหนฺติ ตถา ปุพฺพวิเทหเท อมรโคยานิกานี[๖๔๗] นานาวณฺณา อุตฺตรกุรุกานํ มนุสฺสานํ โอทาตา ชยวโก โหติ. ชมฺพูทิปกา มนุสฺสา วตฺถานิ ธาเรนฺติ. ตานิ ปน กปฺปาสิกโขมโกสยฺยาทีนิ อปฺปคฺฆนกานิ มหคฺฆนกานิ นานารงฺครตฺตนานิ[๖๔๘] กุสจิรวากจิรผลกจิรอลฺลกจิรานิ สมฺมานิ ธาเรนฺติ. ยถา ชมฺพุ-ทิปกานํ มนุสฺสานํ นิลวตฺถา ตถา ปุพฺพวิเทหอมรโคยานิกานํ วตฺถา. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา กปฺปา-นิกทุสฺสานิ ธาเรนฺติ. ตานิ ปน อายาเมน วีสติหตฺถานิ วิตฺถาเรน ทสหตฺถานิ ชมฺพุทิปกานํ มนุสฺสานํ อากปฺโป นานาวิโธ สุวณฺณรชฏาทิมโย อปเรสํ ทิปวาสีนํ มนุสฺสานํ อุฏฺฐานญจ อากปฺโป ยถานุจฺฉวิโก อนิยโต. ชมฺพุทิปกานํ มนุสฺสานํ อาหาราสตฺตุโอทโน กุมาสามจฺฉมํสนฺติ ปญจวิธโภชนานิ. อิธ ชมฺพุทิเป ลทฺธหาราทโย สุวิญเญยฺยาเยว. ตถาปิ ปุพฺพวิเทนํ จ อมร-โคยานิกานํ จ อาหารสญญา. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา สาลิโภชนํ ภุญชนฺติ. ตญจ วุตฺตนยเมว ฯ

ชมฺพุทิปกา มนุสฺสา สพฺพสนิจฺจเยหิ สพฺพธเนหิ โวหารนฺติ. อมรโคยานิกา มนุสฺสา โว หาริโน. ปุพฺพวิเทหา มนุสฺสา น กินนฺติ[๖๔๙] น วิกิณนฺติ[๖๕๐] น ปาณเก หนนฺติ น ฆาเฏนฺติ มตานํ ปาณา น มํสานิ ภุญชนฺติ. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา ปาณเก เนว หนนฺติ น ฆาเฏนฺติ เนว

---

๖๔๓ *เพิ่มเข้ามา*

๖๔๔ *ควรจะเป็น สกฏสณฺฐาโน*

๖๔๕ *ควรจะเป็น อฑฺฒจนฺทสทิโส*

๖๔๖ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโปริสๆ*

๖๔๗ *ควรจะเป็น ปุเพฺพวิเทหอมรโคยานิกานํ*

๖๔๘ *ควรจะเป็น นานารงฺครตนานิ*

๖๔๙ *ควรจะเป็น กีณนฺติ*

๖๕๐ *ควรจะเป็น วิกีณนฺติ*

มตานำ ปาณานำ มำสานิ ปริภุญฺชนฺติ. ชมฺพุทิปกา มนุสฺสา กาลกเต นีหรนฺติ นิหราเปนฺติ[๖๕๑] ทหนฺติ ทหาเปนฺติ ฉฑฺเฑนฺติ[๖๕๒] ฉฑฺฑาเปนฺติ.[๖๕๓] เอวัปิ ทฺวีสุ ทิเปสุปิ. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา กาลกเต เนว นิหรนฺติ.[๖๕๔] มตานำ กตฺถ สพฺพกิจฺจำ น กโรนฺติ. สกฺณา ปน ตตฺถ กาลกเต ติโรปพฺพตำ เนตฺวา ขาทนฺติ. ชมฺพุทิเป รุกฺขานำ วณฺณาทโย ปากฏาเยว. เอวำ ทฺวีสุ ทิเปสุ อุตฺตรกุรูสุ หริตวณฺณา รุกฺขา โหนฺติ ปุปฺผานิ รุกฺขสทิสานิเยว. อิธ ชมฺพุทิเป มนุสฺสานำ สพฺพานิ อุปโภคปริโภคาทโย กิจฺจานิ วา ยานิ วา อญฺญานิ ตโต ปากฏาเยว. เอวำ ทฺวีสุ ทิเปสุ อุตฺตรกุรุกานำ นิวาสฏฺฐานา นาม มญฺชุสกา นาม รุกฺขา กุฏาคารสณฺฐานา. ชมฺพุทิปกา มนุสฺสา อาวหนฺติปิ วิวหนฺติ กิณนฺติ[๖๕๕] วิกิณนฺติ[๖๕๖]. เอวำ ทฺวีสุ ทิเปสุ. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา เนว อาวหนฺติ. น วิวหนฺติ น กินนฺติ น วิกิณนฺติปิ. โย ยาย อิตฺถิยา อตฺถิโก โหติ โส ตำ อุปนิชฺฌายติ. ยทิ อิตฺถิปุริเสน อตฺถิกา โหติ โส น ปสฺสติ ตำ อญฺโญ ภณติ เอสา ตำ อุปนิชฺฌายติ. ยทิ ปุริโส อิตฺถิยา อตฺถิโก โหติ โส อิตฺถึ อุปนิชฺฌายติ. สา น ปสฺสติ อญฺญา ตำ ภณติ เอโส ตำ อุปนิชฺฌายติ. ตโต เต มญฺชุสรุกฺขมูล[๖๕๗] คจฺฉนฺติ ยทิ เต เมถุนธมฺมสฺส อนุจฺฉวิกา โหนฺติ. ตทา โส รุกฺโข เตสำ ปฏิจฺฉาเทติ ยทิ อนุจฺฉวิกา น โหนฺติ ตทา โส รุกฺโข เตสำ หตฺเถว ติฏฺฐติ. เต ปน อตฺตโน อนนุจฺฉวิกาภาวำ ญตฺวา สยำ นิคฺคจฺฉนฺติ. ชมฺพุทิเป อุตุนิกตพฺภานำ กิจฺจาทโย สพฺพานิ อุปกรณานิ ปากฏาเยว. เอวำ ทฺวีสุ ทิเปสุ สพฺพกิจฺจำ สทิสำ. อุตฺตรกุรุกา อิตฺถิโย อุตุนิโย โหนฺติ ปญฺจกฺขตฺตุปิ วิชายนฺติปิ ชาตทารกำ จตุมหาปเถ ถเปนฺติ. ตตฺถ คจฺฉนฺตา มนุสฺสา ทารกสฺส มุเข องฺคุลิ-ปกฺขิปนฺติ ตโต โอชา ปวตฺตติ. เตน ทารกา สตฺตาหำ ยาเปนฺติ. สตฺตาหำ วีติกฺกโม วุฑฺฒิปตฺโต ยทิ อิตฺถิโย โหนฺติ อิตฺถิยูถมาเนนฺติ ยทิ ปุริสา โหนฺติ ปุริสยูถมาเนนฺติ. ชมฺพุทิปกา มนุสฺสา อปริมาณกฺขตฺตุำ เมถุนธมฺมำ ปฏิเสวนฺติ อปฺเปกจฺเจ พฺรหฺมจริยำ จรนฺติ. อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา จตุกฺขตฺตุำ. อมรโคยานิกา มนุสฺสา ทสกฺขตฺตุำ เมถุนธมฺมำ ปฏิเสวนฺติ. ปุพฺพวิเทหา มนุสฺสา ฉกฺขตฺตุำ เมถุนธมฺมำ ปฏิเสวนฺติ. อยำ มนุสฺสคติวิภาควณฺณนา ฯ

อิโต ปรำ ภุมฺมฏฺฐเทวตา วตฺตญฺจ[๖๕๘]. อิธ ภุมฺมฏฺฐกเทวตานำ มหิสฺสโร นาม เทวปุตฺโต. ตสฺส อุมเทวี[๖๕๙] นาม ภิริยา[๖๖๐] อิสฺสราธิปจฺจำ กโรติ. โส กิร จ ปุริมพุทฺธปจฺเจกพุทฺธสาวกานำ สนฺติเก

---

๖๕๑ *ควรจะเป็น นีหราเปนฺติ*

๖๕๒ *ควรจะเป็น ฉฑฺเฑนฺติ*

๖๕๓ *ควรจะเป็น ฉฑฺฑาเปนฺติ*

๖๕๔ *ควรจะเป็น นีหรนฺติ*

๖๕๕ *ควรจะเป็น กีณนฺติ*

๖๕๖ *ควรจะเป็น วิณีณนฺติ*

๖๕๗ *ควรจะเป็น มญฺชุรสุกฺขมูลำ*

๖๕๘ *ควรจะเป็น วตฺตพฺพา*

๖๕๙ *ควรจะเป็น อุมฺมา เทวี*

๖๖๐ *ควรจะเป็น ภริยา*

กตาธิกาโร. เอวํ ทิฏฺจิคโต อโหสิ อหเมตฺถ โลกาธิปติก อหํ โลกสฺส กตา อหํ โลกสฺส อหํ สพฺพโลกสฺส วินายโกติ ปตฺถยมาโน อจฺฉติ. อมฺหากํ ภควติ โลเก อุปฺปนฺเน สติมหาสมย สุตฺตนฺเต เทสิยมาเน เทวานํ ตตฺถ มหาสมาคโม อโหสิ. โส กิร นนฺทมหากาลาทีหิ ปจฺเจกคณีหิ ปริวุตฺโต อตฺตโน ภิริยาย[๖๖๑] อุมฺมาเทวิยา สทฺธึ สกลโลกํ อาหินฺทนฺโต ตตฺเถว ธมฺมนฺตรายํ กรณตฺถาย คจฺฉติ ฯ

อถ มหิสฺสโร เทวาปุตฺโต[๖๖๒] ธมฺมเทสนาย อนฺตรายํ กาตุํ อสกฺโกนฺโต ลชฺชิโต หุตฺวา สปริวาโร ตมฺหา ถานา อปกฺกม อกามโกปิ เทวตานํ จิตฺตคหณตฺถํ เอกมนฺตํ ธมฺมํ สุณนฺโต นิสีทิ. ภควาปิ ธมฺมเทสนํ ปริโยสาเปนฺโต เทวตานํ ตสฺส มหิสฺสรเทวปุตฺตสฺส มานํ วิโนทนฺโต กุสลเมว ธมฺมํ ปริโยสาเปสิ. เทสนาปริโยสาเน จตุราสีติปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิ ฯ

โสปิ ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สตฺตานํ ธมฺมาภิสมยํ ทิสฺวา ปริหินมาโน ลชฺชิโต วสนฏฺฐานเมว อคฺคมาสิ[๖๖๓]. ตสฺส มหิสฺสรสฺส ปุตฺโต ขนฺธกุมาโร นาม อโหสิ โส มหิทฺธิโก มหานุภาโว มยุรยาโน ชมฺพุทีปสฺส ทกฺขิณโกฏิยํ อุตฺตเรน ภุมิยํ ปวสฺสติ. ตโต ตสฺส มหิสฺสรสฺส อุปปาติกสฺส กปฺปฏฺฐายิโน ปุพฺเพ ปุญฺญวิปาเกน สพฺพสฺส ตวปานทาเนน สุรภิ นาม ทิพฺพตาวิกาเธนุ นิพฺพตฺตา. ตสฺสา ปุตฺโต โสรภิโย นาม อุสภราชา ตสฺส เทวสฺส ยานํ นิพฺพตฺตํ ยถิจฺฉิตํ ตาทิสํ สพฺพคุณสมฺปนฺโน อโหสิ อยํ เทวตา มนฺทรมาทปพฺพเต ปติวสติ[๖๖๔]. ตโต ปุน อปเร สมเย หิมวนฺตปเทเส ภควติ คเต โสปิ ตํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทิสฺวา อติวิย สญฺชาตจิตฺตุปฺปสาโท อโหสิ. ตโต ปภูติ พุทฺธสาสนาภิรโต สรณํ ปตฺเถสิ ปฏิลทฺธสรณาคมโน ยาวชฺชตฺตนาปิ ปรินิพฺพุเต ภควติ จิตฺตุปฺปสาเทน มนฺทคิริมณฺฑเล รมฺมณิเย ปสฺเส สตฺตรตนวิ จิตฺเตหิ วิยุหกูฏาคารปติมณฺฑิโต[๖๖๕] ธชฺชมาลาติ วิสุโต สุวณฺณปพฺพตสิกฺขรสทิโส วิหาโร ตสฺส อพฺภนฺตเร คนฺธกุฏิอภิรมฺมณิยา นานารตนา นิมิตฺตา ตสฺส เหฏฺจิมตลํ ผลิกโลหิตงฺคมยํ มุทฺตลํ สนฺนิกํ อกฺกนฺเต ปาเท อุนมติ อุทฺธเต ปาเท ปจฺจุนฺนมติ. เอวํ สพฺพสมฺปนฺโน ภควโต คนฺธกุฏิ ตสฺสา พหิทฺธา รูปิยมยา ปาการา ปชลนฺตา ติฏฺฐนฺติ. ตโต พหิรโต อุปฏฺฐานสาลา สพฺพรตนมยา วิจิตฺตรูปนานาวิธปติมณฺฑิตา. คนฺธกุฏิยา อพฺภนฺตเร มหิสฺสเรน อตฺตโน ปุญฺญวิปากอิทฺธิยา นิมิตฺโต ภควโต ปฏิมารูโป สชีโว วิย รูปกาโย สพฺพลกฺขณปติมณฺฑิโต[๖๖๖] ติฏฺฐติ. เอวํ ปรนิตฺถิตาย ปติมาย[๖๖๗] มหิสฺสรสฺส เอโก คณิสฺสโร มกฺกฏรูโป วิหารอุปฏฺฐายิโก สพฺพุปโภคปริโภเคหิ จตุ-

---

๖๖๑ *ควรจะเป็น ภริยา*

๖๖๒ *ควรจะเป็น เทวปุตฺโต*

๖๖๓ *ควรจะเป็น อคมาสิ*

๖๖๔ *ควรจะเป็น ปฏิวสติ*

๖๖๕ *ควรจะเป็น วิยุหกูฏาคารปฏิมณฺฑิโต*

๖๖๖ *ควรจะเป็น สพฺพลกฺขณปฏิมณฺฑิโต*

๖๖๗ *ควรจะเป็น ปฏิมาย*

ปจฺจเยหิ ปริปุณฺโณ ทินฺโน โส มกฺกฏคณิสฺสโร สพฺพปริโภคํ อุปฏฺฐาเปสิ. ตโต คนฺธมาทเน ปพฺพเต นนฺทคูหายํ ปญฺจสตา อรหนฺตา วิหรนฺติ. เต ตสฺส มหิสฺสรเทวสฺส อนุกมฺปาย ทิวเส คนฺตฺวา พุทฺธรูปํ วนฺทิตฺวา ปิณฺฑิปาตํ ภุญฺชิตฺวา ปน คนฺธมาทนเมว คจฺฉนฺติ. เอวํ จิรํ กาลํ ทาเน ทิยมาเน[๖๖๘] ยาว อชฺชตฺตนาปิ ตํ ทานํ ปวตฺตติเยว. ตทาปิ จตฺตาโร ตาปสา มหิสฺสเร ภตฺติกามา มหิสฺสรเทวํ ปสฺสิตุกามา ตโปสุทฺธึ ลภิสฺสาม ตสฺส สนฺติเก วรญฺจ ยาจิสฺสามาติ คนฺตฺวา อนุปุพฺเพน ตํ ถานํ ปตฺวา วิหารํ ปวีสิตฺวา[๖๖๙] วิวิธปจฺจยํ อทิฏฺฐปุพฺพํ ทิสฺวา หตฺถตุฏฺฐา[๖๗๐] เอกมนฺเต อุปฏฺฐานสาลาย ภตฺตํ นิสฺสาย อปรํ อจฺฉิริยํ ปสฺสิตุกามา ติฏฺฐนฺติ. อถ โส มกฺกฏคณิสฺสโร สพฺพปิณฺฑิปาตํ เภสชฺชกญฺจ ปุชาวิเสสญฺจ[๖๗๑] อาทาย ปวิฏฺโฐ ทฺวีหิ หตฺเถหิ เทฺว ปุปฺผจงฺโกฏเก คเหตฺวา ปติมาฆเร[๖๗๒] ปมุเขน อุโภ วา ปทกฺขิณปสฺเส ถเปสิ. ตสฺมึ คจฺฉนฺเต ปญฺจสตอรหนฺเต โส มกฺกฏคณิสฺสโร ปุน วิหารํ ปวีสิตฺวา[๖๗๓] จตฺตาโร ตาปเส อุปคนฺตฺวา เต หตฺถสญฺญาย ปติปาติยา[๖๗๔] นิสิทาเปตฺวา ภิกฺขูนํ ภตฺตาวเสสํ ปริวิสิตุํ อารพฺภิ. เตสัปิ สพฺพํ ปวุตฺตึ ปสฺสิยมานา เอกํ ภิตฺติโกณํ นิสฺสาย ถิตา เตน เต มกฺกฏคณิสฺสเรน หตสญฺญาย โปทิตาย โภชนฏฺฐานํ คนฺตฺวา ภุตฺวา อตฺตนา ทิฏฺฐํ อจฺฉิริยํ อนุสฺสรนฺตา เอวมาหํสุ “อโห มยํ อทิฏฺฐํ ปุพฺพทิฏฺฐมฺหายํ สุตํ อมฺเหหิ ตํ ปจฺจกฺขาโต ทิฏฺฐํ มหิสฺสรเทวปิ พุทฺเธ ปสฺสนฺโน ธมฺเม ปสฺสนฺโน สงฺเฆ[๖๗๕] ปสฺสนฺโน สมฺมุปฏฺฐายิโก[๖๗๖] ตโต รตนตฺตยํ อปฺปเมยฺยํ สุณภาวต[๖๗๗] โน ลทฺธา มนุสฺสตฺตํ ปฏิลาโภ อิทานิ ตาปสลิงฺคํ ฉฑฺเฑตฺวา พุทฺธสาสเน ปพฺพชิสฺสามาติ. ตโต นิคฺคตา จ เตสุ นิคฺคเตสุ วิหาโร อนฺตรหิโต. เต ปุน ตํ ปสฺสิตุกามา ปริเยสิตฺวาปิ น ปสฺสนฺติ. ตโต มชฺฌิมปเทเส คนฺตฺวา อตฺตโน สิลวตฺตํ ปฏิปชฺชิตฺวา ติปิฏกาจริยา อเหสุ. เอวํ ภุมฺมฏฺฐก-เทวตานิ[๖๗๘] อธิปติภาเว ถิตา มหิสฺสรเทโวติ วุตฺโต. ภุมฺมฏฺฐกเทวตา วิภาโค. ตโต ปรํ จาตุ-มหาราชิกานิ[๖๗๙] เทวานํ วิภาโค วุตฺตพฺโพ[๖๘๐]ฯ

---

๖๖๘ *ควรจะเป็น ทียมาเน*

๖๖๙ *ควรจะเป็น ปวิสิตฺวา*

๖๗๐ *ควรจะเป็น หฏฺฐตุฏฺฐา*

๖๗๐ *ควรจะเป็น ปูชาวิเสสญฺจ*

๖๗๒ *ควรจะเป็น ปฏิมาฆเร*

๖๗๓ *ควรจะเป็น ปวิสิตฺวา*

๖๗๔ *ควรจะเป็น ปฏิปาฏิยา*

๖๗๕ *ควรจะเป็น สงฺเฆ*

๖๗๖ *ควรจะเป็น สงฺฆุปฏฺฐายิโก*

๖๗๗ *ควรจะเป็น สุลาภา วต*

๖๗๘ *ควรจะเป็น ภุมฺมฏฺฐกเทวตานํ*

๖๗๙ *ควรจะเป็น จาตุมฺมหาราชิกานํ*

๖๘๐ *ควรจะเป็น วตฺตพฺโพ*

ตตฺถ จาตุมฺมหาราชิกานำ เทวานำ อาวาสภูตา เมรู สมนฺตา จตูสุ ทิสาสุ จตฺตาโร ยุคนฺธรา โหนฺติ. ตตฺถ ปุรตฺถิมยุคนฺธรมตฺถเก ฑฒรฏฺฐสฺส[๖๘๐] มหาราชสฺส นครำ โยชนสหสฺสปมาณำ. ตสฺส โตรณทฺวารวิถิปจฺจุรจตุกฺกสงฺฆาฏปาการปริกฺเขปาทีนิ[๖๘๒] เทวนครสทิสานิ. ตสฺส นครสฺส ทกฺขิณปจฺฉิมภาเคน ฑฒรฏฺฐสฺส[๖๘๓] มหาราชสฺส นิวาสนำ อฒเตยฺยโยชนสตปมาณำ[๖๘๔] โสวณฺณ-ปาการปริกฺขิตฺตำ ตสฺส ปาการาโยชนิกา อฒโยชนิกา[๖๘๕] ปาการปติมณฺฑิตา[๖๘๖]. เอวำ สพฺพุปโภค ปริโภคสมฺปนฺนำ ตำ ถานำ. ตโต พหิทฺธา วา อญฺเญสำ เทวปุตฺตานำ ปุญฺญวิปากานุรูปโต นิพฺพตฺตา อุยฺยานโปกฺขรณิ. อนฺตรา ปน นิเวสนำ จตุสหสฺสกุฏาคารปาสาทหมฺมิยาทโย อเนกวิธา โหนฺติ. ตสฺส นครสฺส พหิทฺธา วา อญฺเญปิ เทวนครนิคมชนปทาทโย สพฺพุปกรณสมฺปนฺนา[๖๘๘] โหนฺติ ตสฺมึ มหานคเร ฑฒรฏฺฐมหาราชา[๖๘๙] ปติวสติ[๖๙๐]. ตสฺส มหาราชสฺส อาณาจกฺกำ เมรุสฺส ปุรตฺถิมภาเค อุปาทาย ปุรตฺถิมทิสาย ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา ปวตฺตติ. โส ฑฒรฏฺโฐ[๖๙๑] อเนกสำ คนฺธพฺพานำ อธิปจฺจำ กโรติ ฯ

อถ ทกฺขิณยุคนฺธรมตฺถเก วิรูฬฺหโก นาม มหาราชา ปติวสติ. ยเมตฺถ นครวณฺณาทิกำ วตฺตพฺพำ ตำ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพำ. โสปิ เมรุสฺส ทกฺขิณปสฺสำ อุปาทาย ทกฺขิณทิสายำ ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา ตาว อาณาจกฺกำ ปวตฺเตนฺโต กุมฺภณฺฑานำ อธิปจฺจำ กโรตฺติ. อถ ปจฺฉิมเมรุสฺส ยุคนฺธรมตฺถเก วิรูปกฺโข[๖๙๒] นาม มหาราชา ปติวสติ[๖๙๓]. โสปิ ปจฺฉิมทิสาย ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา ตาว อาณาจกฺกำ ปวตฺเตนฺโต นาคานำ อธิปจฺจำ กโรติ. อถ อุตฺตรยุคนฺธรมตฺถเก เวสฺสวณฺโณ นาม มหาราชา ปติวสติ. โส อุตฺตรทิสายำ ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา ตาว อาณาจกฺกำ ปวตฺเตนฺโต ยกฺขานำ อธิปจฺจำ กโรติ. เอวำ อุพฺเพเธ นทฺทา จตฺตาฬิสโยชนสฺส ปมาณสฺส[๖๙๔] สหสฺสยุคนฺธรสฺส ปพฺพตสฺส มตฺถเก จตูสุ ทิสาสุ จตุนฺนำ มหาราชานำ นคเรสุ จาตุมหาราชิกาเทวา ปติวสติ. เตสำ ปน

---

๖๘๐ *ควรจะเป็น ธตรฏฺฐสฺส*

๖๘๒ *ควรจะเป็น.....สงฺฆาฏกปาการปริกฺเขปาทีนิ*

๖๘๓ *ควรจะเป็น ธตรฏฺฐสฺส*

๖๘๔ *ควรจะเป็น อฑฺฒเตยฺย.....*

๖๘๕ *ควรจะเป็น อฑฺฒโยชนิกา*

๖๘๖ *ควรจะเป็น ปาการปฏิมณฺฑิตา*

๖๘๘ *ควรจะเป็น สพฺพูปกรณสมฺปนฺนา*

๖๘๙ *ควรจะเป็น ธตรฏฺฐมหาราชา*

๖๙๐ *ควรจะเป็น ปฏิวสติ*

๖๙๑ *ควรจะเป็น ธตรฏฺโฐ*

๖๙๒ *ควรจะเป็น วิรูปกฺโข*

๖๙๓ *ควรจะเป็น ปฏิวสติ*

๖๙๔ *ควรจะเป็น ปมาณสฺส*

อตฺตภาโว คาวุตฺตปฺปมาโณ. อิทำ ปน ตตฺถุปปนฺนานำ เทวตานำ ปมาณำ จตุนฺนำ มหาราชูนำ สริรปมาณำ ทฺวิคาวุตฺตปมานณนฺติ[๖๙๕] วทนฺติ. เตสำ ปน สริรวณฺโณ นิโล โหติ ปีโต โหติ กาโลปิ โหติ โลหิโตปิ โหติ โอทาโตปิ โหติ. จาตุมหาราชิกา เทวา กปฺปรุกฺขนิพฺพตฺตานิ ทุสฺสานิ ธาเรนฺติ. ตานิ จตฺตาฬิ สหตฺถานิ อายาเมน วิตฺถาเรน วิสหตฺถานิ อากปฺโปปิ เตสำ ชมฺพุทิปกานำ มนุสฺสานำ. ตำ ปน ภุญฺชมานา ปาโต วิฬาลปทมตฺตำ สายำ วิฬาลปทมตฺตำ ภุญฺชนฺติ. สุธาโภชนำ ปน อุยฺยาเนสุ อาราเมสุ โปกฺขรณีสุ กปฺปรุกฺเขสุ ลตฺตาสุ ชายนฺติ. จาตุมหาราชิกานำ อายุปฺปมาณำ อิธ ชมฺพุทิปกานำ มนุสฺสานำ ยานิ ปญฺญาสวสฺสานิ ตานิ เอโก รตฺตินฺทิโว เตตึส อโหรตฺตา เอโก มาโส เต ทฺวาทส มาสา เอกำ วสฺสญฺจ วสฺสคณนาย ปญฺจสตวสฺสานำ เอตฺตกำ เตสำ จาตุมหาราชิกานำ อายุปมาณำ. ตำ ปน มนุสฺสคณนาย นวุตฺติวสฺสสตสหสฺสานิ โหติ. จาตุมหาราชิกา เทวา รมฺมรตฺติ ติกฺขตฺตำ เมถุนธมฺมำ ปฏิเสวนฺติ. อญฺเญปิ อากาสจาริโน จนฺทิมสุริยาทีนิ โย จ เทโว อตฺตโน ปุญฺญวิปากานุรูปโต นิพฺพตฺเต วิมาเนสุ ปติวสตีติ[๖๙๖]. อิทเมตฺถ สำเขเปน[๖๙๗] วุตฺตำ. สา จาตุมหาราชิกา ตาวตฺตึสาปตฺโต[๖๙๘] คิหิปธานำ จนฺทิมสุริยาทีนำ ปธานำ อธิปติภาวำ ปาปุณาตีติ. จาตุมหาราชิกาวิภาโค ฯ

อิโต ปรำ ตาวตึสานำ เทวานำ วิภาโค วตฺตพฺโพ. ยถา หิ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล อสุรา วสนฺติ. ตถา สิเนรุสฺส อุปริมตเล ตาวตึสา เทวา วสนฺติ. ตาว สิเนรุสฺส ปมาณำ วตฺตพฺพำ. ตสฺส พหิทฺธา สตฺตปริภณฺฑปพฺพตา เตสำ สิทนฺตรสมุทฺธา[๖๙๙] ปติฏฺฐนฺติ. อยำ หิ มหาปถวิวิวฏฺฏา ปริมณฺฑลา กำสจาฏิยา โอฏฺโฐ วิย จกฺกวาฬปพฺพโต กำสจาฏิยา มชฺเฌ นาภิ วิย สิเนรุปพฺพตราชา สุสณฺฐิโต จตุรสฺโส อุพฺเพเธน จตุราสีติ โยชนสหสฺสปริมาโน[๗๐๐] จตุราสีติโยชนสหสฺสปริมาเณน อุทกมชฺเฌ ปวิฏฺโฐ. สิเนรุสฺส เอเกกปสฺสาปิ จตุราสีติโยชนสหสฺสปมาณา โหติ ปริกฺเขเปน ตีณิ จตุราสีติ สหสฺสานิ วีสติ สหสฺสาธิกานิ. สิเนรุสฺส อุปริมตเล ตาวตึสานำ สุทสฺสนำ นาม นครำ ทสสหสฺสโยชนปฺปมาณำ สมนฺตา สุวณฺณปากาเรหิ ปริกฺขิตฺตำ. ตสฺส ปาการสฺส โยชนปมาณำ วิตฺถาเรน อฒโยชนิกา[๗๐๑] ปาการปติมณฺฑิตา ถูปิกสำขาตาทิยฒโยชนิกา[๗๐๒] อุพฺเพเธน ทิยฒโยชนิกา โตรณา ทสโยชเนสุ ทฺวารานิ อิมานิ ยาเมน สมนฺตโต เอกุณทฺวาทสสหสฺสานิ[๗๐๓] โหนฺติ.

---

๖๙๕ *ควรจะเป็น ทฺวิคาวุตปมาณนฺติ*

๖๙๖ *ควรจะเป็น ปฏิวสตีติ*

๖๙๗ *ควรจะเป็น สงฺเขเปน*

๖๙๘ *ควรจะเป็น ตาวตึสาปตฺโต*

๖๙๙ *ควรจะเป็น สีทนฺตรสมุทฺทา*

๗๐๐ *ควรจะเป็น .....สหสฺสปริมาโณ*

๗๐๑ *ควรจะเป็น อฑฺฒโยชนิกา*

๗๐๒ *ควรจะเป็น .....ทิยฑฺฒโยชนิกา*

๗๐๓ *ควรจะเป็น เอกูนทฺวาทสสหสฺสานิ*

ปาการสฺส ตานิ ทฺวาราทีนิ สพฺพรตนมยานิ นานาวิจิตฺตานิ. เตสํ ปน ทฺวารานํ พหิทฺธา หตฺถิโยปิ กปฺปิตา ติฏฺฐนฺติ. อสฺสาปิ รถาปิ กปฺปิตา ติฏฺฐนฺติ. ปติกา สุสนฺนทฺธาปิ ติฏฺฐนฺติ. เอเต สพฺเพ สมนฺตา นครสฺส สพฺเพสุ ทฺวาเรสุ อารกฺขนตฺถํ จ อลงฺการตฺถํ กึ ถปนํ ติฏฺฐนฺติ. ตโต ปาการสฺส พหิทฺธา โยชนวิตฺถตา ปริกฺขา ตสฺสา อุโภติเรสุ อฒโยชนิกา อุปจารภูมิภาโค พหิทฺธา อิสิกา สนฺติฏฺฐนฺติ. ตโต ตาลปนฺติ ตโต เอสิกา ตาลปนฺติ. โย สุวณฺณาทีหิ สพฺพรตนวิจิตฺตามยาหิ ปติมณฺฑิตา[๗๐๔] โหนฺติ. เตสํ ปน ตาลปตฺตานํ วาเตริตานํ สทฺโท รญฺชนิโย โหติ กมฺมนิโย อชฺโฌตฺถริ. ตาลปนฺตีนํ อนฺตเร ธนุสเต ปเทเส นิจฺจวาริ จ โปกฺขรณิโย สมฺปนฺตา โหนฺติ. ตาปนโปกฺขรณิโย จตูหิ สุวณฺณรตนมยาทีหิ อิฏฺฐกาทีหิ วิจิตฺตานิ โหนฺติ. ตาสํ โปกฺขรณีนํ ติเรสุ ปพฺพตสุวณฺณา ปุปฺผผลกรุกฺขา โหนฺติ. อยํ สงฺเขโป วิเสโส โหติ. ตโต พหิทฺธา สุทสฺสนนครสฺส อุตฺตรสฺส ทิสาย อินฺทขิลพาหาโต วิสโยชนถาเน ตาวตึสานํ เทวานํ นนฺทวนํ. ตตฺถ นนฺทวนสฺส อายามเน จ วิตฺถาเรน จ คมฺภิรโต โยชนปมาณํ โหติ. ตสฺมึ อุยฺยาเน ปณฺฑารปุปฺผรกฺขา เตสํ ปุปฺผานิ รถจกฺกปมาณานิ. ตโต สุทสฺสนปุรตฺถิมทิสาย อินฺทขิลพาหาโต วิสโยชนํ ตาสํ เทวานํ จิตฺตลตาวนํ. ตตฺถ จิตฺตลตา นาม โปกฺขรณิโยชนสตปมาณา ตถา วิตฺถารโต จ คมฺภิรโต จ ทิพฺพตุริยสมฺปนฺนา. ยสฺมา ปน ตตฺถ วิจิตฺตรุกฺขา ลตา สนฺติ ตสฺมา จิตฺตลตาวนนฺติ วุตฺตํ ฯ

ตโต สุทสฺสนสฺส ทกฺขิณอินฺทขิลพาหาโต วิสโยชเน ตาวตึสานํ เทวานํ ปารุสฺสกวนํ สนฺติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเมว ตํ สพฺพํ. สุทสฺสนสฺส ปจฺฉิมทิสํ อินฺทขิลพาหาโต วิสโยชนตาว ตึสานํ มิสฺสกวนํ. ตถา ตตฺถ สพฺพสมฺปตฺติ วุตฺตทิสา ว.[๗๐๕] สุทสฺสนสฺส นครสฺส อุตฺตรทิสา อินฺทขิลพาหาโต วิสโยชเน ตาวตึสานํ เทวานํ สุธมฺมา นาม เทวสภาคสาลา อายามโต จ วิตฺถารโต ตึสโยชนปมาณานิ นวุตฺติโยชนานิ[๗๐๖] ปริกฺเขเปน วา อุพฺเพเธน จตฺตาฬิสโยชนานิ. สา ปน สุวณฺณมยามทีหิ[๗๐๗] สพฺพรตเนหิ นานาวิวิธวิจิตฺเตหิ สมนฺนาคตา โหติ อิธ สุธมฺมาสภาย วณฺณนา น วุตฺตา อปิ คติทิปวณฺณนายเมว. อยํ สงฺเขโป. ยทา ตา ภาคปติยุตฺตา[๗๐๘] โหติ. ตทา ตาวตึสา เทวา สกฺกเทวราชํ ปุรกฺขิตฺวา ปวิสนฺติ. สกฺโก เทวานมินฺโท มชฺฌิมถมฺภํ นิสฺสาย นิสีทนฺติ[๗๐๙]. อิตเรปิ ทฺวตึสา อินฺทา เอเกกํ ถมฺภํ นิสฺสาย นิสีทนฺติ. สพฺเพสํ ปน น เอวํ โหนฺติ อหํ มชฺเฌ นิสินฺโนติ ตตฺถ เตสุ นิสินฺเนสุ อญฺเญปิ เทวปุตฺตา นิสีทนฺติ. ตโต สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส ปุตฺตา ตาวตึสานํ เสนาปติโย จตูสุ ทิสาสุ

---

๗๐๔ *ควรจะเป็น ปฏิมณฺฑิตา*

๗๐๕ *ควรจะเป็น วุตฺตสทิสาว*

๗๐๖ *ควรจะเป็น นวุติโยชนานิ*

๗๐๗ *ควรจะเป็น สุวณฺณมยาทีหิ*

๗๐๘ *ควรจะเป็น ภาคปฏิยุตฺตา*

๗๐๙ *ควรจะเป็น นิสีทนฺติ*

ฆรนาสิเก ทฺวาเร อมจฺจคณปริวุตฺตา ติฏฺฐนฺติ. ปุรตฺถิมทิสาย ธฆรฏฺโฐ[๗๑๐] ทกฺขิณทิสาย วิรุฬฺหโก ปจฺฉิมทิสาย วิรูปกฺโข อุตฺตรทิสาย เวสฺสวณฺโณ จาติ อิเม จตฺตาโร มหาราชาโน จตูสุ ฆรนาสิกทฺวาเรสุ อตฺตโน ปริวาเรหิ สทฺธึ นิสีทิตฺวา สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส โลกสฺส วตฺตมาโน วทนฺติ ฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควโต “ตทหุ ภิกฺขเว ปกฺขสฺส อฏฺฐมิยํ จาตุทฺทสิยํ จตุนฺนํ มหาราชูนํ ปริสา อิมํ โลกํ อนุปริยายนฺติ. กจฺจิ พหุ มนุสฺสา อุโปสถํ อุปวสนฺติ กจฺจิ ทานาทีนิ เทนฺติ. กจฺจิ มนุสฺสา ปนสฺส จิตฺตสมนฺนาคเตน จิตฺเตน วิหรนฺติ กจฺจิ สมณพฺราหฺมเณสุ กุเลสุ เชฏฺฐาปจายิโน โหนฺติ. เต ปริสา อาคนฺตฺวา จตุนฺนํ มหาราชูนํ อาโรเจนฺติ. เต จตฺตาโร มหาราชาโน สุธมฺมายํ เทวสภายํ อาคนฺตฺวา เทวปุตฺตานํ อาโรเจนฺติ. เต เทวปุตฺตาปิ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส จาติ. ยทา อิมสฺมึ โลเก ยทิ มนุสฺสา เยภุยฺเยน กุสลกมฺมปถานุยุตฺตา ตทา ตาวตึสา เทวา อตฺตมนา โหนฺติ. ยทา มนุสฺสา เยภุยฺเยน อกุสลกมฺมปถานุยุตฺตา โหนฺติ. ตทา ตาวตึสา เทวา อนตฺตมนา โหนฺติ. อิติ สกฺโก เทวานมินฺโท เทวคณปริวุตฺโต สุธมฺมายํ นิสินฺโน จตูหิ มหาราชูหิ อาโรจิตฺตํ[๗๑๑] โลกสฺส วตฺตํ สุตฺวา โลกานํ กุสลกมฺมปเถสุ อุยฺโยชนตฺถํ อิมํ คาถมาห

จาตุทฺทสี ปญฺจทสี ยาว ปกฺขสฺส อฏฺฐมิ
ปารหาริกปกฺขญฺจ อฏฺฐงฺคสุสมาหิตํ
อุโปสถํ อุปวเสยฺย โสปิ อสฺส อหํ ยถา ฯ

อิติ สกฺโก เทวานมินฺโท อิมํ คาถํ อนุสฺสริตฺวา โลกสฺส อตฺถํ วิทิตฺวา ปุน อตฺตโน นิเวสนํ ปวิสติ. อถ สุทสฺสนนครสฺส พหิทฺธา ปุพฺพุตฺตรทิสาย อินฺทขิลพาหาโต วิสโยชเน ปาริฉตฺตกรุกฺโข ชมฺพุรุกฺเข วุตฺตปมาณยุตฺโต[๗๑๒]. ตตฺถ เอกจฺเจ อาจริยา เอวํ สุธมฺมาเทวสภา ปาริฉตฺตกรุกฺโข จ นครมชฺเฌ ติฏฺฐตีติ วทนฺติ. ตสฺส เหฏฺฐา ปณฺฑุกมฺพลสิลา สฏฺฐิโยชนานิ อายามโต ปญฺญาสโยชนานิ วิตฺถารโต ปณฺณรสโยชนานิ ปุถุลโต. สา ปน เวทุริยมยานิ สมฺปฏฺฐา มุทุสมฺผสฺสา กปฺปาสิกปิจุปิณฺฑี วปฏฺฏลิ สุขสมฺผสฺสา. ยทา ตาวตึสานํ เทวานํ ปาริฉตฺตโก สพฺพปุปฺผาปาลิผุลฺโล โหติ. ตทา อุยฺยานปากา[๗๑๓] เทวปุตฺตา อาคนฺตฺวา สกฺกสฺส อาโรเจสุ มาริส สพฺพปาลิผุโล หาริฉตฺตโกติ. ตโต สกฺโก เทวานมินฺโท ปาริฉตฺตกมูลํ คนฺตุกาโม เอราวณฺโณ เม อาคจฺฉตูติ จิตฺตุปฺปาเทติ. ตโต โส เอราวณฺโณ หตฺถปหตฺโถ[๗๑๔] สกฺกสฺส

---

๗๑๐ *ควรจะเป็น ธตรฏฺโฐ*

๗๑๑ *ควรจะเป็น อาโรจิตๆ*

๗๑๒ *ควรจะเป็น วุตฺตปมาณยุตฺโต*

๗๑๓ *ควรจะเป็น อุยฺยานปาลกา*

๗๑๔ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺโฐ*

เทวานมินฺทสฺส ปุรโต อาคนฺตฺวา ติฏฺฐติ. โส ปน ปกฺกติรูเปน[๗๑๕] ทิยฑฺฒโยชนสติกฺโก[๗๑๖] อุพฺเพธโต อนุรูเปน อายาเมน ปริมาเณน[๗๑๗] สมนฺนาคโต ฯ

ยทา สกฺโก เทวานมินฺโท ตํ อาโรหิตุกาโม ตทา อตฺตโน สริเร เตตฺตึสสีสานิ นิมฺมิตฺวา เอเกกสฺมึ สิเส สตฺตทนฺตา โหนฺติ. เอเกโก ทนฺโต ปญฺญาสโยชนายาโม โหติ. เอตสฺส อานุภาโว เหฏฺฐา วุตฺโต. เอวํ เอราวณฺโณ นาคราชา อตฺตโน สริรํ อาโรหนสชฺชํ กตฺวา ติฏฺฐติ. ตโต สกฺโก เทวานมินฺโท อปเร ทวตฺตึส อินฺทา อญฺเญ จ สพฺเพ ตาวตึสา เทวา ตํ อาโรหนฺติ. ตโต สกฺโก เทวานมินฺโท มชฺเฌ สิเส นิสินฺโน โหติ. อิตเรปิ ทฺวีสุ ปสฺเสสุ โสพฺภสิเสสุ นิสิทนฺติ[๗๑๘]. เตสํ น สพฺเพสํเอว โหติ อหํ มชฺเฌ นิสินฺโนสินฺติ. เตสุ อารุฬฺเหสุ จนฺโท จ สุริโย จ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส ปุตฺตา ตาวตึสานํ เทวานํ เสนาปติโย เตปิ เทวคณปริวุตฺตา อาโรหนฺติ อาลมฺพสามิเกติ ปุณฺณริกาทโย เทวกญฺญาปิ อาโรหนฺติ. ตทา โส เอราวณฺโณ หตฺถปหตฺโถ[๗๑๙] อิจฺฉนฺโต วิลาสนฺโต มาณเวทิคมํ กโรนฺโต ปาริฉตฺตกมูลํ คจฺฉติ. เย เอราวณฺณํ ปนารุฬฺหเทวปุตฺตา เต อตฺตโน ยานวิมาเนน คจฺฉนฺติ. สพฺเพปิ ปาริฉตฺตก-มูลสมีปํ คตา อตฺตโน ยานโต โอโรหิตฺวา ปาริฉตฺตกมูลํ ปริวาเรนฺติ. สพฺเพปิ อินฺทา ปาริฉตฺตกหฏฺฐา ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ อนุกฺกเมน นีสิทนฺติ[๗๒๐]. ตตฺถ สกฺกปมุขา สพฺเพ เทวปุตฺตา ทิพฺเพ จตฺตาโร มาเสหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมฺปิตฺตา[๗๒๑] อภิรมนฺติ. อยํ ปน เอราวณฺโณ นาค-ราชา อุยฺยานาวจโร นาม. อปโร สุมินฺโท นาม นาคราชา สงฺคามาวจโร โส จ มหิทฺธิโก มหานุภาโว อสฺส ปมาณํ ปุริมสทิสเมว ฯ

ยทา สกฺโก เทวานมินฺโท อสุเรหิ สทฺธึ สงฺคามํ โอตริตุกาโม โหติ ตทา สกฺโก เทวานมินฺโท สุมินฺโท เม นาคราชา อาคจฺฉตูติ จินฺเตสิ. โสปิ จิตฺตุปฺปาทกฺขเณ ว อตฺตโน สริรํ สพฺพาลงฺกาเรน ปฏิมณฺฑิตํ สพฺพาวุธสนฺนทฺธสชฺชํ อภินิมฺมิตฺวา หตฺถปหโต[๗๒๒] อาคนฺตฺวา ตสฺส ปุรโต ติฏฺฐติ. สกฺโกปิ ทวตฺตึส อินฺเทหิ สทฺธึ ตํ นาคราชํ อภิรุยฺหิตฺวา สงฺคามํ โอตรติ. ยถา ตาวตึสานํ เทวานํ เทฺว หตฺถินาคา ตถา อสุรานัปิ เทฺว หตฺถินาคา โหนฺติ. เอโก สตฺถวาโห นาม อุยฺยานวจโร อปโร เกลาสกูโฏ นาม สงฺคามาวจโร. ยทา อสุราปิ เทเวหิ

---

๗๑๕ *ควรจะเป็น ปกติรูเปน*

๗๑๖ *ควรจะเป็น ทิยฑฺฒโยชนสติโก*

๗๑๗ *ควรจะเป็น ปริมาเณน*

๗๑๘ *ควรจะเป็น นิสีทนฺติ*

๗๑๙ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺโฐ*

๗๒๐ *ควรจะเป็น นิสีทนฺติ*

๗๒๑ *ควรจะเป็น สมฺปตฺตา*

๗๒๒ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺโฐ*

ยุชฺฌิตุกามา โหนฺติ ตํ หตฺถินาคํ อภิรุยฺห ยุชฺฌนฺติ ยทา อสุรา เทเวหิ ยุชฺฌิตุกามา ตทา ปญฺจ ถานานิ ปจฺจาสีสนฺติ. อสุรา เทวโลกํ ปจฺจาสีสมานา จ ทิพฺพโอชฺชํ ทิพฺเพ ภูมิภาเค[๗๒๒] ทิพฺพา อุยฺยานา เทวนคราณิ เทวกญฺญา ทิพฺพา จ. ยทา เทวา อสุเรหิ ยุชฺฌิตุกามา โหนฺติ ตทา เทวา ปญฺจ ถานานิ ปจฺจาสีสมานา จ อสุรโอชฺชํ อสุเร ภูมิภาเค อสุรานิ อุยฺยานาทีนิ อสุรานิ อสุรานิ นคราณิ อสุรกญฺญา จ. ยทา อสุรา เทเวหิ อภิยุชฺฌนฺติ ตทา อุทกติเร นาคสุปณฺเณหิ สงฺคาเมนฺติ. ยทา อสุรา ภิชฺฌนฺติ ตโตเยว นิวตฺตนฺติ ยทิ น ภิชฺฌนฺติ อาโรหนฺติ ปถหนฺติ[๗๒๓] ปถมํ ปริภณฺฑํ. ตตฺถ มหาราชิเกหิ สงฺคาเมนฺติ ยทิ น ภิชฺฌนฺติ อาโรหนฺติ ทุติยํ ปริภณฺฑํ ตตฺถ การาทโย เทวา ปติวสนฺติ[๗๒๔] เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌนฺติ. ยทิ ภชฺฌนฺติ. ตโต นิวตฺตนฺติ ยทิ น ภิชฺฌนฺติ อาโรหนฺติ ตติยปริภณฺฑํ. ตตฺถ สงฺคาเมหิ เทวปุตฺเตหิ ยุชฺฌนฺติ ยทิ ภิชฺฌนฺติ ตโตเยว นิวตฺตนฺติ. ยทิ น ภิชฺฌนฺติ อาโรหนฺติ จตุตฺถปริภณฺฑํ. ตตฺถ มาลาธารีหิ เทวปุตฺเตหิ สงฺคาเมนฺติ ยทิ ภิชฺฌนฺติ ตโตเยว นิวตฺตนฺติ. ยทิ น ภิชฺฌนฺติ อาโรหนฺติ อุปริมตลํ ฯ

ตทา มาลาธาริโน เทวปุตฺตา สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อาโรเจนฺติ. อสุรา มาริส อภิรมนฺตีติ. ตํขเณเยว สกฺโก เทวานมินฺโท อตฺตโน ยานํ อภิรุยฺห อรหตฺตธชฺเชน หตฺถิยเกน อนิเกน ตาวตึเสหิ เทเวหิ ปริวุตฺโต ทฺวตึสอินฺเทหิ สทฺธิ[๗๒๕] สงฺคาเมนฺติ. อาโรหนฺติ จนฺทิมสุริยา เทวเสนาปติโย อตฺตโน พลกาเยน สงฺคามํ โอตรนฺติ. ตตฺถ หตฺถิคตา หตฺถิคเตหิ อสฺสคตา อสฺสคเตหิ รถคตา รถคเตหิ ปติคตา ปติคเตหิ ยุชฺฌนฺตีติ. ตทา อสุรา ภิชฺฌนฺติ. อตฺตโน นคราภิมุขเมว ปลายนฺติ เทวา อนุพนฺธนฺติ อสุเร. อสุรา ปน อตฺถิ จ โน พลํ เทเวหิ ยุชฺฌนฺติ. ตทาปิ ปตินิวตฺตนฺติ[๗๒๖]. ตถาปิ เทวา ยุชฺฌนฺติ อสุรา ปลายนฺติ. เอวํ ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ ยุทฺธํ กาตุํ อสกฺโกนฺโต ปลายิตฺวา อตฺตโน นครเมว ปวิสนฺติ เทวา อนุยนฺติ. เย เทวา อสุรนคเร ปวิฏฺฐา คณฺหิสฺสาม เตสํ โภคฏฺฐานานีติ นครํ ปริวาเรนฺติ อสุรานํ โภคํ นครสฺส ภุญฺชนฺติ. อถ นครํ ปวิสิตฺวา กิพฺพิตุกามา หุตฺวา ปวิสนฺติ กิพฺพนฺติ จ. อถ วิสภาคจิตฺตุปฺปาเทนฺติ จิตฺตุปฺปาทกฺขณเยว นครสฺส พหิทฺธา โหนฺติ ฯ

---

๗๒๒ *ควรจะเป็น ภูมิภาเค*

๗๒๓ *ควรจะเป็น ปฐหนฺติ*

๗๒๔ *ควรจะเป็น ปฏิวสนฺติ*

๗๒๕ *ควรจะเป็น สทฺธึ*

๗๒๖ *ควรจะเป็น ปฏินิวตฺตนฺติ*

กึการณา อสุรา ยํ ปุรํ หิตํ นครํ เทวา ตตฺถ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา กรมรานมาทาย เทวโลกาภิมุขา คจฺฉนฺติ. เอวํ อสุรา เทเวสุ ปราชิเตสุ. ยถา เทวานํ สุทสฺสนราชทานี[๗๒๗] นาม ตถา อสุรปุรํ. ยถา เทวานํ จตูสุ ทิสาสุ อุยฺยานํ เอวํ อสุรานํ อุยฺยานํ. ยถา เทวานํ ปาริฉตฺตโก โกวิฬาโร อคฺคอุยฺยานํ. ตถา อสุรานํ จิตฺรปาตลิ อคฺคอุยฺยานํ. ยถา เทวานํ เอราวณฺโณ นาคราชา ตถา อสุรานํ สตฺถวาโห นาคราชา. ยถา เทวานํ สุมินฺโท นาคราชา สงฺคามาวจโร ตถา อสุรานํ เกลาสกุโฏ นาคราชา สงฺคามาวจโร. ยถา เทวานํ คามนิคฺคมราชธานี[๗๒๘] เอวํ อสุรานํ สพฺพุปโภคปริโภควตฺถูนิ สทิสานิ ถเปตฺวา เวชยนฺตปาสาทํ สุธมฺมา เทวสภํ. เอวัปิ โข สกฺโก เทวานมินฺโท เตสํ จาตุมหาราชิกานํ เทวานํ อญฺเญสํ เทวปุตฺตานํ อเนเกสํ คนฺธพฺพเทวราชานญฺจ อากาสํ จาริกานญฺจ วสฺสวลาหกสิตวลาหกอุณฺหวลาหกวาตวลาหกอพฺภวลาหกาทินญฺจ อญฺเญสญฺจ อปากฏาทีนญฺจ ตาวตึสานํ สพฺเพสํ ทวินฺนํ เทวโลกานญฺจ อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ ถิตานเมว ชาตานญฺจ อธิปจฺจํ กโรติ. อิติ นานาวิจิตฺรสมฺปตฺติยุตฺโต เทวโลโก ฯ

วุตฺตํ หิ

มาตุปิตุกุเลเชฏฺฐา- ปูชโก จาควา ขมิ
น หตฺโถ กลหาทีหิ ตาวตึสาสุ ชายเต ฯ

ตตฺถ โย มาตุปูชโก กุเลเชฏฺฐาปจฺจายิโก จาควา ทานปติ ขมิ ขนฺติยุตฺโต กลหาทีสุ ปน หตฺถปหตฺโถ[๗๒๙] โหติ. โส มาตุปฏฺฐานาทิกุสลกมฺมผเลน ตาวตึสภวเน ชายเต ปฏิสนฺธิคหณวเสน อุปฺปชฺชตีติ อธิปฺปาโย ตตฺถ เตสํ อตฺตภาโวติ คาวุตฺตปฺปมาโณ โหติ อุพฺเพเธน ตทานุรูเปน ปรินาเหน สมนฺนาคโต เตน อตฺตภาเวน ทิพฺพวสฺสสหสฺสคฺคสมฺปตฺตึ อนุโภติ. ตํ อุทฺธํ กามธาตุ-ปริปนฺนํ[๗๓๐] สุยามเทวปุตฺตสฺส สปริวารสฺส จ วสฺสนฏฺฐานํ ตาวตึสภวนโต อธิมตฺตํ โภคุปกรณ-สมฺปตฺตึ ยุตฺตํ อภิรมฺมณิยํ. ตตฺถ อุปฺปชฺชมานาปิ เทวา ปุริมกุสลโต อธิกตเรน กุสเลน อุปฺปชฺชนฺติ ฯ

วุตฺตํ หิ

น วิคฺคเห รตฺตาเนว[๗๓๑] กลเห หตฺถมานสา
เอกนฺตกุสเล ยุคฺคา เย จ ยามูปคฺคา จ เตติ ฯ

---

๗๒๗ *ควรจะเป็น สุทสฺสนราชธานี*

๗๒๘ *ควรจะเป็น คามนิคมราชธานี*

๗๒๙ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺโฐ*

๗๓๐ *ควรจะเป็น ปริยาปนฺนํ*

๗๓๑ *ควรจะเป็น รตาเนว*

ตตฺถ เย จ ปุคฺคลา น วิคฺคหวิวาทาภิรตฺตา นาปิ กลเห หตฺถปหตฺถา[๗๓๒] จิตฺตา. อถ จ อธิมตฺตฉนฺทาทีหิ กุสเลหิ ยุตฺตปฺปยุตฺตา โหนฺติ มนุสฺสา อิโต มนุสฺสภวนโต จุตา ยามาภวเน อุปฺปชฺชนฺติ. ตํ อุทฺธปิ ตโต วิเสฏฺฐสฺส เทวโลกสฺส อตฺถิภาวทีปนตฺถํ ตํ ปฏิลาภเหตุกตฺตกุสลํ เอกเทสโต ทิเปติ อาจริโย ฯ

ยํ หิ วุตฺตํ

พหุสฺสุตา ธมฺมธรา สปญฺญา โมกฺขกงฺขิโน
คุเณหิ ปริตฺตถา[๗๓๓]เย น ราเค ตุสฺสิตุปคาติ.

ตตฺถ พหุตกํ สุตํ เอเต สนฺติ พหุสฺสุตา. เทวตา ธมฺมํ ธาเรนฺตีติ ธมฺมธรา. ธมฺโม นาม พุทฺธภาสิโต ปจฺเจกพุทฺธภาสิโต สาวกภาสิโต เทวตาภาสิโต อญฺเญหิ วา กุสลากุสลวิญฺญูหิ ปณฺฑิเตหิ ภาสิโต อตฺถสหิโต อนตฺถสหิโต[๗๓๔] โสปิ อิธ ธมฺโมติ อธิปฺเปโต. เอตฺถ จ เย สมฺมาทิฏฺฐิกา สรณํ คเวสิโน อตฺตสนฺตานคเตหิ สิลาทิคุเณหิ ตุฏฺฐา หตฺถปหตฺถา[๗๓๕] ปเรสํ วา ทิสฺวา วา สุตฺวา วา อนุโมทนาวเสน หตฺถปหตฺถา โหนฺติ เต คุเณหิ ปริตฺตถา[๗๓๖] นาม. เย นรา เย เย มนุสฺสา พหุสฺสุตา เย จ ธมฺมธรา เย จ สปญฺญา เย โมกฺขคเวสิโน วา คุเณหิ ปริตฺตถา จ เต ตุสฺสิตุปุเร[๗๓๗] คามิลาภิโน ภวนฺตีติ อตฺโถ. ตสฺส นิมฺมานรตฺติเทวกายสฺส อธิคมปายํ กุสลสงฺเขเปน[๗๓๘] ทสฺสิตํ โหติ ฯ

วุตฺตมฺปิ เจตํ

สิลปทานวินเย ปวตฺตา เย สยํ นรา
มหุสฺสาหา จ เต โหนฺติ นิมฺมานรตฺติคามิโนติ ฯ

เอตฺถ สีลํ นาม กายวจีสุจริตสงฺขาตํ ปทาจิตฺตุปฺปสาทํ. พหุลา ธมฺมาปิ สปริจาคเจตนา สิลสฺส จ ทานสฺส จ ปวิสิฏฺฐํ ปฏิปตฺตีทิปโก ธมฺโม วินโย. ตสฺมึ วินเย เย สตฺตา อยํ อตฺตโน ฉทฺเทน วินเย วิมสาย จิตฺเตน มหตา อุสฺสาเหน ปวตฺตาโร เต นิมฺมานรติคามิโน นิมฺมานรติเทวภวนวาสิโน โหนฺตีติ อธิปฺปาโย. ตสฺส อุปริคโต วิสิฏฺฐตโร เทวโลโก วสฺสวตฺติเทวปุตฺตมารสฺส สปริวารสฺส วสนฏฺฐานํ ตมฺปิ ปุริมกุสลโต อธิมตฺเตน กุสเลน ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

---

๗๓๒ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺฐา*

๗๓๓ *ควรจะเป็น ปริตฺตฏฺฐา*

๗๓๔ *ควรจะเป็น อนตฺถสญฺหิโต*

๗๓๕ *ควรจะเป็น หฏฺฐปหฏฺฐา*

๗๓๖ *ควรจะเป็น ปริตฺตฏฺฐา*

๗๓๗ *ควรจะเป็น ตุสิตปุเร*

๗๓๘ *ควรจะเป็น กุลสงฺเขเปน*

วุตฺตำ หิ ยำ

อลินจิตฺตา เย สตฺตา ปทานทมสญฺญา เม
คุณาธิกา จ เต โหนฺติ ปรินิมฺมิตฺตวสวตฺติโนติ ฯ

ตตฺถ อลีนจิตฺตา เย สทฺธา ปทานทมปสญฺญมสมตฺตา ปธาเนน ธมฺเมปิ สปริจาเค ทเม อินฺทฺริยทุมเนน สญฺญเม จิตฺตสฺส วเส อลินจิตฺตา อสงฺกุฏจิตฺตา เย จ สิลาทีหิ คุเณหิ อธิกา เต เสฏฺฐา สตฺตา ปรนิมฺมิตภวนำ คมิสฺสนฺตีติ อตฺโถ. อิติ สำเขปโต ฉนฺนำ กามาวจรเทวโลกานำ สุกฺขานุภวนฏฺฐานำ[๗๓๙] อนุกฺกมฺเมน ทสฺเสตฺวา ปุน สิลฺลสมาธิปญฺญานำ[๗๔๐] คุณานำ วิปากำ เอก-เทสโต ทสฺเสตพฺพำ. สีเลน สคฺคมายนฺติ ฌาเนน พฺรหฺมสมฺปนฺนำ ยถาภูตำ ปริญฺญาณำ นิพฺพานมธิคจฺฉตีติ. ตตฺถ สิเลน กายวจิสุจริตสำขาเตน. **สคฺคมายนฺติ** จาตุมมหาราชิกาทิกำ ฉกามาวจราทิกำ สคฺคสำขาตำ อายนฺติ อธิคจฺฉนฺตีติ อธิปฺปาโย. ฌาเนน อฏฺฐสมาปตฺติยา วา ตาสำ อญฺญตราย สมาปตฺติยา วา เอวรูปาย อฏฺฐรูปาวจรชฺฌาเนหิ วา จตุอรูปวจรชฺฌาเนหิ อฏฺฐสมาปตฺติสงฺคาหเกน สมาธินา พฺรหฺมสมฺปตฺตึ อายนฺติ อธิคจฺฉนฺตีติ. ยถาภูตปริญฺญาณำ นิพฺพานมธิคจฺฉนฺตีติ อิมินา ปญฺญาคุณวิปากำ ทิเปติ. ยถาภูตปริญฺญาณำ นาม จตุสจฺจญาณำ. ตำ หิ นิพฺพานสมฺปตฺตึ เทติ. ตสฺมา อิมำ สมฺปตฺติมธิคจฺฉนฺตีติ. ตำ กาเมน ปตฺเถน สิลำ รกฺขิตพฺพำ สมาธิ ภาเวตพฺโพ ปริจโย กาตพฺโพติ. อยสคฺคสมฺปตฺติทีปนำ เวทิตพฺพำฯ

อิติ อิมสฺมึ ปน จกฺกวาเฬเยว ยานี[๗๔๑] ตานิ สญฺญานิ สิเนรุปพฺพตราชาปิ สตฺตปริภณฺฑานิ สหสมุทฺธานิ สหิมวนฺตปพฺพตาทโย อนุปาทินฺนานิ วา อุปฺปาทิณฺณกรูปานิ[๗๔๒] วา อญฺญานิ วา ปน ยานิ วา สพฺพานิ สญฺชาตานิ สำวิชนฺติ วา ตานิ วตฺถูนิ วา สพฺพานิ สตฺตานิ วา อินฺทกานิ สพฺรหฺมโน[๗๔๓] สมฺมาสมฺพุทฺเธน อญฺเญ สุรา จกฺกวาเฬสุ อนนฺเตสุ วา สตฺต วา อนนฺเต วา อปฺปริมาเน วา ตตฺเถว วิทิตา โหนฺติ ฯ

ตถา หิ วุตฺตำ “โส กถำ นุ โข สตฺตา ภาเสน วิญฺญาเปยฺยุนฺติ ภควนฺตำ ปุจฺฉิ. ตำ สุตฺวา ตถาคโต อาห “อานนฺท ผริยมาโน จ เนสำ พุทฺโธ อาวิกเรยฺย, ยสฺมึ ถาเน สุริยา ปญฺญายติ ตตฺถ อตฺตโน อานุภาเวน อฏฺฐงฺคเมยฺย ยตฺถ ถาเนน ปญฺญายติ ตตฺถ อุกฺขิปิตฺวา มชฺเฌ ปติฏฺฐเปยฺย. ตโต ยตฺถ สุริโย ปญฺญายติ ตตฺถ มนุสฺสา อธุนา วต สุริโย ปญฺญายติ อิธ โส อิทาเนว อฏฺฐงฺคมิโต อิทานิ น ปญฺญายติ นาโค วต นุ โข อยำ เทวตา วต นุ โข ภูตา วต นุ โขติ อญฺญตรำ จิตฺตำ อุปาเทสุำ ตตฺถ อตฺตโน อานุภาเวน อฏฺฐงฺคเมยฺย. กึ นุ

---

๗๓๙ *ควรจะเป็น สุขานุภวนฏฺฐานำ*

๗๔๐ *ควรจะเป็น สีลสมาธิปญฺญานำ*

๗๔๑ *ควรจะเป็น ยานิ*

๗๔๒ *ควรจะเป็น อุปาทินฺนกรูปานิ*

๗๔๓ *ควรจะเป็น สพฺรหฺมโณ*

โข อยํ นาโค วต ภูโตว ยกฺโข วต เทวตาติ อญฺญตรํ จิตฺตํ อุปาเทสุ. ตโต โข เตสุ มนุสฺเสสุ อาโลกํ อาวตฺวา[๗๔๔] กึ นุ โข อิทํ การณนฺติ ปริโยสนฺเตสุ. อถ สตฺถา นิลกสิณ[๗๔๕] สมาปชฺชิตฺวา มหนฺตนฺธการํ ผเรยฺย. ตสฺมา เตสํ กมฺมาทีสุ ปสุตฺตานํ สนฺตาปวิชฺชนตฺถํ จ. อถ เนสํ สตฺตานํ อนฺธกาเรน จ สนฺตาปภาวํ ญตฺวา โอทาตกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา[๗๔๖] ฉพฺพณฺณรํสิโย วิสชฺเชตฺวา จนฺทสหสฺสสุริยสหสฺสอุฏฺฐานกาโล วิย เอกปฺปหาเรน สพฺพโลกํ กเรยฺย สญฺเจ ปน ติลวิช-ปมาณมตฺตมฺปิ กายปเทเสน มญฺจมาโนว อนนฺตจกฺกวาเฬ ผเรยฺย ติสหสฺสมหาสหสฺสจกฺกวาฬานิ ผรนฺติ. โย หิ จกฺกวาฬปถวึ ปทีปปลงฺกํ[๗๔๗] กตฺวา มหาสมุทฺทอุทกํ[๗๔๘] เตลํ กตฺวา สิเนรุปพฺพตํ วฏฺฏึ กตฺวา อญฺญตรสฺมึ สิเนรุมุทฺธนิมฺหิ ถเปตฺวา ชเลยฺย. โส เอกจกฺกวาเฬเยว อาโลกํ กเรยฺย ตโต ปรํ วิทตฺถิมตฺตํ โอภาสิตํ น สกฺกุเณยฺย ฯ

ตถาคโต ติลผลปมาเณน สริรปเทเสน โอภาสํ มุญฺจิตฺวาติ สหสฺสมหาสหสฺสิโลกธาตุ์ เอโกภาสํ กเรยฺย ตโต วา ปน ภิยฺโย. เอวํ มหนฺเตหิ พุทฺธคุเณหิ อปริมาณ[๗๔๙] วา อาโลกํ เต ทิสฺวา โย จ สุริโย อฏฺฐงฺคมิโต อุฏฺฐิโต มชฺเฌ ถเปตฺวา มหนฺธการํ วิโนทนญฺจ เอโส ปุริโส อิทาเนว อาโลกํ กตฺวา ถิโต อจฺฉิริยปุริโสติ อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสมาโน ติฏฺฐติ. อิทํ หิ ปน พุทฺธคุณสฺส วิภาวนตฺถญฺย อจฺฉิริยวิเสสวิเสฏฺฐตรญฺจ สพฺพโลกานญฺจ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ

อิติ สาธุชนานญฺจ ปญฺญาวุฒิโกสลฺลตฺถาย มนุสฺสเทวตาทิคติกเตโลโชตรตนนามเก ปญฺจโม ปริจฺเฉโท ฯ

อิมสฺมึ ปน โลกสณฺฐานโชตรตนตฺเถ สวุตฺตปฺปาการเมตํ ตสฺส ตสฺส คนฺถสฺส สพฺพํ วินิจฺฉยโปราณนิสฺสิตํ นานานยปฏิมณฺฑิตํ ปุราเณหิ สุวินิจฺฉิตํ มตญฺจ มยาปิ รจิตฺตํ[๗๕๐] กถิตญฺจ ปริทีปิตํ อตฺถโต อิมินาปิ ปรจิตฺเตน อนาคเตปิ ปญฺญา จตุปฏิสมฺภิธาญาเณ[๗๕๒] จ ฉฬภิญฺญาเต วิชาปติมณฺฑิเต[๗๕๓] พุทฺธสาสเน วา วิสารโท โหตุ วา อิมสฺมึ จ โลเก ปากโฏ โหตุ, ปริปวาทิโน มทฺธนิมทฺธสมตฺโถ โหตุ วา ขิปฺปาภิญฺญา วา, อิธ หิ ปน สาธุชนานญฺจ ปญฺญาปาฏวตฺถาย กตญฺจ วา โชตรตนํ สณฺจิปุญฺญา โหตุ อนาคเต ฯ

---

๗๔๔ *ควรจะเป็น อาวชฺชิตฺวา*

๗๔๕ *ควรจะเป็น นีลกสิณ*

๗๔๖ *ควรจะเป็น สมาปชฺชิตฺวา*

๗๔๗ *ควรจะเป็น จกฺกวาฬปถวึ ปทีปปลฺลงฺกํ*

๗๔๘ *ควรจะเป็น มหาสมุทฺทอุทกํ*

๗๔๙ *ควรจะเป็น อปริมาณ*

๗๕๐ *ควรจะเป็น รจิตํ*

๗๕๒ *ควรจะเป็น จตุปฏิสมฺภิทาญาเณ*

๗๕๓ *ควรจะเป็น วิชฺชาปฏิมณฺฑิเต*

เอวํ ธิรูปเสวนา[๗๕๔]

นิจโต โย ทานํ
ปญฺจสิกฺขาปทา ขนฺติ-
สตฺตานํ การุญฺญทานํ
เอวํ ภาเวถ เมตฺตา จ
ตสฺสวาธิคโมปาโย

สีลฺลวา[๗๕๕] ภาวนาปิจ
คารโว พุทฺธสาสเน
ยถาสติ ยถาพลํ
ปตฺถยนฺตา อมตกํ
กาตพฺโพ วิญฺญุนา สทา ฯ

อิติ โชตรตนสตฺถวณฺณนา นิฏฺฐิตา

---

๗๕๔ *ควรจะเป็น ธีรูปเสวนา*

๗๕๕ *ควรจะเป็น สีลวา*

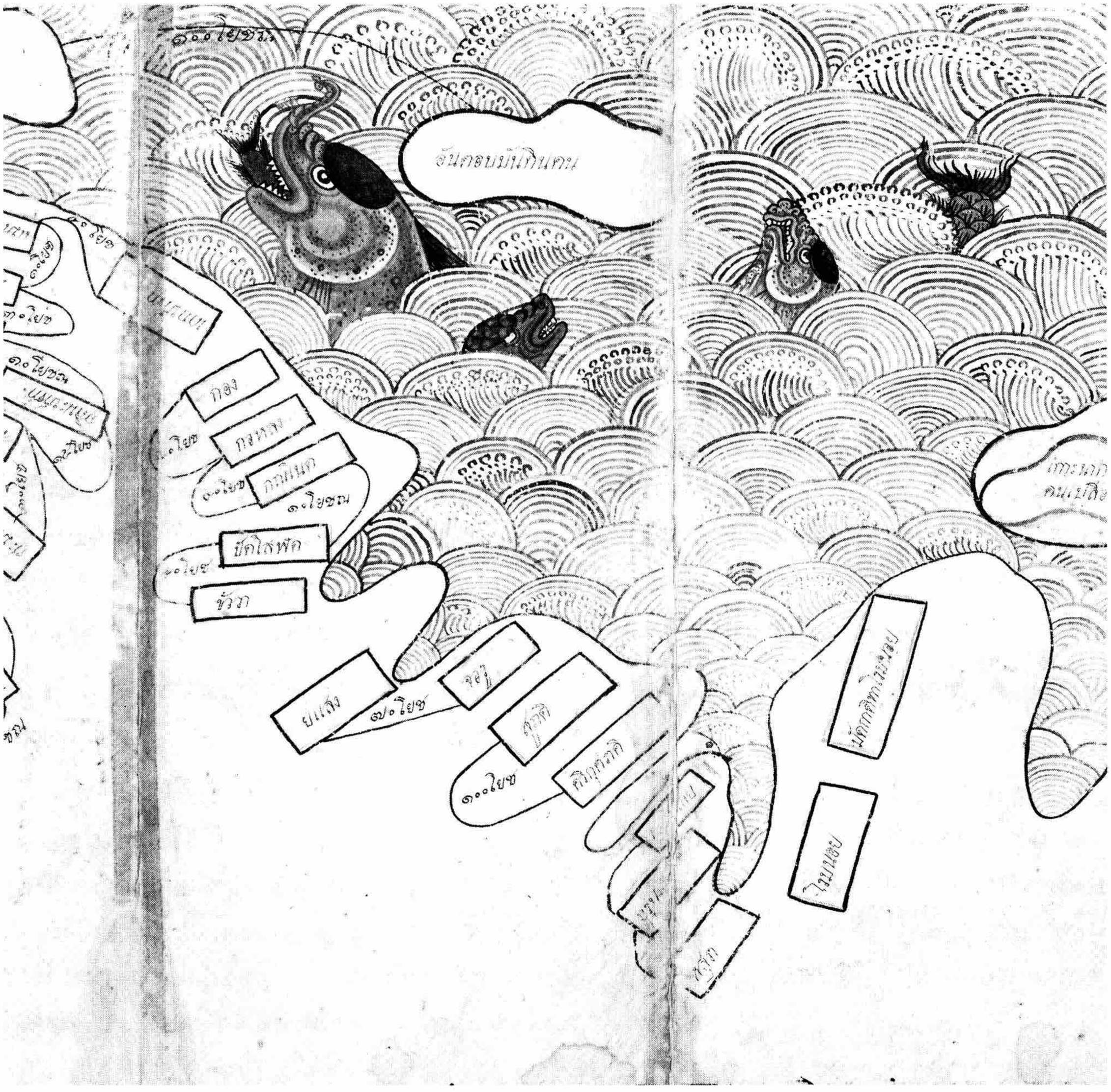

ภาพแสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๘๒)

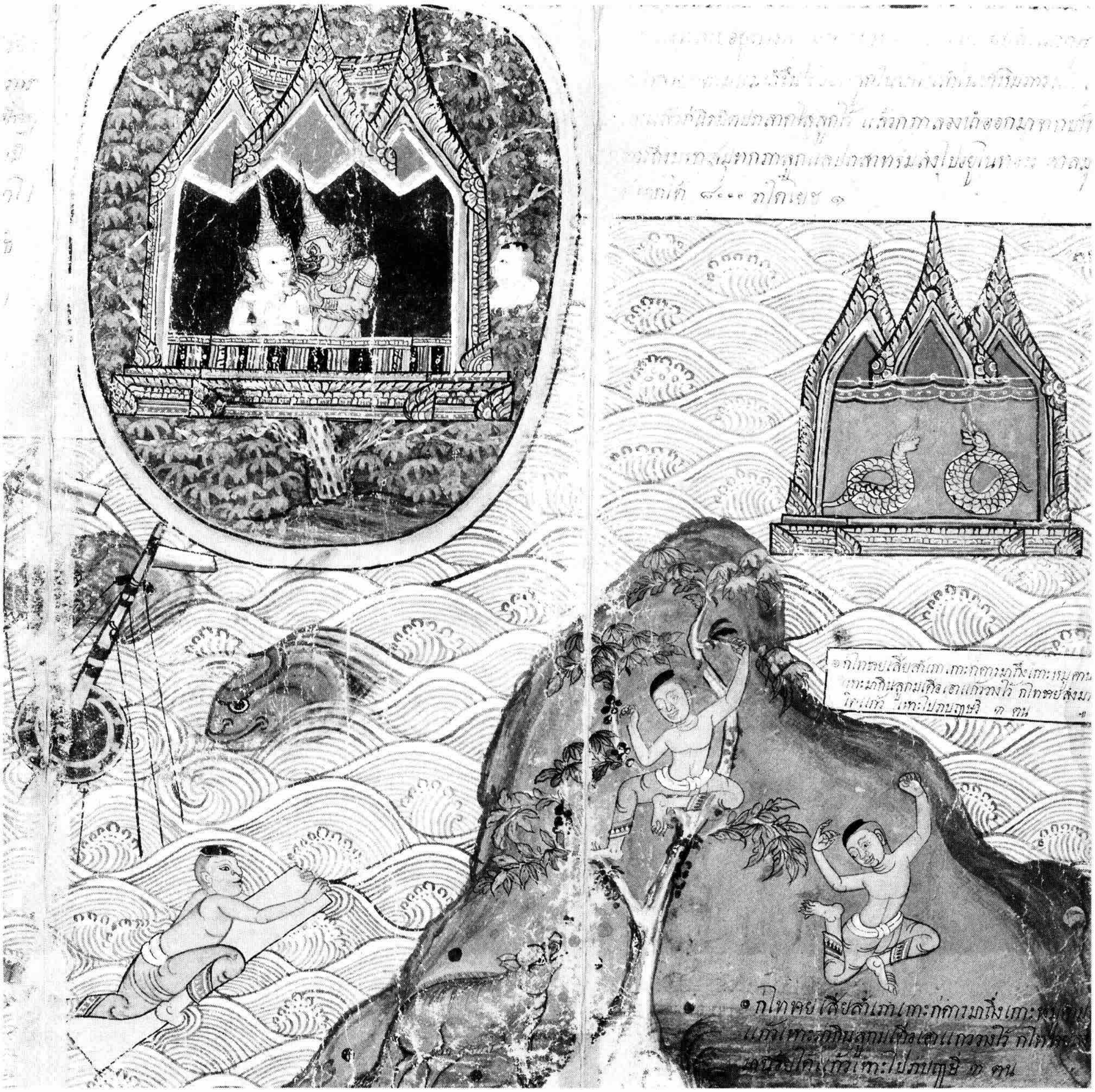

ภาพแสดงพิภพและตำนานเรื่องนาค และภาพเล่าเรื่องในทุกนิบาตชาดก

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๘๘)

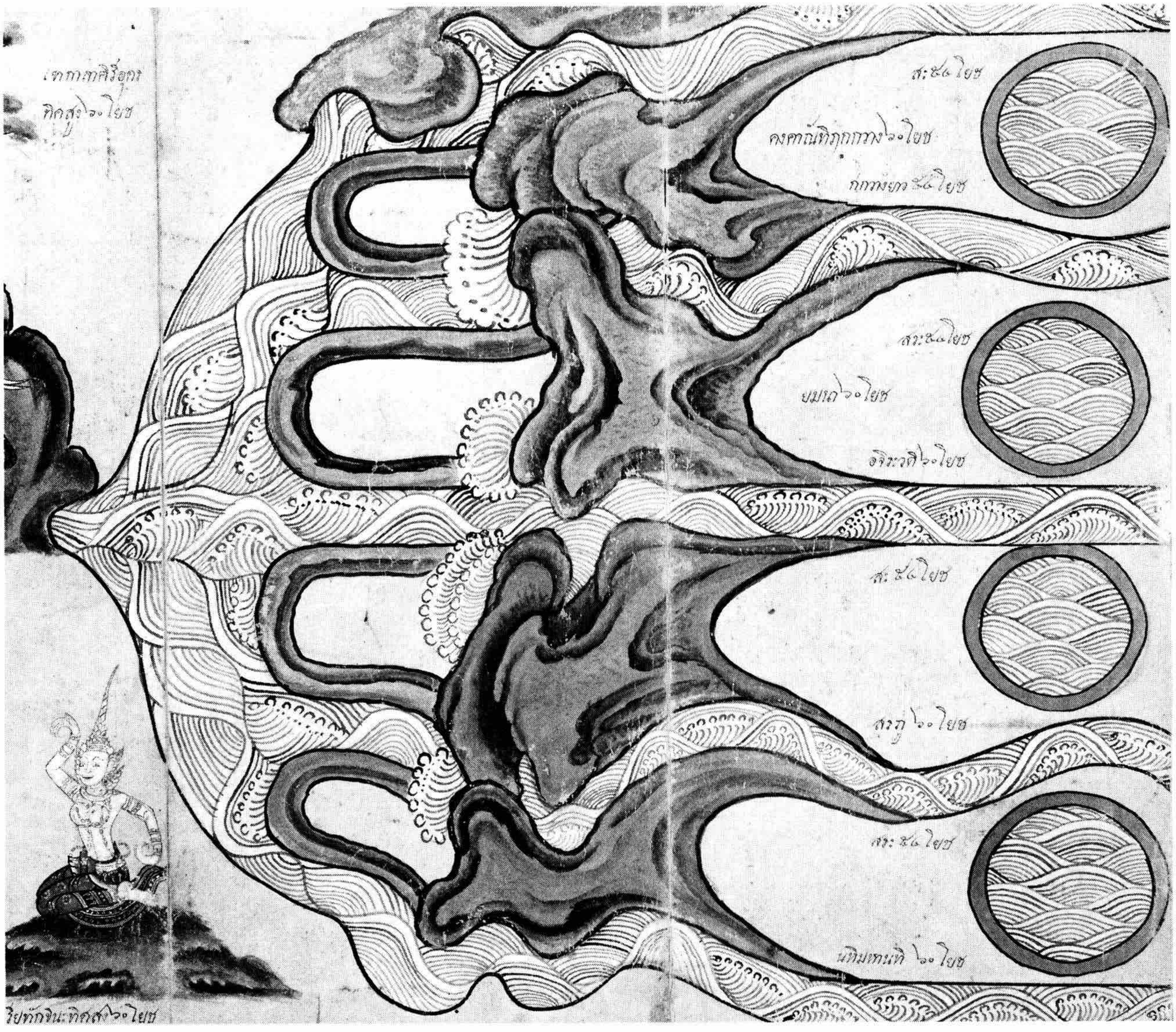

ภาพแสดงปัญจมหานทีในอินเดีย

ได้แก่ แม่น้ำ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู และมหิมหานที

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๑๑)

ภาคผนวก

คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

อักขรวิธีที่จารลงในคัมภีร์ใบลาน

ต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน อักษรขอม หรืออักษรอื่นๆ ที่จารลงในใบลาน นั้น มีลักษณะการจารที่ยังไม่รักษารูปแบบของบาลีไวยากรณ์ แต่อาศัยเสียงเป็นหลักในการจาร ดังนั้น เพื่อคงรูปแบบเดิมของตัวอักษรขอมที่จารลงในใบลานไว้ จึงได้ปริวรรตถ่ายถอดไว้ตามต้นฉบับ และได้จัดทำเชิงอรรถไว้ตรวจสอบในหน้านั้น ๆ บางศำที่ทำเชิงอรรถไว้แล้วก็จะไม่ทำซ้ำอีก

ตัวอย่างที่จารผิด เช่น

ก. พยัญชนะ

๑. จารผิดเพราะคำเหมือนกัน เช่น

ราคปริฬาโห	เป็น	ราคปริลาโห
วฑฺฒิตา	เป็น	วทฺธิตา

๒. ใช้ ถ แทน ฐ เหมือนกัน เช่น

ปฐวี	เป็น	ปถวี
ฐิโต	เป็น	ถิโต

๓. ใช้ ฐ แทน ถ เหมือนกัน เช่น

นตฺโถ	เป็น	นฏฺโฐ

๔. ใช้ ต แทน ฏ เหมือนกัน เช่น

ปฏิมณฺฑิโต	เป็น	ปติมณฺฑิโต
ปฏิวสติ	เป็น	ปติวสติ

๕. คงนิคคหิต (◌ं) ไว้ ออกเสียงเดียวกัน เช่น

สงฺฆำ	เป็น	สำฆำ
อสงฺเขยฺยำ	เป็น	อสำเขยฺยำ
องฺกุโส	เป็น	อำกุโส

๖. จารนิคคหิต (◌ं) ตกไป เช่น

อยำ	เป็น	อย
นภำ	เป็น	นภ
ฌานำ	เป็น	ฌาน
ตหึ	เป็น	ตหิ
จกฺกำ	เป็น	จกฺก

๗. จารเพราะตัวอักษรคล้ายกัน (เฉพาะตัวอักษรขอม)

จุทฺทส	เป็น	ปุทฺธส
สมฺปตฺต	เป็น	สปฺปตฺต
จุณฺณวิจุณฺณา	เป็น	ปุณฺณวิจุณฺณา

๘. จารเพราะตัวอักษรมีเสียงอ่านเหมือนกัน เช่น

จนทิมา	เป็น	จนธิมา
สมุทฺทา	เป็น	สมุทฺธา
ฐิโต	เป็น	ถิโต
คนฺธปานำ	เป็น	คนฺธปาณำ
ปริมาณโต	เป็น	ปริมานโต
จกฺกวาฬ	เป็น	จกฺกวาลำ
สกลำ	เป็น	สกฬ
อคารำ	เป็น	อฆารำ
วิรุฬฺหำ	เป็น	วิรุลฺหำ

๙. จารตัวสะกดตามตัวไม่ถูกวรรค

ฏฺจ / ตฺถ เช่น

ปติฏฺจติ	เป็น	ปติตฺถติ
หฏฺจปหฏฺโจ	เป็น	หตฺถปหตฺโถ

ทฺท / ทฺธ เช่น

จตุสมุทฺทา	เป็น	จตุสมุทฺธา
ภทฺทมาสำ	เป็น	ภทฺธมาสำ

ข. สระ

๑. จารสระตก เช่น

อตตรกรกานำ	เป็น	อตตรกรกานำ
เอกพินฺทุ	เป็น	เอกพินฺท

๒. จารสระเกินเข้ามา เช่น

เทวปุตฺโต	เป็น	เทวาปุตฺโต

๓. จารสระ อี เป็นสระ อิ (ซึ่งมีมาก) เช่น

ปฐวี	เป็น	ปถวิ

๔. จารสระ อิ เป็นสระ อี (มีมาก) เช่น

อคฺคินา	เป็น	อคฺคีนา

ปวิสิตฺวา เป็น ปวีสิตฺวา

๕. จารสระ อู เป็นสระ อุ (มีมาก) เช่น

ชมฺพูทีโป เป็น ชมฺพุทีโป

ปูเรตฺวา เป็น ปุเรตฺวา

มูลโต เป็น มุลโต

ภูมิโต เป็น ภุมิโต

ปภูติ เป็น ปภุติ เป็นต้น

อักขรวิธีในไวยากรณ์บาลี

อักขระ หรือ อักษร หมายถึง เสียง (สระ) และ ตัวหนังสือ (พยัญชนะ)แปลว่า ไม่รู้จักสิ้น หรือ ไม่เป็นของแข็งเนื้อความของถ้อยคำทั้งปวง ต้องหมายรู้ด้วยอักษร คือ อักขระ ไม่ว่าจะเป็นของชาติใด ภาษาใด ก็พอใช้ได้ตามสำเนียงของชาตินั้น ภาษานั้น ไม่บกพร่อง ถ้าจะกล่าวสักเท่าใด ๆ ก็คงใช้เสียง หรือตัวหนังสืออยู่เท่านั้น เสียงและ ตัวหนังสือนั้น มิได้สิ้นไปเลย และไม่เป็นของแข็งที่จะใช้ในชาตินั้น ภาษานั้น จะเอามาใช้ในภาษาอื่นจากภาษานั้นยากเป็นของชาติไหน ภาษาไหน ก็ใช้ได้พอสมควรแก่ชาตินั้น ภาษานั้น อักษร **"จึงไม่รู้จักสิ้น และ ไม่เป็นของแข็ง"** ดังกล่าวแล้ว

อักขระในภาษาบาลีนั้น มี ๔๑ ตัว คือ

แบ่งเป็น สระ (เสียง) มี ๘ ตัว คือ

อ, อา, อิ, อี,

อุ, อู, เอ, โอ.

แบ่งเป็นพยัญชนะ (ตัวหนังสือ) มี ๓๓ ตัว คือ

ก	ข	ค	ฆ	ง
จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
ต	ถ	ท	ธ	น
ป	ผ	ภ	พ	ม
ย	ร	ล	ว	ส	ห	ฬ ◌

ในอักขระ ๔๑ ตัวนั้น อักขระเบื้องต้น ๘ ตัว ตั้งแต่ อ จนถึง โอ ชื่อสระ ออกเสียงได้ตามลำพังตนเอง และทำ พยัญชนะให้ออกเสียงได้ จึงชื่อว่า นิสสัย คือเป็นที่อาศัยของพยัญชนะ ในสระ ๘ ตัวนั้น สระมีมาตราเบา ๓ ตัว คือ อ อิ อุ ชื่อ รัสสะสระ มีเสียงสั้น เหมือนคำว่า อติ, ครุ เป็นต้น สระอีก ๕ ตัว คือ อา อี อู เอ โอ ชื่อทีฆะสระ มีเสียงยาว เหมือนคำว่า ภาคี

เสโข เป็นต้น

สระนั้น จัดเป็นคู่ได้ ๓ คู่ คือ

อ อา เรียกว่า อวณฺโณ
อิ อี เรียกว่า อิวณฺโณ
อุ อู เรียกว่า อุวณฺโณ

และ เอ โอ ๒ ตัวนี้ เกิดใน ๒ ฐาน เป็นสังยุตตสระ คือประกอบเสียงสระ ๒ ตัว เป็นเสียงเดียวกัน คือ อ กับ อิ ผสมกันเป็น เอ, อ กับ อุ ผสมกันเป็น โอ

พยัญชนะ ๓๓ ตัวที่กล่าวมานั้น ยังจัดเป็น ๒ พวก คือ วรรค ๑ อวรรค ๑ จัดเป็น ๕ วรรค คือ

ก ข ค ฆ ง เรียกว่า **ก** วรรค
จ ฉ ช ฌ ญ เรียกว่า **จ** วรรค
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ เรียกว่า **ฏ** วรรค
ต ถ ท ธ น เรียกว่า **ต** วรรค
ป ผ พ ภ ม เรียกว่า **ป** วรรค

พยัญชนะ ๒๕ ตัวนี้ เป็นพวก ๆ กันตามฐานกรณ์ที่เกิด เรียกว่า “วรรค”

พยัญชนะ ๘ ตัวนี้ ย ร ล ว ส ห ฬ ° เรียกว่า “อวรรค” เพราะไม่เป็นพวกเป็นหมู่กันตามฐานกรณ์ที่เกิด

พยัญชนะตัวสุดท้าย คือ (°) เรียกว่า “นิคคหิต” ตามสาสนโวหาร, เรียกว่า อนุสาร ตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์, มีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน นิคคหิต แปลว่า กดสระ หรือกรณ์ คืออวัยวะที่ทำเสียง เวลาจะกล่าว ไม่ต้องอ้าปากเกินกว่าปรกติ เหมือนทีฆะสระ อนุสาร แปลว่า ไปตามสระ คือ พยัญชนะตัวนี้ ต้องไปตามหลังสระ คือ อ อิ อุ เสมอ เหมือนคำว่า อหำ เสตุ อกาสึ เป็นต้น

พยัญชนะสังโยค คือ พยัญชนะที่เป็นตัวสะกด และวางแทรกซ้อนเข้ามาอยู่ข้างหน้าพยัญชนะตัวอื่นในวรรคของตน

พยัญชนะที่จะประกอบซ้อนกันได้ นั้น ท่านวางกฎเกณฑ์ ไว้ดังนี้ คือ

พยัญชนะที่ ๑ (ก,จ,ฏ,ต,ป) ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๑ และที่ ๒ (ข,ฉ,ฐ,ถ,ผ) ในวรรคของตนได้ เช่น ปก**ก** ทุก**ข**, อุจ**จ** อจ**ฉ**ริยำ, วฏ**ฏ** ปติฏ**ฐ**าสิ, วต**ต** วต**ถ**, ปป**โ**ปติ ปุป**ผ** เป็นต้น

พยัญชนะที่ ๓ (ค,ช,ฑ,ท,พ) ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๓ **และที่ ๔** (ฆ,ฌ,ฒ,ธ,ภ) ในวรรคของตนได้ เช่น อ**ค**ค อ**ค**ฆ, อ**ช**ช อุป**ช**ฌา, ค**ฑ**ฑ ทิย**ฑ**ฒ, สมุ**ท**ท, สท**ธ**ึ, วต**ต**พ**พ** อพ**โ**ภหาริก

เป็นต้น

พยัญชนะที่ ๕ สุดวรรค (ญ,ณ,น,ม) ซ้อนหน้าพยัญชนะ ในวรรคของตนได้ ทั้ง ๕ ตัว ยกเว้นเสียแต่ตัว ง ซ้อนหน้าตัวเองไม่ได้ ซึ่งเป็นตัวสะกดอย่างเดียว มิได้มีสำเนียงในภาษาบาลี ซ้อนหน้าตัวเองไม่ได้ เช่น

ก วรรค เช่น **วงฺก**, **สงฺข**, **องฺค**, **สงฺฆ**, เป็นต้น

จ วรรค เช่น วฑฺฒน**ญฺจ**, ปุ**ญฺญ**ิ, อ**ญฺช**นา, **ญฺฌ**, ส**ญฺญา** เป็นต้น

ฏ วรรค เช่น **วณฺฏ**, **ณฺฐ**, **ณฺฑ**, **ณฺฒ**, **วณฺณ** เป็นต้น

ต วรรค เช่น อ**นฺต**รา, ส**นฺถ**ติ, จ**นฺทิ**มา, อ**นฺธ**การ, อ**นฺน**ปาน เป็นต้น

ป วรรค เช่น อย**มฺป**ิ, ส**มฺผ**ส, **ชมฺพู**ทีป, ส**มฺภ**าร, **รมฺม**ณีย เป็นต้น

พยัญชนะ อวรรค ๔ ตัว คือ ย, ร, ล, ว ถ้าอยู่หลัง พยัญชนะตัวอื่น ออกเสียงผสมกับพยัญชนะตัวหน้า อุยฺยานำ, โกสลฺลำ เป็นต้น

พยัญชนะ ส มีสำเนียงเป็น อุสุมะ ไม่มีคำเทียบในภาษาของเรา มีแต่ในภาษาอังกฤษ เหมือนตัวอักษร S อ่านออกเสียงว่า **เอส** คือ มีเสียง **ซื่อ** ปรากฏหน่อยหนึ่งประมาณกึ่งมาตรา พอให้รู้ได้ว่าตัว ส สะกด ไม่ออกเสียงเต็มที่ เหมือนอาศัยสระ

พยัญชนะ ห นั้น ถ้าอยู่หน้าพยัญชนะอื่น ก็ทำให้สระที่อยู่ข้างหน้าตน ออกเสียงมีลมมากขึ้น เหมือนคำว่า พฺรหฺม เป็นต้น

นิคคหิตสนธิ คือ การเชื่อมต่อศัพท์ด้วยนิคคหิต (◌ं) มีวิธีการเชื่อมต่อ ๔ วิธี คือ ด้วยการลบ, ด้วยการอาเทส คือแปลง, ด้วยการลงอาคม, และด้วยการคงไว้ตามปรกติ **การอาเทสนิคคหิตสนธิ** มีวิธีการดังนี้

เมื่อมีพยัญชนะอยู่หลัง นิคคหิต (◌ं) อยู่หน้า ให้แปลงนิคคหิตเป็นพยัญชนะสุดวรรคได้ทั้ง ๕ ตัว ตามสมควรแก่พยัญชนะวรรคที่อยู่เบื้องหลัง ดังนี้

เป็น	ง	เช่น	เอวำ - โข	เป็น	เอวงฺโข
เป็น	ญ	เช่น	ธมฺมำ - จเร	เป็น	ธมฺมญฺจเร
เป็น	ณ	เช่น	สำ - จิติ	เป็น	สณฺจิติ
เป็น	น	เช่น	ตำ - นิพฺพุตำ	เป็น	ตนฺนิพฺพุตำ
เป็น	ม	เช่น	จิรำ - ปวาสึ	เป็น	จิรมฺปวาสึ

ถ้า เอ และ ห อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตเป็น ญ ดังนี้

ปจฺจตฺตำ - เอว เป็น ปจฺจตฺตญฺเญว, ตำ - เอว เป็น ตญฺเญว, เอวำ - หิ เป็น เอวญฺหิ, ตำ - หิ เป็น ตญฺหิ.

ถ้า ย อยู่เบื้องหลัง แปลงนิคคหิตกับ ย เป็น ญฺญ ดังนี้
สํ - โยโค เป็น สญฺโญโค

ในสัททนีติปกรณ์ว่า ถ้า ล อยู่เบื้องปลาย แปลง นิคคหิต เป็น ล เช่น ปุ- ลิงฺคํ เป็น ปุลฺลิงคํ, สํ - ลกฺขณา เป็นสลฺลกฺขณา เป็นต้น ถ้าสระอยู่เบื้องปลาย แปลงนิคคหิตเป็น ม และ ท ดังนี้ ตํ - อหํ เป็น ตมหํ, เอตํ - อโวจ เป็น เอตทโวจ.

อภิธานศัพท์คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

ปริเฉทที่ ๑

๑. กัป ในภาษาบาลี มีความหมายหลายทาง ได้แก่ กาล, เวลา, สมัย, อายุ, กำหนด, วัด, ประมาณ ระยะเวลาอันยาวนานที่ไม่สามารถคาดคะเนได้ ในศาสนาฮินดูถือว่าเป็นระยะเวลาระหว่างสร้างโลกจนโลกบรรลัยไป เป็นวัฏฏจักรแห่งเวลาที่แทนกลางวันและกลางคืนของพระพรหม

๒. สุญกัป คือกัปที่ว่างเปล่าจากพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนั้น จึงถือว่าเป็นกัปที่ว่างเปล่าจากผู้มีบุญทั้งหลาย

๓. อสุญกัป คือ กัปที่ผู้มีบุญมาอุบัติ โดยเฉพาะพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น ๕ กัป คือ

- *สารกัป* กัปที่เป็นแก่นสาร มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๑ พระองค์ คือ
  ๑. พระโกญฑัญญพุทธเจ้า
- *มัณฑกัป* กัปที่ผ่องใส มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๒ พระองค์
  ๑. พระปุสสพุทธเจ้า
  ๒. พระติสสพุทธเจ้า
- *วรกัป* กัปที่ประเสริฐ มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๓ พระองค์
  ๑. พระอัตถทัสสีพุทธเจ้า
  ๒. พระปิยทัสสีพุทธเจ้า
  ๓. พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า
- *สารมัณฑกัป* กัปที่เป็นแก่นสารและผ่องใส มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๔ พระองค์
  ๑. พระตัณหังกรพุทธเจ้า
  ๒. พระเมธังกรพุทธเจ้า
  ๓. พระสรณังกรพุทธเจ้า
  ๔. พระทีปังกรพุทธเจ้า
- *ภัททกัป* กัปที่เจริญ มีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ ๕ พระองค์

๑. พระกกุสันธพุทธเจ้า เสด็จอุบัติแล้ว
๒. พระโกนาคมนพุทธเจ้า ”
๓. พระกัสสปพุทธเจ้า ”
๔. พระโคตมพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าในบัดนี้
๕. พระศรีอริยเมตไตรย จะมาตรัสรู้ข้างหน้า

๔. อายุกัป คือ กำหนดอายุของสัตว์ สัตว์เกิดมามีอายุเท่าไร เมื่อสิ้นอายุลง เรียกกัปหนึ่ง

๕. อันตรกัป คือ กำหนดอายุสัตว์ ในระหว่างขึ้นลง คือ อายุทวีขึ้นและถอยลงจนถึง ๑๐ ปี จำแนกเป็น ๓ เพราะผลกรรมของสัตว์ คือ

๑. ทุพภิกขันตรกัป กัปพินาศในระหว่าง เพราะขาดอาหาร
๒. โรคันตรกัป กัปพินาศในระหว่าง เพราะโรคภัยไข้เจ็บ
๓. สัตถันตรกัป กัปพินาศในระหว่าง เพราะศาสตราวุธ

จำนวน ๒๐ อันตรกัป เป็น ๑ สังวัฏฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป วิวัฏฏกัป วิวัฏฏัฏฐายีกัป ก็เหมือนกัน รวมเป็น ๘๐ อันตรกัป เรียกว่า **“มหากัป”** บางแห่งกล่าวว่า ๖๔ อันตรกัป กับอีกกัปหนึ่งในระหว่างนี้ เป็น ๑ มหากัป

๖. มหากัป คือ อสงไขยกัป ๔ ครั้ง

๑. สังวัฏฏะ กัปที่กำลังทำลายหรือพินาศ
๒. สังวัฏฏัฏฐายี กัปที่อยู่ในระยะที่ตั้งอยู่หลังจากที่ถูกทำลายแล้ว
๓. วิวัฏฏะ กัปที่กำลังก่อตัวขึ้นใหม่
๔. วิวัฏฏัฏฐายี กัปที่อยู่ในระยะที่ตั้งอยู่หลังจากก่อตัวขึ้นแล้ว

สังวัฏฏะ จำแนกเป็น ๓ คือ
- เตโชสังวัฏฏะ พินาศไปด้วยไฟ
- อาโปสังวัฏฏะ พินาศไปด้วยน้ำ
- วาโยสังวัฏฏะ พินาศไปด้วยลม

๗. เขตแดนสังวัฏฏะ ตั้งแต่ชั้นอาภัสราภูมิลงมา ถูกไฟไหม้
ตั้งแต่ชั้นสุภกิณหาภูมิลงมา ถูกน้ำท่วม
ตั้งแต่ชั้นเวหัปผลาภูมิลงมา ถูกลมพัด

๘. พุทธเขต มี ๓ คือ ชาติเขต มีหมื่นจักรวาฬเป็นที่สุด

อาณาเขต มีแสนโกฏิจักรวาฬเป็นที่สุด
วิสัยเขต ไม่มีกำหนด ไม่มีประมาณ พระตถาคตเจ้าทรงทราบสิ่งนั้น ๆ ตามที่ทรงมุ่งหมาย

๙. มหาวิโลกนะ มี ๕ คือ

๑. กาลๆ วิโลเกติ เล็งดูกาลอันสมควรที่จะเสด็จอุบัติ
๒. ทีปๆ วิโลเกติ เล็งดูทวีปทั้ง ๔ ว่าสมควรจะเสด็จอุบัติในชมพูทวีป
๓. เทสๆ วิโลเกติ เล็งดูประเทศว่า ประเทศนั้นสมควรจะเสด็จอุบัติ
๔. กุลๆ วิโลเกติ เล็งดูว่า ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลคฤหบดี หรือตระกูลกษัตริย์ สมควรที่จะเสด็จอุบัติ
๕. ชเนตฺตี วิโลเกติ เล็งดูพระพุทธชนนีที่สมควรจะเสด็จอุบัติ

๑๐. อสงไขย

กำหนดกาลว่านานกัปหนึ่งนั้น พึงรู้ด้วยอุปมาประมาณว่า มีขุนเขากว้างใหญ่สูงโยชน์หนึ่ง ถึงร้อยปีมีเทพยดาเอาผ้าทิพย์เนื้อละเอียดลงมาเช็ดถูบนยอดขุนเขานั้นหนหนึ่งแล้วก็ไป ถึงร้อยปีจึงเอาผ้าลงมาเช็ดถูอีก ทำอย่างนี้นานมาตราบเท่าขุนเขานั้นสึกเกรียนเหี้ยนลงมาราบเสมอพื้นพสุธาแล้วเมื่อใด กำหนดว่ากัป กัปหนึ่ง เมื่อนั้น อีกอย่างหนึ่ง กำหนดด้วยประมาณว่า มีกำแพงเป็นสี่เหลี่ยม จตุรัส โดยกว้างลึกกำหนดโยชน์หนึ่ง ถึงร้อยปีมีเทพยดานำเอา เมล็ดผักกาดมาใส่เมล็ดหนึ่ง โดยนิยมนี้ตราบเท่าเมล็ดผักกาดเต็มเสมอปากกำแพงนั้น นานเท่าใด จึงกำหนดว่ากัป กัปหนึ่ง

อสงไขย มี ๒๐ ตามชื่อของตน คือ

๑. นันทอสงไขย	๒. สุนันทอสงไขย
๓. ปฐวีอสงไขย	๔. มัณฑอสงไขย
๕. ธรณีอสงไขย	๖. สาครอสงไขย
๗. ปุณฑริกอสงไขย	๘. สัพพภัททอสงไขย
๙. สัพพผุลลอสงไขย	๑๐. สัพพรัตนอสงไขย
๑๑. สภักขันธอสงไขย	๑๒. มานิภัททอสงไขย
๑๓. ปทุมอสงไขย	๑๔. อุสภอสงไขย
๑๕. ขันธุตตมอสงไขย	๑๖. สัพพผาลอสงไขย
๑๗. เสลอสงไขย	๑๘. ภาสอสงไขย
๑๙. ไชยอสงไขย	๒๐. รูปิยอสงไขย

วิธีนับอสงไขย ให้เทียบดังนี้

๑๐	สิบ	เป็น	หนึ่งร้อย
๑๐	ร้อย	เป็น	หนึ่งพัน
๑๐	พัน	เป็น	หนึ่งหมื่น
๑๐	หมื่น	เป็น	หนึ่งแสน
๑๐	แสน	เป็น	หนึ่งโกฏิ
๑๐	โกฏิ	เป็น	หนึ่งปโกฏิ
๑๐	ปโกฏิ	เป็น	หนึ่งโกฏิปโกฏิ
๑๐	โกฏิปโกฏิ	เป็น	หนึ่งนหุต
๑๐	นหุต	เป็น	หนึ่งนินนหุต
๑๐	นินนหุต	เป็น	หนึ่งอักโขภิณี
๑๐	อักโขภิณี	เป็น	หนึ่งพินทุ
๑๐	พินทุ	เป็น	หนึ่งอัพพุทะ
๑๐	อัพพุทะ	เป็น	หนึ่งนิรพุทะ
๑๐	นิรพุทะ	เป็น	หนึ่งอหหะ
๑๐	อหหะ	เป็น	หนึ่งอพพะ
๑๐	อพพะ	เป็น	หนึ่งอฏฏะ
๑๐	อฏฏะ	เป็น	หนึ่งโสคันธิกะ
๑๐	โสคันธิกะ	เป็น	หนึ่งอุปละ
๑๐	อุปละ	เป็น	หนึ่งกมุทะ
๑๐	กมุทะ	เป็น	หนึ่งปทุมะ
๑๐	ปทุมะ	เป็น	หนึ่งปุณฑริกะ
๑๐	ปุณฑริกะ	เป็น	หนึ่งอกถานัง
๑๐	อกถานัง	เป็น	หนึ่งมหากถานัง
๑๐	มหากถานัง	เป็น	หนึ่งอสงไขย

๑๑. อันตะ มี ๒ อย่าง คือ

- อาทยันตะ ได้แก่ การนับเริ่มตั้ง ๑ แล้ว นับต่อไปจนถึง ๑๐
- อวสานาทยันตะ ได้แก่ การนับเริ่มต้น ๑๑ แล้ว นับต่อไปจนถึง ๒๐เริ่มต้น ๒๑ แล้ว นับต่อไปจนถึง ๓๐ ฯลฯ

๑๒. มาตรา มีลำดับดังนี้ ปรมาณู-อณู-ตัชชารี-รถเรณู-ลิกขา-โอกกา-ธัญมาส-องคุลี-วิทัตถิ-รัตนะ-ยัฏฐิ-อุสภ-คาวุต-โยชน์

๑๓. โกลาหล มี ๓ อย่าง คือ

๑. กัปปโกลาหล ได้แก่ ความโกลาหลแห่งกัป คือเหล่าเทพชั้นกามาวจรชื่อโลกพยูหะ พากันคิดว่า เมื่อ ๑๐๐,๐๐๐ ปีล่วงไปแล้วจักมีความผันผวนแห่งกัป จึงพากันสยายผม ร้องไห้น้ำตานองหน้า เอามือเช็ดน้ำตา นุ่งผ้าแดง ถือเพศแปลกประหลาด เที่ยวประกาศในแดนมนุษย์ว่า *"ชาวเราทั้งหลายเอ๋ย ต่อแต่นี้ไปเมื่อ ๑๐๐,๐๐๐ ปีล่วงแล้ว กัปจักผันผวน โลกจักพินาศ ทะเลหลวงจักเหือดแห้ง มหาปฐพีและขุนเขาสิเนรุจักถูกไฟไหม้ จักพินาศ จนถึงพรหมโลก ขอท่านทั้งหลาย จงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา จงบำรุงบิดามารดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้เป็นใหญ่ในตระกูล"* นี้ชื่อว่ากัปปโกลาหล

๒. พุทธโกลาหล ได้แก่ ความโกลาหลแห่งพระพุทธเจ้า คือเหล่าเทพที่คุ้มครองโลก คิดว่า "เมื่อ ๑๐๐,๐๐๐ ปีล่วงไป พระพุทธเจ้า จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก" จึงพากันป่าวร้อง นี้ชื่อว่าพุทธโกลาหล

๓. จักกวัตติโกลาหล ได้แก่ ความโกลาหลแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ เหล่าเทพที่คุ้มครองโลก คิดว่า *"เมื่อ ๑๐๐,๐๐๐ ปีล่วงแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ์จักเสด็จอุบัติขึ้น"* จึงเที่ยวประกาศไปทั่ว นี้ชื่อว่า จักกวัตติโกลาหล

๑๔. ฌาน คือการเพ่งอารมณ์ถึงขั้นจิตเป็นสมาธิแน่วแน่ มี ๕ อย่างคือ

๑. ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
๒. ทุติยฌาน มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
๓. ตติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
๕. ปัญจมฌาน มีองค์ ๑ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๑๕. มหาพรหม หมายถึง พรหมผู้เป็นใหญ่ในรูปพรหมทั้งหลายที่ได้ปฐมฌานก็มี ที่ได้ทุติยฌานก็มี ที่ได้ตติยฌานก็มี และหมายถึงพรหมที่ได้ จตุตถฌานในชั้นสุทธาวาสด้วย

ในพระปฐมสมโพธิ มีกล่าวชื่อท้าวมหาพรหม ๒ องค์ คือ **ฆฏิการพรหม** และ **สหัมบดีพรหม** ซึ่งเป็นพรหมในชั้นสุทธาวาส ส่วนในไตรภูมิพระร่วง หมายเอาพรหมที่อยู่ในชั้น อกนิฏฐพรหมทั้งหมด พรหมองค์ใด เป็นอาทิพรหมในกัป พรหมองค์นั้นจะ

เป็นผู้นำเครื่องอัฏฐบริขารมาถวายพระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วนำเอาเครื่องทรงของพระโพธิสัตว์ไปประดิษฐานไว้ที่ทุสสเจดีย์ในชั้นอกนิฏฐพรหม ฯ

๑๖. เสียงท้าวมหาพรหม ๘

๑. วิสฺสฏฺโฐ	:	แจ่มใส
๒. วิญฺเญยฺโย	:	ชัดถ้อยชัดคำ
๓. มญฺช	:	หวานกล่อมใจ
๔. สวนีโย	:	เสนาะโสต
๕. พินฺทุ	:	หยดย้อย
๖. อวิสารี	:	ไม่เครือ ไม่พร่า ไม่แหบ
๗. คมฺภีโร	:	ลึกซึ้ง
๘. นินฺนาที	:	มีกังวาน

๑๗. มหาสรา **คือ สระใหญ่ มี ๗ สระ**

๑. สีหัปปปาตะ ๒. กัณณมุณฑกะ
๓. รถกาละ ๔. อโนดาต
๕. ฉัททันต์ ๖. กณาละ ๗. มัณฑากินี

๑๘. วรรณะ **มี ๔ วรรณะ คือ**

๑. กษัตริย์ ๒. พราหมณ์
๓. แพศย์ ๔. ศูทร

ปริเฉทที่ ๒

๑. ภูเขาสัตบริภัณฑ์ **มี ๗ เทือก สูงลดหลั่นกัน ดังนี้**

๑. ภูเขาอัสสกัณณะ	สูง	๖๕๖	โยชน์
๒. ภูเขาวินันตกะ	สูง	๑,๓๑๒	โยชน์
๓. ภูเขาเนมินธร	สูง	๒,๖๑๒	โยชน์
๔. ภูเขาสุทัศนะ	สูง	๕,๒๕๐	โยชน์
๕. ภูเขากรวิก	สูง	๑๐,๐๐๐	โยชน์
๖. ภูเขาอิสินธร	สูง	๒๑,๐๐๐	โยชน์
๗. ภูเขายุคนธร	สูง	๔๒,๐๐๐	โยชน์

ขุนเขาที่มีชื่อปรากฏหลายชื่อ คือ สิเนรุ เนรุ สุเมรุ เมรุ และติทิวาธาร ซึ่งนอกเหนือจากภูเขา ๗ เทือกนั้น สูง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ฯ

๒. มหาสมุทร มี ๔ คือ ๑. นีลสาคร ทะเลน้ำเขียว ๒. ขีรสาคร ทะเลน้ำนม ๓. ผลิกสาคร ทะเลแก้วผลึก ๔. ปีตสาคร ทะเลเหลือง

๓. ขุรมาลี คือ มหาสมุทรที่มีปลา มีร่างกายเหมือนมนุษย์ดำผุดดำว่ายด้วยจมูกอันแหลมคม

๔. อัคคิมาลี คือ มหาสมุทรที่เปล่งแสงสว่างประดุจไฟลุกโพลง เพราะมีทองคำมาก

๕. ทธิมาลี คือ มหาสมุทรที่เปล่งแสงสีนวลดุจน้ำนมและนมส้ม เพราะมีเงินมาก

๖. กุสมาลี คือ มหาสมุทรที่เปล่งแสงดุจหญ้ากุสะเขียว เพราะมีแก้วมณีมาก

๗. นฬมาลี คือ มหาสมุทรที่ประดุจป่าอ้อ เพราะมีแก้วบุษราคัมและไพฑูรย์มาก

ปริเฉทที่ ๓

๑. จตุทีปรุกฺขา **คือ ต้นไม้ประจำทวีปทั้ง ๔**

๑. ชมพูทวีป มีไม้หว้าประจำทวีป เรียกว่า **ชมฺพุรุกฺโข**

๒. อมรโคยานทวีป มีไม้กระทุ่มประจำทวีป เรียกว่า **กทมฺพรุกฺโข**

๓. อุตตรกุรุทวีป มีไม้กัลปพฤกษ์ประจำทวีป เรียกว่า **กปฺปรุกฺโข**

๔. ปุพพวิเทหทวีป มีไม้ซึกประจำทวีป เรียกว่า **สรีสกรุกฺโข**

๒. สัณฐานและความกว้างใหญ่ของทวีปทั้ง ๔

๑. ชมพูทวีป มีสัณฐานดังแอกเกวียน กว้างประมาณ ๗,๐๐๐ โยชน์

๒. อมรโคยานทวีป มีสัณฐานดังพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว กว้างประมาณ ๘,๐๐๐ โยชน์

๓. อุตตรกุรุทวีป มีสัณฐานเป็น ๔ เหลี่ยม กว้างประมาณ ๙,๐๐๐ โยชน์

๔. ปุพพวิเทหทวีป มีสัณฐานกลม กว้างประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์

๓. ภูเขา ๕ เทือก คือ ๑. ภูเขาสุทัสสนะ ๒. ภูเขาจิตระ ๓. ภูเขากาละ ๔. ภูเขาคันธมาทน์ ๕. ภูเขาไกรลาส ตั้งปิดล้อมสระอโนดาตไว้

๔. ภูเขา ๗ เทือก คือ ๑. ภูเขาจุลกาล ๒. ภูเขามหากาล ๓. ภูเขาอุทกปัสส์ ๔. ภูเขาจันทปัสส์ ๕. ภูเขาสุริยปัสส์ ๖. ภูเขามณีปัสส์ ๗. ภูเขาสุวรรณปัสส์ ตั้งปิดล้อมสระฉัททันต์ไว้

๕. มุข ๔ มุข คือ ๑. สีหมุข ทางที่น้ำไหลออก มีราชสีห์อาศัยอยู่มาก ๒. หัตถีมุข ทางที่น้ำไหลออก มีช้างอาศัยอยู่มาก ๓. อัสมุข ทางที่น้ำไหลออก มีม้าอาศัยอยู่มาก ๔. อุสภมุข ทางที่น้ำไหลออก มีโคอุสภอาศัยอยู่มาก

๖. แม่น้ำใหญ่ ๕ สาย คือ ๑. แม่น้ำคงคา ๒. แม่น้ำยมุนา ๓. แม่น้ำอจิรวดี ๔. แม่น้ำสระภู ๕. แม่น้ำมหี

๗. ราชสีห์ ๔ จำพวก คือ ๑. ติณราชสีห์ ๒. กาฬราชสีห์ ๓. บัณฑุราชสีห์ ๔. ไกสรราชสีห์

๘. ลม ๖ ชนิด **ประจำภูเขาคันมาทน์**

๑. สัมมัชชนวาโต ลมกวาดหยากเยื่อ
๒. สังขรณวาโต ลมเกลี่ย
๓. สิญจนวาโต ลมรด
๔. สุคนธกรณวาโต ลมโชยกลิ่น
๕. โอจินวาโต ลมโปรยดอกไม้
๖. สัณฐรณวาโต ลมปูลาด

๙. ภูเขาคันธมาทน์ดาดาษไปด้วยต้นไม้หอม ๑๐ ชนิด คือ

๑. มูลคนฺโธ ต้นไม้มีรากหอม
๒. สารคนฺโธ ต้นไม้มีแก่นหอม
๓. เผคฺคุคนฺโธ ต้นไม้มีกระพี้หอม
๔. ตจคนฺโธ ต้นไม้มีเปลือกหอม
๕. ปปฺปฏิกคนฺโธ ต้นไม้มีสะเก็ดหอม
๖. รสคนฺโธ ต้นไม้มีรสหอม
๗. ปตฺตคนฺโธ ต้นไม้มีใบหอม
๘. ปุปฺผคนฺโธ ต้นไม้มีดอกหอม
๙. ผลคนฺโธ ต้นไม้มีผลหอม
๑๐. ขนฺธคนฺโธ ต้นไม้มีกิ่งหอมทั้งลำต้น

ปริเฉทที่ ๔

๑. การนับเวลา พระโบราณจารย์ นับไว้ดังนี้

๑๐	อักขร	เป็น	๑	ปาณะ
๖	ปาณะ	”	๑	พิชนาทิกา
๑๕	พิชนาทิกา	”	๑	บาท
๔	บาท	”	๑	นาทิกา
๖๐	นาทิกา	”	๑	คืนและวัน
๓๐	วัน	”	๑	เดือน
๑๒	เดือน	”	๑	ปี

๒. ทางโคจรพระจันทร์และอาทิตย์ คือ

๑. อชวิถี ๒. นาควิถี ๓. โควิถี
๔. อัพภันตรวิถี ๕. มัชฌวิถี

๓. กลุ่มดาวนักษัตร ๒๗ กลุ่ม คือ

อัชชยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณี มิคสิระ อัททะ ปุนัพพสุ ปุสสะ อสิเลสะ มาฆะ ปุพพผัคคุณี อุตตรผัคคุณี หัตถะ (หัตสัตถะ) จิตระ สาติ (สวัสติ) วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ มูละ ปุพพาสาฬหะ สาวณะ ธนิฏฐะ (ธนิสัฏฐะ) สตภิสชะ (นิสัตตวิสา) ปุพพภัททะ อุตตรภัททะ และเรวดี

๔. อัพภันตรมณฑล นับจากกลางภูเขาสิเนรุไป วัดได้ ๓๗๑,๔๑๕ โยชน์

๕. มัชฌิมมณฑล นับจากกลางภูเขาสิเนรุไป วัดได้ ๔๕๐,๐๐๐ โยชน์

๖. พาหิรมณฑล นับจากกลางภูเขาสิเนรุไป วัดได้ ๕๒๘,๙๘๔ โยชน์

๗. เดือนไทยใน ๑ ปี เทียบภาษาบาลี

๑.	เดือนอ้าย	ปัจจบันตรงกับเดือน	ธันวาคม	ภาษาบาลีว่า	มิคสิรมาสหรือมาคสิรมาส
๒.	เดือนยี่	”	มกราคม	”	ปุสฺสมาส
๓.	เดือนสาม	”	กุมภาพันธ์	”	มาฆมาส
๔.	เดือนสี่	”	มีนาคม	”	ผคฺคุณมาส
๕.	เดือนห้า	”	เมษายน	”	จิตฺตมาส
๖.	เดือนหก	”	พฤษภาคม	”	วิสาขมาส
๗.	เดือนเจ็ด	”	มิถุนายน	”	เชฏฺฐมาส
๘.	เดือนแปด	”	กรกฎาคม	”	อาสาฬฺหมาส

๙. เดือนเก้า	ปัจจุบันตรงกับเดือน	สิงหาคม	ภาษาบาลีว่า	สาวนมาส
๑๐. เดือนสิบ	”	กันยายน	”	ภทฺทปทมาส หรือ โปฏฺฐปทมาส
๑๑. เดือนสิบเอ็ด	”	ตุลาคม	”	อสฺสยุชมาส
๑๒. เดือนสิบสอง	”	พฤศจิกายน	”	กตฺติกมาส

๘. ยาม ๓ คือ ๑ ปฐมยาม ๒. มัชฌิมยาม ๓. ปัจฉิมยาม ยามตามชื่อภาษาบาลีนี้ กำหนดยามละ ๔ ชั่วโมง คือตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ น. - ๒๒.๐๐ น. หรือ ๖ โมงเย็นถึง ๔ ทุ่ม เป็นยามที่ ๑ เรียกว่า **ปฐมยาม** ตั้งแต่เวลา ๒๒.๐๐ น. - ๐๒.๐๐ น. หรือ ๔ ทุ่มถึง ตี ๒ เป็นยามที่ ๒ เรียกว่า **มัชฌิมยาม** ตั้งแต่เวลา ๐๒.๐๐ น. - ๐๖.๐๐ น. หรือ ตี ๒ ถึง ๖ โมงเช้า เป็นยามที่ ๓ เรียกว่า **ปัจฉิมยาม**

ปริเฉทที่ ๕

๑. กามภพ ๖ คือ ภพที่ยังเกี่ยวข้องกับกาม หมายถึงสวรรค์ ๖ ชั้น ได้แก่

๑. จาตุมมหาราชิกา คือ ภพที่มีเทวดาผู้รักษาโลกใน ๔ ทิศ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๑ ได้แก่

- ท้าวธตรัฐ จอมคนธรรพ์ อยู่ทิศตะวันออก
- ท้าววิรุฬหก จอมกุมภัณฑ์ อยู่ทิศใต้
- ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค อยู่ทิศตะวันตก
- ท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสวัณ จอมยักษ์ อยู่ทิศเหนือ

๒. ดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ และเป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นผู้ใหญ่ ๓๓ องค์ สวรรค์ชั้นนี้ปกครองโดยท้าวสักกะหรือพระอินทร์

๓. ยามะ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ มีท้าวสุยามเป็นจอมเทวดาในชั้นนี้

๔. ดุสิต เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทวดาเป็นภูมิที่ประเสริฐกว่าเทวดาชั้นอื่น ๆ เพราะพระโพธิสัตว์ทุก ๆ พระองค์ ก่อนจะมาบังเกิดในมนุษยโลก และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าย่อมบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตนี้ก่อนทั้งสิ้น

๕. นิมมานรดี เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ มีท้าวนิมมานรดี เป็นจอมเทวดาในชั้นนี้

๖. ปรนิมมิตวสวัตตี เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ มีท้าวปรนิมมิตวสวัตดีเป็นจอมเทวดาในชั้นนี้

๒. อสุรินทราหู

เป็นอุปราชของพรหมทัตตาสูรผู้ครองพิภพอสูรภาคเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ใต้อุตตรกุรุทวีป เป็นผู้มีกำลังกล้าหาญ มีศักดานุภาพมากกว่าอสูรทั้งหลาย มีกายสูงถึง ๔๘๐,๐๐ โยชน์ ตามถ้อยคำของท่านนันทาจารย์ ชาวเชียงใหม่กล่าวไว้ในคัมภีร์สารัตถ-สังคหะ เล่ม ๓ ว่า *"นัยว่า อสุรินทราหูซึ่งเสวยสิริสมบัติเป็นอุปราชอยู่ในพิภพอสูร ภายใต้เขาพระสุเมรุนั้น ครั้นได้ฟังกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า ก็มาดำริว่า เรานี้มีกายอันสูงใหญ่จะไปสู่สำนักพระพุทธเจ้าผู้มีพระรูปโฉมกะจ้อยร่อย เราจะก้มตัวลงแลดูพระพุทธองค์นั้น เรามิอาจก้มตัวลงได้เสียแล้ว ในเวลาต่อมา อสุรินทราหู ได้ฟังเทพยดาทั้งหลายสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าว่า หาที่สุดมิได้ จึงดำริว่า าสมเด็จพระพุทธเจ้านั้น จะประเสริฐเป็นประการใดหนอ เทพยดาจึงสรรเสริญเยินยอยิ่งนัก เราจะอุตสาหะไปดูสักครั้งหนึ่ง แต่เราจะก้มจะกราบ จะมองดูอย่างไรหนอ จึงจะเห็นพระพักตร์สมเด็จพระพุทธองค์ได้ถนัด".*

ในครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบอัธยาศัยของอสุรินทราหู จึงทรงพระดำริว่า *"ราหูจะมาสู่สำนักตถาคตครั้งนี้ จะต้อนรับอสุรินทราหูด้วยอิริยาบถใดดี จะนั่งจะยืนหรือจะนอนดี ถ้านั่งหรือยืนก็จะสูงเกินไป เกรงว่าราหูจะมองไม่พบหน้าตถาคต อย่ากระนั้นเลย ตถาคตจะนอนต้อนรับราหูเถิด ซึ่งจะทำให้ราหูมองพบหน้าตถาคตได้บ้าง"* ทรงดำริแล้ว จึงให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะสำหรับไสยาสน์ภายนอกพระคันธกุฎี แล้วทรงบรรทมต้อนรับราหูเมื่ออสุรินทราหูมาถึงสำนักพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ต้องแหงนหน้าขึ้นมองดูพระพุทธเจ้า ดุจทารกแหงนดูพระจันทร์ในอากาศ พระองค์จึงมีพุทธฎีกาตรัสถามว่า *"ดูก่อนอสุรินทราหู ท่านมามองดูตถาคตนี้ เห็นเป็นประการใดบ้าง"* อสุรินทราหู กราบทูลว่า *"ขอเดชะข้าพระพุทธเจ้านี้ไม่ทราบเลยว่า พระองค์จะทรงพระเดชพระคุณล้ำเลิศถึงเพียงนี้ ข้าพระพุทธเจ้าสำคัญผิดว่า เมื่อมาถึงพระองค์แล้ว คงมิอาจก้มตัวลงมองดูพระองค์ได้ จึงเพิกเฉย*

อยู่ มิได้มาสู่สำนักพระองค์ตั้งแต่แรก พระพุทธเจ้าข้า"

พระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า *"ดูก่อนอสุรินทราหู เมื่อตถาคตบำเพ็ญบารมีธรรมทั้งปวงนั้น จะได้ก้มพระพักตร์ย่อท้อต่อกิริยาที่จะบำเพ็ญบารมีนั้นหามิได้ ตถาคตเงยพระพักตร์ขึ้นแล้วก็บำเพ็ญบารมีทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ ผู้ปรารถนาจะแลดูพระตถาคตนี้ จะก้มหน้าลงแลดูเหมือนอย่างท่านคิดนั้นหามิได้"* ครั้นแล้วพระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาโปรดอสุรินทราหูได้ถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา และเป็นผู้เปล่งวาจากล่าวคำนมัสการว่า **"ตสฺส"** ซึ่งเป็นคำนมัสการต่อจาก สาตาคิรียักษ์ที่กล่าวคำนมัสการว่า **"นโม"**.

คัมภีร์อนาคตวงศ์ กล่าวถึงว่า อสุรินทราหู จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า นารทพุทธเจ้า ในอนาคต ฯ

๓. เอราวโณ ช้างเอราวัณ

เป็นช้างที่เทพบุตรเนรมิตไว้ เพื่อรับใช้ท้าวสักกเทวราช โดยมีเศียร ๓๓ เศียร เศียรหนึ่งๆ มี ๗ งา งาหนึ่งๆ ยาว ๔๐๐๐๐๐ วา แต่ละงามีสระน้ำอยู่ ๗ สระ แต่ละสระมีกอบัวอยู่ ๗ ดอก แต่ละดอกมีกลีบอยู่ ๗ กลีบ แต่ละกลีบมีนางฟ้าฟ้อนรำอยู่ ๗ องค์ แต่ละองค์มีบริวารอยู่ ๗ นาง เมื่อรวมแล้ว เป็นดังนี้ เศียรทั้งหมด ๓๓ เศียร

ใน ๓๓ เศียร มีงา ๗ งา = ๓๓ x ๗	๒๓๑	งา
ใน ๒๓๑ งามีสระ ๗ สระ = ๒๓๑ x ๗	๑,๖๑๗	สระ
ใน ๑,๖๑๗ สระ มีกอบัว ๗ กอ = ๑,๖๑๗ x ๗	๑๑,๓๑๙	กอ
ใน ๑๑,๓๑๙ กอ มีดอกบัว ๗ ดอก = ๑๑,๓๑๙ x ๗	๗๙,๒๓๓	ดอก
ใน ๗๙,๒๓๓ ดอก มีกลีบ ๗ กลีบ = ๗๙,๒๓๓ x ๗	๕๕๔,๖๓๑	กลีบ
ใน ๕๕๔,๖๓๑ กลีบ มีนางฟ้า ๗ องค์ = ๕๕๔,๖๓๑ x ๗	๓,๘๘๒,๔๑๗	องค์
ใน ๓,๘๘๒,๔๑๗ องค์ มีบริวาร ๗ นาง = ๓,๘๘๒,๔๑๗ x ๗	๒๗,๑๗๖,๙๑๙	นาง

๔. ลม ๕ ชนิด คือ **ประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คือ**

๑. กันติกวาโต	ลมก่อตัวขึ้นพัดดอกไม้ให้หล่นจากขั้ว
๒. สัมปฏิจฉันนวาโต	ลมรองรับดอกไม้
๓. ปเวสนวาโต	ลมพัดเข้าไปประจำ
๔. สัมมัชชนวาโต	ลมกวาดดอกไม้เก่าออกไป
๕. สันถรกวาโต	ลมจัดดอกไม้ให้เรียบร้อย

๕. นรก ๑๘ ประเภท สัญชีวนรก กาฬสุตตนรก สิงฆาฏกนรก โรรุวนรก มหาโรรุว-นรกตาปนนรก มหาตาปนนรก อเวจีนรก มหานรก คูถนรก โลหกุมภีนรก สูลนรก พลิสนรก อังคารนรก ปัพพตนรก โลหนรก กัณฑนรก สิมพลีปุพพนรก สิมพลีนรก อสิปัตต-นรก ขารนทีนรก เวตรณีนรก กรีสนรก มุตตกนทีนรก รุธิรนรก นรเฉทนรก โลหพันธนรก สัตถนรก โลหปาการ นรก และอันธนรก

นรกแต่ละขุม มีอุสสทนรก ๔ ขุม (ล้อมรอบอยู่) คือ

๑. มิฬหกูปนรก ๒. กุกกุลนรก

๓. อสิปัตตวนนรก ๔. อสิปัตตนทีนรก

๖. ยมโลกนรก มี ๑๐ ขุม คือ โลหกุมภี สิมพลีวัน อสินขะ ตัมโพทกะ อโยคุละ อยปัพพตา ถุสนที สีตนที สุนขนรา และยันตปาสาณนรก

๗. เปรต **มี ๑๒ ประเภท คือ**

วันตาสาเปรต กุณปาขาทาเปรต คูถเปรต อัคคิชาลมุขาเปรต สุจิมุขาเปรต ตัณหาชิตาเปรต สุนิฌามกเปรต สัตถังคาเปรต ปัพพตังคาเปรต อชตรังคาเปรต เวมานิกเปรต และมหิทธิ-กาเปรต

๘. พระยานาค ๔ ตระกูล ๑. วิรูปักข์อหิราชตระกูล ๒. เอราปัถอหิราชตระกูล

๓. ฉัพยาปุตตอหิราชตระกูล ๔. กัณหาโคตมกอหิราชตระกูล

๙. อสรพิษ ๔ ประเภท คือ ๑. กัฏฐมุข ๒. ปูติมุข ๓. อัคคิมุข ๔. สัตถมุข

๑๐. ช้างพังที่เป็นบริวารของพญาช้างฉัททันต์ชื่อรูปาคิรี

มี ๗ เชือก คือ

๑. เสตหัตถินี พังเผือก ๒. โลหิตหัตถินี พังแดงเข้ม

๓. ปีตหัตถินี พังเหลือง ๔. ตามพหัตถินี พังทองแดง

๕. ปิงคลหัตถินี พังสีแสด ๖. กาฬหัตถินี พังดำ

๗. นีลหัตถินี พังสีนิล

ปกิณณกะ

๑. ฉัพพัณณรังสิโย พระฉัพพัณณรังสี คือ รัศมีมีพรรณะ ๖ คือ

๑. สีเขียว	เหมือนดอกอัญชัน	เรียกว่า	นีละ
๒. สีเหลือง	เหมือนหรดาล	เรียกว่า	ปีตะ
๓. สีแดง	เหมือนแสงตะวัน	เรียกว่า	โลหิตะ
๔. สีขาว	เหมือนแผ่นเงิน	เรียกว่า	โอทาตะ
๕. สีหงสบาท	เหมือนดอกหงอนไก่	เรียกว่า	มัญเชฏฐะ
๖. สีเลื่อมพราย	เหมือนแก้วผลึก	เรียกว่า	ปภัสสระ

๒. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ระลึกถึงพระชาติปางก่อน ทรงแทงตลอดในปฐมยาม

๓. จุตูปปาตญาณ คือ รู้จุติและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ทรงแทงตลอดในมัชฌิมยาม

๔. อาสวักขยญาณ คือ รู้ถึงการทำอาสวะให้สิ้นไป ทรงแทงตลอดในปัจฉิมยาม

๕. รัตนะ ๗ ประการ พระพุทธเจ้าทรงพรรณนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ของเมืองกุสาวดี และทรงพรรณนาถึงรัตนะ ๗ ประการ ที่เกิดแก่พระเจ้ามหาสุทัสสนะจักรพรรดิ คือ

๑. จักกรัตนะ	จักรแก้ว ซึ่งหมุนไปในทิศต่างๆ ได้นำชัยชนะ
๒. หัตถิรัตนะ	ช้างแก้ว เป็นช้างเผือก ชื่ออุโบสถ
๓. อัสสรัตนะ	ม้าแก้ว สีขาวล้วน ชื่อวลาหก
๔. มณิรัตนะ	แก้วมณี เป็นแก้วไพฑูรย์
๕. อิตถีรัตนะ	นางแก้ว รูปร่างงดงาม มีสัมผัสนิ่มนวล
๖. คหปติรัตนะ	ขุนคลังแก้ว ช่วยจัดการทรัพย์สินอย่างดีเลิศ
๗. ปริณายกรัตนะ	บัณฑิตผู้สั่งสอนแนะนำ

๖. ศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ (ในธรรมนีติแผนกสิปปกถา) ว่า

๑. สูติ	:	ความรู้รอบตัว
๒. สมฺมติ	:	การเข้าใจระเบียบ
๓. สงฺขยา	:	การคำนวณ
๔. โยคยนฺตร	:	ศึกษา
๕. นีติ	:	นิติศาสตร์
๖. วิเสสิกา	:	พาณิชยศาสตร์
๗. คนฺธพฺพา	:	วิชาระบำและดนตรี

๘. คณิกา : วิชาการออกกำลังกาย
๙. ธนุพฺเพธา : วิชายิงธนู
๑๐. ปูรณา : โบราณคดี
๑๑. ติกิจฺฉา : วิชาแพทย์
๑๒. อิติหาสา : กาพย์ตำนานของอินเดีย
๑๓. โชติ : วิชาดาราศาสตร์
๑๔. มายา : พิชัยสงคราม
๑๕. เหตุ : เหตุศาสตร์ รู้เหตุผล (บางแห่งเป็น ฉนฺทสิ = การประพันธ์)
๑๖. เกตุ : วิชาพูด
๑๗. มนฺตา : วิชามนต์ (บ้างว่า วิชาเสกเป่า)
๑๘. สทฺทา : ไวยากรณ์

๗. อธิคม ๕ คือการบรรลุธรรมของพระอรหันต์

๑. ปัญญาวิมุตตะ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
๒. อุภโตภาควิมุตตะ ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน คือ ทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ
๓. เตวิชชะ ผู้ได้วิชชา ๓
๔. ฉฬภิญญา ผู้ได้อภิญญา ๖
๕. ปฏิสัมภิทัปปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิทา ๔

๘. ธาตุทั้งหลายเทียบบาลี ดังต่อไปนี้

- ธาตุ ๗ ประการได้แก่สรีรธาตุ ๗ ประการ โดยพระบาลี ว่า "รโส รตฺตํ มํสํ เมโท สุกฺกมิญฺชาฏฺฐิ ธาตโว".

๑. รโส = น้ำ
๒. รตฺตํ = เลือด
๓. มํสํ = เนื้อ
๔. เมโท = มันข้น
๕. สุกฺกํ = เลือดขาว
๖. มิญฺชํ = เยื่อในกระดูก
๗. อฏฺฐิ = กระดูก

- **อุปธาตุ ๗ ประการ โดยพระบาลีว่า**

“ถณฺฑฺ รโช จ นารีนำ วสา เสโท จ โอชโก
เกสา ทนฺตาติ รสาทิ ชาตา สตฺโตปธาตุโว”.

๑. ถณฺฑฺ = น้ำนม
๒. นารีรโช = ระดูของหญิง
๓. วสา = มันเหลว
๔. เสโท = เหงื่อ
๕. โอชโก = โอชกธาตุ
๖. เกสาทนฺตา = เส้นผม และฟัน
๗. รสาทิชา = อาโปธาตุ

- **คิริชธาตุ ๗ ประการ โดยพระบาลีว่า**

“สุวณฺณำ รูปิยำ ตมฺพำ รงฺคำ อยสเมว จ
สีสำ โลหญฺจ สตฺเต เต ธาตโว คิริสมฺภวา”.

๑. สุวณฺณำ = ทอง
๒. รูปิยำ = เงิน
๓. ตมฺพำ = ทองแดง
๔. รงฺคำ = ดีบุก
๕. อยสำ = เหล็ก
๖. สีสำ = ตะกั่ว
๗. โลหำ = โลหะ

- **ทิพยธาตุ ๘ ประการ โดยพระบาลีว่า**

“สุวณฺณำ รชตำ ตมฺพำ โลหำ กุปฺปญฺจ ปารทำ
วงฺคญฺจ สีสกญฺเจว อิตฺยฏฺฐิ เทวสมฺภวา”.

๑. สุวณฺณำ = ทอง
๒. รชตำ = เงิน
๓. ตมฺพำ = ทองแดง
๔. โลหำ = โลหะ
๕. กุปฺปำ = ทองเหลือง
๖. ปารทำ = ปรอท
๗. วงฺคำ = ดีบุก
๘. สีสกำ = ตะกั่ว

- ปธานธาตุ ๘ ประการ โดยพระบาลีว่า

“หิรญฺญํ รชตํ กํสํ ตมฺพํ สีสกเมว จ,
รงฺคมายสเรตยญฺจ ธาตุโวฏฺฐิ ปกิตฺติตา”.

๑. หิรญฺญํ = ทอง
๒. รชตํ = เงิน
๓. กํสํ = สำริด
๔. ตมฺพํ = ทองแดง
๕. สีสกํ = ตะกั่ว
๖. รงฺคํ = ดีบุก
๗. อยสํ = เหล็ก
๘. เรตยํ = ทองเหลือง.

- อุปธาตุ ๗ ประการ เหมือนปธานธาตุ โดยพระบาลีว่า

“มกฺขิตํ ตุตฺถกํ อพฺภ นีลญฺชนํ มโนสิลา
รสญฺชนํ หริตาลํ เอเต สตฺโตปธาตโว”.

๑. มกฺขิตํ = ทองเหลือง
๒. ตุตฺถกํ = กรดกำมะถัน
๓. อมฺพ = แร่ดินดำ หรือ แม่เหล็ก
๔. นีลญฺชนํ = แร่พลวงเขียว
๕. มโนสิลา = มโนศิลา
๖. รสญฺชนํ = แร่พลวงน้ำ
๗. หริตาลํ = หรดาล.

- อีกอย่างหนึ่ง อุปธาตุ ๗ ประการ โดยพระบาลีว่า

“สตฺโตปธาตโว โสณฺณํ มกฺขิกํ ตารมกฺขิกํ
ตุตฺถํ กํสญฺจ รีตี จ สินฺทูรญฺจ สีลาชตุ”.

๑. โสณณ์ = ทอง
๒. มกฺขิกํ = เงิน
๓. ตุตฺถ์ = กรดกำมะถัน
๔. กำสำ = สำริด
๕. รีตี = ทองเหลือง
๖. สินฺทูรำ = ชาดหรดาล, ปรอทผง
๗. สีลาชตุ = หินน้ำมัน, ถ่านหิน

- อีกอย่างหนึ่ง รัตนธาตุ ๗ ประการ โดยพระบาลีว่า
  "สุวณฺณํ รชตํ มุตฺตา มณิ เวฬุริยานิ จ,
  วชิรญฺจ ปวาฬนฺติ สตฺตาหุ รตนานิเม".

๑. สุวณฺณํ = ทอง
๒. รชตํ = เงิน
๓. มุตฺตา = แก้วมุกดา
๔. มณิ = แก้วมณี
๕. เวฬุริยานิ = แก้วไพฑูรย์
๖. วชิรํ = เพชร
๗. ปวาฬ = แก้วประพาฬ

- ธาตุ ๙ ประการ โดยพระบาลีว่า
  "เหมตารา รนาคา จ ตมฺพวงฺคา จ ติกฺขณํ
  กสกํ กนฺตโลโห จ ธาตโว นว กิตฺติตา".

๑. เหม = ทอง
๒. ตารา = เงิน
๓. รนาคา = ทองเหลือง, นิเกิล
๔. ตมฺพ = ทองแดง
๕. วงฺค = ดีบุก
๖. ติกฺขณ = ตะกั่ว
๗. กสก = สำริด
๘. กนฺต = ทองขาว
๙. โลโห = เหล็ก

- อีกอย่างหนึ่ง รัตนธาตุ ๑๐ ประการ โดยพระบาลีว่า
  "มุตฺตา มณิ เวฬุริโย สงฺโข สิลา ปวาฬกํ
  รชตํ ชาตรูปญฺจ โลหิตงฺโก มสารคลฺลํ".

๑. มุตฺตา = แก้วมุกดา
๒. มณิ = แก้วมณี
๓. เวฬุริโย = แก้วไพฑูรย์
๔. สงฺโข = สังข์
๕. สิลา = พลอย
๖. ปวาฬกํ = แก้วประพาฬ
๗. รชตํ = เงิน

๘. **ชาตรูปั** = ทอง
๙. **โลหิตงฺโก** = ทับทิม
๑๐. **มสารคลฺลำ** = เพชรตาแมว.

๙. **โอฆะ ๔** คือสภาวะอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์,กิเลสดุจน้ำท่วม มี ๔ ชนิดดังนี้

๑. **กาโมฆะ** โอฆะ คือ กาม
๒. **ภโวฆะ** โอฆะ คือ ภพ
๓. **ทิฏโฐฆะ** โอฆะ คือ ทิฏฐิ
๔. **อวิชโชฆะ** โอฆะ คือ อวิชชา

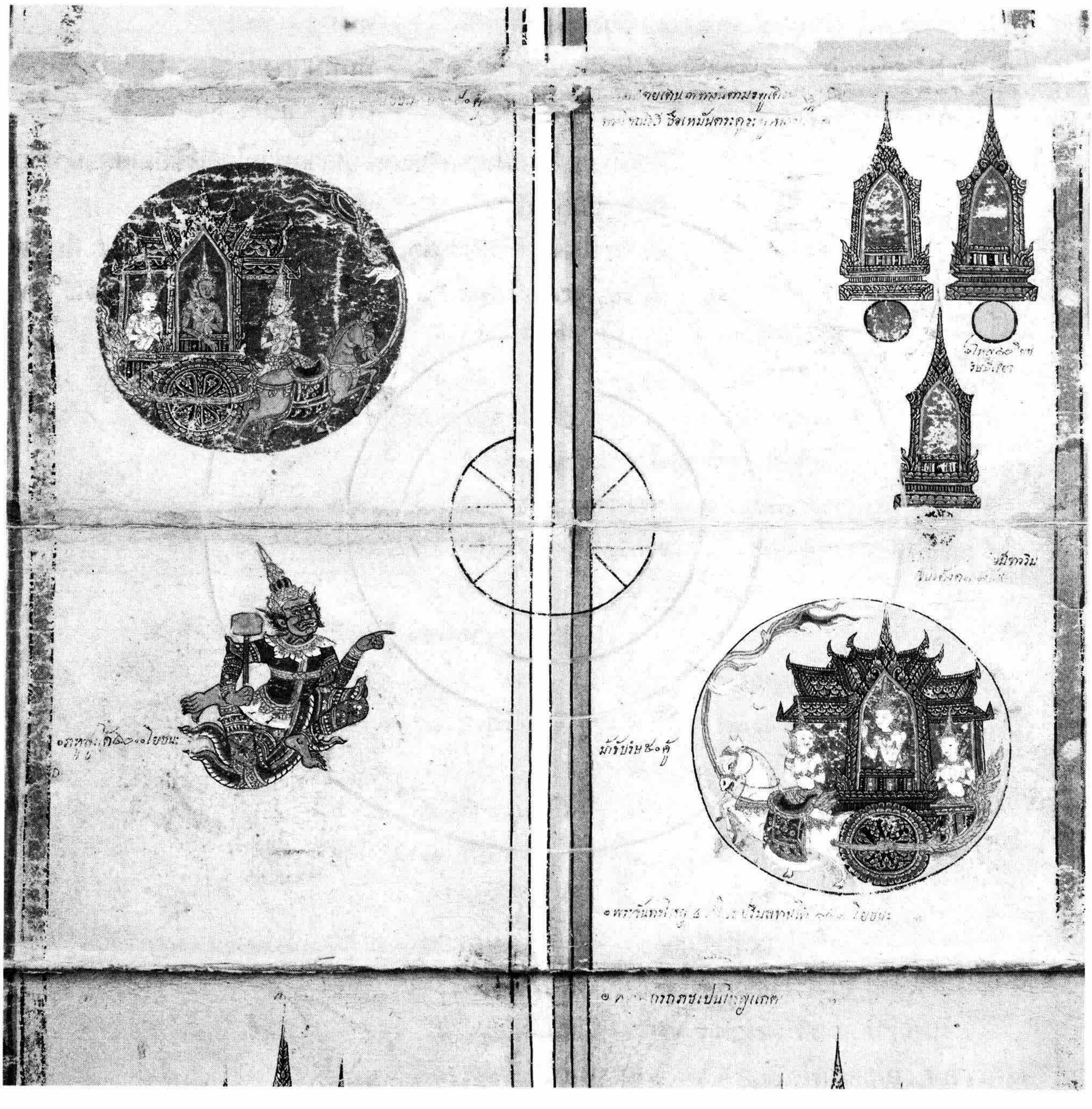

ภาพพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู

แสดงวิถีการเดินของพระอาทิตย์ใน ๓ ฤดู

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๒๑)

บรรณานุกรม

หนังสือ

จักรวาฬทีปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์แห่งนครเชียงใหม่ นายทินกร ทองเศวต แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๓.

พระมหาจำรัส จิตโชติ. **คู่มือบาลีไวยากรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ คลังนานาวิทยา, ๒๕๐๓.

ธาตวัตถสังคหปาฐนิสสยะ รจนาโดยพระวิสุทธาจารมหาเถระ. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราช-วิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พญาลิไท. **ไตรภูมิพระร่วง.** พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๓.

พระคัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา โดยพระอาจารย์โมคคัลลานเถระชาวลังกา เป็นผู้แต่ง. พระเจ้าวรวงศ์-เธอกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงเรียบเรียง. กรุงเทพฯ: มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ รจนาโดยพระกัสสปเถระ นายประภาส สุระเสน คัดถ่ายถอด-แปล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุรวัฒน์, ๒๕๔๐. (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวัชรธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดตรีทศเทพ ณ เมรุหลวง หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วันพุธที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐).

โลกทีปกสาร รจนาโดยพระสังฆราชเมธังกร ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ) แย้ม ประพัฒน์ทอง แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๙.

โลกบัญญัติ รจนาโดยพระสัทธรรมโฆษเถระ ศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก (พิเศษ)แย้ม ประพัฒน์ทอง แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๘.

โลกุปปัตติ อรุณวดีสูตร ปฐมมูล ปฐมกัป และมูลตันไตรย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. **บาลีไวยากรณ์ อักขรวิธี ภาคที่ ๑ สมัญญาภิธาน และสนธิ.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๒ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒ (พิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒).

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **"วรรณกรรมโลกศาสตร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท"** (เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการ ณ ห้องประชุมสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๘ กันยายน ๒๕๒๗), หน้า ๕.

คัมภีร์ใบลาน

โลกสณฺฐานโชตรณคณฺฐี. **โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี.** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือใบลาน ๑ ผูก. อักษร ขอม. ภาษา บาลี. เส้น จาร. ฉบับทองทึบ. ม.ป.ส. , พ.ศ. ๒๒๙๐. เลขที่ ๑๐๑๑๗.

โลกสณฺฐานโชตรณคณฺฐี. **โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี.** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือใบลาน ๑ ผูก. อักษร ขอม. ภาษา บาลี. เส้น จาร. ฉบับทองทึบ. ม.ป.ส. , พ.ศ. ๒๒๙๐. เลขที่ ๑๐๖๕๒.

โลกสณฺฐานโชตรณคณฺฐี. **โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี.** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือใบลาน ๑ ผูก. อักษร ขอม. ภาษา บาลี. เส้น จาร. ฉบับทองทึบ. ม.ป.ส. , พ.ศ. ๒๒๙๐. เลขที่ ๕๔๘๓.

โลกสณฺฐานโชตรณคณฺฐี. **โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี.** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือใบลาน ๖ ผูก. อักษร ขอม. ภาษา บาลี. เส้น จาร. ฉบับล่องชาด. ม.ป.ส. , ม.ป.ป. เลขที่ ๖๕๗๔.

โลกสณฺฐานโชตรณคณฺฐี. **โลกสณฺฐานโชตรตนคณฺฐี.** หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือใบลาน ๕ ผูก. อักษร ขอม. ภาษา บาลี. เส้น จาร. ฉบับรดน้ำดำเอก ร. ๓. ม.ป.ส. , ม.ป.ป. เลขที่ ๖๗๖๒.

ภาพปก : ภาพประกอบเรื่อง หน้า ๕๘

สระอโนดาต มีทางไหลของแม่น้ำเรียกว่า มุข

มี ๔ มุข คือ สีหมุข หัตถีมุข อัสมุข และอุสภมุข

(จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก ภาพที่ ๑๐๒)

๏ พระสุทนตมนกงมโน
ภ ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน
๏ ไคอุศภภชเปนภ
หนะพระอิศวร
๏ มัทยลาหกกระกุล